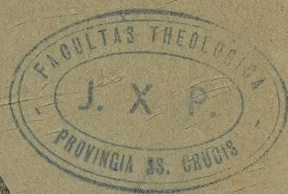
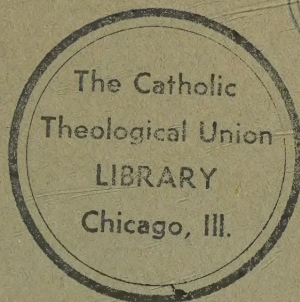

Studio Addictus

CAM
COMMENTARIJ BRUGENSES IN S. SCRIPTURAM

A. R. ADM. D. J.-A. Van Steenkiste PRIMUM EDITI

49
COMMENTARIUS
IN
ACTUS APOSTOLORUM

7th edition
EDITIO SEPTIMA
emendata et adaucta

OPERA

A. CAMERLYNCK

CAN. HON. ECCL. CATH. BRUG., S. T. DOCT. ET MAG., IN UNIV. CATH. LOVAN. ET OLIM S. SCRIPT.
PROFESS. IN SEMIN. BRUGENSI.

ET

A. VANDER HEEREN,

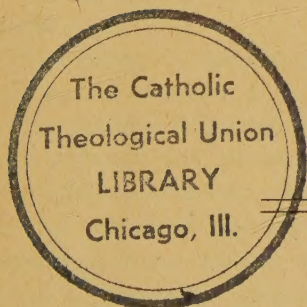
CAN. HON. ECCL. CATH. BRUG., S. T. DOCT. IN. UNIV. CATH. LOVAN., PT S. SCRIPT.
PROFESS. IN SEMIN. BRUGENSI.

Charissimi, memores estote verborum quae
praedicta sunt ab Apostolis Domini nostri Jesu
Christi.

S. JUD. 17.

Bene facitis attendentes sermoni S. Scrip-
turae, quasi lucernae lucenti in caliginoso loco,
donec dies elucescat, et lucifer oriatur in cordi-
bus vestris.

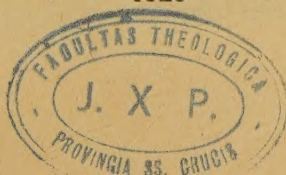
II PET. 1, 19.

WITHDRAWN

BRUGIS (Belgii)
CAROLUS BEYAERT
EDITOR PONTIFICIUS

1923

APPROBATIO.

Hanc editionem septimam Commentarii libri *Actuum Apostolorum* emendatam et notabiliter adauctam, auctoribus A. CAMERLYNCK, S. T. D. & M. et A. VANDER HEEREN S. T. D. et SS. Litterarum professore in Seminario nostro Brugensi, libenter approbamus atque Clero commendamus, utpote opus magno studio et ingenti eruditionis copia concinnatum.

Brugis 20 Julii, 1923.

† G. J. EPISC. BRUGEN.

IMPRIMATUR

Praefatio ad 7^{am} Editionem.

Scopum, praeprimis practicum, a nobis intentum necnon methodum usurpatam in novis editionibus "Commentariorum Brugensium in s. Scripturam a R. a. D. J. Van Steenkiste primum editorum", et signanter in hac nova "Commentarii in Actus Apostolorum" editione curanda, breviter exponere juvat.

Commentarii Ex. D. J. A. Van Steenkiste in libros N. T. ita eruditione et doctrina erant conspicui, ut pluries intra breve temporis spatium typis recusi fuerint, adeo facili methodo discendentibus erant accommodati ut in variarum regionum Seminariis, tyro-nibus libri manuales inservierint et jugiter inserviant. Opus igitur nobis haud ingratum, aliis — ut speramus — haud inutile jam olim suscipiebamus, dum novam variorum doctissimi viri Commentariorum editionem parabamus.

In specie, "Commentarii in Actus Apostolorum", post quinque priores ab ipso auctore vulgatas editiones, in lucem dedimus, a. 1910, editionem sextam (1), sedulo recognitam, in multis adauctam, tum in Introductione tum in notis exegeticis. saepissime textum Vulgatae cum textu graeco comparantes, loca parallela Novi Testamenti ad complures versus indicanda curantes (2), et praeter interpretationem accuratam ipsius textus sacri, nexum idearum tradentes necnon genuinam variorum auctorum doctrinam adumbrare conantes.

Haec autem "Commentarii in Actus Apostolorum" editio ordine septima, ut in limine hujus praefationis monebamus, scopo praeprimis practico fuit comparata. Visum est enim in gratiam sacerdotii tyronum non parum utilitatis posse contingere, si quae in Commentario occurrunt diversae indolis adnotationes nitidius ab invicem segregentur, et imprimis ea quae sunt essentialia magisque momentosa brevi quodam et perspicuo modo exhiberi possint, ne nimirum, variarum adnotationum coacervatione et commixtione,

(1) Van Steenkiste-Camerlynck, *Commentarius in Actus Apostolorum*, Brugis, Beyaert, 1910.

(2) [Caeteroquin pro completiore textum parallelorum tum Veteris tum Novi Testamenti indicatione, studiosum lectorem remittimus ad editiones textus Actuum Apostolorum, signanter ad editiones manuales paratas a Nestle, Hetzenauer et Vogels, et potissimum ad editionem Vulgatae paratam a Gramatica, Al. *Bibliborum sacrorum juxta Vulgatam clementinam nova editio Breviario perpetuo et concordantiis aucta, adnotatis etiam locis qui in monumentis fidei solemnioribus et in liturgia romana usurpari consueverunt*, Taurini, Marietti, 1922].

*confusio oriatur, et, dum minora majoribus juxtaponuntur, majora haec omitti contingat. — Porro si hujusmodi methodus Seminario-
rum nostrorum alumni prodesse potest, quis non videt eam multo
majori ratione sacerdotibus jam ministerio animarum vel juvenum
instructioni et educationi addictis inservire debere? Deest enim
hisce lector qui, doctrina orali, per notationum ambages certa manu
deducat auditorem, mentisque attentionem ad essentialia appellet;
deest quoque ipsis, prae ingenti aliorum quibus gravantur laborum
copia, tempus et opportunitas ad evolutas legendas adnotationes,
ex iisque quasi expiscandi essentialia.*

*Porro huic utilitati practicae praeprimis consulere cupientes, par-
ti, ut dicunt, eruditionis, in praecedenti editione non parum audac-
tae nihil dementes, contra locis opportunis nonnihil addentes, com-
mentarium hac ratione componendum curavimus:*

*Paginis numero pari exhibuimus textum Vulgatae latinae, eo
quidem modo quo in novissima editione R. P. M. Hetzenauer
(Biblia sacra vulgatae editionis, Ratisbonae et Romae, Pustet, ed.
2, 1922) occurrit, cum illa tamen distributione in varias sectiones
quas in Paraphrasi nostra inducendas judicavimus. — Huic autem
textui latino statim subjecimus, nonnunquam cum brevi quadam
demonstratione aut disputatione, eas praecipuas lectiones graecas
in quibus Vulgata a textu originali visa fuit discrepare, et quarum
in Paraphrasi struenda rationem habendam duximus. Hujus rei
gratia adhibuimus praeprimis Von Soden, Die Schriften des
Neuen Testaments, Göttingen, 1913; — Nestle, Novum Testa-
mentum graece et latine, ed. 6, Stuttgart, 1921 — M. Hetze-
nauer, Η ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙ, Oeniponte, 1896; —
Vogels, Novum Testamentum graece et latine, Düsseldorf, 1922.*

*Paginis vero numero impari ejusdem textus s. Scripturae oppo-
suimus Paraphrasim, quam sic comparare studuimus ut vix non om-
nes essentielles adnotationes brevissimo compendio complectatur et
exhibeat, adeo ut, cui ulteriorum studiorum opportunitas non pros-
tat, hanc paraphrasim legisse fere sufficere possit. In hunc finem :*

*a/ Typis ordinariis transscripsimus ipsum textum Vulgatae, ita
tamen ut, generali saltem regula, ubi textus originalis visus est a
textu latino discrepare, relicto textu Vulgatae, translationem, sal-
tem juxta sensum textus graeci inseruerimus, signis ‘ ’ inclu-
sam; — ubi vero textus graecus addit aliquid quod latino deest,
illud, iterum cum ‘ ’ signatum, iisdem characteribus ordinariis
latine supplevimus : — ubi autem textus latinus quaedam habet
propria, quae graece desunt, illa uncinis [] conclusimus ;
interdum autem, ubi quid textus originalis habuerit magis incertum
visum est, ad notas textuales remisimus : [v. not. text.].*

b/ Typis cursivis seu italicis, uti dicunt, inseruimus quae ad Scripturae textum magis intelligibilem reddendum vel ad rerum nexum indicandum utiliter addenda visa sunt; — nisi quod iterum, ubi nimis incertus videbatur sensus vel etiam ubi longiora fuissent inserenda, ad notas in commentario subdendas remisimus: [v. comment.].

c/ Hanc paraphrasim distribuimus, non tantum magnis illis divisionibus quas in schemate generali pag. 20 et seqq. indicamus, sed singulas illas sectiones majores ulterius distribuimus in pericopas quam plurimas, pro distinctione et progressu logico idearum (1). Litteris crassioribus et extra textum paraphraseos positis, singulis hisce sectionibus et pericopis ideam substantialem brevissimo compendio praeposuimus.

Tandem utrique paginae subjecimus ultiores adnotationes, ut non raro quid alii auctores circa certa quaedam loca explicanda proposuerint appareat, vel ulteriora quaedam, ad textus intellectum non ita necessaria, referantur; certas tandem quaestiones longiori tractu in Excursu disputavimus.

* * *

Quod spectat Introductionem commentario praemissam, liceat transscribere jam dicta in editione praecedente.

“Quod autem ipsam hujus Introductionis tractandae rationem spectat, eam ita exaravimus, ut non tantum consueto more de libro Actuum ipso ejusque auctore [de quo, inde a sexta editione, momentosum prodiit decretum Commissionis pontificiae de re biblica] disquisitio institueretur, sed ut etiam de Imperio Romano, de Judaismo ac Hellenismo, uti aiunt, necnon de Actuum chronologiâ [quam quaestionem novo examini et longiori disquisitioni subjecimus] compendiosa tractatio proponeretur. Nemo enim, in eximia Christianae religionis propagatione explicanda, adeoque in egregia Actuum historia parumper versatus, graves difficultates ex adjunctis historicis, geographicis (2), religiosis et ex chronologia praecipue oriri non videt.

Ut autem ex una parte tironibus lectioni Novi Testamenti in genere, libroque Actuum elucidando in specie incumbentibus, viam

(1) Hujus Analysis partitiones, utpote ab auctore s. Luca non oriundae, plus minusve arbitrariae quibusdam forsitan videbuntur. Quibus libenter facimus licentiam abeundi in altam hinc inde, si magis placuerit, sententiam.

(2) Tabulam geographicam Commentario adnectendam curavimus. [In hac septima editione majori quam olim adhaesione dignam esse censuimus sententiam de secundo et tertio itinere Pauli per Galatiam septentrionalem deducto].

quadamtenus planiorem pararemus ; utque ex altera parte Commentarium ipsum pluribus adnotationibus hinc inde dispersis atque necessario truncatis mancisque purgaremus, generalem quemdam conspectum praemittendum ducebamus ad quem facilitatis ac perspicuitatis gratiâ, in Commentarii decursu lectorem opportune remittendum opinati sumus. Atverò, manibus peragendo operi admotis, satis intelligere coepimus quam arduum suscepissemus laborem. Nihilominus, re mature perpensâ, quamvis dicti conspectûs difficultates perspectas haberemus, aliquid tamen in hac materiâ tentare haud superfluum judicavimus, confisi fore ut hoc nostro conamine exegetica studia in clericorum Seminariis nonnihil forsitan juvare possimus”.

Atque haec de septimae hujus editionis indole et ratione praenotasse sufficiat.

De caetero hanc lucubratiorem in qua, uti confidimus, de tradita veritate nihil detraximus, neque legitimum scientiae exegeticae progressum despeximus, totam Apostolicae Sedi Romanae ejusque vivo magisterio, humiliter submittimus.

Scribebamus Brugis, in festo SS. Petri et Pauli 29 Junii 1923.

A. CAMERLYNCK.

A. VAN DER HEEREN.

Index Bibliographicus. ⁽¹⁾

- Bacuez, A., v. Vigouroux
 Balmer, H., *Die Romfahrt des Apostels Paulus und die Seefahrtskunde im römischen Kaiserzeitalter*, Bern-Münchenbuchsee, 1905.
 Bardenhewer, O., *Patrologie*², Freiburg, 1910.
 Batiffol, P., *Anciennes littératures chrétiennes, I. La littérature grecque*, Paris, 1897.
 — *Etudes d'histoire et de théologie positive*², Paris, 1920.
 — *L'Eglise naissante et le catholicisme*², Paris 1913.
 — *Orpheus et l'Evangile*, Paris, 1910.
 * Baur, F. C., *Paulus der Apostel J. C.*,² Leipzig, 1867.
 Beelen, T., *Het Nieuwe Testament*, Brugge, 1909.
 — *Commentarius in Acta Apostolorum*, Lovanii, 1864.
 — *Grammatica Graecitatis N. T.*, Lovanii, 1857.
 Belser, J. H., *Einleitung in das N. T.*², Freiburg i. B., 1906.
 — *Die Apostelgeschichte übersetzt u. erklärt*, Wien, 1905.
 — *Der zweite Brief des Apostels Paulus an die Korinther*, Freiburg, 1910.
 * Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie*, Leipzig, 1903.
 * Blass, F., *Acta Apostolorum sive Lucae ad Theophilum liber alter*, ed. philologica, Göttingen, 1895.
 — *Acta Apostolorum secundum formam quae videtur romanam*, Lipsiae, 1896.
 — Blass-Debrunner, *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*, 4 ed., Göttingen, 1913.
 Brassac, v. Vigouroux.
 Camerlynck, A., *S. Irénée et le Canon du N. T.*, Louvain, 1896.
 — *De quarti Evangelii auctore*, T. I, Lovanii 1899; T. 2, Brugis, 1900.
 Ceulemans, F. C., *Commentarius in Actus Apostolorum*, Mechliniae, 1903.
 * Chase, F. H., *The Credibility of the Book of the Acts of the Apostles*, London, 1902.
 * Cheyne, *Encyclopaedia Biblica*, London.
 * Clemen, C., *Die Apostelgeschichte im Lichte der Neueren Text-, Quellen- und historisch-kritischen Forschungen*, Giessen, 1905.
 Condamin, A., *Le livre d'Isaïe*, Paris, 1905.
 Coppieters, H., *De Historia textus Actuum Apostolorum*, Lovanii, 1902.
 Corluy, J., *Spicilegium dogmatico-biblicum*, Gandavi, 1884.
 Cornely, R., *Historica et critica Introductio in U. T. libros sacros*, 3 vol., Parisiis, 1894-1897.
 — *Introductionis in U. T. libros sacros compendium*, Parisiis, 1919.
 * Corssen, P., *Der Cyrianische Text der Acta Apostolorum*, Berlin, 1892.
 Crampon, A., *La Sainte Bible*, 7 vol., Paris-Tournai, 1904.
 — 1 vol., 1904.

(1) Recensentur praecipua opera jam tanquam adhibita in praecedente editione citata; nonnullorum eorum editiones recentiores indicantur, iisque alia quaedam recentiora opera adduntur utiliter conferenda. — Editiones textus hic omittuntur, quas recensitas invenies pp. 60 s. — *Periodica* adhibita loco opportuniore in Introductione vel in Commentario indicantur. — Nomina Auctorum *acatholicorum* stellula seu asterisco * notantur.

- Daremberg-Saglio, *Dictionnaire des antiquités Grecques et Romaines*, 1873 ss.
- Dausch, *Die drei älteren Evangelien*, Bonn, 1908.
- Dentler, *Die Apostelgeschichte übersetzt u. erklärt*, Mergentheim, 1912.
- De Smedt, C., *Introductio generalis ad historiam ecclesiasticam rite tractandam*, Gandavi, 1876.
- * De Wette W.,-Overbeck, *Kurze Erklärung der Apostelgeschichte*, Leipzig, 1870.
- Dictionnaire apologétique de la foi catholique*, A. d'Alès, Paris.
- Dictionnaire de la Bible*, Vigouroux, Paris.
- Dictionnaire de Théologie catholique*, Vacant-Mangenot, Paris.
- * Dittmar W., *Vetus Testamentum in Novo*, Göttingen, 1903.
- Duchesne, L., *Histoire ancienne de l'Eglise*⁸, Paris, 1911.
- Felten, J., *Die Apostelgeschichte*, Friburgi, 1892.
- *Neutestamentliche Zeitgeschichte*, 2 v., Regensburg, 1910.
- Fillion, L., *La Sainte Bible*, Paris, 1887-1904.
- Fonck, L., *Der Kampf um die Wahrheit der h. Schrift*, Innsbruck, 1905.
- Fouard, L., *S. Paul, ses missions*¹⁰, 1908.
- *Les Origines de l'Eglise, S. Pierre*¹², Paris, 1904;
- *S. Paul, ses dernières années*⁸, 1910.
- *S. Jean*⁸, 1907.
- Funk, F. X., *Opera Patrum Apostolicorum*. Tübingae, 1897.
- * Grimm, C., *Lexicon graeco-latinum in libros N. T.*, Lipsiae, 1903.
- Gutjahr, F., *Einleitung in den heiligen Schriften des N. T.*¹. Graz, 1920.
- Hagen, M., *Lexicon Biblicum*, 3 vol. Parisiis, 1905-1911.
- * Harnack, A., *Lukas der Arzt*, Leipzig, 1906.
- *Die Chronologie der altchristlichen Literatur*, Leipzig 1897.
- *Dogmengeschichte*, Freiburg i. B. und Leipzig, 1888. (3^a Ed., 1894).
- *Das N. T. um das Jahr 200*, Freib. i. B., 1889.
- *Sprüche und Reden Jesu*, Leipzig, 1907.
- *Die Apostelgeschichte*, Leipzig, 1908.
- *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*², Leipzig, 1915.
- *Neue Untersuchungen zur Apostelgeschichte und zur Abfassungszeit der synoptischen Evangelien*, Leipzig, 1911.
- *Die Entstehung des N. T. und die wichtigsten Folge der neuen Schöpfung*, Leipzig, 1914.
- * Hastings, *A Dictionary of the Bible*, 5 vol., Edinburgh 1898-1904.
- Selbie, *Dict. of the Bible*, Edinburgh, 1909.
- * Hauck, A., *Realencyclopaedie für protestantische Theologie und Kirche*⁸, Leipzig, 1896-1913.
- * Hawkins, J., *Horae Synopticae*, London, 1899.
- * Hilgenfeld, H., *Einleitung in das N. T.*, Leipzig, 1875.
- * Hillard, *The Acts of the Apostles*, London, 1905.
- * Hobart, W., *The medical language of S. Luke*, Dublin, 1882.
- * Holzmann, H.-J., *Einleitung in das N. T.*, Freiburg i. B., 1892.
- *Lehrbuch der newest. Theologie*², (ed. Jülicher und Bauer), Tübingen, 1911.
- *Die Apostelgeschichte im Hand-Commentar zum N. T.*¹, Freiburg i. B., 1901.
- Humelauer, Fr. v., *Exegetisches zur Inspirationsfrage (Bibl. Stud.)*, Freiburg, 1904.
- Jacquier, E., *Histoire des livres du N. T.*, v. III, *Les Actes des Apôtres; les épîtres catholiques*⁴, Paris, 1912.
- * Jülicher, A., *Einleitung in das N. T.*¹, Tübingen und Leipzig, 1906.

- Kaulen, *Einleitung in die h. Schrift des A. u. N. T.*, Freiburg, 1905.
- * Keating, *The Agape and the Eucharist in the early Church*, London, 1901.
- Knabenbauer, J., *Commentarius in Actus Apostolorum*, Parisiis, 1899.
- Ladeuze, *La Résurrection du Christ devant la critique contemporaine*, Louvain, 1907.
- Lagrange, M., *Saint Paul. Epître aux Galates*, Paris, 1918.
— *Évangile selon Saint Luc*, Paris, 1921.
- * Lake, K., *The Text of the N. T.*, London, 1902.
- Le Camus, S., *L'Œuvre des Apôtres*, 3 vol., Paris, 1905.
— *Notre voyage aux pays bibliques*, 3 vol., Paris, 1896.
- Lepin, M., *Jésus, Messie et Fils de Dieu*, Paris, 1905.
- * Lighfoot, J. B., *Essays on « Supernatural Religion »*, London, 1889.
— *Biblical Essays*, London, 1893.
- * Lipsius, R., *Die apocryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden*, 4 vol., Braunschweig, 1883-1890.
- * Lipsius et Bonnet, *Acta Apostolorum apocrypha*, 2 vol., Lipsiae, 1891 et 1898.
- * Lumby, J. R., *The Acts of the Apostles*, Cambridge, 1902.
- Mader, J., *Die vier Evangelien und die Apostelgeschichte*, Einsiedeln, 1911.
- * Marquardt, J., *Römische Staatsverwaltung*, I-IIIe, Leipzig, 1881-1885.
- * Mc Giffert, *History of christianity in the Apostolic Age*, New-York, 1897.
- Méchineau, *Gli Atti degli Apostoli e le epistole pastorali secondo le risposte della commissione biblica*, Roma, 1915.
- Meinertz, M., *Das Lukasevangelium*, Münster, 1910.
— *Die Pastoralbriefe des hl. Paulus*, Berlin, 1913.
- * Meyer, A., *Die Auferstehung Christi*, Tübingen, 1905.
- * Meyer-Wendt, *Die Apostelgeschichte*, Göttingen, 1899.
- Michiels, *L'Origine de l'Épiscopat*, Louvain, 1900.
- * Moffatt, *The historical N. T.*, Edinburgh, 1901.
- * Mommsen, Th., *Römisches Staatsrecht*, Leipzig, 1887.
— *Römisches Strafrecht*, Leipzig, 1899.
- * Nestle, E., *Einführung in das Griechische Neue Testament*, Göttingen, 1899.
- * Norden, E., *Agnostos Theos*, Leipzig-Berlin, 1913.
- Patrizi (Patritius), *De Evangeliiis*, Friburgi Brisgoviae, 1853.
- * Peloubet, F. N., *The Teachers Commentary on the Acts of the Apostles*, Oxford, 1901.
- Pesch, Ch., *De Inspiratione S^{ae} Scripturae*, Freiburg i. B., 1906.
- * Plummer, A., *The international Critical Commentary, S. Luke*, Edingburgh, 1901.
- Pölzl, F. H., *Der Weltapostel Paulus*, Regensburg, 1905.
- Prat, F., *La théologie de S. Paul*, 2 vol., Paris, 1920-1922.
— *Saint Paul*, Paris, 1922.
- Preuschen, *Die Apostelgeschichte*, Tübingen, 1912.
- * Rackham, R. B., *The Acts of the Apostles*, London, 1905.
- * Ramsay, W. M., *The Church in the Roman Empire before 190*, London, 1904.
— *S. Paul, the Traveller and the Roman Citizen*, London, 1903.
— *The cities of St Paul*, 1908.
— *The Bearing of recent discovery on the Truthworthiness of the New Testament*, 1915.

- * Renan, E., *Les Evangiles*, Paris.
— *Les Apôtres*, Paris.
- * Resch, G., *Das Aposteldekret nach seiner ausserkanonischen Textgestalt untersucht*, Leipzig, 1905.
- Rose, V., *Les Actes des Apôtres*, Paris, 1907.
— *Etudes sur les Evangiles*, Paris, 1905.
- * Salmon, G., *A historical Introduction to the study of the books of N. T.*, London, 1904.
- * Sanday, *The apostolic decree*, Leipzig, 1908.
- Schaefer, A., Meinertz, M., *Einleitung in das N. T.*, Paderborn, 1913.
- * Schuerer, E., *Geschichte des Jüdischen Volkes im Zeitalter J.-C.*, 3 vol., Leipzig, 1901-1909.
- Schumacher, R., *Der Diakon Stephanus*, Münster, 1910.
- Six, K., *Das Aposteldekret*, Innsbrück, 1912.
- * Smith, J., *The voyage and Shipwreck of S. Paul*, London, 1880.
- * Sommer, G., *Das Aposteldekret*, Königsberg, 1889.
- Steinmann, A., *Die Abfassungszeit des Galaterbriefs*, Münster, 1906.
— *Die Apostelgeschichte*, (*Die hl. Schrift des N. T.*, III), 1921.
- Thomas, J., *Mélanges d'histoire et de littérature religieuse*, Paris, 1899.
- Tobac, E., *Les prophètes d'Israël*, Malines, 1919-1921.
- Trenkle, *Einleitung in das N. T.*, Freiburg in B., 1897.
- Van Sante, C. M., *Psalmi e textu originali critice emendato translati*, Turnholti, 1921.
- Van Steenkiste-Camerlynck, *Epistolae catholicae*, Brugis, 1909.
- Vigouroux-Bacuez-Brassac, *Manuel biblique*, t. IV, ed, 14, Paris, 1916.
- * von Gebhardt et Harnack, *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altkristlichen Literatur*, Leipzig, 1882 ss.
- Weber, S., *Die abfassung des Galaterbriefs vor dem Apostelkonzil*, Ravensburg, 1900.
— *Die antiochenische kollekte, die überschene Hauptorienturung für die Paulusforschung...* Würzburg, 1917.
- * Weiss B., *Einleitung in das N. T.*, Berlin, 1897.
— *Das N. T. Textkritische Untersuchungen und Textherstellung*, Leipzig, 1892-1900.
- * Weiss, J.-E., *Christenverfolgungen; Geschichte ihrer Ursachen im Römerreich*, München, 1899.
- * Weizsäcker, C., *Das Apostolische Zeitalter der Christlichen Kirche*, Tübingen, 1902.
- * Wendt, H., *Die Apostelgeschichte*, Göttingen, 1913.
- Wetzer und Welte's *Kirchenlexikon*, Freiburg i. B.
- Wikenhauser, A., *Die Apostelgeschichte und ihr Geschichtswert*, Münster, 1921.
- * Winer-Schmiedel, *Grammatik des Neutestamentlichen Sprachidioms*, Göttingen, 1897.
- * Zahn Th., *Einleitung in das N. T.*, Leipzig, 1906-1907.
— *Geschichte des Neutestamentlichen Kanons*, Leipzig, 1888-1892.
— *Grundriss der Geschichte des N. T. Kanons*, Leipzig, 1904.
— *Die Urausgabe der Apostelgeschichte des Lucas*, Leipzig, 1916.
— *Die Apostelgeschichte des Lucas*, Leipzig, 2 vol., 1919-1921.
— *Das Ev. des Lukas ausgelegt (Komm. zum N. T.)*, Leipzig, 1913.
— *Forschungen...* IX-Teil: *Die Urausgabe der Apostelgeschichte des Lukas*, Leipzig, 1916.
- Die Apostelgeschichte des Lukas* 2 vol. (Komm. zum N. T.), 1919-1921
- Zapletal, Fr., *Hermeneutica biblica*, Freiburg i. B., 1908.
- Zorell, F., *Novi Testamenti Lexicon Graecum*, Parisiis, 1911.

Index Rerum Analyticus.

PRAEFATIO	5
<i>Index bibliographicus</i>	9
<i>Index rerum analyticus</i>	15
A. Prolegomena in Actus Apostolorum.	17
SECTIO I. DE LIBRO ACTUUM EJUSQUE AUCTORE	17
§ 1. Libri inscriptio seu titulus	17
§ 2. Locus quem Actus inter N. T. libros accipiunt	19
§ 3. Analysis	19
§ 4. De Auctore Actuum	23
§ 5. De s. Luca	33
§ 6. Destinatio et scopus Actuum	35
SCHOLION. De scopo Actuum juxta scholam Tubinganam . . .	37
§ 7. De tempore quo Actus Apostolorum conscripti sunt. . . .	39
§ 8. De loco scriptionis	46
§ 9. Fontes e quibus Lucas rerum notitiam derivavit	46
§ 10. De auctoritate historica humana Actuum	50
§ 11. Canonicitas libri Actuum	54
§ 12. De lingua et scribendi indole	55
§ 13. De textu Actuum	57
SCHOLION. Editiones praecipuae textus graeci N. T.	60
§ 14. Quam utile sit ad textum graecum recurrere	61
SECTIO II. CONDITIO POLITICO-RELIGIOSA JUDAEORUM TEMPORE HIS-	
RIAE ACTUUM	63
§ 1. Imperium Romanum	63
Tabula progeniei Herodiadum	66
§ 2. Judaismus	71
Delineatio templi Herodiani	73
SCHOLION. De conditione juridica religionis judaeicae et christia-	
nismi in Imperio Romano ante a. 64.	79
§ 3. Hellenismus	79
SECTIO III. CHRONOLOGIA ACTUUM APOSTOLORUM	84
Tabula chronologica Actuum	92
B. Commentarius in Actus Apostolorum (1).	101
Pentecostes judaica	113
Recensentur quaestiones quae in commentario paulo fusiùs trac-	
tantur, nimirum:	
EXCURSUS: de dono linguarum	118
Citationes V. T. in N. T.	125
Fractio panis.	130, 333 s.
EXCURSUS: de communitate bonorum in primitiva Ecclesia . . .	133
Deut., 18, 15-19: <i>Prophetam suscitabit...</i>	141
Ps. 117, 22: <i>Factus est in caput anguli...</i>	145
Notio miraculi-et-facti providentialis	152
Theodae resurrectio.	160
Diaconatus	162 ss.; cfr
Traditio in peccata	174, 408.

(1) Ea quae longiori sermone, vel imo speciali *excursu* explicantur, hic recensemus.

EXCURSUS: oratio s. Stephani, sub respectu inspirationis et historiae	177
Momentum evangelizationis Samaritanorum	187
Tempus conversionis Eunuchi Aethiopis.	193
Eunuchus Aethiops fueritne circumcisis.	194
In Isaiam, 53, 7-8	196
« Durum est tibi contra stimulum calcitrare »	201
EXCURSUS: Sauli conversio	205
Ordo chronologicus in iis quae narrantur 9, 19-43	213
Momentum conversionis Cornelii	216
Nomen « Christiani »	231
Ordo chronologicus in 11, 27-12, 1 ss.	233
Petrus Romae.	238
Mors Herodis	239
Pauli consecratio episcopalis	242
Nomen Sauli-Pauli	244
In 13, 33	250
Pauli doctrina de justificatione	253
Impositio manuum presbyteris.	262
Iter Pauli Act 15 = Gal 2.	264
EXCURSUS: De momento quaestionis in Concilio Hierosolymitano tractatae et de modo quo exorta est	274
EXCURSUS: De Concilio Hierosolymitano et in specie de decreto Apostolico.	278
Circumcisio Timothei	288
Phrygia et Galatica regio	290, 318
Pauli oratio in Areopago	304 ss.
Epist. I-II ad Thess.	314
Epist. ad Ephesios.	316
Ministerium Apollonis	138, ss.
Relationes Paulum inter et Corinthum	322
Inerrantia in oratione Pauli ad Ephesios	338
Episcopi et Presbyteri	340
Jacobus episc. hieros., zelator Legis ?	349
Epistolae primae captivitatis Pauli.	409
Vita ulterior Pauli	410
INDICES	412
A Index rerum alphabeticus	412
B Index vocabulorum graecorum	416
Errata praecipua et corrigenda	417

Commentarius
in
Actus Apostolorum

PROLEGOMENA

IN ACTUS APOSTOLORUM

Prima Sectio : De libro Actuum ejusque auctore.

§ 1. Libri inscriptio seu titulus.

Ab ipso auctore nullus titulus appositus fuit: Posteriori tempore, prius praefixa est inscriptio *Πράξεις* ut liber ab aliis scriptis canonicis distingueretur; dein huic inscriptioni addita fuerit vox *Αποστόλων*, ut canonicus liber Actuum ab apocryphis individuum Apostolorum actibus discriminaretur. — Qui titulus: *Πράξεις Αποστόλων* significat « aliquas res gestas quorundam Apostolorum », et multo melius quadrat in argumentum quam aliae inscriptiones quae postea cum multa varietate exortae sunt.

In variis antiquis codicibus titulus libri varie legitur. Ita in *græcis*: *πράξεις* (Sin in inscriptione), *πράξεις ἀποστόλων* (B, D, Sin in suscriptione), *πράξις ἀποστόλων* (D), *αἱ πράξεις τῶν ἀποστόλων* (multi minusc.), *πράξεις τῶν ἀγίων ἀποστόλων* (AEGH) ¹. — In *codd. latinis* legitur: *acta Apostolorum*, *actus Apostolorum*, *liber actuum* etc. ².

Vetustiores versiones ³ titulum quemdam appositum habent, qui pariter reperitur apud scriptores ecclesiasticos ⁴ quamprimum librum diserte allegant.

Constat igitur libri titulum esse antiquissimum. Nulla tamen ex inscriptionibus recensitis genuina est seu ab ipso Auctore apposita ⁵. Etenim a/ non probatur morem titulos affigendi tunc temporis apud scriptores viguisse ⁶; b/ quodsi probaretur, nondum sequeretur eum ab Auctore Actuum fuisse servatum: revera hic Auctor etiam priori suo operi, seu

1. - Passim additur: *συγγραφεῖσαι παρὰ Λουκᾶ τοῦ εὐαγγελιστοῦ*; reperitur etiam titulus: *Λουκᾶ εὐαγγελιστοῦ πράξεις ἀποστόλων*.

2. - Initio frequentior est titulus *Acta*, postea potius *Actus* occurrit.

3. - Inter quas nonnullae, uti syriaca, coptica et arabs Erpenii graecam vocem *πράξεις* servarunt.

4. - *Fragm. Mur.*, 1. 34 ss. "Acta". — *S. Iren.*, *Adv. haer.*, 3, 15, 1; 4, 13, 3 etc. "Actus Apostolorum". — *Clem. Al., Strom.*, 5, 83 "ἐν ταῖς πράξεσι τῶν ἀποστόλων" *Tert., C. Marc.*, 2, 472 "Acta Apostolorum" etc., etc.

5. - Uti post s. *Chryst.* (*Serm. in princ. Act 1*, 1) opinatur *Cornely, Historica et critica Introductio in U. T. libros sacros*, t. 3, Parisiis 1886, p. 315 s.

6. - *Cf. R. B.* 1895, p. 315.

Evangelio, nullum titulum praefixit, ut ex codicibus constat; praeterea quum librum Actuum conscriberet tamquam complementum libri Evangelii, eumque ad eundem Theophilum dirigeret, nulla erat necessitas aliquem titulum praemittendi; c/ si opus suum Auctor inscribere voluisset, cum Evangelium suum τὸν πρῶτον λόγον vocaverit (Act 1, 1), istud δεῦτερον λόγον probabilius nuncupasset¹; — et demum d/ ex ipsa inscriptionis mira varietate, colligi posse videtur titulum, licet antiquissimum, non tamen ab Auctore oriundum esse.

Quaenam igitur est tituli origo? Quamprimum Actus in usu Ecclesiae adhibiti fuere et inter scripta canonica relati, nomine quodam designari et ab aliis scriptis canonicis distingui debuerunt. — Primaeva² autem inscriptio videtur fuisse πράξεις: haec enim legitur in cod. Sinaitico, saepe apud veteres scriptores ecclesiasticos occurrit³, et ad librum ab aliis secernendum apta erat. — Verum satis cito, libri conscripti sunt apocryphi, facta narrantes individuorum Apostolorum et episcoporum. Horum autem scriptorum auctores titulum πράξεις a canonicis Actibus mutuati sunt, addito nomine proprio: Πράξεις Πέτρον, Παύλον, Ἰωάννον, Ἀνδρέον; quare, ut ab individuorum Apostolorum Actibus apocryphis canonicus Actuum liber discriminaretur, deinceps Πράξεις Ἀποστόλων vel πράξεις τῶν Ἀποστόλων vocatus fuerit⁴. — Porro inter hos duos ultimos, titulus prior, sc. Πράξεις Ἀποστόλων, antiquior videtur, cum in vetustioribus codd. appareat. — *Est praeterea accuratior*, cum perfectius in libri argumentum quadret. Etenim defectus articuli innuit, non omnia narrari omnium et singulorum Apostolorum acta seu res gestas⁵, sed tantum quorundam Apostolorum facta quaedam selecta, aliorum pauciora. Jamvero si argumentum libri inspiciamus, equidem, 1, 13, omnium Apostolorum nomina seu catalogum invenimus, et deinde quaedam omnibus communia 2, 1 ss., 37, 42; 4, 33 ss.; 5, 12; 18, 42; 6, 6; 8, 1, 14); sed in sequentibus pauca tantum quaedam de Joanne occurrunt qui, trina occasione nominatus, velut Petri comes potius quam seorsim apparet; fere nihil discimus de Jacobo filio Zebedaei, nisi quod Herodis jussu martyr occubuerit; multo plura habemus de Stephano et Philippo, de Timotheo et Sila, qui omnes non fuerunt Apostoli; et tandem plura narrantur de s. Petro et praeprimis de s. Paulo: ab initio enim usque ad c. 12, praeter excepta in praecedentibus, omnia ad Petrum referuntur; a c. vero 13 usque ad finem, cuncta circa Paulum

1. - Cf. Lumby, *The Acts of the Apostles*, Cambridge 1902, p. V.

2. - Cf. tamen Blass, *Acta Apostolorum*, ed. philol., Göttingen 1895, p. 2; — Belser, *Einleitung in das N. T.*, Freiburg i. B. 1905, p. 117.

3. - Cf. Tischendorf: *Novum Testamentum graecum*, Lipsiae 1869, t. 2, p. 2.

4. - Cf. Lumby, l. c.; — Zahn, *Einleitung in das N. T.*, Leipzig 1900, t. 2 p. 390 A. 18. Circa Actus Apostolorum apocryphos videri possunt: R. T. Lipsius, *Die apocryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden*, Braunschweig 1883-1890, 4 vol., Lipsius et Bonnet, *Acta Apostolorum apocrypha*, Lipsiae 2 vol. 1891 et 1898; — Battifol, *Anciennes littératures chrétiennes, La Littérature grecque*, Paris 1897, p. 41 ss., — *Dictionnaire de théologie catholique*, Paris, t. 1, p. 324 ss.; — Th. Zahn, *Geschichte des neutestamentlichen Kanons*, Erlangen u. Leipzig inde ab 1888, passim; — A. Camerlynck, *S. Irénée et le Canon du N. T.*, Louvain 1896, p. 113.

5. - Πράξεις non significat sensu iuridico actionem seu iudicium, sed agendi rationem, factum, rem gestam ut apud auctores classicos Polybium et Xenophontem. Cf. Beelen, *Commentarius in Acta Apostolorum*, Lovanii 1864, p. 2; — Zahn, *Einleitung in das N. T.*, l. c.; — Grimm, *Lexicon graeco-latinum in libros N. T.*, Lipsiae 1903, p. 372.

constanter aguntur ¹. Unde patet librum esse vere expositionem quorundam factorum quorundam Apostolorum.

§ 2. Locus quem Actus inter N. T. libros occupant; — libri utilitas.

I. Medium evangelia inter et epistolas Paulinas ordinem tenent *Actus Apostolorum*: quod sapienti ratione factum esse compertum est.

Jure merito *Evangelij*s, in specie et diserte tertio (v. § 4 et § 5), annectitur *Actuum* liber, utpote continuatio atque complementum eorum. Et re quidem vera, multae apud evangelistas reperiuntur promissiones et praedictiones, quas hñc videmus eventu fuisse confirmatas. Plurima etiam sunt christianae religionis praescripta et instituta quae ibidem praeparantur aut adumbrantur, hñc autem et perficiuntur et ad informandam Ecclesiam ordinantur. Praeterea haud exiguum certitudinis fidelique robor doctrinae evangelicae accrescit ex miraculis in confirmationem doctrinae christianae editis, ex praedicatione, vita et praesertim invicta constantia, tot inter res adversas, Apostolorum et primorum Christi discipulorum, necnon ex celerrima et continua fidei propagatione per solam Spiritus sancti ² efficientiam ejusque supernaturalem gratiam. Opus istud Christi, assistente Spiritu sancto continuatum, tantam in doctrinis et moribus immutationem invexit, ut paucorum saeculorum decursu facies terrae renovata fuerit.

Nec minus rectè liber ille *epistolis* ss. *Apostolorum*, atque imprimis s. Pauli, fuit praepositus: harum enim veluti clavis est et introductio utilissima, imo vere necessaria. Narrat enim varia s. Pauli itinera apostolica, variaque exponit adjuncta in quibus fundatae sunt priores communitates christianae ad quas s. Paulus suas scripsit epistolas.

II. Ex dictis jam satis superque elucet peculiaris libri *utilitas*: haec historia exordientis Ecclesiae Christi varia utilitatis emolumenta omnibus christianis, maxime autem sacerdotibus, praestare nata est.

Et revera dicta Actuum historia praeclarum existit argumentum credibilitatis in favorem doctrinae et factorum in *Evangelij*s relatorum; in Actis plura fidei dogmata in specie demonstrata reperiuntur ac comprobata; manifestum nobis fit quatenam hisce primis Ecclesiae temporibus fuerit methodus evangelizationis, quatenam quoque fuerit organizatio hierarchica; tandem praeclara virtutum christianarum exempla ad fidelium ac fidei ministrorum mores dirigendos perutilia in eisdem enarrata reperiuntur.

§ 3. Analysis.

A) *Praenotanda*. 1) Initio nulla adhibebatur divisio, sed satis cito, necessitate cogente in gratiam tum lectorum quum scriptorum, variae divisiones introductae fuerunt ³.

1. - Cf. Lumby, p. XV; — Rose, *Les Actes des Apôtres*, Paris, 1905, p. XVI; Ceulemans, *Commentarius in Actus Apostolorum*, Mechliniae 1903, p. 5.

2. - Spiritus sanctus saepius (50es) in *Actis* quam in 4 Evv. nominatur.

3. - Lake, *The Text of the N. T.*, London 1902, p. 52.

Prima quae nobis occurrit (codd. B. Sin) erat in 36 κεφάλαια seu capita distincta ; juxta hanc, et probabiliter dependenter ab eâ, apparuit alia in 40 κεφάλαια, quae maximam nacta est diffusionem ; non raro etiam prae manibus habebatur tertia, in ὑποδιαίρεσεις seu subdivisiones duplicis speciei partita : Euthaliana sc., in qua 40 κεφάλαια efformant divisionem principalem cum 48 subdivisionibus, intra capita plerumque incidentibus ; et alia, cujus subdivisiones pro magna parte capitibus respondent Etiam additi fuerunt τίτλοι, tituli, summam rerum capitum et subdivisionum exhibentes. Erant autem valde diversi, sed plerique incipiebant voce περί.¹

2) S. XIII ineunte, nova inducta fuit partitio in 27 capita, auctore Stephano Langton, cancellario universitatis Parisiensis² ; fere eodem tempore (a. 1238), probatum fuit systema divisionis hodiernae (in 28 cap.), a Cardinali Hugo de S. Caro, universaliter in Occidente admissum ; subdividebat quoque iste auctor unumquodque caput in paragraphos, literis distinctos, sed haec ipsius laboris pars inde ab a. 1551 mutata fuit per versus, a Roberto Stephano introductos.³

B) Porro plures dantur modi dispescendi argumentum libri historicum : alii, ratione habita ad personas quarum acta narrantur, in duas scindunt partes⁴ ; alii, potius res gestas aut scopum attendentes, in tres⁵ ; alii, Christi verba Act 1, 8 perpendentes : « eritis mihi testes in Jerusalem et in omni Iudaea, et Samaria et usque ad ultimum terrae », in quatuor⁶ ; alii in quinque aut sex⁷ ; alii, ordinem temporis secuti, in octo dividunt⁸ ; alii, aliter.

Ut ergo liquet, partitiones sunt plus minusve arbitrariae, utpote ab ipso Auctore haud profectae. Non tanti igitur sunt momenti. Quare praecipuos tantum eventus secernentes, sequens schema subijcimus, quod argumentum apte distribuere videtur⁹.

Prooemium librum Actuum connectens Evangelio, I, 1-2.

Pars prima : Ecclesia apud Iudaeos, 1, 3-8, 2.

I. Ecclesiae fundatio praeparatur, 1, 3-26.

1. Apparitiones et Ascensio Domini, 1, 3-11.

2. Apostolorum oratio perseverans, 1, 12-14.

3. Completur numerus Apostolorum (oratio Petri, electio Matthiae), 1, 15-26.

1. - Von Soden, *Die Schriften des N. T. in ihrer ältesten erreichbaren Textgestalt*, B. 2, 1 Abth., Berlin 1902, p. 440 n. 35-38.

2. - Mangelot apud Vigouroux, *Dictionnaire de la Bible*, t. 1, p. 564.

3. - Lake, *o. c.*, p. 58.

4. - Ceulemans, *Commentarius in Actus Apostolorum*, Mechliniae, 1903, p. 3 — Fillion, *La Sainte Bible*, Paris, 1903 ; — Rose, *o. c.*, Paris 1905, p. XLI ; — Steinmann, *Die Apostelgeschichte*, Bonn, 1916.

5. - Belser, *o. c.*, p. 185.

6. - Lumby, *o. c.*, p. x.

7. - Moffatt, *The Historical N. T.*, Edinburgh 1901, p. 419 ; — Turner apud Hastings, *Dictionary of the Bible*, Edinburgh, 1, p. 421.

8. - A. C. Headlam apud Hastings, 1, p. 28.

9. - In multis tunc pro schemate hoc generaliori, tum pro divisionibus ulterioribus infra in paraphrasi Actuum inducendis, sequimur Hetzenauer, in sua optima editione *Biblia sacra*, Ratisbonae 1922. In hoc schemate generaliori, inter parentheses selecta quaedam facta specialia indicamus.

II. Ecclesiae fundatio Hierosolymis, 2, 1-47.

1. Descensus Spiritus sancti, 2, 1-13.
2. Oratio Petri, 2, 14-36.
3. Augmentum et vita fidelium, 2, 37-47.

III. Confirmatio Ecclesiae Hierosolymitanae, 3, 1-5, 16.

1. Petrus claudum sanat, 3, 1-10.
2. Oratio Petri post miraculum, 3, 11-26.
3. Primus occurus Ecclesiae cum auctoritate judaica (Petrus et Joannes coram Synedrio) 4, 1-31.
4. Bonorum communitas in primaeva Ecclesia (Ananias et Saphira), 4, 32-5, 11.
5. Incrementum Ecclesiae mirabile, 5, 12-16.

IV. Persecutiones in Ecclesiam crescentem, 5, 17-8, 3.

1. Adversus Apostolos (ab Angelo e carcere liberantur; sistunt synedrio; oratio Gamalielis; flagellantur), 5, 17-42.
2. Martyrium Stephani, 6, 1-7, 59.
 - a. Electio septem diaconorum, 6, 1-7.
 - b. Stephanus coram synedrio (ejus oratio), 6, 8-53.
 - c. Martyrium Stephani, 6, 54-59.
3. Extensio persecutionis per Ecclesiam Jerusalem, 8, 1-3

Pars secunda: Ecclesia ad gentes transiens, 8, 4-12, 25.

I. Conversio Samaritanorum et Aethiopis, 8, 4-40.

1. Ministerium diaconi Philippi in Samaria (baptizat Samaritanos), 8, 4-13.
2. Ministerium Petri et Joannis in Samaria (confirmant Samaritanos; Simon magus), 8, 14-25.
3. Philippus convertit eunuchum Aethiopem, 8, 26-40.

II. Paulus, Apostolus gentilium, 9, 1-30.

1. Pauli conversio, 9, 1-19^a.
2. Primum Pauli ministerium inter Judaeos (Damasci, Hierosolymis), 9, 19^b-30.

III. Conversio ipsorum gentilium, 9, 31-10, 30.

1. Prodroma historica: ministerium Petri per Palaestinam (miracula Lyddae et in Joppen), 9, 31-43.
2. Conversio Cornelii ethnici, 10, 1-48.
3. Petrus admissionem Cornelii justificat, 11, 1-18.
4. Ecclesiae gentilis fundatio Antiochiae (Barnabas et Paulus; collectam deferunt in Jerusalem), 11, 19-30.

IV. Persecutio Herodis Agrippae, 12, 1-25.

1. Ipsa persecutio (Jacobi mors; Petrus in carcere, ab Angelo liberatur), 12, 1-17.
2. Punitio divina Herodis. 12, 18-23.
3. Paulus et Barnabas redeunt Antiochiam. 11, 24-25.

Pars tertia: Ecclesia apud gentiles, 13, 1-28, 31.

I. Itinera apostolica Pauli, 13, 1-21, 16.

A. Primum iter apostolicum Pauli, 13, 1-14, 27.

1. Initium primi itineris, 13, 1-3.
2. Acta in insula Cypro (Barjesu magus, Proconsulis conversio), 13, 4-12.
3. Acta in Pamphylia et Pisidia (Antiochiae), 13, 13-52.
4. Acta Iconii, Lystris (infirmum sanat. pro diis habentur Paulus et Barnabas), Derben, 14, 1-19.
5. Reditus Antiochiam Syriae, 14, 20-27.

B. Concilium Hierosolymitanum, 15, 1-35.

1. Conflictus Antiochiae (Paulus cum Barnabas ascendit in Jerusalem), 15, 1-5.
2. Ipsum concilium (oratio Petri, Barnabae, Pauli, Jacobi, decretum), 15, 6-29.
3. Decretum Antiochiae laete suscipitur, 15, 30-35.

C. Secundum iter apostolicum Pauli, 15, 36-18, 22.

1. Ab Antiochia Syriae ad Macedoniam (Timothei circumcisio; divinitus vocatur Paulus in Macedoniam), 15, 36-16, 10.
2. Acta Philippis (pythonissam liberat; incarceratur, flagellatur, divinitus liberatur), 16, 11-40.
3. Acta Thessalonicae et Bereae, 17, 1-15.
4. Acta Athenis (oratio in Areopago), 17, 16-34.
5. Acta Corinthi (prosperum ministerium; ad tribunal Gallionis), 18, 1-17.
6. Paulus Antiochiam redit, 18, 18-22.

D. Tertium iter apostolicum Pauli, 18, 23-21, 17.

1. Ab Antiochia usque Ephesum (ministerium Apollonis Ephesi), 18, 23-28.
2. Acta Ephesi, 19, 1-20, 1.
 - a. Ministerium Pauli, 19, 1-22
 - b. Tumultus Demetrii, 19, 23-20, 1.
3. Ultimi labores apostolici Pauli (varia itinera; Troade mortuum suscitatur; oratio Mileti ad presbyteros Ephesinos), 20, 2-38.
4. Iter in Jerusalem, 21, 1-16.

II. Captivitas Pauli, 21, 17-28, 31.

1. Comprehensio Pauli in atrio templi, 21, 17-36.
2. Oratio Pauli in atrio templi ad Iudaeos, 21, 37-22, 29.
3. Paulus coram Synedrio, 22, 30-23, 11.
4. Paulus Caesaream mittitur, 23, 12-35.
5. Paulus Caesareae coram tribunali Felicis, 24, 1-27.
6. Paulus Caesareae coram Festo (Caesarem appellat), 25, 1-12.
7. Paulus Caesareae coram Herode Agrippa II, 25, 13-26, 32.
8. Iter Romanum Pauli usque Melitam (tempesta et naufragium), 27, 1-44.

9. Paulus in insula Melitae (miracula Pauli), 28, 1-10.
10. Iter usque Romam, 28, 11-15.
11. Biennis captivitas romana (praedicatio ad Iudaeos), 28, 16-31.

§ 4. De Auctore Actuum.¹

Huic disquisitioni circa *Auctorem* Actuum, sicut et illis disquisitionibus quae infra agitantur tum circa tempus compositionis (§ 7) tum circa auctoritatem historicam Actuum (§ 10), praemitimus decretum a *Commissione Pontificia de re biblica* latum 12 junii a. 1913:²

De auctore, de tempore compositionis et de historica veritate libri Actuum Apostolorum.

Propositis sequentibus dubiis Pontificia Commissio de Re Biblica ita respondendum decrevit:

I. Utrum perspecta potissimum Ecclesiae universae traditione usque ad primaevos ecclesiasticos scriptores assurgente, attentisque internis rationibus libri Actuum sive in se sive in sua ad tertium Evangelium relatione considerati et praesertim mutua utriusque prologi affinitate et connexione (*Luc* 1, 1-4; *Act* 1, 1-2), uti certum tenendum sit volumen, quod titulo Actus Apostolorum, seu *Πράξεις Ἀποστόλων*, praenotantur, Lucam evangelistam habere auctorem?

R. Affirmative.

II. Utrum criticis rationibus, desumptis tum ex lingua et stylo, tum ex enarrandi modo, tum ex unitate scopi et doctrinae, demonstrari possit librum Actuum Apostolorum uni dumtaxat auctori tribui debere; ac proinde eam recentiorum scriptorum sententiam, quae tenet Lucam non esse libri auctorem unicum, sed diversos esse agnoscendos ejusdem libros auctores, quovis fundamento esse destitutam?

R. Affirmative ad utramque partem.

III. Utrum, in specie, pericopae in Actis conspicuae, in quibus, abrupto usu tertiae personae, inducitur prima pluralis (*Wir*stücke), unitatem compositionis et authenticitatem infirmant, vel potius historice et philologice consideratae eam confirmare dicendae sint?

R. Negative ad primam partem, affirmative ad secundam.

1. - Quanti momenti sit haec quaestio sub respectu apologetico neminem fugiet. Id fatentur ipsi adversarii nostri, ex quibus audiatur Harnach, *Lukas der Artz*, p. III: "Die echten Briefe des Paulus, die Schriften des Lukas und Eusebs Kirchengeschichte sind die Pfeiler für die Erkenntnis der Geschichte des ältesten Christentums. In bezug auf die lukanischen Schriften ist das noch nicht genügend anerkannt. Das liegt zum Teil daran, dass die Kritik diese Schriften dem Lukas entziehen zu müssen glaubt. Selbst wenn sie damit recht hätte, bliebe die Bedeutung namentlich der Apostelgeschichte noch immer eine fundamentale. Ich hoffe aber auf den folgenden Bogen gezeigt zu haben, dass die Kritik in die Irre gegangen ist und die Tradition recht hat. In dem Momente aber erhalten die lukanischen Schriften einen ganz eigenartigen Wert zurück; denn sie sind von einem Griechen geschrieben, der ein Mitarbeiter des Paulus war und mit Markus, Silas, Philippus und Jakobus, dem Bruder des Herrn, verkehrt hat".

2. - *Acta Apost. Sedis*, t. V, 1913, p. 291; — *Collat. Brug.*, t. XVIII, p. 534 s. — Hujus momentosi decreti egregium scripsit commentarium Méchineau, *Gli Atti degli Apostoli e le Epistole pastorali*, Roma, 1914. — Cfr Fillion, *Rev. du cl. fr.* 1916, t. 87, pp. 24 ss.

IV. Utrum, ex eo quod liber ipse, vix mentione facta biennii primae romanae Pauli captivitatis, abrupte clauditur, inferri liceat auctorem volumen alterum deperditum conscripsisse, aut conscribere intendisse, ac proinde tempus compositionis libri Actuum longe possit post eandem captivitatem differri; vel potius jure et merito retinendum sit Lucam sub finem primae captivitatis romanae apostoli Pauli librum absolvisse?

R. Negative ad primam partem, affirmative ad secundam.

V. Utrum, si simul considerentur tum frequens ac facile commercium quod procul dubio habuit Lucas cum primis et praecipuis ecclesiae Palaestiensis fundatoribus nec non cum Paulo gentium Apostolo, cujus et in itineribus comes fuit; tum solita ejus industria et diligentia in exquirendis testibus rebusque suis oculis observandis; tum denique plerumque evidens et mirabilis consensus libri Actuum cum ipsis Pauli epistolis et cum superioribus historiae monumentis; certo teneri debeat Lucam fontes omni fide dignos prae manibus habuisse eosque accurate, probe et fideliter adhibuisse: adeo ut plenam auctoritatem historicam sibi jure vindicet?

R. Affirmative.

VI. Utrum difficultates quae passim obijci solent tum ex factis supernaturalibus a Luca narratis; tum ex relatione quorundam sermonum, qui, cum sint compendiose traditi, censentur conficti et circumstantiis adaptati; tum ex nonnullis locis ab historia sive profana sive biblica apparenter saltem dissentientibus; tum demum ex narrationibus quibusdam, quae sive cum ipso Actuum auctore sive cum aliis auctoribus sacris pugnare videntur; tales sint ut auctoritatem Actuum historicam in dubium revocare vel saltem aliquomodo minuere possint?

R. Negative.

Die autem 12 junii anni 1913, in audientia infrascripto R^{mo} Consultori ab Actis benigne concessa, SS^{mus} Dominus noster Pius Papa X praedicta responsa rata habuit ac publici juris fieri mandavit.

Romae, die 12 junii 1913.

LAURENTIUS JANSSENS, O. S. B.
Consultor ab Actis.

Quibus praemissis sic quaestionem de Auctore tractamus.

Actuum auctor in ipso libro non nominatur. Extra omne tamen dubium est auctorem Actuum esse s. Lucam, scriptorem tertii Evangelii. — Quae thesis tribus hisce propositionibus demonstratur: I. Idem est auctor Actuum et tertii Evangelii; II. Actuum auctor erat comes s. Pauli; III. Inter comites s. Pauli solus Lucas scribere potuit et de facto scripsit tertium Ev. et librum Actuum.

I. Idem est auctor Actuum et tertii Evangelii.

Eundem qui scripsit Actus etiam scripsisse tertium Evangelium evidenter constat tum ex iis quae infra, ad II et ad III dicentur de argumento traditionis, tum ex accurata inquisitione et comparatione utriusque libri; haec identitas caeteroquin a nullo jam

in dubium vocatur.¹ Sufficiat igitur hujus identitatis varia argumenta indicare.

1° Uterque liber *Theophilo* est dedicatus.

2° Auctor Actuum librum suum *arcte tertio Evangelio adnectit* tanquam ejusdem operis continuationem. Ad *πρῶτον λόγον* (Act 1, 1) jungitur velut *δεύτερος λόγος*, et cum eidem personae inscribatur, eodem pariter consilio fuit exaratus et iisdem destinatus lectoribus (cf. § 6).

3° *Graeca elocutio* quae in Actibus cernitur, ita convenit cum ea quae in tertio Evangelio observatur, ut etiam inde probetur unum eundemque esse utriusque operis scriptorem. Innumerae enim sunt voces phrasesque, quae aut non alibi quam in 3° Ev.² aut certe multo frequentius ibi quam in caeteris libris N. T. occurrunt, quaeque pariter frequentissime leguntur in libro Actuum³.

4° In utroque libro videre est *prooemium* in pluribus identicum, eundem narrandi describendique modum⁴, eandem indolem religiosam, eundem modum citandi s. Scripturam, eadem characteristicam methodum eliminationis (cfr. Lesêtre, *Rev. bibl.*, 1922, pp. 179 s.; *Collat. Brug.*, 1913, pp. 167 ss.) etc.

II. Actuum auctor erat comes s. Pauli.

Hoc ex *interno* libri examine certissimum apparet et *traditione* confirmatur.

A. *Argumentum internum*. — Insunt Actibus partes quaedam usu 1^{ae} personae pluralis “nos” a reliquis, ubi narrator in 3^a persona refert, distinctae⁵. Hae partes autem in describendis s. Pauli itineribus occurrunt. — Porro usus ille 1 p. pluralis, sicut etiam ipsa indoles narrationis⁶, obvie innuit auctorem

1. — Cf. v. g. Beelen, p. 4 ss.; — Knabenbauer, pp. I; — Belser, *Apostelg.* p. 2 et TQS. 1895, p. 70; — Cornely, III, p. 316; — Rose, p. V ss.; — Plummer, p. XI s.; — Zahn, I, p. 361 ss.; Holtzmann, *Einleitung in das N. T.*, Freiburg i. B. 1892, p. 391; — Juelicher, *Einleitung in das N. T.*, Tübingen und Leipzig 1901, p. 343; — Trenkle, *Einleitung in das N. T.*, Freiburg i. B. 1897, p. 145; — Rackham, *The Acts of the Apostles*, London 1905, p. XV ss.; — Peloubet, p. xxxii ss.; — Chase, *The Credibility of the Book of the Acts of the Apostles*, London 1902, p. 123; — Harnack, *Lukas*, passim; — Fillion, *Rev. prat. d'apoc.* 1906; — Van Ongeval, apud *Collat. Gandav.*, t. 3 (1911), p. 101 ss., 157 ss.; — Mèchineau, *Gli Atti degli Apostoli*, Roma, 1914, p. 30 ss. Ipse Renan scripserat: “Les préfaces qui sont en tête des deux écrits, la dédicace de l'un et de l'autre à Théophile, la parfaite ressemblance du style et des idées fournissent à cet égard d'abondantes démonstrations”. *Les Apôtres*, 1866, p. X.

2. — Lumby, p. XX asserit hujusmodi voces assignari posse ultra 50.

3. — Eas videsis apud Beelen, p. 4 s., Plummer, p. XLI ss., et Jacquier, *Hist. des livres du N. T.*, 3 ed., t. III, pp. 7 ss. — Neque quaeras nonne forte scriptor quidam posterior tertii Evangelii styli peculiare dictiones et formas imitari voluerit, eo tunc ut eidem auctori suum opus proprium fallaci modo supponeret; etenim imprimis talis fraus nulli antiquo scriptori in mentem venit; praeterea si quis hujusmodi propositum mente concepisset, illud nequaquam tam perfecte exequi potuisset, ac in Actibus. Proinde qui ad hoc effugium confugeret, duplex expositularet literarium miraculum. Plummer, l. c.

4. — Holtzmann et Plummer, II. cc.

5. — Hae partes vocantur germ. *Wirstücke*, angl. *We-sections*, gall. *Sections-Nous*.

6. — “Il ressort de tous les détails du récit que l'écrivain de ce journal a pris part au voyage.”

harum partium fuisse comitem s. Pauli, et testem oculatum eorum quae refert; partes illae *diarium itineris* vocari possunt.

Pronomen "nos" in cod. Bezae (et juxta s. Aug.¹⁾ primo cernitur 11, 28 Cod. D enim loco ἀναστὰς δὲ εἰς ἐξ αὐτῶν legit ἦν δὲ πολλὴ ἀγαλλίασις. σὺν νεοτραμμένων δὲ ἡμῶν ἔφη εἰς ἐξ αὐτῶν... (Et erat magnum gaudium. Et congregatis nobis simul, dixit unus ex eis...) Juxta hanc lect. de cujus auctoritate disputatur sed quae satis probabilis apparet — glossator enim magis institisset — et quae veram traditionem referre videtur², auctor Actuum jam Antiochenae Ecclesiae membrum fuisset tempore quo prophetae Antiochiam a Jerusalem descenderunt. — Praeterea *nos* certo occurrit 16, 10-17, ubi secundum iter apostolicum Pauli a Troade in Macedoniam ejusque commoratio Philippis narratur. — Ulterius, pluribus annis revo-
luti, in tertio itinere apostolico iterum cernitur 20, 5-21, 18 sc. in narratione itineris Pauli a Philippis in Jerusalem. — Tandem apparet in itinere Pauli Romano describendo 27, 1 28, 16.

Jamvero auctor ille, quisquis pro momento sit, qui scripsit has *sectiones-Nos*, scripsit etiam reliquas partes libri Actuum, adeoque *totum* opus a tali Pauli comite testeque factorum oculato procedere dicendum est.

Revera eas *sectiones Nos* ab auctore ignoto non fuisse insertas, sed ab eadem manu exaratas fuisse ac reliquum opus, patet a/ ex modo plane naturali quo narrationi inseruntur; b/ ex relationibus quibus reliquo operi colliguntur; — c/ ex unitate scopi et doctrinae, et maxime — d/ ex *omnimoda styli identitate*: modi enim dicendi stylique proprietates exclusive ad Actuum et 3ⁱ Evangelii auctorem pertinentes tam intra quam extra dictas partes cernuntur³, (v. dicenda infra, pp. 28 s.); praeterea — e/ qui vel semel^{3um} Ev. et Actus attente perlegerit, facile eorum auctorem deprehendet esse scriptorem peritum et sollertem, qui fontibus suis, si scriptos habuisse admittatur, sine judicio non sit usus; quare arbitraria, imo absurda videtur eorum sententia, qui tenent auctorem partes istas ex altero opere desumpsisse quin ad pronomen "nos" attenderit. Similiter absurda est sententia quae tenet auctorem ex intento scopo eas primas personas ex fontibus retinuisse, eo fine ut qua testis oculatus rerum narratarum a lectoribus haberetur: talis enim auctor multo frequentius, et signanter ubi res majoris momenti agebantur, ad hujusmodi fraudem recurrisset⁴.

Il connaît très bien la route que l'on a suivie, les villes où l'on a passé: 16, 11, 12; 20, 5, 6, 13, 15; 21, 1-3, 7; 27, 2; 28, 11-15. Il raconte les plus petits incidents du voyage: 16, 11, 12; 20, 6, 7, 11, 15, 21, 1, 4, 5, 7, 8; 27, 2; il rapporte les circonstances les plus insignifiantes: 16, 12; 20, 13; etc. bref, il se montre en toutes circonstances témoin oculaire des faits racontés". Jacques, *Hist. des livres du N. T.*, III, p. 5.

1. - *De Serm. Dom.*, 2, 57.

2. - Zahn, I, p. 334 ss.; — Plummer, p. XII; — Wendt, p. 216; — Krabbenbauer, p. 8 — Rose, p. 111; — H. Coppieters, *De Historia textus Actuum Apostolorum*, Lovanii, 1902, pp. 143 ss.

3. - Plummer, p. XIII; — J. Hawkins, *Horae Synopticae*, 1899, p. 157; — Harnack, *Lukas*, p. 17 ss.; — *Neue Untersuchungen*, p. 1 ss.; — Brassac, *Manuel biblique*, p. 7 s.; — H. Rongy, *Rev. eccl. de Liège*, 1908-9, pp. 157 ss.

4. - Cfr *Sémeria*, *Revue biblique*, 1895, p. 327.

Jure ergo concludimus auctorem Actuum comitem s. Pauli fuisse, eumque hisce factis adfuisse quae prima persona enarrat; utrum vero etiam eis adfuerit ubi tertia narrat¹, haud certo scimus; ubi enim adfuerat Lucas iis factis quae enarrat, potuit quidem, sed non debuit in narrando primam personam adhibere; imo interdum, etiamsi adfuerat, non poterat tamen primam personam adhibere, in casu nimirum quo eas res narrabat quas solus Paulus gesserat. Unde res in singulis casibus erit examinanda. Ita in specie pro tota parte quae currit a 16, 40 (v. h. l.) usque ad 20, 1, et quam narrat in tertia persona, suademur negare Lucam adfuisse; contra quod spectat integram ultimam partem Actuum, inde a 20, 5, suademur admittere Lucam omnibus ibidem narratis interfuisse: quamvis enim prima persona non continuo adhibeatur, nihilominus in partibus ubi tertia persona adhibetur eadem est multiplicitas et accuratio adjunctorum ac in partibus ubi prima persona occurrit.²

Auctorem 3ⁱⁱ Ev. et Actuum fuisse discipulum et comitem Pauli *confirmatur* ex eo quod in non paucis apparet haec opera inter et Paulum mira cognatio idearum. Etenim auctor 3ⁱⁱ Ev. et Actuum ad exemplum Pauli universalitatem salutis messianicae atque rituum mosaicorum indifferentiam in ordine ad salutem strenue docet³; refert quaedam facta vitae Christi eo modo quo eorum meminit s. Paulus⁴; variae typicae expressiones in N. T. exclusive reperiuntur apud s. Paulum et auctorem 3ⁱⁱ Ev. et Actuum⁵; indoles religiosa Pauli dicti auctoris religiosi conceptibus apprime congruit. Cum autem ille auctor illam suam doctrinam ex epistolis Paulinis hausisse videatur (cf. § 9, II, 2), nonne dicendum apparet eum Pauli doctrinam ab ipso Apostolo oretenus didicisse, quando nempe itinerum apostolicorum comes fuerit et socius laboris?

B. Plura praeterea prostant *traditionis testimonia* quae diserte affirmant auctorem Actuum fuisse Pauli itinerantis comitem.

Ita auctor canonis Muratoriani (a. 170-200) ait: "acta autem omnium apostolorum sub uno libro scripta sunt. Lucas optimo Theofilò comprehendit quia *sub praesentia ejus* singula gerebantur"⁶. S. Irenaeus, *Adv. Haer.* 3, 1, 1, Lucam vocat sectatorem Pauli, et 3, 14, 1 de Actibus disserens ait: "his omnibus cum adesset Lucas, diligenter conscripsit ea". Cf. pariter Eus., *H. E.* 3, 4, 7, et S. Hier., *De Vir.* III, 7.

1. - Knaberbauer, p. 8 s. Ita 16, 40 tertia persona occurrit ubi probabilius omnino auctor tamquam testis interfuerit.

2. - Cfr Jacquier, *o. c.*, p. 4.

3. - Harnack, *Lukas*, p. 99.

4. - *I Cor* 11, 23 = *Lc* 22, 19; *I Cor* 15, 5 = *Le* 24, 34,

5. - Plummer, p. XLIV ss; LIV ss., - Cornoly, III, p. 131; - Ramsay, p. 384 (cf. *Act* 13, 6) — Harnack, *Lukas*, p. 14 s.

6. - Cit. juxta Zahn, *Grundriss der Geschichte des nontestamentlichen Kanons*, Leipzig; 1901, p. 76.

III. Inter comites s. Pauli solus Lucas scribere potuit et de facto scripsit Actus et tertium Evangelium.

Haec propositio probatur iterum tum argumentis *internis*, tum *traditione*.

A. *Argumentis internis*. Lucas “ medicus charissimus ”, inter illos comites s. Pauli quorum nomina ¹ nobis servata sunt, solus tanquam Actuum auctor proponi potest, et ut talis certo est habendus quia in ipsum solum quadrant varia adjuncta et requisita hucusque exposita.

Imprimis ex ipsorum Actuum examine determinemus qualis esse oporteat Auctor qui eos scripserit; quo facto, ostendemus haec omnia perfecte quadrare in s. Lucam, qualem eum fuisse aliunde novimus non autem in ullum ex omnibus aliis quos discipulos Pauli fuisse novimus ¹.

1. Ut ex ipsorum Actuum examine elucet :

a/ Fuit auctor hujus libri discipulus s. Pauli, comes et adjutor ipsius in itineribus ejus apostolicis (rec. dicta supra, p. 25 ss.) — In specie fuit cum Paulo quando hic a Caesarea tendit Romam, judicandus coram tribunali Caesaris, ibique per duos annos cum ipso fuit (Cfr cap. 27 et 28). — Ulterius, si authentica est lectio cod. D, 11, 28 (v. h. l., et supra, p. 26), auctor Actuum occurrerit Paulo, dum hic, adhuc ante primum iter apostolicum, Antiochiam ad praedicandum accesserat: et certe cum eo fuit decursu secundi itineris apostolici a Troade in Macedoniam et cum ipso commoratus est Philippis (cfr 16, 10-17); — iterum cum eo fuit decursu tertii itineris, dum np. Paulus a Philippis in Jerusalem tendebat (cfr 20, 5) ².

b/ Suademur admittere Auctorem Actuum non fuisse cum Paulo eo tempore quo scriptae fuerunt epistolae ad *Thess*, ad *Gal*, ad *Cor* et ad *Rom* (cfr infra chronologia Actuum Apostolorum); etenim in ea parte Actuum quae circa hanc periodum vitae Pauli agit (17, 1-20, 4), auctor nullibi utitur 1^a, sed constanter 3^a persona (v. supra p. 27).

c/ Exspectandum est Auctorem Actuum seipsum non nominare in toto suo opere, siquidem de seipso loquitur in 1^a persona, adeoque nomen ejus non occurrit in toto opere. — Et certe non est quaerendus inter eos qui nominatim citantur in “ Sectionibus-Nos ”, siquidem in hisce Auctor manifeste seipsum ab illis nominatis secernit.

d/ Auctor Actuum ex stylo ³ et factura totius hujus sui operis necnon et tertii Evangelii, apparet fuisse, genere graecus, ⁴ conditionis satis excultae.

1. - Verisimile non est nomen illius comitis, qui tamdiu s. Paulum in praedicatione Evangelii adjuvit, et cum eo familiariter conversatus est, non fuisse ullibi a s. Paulo expressum. Seméria, R, B. 1895, p. 328; Lagrange, *Ev. selon Saint Luc*, p. X.

2. - Probabile est auctorem Actuum, qui 16, 10 ss. Philippis apud Paulum cernitur, in hac civitate mansisse, dum Paulus inde proficiscitur (16, 40), in eaque commoratum esse usque dum Paulus, decursu tertii itineris (20, 5) iterum Philippos accesserit.

3. - Revera stylus utriusque libri omnibus aliis N. T. libris (sola ep. ad Hebr. excepta) purior est. Hebraismi quidem non desunt, frequentiores autem non inveniuntur nisi in duorum priorum Evangelii capitum hymnis et sermonibus relatis. Frequenti etiam Alexandrinae versionis lectione, Hellenistarum lingua hebraismis scatebat.

4. - Cfr etiam Act 1, 17; 28, 2, 4.

e/ Auctor Actuum et Evangelii apparet fuisse peritus artis medicae ¹. Revera ubi Mt aut Mc, prodigia referentes, vulgationibus verbis utuntur, Lc propria magis atque ideo aptiorem quamdam periphrasin usurpat, et terminos in medicina technicos adhibet. Cf. *Lc* 4, 38; 8, 43-44; 22, 44; *Act* 3, 7; 12, 23; 13, 11; 28, 8 etc.

f/ Tandem quamvis in libro Actuum origo Auctoris nullibi indicetur, tamen, si 11, 28 authentica est lectio cod. D (v. supra, a/), innuitur Antiochia civitas patria ipsius: revera auctor Antiochiae versari apparet tamquam unus ex incolis ad Christianismum conversis. — Praeterea res Antiochiae ipsi optime notae et etiam curae esse videntur. Ita *Act.*, 6, 5 (Harnack, *Lukas*, p. 15 s.); 11, 19-27; 13, 1 s.; 14, 19, 21, 26; 15, 2, 22, 23, 30, 35; 18, 22 ss.

2. Haec omnia si jam quaerimus cuinam ex notis Pauli discipulis applicentur, apparet imprimis omnia perfecte quadrare in s. *Lucam*. Etenim :

a/ *Lucam* fuisse individuum Pauli comitem et discipulum tum ex epistolis Pauli tum ex universa traditione abunde constat (v. § 5). — In specie Pauli comes et adjutor fuit durante ipsius prima captivitate Romana ², ut apparet ex epistolis durante hac captivitate conscriptis (*Col.*, 4, 14; *Phil.*, 24) ³. — Utrum autem jam ante priora vincula "medicus charissimus" Apostolum comitatus fuerit, aliunde non demonstratur, ast certe nihil obstat ⁴; imo ipsum revera Paulo adfuisse satis innuitur ex eo quod Paulus in epist. ad *Col* et ad *Phil.* II. cc., quas scripsit post ista itinera apostolica, *Lucam* exhibet quasi jam satis arcte sibi cohaerentem, dum eum vocat medicum charissimum et coadjutorem (συνεργον) suum. In specie praesentiae *Lucae* apud Paulum eo tempore quod narratur *Act* 11, 28; 16, 10-17 et 20, 5-21, 17, non obstat silentium s. Pauli de *Luca* comite in aliis ejus epistolis; etenim nulla ex his epistolis in iis temporibus reponi potest ⁵.

b/ *Lucas* non fuit cum Paulo eo tempore quo hic scribebat suas epistolas ad *Thes.*, *Gal.*, *Cor* et *Rom*; etenim, quamvis Paulus, pro more suo, in his epistolis enumerat varios discipulos et christianos quibus circumdatur, nullibi *Lucam* citat. Cfr *Rom* 16, 21 ss.; *I Cor* 16, 19; *II Cor* 1, 1; *I Thess* 1, 1; *II Thess* 1, 1.

c/ Nomen s. *Lucae* nullibi occurrit in toto Actuum libro, quamvis plures alii Pauli discipuli nominentur.

d/ *Lucas* non erat Judaeus, sed gentilis, ut apparet ex *Col* 4, 10 ss., ubi distinguitur a sociis qui sunt ex circumcisione; cultura graecus fuisse ex traditione patet; culturae satis excultae fuerit, siquidem artem medici exercebat (v. § 5).

1. - Patrizi, *De Evangelis*, I, p. 63 ss.; Cornely, 3, p. 130; — Lumby, p. XXI; — Plummer, p. XIV et LXIV ss.; — Dr Hobart, *The Medical Language of St Luke*, Dublin and London 1882; *Gentleman's Magazine*, June 1841; — Zahn, II, p. 429 s.; — Chase, p. 18 s.; — Hawkins, *Horae synopticae*, 1899; Harnack, *Lukas*, p. 122 ss. — In sensum oppositum Cadbury, *The alleged medical language of Luke*, 1919. Cfr Lagrange *Ev. selon s. Luc*, pp. CXXV ss.

2. - Etiam in secunda captivitate Romana Paulo aderit *Lucas* (*II Tim.*, 4, 11); sed de hac captivitate nil habent Actus, siquidem cum 1^a captivitate finem faciunt.

3. - Quod *Lucas* non nominatur in ep. ad *Eph.* non probat ipsum tempore descriptionis abfuisse sed explicatur ex indole generaliori et impersonali huius epistolae, e qua vix non omnia personalia absunt. Cfr notanda in *Act* 18, 19. — Quod nominatur in ep. ad *Philipp.* ratio potest esse quia *Lucas* non semper cum Paulo in biennio primae captivitatis manserit.

4. - Cf. Harnack, *Lukas*, p. 2 s.

5. - Lumby, p. XX; — Headleam ap. Hastings, I, p. 29.

e/ Medicum eum fuisse aperte testatur Paulus, *Col* 4, 11.

f/ Eum ex Antiochia oriundum fuisse manifeste habet traditio (v. § 5).

3. Aliunde nullus est ex omnibus notis Pauli discipulis in quem haec omnia quadrent. Non *Aristarchus* neque *Tychicus*, qui 20, 4 et 27, 2 a scriptore secerantur. — Non *Timotheus*, quippe qui 20, 4 ss ab auctore libri¹ distinguitur, et praeterea Pauli comes fuit temporis intervallo, ubi tamen la pers. plur non cernitur in narratione, sc. 17, 14. — *Neque Titus, neque Silas* (Silvanus) : ex *Gal* 2, 3 et *Act* 15, 22 scimus eos jam in Pauli comitatu fuisse tempore Concilii Hierosolymitani (de *Sila* quoque cfr 15, 40); et tamen in narrando hoc concilio scriptor non utitur pronomine "nos". Praeterea *neque Silas, neque Titus* nominantur in epistolis quas Paulus in prioribus Romanis vinculis conscripsit, dum tamen ut diximus in hisce epistolis captivitatis discipulos quos secum habet enumerat : *Timotheum* (*Phil* 1, 1; *Col* 1, 1; *Phil* 1), *Tychicum*, *Onesimum*, *Aristarchum*, *Marcum*, *Epaphram*, *Lucam*, *Demam* (*Col* 4, 7-14, *Phil* 24)². — Praeterea omnes isti in *Act. Ap.* in 3^a persona nominantur : *Aristarchus* 20, 3-4; 27, 2; *Timotheus*, 27, 14; 20, 4 ss.³; *Silas*, 15, 22, 32; 16, 25 ss; 17, 4 etc.; *Titus*, 15, 22

Difficultates. His omnibus attentis, profecto nescimus quo fundamento nitatur sententia a Clemen⁴ aliisque exposita, docens Actus ab auctore quodam, sed Luca posteriore, fuisse editos juxta duos fontes quorum ultimum solum (*Wirstücke*) Lucas scripsisset. — Huic hypothese obstant imprimis criteria interna hucusque exposita, maxime autem identitas styli in universo libro hoc et in 3° Ev.⁵ vigens, obstant (v. supra, p. 26); etenim ut nuperrime Harnack⁶ minutissimis institutis comparationibus ostendit, identitas vocabulorum, syntaxeos et styli inter varias partes Actuum tanta est, ut auctor qui scripsit partes *Wirstücke* vocatas (sc. Lucas), certocertius reliquum opus exaraverit; — praeterea etiam traditio aperte contradicit⁷.

1. - Zahn, I, p. 334. ss.

2. - De Onesimo, Marco, Epaphra, Dema, non est cogitandum nec ullus est qui eos pro auctore Actuum proposuerit. *Onesimus* erat servus qui Romam ad Paulum captivum aufugerat; — *Marcus* in *Act.* saepius nominatur in 3^a persona (12, 12, 25; 15, 39); caeteroquin *Marcus* est auctor 2ⁱ Ev., non 3ⁱi, adeoque neque Actuum; — *Epaphras* videtur fuisse fundator Ecclesiae Colossensis, et ad Paulum venisse dum erat Romae captivus; — *Demas* in omni litteratura antiqua ignotus est, et unice comparat in epistolis Pauli *Col.* et *Phil.* de eoque in *II Tim.* dicitur quod reliquit Paulum, diligens hoc saeculum (4, 10).

3. - v. 5: Hi (inter quos *Timotheus* v. 4) cum praecessissent, sustinuerunt nos Troade. Praeterea si i. "nos" 11, 28 est genuina, pariter ostendit *Timotheum* et *Silam* pronomine "nos" non designari, cum prior tunc temporis Christo nomen nondum dederit (14, 6; 16, 1), et alter eo tempore non Antiochiae sed Hierosolymis degeret (15, 22). Zahn, II, p. 426 s.

4. - *Die Apostelgeschichte im Lichte der neueren text-, quellen- und historisch-kritischen Forschungen*, Giessen 1895.

5. - Hawkins, p. 154.

6. - *Lukas*, p. 66 ss; Jacquier, o. c., pp. 10 ss. Ita "in diario habentur 67 verba seu expressiones quae adsunt etiam in reliquis partibus Actuum sed desunt in 4 evangeliiis; 43 verba seu expressiones habentur quae simul adsunt in diario, in reliquis partibus Actuum et in 3° evangelio et desunt in tribus aliis evangeliiis; tandem 20 verba seu expressiones habentur quae adsunt simul in diario et in 3° evangelio, et non habentur in aliis partibus Actuum nec in tribus aliis evangeliiis. Dum contra diarium habet commune cum Marco 1 verbum quod non habetur in reliquis partibus Actuum nec in aliis evangeliiis; cum Matthaeo 3 verba et cum Joanne 2. Ad hanc statisticam nunc addantur expressiones, quae saepe occurrunt in 3° evang. et in Actibus, dum raro inveniuntur in aliis evangeliiis, et quae habentur in diario; addatur usus particularum et constructionum qui miro modo distinguit scriptorem 3ⁱ evangelii et Actuum et qui in multis casibus servatur in diario". H. Rongy *Rev. eccl. de Liège*, 1908-9, p. 158.

7. - Ramsay, p. 383 s. — Cfr decr. Comm. Bibl., ad II.

Contra argumentum ductum ex identitate styli inter varias partes Actuum

1) *Objicit* Loisy¹: auctorem libri Actuum non debuisse serviliter fontes suos exscribere, potuisseque fontem a Luca conscriptum, ad proprium scopum et ad modulum proprii styli libere retractare, quod et in 3° Ev. fecerit — *Resp.* An potuisset sic totaliter transformare illum suum fontem? Et ad quid transformasset? — Praeterea, ubi auctor 3ⁱⁱ Ev. alios, non a se conscriptos fontes adhibet, ibi vocabula, syntaxis et stylus *fontium*, nonobstante auctoris in usurpandis documentis libertate, clare elucet². Ergo, eum nihil hujusmodi in Actis³ reperiatur, Lucas, auctor partium *Wirstücke*, est etiam auctor reliqui libri.

2) *Objiciunt* alii identitatem illam styli negando, eo quod, ut aiunt, in partibus *Wirstücke* appellatis ἀπαξ λεγόμενα multo frequentiora quam in reliquo opere reperiuntur⁴. *Resp.* Perfecto hoc factum non est negandum⁵, sed ille major numerus rite explicatur e materia speciali (iter maritimum et naufragium) quae in c. 27 tractatur et in qua magna pars ἀ. λ. (39 ? 45) occurrit. Detractis autem 45 verbis artis nauticae propriis, numerus reliquus ἀ. λ. jam nullo modo immodicus videtur.

B. *Traditionis testimonia* miro consensu Lucam utriusque scripti auctorem proclamant. In his autem testimoniis perpendendis apprime notandum est, certocertius 3ⁱⁱ Ev. et Actuum unum eundemque esse scriptorem, ita ut singulae testimoniationes quae Lucam fuisse 3ⁱⁱ Ev. auctorem affirmant, eum pariter Actuum auctorem asserant (et vice-versa), etiam si alterutrum ex duobus operibus ignorare videantur. Adeoque Lucam fuisse Actuum scriptorem testimonia triplicis speciei comprobant: alia Lucam ut Actuum auctorem exhibent, alia eum ut 3ⁱⁱ Ev. scriptorem proponunt, alia eum utrumque exarasse scriptum affirmant⁶. Quae omnes testimoniationes consentientes⁷ simul sumptae, magni ponderis documentum praebent.

1. - *RHLR.*, 1906, p. 59 s.

2. - *Lukas*, cf. c. II.

3. - Cf. *Harnack*, *Lukas*, p. 66 ss.

4. - Vocantur ἀπαξ λεγόμενα seu *semel dicta*, ea verba lique modi dicendi quae *semel* tantum in N. T. usuveniunt. Hoc nomine etiam quandoque intelliguntur dicta quae *semel* apud eundem scriptorem occurrunt.

5. - In illis partibus (97 vv.) enim occurrunt 111 ἀ. λ., dum in reliquo opere (480 vv.) solummodo 188 numerantur. *Harnack*, *Lukas*, p. 58 ss.

6. - *Plummer*, p. XIV.

7. - S. Chrysostomus quidem in exordio *Homiliarum in Actus* se suspicari fatetur, multis auditoribus vel ipsam hujus libri existentiam esse ignotam: "Multi perinde ignorant, ait, an hic liber extet et quis sit ejus auctor: quae mihi potissimum causa fuit, ut hoc opus explicandum proponerem, quo hujus rei ignaros instituerem nec tantum thesaurum latere scirem". Quae verba nullam profecto difficultatem facescunt, cum de indoctis fidelibus ecclesiae suae Constantiopolitanae loquatur. Etiam nostris diebus multi reperiuntur christiani et docti quidem, Actuum auctoris nomen ignorantes. Cfr Méchineau, *Gli atti degli Apostoli*, p. 19 s. Nec communis antiquitatis testimonio quo Lucae auctori 3^m Ev. et Actus adscribuntur officit quod Photius (*Amphiloch.* Qu. 123) so 9° exeunte ait: "Scriptorem vero Actuum alii Clementem Romanum appellant, Barnabam alii, alii vero Lucam Evangelistam". Ut enim *Plummer* (p. XIV) observat: Videtur Photius Actis conjecturas quasdam applicare *Ep. ad Hebr.* potius respicientes; nullum enim in tota antiquitate est vestigium, Actus alteri auctori quam Lucae fuisse tributos. Ceteroquin Photius ipso hoc textu probat indubium fuisse Lucam saltem 3ⁱⁱ Ev. esse auctorem.

De testificationibus quae *exclusive 3um Ev.* respiciunt ne verbum quidem hic facimus ¹. Attamen notamus, non esse dubitandum quin S. Justinus 3um Ev. velut opus Lucae cognoverit ². Imo ii qui ante a. 150 quatuor Evv. conjunxerunt, 3° Ev^o inscriptionem *KATA ΛΟΥΚΑΝ* jam praefixerint ³.

Iis tantum paulisper immoramur quae magis directe ad *Actus* pertinent. Etsi allegationes proprie dictae ex Actis desumptae in Patrum Apostolicorum scriptis non inveniantur, non tamen allusiones deesse videntur, quae librum Actuum ab ipsis cognitum et pro auctoritate habitum fuisse innuunt ⁴. S. Justinus ⁵ circa a. 135 et Marcion gnosticus ⁶ circa a. 150 absque dubio Actus cognoverint. Pariter in ecclesia Galliae fideles Viennenses et Lugdunenses testantur suos martyres secundum exemplum Stephani esse precatos: "Domine, ne statuas illis hoc peccatum" *Act* 7, 60 ⁷.

Immediate post S. Justinum aetatem, directae postant *veritarum Ecclesiarum testimonia* quibus diserte affirmatur Lucam esse Actuum scriptorem ⁸. Ità circa a. 170 in ecclesia Romana auctor fragmenti Muratoriani Lucam "optimo Theophilo omnium Apostolorum acta uno libro comprehendisse" asserit ⁹.

S. Irenaeus (natus in Asia minori circa a. 125-130 † 202 ?) ¹⁰ discipulus S. Polycarpi et episcopus Lugdunensis factus, explicite affirmat Lucam auctorem esse 3ⁱⁱ Ev. et Actuum ¹¹, et ex prima pers. plur. qua interdum utitur scriptor Actuum demonstrat Lucam individuum socium et comitem Pauli fuisse et concludit: "Omnibus his cum adesset Lucas, diligenter conscripsit ea" (*Adv. Haer.*, 3, 14-1).

Clemens Alexandrinus (natus 140-150 † 215 ?), qui magistros habuit ex Graecia, Aegypto, Assyria et Palaestina (*Strom.* 1, 1), scribit: "Quemadmodum et Lucas in Actibus Apostolorum Paulum commemorat dicentem: Viri Athenienses (17, 22) etc." ¹².

Origenes, alter insignis Ecclesiae Alexandrinae scriptor (natus a. 185-186, † 254) et in S. S. versatissimus, ait: "Judas Galilaeus, teste Luca in Actis Apostolorum, voluit haberi magnus aliquis, et ante illum Theu-

1. - Cf. v.g. Cornely, 3, p. 122 ss.; — Knabenbauer, *Commentarius in Evangelium s. Lucae*, Parisiis 1896, p. 1 ss.; — Plummer, p. XV ss. — Vide praecipuos textus ad Ev. Lucae spectantes in op. nostro *Evangeliorum Synopsis*, Brugis, 1921, pp. XII ss.; — *Rev. Eccl. de Liège*, 1907-08, pp. 162 ss.

2. - *Dial.*, 103.

3. - Cf. Harnack, *Lukas*, p. 1.

4. - Polycarpus, v. g. in ep. ad *Phil.* c. 1 dicens: ὃν ὁ Θεὸς ἡγειρεν λύσας τὰς ὠδὶνας τοῦ ἄδου respexerit *Act.* 2, 24. Cf. Cornely, 3, p. 318; — Beelen, p. 2; — Funk, *Opera Patrum Apostolicorum*, Tubingae; — Méchineau, o. c., p. 6 ss.

5. - *Apol.* 2, 50; *Cohort. ad Graecos.*, 10.

6. - *Tert., c. Marc.*, 5, 2; *Praescr.*, 22; *Pseudo-Tert., Haer.* 16.

7. - *Eus., H. E.*, 2.

8. - Cf. Méchineau, o. c., p. 13 ss.

9. - En textus (emendatus) juxta editionem Th. Zahn, *Grundriss der Geschichte des neutestamentlichen Kanons*, Leipzig, 1901, p. 75: "Acta autem omnium apostolorum sub uno libro scripta sunt. Lucas optimo Theophilo comprehendit, quia sub praesentia ejus singula gerebantur, sicuti et semota passione Petri evidenter declarat, sed et protectione Pauli ab urbe ad Spaniam proficiscentis.

10. - A. Camerlynck, *S. Irénée et le Canon du N. T.*, Louvain 1896, p. 5 ss., 31 s.; *De quartii Evangelii auctore*, 1, Lovanii 1899, p. 128 ss. Cf. Beelen, *Com. in Act. Ap.* 1864, p. 2.

11. - *Adv. Haer.* (a. 175 vel 176-189), 3, 1, 1; 10, 1; 14, 1.

12. - *Strom.*, I, 5, 12.

das" ¹. Idem alibi dicit: "Lucae qui Evangelium et Actus Apostolorum litteris prodidit" ².

Tertullianus (natus c. 160), Ecclesiae *Africanae* testis, pariter non tantum frequenter Actuum testimoniis utitur, sed diserte etiam Lucam eorum auctorem appellat. Ita *De Jejunio* c. 10: "Porro, inquit, cum in eodem commentario Lucae et tertia hora orationis demonstretur, sub qua Spiritu Sancto initiati pro ebriis habebantur, et sexta, qua Petrus ascendit in superiora etc." ³.

Sequioris aetatis testes producere supersedemus. Sufficiat monere continua deinceps aetatum serie saepissime citari Actuum librum, eundemque s. Lucae Evangelistae auctori constanter tribui. — Unde autem unanimis hic consensus inde a medio s^o 2 tam disertis verbis manifestatus, quin ullum vestigium alicujus contradictionis permanserit? Quomodo ortus est talis consensus, si Lucas qui sese nusquam in opere nominat, istius auctor non fuerit? Et sane si Patres utriusque auctoris ignari, auctoritate quadam apostolica communire conjecturis innixi voluissent, virum quemdam Luca magis notum, puta Timotheum, Silvanum aut Titum, auctorem nominassent ⁴ nec in unum nomen omnes conspirassent.

Huic de Actuum auctore disquisitioni finem imponentes, asserere haud dubitamus authenticam Actuum et 3ⁱ Ev. factum esse historicum, extra omnem dubitationem positum. Eandem authenticam admittunt omnes catholici sicut et protestantes qui conservatores dicuntur (Blass, Plummer, Headlam, Zahn, etc.), imo et plures rationalistae (Renan, Reuss, Harnack, etc.).

§ 5. De s. Luca.

Auctor Actuum, latino nomine Lucas ⁵ vocatus, origine non erat judaeus sed gentilis incircumcissus ⁶, lingua graecus ⁷. Non

1. - *Contra Cels.*, 5, 11.

2. - *Apud Eus., H. E.*, 6, 25.

3. - *Act* 2, 13; 10, 9. Cf. etiam *Tert., De Baptismo*, c. 10.

4. - Quod egregie fatetur ipse Renan, *Les Évangiles*, ch. 13, p. 252; — *Les Apôtres*, p. xvii.

5. - Nomen *Lucas* a Lucano probabiliter derivat. Nomina enim propria personarum, praesertim composita, in N. T. frequenter occurrunt forma contracta, qua in lingua vulgari tunc temporis usitata fuerint cum terminatione *ās* vel *aś*. Talia sunt *Ἀρτεμίδας* = *Ἀρτεμίδωρος* (*Tit* 3, 12), *Δήμας* = *Δημήτριος* vel *Δήμαρχος* (*Col* 4, 14; *II Tim* 4, 9); *Παμενᾶς* = *Παμενίδης* (*Act* 6, 5) etc. etc. Cf. Beelen, *Grammatica graecitatis N. T.*, Lovanii 1857, p. 88; — Zahn, II, p. 336; — Cornely, III, p. 120; — Plummer, p. xviii; — Jacquier, II, p. 441; — Rackham, p. xxvii s. Nomen *Lucas* in graecitate classica non occurrit; *Lucanus* contra in inscriptionibus frequenter reperitur. Erat nomen Romanum. Inde tamen non certo sequitur Lucam fuisse civem Romanum: nomina enim Romana valde frequentia erant tunc temporis in provinciis. Itā abundant in Actibus: *Pontius Pilatus*, *Cornelius*, *Titus Justus*, *Aquila*, *Priscilla*, *Crispus*, *Cains*, *Secundus*, *Claudius* (Lysias), *Felix*, *Tertullus*, *Porcius Festus*, *Julius*, *Publius*. Certo autem novimus plures ex ipsis non visse Romanos: itā *Crispus* et *Aquila*. Romana etiam sunt nomina (Judaeorum): *Justus* (Joseph), *Marcus* (Joannes), *Niger*, *Lucius*, *Paulus*, *Silvanus*, *Rufus*. Cf. Ramsay, p. 209 s.

6. - Nam s. Paulus *Col* 4, 10 ss. eum diserte distinguit a sociis "qui sunt ex circumcissione". Ergo Lucas non est identificandus cum *Lucio* (*Rom* 16, 21) qui erat cognatus Pauli adeoque Judaeus. Zahn, II, p. 336 s.

7. - Uti patet ex *Act* 28, 2, 4 ubi Lucas se discernit a *Barbaris*.

fuit immediatus Christi discipulus ¹. Ex Antiochia Syriae ² probabiliter oriundus, in hac ipsa civitate, verisimiliter sat cito post mortem Stephani Christo nomen dedit ³.

Probabiliter etiam Antiochiae, Lucas, jam ad fidem conversus ⁴, discipulus factus est s. Pauli, quem Barnabas, ut eum in Evangelio praedicando socium haberet, Tarso Antiochiam accersiverat ⁵. Lucas exinde factus est socius fidelis ⁶ et comes itinerum s. Pauli, atque eximio suo amico non tantum in praedicanda Christi doctrina ⁷, verum etiam arte sua velut " medicus charissimus " ⁸ adiutorio erat: Paulus enim aegrae saepe et infirmae valetudinis fuerit ⁹. Lucas autem in propaganda christiana doctrina insignis fuerit Pauli coadjutor: ipsi enim apud multos ratione artis suae facilis aditus patebat.

Uti jam ex § 4 certò novimus, Lucas Paulo, ad secundum iter apostolicum instituendum profecto, Troade se socium adjunxit ¹⁰, Paulumque in Macedonia comitatus est. Ibi autem, Philippis, a Paulo relictus videtur ¹¹. Septem fere annis postea Paulus, Philippos reversus, Lucam sibi denuo adjunxit, sociumque individuum fidelemque usque ad mortem retinuisse videtur. Nam non solum in ultima tertii itineris parte describenda, sed etiam in itineris Romani narratione semper jam ¹² pers. pluralem adhibet; ex ep. autem ad *Col* 4, 14 apparet, eum in priore captivitate Paulo adstitisse ¹³, et ex *II Tim* 4, 11, eum etiam in secundis vinculis magistrum suum non dereliquisse ¹³.

1. - Cf. *Lc* 1,2 ubi declarat se narrationem evangelicam accepisse ab iis qui ab initio ipsi viderunt, et ministri fuerunt sermonis. Unde Lucas non fuit unus ex 72 discipulis (caeteroquin judaeis), uti cum Ps.-Orig., s. Epiph. aliisque opinati sunt forsitan qui textum *Lc* 10, 1-7 velut evangelium Missae pro die festo s. Lucae assignarunt.

2. - V. supra, p. 29, 1 f. — Huic opinioni traditio ab initio si ³ (*T. U.* xv, 1 p. 7 s.) aperte favet. Idem testantur J. Africanus (*Mai, Nova Pal. bibl.*, 4, 1, p. 270), auctor antiqui Prologi (*N. T.* ed. Wordsworth, 1, p. 269). Cf. Plummer, p. xxi. S. Hier. pariter Lucam Antiochensem vocat (*Praef. Com. in Mt.; De vir. ill.* 7 etc.). Traditio illa forte lectione codicis D ad *Act* 11, 27 (cf. § 3, II) innititur. Zahn, 2, p. 334 ss. Cf. tamen Ramsay, *St Paul*, p. 389 s. Rackham p. xxx ss. proponit Antiochiam Pisidiae; Ramsay (*o. c.* p. 200 ss.) eligit potius Philippos in Macedonia, quamvis Lucae familiam cum Antiochia Syriae connectat. Verum Lucam Macedonem non fuisse patet ex *Act* 27, 2.

3. - *Act* 11, 19 ss.

4. - Zahn, 2, p. 334; v. tamen Harnack, *Lukas*, p. 104.

5. - *Act* 11, 20 ss.

6. - *II Tim* 4, 9 ss. " Lucas est mecum solus "

7. - *Philim*, 24; *Act* 16, 10, 13.

8. - *Col* 4, 11: ὁ λατρός ὁ ἀγαπητός, collato 4, 14.

9. - *II Cor* 10, 10; 11, 23 ss; 12, 5, 10; *Gal* 4, 13. Jacquier, 1, p. 33 s.; Zahn, 2, p. 334.

10. - Etenim in prima hujus itineris parte narranda semper 3a persona utitur, prima verò persona in describenda parte altera.

11. - Nam in tertio itineris parte exponenda iterum 3am personam adhibet.

12. - Videtur tamen absens fuisse ab urbe Roma quando Paulus scripsit ad *Philip.*: secus non intelligitur quomodo mentionem ejus non faciat Apostolus ad Ecclesiam cui optime notus erat. Jacquier, II, p. 443. Pariter non fuit cum Apostolo quando hic scripsit epp. ad *Thes.*, ad *Cor* et ad *Rom.* cum ejus mentio expectanda foret. Harnack, *Lukas*, p. 2.

13. - Cornely, III, p. 119 s. — V. supra § 4, et *Act* 16, 10-17; 20, 5-15; 21, 1-18; 28, 10-16. — Romae, tamen non videtur fuisse concaptivus Pauli, ut Aristarchus; *Col.* 4, 10.

Hisc de Lucae vita vix quidquam certi ex traditionis testimoniis addendum habemus, nisi, ut dictum est § 4, eum tertii Evangelii et Actuum esse auctorem ¹, ac forsán ipsum coelibem mansisse, in Achaia ² conscripsisse et forte Romae absolvisse suum Ev. et 74 a. natum in Bithynia obiisse ³. In quantum ex utroque scripto et epp. Paulinis conjicere licet, fuerit Lucas vir in graecis litteris valde eruditus, historiae scriptor peritissimus et accuratissimus; fuerit indolis religiosae, humilis ac generosae, in magistrum suum Paulum devotissimus ⁴.

§ 6. Destinatio et scopus Actuum.

I. S. Lucas librum Actuum sicut et Evangelium (1, 3) dedicavit et immediate destinavit Theophilo, mediate omnibus christianis.

Quisnam fuerit ille *Theophilus* haud certò scimus. Novimus tamen ipsum virum fuisse altioris conditionis, probabiliter publico munere fungentem ⁵: hoc meritò concluditur ex epitheto *κατάριστε* (fortissime, excellentissime), quo Lucas eum compellat ⁶: eadem enim appellatione Felicem ac Festum, procuratores romanos, condecoravit ⁷. E modo quo Lucas loca Palaestinae memorat, forte colligi potest ⁸ Theophilum e Judaea non fuisse oriundum ⁹. Tempore quo Lucas ei Evangelium dedicavit, jam optime erga christianam religionem affectus erat Theophilus (*Lc* 1, 4), forte tamen ipsi nondum nomen dederat: secus enim, ut videtur, non profana appellatione, sed titulo potius christiano eum Lucas fratrem vocasset.

Ex eo autem quod *κατάριστε* *Act* 1, 1 non occurrat, a nonnullis conjicitur. Theophilum post scriptum 3^m Evangelium, vel munere publico esse defunctum, vel etiam fidem christianam amplexum esse ¹⁰.

Jure merito jam fere penitus derelicta est ¹¹ illorum opinio qui utrumque librum ad quemvis christianum (*θεοφιλος*: Deo carus) immediate scriptum existimarunt.

1. - Narratiuncula quae Lucam exhibet ut pictorem (imagine cujusdam B. M. V.) valde antiqua apparet, posterior tamen videtur aetate s. A u g. qui scribit (*De Trin.* 8, 5, 7): "neque novimus faciem Virginis Mariae". *Plum mer*, p. XXI s. Ejus origo nondum certò probata esse videtur. *Zahn*, II, p. 338. — At vero nomen pictoris Lucas meretur qua historicus, cum magna arte ac vividis coloribus res narrandas accuratè depinxerit.

2. - *S. Hier.*, *Comment. in Matth.*, Prol., 5-7. Forsan tamen scripsit Ephesi, cf. *Harnack*, *Lukas*, 107, s.

3. - Haec enim referuntur in "Argumento evangelii secundum Lucam" quod certò non post initium si 3ⁱ scriptum fuit. Cf. *Corssen*, *T. U.*, 15, 1, p. 7 s.; — *Harnack*, *Lukas*, p. 3.

4. - *Rackham*, p. XXXII ss.

5. - *Jacquier*, II, p. 441, conjicit Theophilum olim fuisse magistrum Lucae in arte medicinali.

6. - *Lc* 1, 3.

7. - *Act* 23, 26; 26, 25, coll. 24, 3. Licet epitheton *κατάριστε* etiam usurpetur ad compellandum amicum, minus tamen recte vertitur *optime* (*Lc* 1, 3).

8. - Dicimus: forte. Etenim Lucas mediate etiam aliorum christianorum utilitati studuerit; adeoque horum intuitu potuit hujusmodi explicationes praestare.

9. - Cf. *Trenkle*, p. 119 s. — Incertum tamen est utrum Italicus fuerit Theophilus vel etiam Romanus.

10. - *Zahn*, II, p. 337, 362, 385; — *C. B.*, 1904, p. 158 s., 491.

11. - Ei tamen adhuc favet *Rackham*, p. XXXVII.

Theophilus enim absque dubio nomen proprium est individuae personae, uti vel ex sola appellatione *κατίστος* liquet. — Attamen, ex eo quod Lucas, classicorum morem auctorum secutus, opus suum uni personae dedicaverit, non sequitur pro hac sola eum illud scripsisse, cum potius omnium christianorum ¹ utilitati ac commodis prospicere voluerit. Eo nempe consilio Theophilo, viro honorato atque spectatissimo opus dicaverit ut, ejus nomine et auctoritate commendatum, quam latissime diffunderetur.

II. *Thema* autem et *scopus* scriptoris is fuisse videtur, ut verba, quae ultima ante suam ascensionem Dominus ad Apostolos fecit, impleta demonstraret: *Act* 1, 8: “*Accipietis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos, et eritis mihi testes in Jerusalem, et in omni Judaea et Samaria; et usque ad ultimum terrae.*”

Verbis illis Christi Evangelium suum Lucas obsignaverat (24, 47 s.); eadem in Actuum limine reassumit: perhibebant ipsi scribendi operis consilium seu propositum, ejusdemque ordinem ac praecipuas divisiones, uti ex Actuum analysi (cf. § 3) satis elucet ². Voluit igitur ostendere quomodo Apostoli, post descensum Spiritus sancti et ex virtute Spiritus sancti ³ praedictionem atque jussionem Domini executioni mandaverint, ordine statuto Ecclesiam fundantes ac propagantes primo in *Jerusalem*, dein in *Judaea et Samaria*, et demum inter Gentiles *usque ad ultimos fines terrae* ⁴.

Ulterius autem, hanc expansionem Evangelii describendo, eo ipso in executione sua practica demonstrabat Lucas illum *universalismum* Christianismi quem antea in Evangelio jam docuerat: omnes homines, tam Gentiles quam Judaeos, ad salutem messianicam esse vocatos, juxta dictum magistri sui Pauli: “virtus enim Dei est (Evangelium) in salutem omni credenti, Judaeo primum et Graeco”. *Rom* 1. 16. — Cum hoc porro universalismo intime cohaeret *exclusio gentis judaicae* a salute messianica: apte autem demonstrat Lucas hanc exclusionem in ipsam gentem judaicam esse referendam. — Haec Evangelii sub actione Spiritus sancti mira expansio, extensio ejus ad omnes gentes, gentis autem judaicae voluntaria exclusio, haec sunt quae vocari possunt *thema praecipuum Actuum*; Lucam vero eadem scripsisse non tantum ut ea lectores suos theoretice doceret, sed etiam ut per eadem ad vitam magis christianam perduceret, supervacaneum sit notasse.

1. — Lucam praecipue christianos, non autem ethnicos lectores prae oculis habuisse, ex integro libro apparet.

2. — Cornely, III, p. 327, — Rose, p. XV.

3. — Dum in Evv. syn. raro nominatur, contra in *Act* per 54 vices de Spiritu Sancto agitur: ipse est omnium quasi anima motrix. Cfr. Wikenhauser, o. c., pp. 24 ss.

4. — Minus tamen placet, quod saepe dicitur, Lucam opus suum absolutum reputasse ideo quia Paulum exhibebat *Romae* praedicantem, quasi sic impleta censuisset verba Jesu: “... usque ad ultimos fines terrae”. Etenim probe sciebat Lucas Romam nequaquam esse ultimos fines terrae; Paulus quoque, magister ejus, evangelizandum sibi proposuerat Hispaniam, imo Romam ut meram stationem transitus consideraverat (*Rom* 15, 20); caeteroquin Lucas bene noverat jam ante adventum Pauli Romae florentem existere communitem christianam, fuissetque proinde inutile et a veritate satis dissonum expansionem Evangelii usque Romam exhibere quasi itinere et adventu Pauli romano peractam; et revera iter illud et adventus romanus non praecise tamquam missio quaedam evangelica concipitur, sed tamquam ultima instantia in processu judiciali Pauli.

Recenter Wickenhauser ¹ conatus est ostendere et merito quidem, s. Lucam in ultima parte *Act* (22-28), ubi describit accusationes contra Paulum motas variasque actiones coram tribunalibus ab ipso sustentatas, illud tanquam scopum accessorium intendisse ut Romanos quosdam magno influxum gaudentes bene erga Paulum disponderet illoque modo processum ad felicem exitum perduceret.

Ex dictis apparet Actus Apostolorum, quantum ad *indolem* suam et intentionem Auctoris, inter sic dicta *opera historica* esse reponenda ²: s. Lucas voluit affirmare facta in suo opere relata vere locum habuisse ³; sedulò autem considerandum est quid praecise affirmare voluerit, seu quousque illa intentio se extenderit; non enim repugnat, etiam inter libros sacros et divinos, reperiri tales qui vel ex integro vel saltem quoad quasdam partes *speciem* libri historici prae se ferant, dum de facto ex intentione auctoris historici non sunt ⁴.

Et hoc quidem sicut pro Evangelio s. Lucae, ita et pro Actibus est attendendum, signanter quod spectat *ordinem* quo facta referuntur. Non raro enim ostendi potest s. Lucae intentionem non fuisse affirmandi facta eo ordine *contigisse* quo eadem *refert*. Etenim hinc inde s. Lucas applicat sic dictam *methodum exclusionis seu eliminationis*, quatenus de persona vel eventu quodam usque ad certum quoddam punctum omnia quae de eo narranda noverat referat et quasi exhauriat, ut deinde, quaestione illa eliminata, ordine temporis retrogrediens, alios eventus narrandos assumat, quin tamen attentio lectoris in hanc temporis inversionem provocetur ⁵. Ita, ut methodus facili exemplo pateat: in evangelio suo incoepit, 1, 57 ss. dicere de Joanne Baptista; refert ejus nativitatem, circumcisionem, effectum in vicinos, canticum patris, et, siquidem de Joanne occupatur, pergit referre ejus pueritiam adolescentiamque usque ad annum trigesimum. His absolutis, sic quasi *eliminata* historia Joannis, retrogreditur Lucas, et, quin indicet se non servare ordinem temporis, narrat nativitatem Jesu.

Porro hujusmodi exempla perplura detegere est in utroque opere Lucae. Ita quod *Ev.* spectat, cfr 1, 39 ss, ubi v. 57 ss. essent legendi ante v. 56; — 1, 57 ss., ubi v. 67 ss. essent legendi ante v. 65; — simili ratione intervenda videntur 1, 80 et 2, 1; 2, 18-19 et 20; 3, 19-20 et 21 ss.; 4. 36-37 et 38 ss.; 22, 19-20 et 21-23; 22, 24-30 et 19-20; 24, 56^a et 56^b. — Quod *Act* spectat, certa vel probabilia exempla notare poterimus in 8, 2 3; 8. 26; 9, 23 ss.; 9, 32; 11, 19; 11, 30; 18, 24; 20, 12; 22, 29.

SCHOLION.

De scopo Actuum saeculo praeterito multum disputatum fuit. Postquam Schneckenburger ⁶ primus fuse demonstrare conatus erat, Actus medio circiter s. 2° in eum finem esse conscriptos, ut Pauli apostolica dignitas apostolicumque inter ethnicos ministerium contra judaizantes vindicare-

1. - *Die Apostelgeschichte und ihr Geschichtswert*, pp. 30 ss.; 43 ss.: cfr *Theologische Quartalschrift*, 1921, pp. 225 ss.

2. - Cfr *Collat. Brug.*, t. XXII, 1922, pp. 176 ss.

3. - Utrum apud habeat *auctoritatem* historicam, alia est quaestio (cfr *Coll. Br.*, l. c.) infra tractanda, § 10.

4. - Cfr decr. *Commissionis Pontificiae de re biblica*, De narrationibus specie tantum historicis, 23 Junii 1905. Camerlynck, *Documenta*, p. 118.

5. - De hac methodo s. Lucae, cfr *Collat. Brug.*, t. XVIII, pp. 167 ss.; Belser, *Einleitung in das N. T.*, pp. 156 ss.; — Lesêtre, *Rev. bibl.*, 1892, pp. 179 ss.

6. - *Ueber den Zweck der Apostelgeschichte*, Bern 1881.

tur¹, Baur ejusque discipuli (*Schola Tubingana*) eadem in via ulterius progressi id unum intendisse auctorem statuerunt. ut duas, quas in primitiva Ecclesia adfuisse dicunt partes, *Petrinos* sc. judaizantes et *Paulinos* universalistas, inter se conciliaret et in unum corpus conjungeret². Quem finem ut attingeret, auctorem dixerunt integram nascentis Ecclesiae historiam adulterasse, quibusdam factis historicis silentio praetermissis, aliis quoque corruptis et adulteratis, aliis novis fictis, ita ut nonnisi severissima crisi vera a falsis discerni queant. Totum enim in id incubuisse, ut dissensum Petrum aliosque antiquos Apostolos inter et Paulum in doctrina salutis non adfuisse ostenderet; ideo in priore libri parte Petrum simillimum Paulo depingi, et in altera Paulum Petro simillimum; eadem miracula, quae in priore parte Petro, in altera Paulo attribui; Petro et antiquis Apostolis primam ethnicorum admissionem adscribi, Paulo autem non tantum mosaicorum rituum observantiam attribui, sed tantam quoque judaicarum praeogativarum reverentiam, ut Judaeis primis ubique et semper in itinere suis apostolicis Evangelium praedicaret; ideo etiam historiam concilii Hierosolymitani ita referri, ac si plenus antiquos Apostolos inter et Paulum adfuisset consensus, quamvis ejusmodi consensum defuisse nec ullum decretum apostolicum latum esse Pauli epistolae (Gal 2) demonstrent etc.

*Arbitrariae fictioni totum hoc systema inniti, et seriis destitutum esse argumentis, vix opus est ut dicamus et fere omnes hodierni Auctores ultro concedunt*³. Etenim sive ante Concilium sive post illud inter primitivos *Judaeo-christianos* fuisse, qui ethnicos, nisi per circumcisionem populo Israël essent inserti, ad baptismum admittere nollent, aut admissos, sicut et *Judaeo-christianos* ipsos ut perfecti fierent Christiani, ad Legis observantiam obligare vellent, certissimum est: id aperte fatetur Actuum auctor 15, 7, 37 ss.; 21, 20 ss. et Pauli epistolae demonstrant⁴. At *Petrum* (aut ullum *Apostolum*) in eadem persuasione fuisse post conversionem Cornelii et Concilium, nullo serio fulcitur argumento, et ipsa controversia Antiochena (Gal 2, 11 ss.) — qua veluti palmari argumento Tubingani utebantur — confutatur. Etenim clare affirmat s. Paulus (*l. c.*) Petrum

1. - Sane Auctor qui *Judaeo-christianos* ad agnoscendam Pauli apostolicam dignitatem adducere voluisset, non scripsisset *Act* 1, 21; 10, 41.

2. - Cf. F. C. Baur, *Paulus der Apostel Jesu Christi*, Ed. 2 Leipzig 1886; — Overbeck, *Z. f. w. Th.* 1872, p. 305 ss.; Hilgenfeld, *ibid.*, 1872, p. 495 ss., et *Einleitung in das N. T.*, Leipzig 1875, p. 596 ss.

3. - Aliud tamen esset et non sine quadam probabilitate dici posset Lucam, tamquam scopum secundarium operis sui, intendisse ut in lucem poneret duos illos magnos Apostolos, Petrum et Paulum, tum sub respectu doctrinae tum sub respectu disciplinae, fuisse inter se perfecte concordantes. Nec mirum videri posset Lucam, discipulum et sequacem Pauli, talem scopum prosecutum esse ut confunderet judaizantes illos qui magistrum suum continuo impugnaverant eique non raro, quamvis immerito, auctoritatem Petri opposuerant. — Qui Lucae hujusmodi scopum tribueret, non ideo, ut patet, jus habet eum accusandi quasi facta excogitasset vel adulterasset, ut voluerunt Tubingani. Cfr. Brassac, *Manuel biblique*, n. 558. — Cum eadem sententia cohaeret sententia juxta quam Lucas ex industria elegisset tum Petri tum Pauli miracula parallela (cfr. Semeria, *Rev. bibl.*, 1895, p. 330); ast non videtur probabile: tot enim facta de uno apostolo narrantur quae de altero parallelum non habent; et qui revera detegitur parallelismus, ex natura rerum oritur: quid mirum si eandem doctrinam docent, similia miracula patrant, similes persecutiones patiuntur et simili quodam modo protegentur a Deo; caeteroquin etiam in his parallelis narrationibus, quot adjuncta discrepant; item plura facta ab utroque apostolo aliena referuntur. Cfr. Jacquier, *Hist. des liv. du N. T.*, 3. pp. 148 ss.; — R. E. Liège, 1908-9, pp. 162 ss.

4. - C. B. 1905, p. 145 n. 1.

verbis et factis non tantum Ethnico-christianorum sed etiam Iudaeorum immunitatem a legalibus agnovisse ¹.

Concedimus pariter *Act* 15, 1 ss. et *Gal* 2, 1 ss. eundem eventum referre ²; at verò tantum abest ut duae istae narrationes inter se pugnent, ut potius amice consentiant et se mutuo compleant, dummodo ad diversos fines quos uterque scriptor prosecutus est, attendatur ³. Quod praetensum silentium s. Pauli *Gal* 2, 1 ss de decreto apostolico (*Act* 15, 28-29) hujus authenticitae non nocet, apparebit ex dicendis in Excursu cap. 15 adnec-tendo ⁴.

§ 7. De tempore quo Actus Apostolorum conscripti sunt.

De tempore quo liber Actuum a s. Luca conscriptus fuerit haud parum ultimis temporibus ambigebatur ⁵; attamen quum multis jam certa sit sententia eundem esse tertii Evangelii et Actuum auctorem, nimirum Lucam, comitem s. Pauli. quaestio de tempore compositionis Actuum jam valde conscribitur, et, admissio terminum ad quem vix quaeri posse post annum 80, fere unice adhuc disputatur utrum liber scriptus sit ante vel post annum 70 ⁶. Cùm ad tempus illud definiendum nulla directa ⁷ prostant argumenta externa seu testimonia, praeprimis interno libri examine ea omnia colligemus indicia quae ad dictam aetatem determinandam conferre possunt.

1. - C. B. 1904, p. 686 ss.

2. - C. B. 1904, p. 566 s.

3. - C. B. 1904, p. 682 ss.

4. - Circa totam de Judaizantibus quaestionem cf. egregium opus: J. Thomas, *Mélanges d'histoire et de littérature religieuse*, (l'Eglise et les Judaïsants à l'âge apostolique) Paris, 1899; - C. B. 1904, p. 566 ss.; 620 ss.; 682 ss.; 1905, p. 20 ss.; 145 ss. Cf. Cornely, III, p. 329 ss. ubi plura videri possunt. - Caeteroquin, ut notat Zahn, II, 384, supervacaneum jam foret hujus systematici completum tradere refutationem. - De variis sententiis quae ab auctoribus circa scopum libri Actuum vel ipsius fontium fuerunt propositae, lege Wikenhauser, o. c., pp. 6 ss.

5. - Sufficit indicare sententiam recentiorum auctorum praecipuorum. Schmiedel; *Encyclopaedia Biblica*, a. 105-130. - Juelicher, *Einleitung in das N. T.* Tübingen-Leipzig 1901, a. 100-105. - Hilgenfeld, *Einleitung in das N. T.*, circa a. 100. - Meyer-Wendt, *Die Apostelgeschichte*, Göttingen 1899, a. 95-100. - McGiffert, *History of Christianity in the Apostolic Age*, (2a ed. 1900), a. 81-96. - B. Weiss, *Einleitung in das N. T.*; A. Harnack, *Die Chronologie der altchristlichen Literatur*, I (p. 246-50): a. 80 (sententiam recentiorem v. infra). - Ramsay, *S. Paul the Traveller and the Roman Citizen*, London 1903 (p. 387), 81-90; - Zahn, *Einleitung in das N. T.*, Leipzig 1900, p. 433 ss. a. 75-80. - Rendall, *Acts of the Apostles in Greek and English* (1897), p. 12 s.; Knabenbauer, *Comment. in Actus Apostolorum*, Parisiis 1899, p. 7; Blass, *Acta Apostolorum sive Lucae ad Theophilum liber alter*, Göttingen 1895; Belser, *Die Apostelgeschichte*, Wien 1905, p. 16 ss.; - Batiffol, *Anciennes Littératures chrétiennes; La Littérature grecque*, Paris 1897, p. 133; Peloubet, *The Teachers Commentary on the Acts of the Apostles*, Oxford 1901, p. XXXIV; Lumby, *The Acts of the Apostles*, Cambridge 1904, p. XXIV ss.; - Rackham *The Acts of the Apostles*, London 1904, p. 4 ss.; Rose, *Les Actes des Apôtres*, Paris 1905, p. XXX; Lagrange, *Ev. selon s. Luc*, 1921, pp. XXI ss.: a. circ. 63-64; - Harnack, *Die Apostelgeschichte* (1908); - id., *Neue Untersuchungen....* (1911); - id., *Die Entstehung des N. T.* (1914) a. 63; idem A. p. 86 citat tamquam ad hanc sententiam accedentes: v. Hofmann, Thiersch, Wieseler, Resch, Blass. - Ancipites haerent plures v. g. Schmid, *Realencyclopädie für protest. Theol. und Kirche*, II, p. 703; - Plummer, *The International Critical Commentary, S. Luke*, Edinburgh, 1901, p. XXXI ss.; - Trenkle, *Einleitung in das N. T.*, Freiburg i. B. 1895, p. 146, ante a. 70.

6. - De traditione circa ortum evangelii s. Lucae diximus apud C. B. 1906, p. 371 ss.

7. Cfr E. Tobac, in *Vie diocésaine*, 1914, pp. 87 ss.

1° Quod *terminum a quo spectat, certum est librum Actuum non fuisse editum ante a. 62-63 aerae nostrae*. Lucas enim narrationem suam perducit usque ad finem circiter illius biennii quod Paulus peregit in prioribus suis vinculis Romanis (28, 30), quodque incoepisse videtur a. 61 aerae nostrae.

2° Quod *terminum ad quem spectat*:

a/ *certum videtur, inspectis solis Actis, librum post a. 70, quo evenit clades Hierosolymitana, exaratum non esse* ¹. Quod *primò* ope argumenti *negativi* ² deducitur ex silentio de ista clade, et *dein* *positive* ostenditur è modo quo de Urbè et Templo verba facit.

a/ *Argumentum negativum*. — Quod ingentem illam Judaicae nationis calamitatem, excidiumque Urbis et Templi Auctor *cognoscere debuisset*, nemo sanae mentis in dubium revocabit; porro si illud cognovisset, eo tempore quo Actus scripsit, sine dubio illud ingenti illo *silentio non praeteriisset*. Etenim *primò* nimis intime erat ingens illud factum cum libri fine et argumento connexum. — Deinde illius facti narratione ostendisset Christi praedictionem quam ipse in evangelio suo refert (21, 5 ss.) eventu confirmatam fuisse. — Quod hoc ultimum spectat, Auctor ille qui de prophetia Agabi (11, 28) loquens ejus impletionem notat, absque dubio obiter saltem notasset finem antiquae oeconomiae, et. praenuntiatam in evangelio suo exterminationem gentis Judaicae, quae, ipso teste, Christo credere noluerat ejusque discipulos, in Judaea, in variis imperii Romani provinciis necnon Romae, tam acriter ac constanter fuerat persecuta. — Quod vero illud primum spectat, nonne eventus isti Lucae apparuissent veluti argumentum divinitus suppeditatum, quo illa summi momenti quaestio de obligatione circumcisionis ac legalium (Act 15, 1 ss.) plane fuisset soluta? — d/ Et tandem num clariori modo ostendere potuisset — quod ceu scopum in Evangelio et Actis sibi proposuit — omnes homines, etiam Gentiles, ad salutem messianicam fuisse vocatos?

b/ *Argumentum positivum*. Tantum verò abest ut innuatur dira illa calamitas, ut continuo in Actis sermo fiat de Civitate et Templo, cultusque Mosaici caeremoniis quasi omnia sarta tecta exstarent. Ministerium enim Templi et ritus ad amussim servantur, sacrificia offeruntur, magnis solemnitatibus multitudo ad sanctam civitatem confluit, Scribae, Pharisei et Sadducaei easdem partes tenent ac in Evangelio. Porticus Salomonis, turris Antonia, ager Haceldama etc, ut loca exstantia et notissima exhi-

1. - Lumbly, p. xxv; — Belser, p. 123; — Rose, p. xx; — Peloubet, p. xxxiv Hillard, p. 2; — Rackham, p. 1 s.

2. - Utschite scribit clar. P. De Smedt (*Introductio generalis ad historiam ecclesiasticam critice tractandam*, Gandavi 1876, p. 29): "Ex silentio alicujus scriptoris tunc valide argui potest adversus veritatem facti (in casu: cladis Hierosolymitanae tempore scriptionis Actuum) ubi, inspectis conditionibus omnibus loci, temporis aliisque sive ad ipsum factum, sive ad scriptorem pertinentibus, omnino judicandum apparet: a/ factum hujusmodi esse ut ab hoc scriptore omnino ignorari non potuerit, et b/ eundem scriptorem certe de eo facto locuturum fuisse, si illud non ignorasset. Ubi haec duo manifeste simul adsunt, perinde est factum a scriptore taceri et negari... et etiam ex unius scriptoris silentio argumentum conficitur." Cf. Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie*, Leipzig 1903, p. 497; De Schepper, *Inleiding tot de studie der Kerkgeschiedenis*, Brugge, 1922, p. 97.

bentur. Synagogae pro Judaeis extraneis Hierosolymae subsis ere videntur. Verbo nihil omnino innuit ordinem illum religiosum, ritualement ac politicum clade Hierosolymitana fuisse susdeque eversum.

b/ *Quominus Actus post a. 75 — et a fortiori post a. 80 — conscripti dicantur, obstat praeterea ignorantia in qua versari videtur auctor respectu épistolarum s. Pauli.*

Plures jam a. 63-64 epistolas Paulus scripserat absente utique Luca, cui idcirco quaedam ignotae fuisse videntur, et quibus tamen, in pluribus, narrationem suam opportune complere potuisset. Quamdiu talis ignorantia vel potius sollicitudinis defectus potuitne apud Lucam persévéreré ?

Facile admittitur pro a. 63-64, sed improbabilis apparet in scripto a Pauli discipulo a. circiter 80 vel postea edito, et quo magis editionis tempus retardatur, eo magis stringens evadit argumentum ex dicta scriptoris ignorantia vel incuria deductum ¹.

Eodem modo Auctores quidam (Lumby, p. xxvi) arguunt ex silentio Actuum de nascente *Gnosticismo* ; quae ratio, attenta maxime praedictione Pauli Act 20, 29-30, non omni vi probandi destituta est.

c/ *Probabilius nobis videtur, attento Actuum libro, eum editum non fuisse post a. 64 seu post persecutionem Neronianam.* Quod erui posse videtur ex eo quod Lucas ne verbulo quidem alludat ad Urbem incendio deletam, et maxime ad cruentam persecutionem post incendium contra christianos motam ; e contrario autem Romanam potestatem benevolo animo in christianos affectam constanter exhibet ².

a/ *Primis temporibus*, religio christiana ut secta quaedam Judaica, adeoque ut religio licita, semper habita fuit : imperio Romano apparuerat "sub umbraculo insignissimae religionis (Judaicae) certe licitae" ³. — Anno autem 64 Roma quoad majorem partem deleta est incendio, cujus a plebe accusatus est Nero qui, ut hunc rumorem aboleret, instigantibus probabiliter Judaeis, crimen convertit in christianos quorum "ingens multitudo" correpti et, ob religionem qua "genus humanum odisse" censebantur,

1. - Rem tamen auget Semeria (*R. B.* 1895, p. 335) : " Cette ignorance d'un certain nombre de points de la vie de Paul expressément rappelés dans ses lettres, rapprochée de la connaissance de beaucoup d'autres, nous met en présence d'un homme qui connaissait s. Paul, sans connaître ses lettres. Un disciple personnel de l'Apôtre pouvait seul se trouver dans de telles conditions. Un auteur postérieur, ne fût-ce que de 30 à 40 ans, n'aurait pu ignorer des lettres répandues presque toutes alors dans les principales églises. Et les connaissant, il s'en serait servi, il aurait suppléé ainsi à sa propre ignorance (?) ; en admettant même que par distraction ou de propos délibéré, il ait omis certains éléments, il n'aurait certainement pas donné à son récit cette couleur qui tranche parfois assez catégoriquement sur celle des lettres, comme par ex. à propos du concile de Jérusalem. Au contraire, un disciple de Paul, comme nous apparaît l'auteur des Actes, c.-à-d. un compagnon par intervalles de l'Apôtre, un tel disciple, dis-je, ne devait avoir lu aucune (?) de ses épîtres ou à peu près ". Cf. Harnack, *Lukas*, p. 101 n. 2 ; Belser, *Apostelgesch.* p. 15 ; Chase, p. 26 ss.

2. - Hoc punctum aliquatenus evolvendum ducimus, eo vel magis quod occasionem praebet exponendi juridicam conditionem christianismi in imperio Romano, cujus ditioni Palaestina variaque provinciae in quibus, testantibus Actis, propagatum est Evangelium, subditae erant.

3. - Tert., *Apol.* 21.

damnati et exquisitissimis poenis ac ludibriis affecti sunt ¹. — Mox autem, secta perseverante, a senatu et imperatore latum est *edictum generale* sub poena capitis “non licere esse christianos”. Quae lex, licet non semper et ubique de facto executioni mandata, in vigore tamen quoad substantiam usque ad s. 3 permansit ².

Quae juridica immutatio, attento praesertim s. Lucae scopo, tanta fuit ut difficile concipiatur auctorem ab illa ejusve causa narranda vel saltem obiter innuenda penitus abstinere potuisse.

b/ Imò, tantum abest ut s. Lucas ullo verbo ad cruentam persecutionem Neronianam alludat vel Romanorum potestatem christianae religioni infensam fuisse ullibi innuat, ut potius eam erga christianos benevole dispositam perhibere videatur. Quod clare elucet e modo quo varias s. Pauli causas coram magistratibus Romanis actas enarrat ³.

S. Pauli adversarii nihil intentatum reliquerunt ut ejus condemnationem a Romanis iudicibus apud quos eum vocare poterant, quod novam praedicaret religionem monotheisticam, impetrarent. Attamen a nullo iudice, neque a magistratibus Philippensibus (16, 19-39), neque a Gallione ⁴ proconsule Achaiae (18, 12-16), neque a procuratoribus Palaestinae Felice (24, 1-26) ejusque successore ⁵ Festo (24, 27-25, 32) tanquam christianus condemnatus fuit ⁶. A Festo, suadente Agrippa, dimissus fuisset “si non appellasset Caesarem” (26, 32). Cum autem Romam venisset Paulus, captivus magna cum indulgentia habitus est (28, 16), et, consciis Romanis, constanter Evangelium Dei praedicavit “cum omni fiducia (libertate) sine prohibitione” (28, 31). An his verbis laudatoriis scribendi finem fecisset Auctor saeviente jam persecutione Neroniana, vel etiam ea finita, in qua utique Paulus martyrium perpassus est? Nam Paulus a cognitione imperiali

1. - Tacit. *Ann.* 15, 44.

2. - Hanc sententiam contra opiniones multorum (praesertim Th. Mommsen, *Der Religionsfrelvel nach römischen Recht, Historische Zeitschrift*, 1890, pp. 389-429; Ramsay, *The Church in the Roman Empire before 190*, London 1893; A. Harnack, art. *Christenverfolgungen in Realencyklopädie für protest. Theol. u. Kirche*, 3, pp. 823-828; J. E. Weiss, *Geschichte ihrer Ursachen im Römerreich*, München 1899, K. Neumann, *Der Römische Staat und die allgemeine Kirche*, T. 1, Leipzig 1890, etc.) tenent nonnulli, et solide probavit praesertim C. Callewaert, *Les premiers chrétiens furent-ils persécutés par édits généraux ou par mesures de police* (*R. H. E.*, 2, 1901 et 3, 1902); *Questions de droits concernant le procès du martyr Apollonius*, (*Revue des Questions historiques*, 77, 1905, p. 349-375, praes. 373 ss.) collatis et aliis ejusdem Auctoris articulis in *Revue des Questions Historiques*, an. 1903 et 1904 et *Revue d'histoire et de littérature religieuses*, 1902 et 1903. — Probe notandum est Auctores qui censent persecutionem Neronianam non factam esse de jure universalem, opinari tamen christianos etiam extra Urbem in nonnullis locis vexationibus exagitatos fuisse. Cf. Van Steenkiste-Camerlynck, *Epistolae Catholicae*, Brugis 1909, p. 87 s.; — Leclercq, in *Dict. d'Archéologie et de Liturgie*, voc. *Droit persécuteur*.

3. - Ex hisce quae de Pauli processibus narrantur omnino ruit omnis sententia quae Actuum scriptionem v. g. ad finem s. I vel ad s. 2 retardaret. Auctor enim tunc scribens eo nempe tempore quo christiana religio qua talis jam diu erat proscripta, non potuisset non introducere in hos processus, accusationes de ipso christianismo; jamvero in omnibus hisce Pauli causis, omnes accusationes sunt ordinis profani.

4. - Judaei quidem delictum religiosum allegant 18, 13. Gallio autem respondet v. 15: “Si vero quaestiones sunt de verbo, et nominibus et lege vestra, vos ipsi videritis: iudex horum ego nolo esse”.

5. - Apud utrumque Paulus fatetur se novam religionem praedicare; a neutro tamen condemnatus fuit.

6. - Ubi punitur s. Paulus v. g. 16, 20 ss., ut causa allegantur turbae et seditiones occasione praedicationis exortae. Punitur autem non potestate judiciaria, sed jure coercionis.

absolutus et libertate donatus labores apostolicos reassumpsit usque dum post incendium Urbis, vi decreti Neroniani, quod directe et diserte religionem christianam proscribat, in custodiam traditus et capitis damnatus fuerit ¹.

Praeterea ipse libri tonus, uti aiunt, et diversa quae in eo reperiuntur ministeria ac munera ecclesiastica narrationem fundatae Ecclesiae omnino vicinam suadere apparent. Quibus tamen indiciis plus aequo inhaerere nolumus.

3° *Liber Actuum editus videtur a. 62-63*. Haec conclusio sequitur ex praecedentibus et confirmatur ex ipso Actuum fine ².

Inter varias enim quae de modo quo Lucas opus suum finierit propositae fuerunt sententiae, ea sola veluti plana arridet et probanda videtur quae tenet auctorem finiente biennio illo, quod juxta ultimos vv. *Act* (28, 30 s.) Paulus in captivitate Romana ducebat, narrandi finem fecisse, quia eo ipso tempore narrationem conscripsit. Cfr. *decr. Comm. Bibl.*, ad 4. — Etenim :

a/ Si quaeritur : cur Lucas, qui statuit narrare quomodo Evangelium, juxta Christi promissionem, " usque ad ultimos fines terrae " ab Apostolis praedicatum fuerit, narrationem suam cum biennio captivitatis Romanae s. Pauli abruptit ? — patet planum ac naturale responsum : quia de Evangelii propagatione et de Apostolorum fatiis jam nihil narrandum noverat. Nonne enim si scripsisset v. g. post mortem Pauli, vel saltem post ipsius liberationem ex priore captivitate et post ejus nova itinera apostolica ³, in specie post ejus iter *in Hispaniam* ⁴, nonne et hanc Evangelii extensionem consignasset ? Unde finis narrationis coincidit cum tempore quo Actus editi fuerunt.

b/ Si post liberationem ex hac prima captivitate et maxime post mortem Pauli Lucas scripsisse perhibetur, statim plures eaeque, attentis scopo ac narrationis indole, haud spernendae difficultates oriuntur.

Etenim quomodo Lucas qui ipso suo libro varias causas judiciales contra Paulum actas earumque exitum narravit, hoc ultimum omniumque longe praecipuum judicium multo majoris momenti coram ipso Caesare habitum completo silentio praeterire potuisset ? Hoc eo vel minus fecisset, quod Pauli ad Caesarem appellationem exponit, iter ejus Romanum et vincula, quae omnia causae Romanae viam paraverunt. En, per plura capita suspensam tenet lectoris attentionem ejusdemque curiositatem circa hujus processus Pauli exitum magis ac magis excitat : et nullo verbo lectori satisfaceret ?

1. - C. Callewaert, *Les premiers chrétiens et l'accusation de lèse-majesté*. (*Revue des Questions historiques*, 76, p. 14 ss.) — Nota tamen his omnibus stricte loquendo non demonstrari nisi Lucae fidelitatem historicam. Etiam si a. 80 v. g. scripsisset, et si volebat tantummodo historiam usque ad a. 60 ss. perducere, nulla erat ei ratio, contra, ut descriptionem factorum mutaret. Quod magis adhuc apparet si notas Lucam librum suum tum ex propriis diariis tum ex aliis fontibus describere : quare v. g., quia eo tempore quo scribit dispositiones auctoritatis Romanae in pejus mutatae sunt, quare non narraret facta praeterita juxta dispositiones meliores quibus ducebatur eadem auctoritas eo tempore quo facta narranda contingebant ? — Sed haec utique est vis argumenti quod non bene intelligit Lucam, scribentem post mutatas jam omnes illas dispositiones, non ulterius protrahere suum librum usque ad hoc tempus quo scribit : num obvie relinqueret lectores sub impressione benigni modo agendi auctoritatis Romanae ?

2. - In hunc sensum, *Decretum Commissionis Biblicae*, citatum p. 23, ad 4m.

3. - Cf. *Epistolas pastorales* dictas.

4. - In quod admittendum jam plures AA. propendunt.

Num forsitan Pauli absolutio, coram ipsa Imperatoris cognitione impetrata, auctori notatu parum digna videbatur et ad scopum parum apta ¹?

Ad vitandam hanc momentosam conclusionem ex praesenti Actuum fine quod tempus scriptionis deductam, varias inierunt vias ad explicandum quomodo fiat Actuum librum hoc biennio captivitatis absolvi:

a/ Quidam aestimant Lucam opus suum ulterius perduxisse, ast conclusio illa primitiva perierit; *sed* haec hypothesis nullo argumento critico fundatur. — *b/ Alii*: Lucas noluerit narrare mortem Pauli, quia omnes illam noverant; *sed* mira apparet haec Lucae parsimonia, post omnia quae de processu Pauli narraverat; caeterum quot facta narravit quae aequae bene noverant lectores? — *c/ Alii*: Lucas eam mortem referre noluit, ne auctoritatem Romanam offenderet; *sed* plane gratuito hujusmodi Lucae timor huc invehitur; caeteroquin, quod et ad praecedentem hypothesim dicendum est, falsum est Paulum in hoc processu fuisse ad mortem damnatum, imo, ut aliunde constat, absolutus fuit et liberatus. — *d/ Alii*: Lucas non absolverit suam narrationem, quia documenta scripta quibus utebatur narrationem ultra non perducebant. (Wendt, *Die A. G.*, 1913), — vel quia una alterave causa nobis ignota fuit in scribendo interruptus, et postea non potuit opus reassumere; *sed* gratuito inventae apparent hae hypotheses. — *e/ Alii*: Lucas pro scopo habebat describere propagationem Evangelii usque ad ultimos fines terrae, et merito aestimat sese hunc scopum attigisse dum Paulum ostendit Romae praedicantem; *sed* — praeter dicta supra, p. 36, nota 4 — si Lucas scripsisset post Evangelium jam in Hispaniam illatum a Paulo, nonne hanc ulteriorem propagationem pro scopo suo retulisset? et nonne, si notum habuisset exitum processus Pauli, hunc exitum lectorum curiositati indulgens retulisset (supra)? — *f/ Quidam* tandem opinati sunt, inter quos eminet Zahn, ² mentem fuisse Lucae ut tertium quemdam librum exararet, in quo reliqua protoapostolorum gesta historiamque propagatae religionis christianae longius perduceret. — *Sed* hujusmodi hypothesis tamen gratis non est admittenda. Argumenta autem ad dictum scriptoris propositum stabilendum sequentia affert Zahn:

1^m Ex prooemio evangelii s. Lucae 1, 1-4: ibi plura putat latere indicia quae suadeant hoc prooemium velut praefationem esse ad Evangelium, ad Actus, necnon ad tertium istud scriptum forsitan nunquam exaratum. Verum hujusmodi indicia rem nullo modo conficiunt, uti videre est apud C. B. 9, p. 155 ss. coll. p. 490, n. 4³. Contrà satis constat prooemium istud solum introducere Evangelium.

Etenim testatur Lucas *Ev.* 1, 1-4 se non fuisse testem oculatum rerum “ quae in nobis completae sunt ” quasque “ assecutus omnia a principio diligenter ex ordine scribere ” intendit; diserte quoque profitetur se idem consilium prosequi quod multi perficere conati sunt, nempe “ ordinare narrationem ” rerum quas “ tradiderunt nobis qui ab initio ipsi viderunt et ministri fuerunt sermonis ”. Quae omnia quidem in historiam evangelicam, minime vero in Actus ac multo minus in sequentem Ecclesiae historiam quadrant (C. B., 9, p. 155 ss.) Unde prooemium Evangelio praepositum ad solum Evangelium pertinebat.

1. - Et idem esset ratiocinium si quis teneret Paulum in hac prima captivitate obiisse: nonne hanc Pauli mortem, tamquam exitum processus, notasset?

2. - II, p. 363, 368 ss., 389 ss. *Neue Kirchliche Zeitschrift*, 1916, pp. 373 ss. — Cf. pariter Semeria, *Rev. bibl.*, 1895, p. 339; P. D h o r m e, *R. B.*, 1911, p. 616.

3. - Cf. Schmid, *o. c.*, p. 695.

2^m Verba *Act* 1, 1: τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιήσαμην. Lucas enim, graecitatis classicae haud ignarus, formam *πρότερον* adhibuisset, si tertium librum conscribendum non cogitasset ¹. *Resp.* *Πρῶτος* in graecitate recentiori, et in specie in graecitate N. T., “primum ex duobus” significare potest. Cfr comment; in h. l.

Contra valorem argumenti quod ex fine Actuum desumpsimus plura *obijciunt*

a/ Si Lucae tam cordi esse debebat edocere exitum ultimi iudicii Pauli ejusque ultiores labores, quare non edidit librum suum aliquot annis postea? *Resp.* Evidenter non hunc tantum scopum prosequabatur Lucas in scribendo opere suo; et alii fines, proximi vel remotiores (rec. dicta pp. 36 s.), iique magis momentosi, omnino sufficere poterant ut scriberet librum quem in fine incompletum relinquere deberet; — in specie haec ipsa abruptio optime intelligitur si vere, ut dictum est p. 37, scopus a Lc intentus fuit in ultima saltem parte, influxum quemdam exercere in exitum processus qui instabat: si hoc vere intendit jam debebat, ut patet, ante exitum illum scribere scriptumque suum divulgare.

b/ Adhibendo aoristum *ἐνέμεινεν* Lucas satis insinuat captivitatem Pauli finem accepisse post biennium, adeoque non jam omnino ignorat causae exitum. — *Resp.* Aoristum istud optime intelligeretur ex eo quod conditio Pauli captivi dum scribit Lucas ab aliquo tempore aliquatenus mutata fuisset, puta ex eo quod non jam, sicut hucusque, libere maneat in suo conductu, neque libere valeat suscipere accedentes neque sine prohibitione valeat praedicare Evangelium; unde nequaquam processus finem accepit, neque Paulus liber evaserit, sed contra minore quam antea gaudeat libertate et processus utique ad finem properet ².

c/ Quod vero spectat objectionem, quam praecipuam urget Zahn, desumptam ex eo quod Lucas usus est *Evangelio Marci*, Marcus autem, secundum famosum textum S. Irenaei (*Adv. Haer.*, 3, 1) scripsisset suum Evangelium post mortem Petri et Pauli, v. *Collat. Brug.*, t. 11, pp. 373 ss.; Lagrange, *Ev. selon s. Luc*, pp. XXIV ss. Cfr *Decr. Comm. Bibl.*, ad 3; supra p. 23.

d/ Quod spectat objectionem desumptam ex eo quod *Act* dependerent a scriptis Flavii Josephi et ab epistolis s. Pauli, v. dicenda § 9, II. De fontibus Actuum.

Varia igitur indicia in ipsis Actis reperta librum a. circ. 63 fuisse exaratum mira consensione suadent. Attamen cum liber Actuum sit “alter sermo” adeoque τὸν πρῶτον λόγον seu 3^m Ev. praesupponat, inquirendum manet utrum traditio circa ortum evangelii s. Lucae isti conclusioni consonet, et nonne prius hoc scriptum evangelicum, tum in se, tum in sua cum reliquis evangelis connexionem spectatum, quaedam suppeditet argumenta quae statutam conclusionem infirmare vel etiam evertere videantur.

Dictam autem utramque inquisitionem alibi instituimus ³ lectoremque ad eam remittimus. Sufficiat notare:

1° varia indicia interna ex *Evangelio* s. Lucae deprompta, quaeque, juxta

1. - Cf. Ramsay, p. 27 s.; Chase, p. 16 s.

2. - “Die Schlussverse 28, 30 f. und damit die ganze Apg sind geschrieben am Schluss der *dieta*, vor der Entscheidung des Appellationsgerichtes”. Wickenhauser, o. c., 45.

3. - Cf. C. B., xi, p. 107-124; 371-378; Lagrange, *Ev. selon s. Luc* pp. xx s.

multorum sententiam, certo demonstrant 3^m Ev^m (adeoque librum Actuum) post Hierosolymae ruinam fuisse conscriptum — provocant maxime ad Lc 21, 20 ss. — rem non conficere;

2° tempus quo Ev^m Lucae (adeoque liber Actuum) conscriptum fuerit, certo definiri non posse e Traditione, cum haec haud satis unanimis deprehendatur.

Conclusio Opinamur ergo librum Actuum probabilius a: 62-63 editum fuisse.

§ 8. De loco scriptionis.

De loco quo Actus conscripti sunt nulla certa suppetunt indicia, adeoque multum ambigitur et magis quidam quam de scriptionis tempore.

Alii librum tenent exaratum fuisse in *Macedonia*, alii in *Achaia*, alii in *Asia Minori*, in specie *Ephesi*. At vero, nulla solida ratio ab his auctoribus affertur.

Alii¹ librum *Romae* exaratum fuisse conjiciunt, et haec opinio nobis multo *probabilior* videtur, utpote egregie commendata a ratione temporis in § praec. vindicata. Si enim liber editus fuerit in fine illius biennii quod Paulus in vinculis Romanis ducebat, eum Lucas Romae ediderit, cum aliunde sciamus Lucam cum Apostolo Romam venisse (*Act* 28, 16) ibique, apud magistrum vinctum, permansisse (*Col* 4, 14; *Philm* 24).

§ 9. Fontes e quibus Lucas rerum notitiam derivavit.²

De fide est, ex conc. Trid. definitione (cf. § 11) Actuum librum esse divinitus inspiratum, adeoque Deum esse libri auctorem principalem. Divina tamen inspiratio non impedit auctorem humanum, antecederet ad influxum supernaturalem Dei, tum intellectu addiscere et *cognoscere* quavis via (sive propria experientia, sive ex fontibus quibusvis scriptis aut testimonio orali humano, sive et fide divina ex revelatione jam antea facta) quae scripturus est, tum etiam variis modis, naturalibus aut supernaturalibus, ad *volendum* scribere fuisse excitatum et deductum³. Quaeri ergo debet unde Lucas, auctor inspiratus, habuerit notitiam rerum quas in Actis scripto mandavit.

Antequam fontes indicemus, notare juvat collectam undique materiam scriptorem ita digessisse ac disposuisse. ut narratio fieret paene continua, non solum inde a c. 13, sed etiam in parte prior⁴.

I. Porro triplex assignari potest fons (sensu lato) ex quo Lucas suas hausit notitias historicas :

1° *Experientia ipsius propria et personalis, partim memoriter*

1. - Quibus assentit s. Hier. *De vir. ill.* c. 7; cf. tamen ejus Praef. in Matth. — Belser, p. 126; — Clemenans p. 4; — Zahn, II, p. 338 s., p. 436: "Ueber den Ort der Abfassung etwas wissen zu wollen, scheint mir unerläubt".

2. - Conspectum generalem controversiae circa hanc quaestionem vide apud Bludau, *Die Quellenscheidungen in der Apg.*, in *Bibl. Zeitschr.*, 1907, pp. 166 ss., 258 ss.; — Jacquier, *Histoire des Livres du N. T.*, t. III, pp. 64 ss.; — Id. *Rev. Bibl.*, 1915; — Prat, *Rech. de science relig.*, 1913, pp. 275 ss.; — Wikenhauser, *o. c.*, pp. 65 ss.

3. - Illis ac Revs Waffelaert, *C. B.* 1903, p. 143.

4. - Blass, p. 12; — Rose, *R. B.*, 1898, p. 339.

custodita, majori ex parte probabiliter scripto jam consignata (v. infra, sub 3°).

a) Lucas *Antiochiae* natus, vel saltem ibi aliquamdiu moratus (cf. § 5), de ecclesia Antiochena quaedam propria experientia didicit, v. g. quae narrat 11, 19-30, circa ecclesiae Antiochenae exordia, 12, 25 circa reditum Pauli et Barnabae, eorumque profectionem 13, 1-3, alterum reditum 14, 25-27, dissidium in Ecclesia Antiochiae 15, 1-3, et eventus post reditum legatorum a Concilio 15, 30-40.

b) Tanquam comes s. Pauli plura ipse testis oculatus et auritus vidit et audivit: usu nempe 1^{ae} pers. plur. Lucas clare significat se adfuisse iis quae narrantur¹ 16, 10-17; 20, 5-15 et 21, 1-18; 27, 1-28, 16². Utrum hisce solis adfuerit, recolantur dicta supra p. 28.

2° *Notitiae orales a Paulo aliisque, maxime a Marco et Philippo, quibuscum intimam familiaritatem contraxerat, necnon a christianis Hierosolymitanis acceptae*³.

a) E relatione Pauli notitiam hauserit conversionis Sauli, (9, 1-30), eorumque quae narrantur, 13, 1 ss.-16, 9 et 16, 16-20, 4. — A priori enim conjungere licet, quod praeterea ex Paulinis epistolis liquet⁴, Paulum saepe, v. g. quando Caesareae ac Romae captivus erat, vel in insula Melita morabatur, de itineribus suis laboribusque apostolicis cum Luca aliisque amicis locutum fuisse. Fortasse tunc temporis jam Lucas vir apprime historicus, vel alius Pauli comes (ut Silvanus, Timotheus), quaedam consignaverit, licet neutrum probare valeamus. — Simili modo multa haurire potuit ex variis Pauli discipulis quibuscum versari ipsi contigit: a *Sila et Timotheo*, in decursu IIⁱ itineris Pauli; a *Sopatre, Aristarcho, Secundo, Gaio, Timotheo, Tychico, Trophimo*, quibuscum erat in ultimo itinere hierosolymitano.

b) A *Petro vel ab ejus discipulis* Lucas audierit quae gesta sunt Hierosolymis 1-5, pariter narrata 9, 32-11, 18 et 12, 1-19. In specie ea audire potuit ab evangelista *Marco* Hierosolymitano, patruale Barnabae, Petri comite, qui Paulum quoque et Barnabam comitatus est Cyprum (13, 5) et in Perge Pamphylicae ab eis discedens reversus est Jerosolymam (13, 13). Lucas autem cum Marco erat apud Paulum in hujus prima captivitate Romana (*Col* 4, 10 coll. 4, 14; *Phil* 24)⁵. Insuper Lucas Hierosolymis versatus est cum *Jatobo et Senioribus* (21, 18): unde ab iis quoque de rebus ibi gestis edocerit potuit. — Demum ea Lucae referre potuerunt *profugi Cyprii et Cyrenaei* qui post mortem Stephani, orta persecutione "perambulaverunt usque... Antiochiam" (11, 19-20)⁶.

c) Quae de septem diaconis, in specie de Stephano et Philippo narrantur (6, 1-8, 40), a *Philippo* ipso audierit dum per dies aliquot Caesareae ejus hospes fuit (21, 8-10).

1. - Juxta D et s. Aug, II, 27 ss. V. *suprà* p. 26.

2. - V. *suprà* p. 26 s.

3. - Cf. Chase, p. 18 ss.

4. - *I Cor* 9, 1-6; 15, 3, 8-9, 32; *II Cor* 1, 8-10; 11, 22-12, 9; *Gal* 1, 11-2, 14; *Eph* 3, 8; *Phil* 3-7; 4, 3, 15-16; *I Tim* 1, 12-16; 2, 7; *II Tim* 1, 1-3; 3, 10-11; 4, 16-17; *Rom* 15, 16-32; 16, 7.

5. - Loca 9, 32-11, 18 et 12, 1-19 stylium Marci redolent, ait L. umby p. XXXII.

6. - Lucas pariter obviam habuit "*Mnasonem* quemdam antiquum discipulum" (21, 16).

d) Quae de Herode Antipa 4, 27 habet a Manahen ejus collectaneo et Antiocheno (13, 1 coll. 11, 27 s.) acceperit.

e) Narrata capp. 17-19 ab Aristarcho et Gaio discere potuit ¹.

Nota. Quoad varias istas relationes, documenta quaedam scripta non necessario excludentur, ut elucet ex statim dicendis sub 3°.

3° Probabiliter documenta scripta ipsius Lucae vel aliorum ².

a) 15, 23-29: *Decretum apostolicum* Hierosolymis publice lectum, missum Antiochiam, aliisque etiam ecclesiis traditum.

b) 23, 26-30: *Epistola Claudii Lysiae* optimo praesidi Felici.

Utrumque documentum a Luca penitus confictum et narrationi accommodatum fuisse, gratis asseritur.

c) *Fragmenta tria* jam pluries assignata, sc. (cod. D 11, 28), 16, 10-17; 20, 5-21, 18; 27, 1-28 16 Quoad haec fragmenta enim ac totam alteram Actuum partem, notanda est accuratissima diligentia quacum varia personarum, locorum, temporum ac durationis adjuncta consignata sunt. Jam vero, cum *alibi* in tantam rerum tenuitatem auctor non descendat, pronum est concludere Lucam, quando in comitatu Pauli erat, *diarium* quoddam confecisse, quod in Actis concinnandis adhibuit seu potius retractavit ³, utique cum libertate.

d) Ad *orationes Petri* 1 16-22; 2. 14-40; 3, 12-26; 4, 8-12 et *Stephani* orationem 7, 2-53, censent aliqui ⁴ eas litteris — aramaice — fuisse summarie a christiano quodam Palaestinesi consignatas ⁵ et Lucae traditas, qui simul juxta orales traditiones haec loca descripserit. Haec hypothesis summa probabilitate gaudet, eo vel magis quod loca ista indolem adeo peculiarem, et personis temporibusque perfecte congruentem exhibent, etiam in stylo et dictione; frequentiores enim hebraismi in priore Actuum parte occurrunt, purior est graeca dictio in parte altera ⁶.

Admissa hac sententia de documentis scriptis a Lucae adhibitis, facile explicatur quare tot hebraismi apud scriptorem graecum peritissimum occurrant; rite pariter intelligitur in prioribus capp. reperiri primaevam christologiam. in prophetiis V. T. omnino radicatam et minus evolutam quam ea quae tempore Lucae praedicabatur et quae reperitur in scriptis s. Pauli. — Unde in hisce orationibus fideliter descripta exhibetur praedicatio illa prima Apostolorum suntque egregia documenta e quibus primitiva discipulorum fides elucet ⁷.

1. - Harnack, *Lukas*, p. 96 ss.

2. - Recenter Torrey, *The composition and date of Acts*, Cambridge, 1919, demonstrare conatus est Act 1, 1-15, 35 fuisse fere ad verba et cum paucis adnotationibus translatum ex documento quodam aramaico in Palaestina post concilium hierosolymitanum exorto.

3. - V. supra § 4, II sub 1°) — Cf. P. Ewald, *Realencyklopädie für protest. Theologie und Kirche*, Leipzig, 11 (1902), p. 702 s.; — Rose, p. VIII; — Belser, p. 191; — Zahn, 2, p. 407 ss.; — Ramsay, p. 384 ss.

4. - Cf. Belser, p. 190 s., 207 s.; — Knabenbauer, p. 8.

5. - Simul cum rerum adjunctis e quibus orationes quasi enatae sunt. Cf. Harnack, *Lukas*, p. 82 ss.

6. - Plummer, p. XLIX. — Cf. Rose, *R.B.* 1896, p. 325. Uti per se patet, substantiam tantum orationum quae occurrunt in Actis, Lucas exhibet. In omnibus sermonibus peculiaris ejus styli character apparet, ita tamen ut uniuscujusque oratoris indoles simul expressa reperitur. Cf. § 10, II sub 7°. Aliqui auctores conjiunt fontem partis prioris Actuum fuisse continuationem documenti palaestinis quod Lucas in scribendo Evangelio jam adhibuerit. Feine ap. *RHE*, 1905, p. 898; — Harnack, *Lukas*, p. 76, 84.

7. - Cfr Coppieters, *Dict. Apol. de la foi cath., Apôtres (Actes des)*.

II. Lucas in conscribendis Actibus neque Flavii Josephi opera, neque s. Pauli epistolas velut fontes adhibuit.

1° *Lucas non dependet ab operibus Flavii Josephi*, quae ¹ si cognovisset, attento suo inquirendi modo (*Lc* 1, 1 s.), probabiliter inspexisset.

Et primo quidem *ad linguam et stylum* quod attinet, Josephus ipse suam in graecitate imperitiam fatetur (*Ant.* 20, 12), ita ut in opere "*De Bello Judaico*" graecarum literarum peritos adhibuerit (*C. App.* 1, 9). Lucas contra optime linguam graecam callebat, ita ut scripta ejus ambo stylum atticum et graecitatem multo magis redoleant quam reliqui N. T. libri ². Quodsi nihilominus hinc inde verborum, dictionum et constructionum identitas quaedam deprehendatur, probe notandum hujus similitudinis rationem in ejusdem idiomatis usu, in studio eorundem graecorum operum ³, in usu ejusdem versionis LXX reperiri posse ⁴.

Dein verò, *quod res ipsas narratas*, nihil mirum si eadem interdum facta uterque auctor narret, cum Lucas Ecclesiae primordia et propagationem historiae judaicae et profanae adnectere cogeretur; unde ex sola quorundam factorum identitate. dependentia minime probatur. — Item ex eo quod easdem traditiones extra-biblicas retulerint, nil sequitur, quum uterque eas ab eadem traditione orali vel scripta habere potuerint. — Imò, ut varia omittamus discrimina quae inter utrumque scriptorem allegari possunt ⁵, Lucas rerum profanarum notitiam longe accuratorem et propriam ac independentem prodit. Quod in decursu Commentarii hinc inde ⁶, ostendere juvabit ⁷.

2° *Lucas in Actis neque quoad res narratas, neque quoad stylum pendet ab epistolis s. Pauli* (rec. dicta p. 42).

Quod factum, vixnon ab omnibus catholicis et protestantibus conservativis, imo et a multis rationalistis admissum, attentione maxime dignum videtur. Etenim quo tardius ponitur Actuum conscriptio, eo minus dicta independentia apte explicari valet. Ità si Actuum auctor, Pauli doctrina imbutus et in inquirendo diligens, exeunte s. 1° scripsisset, epistolas Paulinas (*Lc* 1, 1-4) ignorare non potuisset, quippe quae tunc temporis jam multum in Ecclesia divulgatae fuissent (*II Pet* 3, 16). Quas si cognovisset, multa facta historica in epistolis relata, et in Actis penitus praetermissa,

1. - Opera Josephi nobis servata sunt sequentia: 1° *De Bello Judaico* (69-79 p. Ch.): 2° *Antiquitates Judaicae* (editum a. 93-94); 3° *De Vita* (appendix Antiquitatum vel opus individuum, post a. 100); 4° *Contra Appionem* (post a. 93). Schürer, 1, p. 78 ss. — Hanc questionem paucis seorsim tractamus, licet ex dictis § 7 quibusdam superflua videri possit. Controvertitur maxime quaestio utrum Lucas dependeat ab *Antiquitatibus Judaicis*. Moffatt, p. 271, 416; — Zahn, 2, 394 ss.; — Belser, *Einkl.* p. 194 ss.; — C. Clemen, *Die Apostelgeschichte*, Giessen 1905, p. 154; — Wikenhauser, *o. c.*, pp. 62 ss.

2. - Plummer, p. XLVII; — C. B., 9, p. 153.

3. - Herodotis, Thucydides, Xenophontis, Polybii. Cf. Belser, *TQS.* 1895, p. 658 "Lucas in juventute sua operibus Herodoti, Xenophontis, Thucydides, Polybii studuerit".

4. - Belser, p. 196; — Zahn, 2, p. 396.

5. - Zahn, 2, p. 394 ss. In specie haud leve reperitur discrimen inter *Luc* 2, 1 ss. (Census sub Cyrino) et *Jos. Ant.* 18, 1, 1; 2, 1; *Bel. Jud.* 7, 8, 1; 17, 8; *Ant.* 17, 13, 5; v. quoque dicenda de morte Herodis Agrippae (*Act* 12, 23), de seditione Theodae (*Act* 5, 36).

6. - V. g. 5, 34 ss., 11, 28; 21, 37 ss. etc.; Salmon, *o. c.*, p. 324.

7. - Schuerer, *ZWT.* 1876, p. 574 s.; — Headlam ap. Hastings, *D. B.*, 1a. Acts, p. 30; — Bebb, *ibid.*, 3, p. 168; — Belser, *l. c.*, — Zahn, 2, p. 394-418; — Lumby, p. XXIV; — Rose, XXVIII; — Harnack, *Lukas*, p. 18.

absque dubio commemorasset: etenim quo meliori subsidio narrationem suam complere et redintegrare ipsique fidem conciliare potuisset? ¹ Argumentum negativum in casu plenam obtinere vim haud dubitamus. — Aenigma autem illud in nostra sententia naturali modo explicatur: auctor Actuum eo tempore scripsit quo pleraeque Pauli epistolae jam exaratae ² quidem erant, sed nondum in variis ecclesiis multum sparsae fuerant, ita ut eas omnes et singulas tanquam scripta documenta prae manibus habere forsitan non potuerit. Suo praeterea discipulatu apud Paulum et fontibus quae ipsi praesto erant, fretus, independentem ³ ab epistolis a magistro suo conscriptis, historiam exaravit quae miro modo cum Pauli epistolis congruere apparet (v. infra, p. 51). Plerasque epistolas Pauli cognoverit, sed notitiam ex propria experientia et orali traditione magistri haustam, scripto Pauli testimonio complere haud necesse judicaverit; et bene possibile est eum, dum scribit librum Actuum, epistolas illas, quas secus contulisset, prae manibus non habuisse.

§ 10. De auctoritate historica humana Actuum ⁴.

1. Libri cujusdam auctoritas historica desumitur ex scriptoris, quoad rem quam affirmat, scientia ac veracitate. Porro quoad *veracitatem* auctoris, haec per se supponitur tanquam probabilis. Apud Lucam autem sinceritas manifestatur aperto, modesto, aequabili orationis tractu, et simplici genere scribendi ab omni verborum fuco et subtilis ingenii laude prosequenda alieno ⁵. Nèc, uti patebit ex dicendis sub II, quidquam hucusque allatum est, quo Lucae veracitas suspecta reddatur.

Quod ad *scientiam* Lucae spectat, de illa utique constat tum

1. - Ità, ut quaedam indicemus facta: Actus penitus forsitan (nam multi metaphoricum sensum hic propugnant) silent de pugna Pauli "cùm bestiis" Ephesi (I Cor 15, 32); de duplici Pauli flagellatione cum virgis (e tribus enim II Cor 11, 25, Actus referunt unam tantum 16, 22); silent pariter de quinque flagellationibus a Judaeis inflictis (II Cor 11, 24); de tribus quae Paulus ante iter Romanum passus est naufragiis (II Cor 11, 25); de "periculis fluminum et periculis latronum" (II Cor 11, 26); de itinere Pauli in Arabiam (Gal 1, 17); de conatibus quos Damasci praefectus Aretae, regis Arabiae, ad Paulum comprehendendum adhibuit (II Cor 11, 32 coll. Act 11, 23-25); de nominibus Apostolorum Petri et Jacobi quos Act 9, 27 in Jerusalem Paulus (Gal 1, 18 s.) obviam habuit. Qui plura desiderat cf. Zahn, 2, p. 410 ss.; — Lumby, p. xxviii ss.; — Salmon, p. 317 ss.; — Belser, Einl. p. 191 ss.

2. - Sc. epp. I et II Thes., ad Gal., ad Rom., I et II Cor., necnon epp. ad Eph., Col., Phil. et Phlm., durante priore captivitate Romana exaratae.

3. - Per se patet non omnem, quoad res narratas, inter Act. et epp. s. Pauli consonantiam deficere, cùm de iisdem saepe factis agent, et ex utriusque auctoris, ab invicem minime pendentis, consensu auctoritas Actuum historica praeclare confirmetur (cf. § 10, 1). Verùm talis in rebus ipsis consensus talisque narrandi modus negantur, e quibus ad dependentiam Lucae a scriptis Pauli epistolis concludere jure liceret. Nec pariter mirandum est hinc inde quaedam verba vel modum dicendi utrobique consonare, cùm ex una parte Lucas s. Paul, discipulus ac comes diutius fuerit, et uterque auctor in eadem lingua eodem fere tempore scripserit. Neque contendimus Lucam nullas s. Pauli epp. legisse. — Salmon, p. 318 ss.

4. - Cf. praesertim Belser, Einl. p. 149 ss.; — Chase, o. c., passim; — Salmon, o. c., p. 331 ss.; — Jacquier, Rev. Bibl., 1915, pp. 134 ss.; — Méchineau, Gli Atti degli Apostoli... Roma, 1914 (prius in Civ. Catt.). — Ramsay, The Bearing of recent discovery on the Truthfulness of the New Testament, 1915 (V. Rev. Bibl., 1916, pp. 240 ss.). — Cfr dec. Comm. Bibl., ad 5 et 6; supra, p. 24.

5. - C. de Smedt, Introductio generalis ad Hist. Eccles. critice tractandam, Gandavi, 1876, p. 21 ss. Notatu dignum est, in iis Actorum partibus ubi rebus narratis interfuit auctor occurrere determinaciones temporum minutissimas, dum aliis locis habeantur formulae generales: in diebus illis, in illa die, cum impleverentur dies multi, etc.

a/ argumentis *internis*, quatenus nempe, ut ex § praec. clare colligitur, Lucas fuerit ipse quoad partem rerum narratarum testis, alia vero facta a testibus immediatis, vel a scriptis documentis mutuatus fuerit; unde quoad varias narrationis partes opportuna rei explorandae et rite cognoscendae ipsi aderat facultas; et hac quidem facultate, ut vel ex solo Prologo Evangelii, I, 1-4. liquet, sedulo usus fuerit; — tum b/ argumentis *externis*: nimirum qua diligentia in inquirendo et qua in fontibus adhibendis solertia usus fuerit, colligere licet ex collatione ejus narrationis cum scriptis coaevs, v.g. cum epistolis s. Pauli¹ — quae sunt criterium omnino praecipuum — et cum libris Flavii Josephi necnon cum plurimis indiciis quae ars archeologica nuper reperiit. Auctoris enim accuratio, in tot et tam maxime variis factis in quibus monumentorum ope explorari potuit, miro modo comprobatur.²

Hanc consonantiam plures Auctores data opera ostenderunt³ ita ut pauca quaedam notare sufficiat.

1. Quod consonantiam spectat *cum epistolis s. Pauli*, eadem est quae hinc ex Actibus hinc ex epistolis colligi potest Apostoli biographia; eadem quoque utrimque colliguntur notitiae circa extensionem geographicam Ecclesiae, circa hierarchiam, liturgiam et sacramenta⁴.

2. Quod vero consonantiam spectat *cum historia profana*: rite et constanter distinguit Lucas inter provincias imperatorias et senatoriales; novit Cypri fuisse proconsulem tempore quo Paulus ibi praedicavit (13, 12); novit Lystram et Derbe, non autem Iconium fuisse civitates Lycaoniae (14, 1 ss.); novit Philippos esse *coloniam* romanam, adeoque jure italica donatam, adeo ut incolae magnam objectionem contra doctrinam christianam inde desumant quod "*Romani sunt*" (16, 21); magistratus Philippenses vocatos fuisse *στρατηγοί* ac lictores habuisse (16, 19 s.); novit demum magistratus Thessalonicae *πολιάρχαι* fuisse appellatos⁵ (17, 6, 8); novit Achaïam esse provinciam senatoriam, et nomen proconsulis coram quo stetit Paulus esse Gallionem (18, 12); gubernator insulae Melitae vocatur *ὁ πρῶτος* 28, 7: titulus autem ille repertus est in inscriptionibus in insula effossis;

1. - Conferantur v. g. Act 6, 1 = I Tim 5, 9; Act 9, 23-25 = II Cor 11, 32; Act 9, 28 = Gal 1, 18; Act 12, 17 = Gal 2, 9; Act 13-14 = II Tim 3, 10 s.; Act 19, 21 = Rom 1, 13; Act 24, 17 = Rom 15, 25, I Cor 16, 1, II Cor 8, 1-4; Act 27, 2 = Col 4, 10 etc. Caeteroquin locis opportunis indicabuntur in commentario ea loca ubi epistolae Pauli cum Acta conveniunt eosque illustrent et complent, simulque examinabuntur ea loca quae tanquam antinomiae inter epistolas Pauli et Actus allegantur.

2. - Headlam ap. Hastings, *D. B.*, I, p. 32.

3. - Prae ceteris autem Vigouroux, *Nouveau Testament et découvertes modernes*, 1896, 2 ed., pp. 195 ss. — J. B. Lichtfoot, *Essays on "Supernatural Religion"*, 1889 p. 291 ss.: Discoveries illustrating the Acts of the Apostles. Cf. Ramsay, *The Church in the Roman Empire* 1893; *St Paul* etc.; — James Smith, *Voyage and Shipwreck of St Paul*, ed. 4 1880; — Salmon, o. c., p. 321 ss.; — Jacquier, *Revue biblique*, 1915, pp. 151 ss.; — Ramsay, o. c.; — T. v. P., *Nederl. Kath. Stemmen*, 1913, pp. 254 ss.; — Wikenhauser, *Die AG und ihre Geschichtswert*, pp. 169 ss.

4. - Cfr Brassac, *Manuel biblique*, n. 553; — Harnack, *Die Apostelgeschichte*, p. 199-206; — Jacquier, *Rev. Bibl.*, 1915, pp. 154 ss.

5. - Headlam, *l. c.* — Rackham, p. XLV.

recte sentit de morte Herodis (cfr 12, 23); — cfr quoque not. in 19, 40; 25, 6, 12, 13; 27, 1 ss. — Verbo, Lucas Actus accurate scripsisse videtur postquam, ut ipse testatur *Lc* 1, 3, omnia a principio diligenter assecutus erat.

3. Quod autem orationes spectat quas Lucas decursu Actuum refert, notare juvat in iis potissimum quae in c. 1 — 13 occurrunt non haberi christologiam valde evolutam: continuo agitur de probanda messianitate Jesu; varia dicuntur de Christo quae nonnisi in *hominem* quadrant; de divinitate Jesu non fit explicita mentio. Exinde confirmatur historicitas Actuum: etenim nisi Lucas voluisset scribere sermones sicut historice dicti fuerant, si vere ipse eos excogitasset, quid magis obvium quam quod in ore Apostolorum posuisset istam doctrinam quam ipse a Paulo audierat et ipse quoque praedicaverat; quomodo signanter non proposuisset illam *divinitatem* Jesu quam Paulus in suis epistolis inculcat vel quam supponit jam fuisse Ecclesiis a se fundatis traditam ¹?

II. Haud paucae tamen contra historicam auctoritatem Actuum motae fuerunt difficultates, quarum praecipuas commemorare juvat (Cfr *decr. Comm. bibl.*, ad VI; supra, p. 24).

1 Historicitatem Actuum Apostolorum, partim saltem, impugnant non pauci, Rationalistae np. et Protestantes liberiores, ideo quia in eis referuntur *miracula* et *angelorum apparitiones* ². — At plane immeritò, ut patet, et ex praeconcepata opinione falsa hujusmodi facta supernaturalia aut impossibilia aut incognoscibilia esse. Vitium proinde quo laborat hujusmodi auctorum de valore Actuum iudicium mere philosophicum est, et non via historica et critica, sed via philosophica est explodendum: hac enim via ostenditur hujusmodi facta supernaturalia et possibilia et cognoscibilia ejus. — Recta autem methodus in dijudicando valore historico alicujus libri haec sola est ut, hanc possibilitatem et cognoscibilitatem supponendo, via historica ordinaria examinetur quaenam praecise facta locum habuerint, et deinde cujusnam indolis, naturalis aut supernaturalis, fuerint facta sic ut historica stabilita. Absurda autem est methodus qua primo, ex falsa caeteroquin opinione, ponatur facta supernaturalia esse impossibilia vel incognoscibilia, ut deinde de valore historico alicujus operis ubi talia facta referuntur iudicetur ³.

2. Offenduntur alii et rerum fidem deesse tenent ⁴ quia *de Paulo similia narrantur quae jam de Petro dicta sint*. Similitudo, aiunt, viget quoad miracula patrata, quoad modum praedicandi etc. (v. supra, p. 38 ss.). — At quaedam similitudo fere necessario aliquando accidebat: nam cum utriusque munus apostolicum simillimum esset, similia utrique interdum evenisse etiam sine testimonio credendum erat. Arbitrarium est auctori fidem dene-gare ex eo quod inter duorum virorum vitam ac agendi rationem analogias

1. - Miram historicitatis Actuum comprobationem v. in not. ad 13, 17.

2. - Ita Harnack, *Lukas*, p. 88 s.

3. - Headlam, *l.c.*; — Blass, p. 9. — Ad *instantiam* autem exinde desumptam quod in omnibus scriptis religiosis antiquitatis occurrunt hujusmodi facta miraculosa, ita nempe ut quaestio poni possit nonne et Lucas — et idem diceret de aliis auctoribus Novi Testamenti — nimis credulus fuerit in admittendis et referendis miraculis, optime respondet Wikenhauser, pp. 126 ss.

4. - Weizsäcker, *Das apostolische Zeitalter der christlichen Kirche*, Freiburg i. B. 1892, p. 202; — Holtzmann, *Einleitung in das N. T.*, Freiburg i. B. 1892, p. 398.

quasdam reperiatur¹. Praeterea haud leves inter utriusque apostoli fata et facta differentiae assignari possunt².

3. Ex praejudicata pariter opinione *Tubingani* eorumque sequaces (§ 6, Scholion) Actis fidem historicam denegarunt, statuentes librum hunc fuisse conscriptum ad Judaizantes et Ethnico-christianos conciliandos. Licet arbitrium istud systema evanuerit et jam a nemine probetur, plura tamen ejus placita nondum penitus obsoleverunt.

4. In specie *contradictiones inter Actus atque epistolas Paulinas* non adesse apparet, dummodo prae oculis habeamus, Lucam integram Pauli vitam narrare noluisse, sed illa sola facta elegisse, quae ad scopum suum utilia judicavit. Neque obliviscamur inter Act. et epp. s. Pauli — quas Lucas tamen omnes ad conscribendum librum Actuum non adhibuerit (recole dicta pp. 42, 49 s.) — miram consonantiam reperiri (rec. dicta, p. 51). Singulas autem difficultates hîc solvere nolumus, eas potius in commentario tractaturi. Sufficiat hoc loco textus indicare in quibus scriptores quidam antilogias cum epp. Pauli latere autumant: *Act* 9, 19-34 et *Gal* 1, 17-24³; *Act* 15, 1-33 et *Gal* 2, 1-10⁴; *Act* 15, 35-39 et *Gal* 2, 11 ss.⁵; *Act* 17, 14 ss., 18, 5 et *I Thes* 3, 1 2⁶; *Act* 16, 3 et *Gal* 2, 3; 5, 2, 6; 6, 15⁷.

5. Falluntur pariter qui Actis fidem denegant ex eo quod Paulus qui in pluribus epp., maxime *Gal.*, tam acriter Judaeos ac judaicos mores impugnât, in *Act.* depingitur quasi a Judaismo nondum discesserit. — *Verum*, Paulus sicut et alii Apostoli, nullibi, neque in *Act.* neque in epp., legem mosaicam tanquam in se malam damnavit, sed legalia potius velut per se et ex natura sua ut indifferentia ad salutem habuit. Usurpabantur, primis Ecclesiae temporibus, etiam ab Apostolis et a Paulo converso, et permanere quidem ac observari poterant tanquam honorificum pristini foederis memoriale, velut usus patrii, origine et antiquitate venerabiles. At vero quotiescumque a christianis neophytis legalia usurpabantur tanquam instituta ad salutem requisita, vel ad majorem perfectionem positive conducentia, vel modo quo unitati in communitatibus christianis servandae obstaculum ponerent, s. Paulus ea reprobavit ac talia jactitantes acriter impugnavit. Judaicos mores igitur qua tales nullibi damnât Paulus, neque ullibi insectatur Judaeos, sed *Judaizantes* qui apud Galatas et in aliis ecclesiis legalia veluti necessaria vel utilia jactabant, vel etiam ecclesiarum unitati ac paci nocuum afferebant⁸. Unde tum in *Act.* tum in epp. Paulus ubique Judaeus, sed constanter Judaizantium adversarius esse videtur.

6. Neque fides Actuum auctori deneganda est eo quod aperte doceat *religionem christianam esse universalem* Ethnicis aequae ac Judaeis destinata (2, 39; 6, 14 etc.), dum religio Christi, juxta Synopticos, nihil aliud foret quam immutatio Mosaicae religioni innovanda. — *Verum*, historia Actuum practice tantum ostendit vocationem Gentilium quam Christus clare praedixerat ac praeceperat, licet ipse cum Apostolis praedicationem

1. - Rackham, p. XLVIII s.

2. - Cfr Wikenhauser, o. c., pp. 37 ss.

3. - Headlam, o. c. p. 31; - Cornely, 3, p. 328 ss.

4. - *Suprà* § 6 Scholion et C. B. 1904, p. 566 ss., 682 ss.

5. - Headlam et Cornely, II. cc.

6. - C. B. 1905, p. 363, n. 3.

7. - C. B. 1905, p. 20 ss. et *latim* seqq. sub 50; - Jacquier, R. B., 1915, pp. 158 ss.

8. - Lumby, p. XXXVI s.

regni Dei inter "oves domus Israël" incoeperit (*Mt* 10, 5 s.), ad quas utique potiori jure missus fuerat. Etenim indubium est Christum docuisse omnes homines ad salutem messianicam esse vocatos, eumque munus evangelium omnibus gentibus praedicandi Apostolis suis commisisse. Quod jam ex synopticis evangeliis liquet, et neminem effugiet qui solius *Ev. Mt.* ¹ — quod tamen magis judaicum est et Judaeis erat destinatum — sequentes textus perpendere voluerit: 2, 1 ss.; 8, 10-12; 13. 32-48; 21, 32, 42 s.; 24, 14, et maxime 28, 19-20: "Euntes ergo docete omnes gentes etc."

7. Plures immeritò contendunt *orationes* in Actis relatas ab auctore ad arbitrium esse confictas, quia idem sit omnium stylus idemque fere argumentum. — Etenim a/ quod *stylum* spectat, ille profecto, magna ex parte, Lucae tribui debet: multae quippe orationes aramaice dictae ac scriptae erant, ità ut a Luca graece verti debuerint; omnium autem non habemus nisi epitomen quamdam ² in qua adornanda auctor proprio suo loquendi modo usus est ³; b/ quod vero *argumentum* sermonum spectat, illud hinc inde similitudinem quamdam referre non est mirandum, cùm objectum praedicationis apostolicae necessario identicum fuerit, nimirum praeprimis mors et resurrectio Christi in s. Scriptura praedicta, ab Apostolis attestata, fides Christo adhibenda et baptismus suscipiendus; — caeteroquin idem argumentum, in omnibus orationibus tractari falsum est: quicumque longiores orationes Petri (2, 14-36; 3, 12-26) aut Pauli (ad Judaeos 13, 16-41; ad Ethnicos 17, 22-31; ad Christianos 20, 18-35; apologias coram Judaeis 22, 1-21, coram ethnico procuratore 24, 10-21, coram rege Agrippa 26, 2-23) inter se comparaverit, eas et argumento et tractandi modo occasionibus et auditoribus optime respondere fatebitur ⁴. Praeterea, juxta nonnullos auctores, in dictis tum Petri tum Pauli sermonibus compendiose relatis, color quidam sive Petrinus sive Paulinus tum quoad doctrinam tum quoad vocabulorum delectum reperiri potest ⁵. — Rec. quoque dicta supra, p. 52.

8. Demum immerito allegantur variae sic dictae contradictiones quas inter varia loca ipsorum *Act* detegere esset, quasi nimirum Lucas variis utens fontibus, contradictoria ex iis desumpsisset, ut v. g. in narrationibus conversionis Pauli. — Hujus objectionis solutio pertinet ad ipsum commentarium ⁶.

§ 11. Canonicitas libri Actuum.

Ad canonicitatem libri, ut notum est, non sufficit ipsius libri divina inspiratio: insuper enim requiritur hujus inspirationis seu divinae originis declaratio sive explicita, sive saltem implicita a parte auctoritatis ecclesiasticae. Canon N. T. canonem librorum sacrorum V. T. jam constitutum et a Christo ejusque discipulis tanquam regulam fidei et morem adhibitum praesupponit. Ad normam canonis V. T., primi christiani scripta, immediate vel mediate apostolica, magna sollicitudine collegerunt, ea tanquam fidei

1. - *Jacquier*, 2, p. 393 ss.; - *Lumby*, p. xxxiii ss.; - *Tixeront*, p. 69 ss.

2. - *Cfr* v. g. 2, 40; 3, 1 coll. 4, 4, 1; 20, 7 coll. 9; 28, 23.

3. - *Cornely*, 3, p. 334 ss.; *cf.* tamen *supra*, § 9, 1, 30.

4. - *Headlam*, *l. c.*, p. 34, scite observat: "The speeches are too lifelike, real, varied and adapted to their circumstances to be mere unsubstantial rhetorical exercises". *Cfr* *Jacquier*, *R. B.*, 1915, pp. 162 ss.

5. - *Harnack*, *Lukas*, p. 14 ss.; *Steinmann*, *o. c.*, pp. 27 s.

6. - *Cfr* *Jacquier*, *Rev. Bibl.*, 1915, pp. 139 ss.

et morum regulam considerantes, eisque divinam tribuentes auctoritatem et originem. Quod patet tùm ex *II Pet* 3, 16, tùm ex disertis Patrum apostolicorum testimoniis¹, sc. ex eorum formulis in citandis N. T. textibus adhibitis (e. g. ὡς γέγραπται), necnon ex textibus quibus eamdem dignitatem scriptis N. et V. T. attribuunt². Apparet praeterea ex multis allusionibus ad libros N. T. quae in Patrum apostolicorum operibus occurrunt³.

Ad Actus autem quod spectat, constat eos inde a primo saeculo pro libro canonico seu divinitus conscripto fuisse receptos. Faten- dum quidem est ex Patrum apostolicorum operibus quae superstita ad nos pervenerunt, eadem cum perspicacia, qua Evangeliorum, Actuum divinam inspirationem non demonstrari. Attamen non desunt textus qui librum ipsis cognitum et pro canonica auctori- tate fuisse ostendant. Idem pro medio s. II de s. Justino demon- stratur. Inde autem ab a. 170 directa prostant praecipuarum ecclesiarum testimonia, quibus Actuum authentia simul ac divina auctoritas probatur⁴. (Ea testimonia videsis p. 31 ss.) Recensen- tur praeterea Actus in omnibus antiquissimis N. T. canonibus, ita ut Eusebius, diligens ille antiquitatis investigator, eos inter τὰ ὁμολογούμενα, seu inter libros canonicos communi consensu recep- tos, fidenter retulerit (*H. E.* 3, 25).

Reperitur enim liber Actuum in canone ecclesiae Romanae (*Fragm. Murator.*), Gallicanae Viennensis et Lugdunensis (Eus. *H. E.*, 5, 2 et s. *Iren.*⁵, *Adv. Haer.*, 3, 1, 1; 10, 1; 12, 12; 14, 1), Africanae (Tert., *De Jejun.*, 10; *De Praescr.*, 22-23), Alexandrinae (Clem. Al., *Strom.*, 5, 12; Orig., *C. Cels.*, 6, 11).

Haeretici quidam canonicam Actuum auctoritatem negarunt, uti Ebionitae (Epiph., *Haer.*, 30, 16), Severiani (Eus., *H. E.*, 4, 29), Marcionitae (*Iren.*⁵, *Adv. Haer.*, 3, 12, 12; 14, 1; Tert., *C. Marc.*, 5, 2; *De Praesc.* 22 etc.), Manichaei, (S. Aug., *De util. cred.*, 2, 7; ep., 237, al. 253), non autem ob rationes criticas seu historicas, quasi certa defecerit traditio ecclesiastica de canonicitate, sed potius propter causas dogmaticas et praejudicatas opiniones: quoniam nonnulla in hoc libro reperiuntur quae ipsorum placitis contradicebant.

§ 12. De lingua et scribendi indole⁶.

Graece scripsit Lucas, doctus hellenista, uti vel ex sola periodo praefatoria 3ⁱⁱ Ev. apparet. Huic scriptori hoc proprium apparet,

1. - E. g. S. Clem. Rom., *I Cor.* 47.

2. - S. Ignatius M., *Ad Smyrn.* 7; *Ad Philad.* 5, 8 ss.

3. - Cf. indices S. S. in opere Funk, *Opera Patrum apostolicorum*.

4. - Cornely, 3, p. 317 ss.; — Zahn, *Grundriss der Geschichte des neutestamentlichen Kanons*, Leipzig 1901, p. 18.

5. - A. Camerlynck, *S. Irénée et le Canon du N. T.* Louvain 1896, ubi p. 112 ss. refel- litur sententia ab Harnack (*Dogmengeschichte*, I, Freiburg i. B. 1888, p. 309 ss.; — *Das N. T. um das Jahr 200*, Freiburg i. B. 1889, p. 50 ss.) circa apostolicitatem et canonicitatem Actuum proposita.

6. - Qui plura hac de re desiderat, adire potest: Beelen, *Grammatica graecitatis N.*

quod ejus uterque liber stylum puriorem sc. classicam graecitatem (seriorem κοινή διάλεκτος) multo magis redolent quam reliqua N. T. scripta, quodque nihilominus multos hebraicas phrases ac structuras habent.

Stylus sancti Lucae ordinarie hebraizat ubi de rebus hebraicis sermo fit, et vere graecam refert indolem ubi de graecis rebus agitur.

1. *Hebraismi* autem quos apud Lucam in Actis cernere est, derivandi sunt:

a) partim *ex fontibus aramaicis* vel ex aramaeo translatis quibus usus est. Ea profectò est ratio cur frequentiores hebraismi in priore Actuum parte occurrant (§ 9, 1 sub 3°), quin tamen ille fontium influxus accurate definiri possit: rebus enim et personis judaïcis auctor orationem ex industria accommodare intenderit ¹, cùm hebraismi non tantum in orationibus Petri et Stephani, sed in ipsa rerum gestarum narratione obvii sint.

b) partim *ex versione hebraizante Septuagintavirali*, quam auctor assidue legebat et e qua sententias V. T. constanter hauriebat.

c) partim *ex intimo et satis diuturno Lucae cum Paulo vitae commercio*. Ambo enim mutuum in dicendi modo momentum obtinuerint ². S. Paulum cum Judaeis in lingua hebraïsmis referta disserentem Lucas saepius audierit.

Praecipuos hebraismos in decursu commentarii notabimus.

2. *Oratio Lucae graeca* in Actis, maxime in parte posteriore expolitur et elegantior est quam in Evangelio. Linguam graecam Lucas optime callebat, uti patet:

a) Ex magna *structurae varietate*, etiam quandoque in hebraïsmis exprimendis. Ita formula hebraizans ἐγένετο δὲ vel καὶ ἐγένετο ³ nunc est mere hebraïca (Lc 1, 8, 23, 41, non in Act.), nunc vero magis classica (Act 4, 5; 9, 32, 37, 43 etc. 9, 3; 21, 1 etc.). Pariter saepe utitur verbo substantivo cum participio praesente vel praeterito, loco temporis finiti; vel participiis cum articulo, loco substantivi, saepe subordinat sententias; frequenter utitur relativis, genitivo absoluto et vocum structuras quae per attractionem fiunt haud raro adhibet; saepenumero cernitur partic. τέ, et ne ipsi defuit subtilior sensus quo negandi particulas οὐ et μή accurate discerneret.

b) Ex magna variarum *vocum copia* quae Lucae suppetebat. cùm apud ipsum 750 circiter voces reperiantur quae in reliquo N. T. non occurrunt ⁴. Frequenter usurpat verba cum praepositione (maxime διὰ et ἐν) composita, quorum significatio a vi additarum praepositionum pendet.

Caeterùm oratio Lucae est accuratissima, nunquam inflata neque aestuosa seu pugna; a studio partium constanter aliena ac persuasibilis.

T., Lovanii, 1857; — Winer, *Grammatik des neutestamentlichen Sprachidioms*, 7e Aufl. Leipzig 1867; — Plummer, p. xli ss.; — Harnack, *Lukas*, passim; — (quantum ad 3um Evangelium:) Lagrange, *Evangile selon Saint Luc*, p. xcvi ss.

1. — Zahn, 2, p. 402, 416.

2. — Cf. Plummer, p. liv ss.; Expressions peculiar to S. Luke and S. Paul in N. T.

3. — Plummer, p. li et 45.

4. — *Ibid.* p. lii ss.

§ 13. De Textu Actuum.

Librum Actuum integrum absque mutationibus essentialibus ad nos pervenisse constat tum substantiali antiquissimorum codicum consensione, tum antiquis versionibus, tum citationibus Patrum et antiquorum scriptorum.

Communis est omnium sententia textum Actorum triplici potissimum forma seu recensione nobis esse traditum :

1° *Recensio orientalis* (α) cujus testes sunt codd. Sin A B C H L P et minusculi plerique; versiones Vulgata Hieronymiana, syriaca Philoxeniana, bohirica vel memphitica; Clem. Alex., Orig., et inde a. s. IV scriptores ecclesiastici quum orientales tum occidentales vix non omnes.

2° *Recensio occidentalis* (β), praecedente recensione longior, cujus testes reperiuntur cod. D, versiones antiqua latina, syriaca Heracleensis; S. Irenaeus, S. Cyprianus, S. Augustinus quandoque, fragmenta Commentariorum in Acta S. Ephraemi et S. Chrysostomi in Catena armeniaca.

3° *Recensio mixta* quae occurrit in cod. E, codd. minusc. 137 et 58, in versionibus syriaca Peschitto, arabica (M. Dunlop Gibson) etc., apud Luciferum episcopum Calaritanum (med. s^o 4) et ven. Beda in libro Retractationis in Act. Ap.

Textus mixtus longiori recensione β posterior est et proin certo secundarius, ortus nempe ex scopo harmoniae inter α et β induendae; unde semoveri potest.

Verum oritur quaestio quaenam ex recensionibus α et β genuinum textum exhibeat. Blass¹ contendit librum bis ab ipso Luca fuisse editum, prius in forma β prolixiori, minus perpolita, quae Romae manserit; deinde in forma breviori et magis castigata α ad Theophilum in orientem missa². — Alii auctores duce A. Hilgenfeld³ contenderunt Lucam semel tantum librum suum scripsisse, et quidem in longiori recensione β , quam graeci grammatici postea compendiosius exhibuerint. — Major vero criticorum pars in breviori recensione α tuenda perseverant, atque clar. H. Coppie⁴ solide probavit recensionem β esse interpolatam, adeoque *generatim* tamquam textum a s. Luca conscriptum, *praeferendum esse textum recensionis* α , quanquam lectiones formae β hinc inde

1. - *Acta Apostolorum sive Lucae ad Theophilum liber alter, editio philologica*, Göttingen 1895; — *Acta Apostolorum secundum formam quae videtur romanam*, Lipsiae 1896, — Huic sententiae satis consonant ea quae exposuit Zahn, *Forschungen zur Geschichte des N. T. Kanons...*, IX Teil: *Die Urausgabe der Apostelgeschichte des Lucas*, 1916. Tenet tamen iam ed., n^o β fuisse ad Theophilum directam, alteram vero ad usum magis communem. Cfr *Bibl. Zschr.*, 1917, p. 373.

2. - Ejus sententiae inter alios favent Draeseke, Zöckler, E. Nestle, Belser, Haussleiter, Graefe, Zahn, Haupt, Salmon, Conybeare, etc., etc. Cfr Prat, *Rech. de science relig.*, 1914, pp. 477 ss.

3. - Maxime in periodico: *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie*, 1895, 1896, 1897, 1899.

4. - *De historia textus Actorum Apostolorum*, Lovanii, 1902; — cf. Clemen, *Die Apostelgeschichte* etc. Giessen, 1905, p. 3 ss.

meliores esse videantur. Demonstravit igitur sententiam duplicis Actuum editionis esse omnino rejiciendam. — Recenter Prat¹ proposuit sententiam additiones quae in textu β inveniuntur, originem habere antiquissimam, fuisse nimirum additas a variis testibus ocularibus vel actoribus eorum quae in *Act* narrantur²; unde appareret eximia textus β utilitas et auctoritas.

Palmare argumentum sententiae communioris huc redit: Est occidentalis recensio Actuum totius libri studiosa retractatio, ea lege instituta ut narratio magis distincta et magis plena ac ampla sit. Jamvero, non intelligitur Lucam (vel graecos grammaticos, uti vult Hilgenfeld), alteram Actuum confecisse editionem (α) magis obscuram, Petri ac Pauli res gestas, labores, miracula, prosperos successus attenuantem. Hujusmodi enim hypothesis omnino improbabilis apparet.

Praecipuas lectiones variantes quae caeteroquin operis substantiam non attingunt in decursu commentarii notabimus.

Nota. 1° Lucas in *Actis sententias V. T. e versione Alexandrina seu LXX* constanter desumit; quandoque textus illos totidem verbis adducit, saepissime vero libere et ad sensum tantum seu memoriter eos citat: ita 1, 20; 2, 17 ss., 25 ss.; 3, 22 ss. etc.³

2° Versiones, maxime antiquiores, necnon citationes apud antiquos scriptores, praesertim in Commentariis occurrentes, ad genuinum S. S. textum determinandum inservire possunt. Quum identidem in commentario ubi de vera lectione disputatur, antiqui codices textus graeci Actuum, versiones vestitiores necnon citationes ex antiquis scriptoribus desumptae velut testes invocentur, utile duximus sequens subjicere schema⁴.

I. Testes recensionis orientalis (α) Actuum.⁵

CODICES⁶: Sin (aut *Aleph*) Sinaiticus s. 4ⁱ (Petropoli).

A Alexandrinus s. 5ⁱ (Londini).

B Vaticanus s. 4ⁱ (Romae).

C Ephraemi rescriptus s. 5ⁱ (Parisiis).

1. - *Rech. de science relig.*, 1914, pp. 485 s.

2. - Juxta alios vero interpolatio ista s^o 2 facta fuerit (inter a. 100 et 160) ab auctore quodam probabiliter ex Asia Minori oriundo, qui, nullo ductus scopo dogmatico, ad inspiratum sensum magis attendens quam ad verba, in meris narrationibus historicis, quaedam illustrationis gratia addiderit. Notat Coppie⁷ters, *o. c.* p. 226: "At sententia quae tenet ipsas, lectiones occidentales ex fontibus Actorum irrepsisse in ipsum hunc librum, cum indole harum lectionum, ut vidimus, saepissime non conciliatur. Putamus proin ex ipsis discrepantiis inter α et β nihil obtineri ad solutionem quaestionum de fontibus libri Actorum et de ejus auctore". Quaestionem de citissima interpolatae recensionis divulgatione et acceptatione, fere totam explicaret factum quod s. Irenaeus ex Asia in Galliam textum occidentalem detulerit.

3. - W. Dittmar, *Vetus Testamentum in Novo*, Göttingen 1903, p. 130 ss.

4. - Cf. Blass et Coppie⁷ters, *o. c.* Ulterior codicum et versionum descriptio reperiri potest in Introductionibus generalibus ad SS. et specialibus ad N. T. Cf. Cornely, I, p. 299 ss.

5. - Haec recensio orientalis est quam editiones infra enumerandae generatim exhibent.

6. - Quoad systema adnotandi codices per Sin A B etc., — quoad systema novum assumptum a Van Soden, ast non imitandum — et quoad alias quaestiones huc referentes, v. Prat, *Rech. de science relig.*, 1914, pp. 459 ss.; Jacquier, *Le N. T. et l'Eglise chrétienne*, t. II, 1913: *Le texte du N. T.*, Paris.

- H Mutinensis s. 9ⁱ (Modenae).
 L Angelicus Romanus s. 9ⁱ (Romae).
 P Porphyrianus Chiovensis s. 9ⁱ (Petropoli).
 Fa Coislinianus Parisiensis s. 7ⁱ (fragmenta).
 G Fragmentum Petropolitanum (2, 45-3, 8) s. 7ⁱ.
 I Petropolitanus palimpsestus 18, 8-17, s. 5ⁱ; 2, 6-17;
 13, 39-46; 26, 7-19, s. 7ⁱ.

VERSIONES: Vulgata Hieronymiana ¹ a. 383.
 Syriaca Philoxeniana (recensio versionis Peschitto) a. 508
 Bohirica vel memphitica (olim simpliciter coptica vocata)
 s. 3 ².

SCRIPTORES: Clemens Alexandrinus (150 (?) c. 212) ³.
 Origenes (185 (?) 253).
 S. IV et deinceps: scriptores orientales et occidentales vix
 non omnes.

II. *Testes recensiois occidentalis* (β) ⁴.

CODEX D Cantabrigiensis seu Bezae, graeco-latinus (Dd) s. 6ⁱ.

VERSIONES: Antiqua latina in codice Floriacensi palimpsesto s. 6ⁱ ⁵.
 Syriaca Heracleensis: recensio syriacae versionis Philoxe-
 nianae a. 616 facta a Thoma Heracleensi ad fidem textus
 graeci ⁶.

SCRIPTORES: S. Irenaeus (c. 127 — 202 (?)).
 Tertullianus (160 (?) — 250 (?)) ⁷.
 S. Cyprianus (195 (?) — 258) ⁸.
 S. Augustinus (354 — 430).

III. *Testes formae mixtae*.

CODICES: E Laudianus (Oxonienſes Bodleianus) graeco-latinus s. 6ⁱ
 vel 7ⁱ.

Codex minusculus 137 Ambrosianae bibliothecae Mediola-
 nensis s. 11 (13 ?).

Codex minusculus 58, Bodleianae bibliothecae Oxoniensis,
 s. 13.

VERSIONES: Syriaca "Peschitto" ⁹.
 Arabica ¹⁰ (Textum Peschitto exhibet).
 Sahidica (Aegyptiaca antiquissima) s. 3ⁱ (4 ?).

1. - Wordsworth et H. J. White, *Novum Testamentum D. N. J. C. latine*. P. II fasc. 1, Actus Apostolorum, Oxonii 1905.

2. - Cornely, I, p. 377 s.; — Lake, *The Text of the N. T.*, London 1902, p. 44.

3. - Bernard, *Clement of Alexandria's biblical Text*. Cambridge 1899.

4. - Ut apparet paucitantum habentur hujus recensiois testes; imo et isti sunt incom-
 pleti quum nullus sit qui integrum textum Actuum exhibeat.

5. - S. Berger, *Le Palimpseste de Fleury*, Paris 1889. Complectitur Act 3, 2-4, 18;
 5, 23-7, 2; 7, 42-8, 2; 9, 4-23; 14, 5-23; 17, 34-18, 19; 23, 8-24; 26, 20-27, 13.

6. - J. White, *Actuum Apostolorum et Epistolarum tam Catholicarum quam Paulina-
 rum versio syriaca Philoxeniana ex codice manuscripto Ridleiano*, T. I, Oxonii 1799.

7. - Coppieters, p. 52.

8. - P. Corssen, *Der Cyprianische Text der Acta Apostolorum*, Berlin 1892.

9. - Zahn, *Geschichte des Neutestamentlichen Kanons*, Leipzig 1888-1892, 2, p. 556 ss.

10. - M. Dunlop Gibson, *An arabic Version of the Acts*, London 1899.

Latina : codex gigas Stockholmiensis s. 13ⁱ;

lectionarium bibliothecae Ambrosianae Mēdiolanensis ¹;

fragmenta codicis olim Bobbiensis nunc Vindobonensis s. 5ⁱ, (6 ?) ;

codex Parisinus (Bibl. Nat. n. 321) s. 13ⁱ.

SCRIPTORES : Lucifer, episcopus Calaritanus (c. 350),

Venerabilis Beda in libro Retractationis in Actis Ap.

SCHOLION.

Editiones praecipuae textus graeci N. T. ²

I. Editio Erasmi (Basileae, 1516), quam mox aliae plures secutae sunt; Editio polyglotta Complutensis (1514-1520). Utraque paucorum codd. minusculorum fidei innititur.

Editio Simonis Colinaei (Parisiis 1534); innititur duabus praeedentibus

Editio Rob. Stephani (Parisiis 1546, 1549, 1550 (regia), Genevae 1351): sequitur praesertim Complutensem, paucis novis codicibus collatis.

Editio Th. Bezae (Genevae 1565 etc.): sequitur maxime ed. regiam.

Editio Elzeviri (Lugduni Batavorum 1624): facta juxta regiam ed. Rob. Stephani cum nonnullis mutationibus ex editionibus Bezae desumptis. Ille textus vocatus est *receptus* et magnis celebratus est encomiis, praepostere omnino: etenim ex paucis iisque recentioribus codd. ³ desumptus magnae auctoritas esse non potest, et a nullo viro critico jam laudibus extollitur.

II Dum textus receptus s. 16 17 et 18 multis editionibus propagabatur, criticorum maxime Protestantium cura ac diligentia ex codd. superstitibus, antiquis versionibus et Patrum allegationibus amplissimum collegit *appatum criticum* eumque saeculo praeterito haud parum auxit ⁴.

III. Ope critici apparatus inde a medio s. 19 adornatae sunt vere *criticae editiones*. Sequentes indicare juvat:

C. Lachmann: *N. T. graece et latine*, Berolini 1842-1850.

* S. P. Tregelles: *The Greek N. T.*, London 1857-1879.

* C. Tischendorf: *Variae editiones* quarum maxime notanda: Editio octava, critica major, Lipsiae 1869-1872 ⁵. Secutus est maxime Sin.

* Westcott et Hort: *The N. T. in the original greek*, London 1881-1882; 1896: praetulerunt B.

* B. Weiss: *Das N. T. Textkritische Untersuchungen und Textherstellung*. Leipzig 1892-1900.

1. - Act 6, 8-7, 2; 7, 41-8, 4.

2. - Quasdam tantum indicamus, cum de huiusmodi editionibus proprio loco in Introductionibus ad S. S. vel ad N. T. agendum sit.

3. - Illi codd. praeterea ad eandem familiam — quae ipsa auctoritate non praestat — pertinent.

4. - Ità eminuerunt s. 17 Angli: B. Walton, I. Fell et praesertim J. Mill; s. 18 Germani: J. A. Bengel, J. J. Wetstein, J. J. Griesbach; s. 19 S. Tregelles, F. Scrivener Angli, et prae caeteris C. Tischendorf praedecessores suos diligentia et accurate superans. Eis addendus est catholicus A. Scholz. Cf. Cornely, 1, p. 305 ss.; *Compendium*, p. 77 s.

5. - Prolegomena scripsit C. R. Gregory, 1884-1894.

* Von Soden: *Die Schriften des Neuen Testaments in ihrer ältesten erreichbaren Textgestalt*. Berlin 1902-1913. De indole et valore hujus editionis cfr Lagrange, *Revue biblique*, 1913, pp. 481 ss.; — Prat, *Recherches de science religieuse*, 1914, pp. 459 ss.

IV. Inter editiones manuales recentiores, notatu dignae sunt:

* R. F. Weymouth, *The Resultant Greek Testament* etc. London 1892; 3^a ed. 1905.

F. Brandscheid, *N. T. Graece et latine*, 3^a ed. Friburgi B. 1906.

* O. de Gebhardt *N. T. graece ex ultima Tischendorfii recensione*. Editio stereotypa minor tertium emissa, Lipsiae 1895. Quarta editio anni 1898 etc.

* F. H. Scrivener, *Ἡ καινὴ διαθήκη, Novum Testamentum*. Ed. 4^a ab E. Nestle correctata, London 1906.

* E. Nestle, *N. T. graece*, Stuttgart ed. 3^a 1901. Haec editio pro fundamento habet omnes praecipuas recensiones praecedentes (Tischendorf, Westcott-Hort, Weymouth, B. Weiss) necnon codices manuscriptos. — Id., *Novum Testamentum graece et latine*, Stuttgart 1906: — ed. 6^a, 1921.

M. Hetzenauer, O. C., *Ἡ καινὴ διαθήκη, Novum Testamentum vulgatae editionis*, (Eniponte, 1896; — id., *Biblia sacra vulgatae editionis*, (Eniponte, 1914; ed. 2, 1922

H. J. Vogels, *Novum Testamentum graece*, Dusseldorf, 1920; — ed. 2, 1922; — graece et latine, 2 vol., 1922.

§ 14. Quam utile sit ad textum graecum recurrere.

Declaratione concilii Tridentini (coll. Conc. Vat. *Constit. Dei Filius*, c. 2) de authentia Vulgatae nihil detractum est auctoritati textus graeci, qui jure merito habetur ut authenticus revelationis fons, ad quem recursus semper utilissimus est¹. Statuit Trid. (s. 4) ut "haec ipsa vetus et Vulgata editio, quae longo tot saeculorum usu in ipsa Ecclesia probata est, in publicis lectionibus, disputationibus praedicationibus et expositionibus, pro authentica habeatur et ut nemo illam rejicere quovis praetextu audeat vel praesumat". Quo decreto ex latinis versionibus quae tunc temporis circumferebantur, unam elegit et authenticam seu tanquam originali textui substantialiter conformem et tanquam textum officialem in Ecclesia occidentali adhibendum imposuit; nullo verò modo Vulgatam textibus primigeniis neque antiquis versionibus praetulit, neque horum textuum ac versionum authenticam negavit. Unde, ubi Vulgata a textu primigenio vel ab aliis versionibus discrepat, illius lectionem esse his praeferendam et has esse necessario respuendas nemo admittit; agnoscunt vero omnes catholici theologi et interpretes — neque id Patres Tridentini ignorabant, — factoque commonstrant interpretem latinum aliquando male intellexisse textum et praepostere vertisse, imo aliquando et positive erronea quaedam sic irreperere potuisse. Aliae differentiae vario linguarum ingenio earumque imperfectioni nativae adscribendae sunt: unde fit ut quaevis versio, quantumvis optime confecta, semper tamen a textu primigenio nonnihil deficiat.

Inde patent variae utilitatis rationes quae in studio S. S. ad textum primigenium constanter recurrere suadent; eas autem sic breviter contra-

1. - Cornely, p. 440; — Ills Waffelaert, C. B. 1903, p. 229 ss.

here juvat: 1° ut menda et glossemata necnon vitia typographica Vulgatae versionis corrigantur (Cf. v. g. *Act.* 5, 23; 6, 21); 2° ut latinae cujusdam vocis ambiguitas tollatur (*Act.* 5, 3); 3° ut vocabulorum et dictionum Vulgatae significatio melius perspiciatur, quarum subinde major vis est in graeco quam in latino textu ob vocum graecarum energiam et fecunditatem, quam latina lingua pauperior et sterilior assequi et exaequare minime potest (*Act.* 1, 13; 7, 23; 11, 19 etc).

Versiones antiquiores ad genuinum textum primaevum determinandum inservire possunt. Unde istae nec a viro critico neque ab interprete negligi possunt.

Secunda Sectio : Conditio politico-religiosa Judaeorum tempore historiae Actuum.

Ut historia Actuum seu propagatio Ecclesiae christianae “usque ad ultimos fines terrae” intelligatur, necesse est paucis statum mundi antiqui delibare in quo religio Christi orta est ac propagata. Christianismus autem eo temporis momento ac orbis spatio apparuit quo tres civilisationes, uti aiunt, romana nempe, judaica et graeca confluerant, de quibus singillatim quaedam, inspecta maxime Actuum historia, proponere juvat.

§ 1. Imperium Romanum.

Actuum historia integra imperio Romano concluditur, quod Lucas orbem terrarum seu universum (*ἡ οἰκουμένη* Lc 2, 1 coll. Act 1, 8) vocat. Licet autem cruentis persecutionibus Romana potestas christianae religionis propagationem maxime impedierit, conjunctio tamen tot populorum sub una Romanorum dominatione haud parum contulit ut ad varias unius ejusdemque imperii provincias Apostolis planior via pateret. Haec unitas politica, cujus magna urbs Roma centrum erat ac caput, non tantum pacem, celebrem Pacem Romanam, dedit mundo; — sed praeterea secum ferebat unitatem regiminis seu administrationis, — unitatem linguae sc. graecae¹, — necnon unitatem culturae seu morum graeco-romanorum in variis provinciis sparsam. — Illud universale regnum temporale, ex variis nationibus coalescens, pluribus vinculis cohaerens et summae unius Imperatoris potestati subditum s. Lucas, ad exemplum magistri sui s. Pauli², sane admirabatur; absque dubio ipsi exemplar quoddam praebuerit universalis regni spiritualis jussu Christi ex omnibus gentibus colligendi et unius suprema potestate regendi; potuitque proinde aestimare se scopum operi suo praefixum jam vero quodam sensu attigisse, ubi regnum Christi in ipsa urbe Roma, totius “orbis” capite fundatum ostenderit³.

I. Regimen politicum imperii Romani.⁴

Italia, jure civitatis donata, a *Senatu* regebatur. — Italiae civitates in *Act* commorantur! *Rhegium*, *Puteoli*, *Appii forum*, *Roma*; et Romam inter et Appii forum diversorium quoddam nomine *Tres Tabernae*. — *Reliquum imperium* in *provincias senatoriales* et *imperiales* divisum fuerat. Equidem Imperator supremam potestatem in omnes provincias habebat; pro quibusdam tamen provinciis magis quietis Augustus Senatui jus concesserat nominandi praefectos, qui *proconsules* vocabantur; ⁵ hae proin provinciae

1. - Quae tempore Christi et Apostolorum inter ipsos Judaeos jam multum invaluerat. Zahn, 1, 25 ss. V. infra § III *Hellenismus*.

2. - Cujus pro imperio Romano admiratio colligitur ex ep. ad Rom 13, 1 ss.

3. - Rec. tamen dicta supra, p. 36, nota (4).

4. - De his omnibus cfr Daremberg et Saglio, *Dict. des antiquités grecques et romaines*, vo *Provincia*.

5. - Omnes praefecti *proconsules* appellabantur. Provinciae Africa et Asia solae viros consulares (cum 12 fascibus seu lictoribus) velut praefectos habebant, reliquis verò viri praetorii (cum 6 fascibus) praeficiebantur.

senatoriales dicebantur; — caeteris autem provinciis¹ magis turbulentis regimen magis militare erat, iisque imperator ipse praeficiebat *legatos Augusti pro praetore*; hae proin provinciae imperiales vocabantur; — regionibus autem quae non erant stricte dictae provinciae, sed tantummodo provinciis annexae (v. g. Iudaeae tempore Christi, et iterum post Herodem Agrippam I. a. 44) Imperator praeficiebat *praefectos* (ἐπαρχος) seu *procuratores pro legato* (ἐπίτροπος; in N. T. vocatur ἡγεμών = *praeses*; ita *Act* 23, 24, 26, 33; 24, 1, 10; 26, 30). — Proconsules sola potestate civili, legati vero et procuratores insuper potestate militari donati erant. — Praefecti omnes ab Imperatore immediate pendebant et, cum suis Romanis *comitibus* (consiliariis) seu *comitatu* suo (*Act* 25, 12), omnem potestatem Romanam detinebant. A summa hac potestate ad solum Imperatorem jus appellationis patebat

Priores ecclesiae christianae in diversarum provinciarum metropoli fundatae fuerunt. Sequentes autem provinciae² cum Actuum historia connexae apparent:

1° Syria, provincia imperatoria, locupletissima, cujus commemorantur: metropolis, *Antiochia* (Syriae), una e praecipuis totius imperii civitatibus, — *Damascus* et *Seleucia*.

A legato Syriae aliquo modo dependebant:

a) *Cappadocia*, cum civitatibus *Caesarea*, *Tyana*, aliisque (*Act* 2, 9);

b) *Cilicia*³, cujus metropolis erat *Tarsus*, patria s. Pauli, civitas hellenistica;

c) *Phoenicia*, in ora maris mediterranei, cujus in *Act* commorantur civitates *Sidon* et *Tyrus*; *Sidon* tamen et *Tyrus* certa quadam libertate gaudebant, ut apparet ex *Act* 12, 20-23;

d) inde ab a. 44 *Judaea* (prout complectebatur Iudaeam stricte dictam,⁴ Samariam, Galilaeam et Peream). Hujus memorantur in *Act* civitates: *Jerusalem*, *Caesarea Palaestinae* ad mare mediterraneum, *Caesarea Philippi* ad radices Libani, *Lydda*, *Joppe*, *Ptolemais*, *Antipatris*, *Samaria* (Sebasten: 8, 5). Hujus procurator ordinarie *Caesareae Palaestinae* — sic distincta a *Caesarea Philippi*, in parte septentrionali posita, et a *Caesarea Cappadociae* — in praetorio seu palatio ab Herode exstructo (*Act* 23, 35) degebat, tempore autem festivitatum, seu populi conventuum, Hierosolymis in praetorio seu pristino Herodis palatio habitabat⁵.

In hac proinde Iudaea hi erant qui auctoritatem exercebant: 1. *Legatus Syridae* summa potestate rebus Iudaeae in casibus insolitis, uti in motibus civilibus, auctoritatem interponere poterat; 2. *Procurator* autem munitus erat a/ jure percipiendi omnia tributa, vectigalia et portoria, quo jure per "publicanos" fungebatur⁶; 3/ potestate militari quam ope auxiliorum exercebat; 4/ potestate judiciaria, civili et criminali cum jure gladii⁷ ita tamen ut soli cives Romani ad Caesarem appellare potuerint (*Act* 25, 10 ss.,

1. - Imperiali provinciae Aegypti praerat "Praefectus".

2. - Cf. tabulam geographicam post commentarium insertam.

3. - Schuerer, I, p. 323.

4. - Illa pars Palaestinae quae Iudaea stricte dicta erat, simul cum Samaria et Idumaea eidem regimini subjecta fuerat ab a. 6 p. C. usque ad a. 41.

5. - Mt 27, 27; Mc 15, 16; Jo 18, 28, 33; 19, 9.

6. - Et inde nomen derivandum est, cum *procuratores* vocati fuerint cives quos imperator in omnes provincias ad tributa percipienda deputare poterat.

7. - Poena capitalis a militibus Romanis executioni mandabatur.

21; 26, 32), ipsi tamen procuratori causas provincialium difficiles ad Caesarem mittere liceret (*Act* 27, 1); 3. *Comites Romani* procuratorem non tantum in regimine provinciae adjuvabant, sed ipsi jus dicenti veluti consilium (*συμβούλιον* *Act* 25, 12) assistebant; 4. regula generali tamen procurator in Iudaea ipse jus non dicebat, sed causas juxta leges judaicas ¹ a *Synedrio* dicendas relinquebat, cui de facto etiam competeat jus coërcitivum, cum hac restrictione quod poena capitis a procuratore approbati debuerit. Judaei jure civitatis donati, ut s. Paulus, causas suas coram tribunali Iudaeorum vel coram procuratore deferre poterant (*Act* 25, 9).

Nota. Inde ab a. 64 a. C. quo Pompeius Palaestinam Romanorum ditioni subjecit, usque ad a. 70 p. C. regimen politicum Palaestinae pluries mutatum fuit, quas mutationes inde a Christo nato usque ad a. 66 p. C. sequenti schemate complectimur.

REGIMEN POLITICUM PALAESTINAE SUB DITIONE ROMAE
ab a. 37 a. C. — 66 p. C.

Eam integram regit, velut *rex Romanorum socius* et restitutus, Herodes Magnus I, a. 37 — 4 a. C. : sub illo Christus natus est. Herode I mortuo, regnum ejus in 3 partes, tribus ejus filiis tradendas, divisum est :

A. Iudaea, Idumaea et Samaria (metropolis : Caesarea).	B. Galilaea et Perea (metropolis : Tiberias)	C. Batanea, Ituraea Trachonitis etc. (metropolis : Caesarea Philippi)
1) Archelaus : ethnarcha, non rex erat iste; prae fuit ab a. 4 a. C. u. ad a. 6 p. C.; fuitque missus in exilium. 2) Ab. a. 6 adjunctae fuerunt istae regiones provinciae Syriae, iisque praefuerunt (6-41) Procuratores Romani, inter quos quintus fuit Pontius Pilatus 26-36.	1) Herodes II Antipas, tetrarcha ab a. 4 a. C. u. ad a. 39 p. C. Hic est qui occidit Joannem Baptistam et Jesum irrisit.	1) Herodes Philippus, tetrarcha 4 a. C — 34 p. C. 2) Pars provinciae Romanae Syriae 34-37.

3) Herodes-Agrippa I rex 41-44. Hic est qui Petrum incarcerabit et Jacobum occidet. 4) Procuratores Romani 44-66.	2) Herodes-Agrippa I rex 39-44. 3) Procuratores Romani 44-66.	3) Herodes-Agrippa I rex 37-44.
--	--	---------------------------------

Post Herodem Agrippam omnia adjunguntur provinciae Syriae, eisque praeficiuntur procuratores Romani, 44-66, nimirum :

Cuspius Fadus 44.
 Tiberius Alexander 45.
 Ventidius Cumanus 47.
 Felix 53
 Porcius Festus 60 ².
 Albinus 62.
 Gessius Florus 63-66.

4) Pars provinciae Syriae 44-53.
 5) Herodes-Agrippa II rex 53-100.

Inde ab a. 66-73 : bellum Judaicum contra Romanos.

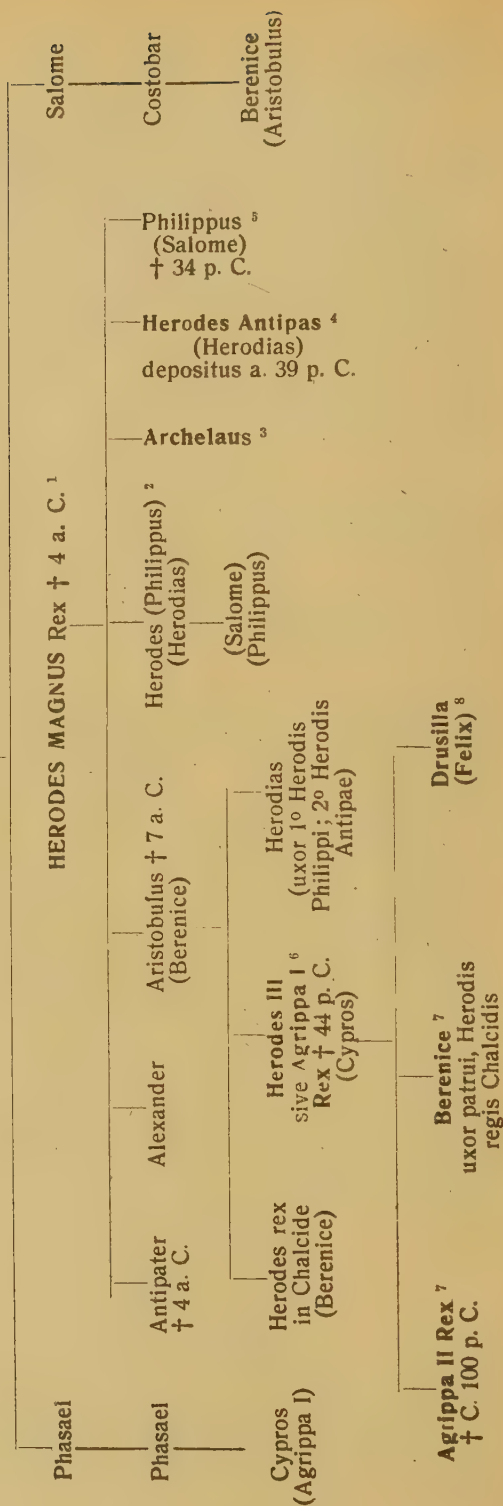
1. - Ipsi cives Romani a Judaicis legibus non penitus exempti erant, uti patet ex *Act* 21, 29.

2. - De hac determinatione chronologica v. infra, *Tertia Sectio*.

Ad faciliorem huius status politici necnon plurium Actuum locorum intelligentiam, subiicitur

PROGENIES HERODIADUM.

Antipater (Idumaeus) † 43 a. C.

ANNOTATIONES

in tabulam genealogicam Herodiadum.

1. - Templum Hierosolymitanum magno sumptu reaedificare coepit inde ab anno 20 a. C — Eo regnante natus est Christus (a. 7-5 a. C. v. *Tabulam chronol.* — *Mt* 2, 1; *Lc* 2, 1) fecit stragem Bethlehemiticam *Mt* 2, 16 ss.

2. - *Mt* 14, 3; *Mc* 6, 17; *Lc* 3, 19.

3. - Ethnarcha Judaeae, Idumaeae et Samariae (*Mt* 11, 22); ob crudelitatem depositus est a. 6 p. C. Judaea deinceps adjuncta provinciae Syriae, regitur a procuratoribus Romanis.

4. - Tetrarcha Galilaeae et Pereae (*Mt* 14, 1; *Mc* 6, 14; *Lc* 3, 1; 9, 7); occidit Joannem Baptistam (*Mt* 14, 3, 10; *Mc* 6, 20, 27; *Lc* 9, 9), a Christo vulpes vocatus est (*Lc* 13, 31 s.), spernit Christum (*Lc* 23, 7-15; *Act* 4, 27), reconciliatur Pontio Pilato (*Lc* 23, 12). In uxorem tulerat Herodiam conjugem fratris sui Herodis-Philippi (*Mt* 14, 3; *Mc* 6, 17 — cf. Lagrange, in h. l. —; *Lc* 3; 19). Collactaneum habuit Manahen (*Act* 13, 1).

5. - Tetrarcha Batanaeae, Ituraeae, Trachonitidis etc. (*Lc* 3, 1). Aedificavit Caesaream Philippopolim. Ejus tetrarchia a. 34 conjuncta est provinciae Syriae, et postea a Caligula data est Agrippae I.

6. - Accepit a. 37 tetrarchiam Philippi et Lysaniae (*Lc* 3, 1); a. 39 obtinuit tetrarchiam Herodis Antipae, et a. 41 demum Judaeam et Samariam. Occidit s. Jacobum Majorem, et s. Petrum in vincula conjecit (*Act* 12, 1-6); moritur a vermibus consumptus (*Act* 12, 21-23). Educatus fuerat Romae. Eo mortuo, integra Palaestina, sicut antea jam Judaea et Samaria, provinciae Syriae annexa est, ea lege ut a procuratoribus Romanis regeretur.

7. - Agrippa II prius tetrarchia avunculi Herodis Chalcidis potitus est, qua se a. 53 abdicavit ut tetrarchias Philippi et Lysaniae obtineret, quibus Nero plures civitates Galilaeae et Pereae addidit. Secundum multorum suspicionem (J o s., *Antiq.* 20, 7, 3) parum caste cum sorore Benerice vivebat. Festus eis causam s. Pauli exposuit (*Act* 25, 13-22), et Paulus coram eis, praesente Festo, causam dixit, ejusque innocentiam Festus, Agrippa et Benerice agnoverunt *Act* 26.

8. - *Act* 24. Felix, procurator Romanus, s. Paulum, a tribuno Claudio Caesaream adductum, jubet custodiri donec ejus accusatores advenerint (*Act* 23, 16-35). Paulus coram Felice causam dicit, eumque praedicatione fidei perterret, sed a Felice per biennium in custodia detinetur et successori Festo victus relinquitur (*Act* 24).

Cfr Headlam ap. Hastings, 2, p. 353 ss.; Schuerer, *GJ V.* 1, p. 360 ss.

2° Pontus et Bithynia, provincia *senatoria*, quamvis sub Claudio et Nerone saepe per procuratorem administrata; — de illa *Act* 16, 7; *1 Pet* 1, 1.

3° Pamphylia, cum civitatibus *Perge* et *Attalia* simul cum *Lycia* cujus erant civitates maritimae *Myra* et *Patara*, ab a. 43 provincia erat *imperialis*; postea tamen *Lycia* libera effecta est et *Pamphylia* ab a. 50 sub regimine procuratoris fuit.

4° Galatia erat provincia *imperialis*, cujus ergo praefectus erat *legatus Augusti pro praetore*, — cujus metropolis erat *Ancyra*, cui tamen civitati proxime accedebat Colonia Caesareia *Antiochia Pisidiae*, utpote centrum coloniarum Romanarum necnon viarum imperialium (ὁδοὶ βασιλικαί). Tempore s. Pauli haec provincia, e pluribus regionibus conflata, pedetentim coadunabatur. — Varias partes regimine plus minus fuerint distinctae ac regiones seu χώραι vocatae: ita 1) *Paphlagonia*; 2) *Pontus Galaticus* i. e. pars Ponti distincta a Ponto Ptolemonico; 3) *Phrygia*, cujus praecipuae civitates erant *Antiochia Pisidiae*¹ et *Iconium* (cfr 14, 6); 4) *Pisidia* *Act* 14, 23; 5) pars *Lycaoniae*, in qua erant urbes *Lystra* et *Derbe* et quaedam aliae (*Act* 14, 4 ἡ περιχώρος) vocatae; 6) praecipue *Galatia proprie dicta* seu Celtica, a Romanis *Gallograecia* vocata: erat amplissima regio in Asia Minore interiore sita et in qua a. circ. 278 a. C. tribus, Celtae seu Gallae *Ταλῆται* (*Gal* 3, 1) vocatae, consederant; hujus Galatiae proprie dictae civitates praecipuae erant *Pessinonte*, *Ancyra* et *Tavium*. Hanc regionem Galatiam septentrionalem saepe vocant auctores, in oppositione ad partes magis in parte meridionali provinciae romanae sitas, ut puta Phrygia et Pisidia. Galatae a. 189 a. C. socii Romanorum effecti sunt, et post mortem regis Amyntae (a. 25 a. C.) provincia galatia erecta est². Romano-graeca cultura lente et pedetentim in hac provincia diffundebatur atque linguae nativae, uti celtica seu gallica, phrygica, lycaonica diu permanserunt. Indigenae graece loquentes provinciam vocabant Galaticam provinciam vel, uti s. Lucas, varias ejus partes enumerabant; Romani contra eam Galatiam appellabant. Utrum s. Paulus hunc morem secutus fuerit disputatur, ast omnia suadent eum in epistola sua ad Galatas non provinciam romanam, sed Galatiam proprie dictam intelligere.

In variis partibus provinciae romanae Galatiae ministerium suum exercuit s. Paulus, signanter in Lycaonia, Pisidia et Phrygia decursu primi itineris, prout refertur *Act* 13, 13 — 14, 27, et decursu secundi itineris, 15, 41 — 16, 6, et iterum decursu tertii itineris, 18, 23. Item, ut omnino videtur, praedicavit in Galatia proprie dicta seu in parte septentrionali sic dictae provinciae Galatiae: hoc ministerium referri videtur in *Act.*, 16, 6 et 18, 23; utroque enim illo loco 16, 6 ἡ Φρυγία καὶ Γαλατικὴ χώρα et 18, 23 ἡ Γαλατικὴ χώρα καὶ Φρυγία, praeterquam de Phrygia, etiam de hac Galatia proprie dicta agi videtur³.

1. - Antiochia haec, distinguenda ab Antiochia Syriae, dicitur *Pisidiae* quia proxima Pisidiae. Steinmann, o. c., p. 98.

2. - Cfr Lagrange, *Épître aux Galates*, pp. XIII ss.

3. - Paulum praedicasse in Galatia proprie dicta seu septentrionali sententia fuerat communis usque ad initium saeculi 19; decursu vero hujus saeculi impugnata fuit a nonnullis, potissimum a Ramsay, *A historical commentary on S. Paul's epistle to the Galatians*, 1900; *Cities of S. Paul*, 1907; cfr Hastings, 2, p. 91; placuit nonnullis catholicis, Cornely, Le Camus, Lemonnyer; recentius eam defendit Weber, *Des Paulus Reiserouten bei der zweimaligen Durchquerung Kleinasien*, Würzburg, 1920; hodie tamen

5° Asia, provincia *senatoria* proindeque a *proconsule* administrata, praedives, cultoribus frequens ac litteris florens, opulentis conspersa civitatibus. Complectebatur varias regiones sc. *Mysiam* (ubi erant civitates *Adramyttium*, *Pergamum*, *Troas* et *Assus*), *Lydiam*, partem *Phrygiae*, *Cariam* seu *Ioniam* ubi metropolis *Ephesus*, *Miletus* et *Smyrna*; in ora Cariae sita erat peninsula et civitas *Cnidus*. E regione Asiae sitae erant variae insulae cum suis civitatibus quarum notantur in *Act* insulae *Rhodus*, *Cos*, *Samus*, *Chius*, civitas *Mitylene* in insula *Lesbos*. — In *Act*. Ap. nomen Asiae sonat regionem Ephesinam ¹, potius quam integram provinciam (cfr 16, 6 s.), excepto forsitan 2, 9. — S. Paulus jam in secundo suo itinere fidem in Asia praedicare intendebat, sed *Act* 16, 6 a Spiritu S. impeditus est. In tertio itinere per duos annos et tres menses Ephesi est commoratus, ita ut tum propter frequens provinciae incolarum cum metropoli commercium, tum propter labores apostolicos a Pauli coadjutoribus in aliis provinciae civitatibus exantlatos, "omnes qui habitabant in Asia, audirent verbum Domini" *Act* 19, 10.

6° Thracia, districtus procuratorianus adnexus provinciae imperatoriae Moesiae; ad Thraciam pertinebat insula *Samothrace*, *Act* 16, 11.

7° Macedonia (includens *Thessaliam* et partes *Illyriae*) provincia erat ab a. 15 usque ad a. 44 *imperialis*, ab a. 44 vero *senatoria* cui praeerat *procursus* in metropoli *Thessalonica* degens. Ut patrios sensus Macedonum eo facilius comprimerent Romani, provinciam in quatuor partes (in *Act*. recensentur duae metropoles *Philippi*, cum vicina civitate maritima *Neapoli*, et *Amphipolis*, item civitates *Apollonia* et *Beroea*) proprio regimine donatas dividerunt. Per eam via Egnatiana transcurrebat. — S. Paulus eam evangelizavit in 2° itinere *Act* 16, 8-17, 15, atque ecclesias ibi fundatas in 3° itinere iterum visitavit *Act* 19, 21-20, 5. Macedonum zelus in suscipiendo evangelio, in succurrendis fratribus et sustentando Paulo commemoratur *I Thes* 1, 3-8; 3, 6; 4, 9; *II Thes* 1, 3-4; *Phil* 4, 10, 15, 16.

8° Achaia, provincia *senatoria* ab a. 27 a. C. usque ad a. 15 p. C. ² et inde ab a. 44 p. C. usque ad a. 67 a *proconsule* regebatur. Praecipuae civitates erant *Athenae* (*Act* 17, 15 etc.) et metropolis *Corinthus* cui erat portus *Cenchrae* (*Act* 18, 12). *Ἐλλάς* semel tantum occurrit in *Act.*, np. 20, 2, ibique est terminus graecus designans maiorem partem provinciae Romanae quae ordinarie *Achaia* vocatur. — S. Paulus magno cum fructu in Achaia fidem praedicavit in secundo (*Act* 17, 13-19, 18) et tertio (*Act* 20, 1-6) apostolico itinere.

9° Cyprus insula, prius provincia *imperialis* sub *legato pro praetore*, postea a. 22 ante Christum *senatoria* effecta est *procursus* subjecta (*Act* 13, 7). Metropolis erat *Paphus*, quam tamen *Salamina* amplitudine longe superabat. Cyprum Paulus in 1° suo itinere cum Barnaba, e Cypro oriundo (*Act* 4, 36) evangelizavit *Act* 13, 4-13.

ad antiquam sententiam, quam semper defendit Schürer redeunt multi; eam qua probabiliorem tuetur Lagrange, o. c., p. 16; — Loisy, *L'Épître aux Galates*, 1916; — item Wickenhauser, *Die Apostelgeschichte und ihr Geschichtswert*, Münster, 1921. — Revera haec sententia fundatur tum duobus textibus *Act.*, 16, 6 et 18, 23 — quos vide, — tum ipsa epistola Pauli ad Galatas quae non bene intelligitur nisi scripta ponatur ad Galatas septentrionales quos a s. Paulo in praecedentibus itineribus evangelizatos supponat. — Vide Lagrange, o. c., pp. 17 ss..

1. - Lagrange, *Ep. aux Gal.*, p. XVII.

2. - Ab a. 15 p. C. usque ad a. 44 Achaia simul cum Macedonia et Moesia evasit provincia imperatoria a legato administrata. Ramsay, ap. Hastings, I, p. 23.

10° Creta insula, de qua mentio occurrit *Act* 27, 7, simul cum *Cyrenaica* in Africa erat provincia imperialis; promontorium orientale et ex parte etiam boreale nomen habebat *Salmone*; sinus erat ei opportunus ad appellendum, ideo vocatus *Boniportus*, cui vicina erat civitas *Lasea* (Vulg. *Thalassa*); alia civitas erat *Phoenix*. Versus meridiem sita erat parvula insula *Cauda* (vel *Clauda*).

11° Sicilia provincia erat *senatoria*, ad quam pertinebat insula *Melita* (*Act* 28, 1); Siciliae civitas erat *Syracusa* de qua 28, 1.

II. Militia Romana.

Potestas Romae nitebatur exercitu qui complectebatur 1° *legiones* (5000-6000 militum) divisas in *cohortes* (σπεῖρα) ac *centurias*, quibus respective tribuni (χιλίαρχος) ac centuriones (ἐκατονταρχὴς *Act* 10, 1) praerant Legiones non tantum e civibus Romanis (cohortibus civium Romanorum) comparabantur, sed praeterea e viris provincialibus qui jure civitatis donabantur; 2° *Auxilia* in solis provinciis conscripta et quorum milites (saltem initio imperii) jure civitatis non gaudebant. Auxiliorum *pedites* in *cohortes* (500-1000 mil.), *equites* in *alas* conscripti erant. Cohortes ac alae nomine gentis e qua lectae erant condecorabantur; cohortibus saepe equites adjungebantur (*Act* 23, 23). — Procuratores generatim auxilia tantum habebant. Ità in Judaea usque ad Vespasianum (69-79) sola aderant auxilia, quae generatim in ipsa regione legebantur. Notatu tamen dignum est Judaeos tempore Caesaris et probabilius postea a militia fuisse immunes ¹.

Caesareae, quae caput erat provinciae Judaeae post a 44, quinque erant cohortes peditum et una ala equitum. Praeterea una cohors erat Hierosolymis cui equites adjunctiuerant; stativa sua habebat in Arce Antonia Templo contigua. *Act* 21, 31 ss.; 23, 23.

Duae cohortes ² speciali titulo in *Act* decorantur: *Cohors Italica* 10, 1 et *cohors Augusta* (σπεῖρα Σεβαστή) 27, 1. Ad *cohortem Italicam* quod attinet, s. Lucas eam citat tamquam c. a. 40 p. C. Caesareae existentem; contra ipsam Schuerer (p. 462 s.) difficultatem movet. Attamen s. Lucae testimonium ex variis inscriptionibus nuper inventis ³ roboratur. Generatim utique auxilia e civibus italicis non coalescebant; certò tamen scimus cohortem Italicam, e civibus Italis praecipue collectam, fuisse in Syria saltem ab a 69-157 p. C.; unde mentio similis cohortis apud s. Lucam tantam admirationem movere non debet — Ad *cohortem Augustam* quod attinet, fuerit cohors auxiliaris, nam ille honoris titulus frequenter cohortibus auxiliariis tribuebatur ⁴, vel cohors equitum Romanorum a provinciae legione jussu Imperatoris ad certam quamdam rem gerendam detracta et in Orientem missa ⁵.

1. - Schuerer, *GJV.*, I, p. 459 s.

2. - Legionum cohortes nullum cognomen habebant. Ramsay, *St Paul*, p. 314.

3. - Bormann, *Archäologischepigr. Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn*, t. 18, 1895, p. 218 ss.; — Ramsay, *The Expositor*, 1896, p. 469 ss.; — Rackham, p. 146 s.

4. - Schuerer, I, p. 461 s. Illa cohors fuerit *cohors Augusta Sebastenorum*, i. e. regione Sebaste (Samariae) oriundorum.

5. - Ramsay, p. 314 s. et 348. Legionarii centuriones ordinarie *frumentarii* vocati, saepe a legione detrahebantur et cum Imperatore ejusque exercitu veluti cursores (courriers) commercium varia de causa habebant. Romae autem *perègrini* milites (castra *peregrinorum*) vocabantur.

III. Coloniae Romanae.

Plures coloniae in varias provincias deductae fuerant, quae jure italico quandoque pleno donatae, saepe e veteranis militibus constitutae, et ad modum Urbis ordinatae, Romanae potestati magno praesidio erant, atque Romanorum culturam undique diffundebant. Hujusmodi coloniae constitutae fuerant Antiochiae Pisidiae, Troade, Philippis et Corinthi. Coloni novam communitatem juxta antiquam constituebant vel antiquam civitatem ingrediebantur, quae eo ipso juribus coloniae fruebatur et ad modum Romani municipii ordinata erat ¹.

IV. Viae Romanae.

Viae romanae in omnes provincias stratae atque crebris navigatio commercium cum Roma et inter varias provinciarum metropoles facile et expeditum reddebant, adeoque regimini ac unitati imperii haud parum favebant. Roma centrum erat imperii totiusque orbis, atque ad eam omnes viae, tam maritimae quam terrestres, plus minusve recto tramite ducebant. Itinera etiam longissima tanta cum celeritate nunquam, excepta utique nostra epocha, effecta fuerunt ac florente imperio Romano (*Act* 16, 1 ss.; 18, 21, *Rom* 15, 24). Viis autem romanis curandis reficiendisque speciales praeponebantur officiales, ipsisque contra latrones tutandis ²; etiam militibus, per varias "stationes" distributis, provisum erat. Quae itinerandi facilitas ac celeritas, fidei praedicatoribus, maxime autem s. Paulo, magno adjumento fuit ³, tum ad novas ecclesias ⁴ fundandas, tum ad fundatas iterum visitandas vel scripto commonendas ⁵.

§ 2. Judaismus.

Judaismus vocatur conditio atque institutio Judaeorum quae eorum religione, cultu, legibus ac moribus etc. continebatur. De Judaismo ea tantum breviter hic subjicimus quae ad varia Actuum loca elucidanda prae caeteris conferre possunt ⁶.

Judaismus sane religioni a Christo in mundum inferendae et postea

1. - Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, 3, 1, Leipzig 1887, p. 773 ss.; — Marquardt, *Römische Staatsverwaltung*, 1, Leipzig, 1881, p. 89 ss.

2. - Nihilominus s. Paulus pericula "ex latronibus" (*II Cor.* 11, 26) expertus est, probabilius in itineribus per regiones montanas sicut in *Act* 13, 14, 51; 14, 24; 16, 8.

3. - Cf. Ramsay ap. Hastings, *Dict. Extra-Volume*, p. 397.

4. - Sc. in magnis civitatibus quae omnes juxta praecipuas vias positae erant.

5. - Quatuor erant viae Romam inter et provinciam Syriae ac Palaestinae: 1o iter terrestre (via Appia) Romam inter et Puteolos, iter maritimum inter Puteolos et Syriam (per Cretam); 2o iter terrestre Romam inter et Brundisium, via maritima Brundisium inter et Syriam per Corinthum; 3o iter terrestre Ephesum inter et Syriam (per Caesaream, Antiochiam Syriae, Tarsum, Cybistrum, Derbe, Iconium, Antiochiam Pisidiae, Apameiam et Laodiceam), via maritima Ephesum inter et Corinthum, et reliqua pars itineris ac in via praecedente; 4o via terrestris per Asiam Minorem usque Troadem, dein trajectio maris Aegaei a Troade usque ad Neapolim et Philippos in Macedonia, dein iter terrestre via Egnatiana (per Thessalonicam) usque Dyrrachium, dein via maritima a Dyrrachio usque ad Brundisium. Quas varias vias Paulus ejusque cooperatores pro variis adjunctis capescebant. Cf. *tab. geograph.*

6. - Cf. Schuerer, *GJV*; — Buhl apud Hastings, 5, p. 45 ss. — Rackham, p. 50 s.; — Batiffol, *Six leçons sur les Évangiles*, Paris, 1897, p. 2 ss.

ubique terrarum propagandae auxilio fuerat. Etenim, sicut Christus mulieri Samaritanae dixerat: "Salus ex Judaeis est"¹, ita revera salus Messianica e Iudaismo oriunda, a Jerusalem exordium coepit atque Judaeis Palaestinsibus primum fuit praedicata. Ulterius vero narrat liber Actuum quomodo religio christiana, postmodum, maxime opera s. Pauli ad Ethnicos pervenerit; etiam hic Iudaismus propagandae religioni christianae allaboravit: existebant enim communitates judaicae per universum orbem Romanum dispersae; ubique Judaei, paternae religioni monotheisticae et majorum traditionibus summopere addicti, ab Ethnicis sejuncti vivebant, a quibus odio habebantur, quosque vicissim invisos habebant. Porro obvium erat ut ab huiusmodi judaicis communitatibus inciperet praedicatio christianismi (v. infra p. 77 ss.); — aliunde tamen mutuus ille Judaeorum Gentiliumque contemptus diffundendo christianismo obstaculo fuit².

Mundi judaici *centrum* erat Jerusalem: omnes enim orbis Judaei oculos in metropolim Hierosolymitanam intendebant, eo donaria tributumque pro Templo mittebant, peregrinationesque juxta legis mosaicae praeceptum instituebant³.

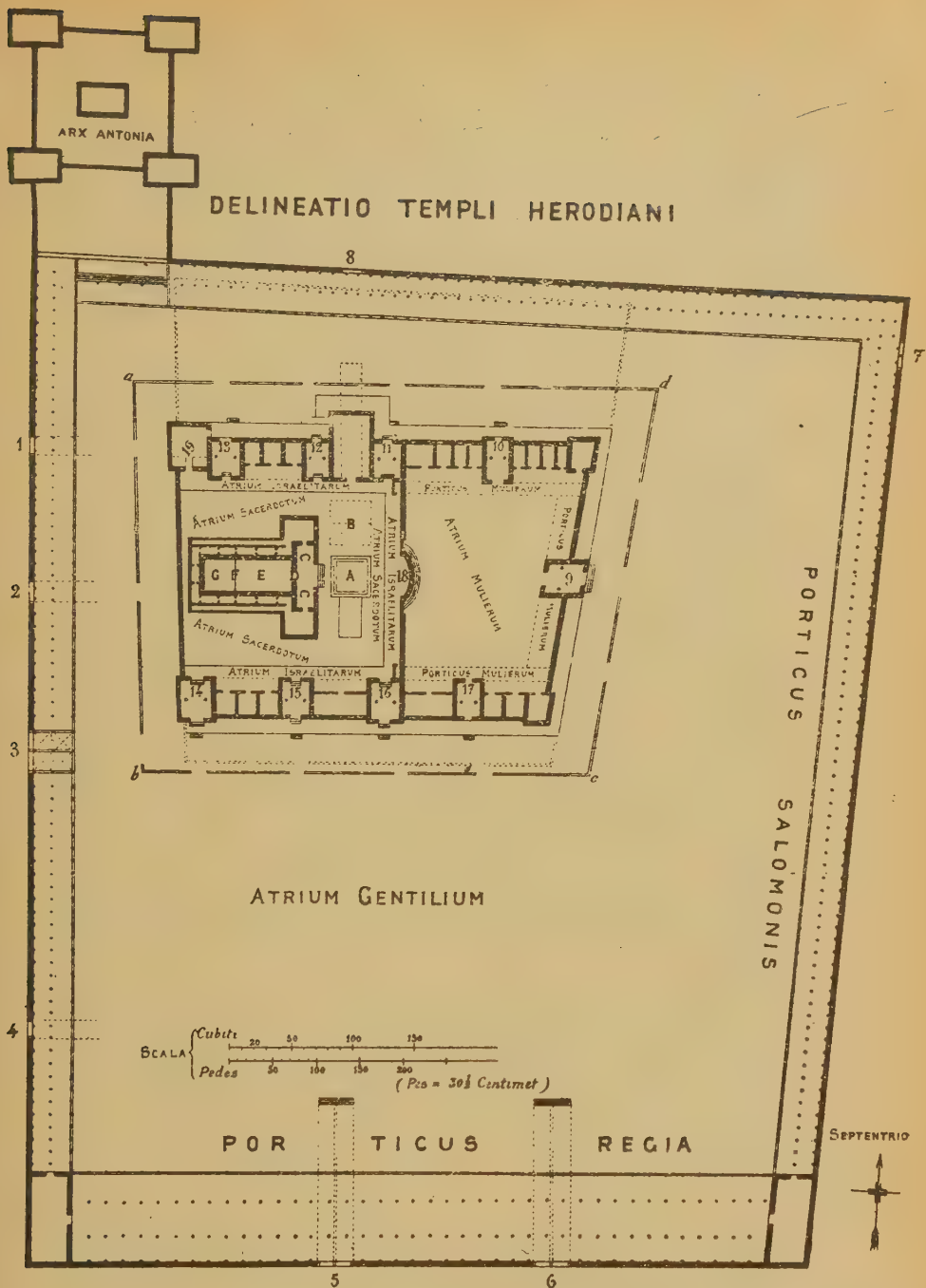
Templum Hierosolymitanum centrum erat vitae religiosae ac splendidi cultus monotheistici Judaeorum⁴. *Templum* (τὸ ἱερόν) quale in decursu Actuum intelligitur illud erat quod Herodes Magnus (v. supra, p. 66 s.), loco templi Zorobabelis collapsi, a. 18° regni sui (20-19 a. C.) aedificare coepit et nonnisi sub Albino procuratore (a. 62-64 p. C.) consummatum fuit. Sicut templum Salomonis et Zorobabelis, situm erat in monte Moria (ideo dicuntur ascendere in templum); hic mons cinctus erat muro excelso, a radicibus montis extructo. Templum pleno sensu sumptum, praeter ipsam aedem sacram stricte dictam (ὁ ναός), tria includebat atria, sub dio: *Atrium gentilium*, quo omnibus patebat accessus et quod prius transire debebat quicumque ad alia atria intrare vellet. Hic aderant mercatores a quibus victimae emi poterant necnon nummularii qui pecunias commutabant; hic quoque doctores disputabant auditoresque docebant; — secundum erat *atrium Israëuitarum* (duplex: mulierum et virorum) quo nulli gentili patebat accessus; — tertium erat *sacerdotum*, quod interius erat: hic erat altare holocaustorum; hic immolabant victimas, cantabant ministri cantica et psalmos, etc. — Atrium gentilium circumdatum erat *muro* seu *peribolo* (enceinte), qui undique ornatus erat porticibus superne tectis cum duplici columnarum ordine (à deux nefs), imo in latere meridionali ordine triplici. Haec ultima porticus magnificentissima merito vocabatur *Reg a*, dum porticus orientalis dicebatur porticus *Salomonis* (3, 11; 5, 12), sane quia vestigia quaedam seu reliquiae templi Salomonici ibi remanserant. Item atrium Israëuitarum circumdatum erat peribolo, in quo nulla porta erat ad latius occidentale seu ex parte aedis sacrae; at verò in latere septentrionali et meridionali tres portae ducebant ad atrium virorum, et quarta ad atrium mulierum; tandem in latere orientali per portam magnam, quae vocabatur *Nicanoris* (n. 9) ingressus dabatur ex atrio Gentilium in atrium mulierum

1. - Jo 4, 22.

2. - Act 10, 28; 11, 3.

3. - Act 2, 5-11: 20, 16; 21, 27; 24, 11, 17; 28, 21. Imò Ethnici non circumcisi sed fidei cultuique Hebraeorum plus minus addicti peregrinationem Hierosolymitanam instituebant. Act 8, 27 coll. Jo 12, 20. Cfr. Batiffol, o. c., p. 6 s.

4. - De festis religiosis apud Judaeos cfr. *Man. Bibl.*, n. 140.

CLAVIS.

1-8	Portae periboli exterioris	B	locus pro mactandis et lavandis victimis; ma
aeneum
7	Porta Susae (seu Speciosa?)	C-C	Vestibulum aedis sacrae cum porticu
a b c d	cancelli (balustrade)	D	porta cum primo velo
9-18	portae periboli interioris	E	Sanctum in quo erant: mensa panum proposi-
tionis, altare incensi, candelabrum
9	porta Nicanoris	F	velum alterum seu interius (hekal)
18	porta Superior	G	Sanctum sanctorum (debir)
19	custodiarium		
A	altare holocaustorum		

Israëliitarum. Quatenus fuerit "*Porta quae dicitur Speciosa*" inquiremus ad 3, 2. — In atrio sacerdotum erat ipsa *aedes sacra*, ὁ ναός, versus occidentem versa, in qua erant a/ *vestibulum* seu porticus, reliqua parte aedis sacrae altior; — b/ post prius aliquod velamentum pars aedis prior vocata *Sanctum*, in quo erant : mensa panum propositionis, altare incensi et candelabrum aureum cum septem ramis; — c/ post alterum velamentum pars aedis vocata *Sanctum sanctorum* seu pars sanctissima, in qua debuisset, nisi a captivitate babylonica disparuisset, adesse arca foederis.

Ministri sacri. In templo hierosolymitano multi *sacerdotes* et *levitae* in 24 classes seu familias utrimque divisi, vice sua ritus sacros peragebant, quorum praecipuus erat sacrificium quotidianum mane et vespere oblatum. — Ipsi praerat *Summus Sacerdos* (summus pontifex) seu princeps sacerdotum (ὁ ἀρχιερεὺς) ¹, qui, licet jam non caput politicum nationis esset, magna tamen auctoritate pollebat. Dignitas summi pontificatus jam non erat, ut olim, haereditaria; perpetuitatem enim sicut et indolem haereditariam Romani suppresserant; de facto tamen οἱ ἀρχιερεῖς e paucis quibusdam familiis eligebantur, ita ut titulus non iis tantum qui actu dignitateungebantur, verum etiam eorum filiis, imo omnibus dictarum familiarum membris honoris causa tribueretur ². De sic dicto *Magistratu templi* vide in nota ad 4, 1.

Tribunal supremum Judaeorum tempore Christi et Apostolorum ⁴ erat *Synedrium* ³ (aram. Sanhedrin) quod quandoque προεδριον ⁵ et γερονσια ⁶ vocabatur. Praesidem in Synedrio agebat Princeps Sacerdotum. — Praeter magnum Synedrium Hierosolymitanum, erant *minora* in civitatibus *tribunalia* ⁷.

Praeter praesidem summum Pontificem erant in Synedrio 70 membra ⁸ seu assessores qui ex vario eligebantur ordine. Aderant enim :

1° οἱ ἀρχιερεῖς seu ἀρχόντες *principes sacerdotum*, qui fuerint praecipui viri ex ordine sacerdotali, maxime ex familiis summorum Pontificum oriundi. Hi primas partes in Synedrio obtinebant ⁹.

2° οἱ γραμματεῖς, *scribae* ¹⁰ quorum munus erat legem mosaicam interpretari, eam discipulos suos docere, ac jus reddere tum in minoribus tribunaliis, tum in suprema curia synedrii, ubi aliqui saltem ex ipsis sedebant.

1. - Act 4, 6.

2. - Act 4, 6; 19, 14. In Actis recensentur principes sacerdotum Annas seu Ananos (4, 6 coll. Lc 3, 2; Jo 18, 13-24), Caiphas (4, 6 coll. Mt 26, 3, 57; Lc 3, 2; Jo 11, 49; 18, 13-28). Οἱ ἀρχιερεῖς a principibus Herodianis et a Romanis eligebantur et deponebantur.

3. - Act 5, 17 ss.; 7, 1; 9, 1 s.; 22, 5; 23, 2, 4; 24, 1. Act 4, 6. Annas priori loco nominatur licet actu summo pontificatu jam non fungeretur; verum, licet a Romanis dignitate fuerit orbatus; jure Judaeorum tamen Pontifex remanebat.

4. - Act 4, 15; 5, 21 ss.; 6, 12 ss.; 22, 30; 23, 1 ss.; 24, 30 coll. Mt 5, 22; 26, 26; Mc 14, 55; 15, 1; Lc 22, 66; Jo 11, 47.

5. - Act 22, 5, coll. Lc 22, 66.

6. - Act 5, 21 ubi utrumque nomen conjungitur. Jos ephus, Bel. jud. 2, 15, 6; 2, 16, 2 etc. adhibet vocem βουλή, unde membrum synedrii apud Mt 15, 43 et Lc 23, 50 βουλευτής appellatur.

7. - Cf. Mt 5, 22; Mc 13, 9; Lc 7, 3.

8. - De modo quo membra ad hanc dignitatem evehebantur, nihil certi asseri potest. Cf. Schuerer, o. c. 2, p. 198 s.

9. - Quapropter priori loco enumerantur Act 4, 5, 8, 23; 22, 30; 23, 14; 25, 15, coll. Mt 2, 4; 20, 18; 21, 15, 23; 26, 3, 47, 59; 27, 1, 3, 12, 20, 41; 28, 11-12; Mc 10, 33; 11, 18, 27; 14, 1, 43, 53; 15, 1, 31; Lc 22, 2, 66; 23, 10. Rarissimi sunt loci in quibus non priores nominantur (Mt 16, 21 = Mc 8, 31 = Lc 9, 22; Lc 20, 19) vel non recensentur (Mt 26, 57, Act 6, 12).

10. - Vocantur etiam νομικοί legisperiti Lc 7, 30 et νομοδιδάσκαλοι legis doctores Lc 5, 17; Act 5, 34.

3° οἱ πρεσβύτεροι seu seniores ; ita vocabantur ii assessores ex ditioribus et praecipuis familiis desumpti, qui ad neutram classem indicatam *formaliter* pertinebant, licet ex alterutra oriundi fuerint.

Principes sacerdotum maxime (forsan exclusive) Sadducaei ¹ erant, Scribae potius Pharisei : utraque secta suos habebat assecclas, ita tamen ut de facto Pharisei praevaluerint.

Jurisdiction Synedrii in epocha neo-testamentaria, quod *territorium* spectabat, stricte loquendo ultra limites Judaeae proprie dictae ² non extendebatur ; de facto tamen in cunctis totius orbis communitatibus Judaicis agnoscebatur. Ità intelligitur quomodo Synedrium epistolas Saulo dederit ad synagogas Damasci, ut christianos ibi degentes vinctos Hierosolymam perduceret ³. Quod vero *materiam* jurisdictionis attinet, antiquitus et sub Herodiadum dynastia Synedrium, ad modum senatus aristocratici, potestate politica et summa potestate religiosa et judiciaria pollebat. Hanc trifariam jurisdictionem Romani non e medio tulerunt sed certis limitibus circumscripserunt. Etenim durante epocha Romana Synedrio competeabant cunctae quaestiones administratoriae ac religiosae causaeque judicariae, quae ad tribunalia localia non spectabant neque ad potestatem procuratorum pertinebant ; praeterea ad ipsum a minoribus tribunalibus appellare fas erat. Ità Synedrium de blasphemia ⁴ et de Legis transgressione ⁵ necnon de falsis prophetis ⁶ cognoscebat. Causas civiles juxta Judaeorum jus dijudicabat et in causis criminalibus magnas omnino partes obtinebat : per proprios ministros seu lictores poterat Judaeos comprehendere et in vincula conjicere ⁷, omnesque eorum causas haud capite puniendas cognoscebat ⁸ ; quodsi capitis sententiam ferebat, ea a procuratore Romano approbanda erat ⁹. Imo in unico casu etiam civi romano mortem indicere ad normam juris Judaici ipsi fas erat (salvo iterum consensu procuratoris), casu sc. quo gentilis atrium Israëlitarum in Templo ingrederetur ¹⁰. Attamen potestas Romana quocumque cognitionis momento causis se ingerere et juxta proprias leges rem dirimere poterat, quod evenit in causa s. Pauli ¹¹. Praeterea, non tantum procurator, verum etiam tribunus cohortae Hierosolymitanae Synedrium advocare poterat ad causam juxta Romanorum jus examini subjiciendam ¹².

Idaeae et sectae religiosae. Judaei omnes *religionem monotheisticam* profitebantur ; omnes quoque Messiam expectabant, eo ardentius quod jugum Romanorum, utpote gentilium, Judaei theocratici aegre ferebant, male quieti et ad seditiones proni ¹³. Mediis in tribulationibus *spe illa salutis messianicae*

1. - Act 5, 17, coll. 4, 1 ss. ; 23, 6.

2. - Adeoque distinctae a reliquis Palaestinae partibus, sc. Galilaea, Perea, Samaria. Schuerer, o. c. p. 187, 206 ss.

3. - Act 9, 1 ss. ; 22, 5 ; 26, 12.

4. - Act 6, 12-14 coll. Mt 26, 65 ; Jo 19, 7.

5. - Act 23 (s. Paulus).

6. - Act 7 (s. Stephanus) et 5 (Apostoli).

7. - Act 4, 3 ; 5, 17-18 ; 23, 2 coll. Mt 26, 47 ; Mc 14, 43.

8. - Act 4, 5-23 ; 5, 21-40 Lapidando s. Stephanum Act 7, 57 s. Synedristae limites suae potestatis excesserunt, nisi haec mors commotioni populari sit tribuenda.

9. - Jo 18, 31. — De jure gladii Judaeis erepto cfr Van Steenkiste, *Comment. in S Matth.*, 4 ed., pp. 985 et 1390.

10. - Act 21, 29.

11. - Act 23.

12. - Act 22, 30 coll. 23, 15, 20, 28.

13. - Act 5, 26-28 ; 21, 30, 38 ; 23, 12.

in dies vividiore erigebantur ¹. Ast regem exspectabant terrenum, qui populum a iugo servitutis liberaret regnumque Dei pacificum et universale instauraret; de Messia vero qui pateretur et morte cruenta moreretur ideam habuisse non videntur Iudaei primi saeculi. Ad fidem hanc messianicam Apostoli constanter appellant, demonstrantes prophetias V. T. de Christo venturo in persona Jesu eventu fuisse completas eumque esse Messiam tam avidae expectatum ², solventes quoque eam tam insolubilem Iudaeis objectionem Jesum crucifixum nihilominus esse Messiam.

Quamvis autem Iudaeis omnibus communis fuit haec fides, nihilominus apud ipsos *duae* erant *sectae* praecipuae religioso-politicae, Pharisei sc. et Sadducae.

Pharisei (ab hebr. parasch-separare) Legis Mosaicae et paternarum traditionum strictiore observatione, reverentia erga Scribarum doctrinam, et peculiari quam affectabant vitae sanctitate, a vulgo se *separare* studebant. Exhibentur merito ab auctore Actuum ³ velut *αἰρεσις* (secta, germ. Sonder-Richtung), quamvis magis ad iudaicam orthodoxiam accederent quam Sadducae. E plebe potius oriundi, magna auctoritate apud populum et in communitatibus pollebant, ita ut in re politica aequae ac in re religiosa (caeremoniis, precibus, ritu sacrificiorum) eorum placita praevaluerint. Quamvis cum superbia et hypocrisi litterae Legis ac observantiis quibusdam plus aequo adhaerent, pietatem tamen sectabantur et spem liberationis Messianicae perseveranter fovebant. Illorum plures satis citò ad Christi religionem conversi sunt.

Sadducae ⁴ erant potius secta optimatum quae magnates, maxime praecipuas familias sacerdotales ⁵, velut asseclas habebat. Sadducae muneribus publicis fungentes, doctrinae ac placitis Phariseorum, quibus prorsus adversabantur, quamvis inviti se accomodabant, ne a plebe repellerentur; revera tamen solam Legem scriptam admittebant, rejectis "majorum traditionibus" quibus Pharisei et Scribae tantopere inhaerebant.

Quod harum sectarum *doctrinam* attinet, *Pharisei* erant spiritualistae et profitebantur animae immortalitatem, corporum resurrectionem ⁶, aeternam praemiationem bonorum et malorum perennem punitionem; existentiam angelorum et spirituum ⁷, Providentiam et cooperationem divinam (cfr Act 5, 39) libertatemque humanam. *Sadducae* contra erant materialismo ac fatalismo imbuti: negabant immortalitatem animae et corporum resurrectionem ⁸ adeoque praemia poenasque vitae futurae, existentiam angelorum ac spirituum ⁹; contendebant denique non esse Providentiam, sed omnia a liberis hominum actionibus pendere.

1. - Lc 2, 11, 38; Mt 2, 14; 11, 3; Lc 7, 20; Jo 6, 14; Lc 3, 15; Jo 1, 19, 25 etc.

2. - Act 2, 36; 3, 18; 5, 42; 8, 37; 9, 20, 22; 17, 13; 18, 5, 28; 24, 24; 26, 23. Cf. Schuerer, o. c., t. 2, § 29; — H. J. Holtzmann, *Lehrbuch der ntl. Theologie*, Freiburg i. B. 1898, t. 1, p. 68 ss.; — Stanton apud Hastings, t. 3, p. 353 ss.; — Lepin, *Jésus Messie et Fils de Dieu*, Paris 1905, p. 1 ss., 339 ss.; — Lagrange. *Le Messianisme chez les Juifs*, Paris, 1909, pp. 194 ss.; 236 s.; 241.

3. - 15, 5; 26, 5.

4. - Nomen hoc derivandum est a nomine proprio *Zadok* (*Zaddak*), quin certo cognoscatur persona a qua secta ita vocata fuerit.

5. - Act 5, 17.

6. - Act 23, 8.

7. - Act 23, 8.

8. - Act 23, 8 coll. 4, 1-2; cf. Mt 22, 23; Mc 12, 18; Lc 20, 27.

9. - Act 23, 8.

Ipse s. Paulus ante conversionem suam erat scriba seu Rabbi et vixit Pharisaeus¹: fuit enim discipulus scribae Gamalielis²; scribae autem plerique placitis Pharisaeorum adhaerebant; quidam tamèn ex ipsis sectatores Sadducaeorum fuerint³.

Diaspora⁴. Tempore Christi et Apostolorum erant judaicae communitates in omnibus orbis civitatibus Ità ecclesiae judaicae reperiebantur (ut eas notemus quae cum Actis magis connectuntur) in Syria, in Asia Minore⁵, in Aegypto⁶, in Cyrenaica⁷, in Macedonia et Graecia⁸, in Cypro⁹ et in Italia¹⁰. Quae ingens judaeorum dispersio tùm deportationibus, tùm voluntariis migrationibus, tùm proselytismo seu conversionibus tribuenda videtur.

Juxta varias praerogativas legales et varias regionum condiciones, Judaei *synagoga* n seu associationem quamdam seorsim a reliquis civibus constiuebant, in quibus plures erant rectores ἀρχοντες vocati: uni autem ex his, ἀρχισυνάγωγος appellato¹¹, cultus publici rite ordinandi cura demandata erat.

Quod autem spectat statum Judaismi diasporae relate ad *jus Romanum*, religio judaica erat per universum Romanum imperium religio licita, et communitates judaicae a Romana lege agnitae, aliquousque proprio regimine donabantur. — Judaei, etiam ii qui jure civitatis gaudebant, causas suas *civiles* ad normam legis mosaicae dijudicabant; quod autem attinet causas suas *criminales*, licet propria jurisdictione plene non fruerentur, aliquo tamen jure coërcitionis muniti erant¹²: ita Gallio, procursus Achaiae, s. Paulum juxta legem Mosaicam dijudicari sinit¹³. Licet Judaei a militia exempti fuerint, in pluribus tamen municipiis jure civitatis¹⁴ donati erant¹⁵, uti s. Paulus¹⁶, quae praerogativa haud spernenda commoda sibi adnexa

1. - Act 26, 5; Phil 3, 5. Scribae munere suo gratuito fungebantur; ad victum sibi comparandum et tanquam medio perfectionis rebus profanis artique cuidam manuali quandoque operam dabant; ita s. Paulus Act 18, 3; 20, 34; I Thes 2, 9; II Thes 3, 8; I Cor 4, 12; 9, 6 ss.; II Cor 11, 17.

2. - Act 22, 3.

3. - Act 23, 9 coll Me 2, 16; Lc 5, 30.

4. - Cf. Schuerer, o. c. et ap. Hastings, 5, p. 91 ss.; — Ramsay, St Paul. etc. passim; Harnack, Die Mission etc. c. I.

5. - Ubique, v. g. Smyrnae, Sardi, Ephesi (Act 18, 19, 26; 19, 8), Miletii, in Phrygia, Laodiceae, Hierapoli, Antiochiae Pisidiae (Act 13, 14, 43 s.), in Cilicia (Act 6, 9) maxime Tarsi (unde Paulus erat oriundus Act 9, 11; 21, 39; 22, 3), in Pamphilia (Act 2, 10), Lystri (Act 16, 1-3) et Iconii in Lycaonia (Act 14, 1), in Galatia, in Cappadocia (Act 2, 9) in Bithynia et Ponto (Act 2, 9; 18, 2).

6. - Alexandriae, Act 6, 9. Cf. Bludau, Juden und Judenverfolgungen in alten Alexandria Muenster, 1906.

7. - Act 2, 10; 6, 9; 11, 20; 13, 1.

8. - Ita Philippis, Tessalonicae, Beroeae, Athenis, Corinthi (Act 16, 2 ss.; 17, 1, 10, 17; 18, 4, 7).

9. - Act 4, 36; 11, 20; 13, 4 ss.

10. - Act 18, 2.

11. - Act 13, 15; 14, 2 (juxta D); 18, 17.

12. - Act 9, 2; 22, 19; 26, 11, coll II Cor 11, 24.

13. - Act 18, 12-16.

14. - *Jus civitatis* (*burgerrecht*) est complexus omnium facultatum legalium quas secum ferebat titulus civis Romani. — Vocatur *jus Quiritium*, vel *jus civilis*, vel *civitas*. Vario modo acquirebatur: a/ nativitate; b/ concessione speciali; c/ manumissione seu liberatione a servitute. — Complectebatur jura *publica* (jus suffragii, honorum, census, etc.) et jura *privata* (jus commercii, connubii, etc.).

15. - Ita s. Paulus Tarsi Act 21, 39.

16. - Act 16, 37 ss 22, 25-29; 23 27 Pariter Silas Act 16, 37 ss.

habebat. Ità civis romanus a poenis ignominiosis uti flagellatione ¹ et crucifixione erat immunis; ipsi praesto semper erat jus appellationis ad Caesarem, non tantum post latam sententiam, sed etiam initio causae et in quocumque cognitionis momento ².

Synagogae. In omnibus communitatibus Judaicis tum in Palaestina tum in diaspora una saltem erat synagoga seu locus in quo singulis sabbatis *conventus religiosus* celebrabatur. In eis aderat sic dictum sanctuarium seu arcarium, velo coopertum, in quo volumina Sacrae Scripturae erant recondita; aderat praeterea candelabrum cum septem ramis, et sic dicta *bima* seu ambo ex quo lector populum alloquebatur. — Singulis sabbatis synagogam adire tenebantur, in eaque *Liturgia judaica*, praemissa salutatione, a doxologia incipiebat; qua finita, populo praelegebatur Pentateuchi particula aliqua, seu *Parasche*; cf. *Act* 15, 21 et *II Cor* 3, 15; dein, post aliam doxologiam, sectio quaedam ex Prophetarum libris adjungebatur (vocabatur *Haphthare*): *Lc* 4, 16 ss. Haec autem, quae hebraice praelecta fuerant, ipsemet lector, vel alius quidam ex Rabbinis assidentibus, lingua vernacula exponebat, populumque docebat; interdum fiebat ut verba faceret alius quisvis, qui sponte hunc in finem surgebat, aut ab *archisynagogo* invitabatur. Eam occasionem Jesus et deinceps Apostoli pluries arripuerunt ut Evangelium nuntiarent. S. Paulum in itineribus apostolicis quae per Asiam Minorem et Graeciam instituit, ubique synagogas invenit, ubi praedicationem verbi Dei incoepit ³ et in quibus non tantum Judaeos, verum etiam gentiles obviam habebat. Ità synagogae Dispersionis viam panderunt, qua multi Judaei ad religionem Christi transierunt, ac simul praedicantibus Apostolis Gentiles auditores benevolos suppeditarunt. Etenim in synagogas simul cum nativis Judaeis non tantum conveniebant *proselytae proprie dicti* i. e. Gentiles conversi ad Judaismum, qui per circumcisionem populo Israël cooptati ⁴, toti legi mosaicae observandae omnibusque Judaicae religionis praeceptis amplectendis se obstrinxerant, et nomine *Israëliitarum* nominabantur, — verum etiam multi alii ethnici "*timentes Deum*," seu *σεβόμενοι* vel *φοβούμενοι (τὸν Θεόν)* vocati. Hoc modo frequenter in *Actis* ⁵ designantur Gentiles incircumcisi, monotheis-

1. - *Act* 16, 37 ss.; 22, 25 ss.

2. - *Act* 25, 10 ss.; 21; 26, 32.

3. - Ita Antiochiae Pisidiae (*Act* 13, 14), Iconii (14, 1), Philippis (16, 2 s.), Ephesi (18, 19, 26; 19, 18), Thessalonicae (17, 1), Beroeae (17, 10), Athenis (17, 17), Corinthi (18, 4-7).

4. - Cf. *Act* 2, 10 s.; 6, 5. — *Προσήλυτος* a *προσέρχουμαι*, lit. advena. Illi proselytae stricte dicti a recentioribus Rabbinis vocati sunt *proselytae justitiae*, ut secernerentur a *proselytis portae*, qui terminus nihil aliud designat quam extraneos in terra Israël commorantes: hi *proselytae* vocantur, quia extranei seu advenae; *proselytae portae* seu civitatis dicuntur, quia sic in medio populi Israël habitabant; hi juxta jus judaicum tenebantur variis praeceptis qualia rabbini posteriores complectentur sub denominatione communi praeceptorum noachicorum (pertinent enim ad omnes homines, posteros Noë), ut puta praeceptis de vitandis septem gravissimis peccatis, idololatria, blasphemia in Deum, homicidio, incestu, rapina, rebellione adversus magistratus, de abstinentia ab usu carniū sanguinolentarum. — De facto tamen extranei in Palaestina habitantes de his praeceptis servandis parum aut nihil curabant. Cfr *Dict de la Bible*, vo *Prosélyte*. — Ab utraque classe proselytarum prorsus distinguere oportet "*timentes Deum*". Cf. Schuerer, III, 123 ss.; Porter ap. Hastings, 4, p. 135 s.; 9, p. 625.

5. - *Act* 10, 2, 22; 13, 16, 43, 50; 16, 14; 17, 4, 17; 18, 7. Non erat Judaei, neque proselytae proprie dicti: distinguuntur enim ab Israëlitis (13, 16), a filiis generis Abraham (13, 26), a Judaeis (13, 43; 17, 17). Attamen 13, 43 improprie *proselytae* vocari videntur (uti quandoque in vers. LXX), nisi textus sit mendosus. — Idem timentes Deum interdum videntur intelligendi sub nomine *Graeci*, ol *Ἕλληνες*. Cfr 11, 20; 14, 1; 18, 4.

mum Judaeorum profitentes, cultui synagogae addicti, et modo plus minusve stricto ritualia praecepta elementaria circa cibos, purificationes et sabbatum observantes; hujusmodi *timentes Deum* praesertim in Diaspora invenire erat. — Hi omnes fidem in venturum Messiam aliquatenus edocti fuerant, nam in synagogis Dispersionis Scriptura V. T. in versione graeca 70 praelegebatur et graeco idiomate explanabatur.

Judaei Dispersionis maxime Asiae Minoris, usibus moribusque paternis minus addicti quam Judaei Palaestinensis ¹, christianae religioni facilius nomen dederunt.

Scholion. De conditione juridica religionis judaicae et christianismi in Imperio Romano ante a. 64.

Uti diximus supra p. 41 ss. ante edictum generale proscriptionis a. 64 regnante Nerone latum, religio christiana a magistratibus romanis habita est non ut religio nova — sic enim jam ab initio fuisset damnata (cfr *Act* 16, 21) —, sed ut secta judaica dissidens. Judaismus autem erat “religio certe licita” ², adeoque et religio christiana, ita ut tam Judaei quam ethnici ad religionem christianam impune transire potuerint. Hanc autem fuisse juridicam christianae religionis conditionem, inter alia clare patet ex s. Pauli historia qui, sicut notavimus, nulla potestate judiciaria criminali tanquam christianus condemnatus fuit.

Recentiori tempore Th. Mommsen ³ conatus est probare civium romanorum apostasiam nationalem seu defectionem a cultu polytheistico romano ad religionem monotheisticam, jure communi romano jam ante a. 64 ut crimen laesae majestatis prohibitam fuisse. Verum haec opinio nullo textu probatur, nullo fulcitur exemplo, neque conciliari potest cum mulorum Romanorum conversione qui, derelictis populi Romani diis, monotheismo judaico nomen dederunt et “timentes Deum” *οἱ φοβούμενοι* vel *σεβόμενοι τὸν Θεόν*, vel *proselytae* (strictè dicti) vocabantur, neque cum imposito a Domitiano vectigali iis Romanis qui more judaico vivebant ⁴, neque tandem cum historia judiciaria Pauli apostoli ⁵.

§ 3. Hellenismus ⁶.

Tempore Christi et Apostolorum, Graecorum cultura jam varia reliquarum culturarum elementa in se assumpserat, et ope linguae Graecae ejusque literarum, artium, philosophiae ac religionis, non tantum in universo Romanorum imperio ac praeprimis in Asia Minori et Alexandriae verum etiam in ipsa Palaestina multum invaluerat. Romani, mundi rectores, victos populos non tam cultu romano quam graeco imbuerunt. *Lingua graeca a*

1. - Cf. v. g. *Act* 16, 1-3; 19, 4 s.

2. - Tert. *Apol* 21.

3. - *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899 p. 567 ss.; *Der Religionsfrevel nach Römischen Recht, Historische Zeitschrift*, 1890 p. 889 ss.

4. - Sueton. *Domit* 12.

5. - Uti solide probavit C. Calléwaert, *Les premiers Chrétiens et l'accusation de lèse-majesté*, II. cc.

6. - Cf. Schuerer, 2, p. 21-175; 3, 304-562; Zahn, *Einf.*, 1, p. 1 ss.; Ramsay, *S. Paul*. Cultura graeca in Oriente sparsa fuerat per Alexandrum Magnum et regra ab ejus successoribus condita.

viris excultis totius orbis Romani usurpabatur, ita ut nomen "graecus" hominem cultum et humanum significaret, hominesque quasi in duas classes, *graecos* et *barbaros*, divisi essent ¹.

Quamvis Palaestina diu fuerit quasi insula, graecis civitatibus undique circumdata, multum abest tamen quin ab invalescente hellenismo penitus immunis servata fuerit. 1. Lingua graeca jam inde ab a. 170 a. C. Palaestinam invaserat: uti ex nominum usu, numismatibus etc. liquet. 2. Herodiadum progenies deinceps Graecorum cultui haud parum faverat, donec Procuratores Romani usum linguae graecae moresque graecos in dies magis profuderunt ac divulgarent. 3. Peregrinationes annuae multorum Judaeorum graecorum Diasporae necnon ethnicorum incircumcisorum (timentium Deum) ad Hierosolymas ², 4. deinde commoratio in ipsa urbe plurium Judaeorum extra Palaestinam natorum ³, diffundendae culturae graecae magno adjumento fuerunt: hi enim linguae graecae, in qua educati erant, etiam in conventibus liturgicis valedicere nolebant, atque V. T. in graeca lingua legebant. Proprias habebant synagogas, et *Ἑλληνιστά* vocabantur, dum Judaei patrio sermone aramaico loquentes *Εβραῖοι* appellabantur ⁴. In ipsa Palaestina, maxime in Galilaea, lingua graeca in dies invaluit ita ut omnes homines exculti pluresque e plebe eam intelligerent. Omnes Christi Apostoli graecam linguam absque dubio plus minus callebant ⁵; dictae linguae cognitio ipsis omnino necessaria fuit quando fidem praedicare coeperunt in Palaestina et regionibus vicinis et postea in reliquis provinciis imperii Romani.

Lingua graeca ⁶ erat communis et publica (officielle) in toto orbe Romano, ita ut Judaei Dispersionis pedetentim linguam aramaicam oblivioni dederint. S. Paulus tamen in Diaspora, Tarsi sc. natus, linguam aramaicam callebat: erat *εβραῖος* ⁷. Verum hoc explicatur exinde quod non a longo tempore familia ejus Palaestinam reliquerat; frequens praeterea commercium cum metropoli servaverit ⁸. Linguam graecam tamen a pueritia Tarsi didicerat, eam saepius Hierosolymis locutus fuerit, dum educationi suae Rabbinicae apud Gamalielelem operam dabat ⁹; demum literis graecis incubuerit per plures illos annos quos, juxta plerosque, Tarsi post conversionem suam transegisse videtur, ad munus evangelizandi Gentiles sese praeparans ¹⁰. Versionem graecam LXX rite cognitam habebat, eamque fere semper allegat ubi textus V. T. adducit, eo vel magis quod Judaei Diasporae ad quos

1. - Act 28, 2, coll. 14, 11; Rom 1, 14; Col 3, 11.

2. - Act 2, 9; 8, 27.

3. - Act 6, 9 coll. 9, 29. Cf. Zahn, o. c., p. 28.

4. - Act 6, 1; 9, 29; 11, 20 (?). — Alia est oppositio quae fit inter *Judaeos* et *Graecos* *Ἑλληνας*; quo nomine veniunt *Judaei circumcisi*, sive sint hebraei sive hellenistae, et *Gentiles incircumcisi*, sive sint mere pagani sive timentes Deum. Cfr Act 11, 20; 14, 1; 18, 4.

5. - Zahn, o. c., p. 29-33. Duo ex ipsis *Andreas* et *Philippus* graecum nomen gerebant. Cf. Jo 12, 21. Causa Christi coram Pilato graece cognita fuerit. Hierosolymitani mirantur Paulum aramaice ad eos loquentem Act 21, 39; 22, 2.

6. - Quae eadem fere ubique, ad differentiam antiquarum dialectorum ἡ κοινή vel ἡ ἑλληνική διάλεκτος vocabatur. Lingua latina s. 1° parum propagata est. Cf. tamen Jo 19, 20. — V. Jacquier, I, p. 22 s.

7. - II Cor 11, 22; Philo 3, 5 coll. Act 21, 40; 22, 2.

8. - Act 23, 16-22.

9. - Act 21, 39; 22, 3.

10. - Act 22, 21.

epistolas suas scripsit, Scripturas nonnisi in hac versione legebant. Quibus omnibus attentis, mirandum non est sed plane intelligitur omnia N. T. scripta, excepto primitivo s. Matthaei evangelio, graece fuisse exarata.

Quomodo cultura hellenistica per varias imperii provincias et in Palaestina ope artium v. g. architecturae ¹, artis scenicae ², ludorum graecorum etc., ope literarum et philosophiae propagata fuerit, cum magna eruditionis copia Schürer notavit ³. Minus tamen Judaei ⁴ quam reliqui populi cultu hellenistico imbuti fuerant. Quantumvis in vita quotidiana Ethnicis couterentur, vivebant, quantum fieri poterat, separati epulis ⁵ et praecepta Legis de purificationibus servabant. Religionem suam monotheisticam a variis quibus circumdabantur cultibus ethnicis, penitus segregatam custodiverant.

Manet ut *conditionem religiosam* Ethnicorum qualis ineunte aera christiana obtinebat, breviter adumbremus, his verbis clar. Duchesne ⁶ adductis: "En religion les classes supérieures étaient généralement sceptiques. Des anciens cultes, romains ou helléniques, il ne restait guère que les cérémonies officielles. En dehors du rite, la vieille religion de Rome avait été peu de chose. Elle s'adressait à des dieux abstraits, sans forme, sans poésie, quelquefois sans nom.

L'imagination grecque, au contraire, avait su revêtir de formes brillantes les abstractions du naturalisme primitif, en avait fait des hommes transcendants en beauté, en force et en intelligence. De ces séduisants immortels les poètes chantaient les exploits et les aventures, mais nulle théologie sérieuse ne fut déduite de leur panthéon. La philosophie, il est vrai, s'ingénia à donner un sens cosmogonique aux fables religieuses; mais on arriva ainsi à les discréditer beaucoup plus qu'à les expliquer. Détourné de l'Olympe traditionnel, l'instinct religieux se porta vers les mystères où l'on prétendait donner le mot des énigmes éternelles, délivrer l'âme captive et lui assurer le bonheur dans une autre vie. Mais les initiations grecques n'attiraient guère le peuple; quelques-unes, où la morale courait trop de risques, avaient été déjà ou prohibées ou soumises à une étroite surveillance.

La conquête de l'Orient et de l'Egypte introduisit d'autres éléments religieux. Des cultes bruyants, excitants, immoraux dont les cérémonies admettaient pêle-mêle hommes et femmes, riches et pauvres, libres et esclaves, se répandirent de toute part, l'Egypte fournit ceux d'Iris et de Serapis, la Syrie ceux d'Adonis et d'Astarté, la Perse celui de Mithra, la Phrygie ceux de Cybèle et de Sabazius. D'innombrables associations se fondèrent partout en l'honneur de ces divinités nouvelles et leur culte ne tarda pas à donner au sentiment religieux un aliment qu'il ne trouvait plus guère dans les cérémonies officielles.

Celles-ci, d'ailleurs, subissaient une transformation. Les anciens sanctuaires nationaux continuèrent sans doute à être desservis; mais une

1. - Ita graecum genus in aedificando Templo Hierosolymitano magnas partes obtinuit.

2. - Herodes Hierosolymae theatrum et amphitheatrum aedificavit.

3. - In opere jam pluries laudato, II. cc.

4. - Etiam Judaei Diasporae qui in variis urbibus vicatim habitabant.

5. - T a c., *Hist.* 5, 5.

6. - *Histoire ancienne de l'église*, Paris, 1906, I. p. 7 ss.

divinité nouvelle, plus présente, et plus puissante, s'installa à côté des anciennes et leur fit une redoutable concurrence.

Je veux parler du culte de Rome et d'Auguste ¹! Ce culte fit sa première apparition, en province, sous l'empereur Auguste, et se répandit avec une extrême rapidité. Dans chaque province, une assemblée de délégués des cités se réunissait chaque année auprès d'un temple consacré à Rome et à l'Empereur. Ces délégués éalisaient parmi eux un prêtre, qui, jusqu'à l'année suivante exerçait le sacerdoce de ce culte au nom de la province, sous le titre de *flamen*, de *sacerdos*, d'*ἀρχιερεὺς* (grand-prêtre). On célébrait des sacrifices, et surtout des jeux publics, avec la plus grande solennité; puis l'assemblée se séparait, après avoir contrôlé la gestion du prêtre sortant de charge. En dehors de ces cérémonies d'un caractère provincial, le culte de Rome et d'Auguste avait dans la plupart des villes, ses temples et ses prêtres municipaux, et, de plus, ses associations religieuses. Moulé sur l'organisation municipale et provinciale, qu'il rattachait par une sorte de lien sacré au gouvernement suprême de l'empire, il ne tarda pas à représenter le plus clair de la religion officielle.

Tous ces cultes, si divers d'origine et de sens, vivaient ensemble sans qu'aucun d'eux prétendit exclure les autres. On se décidait entre eux suivant ses goûts et ses commodités; en général on admettait qu'ils pouvaient tous être pratiqués, suivant les circonstances. Le christianisme n'a pas trouvé la place vide. Il lui a fallu extirper des âmes qui s'ouvraient à lui, non seulement l'attachement particulier à tel ou tel culte, mais encore une certaine sympathie pour tous les paganismes qui s'étaient peu à peu croisés ou superposés dans la dévotion vulgaire.

De ce qui vient d'être dit on peut comprendre que la propagation du christianisme a trouvé dans la situation de l'empire romain à la fois des facilités et des obstacles. Parmi les facilités il faut mettre au premier rang la paix universelle, l'uniformité de langue et d'idées, la rapidité et la sûreté des communications. La philosophie, par les coups qu'elle avait portés aux vieilles légendes, et par son impuissance à créer quelque chose qui les pût remplacer, peut aussi être considérée comme un utile auxiliaire: les Pères de l'Eglise parlent du paganisme comme Lucien [philosophe grec sceptique, 1 s., né à Samosathe en Syrie, auteur satirique des *Dial. des Morts*]. Enfin les religions orientales, en donnant un aliment quelconque au sentiment religieux, l'ont empêché de mourir, lui ont permis d'attendre la renaissance évangélique. Mais à côté des facilités que d'obstacles! l'Empire romain deviendra bientôt persécuteur; à plusieurs reprises il entreprendra une lutte à mort contre le christianisme. L'esprit raisonneur de la philosophie grecque s'emparera des éléments doctrinaux de l'enseignement chrétien; il en fera sortir cent hérésies diverses. Quant aux cultes populaires, s'ils conservaient d'une certaine façon le sentiment religieux, ce n'est pas d'eux que l'on devait attendre un secours quelconque contre ces passions égoïstes et honteuses qui forment toujours, dans les nations comme dans les individus, le plus difficile obstacle à l'œuvre du salut."

Et revera, nulla ex istis religionibus praecepta moralia, debita auctoritate stipata, cultoribus injungebat. Quinimo ipsa saepe deorum exempla, nonnulli ritus pluraque festa (v. g. Bacchanalia, Saturnalia, Aphrodisia)

1. - Dans cette formule le nom d'Auguste ne désigne pas l'empereur Octavien-Auguste en particulier, mais l'Auguste vivant, l'empereur en fonctions.

pravis hominum moribus diuturna consuetudine inveteratis apprime favebant. — E contrario religio christiana, monotheistica et spiritualis, dogmata nova eaque rationi humanae impervia interne credenda, et externe cum ipso quandoque vitae periculo profitenda proponebat; praeceptae moralia eaque difficilia, utpote triplici concupiscentiae opposita, neophytis imperabat. Pollebatur quidem bona, sed supernaturalia, felicitatem, sed in altera maxime vita impertiendam.

Et variis hujusmodi difficultatibus non obstantibus, eventus, adjuvante praesertim indefesso s. Pauli inter Gentiles labore apostolico, prophetiam Christi (*Act* 1, 8) ad literam probavit. Apostoli, "accepta virtute supervenientis Spiritus sancti" Christo fuerunt "testes in Jerusalem, et in omni Judaea, et Samaria, et usque ad ultimum terrae".

Tertia Sectio: Chronologia Actuum Apostolorum.

Actus Apostolorum, ut reliqui historiarum libri, temporum locorumque notionibus ubique illustrentur oportet: geographia enim et chronologia bini historiae oculi merito nuncupantur. Ob eamque causam duplicem tabulam, *chronologicam* nempe et topographicam seu *geographicam* ¹, commentario nostro adnectimus.

In 10 prioribus Actuum capitibus, generali modo dici potest Lucas facta historica secundum temporis ordinem quidem, verum absque accurata chronologiae notatione narrasse.

In altera parte huiusmodi notationes reperiuntur ², ita ut *relativam* ultimae partis vitae Pauli chronologiam adumbrare possimus. Ope praeterea duorum temporum in *ep. ad Gal.* (1, 18; 2, 1) notatorum, dictam chronologiam usque ad tempus conversionis Sauli et martyrii Stephani deducere possumus (*Act* 6-9).

Verum chronologia *absoluta* historiae Actuum haud facile statuitur. Haec ab una parte pendet a chronologia vitae Christi, de quo aegre statui potest quonam Urbis conditae et aerae vulgaris anno natus, a Joanne baptizatus et demum crucifixus fuerit. Ex alia parte difficile determinatur ubinam praecipui eventus vitae Pauli cum historia profana coincident. Equidem ex variis eventibus profanis a Luca narratis, pauca tantum ³ facta occurrunt, de quibus tempus vel certo vel saltem approximative notum sit

a/ Primum huiusmodi factum est *mors Herodis Agrippae*, quae certo locum habuit a. 44 p. C. Ast infeliciter s. Lucas temporum intervalla inter c. 12 (in quo dictum factum narratur) et capita praecedentia aequae ac sequentia notare omisit. Attamen non videtur posse negari Lucam in c. 12 satis arctum synchronismum ponere inter martyrium Jacobi Majoris, incarcerationem Petri, mortem Herodis Agrippae et iter Pauli et Barnabae Hierosolymam, occasione alicujus famis (v. infra).

b/ Aliud profanum factum est, cujus si tempus accurate statuere liceret, chronologiam Actuum profanae historiae annectere possemus, sc. *vocatio Porcii Festi ad munus procuratoris Judaeae* ⁴: etenim 2 annis antea Paulus venit Hierosolymam, 1 anno postea Romam, ubi post biennium absolvitur. Ast satis implicata est quaestio *quo anno Felix successorem Porcium Festum acceperit*. Duæ hac de re vigent sententiae, quarum utraque haud spernendos nacta est patronos.

Prior sententia tenet Felicem a procuratore demotum fuisse, Festumque ei successisse a. 54-55; si vera esset haec sententia, tunc Paulus a. 52 in carcerem detrusus fuisset (cfr *Act* 24, 27) ⁵.

1. - Haec tabula geographica in fine voluminis inserta est.

2. - *Act* 11, 26; 19, 8, 10; 20, 6 (coll. 12, 3), 14, 15, 16; 21, 1, 4, 7, 27; 22, 30; 23, 11, 12; 24, 1, 11, 27; 25, 1, 6; 27, 9; 28, 7, 11-14, 17, 30.

3. - *Act* 24, 27; 25, 1.

4. - Ita Kellner, *Kath.* 1887, I, p. 146 ss., *ZKT*, 1888, p. 640 ss., *Kirchenlexicon*, IV, p. 1312. — Weber, *Kritische Gesch. der Exegese des 9 Kap. des Römerbriefes*, 1889, p. 177 ss.; — Ramsay, *Expositor*, 1896, p. 336 ss.; — Harnack, *Chronologie* (1897) p. 233 ss.; — P. Holtzmann, *Neutest. Zeitgeschichte*, 1895, pp. 125 s., 248: — Blass, *Acta Apostolorum*, 1895, pp. 21 s.

Huic sententiae favere videntur antiqua testimonia. Teste Josepho ¹ primores Judaeorum Caesareae accusationem contra Felicem, a procuratore remotum, coram Caesare instituerunt; atque Felix poenas dedisset, nisi Nero, fratris ejus Pallantis qui tunc maxime apud eum in honore erat, precibus multa indulsisset.

Jamvero, referente Tacito ², Pallas a. 55 e Neronis amicitia jam exciderat: nam eo ipso anno a cura rerum fuit demotus. Ergo cum a. 55-56 Pallas jam non valuisset apud Neronem quidpiam precibus impetrare pro fratre reo, causa Felicis adeoque ejus a Judaea reditus citius locum habuerunt, a. 54 sc. in primo anno Neronis.

Insuper secundum versionem armenam Chronici Eusebii, amotus est Felix a. 14 Claudii, i. e. a. 54; et secundum ipsum Chronicon et s. Hieronymum a. 2 Neronis, i. e. ab Octobri a. 55 usque ad Oct. a. 56 ³.

Dicta computandi ratio magnas *difficultates* facescit. a/ Imprimis quomodo s. Paulus, captus ergo a. 52, hoc ipso tempore Felici, qui a. 52 procuratorem accepit ⁴, dicere potuit: "Ex multis annis te esse judicem genti huic sciens" ⁵? b/ Insuper quando Paulus in vincula conjectus fuit (a. 52 juxta praedictam chronologiam), tribunus dixit ipsi: "Nonne tu es Aegyptius, qui ante hos dies tumultum concitasti, et eduxisti in desertum quattuor millia virorum sicariorum" ⁶? Atqui Josephus ⁷ testatur tumultum istum accidisse postquam Nero regnum accepisset, sc. post Octob. a. 54. Quomodo tribunus jam a. 52 vel 53 de illo tumultu Paulum interrogare potuit? — c/ Deinde difficile est varios vitae s. Pauli eventus ordinare intra a. 52 et 33, quo anno Christus, juxta probabiliorem computum crucifixus fuit ⁸. — Demum d/ huic sententiae omnino obstare videntur ea quae sub e/ dicturi sumus de anno comparationis Pauli coram Gallione, proconsole Achaiae.

Altera sententia. Quibus omnibus permoti, plerique auctores motionem Felicis Festique adventum in Judaea usque ad a. 58, imò ad a. 60 retardarunt. Quam sententiam Schürer ⁹ hoc modo probat: s. Paulus paulo post ¹⁰ amotionem Felicis et adventum Festi profectus est Romam. Iter autem incoeptum est durante aestate, cum post festum diei expiationis Judaeorum (circa aequinoxium autumnii) Bóniportum in insula Creta appulerit ¹¹. Fuerit autem aestas a. 60. Etenim secundus Felicis successor Albinus, haud tardius quam a. 62 in Palaestinam venerit ¹²: atqui, si Festus tantum a. 61 procurator renuntiatus fuisset, per singulum annum munere functus esset, quod spatium aequo brevius videtur, attentis variis eventibus intra dictum annum teste Josepho ¹³ collocandis. Unde a. 60 velut *terminus ad quem* assumendus

1. - *Antiq.*, 20, 8, 9.

2. - *Annal.*, 13, 23.

3. - *Eus., Chron.* (Ed. Schoene, 2, p. 152-155), coll. s. Hier., *De vir. ill.*, 7; Euthalius *Prolog. in epp. s. Pauli*.

4. - *Jos., Antiq.*, 20, 7, 1,

5. - *Act* 24, 10.

6. - *Act* 21, 38.

7. - *Antiq.*, 20, 8, 4-6; *Bel. Jud.*, 2, 13, 1-5.

8. - Cf. *Jacquier*, 1, p. 17 s.

9. - *GJV.*, 1, p. 577 ss., n. 36.

10. - *Act* 25-27.

11. - *Act* 27, 8 ss.

12. - *Schuerer, o. c.*, p. 583; cf. *Jos., Bel. Jud.*, 6, 5, 3.

13. - *Antiq.*, 20, 8, 9-11.

est, quatenus adventus Festi non potest post a. 60 reponi. — Quod autem *terminum a quo* spectat, non licet ultra annum 60 multum ascendere. Etenim duobus annis ante Felicis revocationem captivitas s. Pauli incoepit (*Act* 24, 27); jamvero hoc ipso tempore incoepit captivitatis, Apostolus testatus est Felicem jam "ex multis annis" munere suo functum esse (24, 10); quae verba Pauli spatium saltem 6-5 annorum significare apparet; jamvero aliunde novimus Felicem procuracionem obtinuisse a. 52. Unde concludunt *Pauli incarcerationem* a. 58, motionem Felicis et adventum Festi a. 60 esse reponendum.

Ad argumenta prioris sententiae satis adaequate plures respondent ¹, simul nova argumenta ad propriam opinionem stabiliendam afferentes ². Ita ostendit Zahn ³ Josephum erravisse in eo quod de Palante narrat. Praeterea versio Arriena Chronici Eusebii (a. 54) rejicienda videtur, veraque lectio Eusebii apud s. Hier. servata fuerit (a. 56). Auctoritas autem Eusebii in hac quaestione non magni facienda apparet ⁴. Et tandem egregia confirmatio accessit ex iis quae jam sub c/ dicturi sumus.

c/ Tertium est factum, nempe *comparatio Pauli coram Gallione proconsule Achaiae* (*Act* 18, 12 ss.), cujus tempus satis approximative determinari potest. Ex quadam inscriptione a. 1905 Delphis inventa colligitur Gallionem proconsulatum Achaiae gessisse certe inter finem Aprilis a. 51 et finem Aprilis a. 53, imo valde probabiliter ab exeunte Aprili a. 52 ad exeuntem Aprilem a. 53. — Atqui satis obvium est supponere adversarios Pauli ipsis initis proconsulatus Gallionis voluisse contra Paulum uti; item bene intelligimus Paulum ideo, post causae suae successum "dies multos" permanisse Ephesi (*Act* 18, 18), quia dies multos adhuc protectione Gallionis fruebatur. Unde *comparatio Pauli cum magna probabilitate reponenda videtur tempore verno a. 52* ⁵.

d/ Tandem quantum est factum profanum in relatione ad conversionem s. Pauli attendendum: tribus enim annis inde — ut omnino videtur — a conversione sua computandis, *fugere coactus est Paulus Damasco* instituitque primum iter in Jerusalem, *Act* 9, 24; *Gal* 1, 16 s.; porro juxta *2 Cor* 11, 32 hoc momento civitas Damascena subjecta erat *Aretae*, regi Nabataeorum; jamvero hoc non fuit ante a. 37 (cfr notanda ad *Act* 9, 24).

Si determinationibus chronologicis relatis inhaerere possumus, jam poterit chronologia Actuum satis presse stabiliri. Etenim:

1. Quod spectat facta *inde ab incarceratione hierosolymitana Pauli*, haec ipsa incarceration si reponitur a. 58 (v. supra), et quidem circa Pentecosten a. 58 (21, 17 ss.), tunc ulterius: duobus annis (58-60) captivus manet Caesa-

1. - Cf. Schuerer, *l. c.*; — Zahn, *Einl.*, 2, p. 638 ss.; — Aberle, *BZ.*, 1905, p. 371 ss.; — Turner ap. Hastings, 1, p. 417 ss.; — Belser, *TQS.*, 1898, p. 353 ss.; *Einl.*, p. 130; — Batiffol, *RB.*, 1897, p. 4.

2. - Eus. (*Chron.*, ed. Schoene, 2, p. 152) testatur Festum procuracionem nactum esse a. 10 Agrippae II. Jamvero Agrippa II regnum accepit non a. 45, uti autumat Eusebius, verum a. 50 (Cf. Zahn, 2, p. 416). Quod posteriori sententiae favet.

3. - *Einl.*, 2, p. 639 s.

4. - Secundum Schuerer (*ZWT.*, 1898, p. 21 ss.) omnia huc spectantia e Josepho deprompsisset, quo casu ejus auctoritas nullius momenti esset. Cf. Batiffol, *l. c.*; — Rose, p. xxxiii.

5. - Cfr. Dubowy, *Paulus und Gallio*, in *Bibl. Zeitschr.*, 1912, pp. 142 ss.; — Brassac, *Une inscription de Delphes et la chronologie de Saint Paul*, *R. B.*, 1913, pp. 36 ss., 207; — Prat, *La chronologie de l'âge apostolique*, *Rech. de science religieuse*, 1912, pp. 372 ss.

reae (*Act* 24, 27); durante aestate a. 60 incipit navigatio Romam (*Act* 27, 9), sequitur, post naufragium, stadium trium mensium in insula Melitensi (*Act* 28, 11), exinde, tempore verno a. 61, iter Romam (*Act* 28, 12-16) quo adveniunt circa mensem Martii a. 61; hic duos annos transit in captivitate usque ad momentum quo explicit Actuum historia, proinde tempore verno a. 63. — (Circa idem tempus Judaei, per anarchiam subsecutam mortem procuratoris Festi, occiderunt Jacobum fratrem Domini. — Quonam autem anno et anni tempore martyres occubuerint Paulus et Petrus certo determinari nequit, quamvis utique ex testimonio Eusebii dicendum videatur eos circa finem regni Neronis mortuos esse (a. 65-68) ¹.

2. Quod spectat facta *ante illam incarcerationem*: novimus Paulum post suam comparitionem coram Gallione, ineunte a. 52, per tempus aliquod satis diuturnum, *ἡμέρας ἑξαῦτας*, Corinthi mansisse indeque navigasse in Syriam (18, 18); probabile est ipsum profectum esse decursu aetatis ejusdem a. 52; Ephesum descendit, ast non haeret (18, 19 ss.); pervenit Caesaream ad mare, inde ascendit Hierosolymam, nec ibi haeret, et descendit Antiochiam, finem imponens 2° itineri suo Apostolico. Omnia dicta suadent hunc adventum Antiochiam exeunte aestate vel autumnio a. 52 esse reponendum.

Si ita, jam determinare licet *tertium iter Apostolicum* Pauli. Hiemen transierit Antiochiae (18, 23), et ineunte a. 53 iter inchoaverit. Successive visitat ecclesias regionis Galaticae et Phrygiae indeque Ephesum devenit. Hic per tres ferme annos consederit (cfr 19, 8, 10 et 22; — 20, 31), salvo utique itinere quodam Corinthum (de quo cfr dicenda ad 19, 10). Inde proficiscitur Troadem (II *Cor* 2, 12), venit Macedoniam (20, 2), ut videtur evangelium defert usque in Illyriam (cf. 20, 2; *Rom.* 15, 19), unde ulterius pergit Corinthum ubi per tres menses manet (20, 3), et per Macedoniam Asiam min., Rhodum, Phaeniciam revertitur — ut dictum est, circa Pentecosten a. 58 Hierosolymam (21, 15). — Haec tertii itineris chronologia egregie exinde confirmatur quod spatium 5 annorum ipsi attributum revera aptum apparet pro omnibus eventibus eidem assignatis.

3. Quod spectat *secundum iter apostolicum*, obvia sunt facta: aliquo tempore post Concilium Jerusalem, Paulus Antiochia proficiscitur et perambulat Syriam et Ciliciam (15, 40), pertransit Derben, Lystram aliasque civitates (16, 1, 4); voluisset praedicare in regione Ephesina (15, 6), ast vetatur a Spiritu sancto, et pertransit Phrygiam et Galaticam regionem (Galatiam septentrionalem) ubi quasi occasionaliter praedicasse videtur (cfr notanda ad 16, 5); sic venit ad confines Mysiae et voluisset penetrare in Bithyniam, sed etiam hoc illi vetatur (16, 7), et per Mysiam divinitus admonitus transit in Macedoniam (16, 11 ss.): quae omnia facta non videntur multum tempus absumpsisse. — Philippis in Macedonia satis diu permanserit (16, 12 ss.); transit per Amphipolim, Apolloniam, venit Thessalonicam ubi non diu, quamvis probabilius ultra tres hebdomadas, praedicasse videtur (17, 1 ss.), et pergit Beraeam, at etiam hic non diu manserit (17, 10 ss.); abit Athenas, ubi non diu haeret (17, 14 ss.), et tandem venit Corinthum, ubi "sedit annum et sex menses" (18, 1-11). Hic locum habet supra descripta comparatio coram Gallione, initio a. 52, quae videtur reponenda tempore satis amplo, puta aliquot mensibus, ante finem illius sesquianni commorationis Pauli

(1) Cfr Prat, R. B., 1912, pp. 390 ss.

(cfr notanda ad 18, 18). — Nonne omnia haec facta, inde a profectu Pauli Antiochia usque ad comparationem coram Gallione apte concluderentur intra spatium duorum circiter annorum? — Si ita, Paulus iter illud incoeperit initio a. 50, illudque, redeundo Antiochiam absolverit, ut dictum est supra, exeunte a. 52¹.

4. Inde determinari potest etiam *tempus Concilii Hierosolymitani* (Act 15, 1-34); illud enim brevi ante secundum Pauli iter celebratum esse elucet ex eo quod Paulus a Concilio reversus, non nisi "aliquantum temporis" et "aliquot dies" (nota tamen dicenda ad 15, 36) Antiochiae remansit (15, 33, 36). Jure igitur a. 49 exeunte concilium apostolicum habitum esse asserimus².

5. Quod vero spectat alia facta Concilio hierosolymitano anteriora, quodque spectat *primum iter Apostolicum* quod una cum Barnaba instituit Paulus, habemus in ep. ad Gal. et II Cor quasdam notitias retinendas. Etenim a/ Gal 1, 16 s. narrat ipse Paulus se post conversionem suam primum praedicasse Damasci, dein abiisse in Arabiam et rediisse Damascum; elapsis autem tribus annis — qui omnino videntur computandi a conversione ejus — proficiscitur Hierosolymam ad videndum Petrum, et per quindecim dies ibi manet; porro b/ juxta II Cor 11, 32, hoc tempore civitas Damascena erat sub dominio Aretae, regis Nabataeorum; jamvero hoc non fuit ante a. 37 (v. supra); — tandem c/ Gal 2, 1 ss. refert se iterum tendisse Hierosolymam, illudque iter — ut iterum videtur — quatuordecim annis post suam conversionem reponit; porro hoc iter sine dubio identificandum est cum itinere quod juxta Act 15 instituit in ordine ad Concilium Apostolicum (v. dicenda ad Act 15. 4).

a/ Haec si jam applicantur, concludes *conversionem Pauli* locum habuisse 14 a. ante Conc. Hierosolymitanum, adeoque a. 35, vel si Paulus fractione annorum pro annis computaverit, a. 36³; ejus iter in Arabiam et commorationem Damasci absumpsisse tres annos sequentes, eumque Damasco evasisse et prima vice *abiisse Hierosolymam* a. 38 vel 39 — quae determinatio bene convenit cum supra dictis de Areta⁴.

b/ Hac vice, a. 38-39, per 15 dies remanet Hierosolymis (Gal 1, 18), indeque

1. - In tabula chronologica infra subjicienda variis eventibus hujus 2di itineris suum approximativum tempus, juxta narrationem Actuum assignare conabimur.

2. - Cf. Aberle, *BZ.*, 1903, p. 274 ss. — Prat, *Recherches de Science religieuse*, 1912, pp. 391 s. — Brassac, *l. c.*

3. - In favorem hujus temporis recentioris conversionis s. Pauli (alii enim altius ascendunt) non tantum dicta de evasione ejus sub Areta, sicut etiam dicta de comparatione ejus coram Gallione, sed et plura alia ab illius sententiae patronis invocantur: dicunt enim narrationem Act 1-9 et signanter statum ad quem christianismus jam devenerat satis manifeste indicare tempus satis diuturnum intercessisse inter mortem Jesu et conversionem Pauli, et certe spatium unius fere vel duorum annorum quod quidam huc introducunt plane insufficiens apparere (cfr tamen M. Chaurme, *Rev. Bibl.*, 1918, pp. 529 s.); — praeterea sicut pro processu Synhedrii adversus Stephanum, ita etiam pro commissione a Summo Sacerdote facta Paulo ut Damascum quaerat christianos eosque vinctos adducat Hierosolymam, non potest melior detegi epocha quam illa quae secuta est profectum Procuratoris invidi et severi, qualis fuit Pilatus, nimirum tempus venum a 36, quo tempore caeteroquin regnabat Vitellius (36-39) qui omnibus mediis Judaeos sibi lucrari satagebat. Cfr Prat, *Rech. de Sc. relig.* 1912, pp. 386 s.

4. - Unde apparet quoque non posse computari a conversione Pauli ad Concilium Apostolicum 17 a., i. e. 3 a. usque ad 1m iter Hierosolymitanum, et 14 a. alios inde ab illo itinere usque ad Concilium; secus Pauli conversio reponenda esset a. 32-33, ejusque primum iter a. 35-36; jamvero hoc tempore Damascus nondum erat sub potestate Aretae.

regiones Syriae (*Gal* 1, 21) abit Tarsum in Cilicia (*Act* 9, 30; *Gal* 1. c.). — Hic autem remanet ab illo a. 38-39 usquedum quadam die Barnabas eum ibidem requirat et ducat Antiochiam (*Act* 11 25); per totum annum hic praedicat Paulus. Ut videtur durante hoc anno (*ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις*, *Act* 11, 27) propheta quidam Antiochiam adveniens praedicat famem super-venturam, adeo ut Christiani eleemosynas congregent quas Paulus cum Barnaba defert Hierosolymam (*Act* 11, 27 ss.); haec autem fames in Judaea videtur locanda a. 44 (cfr notanda ad 11, 28).

c/ Ex dictis sequitur ab a. 38-39 usque ad a. 44 currere spatium 4-5 a. quos adimpletos novimus, tum commoratione quadam Pauli Tarsi, cujus commoratio duratio in *Act* explicite saltem non indicatur, tum praedicatione Pauli et Barnabae Antiochiae, quam praedicationem per integrum annum durasse affirmant *Act*, tum accidentali quodam itinere Hierosolymitano, quod iter omnia suadent breve fuisse. — Quomodo illud spatium 4 5 annorum fuit distributum? An Paulus mansit Tarsi ab a. 38-39 usque ad a. 43, ita ut Antiochiae praedicaverit a. 43-44 et hoc a. 44 instituerit iter Hierosolymitanum? Res non videtur bene congrua. Etenim α/ mira et mysteriosa valde videretur hujusmodi Pauli commoratio Tarsi per 3-4 annos: quid enim ubi fecerit nullo verbo innuunt *Actus*; et nonne Dominus in visione a. 39 ipsi edixit tempus inchoandi ministerium gentilium esse instans? — β/ si vere, ut putamus, Cornelii, primi gentilis, conversio a s. Petro locanda est ante a. 38-39, si tunc definitive revelatus fuit Petro et Ecclesiae modus quo gentiles ad Christum convertendi essent (cfr not. ad 9, 32). nonne aequè mirum et mysteriosum apparet quod per plures adhuc annos daret antequam conversio gentilium inchoetur? Nonne contra haec conversio satis cito fuit inchoata per illos missionarios de quibus 11, 20? Et nonne textus *Act*, 11, 20 ss., innuit non multum effluxisse temporis inter hanc praedicationem inchoatam et adventum Barnabae et tandem adventum Pauli?

Unde sic videntur facta ab a. 38-39 usque ad a. 44 ordinanda: a. 38-39 venit Paulus Tarsum; eodem anno 39 vel 40 jam veniunt missionarii qui Antiochiae evangelizant Gentiles, cum magno successu; quare advenit eo Barnabas, et vocat eodem adhuc anno 40 Paulum. Simul praedicant fidem Antiochiae per integrum annum; sed elapso hoc anno, ulterius Evangelium ferunt in regionem vicinam, in Syriam et Ciliciam, ubi ministerium suum exercent usquedum a. 44, causa deferendi eleemosynas, iter instituant in Jerusalem; redeunt Antiochiam, et satis cito aggrediuntur primum illud iter apostolicum de quo *Act* 13, 1 ss. — Si vera est haec expositio, tunc Paulus Tarsi nonnisi paucos menses degisset, illudque tempus praedicando Judaeis, et forte etiam Ethnicis, ibidem commorantibus insumpsisset. — Quod autem 11, 26 dicatur Paulum per annum integrum conversatum esse Antiochiae, minime excludit eum deinde per tres circiter annos in Syria et Cilicia praedicasse; imo haec hypothesis optime explicaret Concilium Apostolicum (*Act* 15, 23) dirigere epistolam ad fratres "qui sunt Antiochiae, et Syriae et Ciliciae", et Paulum a Concilio reducem, decretum promulgare primo Antiochiae (15, 30), et dein in Syria et Cilicia (15, 41), — dum tamen de ministerio in Syria et Cilicia exercito nullibi fit ulla mentio. — Sic caeteroquin optime intelligitur quod dicit Paulus *Gal* 1, 21, se post profectum ex Jerusalem venisse, non dicit: Tarsum, sed in partes Syriae et Ciliciae, et v. 22 s., alludens sane etiam ad illam commorationem in Syria et Cilicia, addit Ecclesias Judaeae de Paulo audire eum evangelizare fidem.

d/ Quanto et tempore Paulus post suum reditum Antiochiam, inchoaverit pri-

num iter Apostolicum (Act 13, 1 ss.) explicite non dicitur; ast nulla ratio apparet quare hoc iter esset posterius reponendum; unde a 44-45 itineri illi se commiserit; quod confirmatur tum *a/* ex eo quod itineris inchoatio a s. Luca narratur post narratam mortem Herodis Agrippae I quae a. 44 contigit, quod innuit iter de facto post hanc mortem incoepisse. — tum *β/* ex eo quod spatium temporis quod effluxit ab a. 44-45 usque ad Concilium a. 49 exeunte celebratum, revera aptum apparet pro integro illo primo itinere quale refertur Act 13, 1 — 14, 26, simul computando illud “*tempus non modicum*” quod juxta 14, 27 Paulus inter finem primi itineris usque ad Concilium moratus est Antiochiae.

6 Tandem quod alia facta spectat quae in Act narrantur, haec sufficiant: *Martyrium s. Stephani* non longo tempore praecessisse conversionem Pauli narratio Lucae (Act 7, 59; 9, 1) satis innuit, adeoque eodem a. 36 contigerit; — *praedicatio* variorum missionariorum, in specie Philippi, et deinde Petri et Joannis in Samaria (Act 8) eodem a. 36 incoeperit; — iter apostolicum s. Petri (Act 9, 31 ss.), sicut et conversio Cornelii centurionis a Petro (Act 10), simul cum justificatione illius facti a Petro praestita (Act 11, 1-18), item ministerium ab aliquibus christianis Antiochiae exercitum apud ipsos gentiles (Act 11, 19-24): haec omnia, ut facile apparet, reponenda sunt post conversionem Pauli a. 35-36 (cfr Act 9, 31) et ante adventum Pauli Antiochiam a. 40 (cfr Act 11, 25); imo putamus omnino conversionem Cornelii et justificationem Petri esse reponendam ante a. 38-39, quo anno Paulus venit Hierosolimam videre Petrum (v. notanda in Act 9, 31); ministerium vero illorum christianorum apud gentiles Antiochiae post dictum congressum Petri et Pauli. *Martyrium Jacobi* (Act 12) sicut et *Petri incarcerationis* ab Herode ejusque *liberatio* durante eodem tempore quo Paulus Antiochiae et in Syria et Cilicia praedicat videntur reponendae (κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν Act 12, 1), et certe ante mortem Herodis, a. 44, adeoque a. 41-44; et quidem plura suadent ut martyrio Jacobi et liberationi Petri a. 42 assignemus ¹.

7. Ea autem quae narrantur Act 1, 1-6, 7, nimirum Ascensio Domini, electio Matthiae, descensus Spiritus s., primum ministerium Apostolorum, et signanter Petri et Joannis, horumque processus coram Synhedrio, electio diaconorum, haec omnia reponenda erunt inter a. 29, 30, 33 vel 35 — et a. 36, pro diversa sententia quam aliquis circa chronologiam vitae Jesu tenendam censuerit. Porro certum videtur Jesum non ante a. 5 vel 6 ante aeram vulgarem natum esse ². Quod autem spectat *vitam publicam Jesu* non una est auctorum sententia. Non paucis enim placet Jesum a. 29 aerae vulgaris esse a Joanne baptizatum et a. 33 crucifixum fuisse et a

1. Ita v. g. Herodēs, tam sollicitus ut gratiam Judaeorum captaret (teste Flāv. Jos., et Act 12, 3) non expectaverit usque ad finem regni sui (41-44) sed jam a primo tempore persecutionem contra Christianos aggressus sit, adeoque Pascha de quo 12, 3 fuerit Pascha a. 42. — Huic a. 42 etiam conclamant quaedam documenta traditionis. Cfr. Fouard, *Saint Pierre*, pp. 471 ss.; de Smédet, *Dissert. selectae in primam aetatem hist. eccl. diss. 1: De Romano s. Petri episcopatu*.

2. — Lc 3, 21-23: “Et ipse Jesus erat incipiens quasi annorum triginta”, coll. 3, 1: “anno autem quintodecimo imperii Tiberii Caesaris”. Augustus a. 14 die 19^a augusti obiit, ita ut a. 15^a Tiberii computandus sit a 19 augusti anni 28 usque ad 18 augusti anni 29, vel a 1 januarii 29 usque ad 31 decembris 29. Verba autem “quasi triginta annorum”, uti jam animadvertibat Wallon (De la croyance due à l'Évangile, Paris 1858, p. 360) “peuvent se dire d'un homme qui a plus de vingt-cinq ans et moins de trente-cinq”.

mortuis surrexisse¹; alii altius ascendentes morti Jesu a. 30, vel imo a. 29 assignant²; — alii contra ad tempus recentius descendentes baptismo Jesu a. 30, morti vero a. 35 assignant³. Quam quaestionem hic sufficiat indicasse.

Nota. De Chronologia N. T. consuli possunt:

Anger, *De temporum in Actis Apost. ratione*, 1833.

Cornely, *Historica et critica Introductio in U. T. libros sacros*, Parisiis, 1885-1886.

Turner, ap. Hastings, *Dictionary of the Bible*, t. I, 1898, p. 403 ss.

Ramsay, *St Paul the Traveller and the Roman Citizen*, London, 1903.

Schürer, *Geschichte des Jüdischen Volkes im Zeitalter J. C.* Leipzig, 3^a ed., 1901.

Blass, *Acta Apostolorum*, Göttingen, 1905.

Belser, *Einleitung in das N. T.*, Freiburg i. B. 1905.

Harnack, *Chronologie der altchristlichen Litteratur bis Eusebius*, 1897.

Lewin, *Fasti sacri*. 1865.

Lightfoot, *Biblical Essays*, London 1893.

Jacquier, *Histoire des Livres du N. T.*, t. I Paris, 1903.

Zahn, *Einleitung in das N. T.* Leipzig 1900; 3^a ed. 1907.

Peloubet, *The Teachers Commentary, Acts*, Oxford, 1901.

Moffatt, *The historical N. T.*, Edinburgh, 1901.

Hoennicke, *Die Chronologie des Lebens des Apostels Paulus*, Leipzig, Deichert, 1903. Cfr R. B., 1903, p. 443 s.

Aberle, *Biblische Zeitschrift*, 1905. p. 371 ss.

Zellinger, *Zur Dauer der öffentlichen Wirksamkeit Jesu*, Munster i W., 1906.

Bonkamp, *Zur Evangelienfrage*, Munster, 1909.

Dausch, *Bibl. Zschr.*, 1910, pp. 377 ss.

Kellner, *Jesus von Nazareth und seine Apostel im Rahmen der Zeitgeschichte*, Ratisbonae, 1908.

Semler, *Ned. Kath. Stammen*, 1920, pp. 246.

1. - Cf. Ladeuze, *RHE.*, 1904 p. 894 ss. *La date de la mort du Christ d'après quelques études récentes.* "En l'an 28, la Pâque est tombée le 29 mars. En supposant même que Jean-Baptiste eût commencé sa prédication dès les premiers jours de janvier 28, il serait encore impossible de placer cette prédication de Jean, le baptême de Jésus, son séjour de quarante jours au désert et les débuts de son ministère, avant le 29 mars de la même année. Donc, la Pâque qui tombe au commencement de la vie publique du Sauveur, n'est pas celle de l'an 29. Elle ne peut être antérieure à celle de l'an 29, le 17 avril. Si le Christ était mort à la Pâque de l'an 30 (6 avril), sa vie publique aurait à peine duré un an. Les Synoptiques et, en tous cas, saint Jean ne nous permettent pas d'admettre une si courte durée. D'autre part, les calculs astronomiques ne nous laissant le choix qu'entre les années 30 et 33, c'est le Vendredi 3 avril 33 qu'il nous faut placer la mort de Notre-Seigneur". Cfr Bach, *Monats-tag und Jahr des Todes Christi*, Frib. i. B., 1912.

2. - Cfr Pratz, *Recherches de science religieuse*, 1912, pp. 82 ss.; ubi tamquam improbabilis rejicitur sententia Jesum a. 33 mortuum esse, et tamquam probabilior statuitur 18 martii a. 29.

3. - Cfr M. Chaurme, *Revue Biblique*, 1918, pp. 215 ss., 506 ss. Hic auctor morti Jesu assignat 8 Aprilis 35, et conversioni Pauli a. 36 vel 37; non immerito forte aestimans omnes eventus in primis captibus Acti relatos infra breve hujusmodi spatium temporis locum habuisse.

Data A. D.	Actus Apost. Epistolae s. Pauli.	Eventus.
Quidam eventus evangelici.		
7-5 a. Ch.		Nativitas Christi in <i>Bethlehem</i>
27-29 p. Ch.		Baptismus Christi in <i>Jordane</i>
vel 29, 18 Martii		Crucifixio Christi in monte <i>Calvarii</i>
vel 30, 7 Aprilis		
vel 33, 3 Aprilis		
vel 35, 8 Aprilis		
3 ^a die p. mort		Resurrectio; apparitiones; dicta; praecepta in <i>Jerusalem, Judaea et Galilaea</i>
Eventus in Actibus Apostolorum descripti.		
Pars. I. Ecclesia apud Judaeos.		
I. Ecclesiae fundatio praeparatur.		
40 ^a die p. resurr.	1, 1-12 .	Ascensio in monte <i>Olivet</i>
10 dies p. ascens.	12-14 .	Apostoli expectant Spiritum s. in <i>coenaculo</i>
	15-26 .	Electio <i>Mathiae</i> in coenaculo
II. Ecclesiae fundatio Hierosolymis.		
50 ^a die p. resurr.	2, 1- 4 .	Descensus Spiritus Sancti in coenaculo
»	5-13 .	Glossolalia in et coram coenaculo
»	14-41 .	Petri oratio ejusque effectus in auditores
	42-47 .	Sancta primorum christianorum vita <i>Hierosolymae</i>
III. Confirmatio Ecclesiae hierosolymitanae.		
Eventus huc pertinentes in- tra longius vel brevius spatium temporis loca- bis, pro tempore quod morti Jesu assignaveris.	3, 1-11 .	<i>Petrus et Joannes</i> claudum sanant ad portam <i>templi</i>
	12-26 .	Petri oratio ad porticum <i>Salomonis</i>
	4, 1-31 .	<i>Petrus et Joannes</i> incarcerati, judicati in <i>synedrio</i> ac dimissi; oratio fidelium exaudita
	32-37 .	Vita christianorum. — <i>Josephi</i> exemplum.
	5, 1-11 .	<i>Ananias et Saphira</i>
	12-16 .	Miracula et Ecclesiae incrementum <i>Hierosolymae</i>
IV. Persecutiones in Ecclesiam crescentem.		
De tempore horum even- tuum rec. dicta ad III. 36 vere » » 36	17-20 .	<i>Petrus et Joannes</i> incarcerati, liberantur
	21-26 .	Iterum docent in Templo
	27-62 .	Iidem coram <i>synhedrio</i> ; — Judicium ira; oratio <i>Gamaliel</i>
	6, 1- 7 .	Septem diaconorum electio
	8-15 .	<i>Stephanus</i> ductus ad <i>Synhedrium</i>
	7, 1-54 .	<i>Stephani</i> oratio in <i>Synhedrio</i>
»	55-59 .	<i>Stephanus</i> lapidatur extra civitatem
	8, 1- 3 .	Persecutio adversus Ecclesiam <i>Hierosolymae</i>
Pars. II. Ecclesia ad Gentiles transiens.		
I. Conversio Samaritanorum et Aethiopis.		
36	4-13 .	Ministerium diaconi <i>Philippi</i> in Samaria; <i>Simon</i> magus.
36	14-25 .	» Petri et Joannis in Samaria; <i>Simon</i> magus.
36 (39 ?)	26-40 .	<i>Philippus</i> Eunuchum Aethiopem convertit in via <i>Gazae</i>

ACTUUM APOSTOLORUM

Imperatores Romanorum et recetros civiles.	Summi Pontifices Judaeorum. Historia profana.
Augustus Caesar, 30 a. Ch.-19 Aug. a. 13 p. Ch. Tiberius Caesar, 14-16 Mart. 27 Pontius Pilatus proc. Jud. 26-36	Herodes Magnus 37-4 a. Ch. Herodes Antipas 4 a. Ch.-39 p. Ch. Annas S. P. 6-15. Ismaël, 15-16. Eleazar, 16-17. Simon, 17-18. Caïphas 18-36. Mors Sejani 31.
.	Seneca 4 a. Ch.-65 p. Ch. Aretas IV. — Administratores Nabataeae 9 a. Ch.-40 p. Ch.
.	Gamaliël 30-40 p. Ch. Philo Judaeus 20 a. Ch. — 40 p. Ch.
.	Drusus, Germanici filius, moritur a. 33.
Vitellius, praef. Syriae.	

II. Paulus Apostolus gentilium.		
36 vere . . .	9, 1-19a . 19b-22 .	<i>Pauli conversio</i> in via ad Damascum
36-38 . . .	<i>Gal</i> 1, 18 . 9, 23 . 24-25 .	Paulus praedicat <i>Damasci</i> Paulus tendit in <i>Arabiam</i> Paulus ex Arabia redit <i>Damascum</i>
39	<i>2Cor</i> 11-32 .	Apostolus fugere coactus ex Damasco
39	9, 26-29 . <i>Gal</i> 1, 18 s.	Paulus venit videre Petrum et praedicat <i>Hierosolymae</i>
39	22, 17-21 .	Paulus divinitus monetur de inchoando ministerio gentilium
39	9, 30 . <i>Gal</i> 1, 21 .	Paulus redit Tarsum
III. Conversio ipsorum gentilium.		
36-39 . . .	9, 31 . 9, 32 . 9, 33-35 . 9, 36-43 . 10, 1-48 .	Ecclesiae incrementum in Palaestina <i>Petrus</i> visitat christianos per Palaestinam <i>Petrus</i> Aeneam sanat Lyddae Tabitham resuscitat Joppae <i>Cornelii conversio</i> Caesareae: oratio <i>Petri</i> ; Spiritus S. descensus; baptismus <i>Cornelii</i> aliorumque
39	11 1-18 . 9, 26-29 . <i>Gal</i> 1, 18 .	<i>Petrus</i> Hierosolymae interrogatus respondet <i>Petrus</i> accipit Paulum Hierosolymae
36 ss.	11, 19 .	Ecclesiae propagatio inter <i>Judaeos extra Palaestinam</i>
39-40	11, 20-21 .	Ecclesiae fundatio inter gentiles <i>Antiochiae</i>
40	11, 22-24 .	<i>Barnabas</i> ab Hierosolymis venit <i>Antiochiam</i>
40	11, 25 .	<i>Paulus</i> ex Tarso vocatus venit <i>Antiochiam</i>
40-41	11, 26 .	<i>Paulus</i> et <i>Barnabas</i> per annum docent <i>Antiochiae</i>
40-41	11, 27-28 .	Prophetae (<i>Agabus</i>) ab Hierosolyma veniunt <i>Antiochiam</i> et praedicunt famem
41-44	9, 30 . <i>Gal</i> 1, 21 .	<i>Paulus</i> et <i>Barnabas</i> praedicant etiam in <i>Syria</i> et <i>Cilicia</i>
44	11, 29-30 .	<i>Paulus</i> et <i>Barnabas</i> collectam deferunt Hierosolymam
IV. Persecutio Herodis Agrippae.		
42	12, 1- 2 .	<i>Jacobi</i> martyrium sub Herode Agrippa Hierosolymae
42	3-18 .	Incarceratio <i>Petri</i> , mira liberatio. — Herodes custodes occidit
44	19-23 .	Herodes Agrippa ab Hierosolyma tendit Caesaream ibique ob honores divinos acceptos a Deo percutitur
44	24 .	Ecclesiae extensio
44	25 .	<i>Paulus</i> et <i>Barnabas</i> , assumpto Joanne Marco, ab Hierosolyma redeunt <i>Antiochiam</i>
Pars III. Ecclesia apud gentiles.		
I. Itinera apostolica Pauli.		
A. Primum iter apostolicum Pauli.		
45	13, 1- 3 .	Vocatio Pauli et Barnabae <i>Antiochiae</i>
45	4 .	Navigant <i>Cyprum</i> , cum Marco
45	5-12 .	veniunt <i>Salaminam</i> ; — inde <i>Paphum</i>
45 antehiennem .	13-14 .	Discedit Marcus, Paulus et Barnabas tendunt <i>Pergen</i> et <i>Antiochiam Pisidiae</i>
46	15-49 .	Orationes Pauli <i>Antiochiae Pisidiae</i>
46	50-52 .	Paulus et Barnabas expulsi, petunt <i>Iconium</i>
47	14, 1- 4 .	commorantur diu <i>Iconii</i>
47	5-19 .	Ab <i>Iconio</i> expulsi, confugiunt <i>Lystram</i> et <i>Derben</i> , ibique et in circuitu evangelizant
47 post hiennem .	20-27 .	Redeunt eadem via versus <i>Antiochiam Syriae</i> ibique tempus non modicum morantur

Vitellius. loco Pilati a. 36 Marcellus proc. Jud. 36-37 Marcellus proc. Jud. 37-41 Caligula, 16 Mart. a. 37-24 Jan. 41. Herodes Agrippa I, 37-44, rex Bataneae, Trachonitidis	Pilatus Samaritanos castigat a. 35 et a Vitellio a. 36 Romam mittitur. Vitellius Judaeos benigne tractat 36-37. Jonathan S. P. a. 36-37. Theophilus S. P. a. 37-41. Herodes Antipas in Galliam relegatus a. 37 Aretas IV Damasci rex a. 37. Josephi nativitas a. 37 $\pm$.
Petronius, Syriae praefectus Claudius 24 Jan. 41-13 Oct. 54 Herodes Agrippa I, a. 41-44, rex Judaeae Cuspius Fadus, proc. Jud.	Caligula in Templo statuam suam poni jubet a. 39. Simon Cantheras S. P. 41. Tempus aureum Judaeorum sub Agrippa I. Seneca in exsilio. 41-49. Matthias, Anani filius, S. P. Ellonaeus. Cantherae filius, S. P. Tumultus Theudae.
.	Mors Herodis Agrippae I, 44.
Tiberius Alexander, proc. Jud. a. 46 Ventidius Cumanus. proc. Jud. a. 46 Herodes Agrippa II, rex Chalcidis a. 48.	Joseph, filius Canis. S. P. a. 45. Helena, regina Abiadene, Hierosolymae. James in Judaea a. 45. Alexander occidit filios Judae Galilaei. Ananias, filius Nebedaei, S. P. a. 49-59. Seneca, Neronis tutor.

B. Concilium Hierosolymitanum.		
49 exeunte . . .	15, 1-3 .	Paulus et Barnabas ob conflictus ortos ascendunt <i>Hierosolymam</i>
49 exeunte . . .	<i>Gal</i> 2, 1ss.	
49 exeunte . . .	15, 4-29 .	<i>Concilium</i> apostolicum
49 " . . .	30-35 .	Paulus et Barnabas redeunt <i>Antiochiam</i>
	<i>Gal</i> 2, 11ss.	<i>Controversia</i> Antiochena Paulum inter et Petrum
C. Secundum inter apostolicum Pauli.		
50 vere . . .	15, 36-41 .	Paulus cum Sila ab Antiochia profectus, perambulat <i>Syriam</i> et <i>Ciliciam</i>
		Barnabas cum Marco tendit Cyprum.
	16, 1 5 .	Assumpto Timotheo transeunt per <i>Derben</i> , <i>Lystram</i> , <i>Iconium</i> , <i>Antiochiam</i> <i>Pisidiae</i>
	6 .	pertranseunt <i>Phrygiam</i> et <i>Galatiam</i> (septentrionalem)
	7-9 .	pertranseunt <i>Mysiam</i> et veniunt <i>Troadem</i>
50	10-12 .	A Troade navigantes, cum Luca, veniunt <i>Samothraciam</i> <i>Neapolim</i> . <i>Philippos</i>
50	13 40 .	<i>Lydia</i> sanata; — incarcerantur; — terraemotus; — janitorem baptizant; — liberantur
50	17, 1-9 .	Perambulant <i>Amphipolim</i> , <i>Apolloniam</i> , veniunt <i>Thessalonicam</i> , ubi Ecclesia fundatur
50	10-14 .	Veniunt <i>Beroeam</i>
51	15-34 .	Paulus venit <i>Athenas</i>
51		Apostolus loquitur ibi in synagoga, in foro et in Areopago.
51	18, 1 .	<i>Athenis</i> egressus venit <i>Corinthum</i>
51		Ex Corintho scribit Paulus <i>I ep. ad Thess.</i>
52		item paucis mensibus postea <i>II ep. ad Thess.</i>
51-52	2-6 .	domi apud Aquilam et Priscillam, docet in Synagoga.
	7-11 .	docet in domo Titi Justi
52 vere . . .	12-17 .	Paulus adductus ad tribunal Gallionis
52 aestate . .	18-22 .	Valedicit et transit per <i>Ephesum</i> , <i>Caesaream</i> ad mare, <i>Hierosolymam</i> , venit <i>Antiochiam</i> <i>Syriae</i>
D. Tertium iter apostolicum Pauli.		
53 vere . . .	23 .	Paulus peragrat <i>Galatiam</i> (septentrionalem) et <i>Phrygiam</i>
52 autum.-53 (?)	24-28 .	<i>Apollo</i> Christum praedicat Ephesi et proficiscitur <i>Corinthum</i>
54 autumno . .	19, 1-7 .	Paulus ipse venit <i>Ephesum</i> , ibique quosdam imperfecte edoctos edocet
54-56	8-12 .	docet per tres menses in synagoga et deinde per biennium in schola Tyranni
	De his relationibus cum <i>Cor.</i> , v. notanda ad <i>Act</i> 19, 10.	decursu hujus commorationis scribit <i>ep. ad Cor. deperditam</i>
		mittit Timotheum <i>Corinthum</i>
		scribit <i>ep. ad Cor I canonicam</i>
		breve iter instituit <i>Corinthum</i> et redit <i>Ephesum</i>
		scribit <i>ep. ad Cor. aliam deperditam</i> , deferendam a Tito.
		scribit <i>ep. ad Gal</i>
55	13-20 .	Castigatio exorcistarum. — conversio populi
56	21-22 .	Pauli propositum videndi Romam
56	23-40 .	Demetrii tumultus
57 Pentec . . .	2 <i>Cor</i> 2, 12 .	Paulus proficiscitur <i>Troadem</i> indeque in <i>Macedoniam</i>
	20, 1 .	Scribit quartam <i>ep. ad Cor., II canon.</i> , ex Macedonia
	<i>Rom</i> 15, 19.	
	20, 2 .	Paulus visitat <i>Macedoniam</i> et <i>Illyriam</i>
	3-4 .	Paulus per tres menses manet in <i>Achaia (Corinthi)</i>
		Ex Corintho scribit <i>epist. ad Romanos (Rom 15, 25 s.)</i>
58 Paschate . .	5-6 .	Paulus revertitur per <i>Macedoniam</i> , venit <i>Philippos</i>
		A Philippis Paulus, comite s. Luca, venit <i>Troadem</i>

Sergius Paulus proc. Cypri	Caractacus Romae captivus. Burrus, praefectus creatus 51-62.
a. 53 { Herodes Agrippa, rex Batanaeae et Trachonitidis. Gallio, proconsul Achaiae, April. (51) 52 — April. 53. Nero 13 Oct. 54-9 Jun 68	Matrimonium Neronis cum Octavia. Expulsio Iudaeorum Roma? Narcissus a Nerone occisus. Matrimonium Drusillae cum Felice.
	Nativitas Taciti. Mors Britannici, Neronis fratris, ab ipso Nerone occisi. Tumultus in Iudaea ab Aegypto excitati. (Act. 21, 38). Trajani nativitas. Pomponiae Graecinae causa. Poppaea Sabina, Neronis institutrin.

	7-12 .	Eutychem suscitatur <i>Troade</i> .
	13 .	Paulus via terrestri venit <i>Asson</i> .
	14 16 .	via maritima venit <i>Mitylenen, Chium, Samum, Miletum</i> .
	17-38 .	Mileti presbyteris Ephesinis praedicat
58	21, 1-16 .	Paulus et Lucas veniunt <i>Coum, Rhodum, Pataram, Tyrum</i> (prophetia Paulo transmissa), <i>Ptolemaidam, Caesaream</i> <i>ad mare</i> (prophetia Agabi)
II. Captivitas Pauli.		
58 Maji 17	17-40 .	Paulus venit <i>Hierosolymam</i> , apud Jacobum et presbyteros, — tumultus, — Paulus apprehenditur a Romanis.
58	22, 1-30 .	Paulus loquitur, interruptitur, <i>incarceratur</i>
58 Maji 22	23, 1-10 .	Paulus causam dicit coram synhedrio
58. Maji 23	11 .	A Christo confortatur sequenti nocte in arce Antonia
58, Maji 24	12-35 .	Conjuratone Judaeorum detecta, ducitur <i>Caesaream</i>
58-60		Paulus captivus degit <i>Caesareae</i>
58. Maji 28	24, 1-23 .	Paulus <i>coram Felice</i> ; — oratio Tertuli — dein Pauli; — suspensio iudicii.
58. post aliquot dies	24-26 .	Apostolus <i>coram Felice et Drusilla</i>
60	27 .	Paulus captivus mansit per duos a. et vinctus Festo traditur
	25, 1-12 .	Paulus <i>coram Festo</i> , <i>Caesarem</i> appellat
	13-27 .	Festus rem cum Agrippa communicat et Paulum adducit.
	26, 1-32 .	Oratio Pauli <i>coram Agrippa</i> — ejus innocentia patet
60. August.	27, 1-13 .	A <i>Caesarea</i> cum s. Luca et Aristarcho navigat circa Asiae loca: <i>Sidonem</i> , sub Cypro, <i>Myram, Boniportum</i> Cretae.
60. Octob.	14-26 .	Tempestas, — periculum imminens — oratio Pauli.
60. Novemb.	27-44 .	Naufragium in littore <i>Melitae</i>
	28, 1-10 .	Hiematio et miracula Pauli <i>Melitae</i>
61. Febr.	11-14 .	Post menses tres navigant <i>Syracusam, Rhegium, Puteolos</i> ,
61. Martio	15-16 .	Adveniunt <i>Romam</i>
	17-22 .	Paulus alloquitur <i>Judaeos</i> , — respondent.
	23-29 .	<i>Judaeis</i> Evangelium nuntiat
61-63	30-31 .	Per biennium omnibus Christum praedicat Decursu hujus biennii scribit <i>epistolas ad Eph. ad Col.,</i> <i>ad Philm., ad Philip</i>
Eventus Actibus posteriores.		
62-63		<i>Conscriptio Actuum Romae</i>
63 vere vel aestate.		<i>Pauli liberatio</i>
63-66		Paulus visitat <i>Hispaniam</i> , — <i>Italiam</i> , e qua scribit <i>ep. ad</i> <i>Hebraeos</i> , — <i>Cretam</i> , — <i>Ephesum</i> , — <i>Macedoniam</i> , e qua scribit <i>I ep. ad Timotheum</i> , — <i>Troadem</i> , — <i>Ephesum</i> , — <i>Miletum</i> , — <i>Corinthus</i> , e qua scribit <i>ep. ad Titum</i> , — in <i>Epirum</i> , in <i>Italiam</i>
65 (64).		Martyrium s. <i>Petri Romae</i> .
67		Secunda <i>Pauli</i> captivitas <i>Romae</i> , e qua scribit <i>II ep. ad Tim.</i>
67		<i>Martyrium s. Pauli</i>
67		Fuga christianorum hierosolymitanorum <i>Pellam</i>
70 Aug.		Templi et Urbis a Tito destructio

Porcius Festus, proc. Jud. 60-62 Albinus, proc. Jud. a. 62. , . . .	Mors Agrippinae, Neronis matris, a. 59 Difficultates inter Judaeos et Samaritanos Felicis casum inducunt Ismaël Phabi filius, S. P. a. 59. Joseph Cali, S. P. a. 61. Ananus, S. P. a. 62 Mors Burri, — succedit Tigellinus Mors Persii et Josephi, Romae. Jesus, Gamaliëlis filius. S. P. a. 63-65.
Gessius Florus, proc. Jud. Galba † 15 Jan. 69 Otho † 16 April 69. Vitellius † 21 Dec. 69 Vespasianus 1 Jul. 69-23 Jun. 79.	Romae incendium. — 1^a persecutio. Mors Lucani et Senecae, a. 65, a Nerone inflicta Matthias, S. P. a. 65 Incipit bellum Judaicum Bellum in Galilaea, a. 67. Phannias, S. P. a. 67. Bellum civile Hierosolymae, 67-68.

Commentarius
in
Actus Apostolorum

Actus Apostolorum

CAPUT I.

- 1 Primum quidem sermonem feci de omnibus o Theophile, quae
2 coepit Iesus facere, et docere * usque in diem, qua praeci-
piens per Spiritum sanctum, quos elegit, assumptus est :

2. 'praeci- piens' ἐπιτιλόμενος. — 'elegit' ἐξελέξατο.

- 1-2 Prooemium. In praefatione ad *Ev Lc* suscepti operis occasionem, methodum, scopum ac dedicationem paucis delineaverat (*Lc* 1, 1-4; cf. *C B.*, 9, p. 153 ss.). Hic contra Evangelio compendiose commemorato adnectit alterum hunc librum. — Morem praefandi, apud scriptores coevos graecos latinosque valde receptum, solus *Lc* inter auctores N. T. secutus est.

- 1 Primum quidem Τὸν μὲν πρῶτον... Phrasis incorrecta, nam deest apodosis quae per part δέ subiicienda erat. — *Primus* vel potius prior (πρῶτος loco πρῶτος, cf. supra, p. 45) *sermo* est Evangelium *Lc* eidem Theophilo dedicatum : unde liber Actuum implicite ut δευτερος λόγος designatur. — Λόγος i. e. narratio (fl. *verhaal*; gall. *récit*) : eo nomine singuli libri seu volumina alicujus operis historici designantur. — Πρῶτος facile ex usu recentioris graecitatis accipitur pro primo alicujus seriei, etiamsi duo tantum adsint ; hoc sensu de facto saepe occurrit in N. T. (cf. *Grimm.* ad hoc v.). Cf. in specie apud ipsum *Lc*, qui caeteroquin vocabulo πρῶτος nullibi utitur, *Lc* 2, 2 (coll. *Act* 5, 37), *Lc* 11, 26; *Act* 12, 10. — Cf. *Blass, Grammatik.* : § 34, 5, *C. B.* ix, 490 s.; *Belser, Apostelgeschichte*, p. 17 s.

O Theophile cf. *sup.* p. 35 s. et *C. B.*, ix p. 491.

De omnibus quae coepit Iesus facere et docere : objectum 3ⁱⁱ *Ev.* : facta aequae ac dicta (τε — καί) Christi, ejus integra vita tum privata, tum publica, ejus exempla virtutum, miracula atque praecepta moralia et doctrina, passio, mors et resurrectio et ascensio. Cf. dictum Papias apud *Eus. H. E.* 3, 39, 15 : τὰ ὅσα τοῦ Χριστοῦ ἡ λεχθέντα ἡ πραχθέντα.

De omnibus περὶ πάντων i. e. circa omnia, de omnibus eligendo quaedam unde faceret sermonem.

Coepit ἤρξατο : aliqui breviloquentiam statuunt : quae agere et docere coepit et in quibus agendis ac docendis continuavit usque..., adeo ut verti posset : ea quae Iesus fecit et docuit ab initio vitae suae usque ad suam Ascensionem ; cfr *Lc* 1, 3; *Act* 1, 22 (*Grimm*) ; alii (*Beelen, Fillion*) v. *coepit* fere pleonastice positum dicunt : coepit facere et docere, h. e. fecit et docuit, ita tamen ut innuatur aliquid continui fuisse in actu faciendi et docendi, gall. *se mettre à*

PARAPHRASIS

IN

ACTUS APOSTOLORUM

Prooemium Actus III° Evangelio connectens (1, 1-2).

- 1 * Primum quidem sermonem feci, *Evangelium meum conscripsi*, de
2 omnibus, o Theophile, quae coepit Jesus facere et docere; * *et hanc meam narrationem evangelicam perdux*i usque in diem *Ascensionis* in qua *Jesus*, 'postquam-' per Spiritum sanctum *et ex ejus impulsu* 'praecepta sua dederat' Apostolis quos 'elegerat', a Deo assumptus est *in caelum*.
-

Apta est *accommodatio ascetica* qua dicitur Jesus *coepisse* facere et *deinde* docuisse, seu exemplo praeiisse doctrinae. Cfr *Lc* 24, 19.

- 2 *Praecipiens* : intelligitur praecipue mandatum docendi omnes gentes *Mt* 28, 19; *Mc* 16, 15 ; 24, 47. Ita intellexit D. qui addit : καὶ ἐκέλευσε κηρύσσειν τὸ εὐαγγέλιον i. e. praecipit praedicare evangelium (cf. *Act* 10, 42).

Per Spiritum sanctum jungenda esse cum *praecipiens* potius quam cum *elegit*, ipse verborum ordo suadet. Jesus Christus omnia per Spiritum s. agebat (cf. *Mt* 12, 28; *Lc* 3, 22; 1, 14, 18; 10, 21; *Act* 10, 38); etenim ut homo, plenus erat donis quae Spiritui s. appropriantur et omnia ex impulsu divino agebat.

Apostolis : in *Act* hoc titulo decorantur duodecim illi discipuli quos Christus e reliquo sectatorum numero ad individuum sui sequelam assumpserat, quosque velut regni divini hominibus praedicandi praecones et testes ipsius resurrectionis (*Act* 1, 22) miserat (*Lc* 6, 13 coll. *Jo* 6, 70; 15, 16). Ipsi s. Paulus meritò aequiparatur (*I Cor* 15, 5 ss.). Attamen *Act.* 14, 4 nomen Apostoli sensu quodam lato ad Barnabam extenditur.

Assumptus est in caelum a Deo; non dicitur : ascendit. Nihil inde, aut ex locis similibus (2, 23 etc.), concludi potest a) contra *divinitatem* Jesu: agitur enim hic de Jesu *ut homine* qui merito dicitur a Deo assumptus fuisse: caeteroquin sufficienter in *Actis* declaratur Jesu divinitas. — b) contra *dotem agilitatis* qua corpus Jesu inde a resurrectione donatum esse debebat et qua potuit sine alieno auxilio ad coelum ascendere : etenim sicut hoc ipsum quod resurrexerit passim in *Actis* Deo adscribitur, ita quoque quod corpus gloriosum habuerit dote agilitatis donatum, merito Deo adscribitur. Cf. s. Thom., p. 3, q. 57, a. 3.

- 3 * quibus et praeuit seipsum vivum post passionem suam in multis argumentis, per dies quadraginta apparens eis, et loquens de regno Dei.
- 4 * Et convalescens, praecepit eis ab Ierosolymis ne discederent, sed expectarent promissionem Patris, quam audistis (inquit) per os
- 5 meum : * quia Ioannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu sancto non post multos hos dies. * Igitur qui
- 6 convenerant, interrogabant eum, dicentes : Domine si in tempore
- 7 hoc restitues regnum Israel ? * Dixit autem eis : Non est vestrum

3. 'praeuit' *παρέστησε*. — 'argumentis' *τεκμηριοῖς*. — 'de regno Dei' *τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ*. — 4. 'convalescens' *συναλίζομενος*. — '(inquit)' gr. deest : a librario quodam, perspicuitatis gratia insertum fuerit. — 'per os meum' *μου*. — 5. 'Spiritu sancto' *ἐν πνεύματι ἁγίῳ*. — 6. 'Israel' *τῷ Ἰσραήλ*.

- 3 Post protasim vv. 1-2, incipere hic debuisset apodosis phraseos, puta : *in hoc vero altero opere scripturus sum...* Ast hanc apodosim omittit *Lc* et incipiens a vita Jesu gloriosa, primo universe narrat congressus et colloquia Jesu redivivi cum suis Apostolis, iisque deinde annectit (*et καὶ*) id quod ab ipso gestum dictumque fuit in postrema ejus apparitione apud *Lc* 24, 41-53 narrata.

Apostoli debebant a/ testes esse resurrectionis Christi : idcirco Christus redivivus per spatium 40 dierum frequenter eis apparet (varias apparitiones a magistro suo Paulo *I Cor* 15, 5-8 notatas s. Lucas haud ignoraverit), iisque multa signa indubia veritatis resurrectionis suae largitur, puta loquendo cum ipsis, cibum cum eis sumendo, vulnera ostendendo, corpus suum palpandum praebendo (*Lc* 24, 38 ss.). — b/ Debeant condere *regnum Dei* : ideo Christus eos edocet ea quae ad illud regnum spectant. Cf. *Mt* 28, 18-20; *Mc* 16, 15-18; *Lc* 24, 27, 44-49; *Jo* 20, 21-23; 21, 15-17.

Regnum Dei (a Christo potius, iudaico more, vocatum *regnum caelorum*, *C. B.*, vii, p. 578), in *Act* intelligitur regnum religiosum, spirituale et universale a Messia hic in terris fundatum et per ejus legatos continuatum (phasis inchoationis seu praeparatoria : Ecclesia) et quondam in caelis post Christi parousiam consummandum (phasis consummationis seu eschatologica). (*V. C. B.*, vii, p. 578 ss.; ix, p. 493 s.). In *Act* 14, 21 sola phasis consummationis significatur. Cf. Rose, *Etudes sur les Evangiles*, Paris, 1905, p. 84-126.

- 4 *Et convalescens*. V. *συναλίζεσθαι* plerumque sign. (ab *ἀλής* confertus, congregatus) : congregari cum quibusdam. Revera vv. 6 et 12 ostendunt non agi de aliqua Jesu coena cum discipulis, sed de ultimo ejusdem cum ipsis congressu. — Alii tamen cum Vulg., syr., utraque copt., sahid., s. Chrys., Theoph. et Oecum. sumunt quasi derivatum ab *ἀλς* sal, inde sale uti manducare cum aliis, convalesci. Cf. Beelen, Rose, *h. l.*

Praecepit eis... Apostoli post Ascensionem Jesu sibi relictis nesciissent quid egissent ; quare Jesus eis illud indicat. Cf. *Lc* 24, 49.

Ne discederent... "Sicut milites, ait s. Chrys. (*in Catena*) invasuros multos dux exire non sinit, donec armati sint : sic et Christus discipulos ante Spiritus adventum ad conflictum egredi non permittit."

Promissio, metonymia pro re promissa. Intellige Spiritum sanctum quem Christus, in specie in sermone post coenam, promisit a Patre dandum *Jo* 14, 15-21, 25-26; 15, 26; 16, 12-15). Jesus hic loquitur *ut homo* de Spiritu sancto

PARS PRIMA.

ECCLESIA APUD JUDAEOS (1, 3-8, 3).

I. ECCLESIAE FUNDATIO PRAEPARATUR (1, 3-26).

1. Apparitiones et Ascensio Domini (1, 3-11).

Variae apparitiones.

- 3 * Quibus *Apostolis etiam* 'exhibuerat' seipsum vivum post passionem *et mortem* suam in (*cum*) multis 'indubitatis signis' *realitatis resurrectionis suae*, per dies *quadraginta iteratis vicibus* apparens eis, et loquens 'ea quae spectabant ad regnum' Dei, *ad Ecclesiam nempe ab ipsis promovendam*.

Ultimum colloquium Jesu.

- 4 * Et 'cum esset congregatus' *cum ipsis ultima vice*, praecepit eis ab Jerosolymis ne discederent, sed *in sancta civitate manentes* exspectarent promissionem Patris, *Spiritum sanctum a Patre promissum*,
5 quam *promissionem* audistis, [inquit,] 'a me'; * quia Joannes Baptista quidem *homines* baptizavit aqua, vos autem baptizabimini 'in' Spiritu sancto, *abundantes Spiritus sancti gratias accipietis*, non post multos
6 hos dies, *infra paucos dies*". * Igitur *Apostoli* qui *cum Jesu* conveniant, *et nunc cum ipso erant congregati*, interrogabant eum, dicentes: "Domine, si in tempore hoc, *an tunc, illa die qua Spiritum sanctum tam copiose effundes*, restitues regnum 'in favorem' *populi Israël*"?
7 * Dixit autem eis: "Non est vestrum nosse tempora vel momenta

dando *a Patre*; alibi (2, 33 et saepius in *Ev. s. Jo*) loquitur *ut Deus* de Spiritu sancto quem *ipsemet* dabit.

- 5 *Baptizabimini in Spiritu sancto*. Quod olim Baptista praedixerat (*Mt* 3, 11; *Jo* 1, 26-33), illud ipse Jesus nunc praedicit: sicut olim Joannes homines immergebat (est sensus proprius verbi βαπτίζεν) in aquis, ita vos immergimini (*gij zult gedompeld worden, vous serez plongés*) in Spiritu s., i.e. singulari abundantia accipietis dona Spiritus sancti Quod in *Ev.* alio modo dicitur: *Induemini virtute ex alto* (*Lc* 24, 49). Unde de baptismo christiano hic agi non videtur.

- 6 An tunc *restitues regnum* τῷ Ἰσραήλ? Judaei coevi communiter putabant ad Messiam spectare munus regnum Dei *politicum, temporale et judaicum*, a Davide quondam fundatum et postea collapsum, gloriose instaurandi, cum triumpho religioso ac felicitate terrena gentis judaeae. Hoc sensu, sc. de regno politico et nationali explicabant, nimis sensui materiali inhaerentes, plures prophetias, v. g. *Os* 3, 4-5; *Am* 9, 11; *Is* 11, 12 ss.; 14, 1 etc. Jesus quidem ideam induxerat regni religiosi, et spiritualis, et universalis, quod duplex haberet stadium, inchoationis sc. et consummationis (cf. v. 3); sed videntur Apostoli illum communem Judaeorum errorem nondum plane excussisse (cfr. *Mt* 20, 20 ss.; 24, 3; *Mc* 10, 35 ss.; 13, 4; *Lc* 24, 21).

- 7 In v. 7 Christus eorum curiositatem reprehendit, et in v. 8 indirecte, sed

nosse tempora vel momenta, quae Pater posuit in sua potestate :

- 8 * sed accipietis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos, et eritis mihi testes in Ierusalem, et in omni Iudaea, et Samaria, et usque ad ultimum terrae.
- 9 * Et cum haec dixisset, videntibus illis, elevatus est : et nubes suscepit eum ab oculis eorum: * Cumque intuerentur in caelum euntem illum, ecce duo viri astiterunt iuxta illos in vestibus albis,
- 11 * qui et dixerunt : Viri Galilaei quid statis aspicientes in caelum ? hic Iesus, qui assumptus est a vobis in caelum, sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in caelum.
- 12 * Tunc reversi sunt Ierosolymam a monte, qui vocatur Oliveti,
- 13 qui est iuxta Ierusalem, sabbati habens iter. * Et cum introissent

7. 'in sua' ἐν τῇ ἰδίᾳ. — 8. 'supervenientis Spiritus sancti' gr. genitivus absolutus. — 'mihi' μοι. — 9. 'videntibus' βλέπόντων. — 'elevatus est' ἐπήρθη. — 10. 'intuerentur' ἀτενίζοντες ἦσαν. — 'euntem illum' πορευομένον αὐτοῦ. — 11. 'Hic Iesus' οὗτος ὁ Ἰησοῦς. — 12. 'iuxta' ἐγγὺς.

clare corrigit eorum circa regnum Dei errorem : regnum illud spirituale erit, non politicum : etenim per fidem et supernaturalem virtutem Spiritus sancti, non per arma, condendum erit ; — universale erit, non particulare nationi Israël : etenim in universo terrarum orbe erit propagandum. Frustra conatur Harnack (*Die Mission* etc. p. 28 s.) ostendere Lucam universalitatem regni messianici haud clare docuisse.

Momenta, gr. καιροί denotat temporis partem quamdam, cum adjuncta notione opportunitatis.

- 8 Praedicatio in Ierusalem incipiet ipsa die Pentecostes (*Act* 2-4) ; in omni Iudaea et Samaria post mortem Stephani (*Act* 8, 1) incipiet, et a Philippo (*Act* 6, 5 et 8, 5) ac postea a Petro et Joanne (*Act* 8, 14) peragetur (*Act* 8-12) ; fiet demum usque ad ultimum terrae limitem (*Act* 9-28), opera praesertim Barnabae, Marci, Silae, Timothei et maxime s. Pauli. Narratio ab Actibus perducetur usquedum regnum Christi in urbe Roma, totius orbis metropoli, ostensum fuerit (cf. supra p. 36, 63 ; *Lc* 2, 1 ; *Act* 24, 5).

Nota 1) Testes erunt Apostoli et praedicatores *omnium* quae fecerat et docuerat Iesus ; ast praeprimis testes erunt mortis Jesu ipsiusque resurrectionis (cf. *Act* 1, 22 ; 2, 24 ; 3, 15 ; 10, 33 ; 5, 30 ; 10, 40 etc.) Et revera Christi resurrectio basis quaedam est et fundamentum, cui tota religio christiana maxime innititur ; nam Iesus Christus tertio post mortem die, sicut praedixerat (*Mt* 12, 39 s. ; 16, 4 ; *Lc* 11, 29 s. ; *Jo* 2, 19), a mortuis resurgendo, divinum veritatis veluti sigillum universae doctrinae suae impresserat. Unde clamat Paulus : Si Christus non resurrexit, inanis est ergo praedicatio nostra, inanis est et fides vestra (*I Cor* 15, 14).

Nota 2) Tempus *absolutum* parousiae ex verbis Jesu plene latet Apostolos ; et cum *eorum non sit* illud tempus cognoscere, meritò conclusimus eos etiam postea per revelationem Spiritus s., nihil de hac re accepisse — Quod autem tempus *relativum* spectat, hoc tantum ex verbis Jesu deduci potest finem mundi non esse venturum antequam Evangelium fuerit praedicatum usque ad ultimum terrae ; quocum cfr quae in *Evv.* occurrunt : *Mt* 24, 14 ; *Mc* 13, 10, etc. Ex his autem verbis meritò concludere poterant Apostoli parousiam non esse proximam, saltem non illa proximitate immediata quam (v. 6) putaverant, infra paucos dies ; quamvis enim *mundus* non

quae *Deus Pater* posuit in 'sua propria' potestate: *Pater hanc horam determinavit et aliquando adducet, et ejus sibi notitiam reservavit;*

- 8 * *sed en quid ad vos spectet: accipietis virtutem supernaturalem, 'quando supervenerit Spiritus sanctus' in vos, et, induti virtute illa ex alto, eritis 'mei' testes primò in Jerusalem, et dein in omni Judaea et Samaria, in universa Palaestina, et demum usque ad ultimum terminum terrae, apud omnes gentes."*

Ascensio Domini.

- 9 * *Et cum haec dixisset, 'intuentibus' illis, 'sursum latus est', et, cum jam longius a terra distaret, nubes suscepit eum et subduxit eum ab oculis eorum. * Cumque 'essent intendentes' oculos suos in caelum, 'dum ille nube involutus abibat' in altum, ecce duo angeli, specie tanquam viri, astiterunt juxta illos in vestibis albis, * qui etiam dixerunt: "Viri Galilaei, quid diutius statis frustra aspicientes in caelum? Agendum est jam! Et quare moerore afficimini? 'Idem hic' Jesus, qui assumptus est a vobis in caelum, sic, indutus visibili corpore glorioso et nube vectus (Mt 26, 20), iterum in fine mundi veniet, quemadmodum nunc vidistis eum euntem in caelum".*

2. Apostolorum oratio perseverans. 1, 12-14.

- 12 * *Tunc reversi sunt Apostoli Jerosolymam, a monte qui vocatur Oliveti, qui est 'vicinus' Jerusalem, sabbati habens iter: distans ab urbe tanto circiter spatio quantum licebat Judaeis sabbato absque*

esset, pro Apostolorum notitia, illius extensionis quam nos hodie ipsi agnoscimus, clarum tamen erat ipsis etiam in hunc mundum ita restrictum non posse Evangelium propagari infra breve hujusmodi spatium. Cfr *Rev-Bibl*, 1896, p. 335 ss.; *C. B.*, 1906, p. 580 ss.

Nota 3) *Usque ad ultimum terrae.* Apostoli totam vim verborum Jesu tunc temporis forsitan non intellexerunt: putaverint Evangelium nuntiandum esse Judaeis vel Gentilibus ad Judaismum conversis qui extra Palaestinam dispersi habitabant in "omni natione quae sub coelo est" (*Act* 2, 5; cf. c. 10).

- 9 *Elevatus est, ἐπιβόη, sursum latus, sublatus est; eo verbo describitur ejus ascensionis et principium et continuatio. Refert Lc in Ev 24, 50 s. Jesum interea, dum elevatis manibus Apostolis benediceret, in altum ferri coepisse, ut adeo inter ascendendum benediceret, et inter benedicendum ascenderet.*

Illis refertur ad Apostolos, ut patet e contextu. Lc tamen non vult asserere solos adfuisse Apostolos: ipse, brevitati studens, non omnes circumstantias distincte refert. — Quaestionem de historicitate Ascensionis Jesu (quam praeter Lc in Ev. et Act, testantur Jo 3, 13 ss.; 6, 62; Eph, 1, 20; 4, 8; Hebr 9, 24; 1 Pet 3, 22), necnon de componendis inter se narrationibus, hinc in 3° Ev. hinc in Act, tractat Van Steenkiste, Comment. in Ev. s. Matthaei, in h. l. — Quaestiones theologicas de ascensione v. s. Thom., P. 3, q. 57.

- 11 *Viri Galilaei: omnes Apostoli, Juda Iscariote excepto (Mt 10, 4) Galilaei erant; hac dialecto Apostoliet probabiliter ipse Jesus (Mt 26, 7) utebantur.*
12 *Reversi sunt undecim Apostoli et alii quidam testes ascensionis (Act 1, 21 s.). cum gaudio magno (ut ait Lc 24, 52) Jerosolymam.*

in coenaculum, ascenderunt ubi manebant Petrus, et Ioannes, Iacobus, et Andreas, Philippus, et Thomas, Bartholomaeus, et Matthaeus, Iacobus Alphaei, et Simon Zelotes, et Iudas Iacobi. * hi omnes erant perseverantes unanimiter in oratione cum mulieribus, et Maria matre Iesu, et fratribus eius.

15 * In diebus illis exurgens Petrus in medio fratrum dixit (erat autem turba hominum simul, fere centum viginti.)

13. Virgula quae in edit. Vaticana habetur post *coenaculum*, deberet poni post 'introissent' — 'manebant' ἦσαν καταμένοντες. — 14. 'perseverantes' προσκατεροῦντες (προς-κατερώ a radice κρότος vis, robur; inde cum dat. rei: alicui rei applicare vim). — 'cum mulieribus' gr. deest articulus. — 15. 'hominum' ὁνομάτων. — 'simul' ἐπὶ τὸ αὐτὸ. — 'fere' ὥσει.

A monte qui vocatur Oliveti : unde Christus ex illo monte ad caelum ascendit. Olivetum, locus olivis consitus. Mons ille urbi imminet ab oriente, *Jerosolymae vicinus* (ἐγγὺς), sc. valle Josaphat et torrente Cedron ab ea separatus,

Sabbati iter : 2000 cubitus, 6 stadia, circ. 1100 met. Schuerer, *G. J. V.* 2, p. 475. Haec praescriptio interpretatione Rabbiorum, ab *Ex.* 16, 29 "Nullus egrediatur de loco suo die septimo" deducta fuerat. — In *Ev. Lc* 24, 50 dicitur : (Jesus) *eduxit eos foras in Bethaniam*, quasi hic, non ergo in monte Oliveti, ascendisset. Ast. t. gr. habet: ἔως πρὸς βηθανίαν, i. e. *versus* seu *in directione ad Bethaniam*. Porro mons Oliveti revera situs erat in via Jerusalem inter et Bethaniam; cfr *Lc* 24, 50. Unde immerito Harnack (*Ap. G.*, p. 128) affirmat : *Lc* dum *Ev.* scribebat nihil adhuc sciebat de loco unde Jesus ascendisset; dum vero scribit *Actus*, jam magis determinata erat legenda. Cfr *Rev. eccl. de Liège*, t. 4, p. 168.

13 *Coenaculum*, τὸ ὑπερφόν, i. e. pars superior domus privatae (nota art.); hic manere solebant per illos dies, puta ad vacandum exercitio pietatis (cfr *Act* 10, 9).

In *Ev. Lc* 24, 53, dicitur : *Et erant semper in templo, laudantes et benedictes Deum*; — hic vero : *Manebant in coenaculo*. — Cui difficultati alii respondent : *Coenaculum* illud erat situm in aedificio Templo adnexo. Ast an ausi fuissent Apostoli huc refugere? Et si ausi, nonne fuissent exclusi? — Unde melius alii : *Manebant* utique in coenaculo, sed *saepe* exhibant ut Deum in Templo precarentur; illud autem *saepe* a s. Luca hyperbolice dicitur : *semper*, διὰ πάντος. Revera cf. 1 parall. *Act* 2, 46, et nota s. Luc. quam saepe tum in *Ev* tum in *Act* uti et abuti vocabulo πᾶς.

Coenaculum, de quo hic, probabiliter idem est ac illud grande coenaculum gr. ἀνάγαιον, in quo Christus ultimam coenam celebravit *Mc* 14, 15; *Lc* 22, 12); et certe idem est in quo Christus redivivus saepius apparuit (*Jc* 20, 19, 26; *Mc* 16, 14; *Act* 1, 4), et in quo Spiritus s. super Apostolos descendit (*Act* 2, 1). Belser, *h. l.* conjicit hanc fuisse domum "Mariae matris Joannis qui cognominatus est Marcus" (*Act* 12, 12). Cfr Groenen, *Het lijzen en sterven van O. H. J. C.*, Utrecht, 1919, pp 23 ss

Recensionis Apostolorum ordo generatim idem est ac apud *Mt* 10, 2-4; *Mc* 3, 16-19 et *Lc* 6, 14-16; apud *Mc* tamen Petrus a fratre suo Andrea, interpositis filiis Zebedaei, divulsus apparet. Petro primus ubique locus assignatur; inde argumentum in favorem primatus Petri meritò eruitur. Cfr *Rev. eccl. de Liège*, t. 4, 1908, p. 169.

- 13 *violatione festi perficere*. * Et cum *in civitatem* introissent, in coenaculum ascenderunt ubi *per hos dies* 'manere solebant' *Apostoli*, nimirum: Petrus et Joannes, *filius Zebedaei*, 'et' *Jacobus major, frater Joannis*, et Andreas, *frater Petri*, Philippus et Thomas, Bartholomaeus (*Nathanaël*) et Matthaeus, *Jacobus minor, filius Alphaei, frater seu consobrinus Domini*, et Simon Zelotes (*Chananaeus*) et Judas, *frater Jacobi minoris (Thaddaeus, Lebbaeus)*. * Hi omnes erant 'assidue-perseverantes' unanimiter, *uno animo*, in oratione, cum 'aliquibus' *piis mulieribus*, et *cum Maria*, matre Jesu, et 'cum' *fratribus seu consobrinis ejus*.

3. Completur numerus Apostolorum, 1, 15-26.

Oratio Petri.

- 15 * 'Et' in diebus illis, *uno ex diebus ascensionem inter et adventum Spiritus sancti*, exurgens Petrus in medio fratrum, dixit (erat autem turba 'nominum' (*personarum*), 'in eodem loco', *in coenaculo*, 'circiter' centum viginti) :

De identificandis variis illis qui hic occurrunt sub nomine *Jacobi*, vide nostrum *Comment. in Epistolas catholicas*, 5^a ed. (1909), pp. 12 ss. Cfr Maier, B. Z., 1906, pp. 183 ss.

- 14 Hi omnes expectant atque efflagitant adventum Spiritus s. (v. 4), et orationem suam efficacem reddunt orando cum perseverantia, in arcta unione ad invicem, juxta dictum Jesu: *Ubi duo vel tres...*, simul assumendo adjumentum tum fratrum Jesu, tum quarundam piarum mulierum, et potissimum in medio sui assumendo Mariam, matrem Jesu.

Mulieres sine dubio intelliguntur nonnullae e mulieribus illis piis quae Jesum, ut ei de facultatibus suis ministrarent, e Galilaea secutae fuerant, puta Maria Magdalene, Maria Cleophae (mater Jacobi Minoris et Judae), Salome (mater Jacobi Majoris et Joannis), Joanna, Susanna etc. (cf. *Lc* 8, 2 s.; 23, 49, 55; 24, 10; *Mt* 27, 55 s.).

Propter eminentiam nominatim recensetur *Maria mater Jesu*; ex hinc jam disparet ex Novo Testamento.

De *fratribus* Jesu cf. *Epist. Cathol.* 5^a ed. (1909) p. 14 ss. Quidam Jesu cognati antea in Jesum non credebant (*Jo* 7, 7): ipsa Christi resurrectio omnem dubitationem apud ipsos sustulerit.

- 15 *Petrus* manifeste apparet tanquam is cui grex a Christo concreditus erat et Apostolorum primus (*Mt* 16, 17-19; *Lc* 22, 31 s.; *Jo* 21, 15 ss.). In eundem sensum primatus Petri cfr *Act* 2, 14, 38; 3, 12; 4, 8, 19; 5, 3, 15, 19; 8, 20; 9, 32; 10, 5, 48; 11, 4, 18; 12, 3, 5; 15, 7, 12, 15; ex quibus omnibus apparet primatum Petri fuisse in primitiva Ecclesia factum evidens. concretum, quotidianum, quod Ecclesia in vitam suam quotidianam deducebat ab ipsis suis primordiis. Lege egregia circa hunc Petri primatum et in specie circa testimonium Pauli in ejus favorem, apud Roiron, *Rech. de Sc. relig.*, 1913.

Hominum, ὀνομάτων, i. e. *nominum* quod est hebraismus pro: *personarum*. Sic quam saepe legimus *Nomen Dei* pro ipso *Deo*.

- 16 * Viri fratres, oportet impleri Scripturam, quam praedixit Spiritus
 sanctus per os David de Iuda, qui fuit dux eorum, qui comprehen-
 17 derunt Iesum : * qui connumeratus erat in nobis, et sortitus est
 18 sortem ministerii huius. * Et hic quidem possedit agrum de mer-
 cede iniquitatis, et suspensus crepuit medius : et diffusa sunt omnia
 19 viscera eius. * Et notum factum est omnibus habitantibus Ieru-
 salem, ita ut appellaretur ager ille, lingua eorum, Haceldama, hoc
 20 est, ager sanguinis. * Scriptum est enim in libro Psalmorum :
 Fiat commoratio eorum deserta,
 et non sit qui inhabitet in ea :

et

episcopatum eius accipit alter.

16. 'oportet' ἔδει. — 'dux' ὁδηγός. — 17. 'qui' ὅτι. — 18. 'possedit' ἐκλήσατο. — 'suspensus' πρηνής γεγόμενος (v. comment.) — 19. 'lingua eorum' τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν. — 20. 'commoratio eorum' ἡ ἐπανλυσ ἀπὸ τοῦ.

Centum viginti : adsunt undecim Apostoli, multi sane ex septuaginta duobus discipulis a Christo designatis (Lc 10, 1-7), probabiliter mulieres de quibus v. 14 et discipuli alii v. g. ex quingentis quibus Christus apparuerat (I Cor 15, 6).

- 16 Quo sensu *oportebat*? Quia ab infallibili veritate praedictum erat, propterea oportebat impleri, ut Deus ostenderetur verax. Unde nil hinc desumi potest contra Judae libertatem quasi necessario debuerit Iesum tradere; etenim etiam liberos actus potest Deus praedicere.

Scripturam τὴν γραφήν, hic de singulari quodam S. Sae loco dicitur relato v. 20b.

Quam praedixit Spiritus sanctus per os David. Nota hoc dictum Petri in *Introd. ad s. Script.*, ubi de *inspiratione*.

De Juda reprobando et de alio in ejus locum substituendo, v. 20b.

- 17 Qui gr. ὅτι, *quia*: illud Davidis oraculum in Judam cadit, *quia* revera Judas fungebatur tali officio quo fungebatur iste de quo David illo loco loquitur.

Κλήρος sign. sortem, et metonymiā id quod alicui sorte obvenit; mox vero transfertur ad omnia quae alicui quovis modo obtingunt, uti pars, munus, *officium*.

- 18-19 In vv. 18 et 19 parenthesis est historica, qua s. Lc, quum Theophilum Judae exitum in *Ev* non docuisset, id nunc data opportunitate facit; alii tamen vv. 18-19 ad orationem Petri pertinere autumant (Cfr Jacquier, *Rev. bibl.*, 1915, p. 138; — *La Vie dioc.*, 1920, p. 233).

- 18 Quomodo Judas sibi acquisivit agrum de mercede iniquitatis seu pretio iniquae proditionis Jesu, dum juxta Mt 27, 9-11 Synedristae eisdem triginta argenteis, pretio proditionis, a Juda in templum projectis agrum emerunt in sepulturam peregrinorum? *Resp.* Nonne figura valde obvia ager pretio proditionis Judae acquisitus, dici potest a Juda coemptus, eo magis quod synedristae pecuniae illius proprietatem noluerint transferre in alium dominum, nequidem in corbonam templi (Mt 27, 6)? Unde ager ille velut Judae proprietatis habitus fuerit, maxime in opinione vulgi (Peloubet Rose) Imo nonne forte ipse Judas utpote peregrinus a sancta civitate primus ibi sepultus fuit (Belsier, Ceulemans, Peloubet)?

Suspensus gr. πρηνής γεγόμενος; quod ordinarie vertitur: pronus factus,

I. Recolitur proditio Judae

- 16 * "Viri fratres, 'oportebat', *non poterat fieri non impleri Scripturam*,
 quam praedixit Spiritus sanctus per os David de Juda, qui fuit 'dux-
 17 viae' eorum, qui comprehenderunt Jesum : * 'quia' (v. not.) connume-
 ratus erat in nobis, et, *scilicet, etiam iste sortitus est et obtinuerat*
 sortem, *officium ministerii hujus apostolici quod nos obtinuimus* "
- 18 * (Et hic quidem Judas, sibi acquisivit' agrum de mercede iniqui-
 tatis suae et suspensus (v. not.) crepuit medius, et diffusa sunt omnia
 19 viscera ejus. * Et notum factum est omnibus habitantibus Jerusalem
agrum illum pretio isto sanguinis emptum esse, ita ut appellaretur
 ager ille 'propria dialecto' eorum, *aramaica np.*, Haceldama, hoc est,
 ager sanguinis).
- 20 * "Scriptum est enim *de Juda* in libro Psalmorum :
 Fiat 'habitatio ejus' deserta,
 et non sit qui inhabitet in ea !
quae prophetia in morte Judae impleta fuit ; — et iterum scriptum
est in alio psalmo :
 Episcopatum, *munus ejus accipiat alter !*

in praeceptus factus. Unde oritur difficultas : dum juxta Mt 27, 5, Judas se suspendit laqueo, hic contra videtur lapsu praecipite, puta insaxa vel rupes mortem invenisse. Quam difficultatem multi (Beelen, Belser, Blass, Lumby, Knabenbauer, Peloubet, Ceulemans, Rackham, etc. post Eus. et s. Aug.) solvunt, dicendo Judam, rupto fune vel ramo, in acutam rupem cecidisse, et hoc casu ventrem ejus suspensione inflatum crepuisse. Praeplacet autem sic dici : *πρηνής* fuerit terminus medicalis, bene aptatus in calamo s. Lc, ejusdem sensus ac *πρησθεις*, a verbo *πρησθημι*, intumescere (*opzwellen*, quo sensu Act 28, 6, et apud auctores profanos). Unde nulla est contradictio : suspensione inflatus, crepuit medius. Cfr Chase, *Journ. of theol. Stud.*, 1912. t. 13, pp 278, 415 ; sententiam admittit Harnack, *Theol. Litztg.*, t. 37 (1912), pp 235 ss — Sigwalt, *B. Z.*, 1911, ἀνήγγετο Mt explicat non se suspendit, sed se occidit.

- 19 Ager sanguinis vocatus fuerit juxta Belser, Peloubet, quia Judas in agro isto vitam finiisset. — *Lingua eorum* : innuitur esse graecus.
- 20 Resumitur Petri oratio. Testimonium scripturisticum quod Petro jam v. 16 in mente erat, nunc adducitur.

Vaticinium ps. 68 (hebr. 69), 26 Psalmista ex zelo justitiae per modum imprecationis contra adversarios Dei et theocratiae pronuntiaverat : pereant ipsi eorumque posteritas exterminetur ; s Petrus, illud in sensu typico ad Judam Christi proditorem refert ; ideo quoque loco pluralis : *habitatio eorum*, quod legitur in t. hebr. et apud 70 adhibet singulare : *habitatio ejus*. Revera imprecatio effectum suum obtinuit in morte proditoris. — Ps. tanquam messianicus seu propheticus de Christo ejusque adversariis in N. T. a Christo et Paulo allegatur, ita Jo 2, 17 ; 15, 25 ; 19, 28 ; Rom 11, 8 25. 3

Episcopatum ejus accipiat alter. Haec verba ps. 108 (hebr. 109), 8, quibus psalmista in sensu literalis execrationem contra pravam quemdam praepositum profert, typice respiciunt Judam aliumque in ejus locum assumendum esse vaticinantur. Vide tamen Collat. Brug., 1920, p. 245 ss

- 21 * Oportet ergo ex his viris, qui nobiscum sunt congregati *in*
 22 omni tempore, quo intravit et exivit inter nos Dominus Iesus, * inci-
 piens a baptisate Ioannis usque in diem, qua assumptus est a
 nobis, testem resurrectionis eius nobiscum fieri unum ex istis.
 23 * Et statuerunt duos, Ioseph, qui vocabatur Barsabas, qui cogno-
 24 minatus est Iustus : et Mathiam. * Et orantes dixerunt : Tu Domine,
 qui corda nosti omnium, ostende, quem elegeris ex his duobus unum
 25 * accipere locum ministerii huius, et apostolatus, de quo praevari-
 26 catus est Iudas ut abiret in locum suum. * Et dederunt sortes eis,
 et cecidit sors super Mathiam, et annumeratus est cum undecim
 Apostolis.

21. 'congregati. sunt' συνεληθόντων. — 25. 'praevaricatus est' παρέβη. — 'in locum suum' εἰς τὸν τόπον τὸν ἰδίον.

- 21 *Intravit et exivit*, hebraismus, complectens universam activitatem alicujus vitae vel periodi vitae (cfr nostrum *handel en wandel*)
 22 *Testem resurrectionis*. Sapienter, ut notat Ceulemans *h. l.*, requiritur a/ talis qui cœtum apostolicum et ipsum Christum frequentaverit toto tempore vitae Christi publicae : quia debebit de tota praedicatione et operatione Christi testimonium reddere, idque reddet eo irrecusabilius, quo fuerit omnium testis oculatus ab initio (cf *Lc* 1, 2 ; *Jo* 15, 27). Praesertim verò b/ requiritur talis qui viderit Christum e mortuis redivivum, quia praecipue testari debebit ejus resurrectionem. Pro eodem habet s. Petrus : « oportet ergo apostolatam Judae accipiat alter », et : « oportet ergo testem resurrectionis ejus nobiscum fieri unum », ita ut hoc alterum sit quasi definitio Apostoli. Revera resurrectionem Apostoli imprimis testificabuntur et miraculis confirmabunt. Vide *Act* 2, 32 ; 3, 15, 16 ; 4, 10, 33 ; 5, 30, 32 ; 10, 40, 42 etc. Cf. etiam supra v. 8, *Nota* 1.

Quamquam plenissima effusio donorum Spiritus s. in die Pentecostes facta fuerit, non est dubitandum quin s. Petrus jam nunc, ex lumine Spiritus s. intellexerit sibi, ut capite Apostolorum, incumbere munus numeri Apostolorum complendi. Intellexerit in specie non absque ratione symbolica Christum e discipulis elegisse *duodecim Apostolos* ad modum duodecim Patriarcharum et duodecim tribuum (*Apoc* 21, 14) populi Israël : novum enim populum Dei ipsi gignere debebant.

- 23 Ἰουδῶτος, est nomen latinum *Justus* (v. p. 33 n. 5 ; cf. 18, 7, *Col*. 4, 11).
 24 *Et orantes dixerunt* : Petrus verisimiliter omnium nomine oraverit. — *Tu, Domine*. Alii (Beelen, Lumby, Rose, Wendt, Belser, Rackham, Ceulemans, etc.) aestimant orationem dirigi *ad Deum*, et arguunt ex eo quod attributum καρδιογνώστης (*hartenkenner*) communiter Deo tribuitur (*Act* 15, 8 ; *Lc* 16, 15 ; *Ps* 7, 10 ; *Jer* 17, 10). Alii melius intelligunt *Jesum*. Revera : a/ fere semper in N. T., et in specie hîc v. 21 *Iesus Dominus* vocatur ; b/ etiam in aliis adjunctis oratio ad Christum dirigitur (*Act* 7, 59, 60 ; 9, 13-14 ; 14, 22 ; *II Cor* 12, 8) ; c/ verba *ostende quem elegeris* alludere videntur ad v. 2 « quos elegit », eo vel magis quod Apostolorum electio ordinari Jesu adscribitur (*Lc* 6, 13 ; *Jo* 6, 71 ; *Gal* 1, 1 ; d/ etiam *Jesum* esse καρδιογνώστην satis experti fuerant.

Corda nosti omnium, omniscius es adeoque falli non potes (testimonium in favorem divinitatis Jesu), dum nos contrà, exteriorem hominis faciem tantum videntes, facile erramus.

II. Proponitur electio novi Apostoli.

- 21 * “Oportet ergo; *ut etiam hoc alterum Dei eloquium impleatur*, ex
his viris qui nobiscum ‘*conversati sunt*’ in omni tempore quo intravit
22 et exivit, *quo versatus est* inter nos Dominus Jesus, * incipiens a
baptismate Joannis, usque in diem qua assumptus est a nobis *in*
caelum, — *oportet, inquam*, unum ex *viris* istis nobiscum fieri testem
resurrectionis ejus”.

Electio Matthiae.

- 23 * Annuerunt omnes Petro et statuerunt, *proposuerunt* duos *tanquam*
Apostolatus candidatos : Joseph, qui, *juxta patrem suum* vocabatur
Barsabas, *filius Sebae*, qui cognominatus est Justus, — et Matthiam.
24 * Et orantes dixerunt : “Tu, Domine, qui corda nosti omnium, ostende,
sortes temperando, quem *tu ipse velut digniorem* elegeris ex his
25 duobus unum, * accipere, *ut assumat* locum ministerii hujus et
apostolatus, *locum ministerii hujus apostolici*, de quo ‘*discessit*’ Judas
26 ut abiret in locum ‘*suum proprium*’, *in gehennam*”. * Et dederunt
sortes *pro* eis, et cecidit sors super Matthiam, et *sic Matthias* annu-
meratus est cum undecim Apostolis.

- 25 *Locus proprius* Judae ille est quem Jesu prodicione sibi paraverat, np.
gehenna (Lc 16, 23) seu infernus (cf. Num 24, 25).
26 *Annumeratus est*, συναρτησθησθαι; ψηφος, calculus quo suffragium in
comitiis ferri solebat. Usus iste sortis, puta per duas tabellas quarum una
nomen Barsebae, altera nomen Matthiae inscriptum gerebat, explicatur et
licite adhibitus est, quia electio ad apostolatum (qui includit potestatem
universalem et humana quavis potestate inauferebilem) non poterat fieri ab
hominibus, et quia iste modus exquirendi voluntatem Dei, quando id vere
necesse videbatur; sc. quando haerebat humana prudentia, exemplis V. T.
(Lev 16, 8 s. ; Num 26, 52 ss. ; Jos 7, 14 ; 1 Reg 10, 20 ; 1 Par 24, 5, 7-18 ;
Prov 16, 33) commendabatur. — Matthias ergo, juxta ea quae scribet
Paulus, Gal 1, 1, *missionem et privilegia apostolatus* non accepit ab aliis
Apostolis, neque ab his accipere potuit, sed immediate a Deo et Christo ;
quemadmodum Romanus Pontifex a Cardinalibus electus suam auctoritatem
accipit immediate a Christo. Quinimo juxta v. 24 Matthias fuit ad apostola-
tum ab ipso Christo electus ; “Tu, Domine, ostende quem elegeris.”
2, 1 Stricte loquendo *Ecclesia* jam antea inchoative a Christo fundata
fuerat, quando gregem discipulorum sibi adscivit, et Petrum rectorem
supremum constituit ; sed per descensum Spiritus s. Ecclesia quasi solemniter
modo et definitive constituitur tanquam Christi continuatrix et vices-gereñs.

Dies Pentecostes τὴν ἡμέραν τῆς πεντεκοστῆς, litt. *dies quinquagesima*,
dicitur *compleri* quia cogitatur compleri spatium seu numerus 50 dierum,
complebatur autem die 50^a, ideoque sensus est : cum adesset (cf. Lc 1, 57 ;
2, 21 ; 9, 51). — *Pentecoste* proprie est adject. (πεντεκοστή ἡμέρα), sed hic
et alibi adhibetur substantive cum artic. τῆς, ad significandum judaicum
festum hujus nominis. Celebrabatur hoc festum ex praecepto in gratiarum
actionem pro messe triticea peracta, et a Judaeis posterioribus etiam pro

CAPUT II.

- 1 Et cum complerentur dies Pentecostes; erant omnes pariter in
 2 eodem loco : * et factus est repente de caelo sonus, tamquam ad-
 venientis spiritus vehementis, et replevit totam domum ubi erant
 3 sedentes. * Et apparuerunt illis dispersitae linguae tamquam ignis,
 4 seditque supra singulos eorum : * et repleti sunt omnes Spiritu

1. 'Et cum complerentur dies' καὶ ἐν τῇ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν. — 'pariter' seu simul bene vertit gr. ὁμοῦ quod legitur in codd. Sin ABC (Nestle); alii codd. lectionem habent minus probabilem (Vogels) ὁμοθυμαδόν, uno animo. — 2. 'advenientis' φερομένης. — 'spiritus,' πνοῆς. — 3. 'dispersitae' διαμεριζόμεναι.

Lege data in monte Sinai. Celebrabatur elapsis septem hebdomadis, seu die 50^a post Pascha. Quare appellabatur: festum *messis*, festum *hebdomadarum*, festum *Pentecostes* (*Ex* 23, 16; 34, 22; *Lev* 23, 15 s.; *Num* 28, 26; *Deut* 16, 9 s.; *II Mac* 12, 31 s.). Modus computandi 50 dies a Paschate usque ad Pentecosten indicatur *Lev* 23, 15 s., ubi dicuntur computandi "ab altero die sabbati, in quo obtulistis manipulum primitiarum". Sabbatum autem illud (*haschabath*) alii intelligunt sabbatum proprie dictum, ita ut prima dies (postridie) esset dies sequens sabbatum hebdomadis paschalis, i. e. nostra dies dominica, et consequenter etiam dies 50^a seu Pentecoste semper incideret in diem dominicam. Alii contendunt nomine sabbati designari primam diem festivitatis Paschalis seu Azymorum, adeo ut septem hebdomadae numerandae essent a postridie festi Paschatis, a 16^a Nisan, ita ut dies 50^a seu Pentecoste in quaecumque hebdomadae diem incidere posset. Ipsi Judaei videntur temporum decursu variam *Lev* 23, 15 s. interpretationem admisisse (cf. Purves apud Hastings, 3, 739 ss.). Sed etiam in hac altera interpretatione, Pentecoste hoc anno incidebat in diem dominicam, si vere, ut ex *Ev Jo* videtur posse includi, hoc anno mortis Jesu dies Paschatis celebrabatur die sabbati; sic enim primus dies sequens fuit dies dominica, et consequenter dies 50^a etiam fuit dies dominica.

Tria erant festa majora (Paschatis, Pentecoste et Tabernaculorum), in quibus omnes Judaei masculi et adulti in Palaestina habitantes, vi Legis (*Ex* 23, 14-17), tenebantur "apparere coram Domino", i. e. Tabernaculum vel Templum adire ut munera et sacrificia offerrent; quod feminae etiam et pueri (*Lc* 2, 42), imò verò Judaei qui extra Palaestinam commorabantur (*Act* 2, 5; 20, 16) in quantum fieri poterat, observabant. Attamen cum tempore captivitatis Babylonicae lex illa observari non posset, mos invaluisse videtur, ut post reditum a captivitate, *obligatio* instituendi sanctum illud iter ad solum festum Paschatis restringeretur (quod forte innuitur apud *Lc* 2, 14).

Et erant omnes sc. ille fere centumviginti, de quibus 1, 13-15, et forsitan etiam alii qui ad festum Pentecostes celebrandum Hierosolimam interim advenerant. Adfuerint in specie B. Maria Virgo et quaedam sanctae mulieres de quibus quaestio est 1, 14. Etiam illae participes fuerunt donorum Spiritus sancti (v. 4), quin tamen necesse sit asserere ipsis etiam donum linguarum fuisse concessum. — *Maria* quidem jam olim (*Lc* 1, 28) dicitur gratia plena, imò a primo instanti conceptionis erat in statu gratiae, et proinde plena Spiritu s.: sed novam infusionem gratiae actualis accipere poterat ad

II. ECCLESIAE FUNDATIO HIROSOLYMIS, 1, 1-47.

1. Descensus Spiritus sancti, 2, 1-13.

Ipsum prodigium; effectus in discipulos.

- 1 Et 'cum compleretur, *cum adesset* dies' festi Pentecostes, erant omnes pariter, *omnes simul* [*v. notam text.*] in eodem loco, *in coenaculo* (1, 13); * et factus est repente, *ex improvise*, de caelo, *ex aëre superiore*, sonus tanquam *sonitus alicujus* 'ruentis' 'venti' vehementis;
- 3 et *sonitus ille* replevit totam domum ubi erant sedentes. * Et apparuerunt illis 'dividentes se' linguae tanquam ignis, *velut igneae*, seditque,
- 4 *sederunt singulae linguae* supra singulos eorum; * et *quae exterius exhibebantur symbolis, haec interius in Apostolorum discipulorumque animis efficiebantur*: repleti sunt omnes Spiritu sancto, *dona ejus*

continuum sanctitatis incrementum. Quod ad alias mulieres attinet, ipsae robore superno indigebant ad servandam et profitendam fidem.

- 2-3 *Totam domum* gr. ὅλον τὸν οἶκον: non tantum illud conclave superius (1, 13) sed et partem inferiorem domus.

Duo erant signa, unum auditu perceptibile: sonus venti vehementer ruentis, sed absque vento; alterum visu spectabile: linguae, prius ut videtur una massa collectae, dein ab invicem se dividunt (*διαμεριζόμεναι*) et singulae super singulorum capita consistunt; ignis speciem et colorem prae se ferunt, nec tamen igneae sunt: sunt quasi flammulae ad modum linguarum efformatae. — *Sonitus* ille quasi venti vehementis signum erat praesentiae Dei (cf. *II Reg* 5, 24; *III Reg* 19, 11; *Ps* 103, 2) ejusdemque potentiae irresistibilis; *linguae* vero quasi igneae signum erant tum charismatis linguarum, de quo statim agitur, tum testimonii ab Apostolis Christo viva voce reddendi; linguae erant *igneae* ad significandum munditiam spirituale, lumen intellectus ac voluntatis robur quae Spiritus s. tributurus erat.

- 4 *Repleti sunt omnes* sc. non tantum Apostoli, sed etiam discipuli vario modo pro varia dispositione et vario singulorum officio. — Praeter gratias gratis datas seu charismata, ut puta donum linguarum, docet *S. Thom.* (*S. Th.*, P. 3, q. 72, a. 2 ad 1^m), collatam illis fuisse rem sacramenti confirmationis, sc. gratiam gratum facientem, eam quae baptizatis per dictum sacramentum confertur, in quo Spiritus s. datur ad robur. Revera Christus praeceperat Apostolis (*Lc* 24, 49) ut manerent in Jerusalem, *quoadusque induerentur virtute ex alto*. — Quod verò speciatim ad Apostolos attinet, acceperunt in die Pentecostes *baptismum Spiritus* a Joanne Baptista praedictum et postea a Christo promissum (*Mt* 3, 11, *Mc* 1, 8; *Lc* 3, 16; *Jo* 1, 26, 31, 33; *Act* 1, 5, 8), nimirum copiosum incrementum gratiae sanctificantis, eximiam christianae religionis scientiam, charismata officio suo convenientia et singulare robur ad fidem praedicandam. Haec enim omnia Christus eis promiserat et ipsi in se exhibuerunt (*Mc* 16, 20; *Jo* 14, 16 s. 26; 15, 26 s.; 16, 13 s. *Gal* 3, 5). Non ideo tamen habent *omnem scientiam*: ita Petrus postea indigebit revelatione speciali ut cognoscat modum quo gentiles debeant in Ecclesiam cooptari. — Ad plenioram interpretatio-

sancto, et coeperunt loqui variis linguis, prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis.

- 5 * Erant autem in Ierusalem habitantes Iudaei, viri religiosi ex
6 omni natione, quae sub caelo est. * Facta autem hac voce, convenit
7 lingua sua illos loquentes. * Stupebant autem omnes, et miraban-
8 * et quomodo nos audivimus unusquisque linguam nostram, in qua
9 nati sumus? * Parthi, et Medi, et Aelamitae, et qui habitant
10 Mesopotamiam, Iudaeam, et Cappadociam, Pontum, et Asiam,
11 * Phrygiam, et Pamphyliam, Aegyptum, et partes Libyae, quae est
circa Cyrenen, et advenae Romani, * Iudaei quoque, et Proselyti,
Cretes, et Arabes: audivimus eos loquentes nostris linguis mag-

4. 'variis' *ἐτέραις*. — 5. 'in Ierusalem habitantes' lectio probabilior *ἐς Ἱερουσαλὴμ κατοικοῦντες* Nestle; contrā Vogels: *ἐν Ἰ.*). — 6. 'lingua sua' *τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ*. — 7. 'omnes' deest graece. — 8. 'audivimus' *ἀκούομεν*. — 9. 'Iudaeam' v. comment. — 11. 'audivimus' *ἀκούομεν*.

nem dogmaticam hujus loci et similium, in quibus sermo est de missione Spiritus s., consuli possunt theologi in tract. de Deo Trino.

Et coeperunt loqui... V. infra, post v. 13, *Excursum de dono linguarum*.

- 5 Venerant Iudaei ex dispersione (pp. 77 s.) in Ierusalem habitare (*ἐς Ἰ. κατοικοῦντες*, constr. praegn.), ex motivo religioso (quod innuitur adject. *religiosi*), sive ad tempus, puta ad praesens festum celebrandum, sive imò definitive, ut splendido cultui religioso interessent, prope Templum in civitate sancta incolerent, ibique sepelirentur.
- Ex omni natione...*: sub calamo *Lc* non intelliguntur certe nisi nationes mundi tunc cogniti; — imo adhuc sic hyperbolice dicitur non pro *omnibus*, sed pro multis variisque regionibus illius mundi Romani.
- 6 Erat praecise hora nostra 9^a qua multi tendebant ad templum.
- Lingua, Διαλέκτος* significat non tantum id quod nos hodie dialectum vocamus, sed etiam linguam alicui genti propriam. Cfr v. 11, et v. infra *Excursum*. — Supponitur Apostolos discipulosque in publicum prodisse et ita ut omnes quotquot convenerunt testes et auditores esse possent.
- 7 *Galilaei sunt*: erant igitur cogniti ut discipuli Jesu qui cum eo Galilaea ascenderant, et quorum patrius sermo Galilaeus erat i. e. aramaeo-judaicus secundum peculiarem dialectum Galilaeorum. Cfr *Mt* 26, 73.
- 8-11 Jam recensentur, pleraeque saltem pro vinctae unde Iudaei ille oriundi erant. Recensio fit cum ordine quodam plus minusve regulari, ab oriente occidentem versus eundo; quamvis utique quidam dicunt *Lc* ex industria inordinato modo enumerasse quo varietatem linguarum significaret.
- 9 *Parthi et Medi et Aelamitae*: hi omnes utebantur lingua persica (*le Zend*), sed secundum dialectos diversas. — *Et qui habitant Mesopotamiam*: utebantur lingua quadam semitica (sicut Iudaei et Arabes) sc. aramaea secundum peculiarem dialectum — Dicuntur hi omnes *habitare* Mesopotamiam, Cappadociam, etc., sive ibidem retinuerint suum domicilium et nunc ad tempus tantum versentur in Ierusalem, sive etiam definitive domicilium huc transtulerint; quo casu *κατοικοῦντες* hic de praecedenti domicilio esset intelligendum. Cfr v. 5

abundanter acceperunt; et in specie coeperunt loqui 'aliis' linguis, alii alia prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis.

Effectus prodigii in Judaeos.

- 5 * Erant autem qui venerant in Jerusalem habitare' Judaei, 'viri
6 religiosi, ex omni natione quae sub caelo est. * Facta autem hac
voce *eaque per totam civitatem audita*, convenit multitudo *ad locum*
unde strepitus oriri videbatur, et mente confusa est, *nesciebant quid*
cogitarent (v. 13), quoniam audiebat unusquisque lingua sua 'propria'
7 illos loquentes. * Stupebant autem [omnes] et mirabantur, dicentes :
"Nonne ecce omnes isti, qui loquuntur, Galilaei sunt, *habentes patrium*
8 *suum sermonem proprium?* * et quomodo nos 'audimus' unusquisque
linguam nostram, *linguam illius regionis* in qua nati sumus?
9 * (a) Parthi, et Medi, et Aelamitae, et (b) 'Judaei' [v. not.] qui habitant
Mesopotamiam et Cappadociam, Pontum et Asiam *proconsularem*,
10 * Phrygiam et Pamphyliam, Aegyptum et partes, *illam regionem*
Libyae quae est circa *civitatem* Cyrenen, et (c) advenae [v. not.]
11 Romani, * Judaei quoque et Proselyti, (d) Cretes et Arabes: *quomodo*
'audimus' eos loquentes nostris linguis magnalia. proclamantes laudes

(Et qui habitant) *Judaeam*: ita omnes codd.; at a/ haec mentio hic non expectatur: expectantur enim unice tales Judaei qui ex dispersione huc advenerunt (v. 5) et qui possint mirari Apostolos sua lingua loqui (v. 11); caeteroquin b/ Judaea inter Mesopotamiam et Cappadociam collocanda non erat. Ideo plures aliae ll propositae fuerunt: *Ανδίας, Ἰδουμαίαν, Ἰνδίας*. Apud ss. Patres variae occurrunt lectiones: *Armeniam*, — *Syriam*, — *Judaei*, vel imo deest omne verbum. Satis placet s. *Luc* scripsisse: *Ἰουδαῖοι*: sic enim ruit utraque difficultas statim allegata, et bene explicatur origo aliarum lectionum: obvie copista corruperit *Ἰουδαῖοι* in *Ἰουδαίαν*, indeque alii vario modo corrigere attentaverint vel etiam simpliciter omiserint. Cfr Denk, *Z. f. k. Theol.*, 1910, t. 34, p. 599. Unde sensus sit: *et Judaei qui habitant Mesopotamiam, Cappadociam, ..., Cyrenen*. Hi omnes graece, variis tamen dialectis, loquebantur; incolis autem Aegypti et Lybiae erat praeterealingua patria, sc. antiqua lingua coptica. (De illis regionibus. v. supra, pp. 63 ss).

- 10 *Advenae Romani* gr. *οἱ ἐπιδημοῦντες*: eodem sensu quo *πατοικοῦντες* v. 5 potest intelligi; potius tamen intelliguntur tales qui ad tempus tantum in Jerusalem degunt. *Romani* tùm latino tùm graeco sermone utebantur.
11 *Judaei quoque et Proselyti* (v. supra, p. 82): referendum hoc videtur ad solos advenas Romanos, quatenus potissimum d'e Romanis, ubi multi fuerint proselyti, distinctio haec facienda erat; contra qui veniunt ex Mesopotamia, etc. — si bene textum restituimus — simpliciter ut *Judaei* designantur, quia rariores ibi erant proselyti.

Cretenses graece et *Arabes* arabice loquebantur.

Loquentes magnalia Dei, idem est ut videtur quod 10, 46; *magnificantes Deum*. Obvium est cogitare praecipuum objectum hujus laudis Dei fuisse *praeclara Dei facinora*, qualia, per modum concionis, mox a Petro sumus audituri, *Christi passionem*, *resurrectionem*, *ascensionem*, *missionem Spiritus s.*

- 13 *Quia, ου* recitativum orationem directam inducit; potest omitti.
Mustum, γλεύκος, vinum dulce est ab ipso torculari fluens, adeoque maxi-

- 12 nalia Dei. * Stupebant autem omnes, et mirabantur ad invicem
 13 dicentes : Quidnam vult hoc esse ? * Alii autem irridentes dicebant :
 Quia musto pleni sunt isti.

12. 'mirabantur' *διηποροῦντο* (Nestle). — 13. 'isti' deest graece, adest in cod. D.

me inebriativum. Ex hac irrisione colligimus discipulos quasi in exstasim raptos esse locutos... (Cf. *I Cor* 14, 23).

EXCURSUS. De dono linguarum.

Quod Christus olim in Evangelio suo praedixerat, fore nempe ut qui in ipsum essent credituri, *linguis* loquerentur *novis* (sc. non absolute novis, sed relate ad loquentem, *Mc* 16, 17), illud primum hîc eventu fuit comprobatum: loquuntur *linguis aliis* (*ἐτέραις*, extraneis, peregrinis, quae ipsis notae non erant, v. 4). Saepissime autem prodigium illud deinceps fuit repetitum. Arbitramur enim contra plures (*C. B.*, 8, 470 ss.; *Coppie* *ters o. c.* p. 113 s. etc.) donum linguarum de quo in pluribus S. S. locis quaestio est (*Mc* 1. c.; *Act* h. l.; 10, 44-47; 11, 15; 19, 6; *I Cor* 12-14) esse unum idemque donum. Revera a/ imprimis idem est donum de quo infra *Act* 10, 44 ss., 19, 6 et *I Cor* 12-14. Etenim doni de quo variis his locis agitur idem est auctor, Spiritus s.; idem est objectum: magnificare Deum (v. infra); eadem est expressio: *λαλεῖν γλώσσαις*; — porro b/ idem est donum de quo nostro loco *Act*, c. 2. et de quo l. c. infra, 10, 44, ss., proindeque etiam 19, 6 et *I Cor* 12-14: etenim non tantum iterum idem est auctor, Spiritus s. (cfr 2, 4 cum 10, 44), idemque est objectum: hinc 2, v. 11: *loqui magnalia Dei*, hinc 10, 46: *magnificantes Deum*, sed explicite identitatem declarat Petrus, 11, 15: *Cecidit Spiritus sanctus super eos, sicut et in nos in initio*.

Huic autem identitati a Petro testificatae ne objiciatur — quod volunt alii auctores — 2, 4 dici: *ἐτέραις γλώσσαις*, dum 10, 46 aliisque locis dicatur simpliciter *γλώσσαις* aut *γλώσση*; etenim a/ quodnam esset inter has duas expressiones essentielle discrimen non ita apparet, quum, attento potissimum usu satis frequenti hujus charismatis in primitiva Ecclesia, facile potuerint eum qui *linguis peregrinis* aut lingua *peregrina* loqueretur designare breviori et facile trita effecta expressione: *linguis*, aut *lingua* loqui; — b/ praeterea expressio: *ἐτέραις γλώσσαις* etiam aliis illis locis, saltem quoad sensum, occurrit: cfr *I Cor* 14, 21 (*ἐν ἑτερογλώσσοις*), 12, 10, 28; 13, 1; 14, 10, quae omnia satis ostendunt etiam s. Paulum donum linguarum de locutione in *linguis peregrinis* intellexisse. Cf. Rose, *h. l.*; Fonck, apud Hagen, *Lexicon Biblicum*, t 1, p. 848 ss.; Le Camus, *L'œuvre des Ap.*, 1891, p. 20. — Varia systemata ad hoc charisma explicandum *Man. Bibl.*, n. 578.

Quod *naturam* et *objectum* hujus doni spectat: 1º Glossolalis dabatur locutio vera, articulata adeoque audibilis in *linguis* loquenti ignotis (cf. v. 11) — 2º Objectum illius non erat evangelii predicatione strictae dicta aut explicatio doctrinae christianae. Etenim, juxta textum, omnes praesentes, — numero circiter 120 — vel saltem magna eorum pars, *linguis* loquebantur (v. 3 s.); atqui non omnes sane praedicaverint aut docuerint; — loqui coeperunt antequam multitudo convenerit (v. 6): unde non praedicabant; — Petrus postea tantum incipiet praedicare (v. 14); — nullibi in N. T. apparent Apostoli habuisse donum linguarum ad praedicandum Evangelium, contra: lingua quam in scriptis suis adhibent non est talis qualem expectares si Deum habuissent doctorem; Paulus (*Act* 14, 11 ss.) non intelligit quae Lycaonice dicuntur, et Petrus juxta traditionem (Papias,

- 12 Dei" ? * Stupebant autem *plerique* omnes (cfr v. 13), et 'haerebant in re explicanda', ad invicem dicentes: " Quidnam vult hoc esse?
13 *Quid hoc sibi vult*"? — * Alii autem irridentes dicebant: " Quia [v. not.] musto, vino dulci, pleni sunt [isti] ".

apud Eusebium, *H. E.*, III, 39) in ministerio suo utitur Marco interprete; — Cornelius centurio alique auditores Petri (*Act* 10, 44 s.) linguis loquentes, non sane praedicabant; caeteroquin in hac Cornelii domo non aderant auditores diversae nationis ad quas edocendos necessaria fuisset aliarum linguarum notitia. — Objectum glossolaliae erat potius oratio directa ad Deum, sive laudando, sive precando, sive gratias agendo: loquuntur magnalia Dei (v. 11); magnificant Deum (10, 45); glossolalus dicitur orare, gratias agere, psallere (*I Cor* 14). — 3°/ Praeterea dicta locutio erat charismate transeunte Spiritus s. concessa (cfr *I Cor* 12, 1-3, 12, 32; 14, 1), adeo ut glossolalus non in statu quietae reflexionis verba praemeditata proferret, sed in statu extatico a Spiritu s. motus preces ad Deum funderet (cfr *I Cor* 14, 14). — 4°/ Verba per donum linguarum prolata ab auditoribus (*I Cor* 14, 2, 16 ss) et a loquente (*I Cor* 14, 14) non necessario intelligebantur (et inde necessitas interpretationis oriebatur: *I Cor* 14, 5, 14, 27 s.), nisi quando per accidens aderant homines linguas loquenti ignotas callentes, quod, uti vidimus, in miraculo Pentecostes verificabatur. — 5°/ Imo tota narratio (cfr v. 4) satis innuit Apostolos aliis adhuc linguis, auditoribus ignotis, locutos esse; quo facilius adhuc intelligeres accusationem auditorum eos esse ebrios. Ex dictis intelligitur charisma glossolaliae, subito irruens in aliquem, imo saepe in plures simul, eosque in extasim et in locutionem rapiens, non raro potuisse auditorum admirationem imo et irrisiorem et despectum movere, potissimum in casu quo auditores nullam ex linguis adhibitis callebant (cfr v. 13; *I Cor* 14, 23). Intelligitur quoque glossolalam prodesse quidem ipsi glossolalo, utpote quem, etiam non intelligentem provocabat ad pios affectus et laudem Dei (*I Cor* 14, 4, 14, 18, 28), ast, deficiente interprete, non prodesse Ecclesiae nec multum valere ad incredulos convertendos (*I Cor* 14, 2, 4 etc.; quo sensu quoque explicamus v. 22: *Linguae in signum sunt non fidelibus, sed infidelibus*). — De charismate glossolaliae prout apparet in *I Cor*, cfr E. T (o b a c), *Vie diocésaine*, t. 2, pp. 131 ss.

Nota. Sunt qui putent discipulos una lingua locutos esse, nim. lingua sua patria — vel lingua quadam nova extatica, cui hoc erat proprium ut auditores eam immediate intelligerent et quidem suam linguam nativam se audire autumarent (Belser, Dentler, Wikenhauser, *o. c.*, pp. 175 — s.); imo, juxta quorundam conjecturam, fuerit lingua primitiva generis humani (cfr Vansteenkiste, *Ep. S. Pauli*, appendix ad *I Cor*); addunt autem eos a variis gentibus in sua cujusque lingua fuisse auditos. At verò a/ obstat v. 4: *locuti sunt aliis linguis, prout Spiritus s. dabat eloqui illis*; — b/ praeterea in illa hypothese, uti jam S. Greg. Naz. observavit, "eorum potius qui audiebant quam qui verba faciebant hoc miraculum fuerit": non miraculum linguarum, sed miraculum auditus; — c/ obstat animadversio auditorum in v. 7: audiunt enim varias linguas simul; — et in v. 13: quare enim dixissent Apostolos ebrios esse eo quod eos lingua sua loquentes audiunt, dum bene intelligitur haec irrisio si eos omnes simul audiunt pluribus linguis, unum hac, alium illa loqui.

14 * Stans autem Petrus cum undecim levavit vocem suam, et locutus est eis : Viri Iudaei, et qui habitatis Ierusalem universi, hoc vobis notum sit, et auribus percipite verba meà.

15 * Non enim, sicut vos aestimatis, hi ebrii sunt, cum sit hora 16 diei tertia : * sed hoc est, quod dictum est per prophetam Ioel :

17 * Et erit in novissimis diebus (dicit Dominus) effundam de Spiritu

14. 'Stans' σταθεῖς. — Post 'levavit' addit D πρῶτος. — 'locutus est' ἀπεφθέγγετο.

17. 'Dominus' ὁ θεός, D ὁ Κύριος.

14-36 Oratio s. Petri has evolvit ideas: *Post exordium (14) duae habentur partes: I pars explicat prodigia quae locum habuerunt: 1/ inepta calumnia est accusatio ebrietatis, ut patet ex hora nimis matutina (15); 2/ revera locum habuit illa effusio Spiritus s. quam propheta Joël pro epocha messianica praedixerat (16-18). — Cum autem apostolus poenas impiis et contumacibus reservatas ex eodem Joële describit, ad alteram concionis partem transit (19-21). — II pars Jesum Messiam esse et potentia divina insignitum probat triplici argumento: 1/ per miracula ejus (22), 2/ per ejus resurrectionem (23-24); — hanc porro demonstrat a/ Davidis oraculo (25-31), et b/ testimonio eorum qui viderant eum ad vitam revocatum (32); — 3/ per ejus ascensionem, missionem Spiritus sancti et glorificationem, quam rursus David vaticinatus fuerat (33-35). — Peroratio seu brevis exhortatio (36).*

14 Stans σταθεῖς ut Lc 18, 11, aor. 1 pass. cum notione reflexa: [sistens se, (fl. optredend; germ. auftretend).

Quum hic non dicatur propriam linguam ab unoquoque auditam fuisse, nec ullum novum miraculum a Luca commemoretur, Petrus vernaculo sermone, syro-chaldaeo seu aramaeo-palestinensi usus fuerit, quem omnes auditores, Iudaei vel saltem habitantes Ierusalem (cf. v. 5), intelligebant. (Comparationem orationum Petri cum epp. s. Petri v. apud Vansteenkiste-Camerlynck, *Epist. Cathol.*, ed. 5a, p. 84; Belser, *Einl.*, p. 669).

15 Iudaei, Christi aetate, diem naturalem ab ortu usque ad occasum solis, in 12 horas, modo longiores modo breviores, pro majore vel minore spatio dividebant. Tempore aequinoctii, finis horae 3^{ae} respondet horae nostrae 9^{ae} antemeridiana. Plures auctores autumant insuetum fuisse Iudaeis ante horam 3^{am} gustare quidquam vel esculenti vel poculenti; diebus autem sabbati aut festi, qualis erat dies Pentecostes, solum circa meridiem manducabant. (Jos., *De Vita*, 54; Lightfoot, *Horae hebr.* ad h. l.) Saltem soliti non erant mane convivia insituere et potum sumere inebriantem. Ergo consuetudo piorum Iudaeorum Apostolos a dicta calumnia satis vindicabat.

16 Citatur Joël (s. 4 vel 5 a. Ch.) 2, 28-32 (heb. 3, 1-5) Unanimis est interpretum opinio ea quae s. Petrus exponit revera sensu litterali et obvio apud prophetam occurrere. Cfr Vanhoonacker, *Les Petits Prophètes*, h. l. — Porro textus citatur potius juxta LXX (v. 17 de spiritu meo; et seniores vestri; super servos meos... meas; de spiritu meo; vaporem [hebr.: columnas] fumi; dies Domini... manifestus [hebr.: terribilis]); citatur tamen magis ex memoria: in initio loco post haec (hebr., LXX) legitur, in novissimis diebus; additur dicit Dominus; in ultima parte v. 17 ordo intervertitur; in v. 18 additur prophetabunt, in v. 19 sursum, signa, deorsum. Sed pro more antiquo laudandi textum, minima sunt ista discrimina, eaque sensum non mutant.

2. Oratio Petri ad turbam, 2, 14-36.

- 14 * Sistens se' autem Petrus cum undecim, levavit vocem suam et 'gravibus verbis locutus est' eis :

" Viri Judaei, nati in Judaea, et vos reliqui qui, ex alia regione oriundi, nunc habitatis Jerusalem, vos universi, hoc quod jamjam vobis dicturus sum vobis notum sit, et auribus percipite verba mea.

1. Prodigium demonstrat adesse tempus messianicum.

- 15 1/ " * Non enim, sicut vos, quidam saltem, aestimatis, hi sodales mei ebrii sunt, cum sit hora diei tertia, qua hora nos ebrios supponere nullo jure potestis ;
- 16 2/ " * sed hoc quod miramini et quod irrident quidam est adimpletio
- 17 vaticinii quod dictum est per prophetam Joël : * Et erit in novissimis diebus, in tempore messianico, (dicit 'Deus'), effundam de Spiritu meo,

Negotium arduum est in hisce aliorumque Prophetarum praedictionibus detegere quid praecise et pro quonam tempore praedicere intenderint. Etenim a/ " imagines a prophetis adhibitae non sunt nimis premendae, sed principalis tantum significatio retinenda est. Solent enim prophetae secundum affectus sui vehementiam etiam vehementes, audaciores adhibere imagines quae non semper ad literam exponendae sunt. Sic *magnas rerum mutationes* saepe terrae motu, siderum casu, solis et lunae obscuracione depingunt. V. Zapletal. *Hermeneutica biblica*, Friburgi in Br., 1908, p. 100 ss. ; — Pesch, *De Insp.*, p. 504. — Praeterea b/ Prophetae non raro unica imagine, prospectu unico, plures eventus tempore distantes depingunt, puta ipsum primum Messiae adventum et simul judicium Dei quo malorum ruina et credentium felicitas consummatur.

In hoc textu Joëlis tempora messianica hinc cum abundanti effusione Spiritus in bonos, hinc cum terribili judicio malorum simul describuntur; utrumque autem fit modo Prophetis solito, adeoque cavendum erit a nimis literali explicatione imaginum adhibitarum. — Quod autem attinet tempus quo haec verificanda sunt: Petrus in Actibus primam partem citationis applicat praesenti linguarum prodigio, eamque proinde jam nunc, inchoative saltem, verificari reputat; alteram partem addens, non aperit quandonam istas calamitates expectet. Certum autem videtur eum non habere prae oculis ruinam Hierosolymitanam quae a 70 contingeret, sed potius ea quae in fine mundi contingent: "*antequam veniat dies Domini magnus et manifestus*". Alia est quaestio, hic non tractanda, quonam temporis spatio hunc ultimum diem expectaverit Petrus.

- 17-18 In novissimis diebus. Haec locutio apud Prophetas (v. g. *Is* 2, 2) designat tempus messianicum, ultimam mundi aetatem, ab adventu Messiae usque ad finem saeculorum.

Quid per "*Spiritus*" Jahve in libris Veteris Testamenti significetur, satis difficile est accurate et complete statuere. In hoc loco Joëlis, "*Spiritus*" est donum Jahve quo Prophetae aut in extasim rapti Jahve laudabant (v. g. *I Reg* 10, 10), aut zelo divino moti veram doctrinam praedicabant, vitia et peccatores arguentes, increpantes, obsecrantes (*II Reg* 14, 1 ss.) aut res absconditas, futuros aliquando eventus praevidebant (v. g. *III Reg* 21, 17) Nam olim haec omnia ad munus propheticum (propheta a *πρὸς* et

- meo super omnem carnem : et prophetabunt filii vestri, et filiae vestrae, et iuvenes vestri visiones videbunt, et seniores vestri somnia
 18 somniabunt. * Et quidem super servos meos, et super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, et prophetabunt :
 19 * et dabo prodigia in caelo sursum, et signa in terra deorsum,
 20 sanguinem, et ignem, et vaporem fumi : * Sol convertetur in tenebras, et luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus
 21 et manifestus. * Et erit : omnis, quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit.
 22 * Viri Israelitae, audite verba haec : Iesum Nazarenum, virum approbatum a Deo in vobis, virtutibus, et prodigiis, et signis, quae
 23 fecit Deus per illum in medio vestri, sicut et vos scitis : * hunc

18. 'Et quidem' *καὶ γὰρ*. — 22. 'approbatum ... in vobis' ἀποδοκιμασμένον ... ἐν ὑμῖν. — 23. 'iniquorum' ἀνόμων. — 'affligentes' προστιθέσαντες (Vulg. est certe corruptio ex affligentes).

φήμι: loquor nomine, vice alterius, in casu nomine Jahve) pertinebant. Cfr T O B A C. *Les prophètes d'Israël*, pp. 2 ss. — Patet sensum vv. 17 s. non esse filiis dandum esse donum prophetiae, juvenibus visiones, senioribus somnia, etc., sed omnibus omnia haec dona dabuntur. Caeteroquin non debent haec urgeri in sensu materiali, sed haec est idea inclusa : In epocha messianica, *copiosa* erit et *universalis* distributio *praeclarorum* donorum Spiritus sancti, qualis sub V. T. non obtinebat. — Similes prophetiae leguntur apud *Ezech* 11, 19; 36, 27-29; 39, 29; *Is* 44, 3 etc.

- 19-20 *Prophetabunt*. v. statim dicta. — *Visiones* in statu vigiliae, *somnia* in somno fiebant.

Sed aliis etiam prodigiis epocham messianicam insigniendam proclamat Joël : ipsa etiam natura turbabitur. Citatio, quamvis verba prophetae ad calumniam refutandam non jam pertineant, protrahitur, potius quia antiqui his descriptionibus apocalypticis delectabantur; et quia in sequentibus occasio reperiebatur transeundi ad alteram partem orationis, sc. in v. 21 quasi diceret Petrus : " *Ne vobis talia accidunt, credite in Iesum* ".

Sol convertetur in tenebras et luna in sanguinem. His et similibus figuris frequenter utuntur Prophetae, v. g. *Joël* 2, 1, 11; *Is* 13, 10 ss.; 24, 18; 34, 4; *Ez* 32, 7. Tenebrae adhuc augent terrorem divini istius iudicii; notum enim est quantopere antiqui timuerint eclipses.

Praeuntibus his *prodigiis, veniet dies Domini*. " *Dies Domini* " locutio est jam apud antiquissimos Prophetas (*Amos* 5, 18; *Joël* 1, 15; *Soph* 1, 7), frequenter vero apud recentiores (*Is* 2, 12; 13, 6, 9; *Ez* 13, 3) obvia. Est dies iusti iudicii a Deo instituendi. Postulat enim iustitia Dei ut nationes idololatrae et Israelitae, legis transgressores, iustas poenas dent, fideles vero et cultores Jahve mercedem et honorem accipiant. — *Plures* huiusmodi dies statuere quibus Dominus calamitates varias populo infideli immittit, non est interpretari locutionem propheticam, sed hanc expressionem accommodare eventibus quos in recto non significabat. Unicum et definitivum iudicium intelligebant prophetae per hanc expressionem, nimirum iudicium ultimum nomine Dei *per Messiam* instituendum. Hoc quoque sensu a s. Petro auditur expressio; imo quum vox *Κόριος, Dominus*, in *Actibus* interdum quidem de Deo, frequentius vero de Christo auditur, et

- non jam, sicut in Vetere Testamento, super quosdam electos tantum, sed copiose distribuam dona Spiritus mei super omnem carnem, super omnem hominem, sine distinctione a/ sexus, b/ aetatis aut c/ conditionis socialis: etenim a/ prophetabunt filii vestri et filiae vestrae; b/ et juvenes vestri visiones videbunt, et seniores vestri*
- 18 *somnia somniabunt; c/ * 'et imò' super servos meos et super ancillas meas, in diebus illis effundam de Spiritu meo, et etiam ipsi prophe-*
- 19 *tabunt; — * et insuper dabo, producam a/ prodigia in caelo, in aëre sursum, et b/ signa in terra deorsum; nimirum b/ in terra, producam*
- 20 *sanguinem, et ignem, et vaporem fumi: bella erunt horrenda; * a/ in caelo vero erunt signa terribilia: sol convertetur in tenebras, so/ obscurabitur, et luna convertetur in sanguinem, quasi sanguinea*
- apparebit: haec omnia tanquam signa prodroma contingent ante-*
- 21 *quam veniat dies Domini magnus et manifestus, dies iudicii mes-*
- sianici. * Et erit: omnis, quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit: qui crediderit in Christum salutem messianicam obtinebit.*

II. Jesus est Messias.

- 22 1/ “* Viri Israëlitae, audite verba haec: Jesum Nazarenum, virum a Deo ‘ad vos’ *tanquam legatum, tanquam Messiam missum et tamquam talem ab ipso* ‘plenissime demonstratum’, *nimirum* virtutibus et prodigiis et signis, *variis et innumeris miraculis* quae fecit Deus per illum in medio vestri, sicut etiam vos, *non secus ac nos,*
- 23 *scitis: * hunc tantum virum, definito et immutabili consilio et*

quum in specie ipsa oratio Petri in hunc finem tendat ut demonstret Jesum a Deo factum esse *Domimum* (v. 36), pronum est concludere in expressione *dies Domini*, sub vocabulo *Domini* in mente s. Petri directe significari Jesum Christum. Cfr. 17, 31.

- 21 *Salvus erit* a variis istis calamitatibus, non, quod ab illis nihil patietur, sed quod ab illis non laedetur, seu quatenus ultimatim salvus erit ab ipsa damnatione in iudicio ultimo.

Invocare nomen Domini = *Jahve*, in V. T., in specie apud *Joël*, significat, per oppositionem ad polytheismum, *Jahve* debito cultu agnoscere. Sed hic simile quid notandum est ac pro locutione *dies Domini*. Facile enim erat hic applicare dictionem: invocare nomen Domini, confessioni messianitatis *Christi*. Et hoc sane hic (cfr v. 36), sicut *Rom* 10, 13 coll. v. 9 obtinet. Eadem formula qua in V. T. confessio monotheistica, hic confessio christiana exprimitur: si vultis salutem habere, credite in Christum. — Et est novum exemplum interpretationis extensivae apostoli.

- 22 *Viri Israëlitae*: nomen honoris ac dignitatis (*Gen* 32, 28; *Act* 4, 20) quo auditorum benevolentiam captare vult.

Jesum vocat *Nazarenum*, nomine sc. quo inter Judaeos passim appellabatur et notus erat (*Jo* 1, 46; *Lc* 24, 29; *Act* 3, 6; 10, 38).

Miracula illa fecit Deus *per Jesum*. Jesus quidem ea fecit per semetipsum, per propriam suam potestatem, utpote verus Deus, sed, ut animadvertit s. Chrys. h. l., Petrus de Jesu loquitur prudenter tanquam de homine divina virtute praedito: divinitas Jesu non poterat prudenter statim ab initio proponi (Cf. *Jo* 5, 17; 10, 25).

- definito consilio, et praescientia Dei traditum, per manus iniquorum
 24 affligentes interemistis : * quem Deus suscitavit, solutis doloribus
 25 inferni, iuxta quod impossibile erat teneri illum ab eo. * David
 enim dicit in eum :

Providebam Dominum in conspectu meo semper :
 quoniam a dextris est mihi ne commovear :

24. 'solutis doloribus inferni' λύσας τὰς ὀδῖνας τοῦ θανάτου. — 'juxta quod καθότι.
 'ab eo' ὅπ' αὐτοῦ (quod refertur ad θάνατον).

Miracula vocantur *virtutes*, quatenus potentia extraordinaria, omnem naturae creatae virtutem excedens, in eis splendet; *prodigia*, quatenus admirationem et stuporem movent; *signa*, quatenus divinitus significant Jesum verum esse Messiam ejusque religionem esse vere divinam (Cf. *Comment. in S. Matth.* 4^a ed. q. 1112).

- 23 *Traditus* fuit Jesus vobis a Deo, non autem a vobis devictus aut vestra potestate subactus. Petrus tacitae occurrit objectioni : Si Jesus tanta praeditus fuit virtute ut miracula patraret, quare morti se non subripuit ? Christus crucifixus Judaeis erat scandalum (*I Cor* 1, 23). Et respondet : Haec erat voluntas Dei.

Definito consilio, et praescientia Dei traditum (cf. 3, 18 ; 13, 27-29). Deus Tri-unus praescivit (προγνώσας *I Pet* 1, 2) Judaeos pro sua malitia Christum occisuros esse, si illud permetteret; nihilominus statuit illud permittere, adeoque aeterno et immutabili decreto statuit ut Christus pro redimendo genere humano mortem subiret, atque ita pro nobis omnibus tradidit illum (*Rom* 8, 32). Huic Dei decreto ac praecepto Christus obedivit (*Phil* 2, 8), salva sua libertate (*Jo* 10, 17-18) sine qua non meruisset (*Phil* 2, 9). Decretum igitur Dei mortis Christi causa positiva non fuit, sed solum effecit ut Judaei illud quod culpabiliter vellent, peragere possent. — De scelere Judaeorum Petrus moderate loquitur, ne auditorum animos offendat, at verò istud minime excusat, ut e seqq. apparet

Iniqui, ἄνθρωποι : gentiles, qui legem a Deo traditam non habent (*Rom* 2, 12-14 ; *I Cor* 9, 21).

Interemistis : gens ergo Judaica supplicii Jesu illati vere causa erat (*Mt* 27, 25), Romani vero in passione et cricifixione Christi potius instrumenta fuerunt, ut historia evangelica probat. — Judaeos omnes qui ipsum audiunt *indistincte* arguit Petrus quia Pharisaeorum Sacerdotum et Scribarum odio consenserat plebs Hierosolymitana clamando : Crucifige eum.

- 24 *Quem Deus suscitavit* a mortuis. Jesus quidem, utpote Deus, seipsum ad vitam revocavit ; sed Petrus Jesum hñc (ut v. 22 et alibi) considerat tanquam Messiam et de eo loquitur tanquam de eximio et supereminentiore Propheta, auditorum menti solerter sese accommodans (cfr 1, 2).

Dolores inferni est expressio desumpta ex *Ps* 17 (hebr. 18), vv. 5 s. Ibi quidem legitur hebr. *chable-maveth*, *chable-scheol*, i.e. *vincula mortis*, *vincula inferni* ; LXX vero verterunt ὀδῖνες θανάτου, ὀδῖνες ᾗδου ; quae versio juxta alios prava est, quum ὀδῖνες sit idem ac *dolores partes*, juxta alios vero non, quum ὀδῖνες habeat etiam sensum *vincula*. Unde hi vertunt hic t. gr. *Act* : postquam solverat vincula mortis. Ita Beelen, Le Camus. — *Infernus* dicitur hñc de receptaculis animarum a corporibus solutarum, speciatim limbus Patrum, qui etiam vocatur Paradisus (*Lc* 23, 43). — Si ὀδῖνες intelliguntur *dolores partus*, tunc figura haec est altissima : in morte

praescientia Dei *vobis a Deo* traditum, per manus 'gentilium', *Pilati militumque Romanorum*, cruci 'affigentes', interemistis!

- 24 2/ " * quem Deus suscitavit *a mortuis*, 'postquam solvisset vincula' [v. not.] 'mortis'; *et ideo ipsum resuscitavit* 'quia' impossibile erat teneri illum ab 'ea' (*sub potestate mortis*). *Et revera implenda*
- 25 *erat Scriptura quae reditum Jesu ad vitam praedixerat*. * David enim dicit in eum, *David Messiam sic loquentem exhibet*: " *Tempore vitae mortalis meae*, providebam Dominum in conspectu meo semper, *oculos mentis constanter in Dominum habeo intentos* ; *ipse enim defensor meus est* : quoniam, *etenim tanquam adjutor a dextris*

sunt quasi dolores partus, qui solvuntur seu sedantur quando ex morte nova vita nascitur per resurrectionem.

- 25 Ille Christi de morte triumphus comprobatur prophetia e Psalterio Davidico (*Ps* 15, hebr. 16, v. 8-11) juxta LXX citata. Indubium est, ut vel ex hac Petri oratione et infra ex oratione s. Pauli (13, 35 ss.) apparet, hunc psalmum esse messianicum, quamvis utique disputari posset utrum in sensu literali Psalmista de Messia agat (cfr G. R. [yckmans], *La Vie dioc.*, 1920, pp. 282 ss. ; — Lagrange, *Rev. Bibl.*, 1905, pp. 192 ; — Murillo, *Razon y Fé*, 1911, p. 7), an vero potius in sensu mystico. Et haec quidem sententia altera videtur praeferenda.

Nimirum juxta sensum litteralem auctor hujus psalmi, sive pro seipso, sive potius nomine Israël, petit conservationem et fidenter affirmat se ab interitu servatum iri et vita felici esse fruiturum : " *Non relinques animam meam in scheol nec sines sanctum tuum experiri foveam. Notam mihi facies semitam vitae, satietatem gaudiorum coram vultu tuo* " ; ast in sensu mystico a Spiritu sancto principaliter intento, Christus est qui exprimit firmam spem resurrectionis vitaeque in aeternum beatae apud Deum (Cfr Van Sante, *Psalmi*, h. 1.). Etenim mira illa conservatio, quam auctor psalmi sibi vel Israël expectat, typice praefigurabat aliam illam conservationem quam Jesus, quamvis mortuus, sibi exspectabat, quatenus np. anima non remaneret in inferno et corpus, quin experiretur corruptionem sepulchri, ad vitam resurgeret.

Notemus hujusmodi difficultates quales etiam alibi per plures occurrunt ubi textus V. T. adducuntur, multo facilius solvi si vera est, ut putamus sententia in Scripturis non tantum reperiri illum sensum mysticum quo *res* vel *personae* sensu litterali significatae sint ipsae ulterius figura et typus aliarum rerum vel personarum, sed hunc etiam sensum mysticum seu absconditum quo ipsa *verba* in Scripturis adhibita, praeter sensum proprie litteralem, alios adhuc sensus absconditos a Deo intentos comportare valent. Quae sententia si praesenti loco applicaretur, dicere liceret : Sensus psalmi litteralis, quem nos ratione et methodo scientifica attingere valemus, in hoc est quod David pro seipso vel pro Israël expectet conservationem et liberationem a periculis ; sed David, sic disponente divina Providentia, hanc ideam cujus ipse forte solius conscius erat, expressit talibus praecise verbis ut essent apta ad praedicendam Jesu resurrectionem ; et Spiritus sanctus quidem, auctor principalis Scripturarum. non illum sensum tantum quem litteralem vocamus, sed etiam, imo et principaliter, hunc alterum sensum rationi absconditum intendit. — Addere possumus non sine speciali Providentia divina factum esse, ut auctores versionis graecae LXX textum

- 26 * Propter hoc laetatum est cor meum, [spe :
et exultavit lingua mea, insuper et caro mea requiescet in
27 * Quoniam non derelinques animam meam in inferno,
nec dabis Sanctum tuum videre corruptionem.
28 * Notas mihi fecisti vias vitae :
et replebis me iucunditate cum facie tua.
29 * Viri fratres, liceat audenter dicere ad vos de patriarcha David
quoniam defunctus est, et sepultus : et sepulchrum eius est apud
30 nos usque in hodiernum diem. * Propheta igitur cum esset, et
sciret quia iureiurando iurasset illi Deus de fructu lumbi eius sedere
31 super sedem eius : * providens locutus est de resurrectione Christi,
quia neque derelictus est in inferno, neque caro eius vidit corrup-
32 tionem. * Hunc Iesum resuscitavit Deus, cuius omnes nos testes
33 sumus. * Dexteram igitur Dei exaltatus, et promissione Spiritus
sancti accepta a Patre, effudit hunc, quem vos videtis, et auditis.

26. 'requiescet' κατασκηνώσει. — 28. 'et' deest graece. — 'cum facie tua' μετὰ τοῦ προσώπου σου. — 29. 'audenter' μετὰ παρησίας. — post 'quoniam' additur καί. — 31. 'providens' προϊδών. — 33. 'promissione accepta' τὴν ἐπαγγελίαν λαβών. — 'hunc quem' τοῦτο ὃ (v. comment.).

hebraicum talibus verbis verterent, pro *relinques* scribendo ἐγκαταλείψεις, et pro foveam διαφθοράν, quibus ex una parte sensus litteralis utique non corrumpere, sed simul ille alter sensus mysticus clarius adhuc significaretur.

A *dextris meis*. Qui pugna dimicabant, scuto tegebant latus sinistrum, dextera vero manu hostem percutere conabantur, adeoque hac parte dextera erant vulnerabiles. Hinc stare a dextris alicujus = defendere aliquem.

- 28 V. notata ad v. 25 — *Replebis me iucunditate apud faciem tuam*. Sensus literalis psalmi (hebr.: [notam facies, seu dabis mihi] satietatem gaudiorum coram vultu tuo) esse videtur auctorem psalmi pro seipso vel pro Israël expectare a divina benignitate omnigenas benedictiones; sensus mysticus (juxta dicta ad v. 25) videtur esse Iesum expectare se a die Ascensionis suae in praesentia Dei ut hominem perfecte glorificatum iri. Hoc enim sensu psalmus apud Petrum (v. 33) intelligi videtur.

- 29 Interpretatione de qua supra. ad v. 25, supposita, facile ratiocinium s. Petri intelligitur: psalmum enim intelligit Petrus in sensu illo mystico de aliquo qui anima non remaneret in inferno nec corpore experiretur corruptionem sepulchri; unde patet illa verba hoc sensu intellecta non posse referri ad Davidem adeoque ea continere vaticinium de Christi resurrectione.

Patriarcha ἄρχων πατριᾶς sc. auctor gentis vel stirpis (*stamvader*) ex qua Messias oriundus erat.

- 32 *Nota apologetica*. Equidem *explicite* non dicitur in hac oratione *sepulchrum* fuisse tertia die *reperitum vacuum*; verum haec Petri sollemnis proclamatio sepulchrum Davidicum adhuc existere in Jerusalem et continere ossa regis, per oppositionem ad Iesum qui resurrexit, est *aequivalens* hujus sepulchri vacui affirmatio. Cfr Act 13, 27-30. (Mandonnet, *Rev. prat. d'apologétique*, 1^r Juillet 1907). Scite notat Rose h. l. "L'apôtre met au défi ses auditeurs juifs de pouvoir l'indiquer et le trouver (c.-à-d. le

- 26 est mihi, ne commovear, *ne ullo damno afficiar*; * propter hoc, *propter hanc meam confidentiam de auxilio divino*, laetatum est cor meum, et exultavit lingua mea, *interne et externe exulto*; imò insuper, *cum mors advenerit*, etiam caro mea, *corpus meum* 'habitabit
- 27 in sepulcro tamquam in tentorio', in spe *futurae resurrectionis*: * quoniam tu, Domine, non derelinques animam meam in inferno, *in receptaculo animarum separatarum*, sed *mox eam corpori denuo conjunges*, nec dabis, *non permittes me*, Sanctum, Messiam tuum, videre, *experiri*
- 28 corruptionem *sepulcri*. * Etenim notas mihi fecisti vias vitae, *vias redeundi ad vitam*, *resuscitabis me*; [et] *a die ascensionis meae*
- 29 replebis me jucunditate 'apud faciem tuam' [v. not.]. Porro, * viri fratres, liceat 'libere et aperte' dicere, *non aegre feretis quod dicam* ad vos de patriarcha David, quoniam *ipse* 'et' defunctus est, et sepultus, et *quod sepulchrum ejus est apud nos*, *in urbe Jerusalem* [Neh 3, 16], usque in hodiernum diem; *et, ut satis scitis, de illo sepulchro non exivit, sed in eo vidit corruptionem*. Unde David
- 30 *in illo textu de seipso non est locutus, sed de allo...* * Propheta igitur cum esset, et *cum, qua talis, ex revelatione divina*, sciret quia jurejurando jurasset, *quod cum juramento promississet illi Deus quod de fructu lumbi ejus, de posteris ejus aliquis, Messias nempe,*
- 31 *aliquando, sederet super sedem, thronum ejus, ideo* * 'praevidens' futura, locutus est de resurrectione Christi, *et de Christo edixit* quia neque dérelictus est in inferno, neque caro ejus vidit corruptionem.
- 32 * Jamvero hunc Jesum quem vos interemistis, resuscitavit Deus; cujus resurrectionis omnes nos, Apostoli, testes sumus. Ipse proinde Messias est.

- 33 3/ " * Dexteram igitur Dei, per Dei potentiam exaltatus, in caelum sublatus, et 'postquam accepisset a Patre promissionem Spiritus sancti' i. e. Spiritum s. quem Jesus promiserat se a Patre in discipulos effusurum (Jo 15, 26; 16, 7; Lc 24, 29), revera effudit hunc Spiritum sanctum [v. not.], quem vos in sonitu vehementi et in dono

tombeau contenant le corps de Jésus). Voilà un argument de premier ordre en faveur du tombeau trouvé vide. 50 jours après les Pâques, les Juifs ne sont pas en état de contredire la déclaration de Pierre et d'infirmar son raisonnement. Celui-ci proclame solennellement devant cette foule de Juifs Hiérosolymitains qui furent les instruments de la mort de Jésus, que son cadavre n'est pas en terre, qu'il a été réanimé et repris par la vie. Si ce sont les Juifs qui l'ont enlevé, pourquoi n'ont-ils pas conduits les disciples de Jésus là où ils l'avaient caché? Si ce sont les apôtres aux-mêmes qui l'ont dérobé, comment expliquer leur foi inébranlable et leur conviction audacieuse " ?

- 33 Effudit hunc quem : interpres τοῦτο ὃ retulit ad praecedens πνεύματος τοῦ ἁγίου, eoque certò referri possunt; τοῦτο ὃ tamen etiam reddi potest " id quod " quo indicetur effusi Spiritus s. effectus, quem turban on poterat tam visu quam auditu in Apostolis ceterisque non deprehendere.

- 34-35 Argumentatio Petri pro ascensione Jesu deducta ex vaticinio Ps 109 (hebr. 110) nititur origine Davidica psalmi : aut de se loquitur David, aut

- 34 * Non enim David ascendit in caelum : dixit autem ipse :
Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis
35 * donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.
36 * Certissime sciat ergo omnis domus Israel, quia et Dominum eum,
et Christum fecit Deus, hunc Iesum, quem vos crucifixistis.
37 * His autem auditis, compuncti sunt corde, et dixerunt ad Petrum,
38 et ad reliquos Apostolos : Quid faciemus, viri fratres ? * Petrus
vero ad illos : Poenitentiam (inquit) agite, et baptizetur unusquisque
vestrum in nomine Iesu Christi in remissionem peccatorum vestro-

38. 'Poenitentiam agite' μετανοήσατε. — 'in nomine': aliis codd. legitur: ἐν τῷ ὀνόματι, aliis vero: ἐν τῷ ὀνόματι (v. comment.).

de Messia; atqui non de se: *non enim David ascendit in caelum*; loquitur ergo de Messia, qui cum dicatur *sedere a dextris Dei*, profectò ascenderat in caelum — Ex hac argumentatione patet iuxta s. Petrum hunc Psalmum, (qui omnium fere iudicio ut messianicus habetur), secundum literam propheticum esse de Messia. Hoc Judaei communiter tenebant, ut e *Mt* 22, 42-46 (coll. *Mc* 12, 35-37; *Heb* 1, 13) colligitur, ubi Iesus ex verbis hîc recitatis Messiam non merum hominem, sed Deum esse probat.

- 35 *Donec* etc. locutio metaphorice ducta est ex more orientali, hostium devictorum colla pedibus calcandi (*Jos* 10, 24; *III Reg* 5, 3; *Is* 51, 23). — Sensus sive Psalmi sive s. Petri non est quod Pater, interea dum Christus sedebit ad dexteram suam, devincet ipsius hostes, — sed sensus est: Sede ad dexteram meam usque ad diem in qua mittam te, potestate mea insignitum, devincere omnes inimicos tuos, i. e. usque ad diem ultimi iudicii messianici. Sane Christus, dum sedet ad dexteram Patris, hostes suos continuo impugnât et devincit, sed victoria non erit definitiva et completa nisi in die iudicii extremi. — Particula *donec* (ἕως) interdum, ut hîc, ita pertinet ad tempus praecedens, ut de futuro non inferat contrarium (*Mt* 1, 25): semel ac hostes erunt subjecti, perget tamen Christus sedere ad dexteram Patris.

- 36 S. Lucas certissime noluit nobis referre s. Petrum coram auditoribus suis affirmasse Iesum unice inde a resurrectione et ascensione sua factum esse Dominum et Messiam. Etenim a/ in Evangelio suo nimis manifeste Iesum inde a nativitate appellat Messiam et Filium Dei (cfr *Collat. Brug.*, t. 13, p. 362); b/ praeterea in hac ipsa oratione Petri, v. 22, dicitur Iesum non tantum per resurrectionem et ascensionem, sed etiam per omnia miracula vitae mortalis fuisse plenissime demonstratum tamquam legatum Dei et Messiam. Unde sensus v. 36 indubius hîc est: Deus per omnia illa miracula, et in specie per resurrectionem et ascensionem ejus, palam *demonstravit* Iesum esse Dominum et Messiam. — Et si quid speciale accepit Iesus a resurrectione et ascensione sua, hoc utique est quod ex nunc ingressus set stadium gloriosum messianitatis et dominationis suae: ex nunc enim Deus Iesum qua hominem super omnem creaturam elevavit constituitque eum ad dexteram Patris participem potestatis et dignitatis suae divinae; et dum antea permiserat Deus ut homines ipsum non agnoscerent, sed negarent eum et occiderent, nunc contrà omnes ei subiecit et vult ut omnes homines hanc Iesu dignitatem et dominationem agnoscant: quae utique omnium subjectio perfectissima erit in fine saeculorum. Cfr *Rom* 1, 3-4; *Eph* 1, 20 ss.;

- 34 *linguarum videtis et auditis. * Jesum dico ad caelum ascendisse. Porro etiam haec ipsa ascensio de Messia fuit praedicta, a David nimirum. Non enim Dávid ascendit in caelum; dixit autem ipse (= et tamen dixit David sic:) "Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis: esto particeps honoris, dignitatis et potestatis meae divinae, * donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum, donec plena servitute hostes tuos tibi subjiciam." Unde David non de se, sed de alio, de Messia, praedixit ascensionem ad dexteram Dei.*
- 36 " * Certissime sciat ergo omnis domus Israël, firmissime credant omnes Israëlitae, quia et Dominum eum et Christum fecit Deus, hunc Jesum quem vos crucifixistis. "

3. Augmentum et vita fidelium, 2, 37-47.

Mirabiles effectus orationis Petri.

- 37 * His autem auditis, compuncti sunt corde [v. not.], et dixerunt ad Petrum et ad reliquos Apostolos: " Quid faciemus, quid debemus facere ut culpam expiemus et ne puniamur, viri fratres ? "
- 38 * Petrus vero ad illos: " 'Mentem mutare' in melius (inquit), convertimini, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine, nomine et auctoritate [v. not.] Jesu Christi, in, ad accipiendam remissionem

Phil 2, 5-11; *Jo* 17, 1 ss. (C. B., 16, pp. 489 ss.; 21, p. 484). Rose, *h. i. Act.*

Jesum esse " Dominum et Christum ", en objectum fidei christianae inde a die Pentecostes: qui Ecclesiam christianam ingredi cupiebat, credere debebat " in Dominum Jesum Christum " (11, 17: 16, 31; 20, 21) et baptizandi hanc fidem confiteri debebant.

- 37 *Compuncti sunt corde κατενόησαν τὴν καρδίαν.* in corde, quasi acri stimulo, puncti sunt acerbo doloris, timoris ac poenitentiae affectu: si enim ille quem crucifixerunt est Dominus et Christus, quid faciet illis?
- 38 *In nomine Jesu Christi.* Variae occurrunt formulae: ἐπὶ τῷ ὀνόματι i. e. super nomen, nomine et auctoritate J. C., ita ut Christo se addicant et fiant christiani; εἰς τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου Ἰησοῦ 8, 16; ἐν τῷ ὀνόματι 'I. X, 10, 48; εἰς Χριστόν *Rom* 6, 3; *Gal* 3, 27: suscipere baptismum auctoritate, jussu et meritis Jesu Christi fundatum, baptismum christianum qui intime cum Christo conjungit, qui nos inserit in Christum. vel praemissa professione fidei in Christum. — Sensus ergo nullo modo est, in Baptismo conferendo adhibendam esse formulam: Ego te baptizo in nomine Jesu (uti opinatur s. Thom., *Sum. Th.* 3^a, q. 66, a. 6); nam nullo jure supponitur formulam a Christo injunctam (*Mt* 28, 19) ab initio statim fuisse mutatam; quae formula in antiquissimo scripto *Doctrina XII Apostolorum*, c. 12. jam occurrit; cfr etiam 8, 37. Cf. *I Cor* 1, 13.

In remissionem peccatorum vestrorum: en finis et effectus baptismi, qui effectus ipsi baptismo evidenter adscribitur, ita ut ipse baptismus causet in anima gratiam remissivam peccatorum: haec est justificationis pars negativa; pars autem positiva, quae consistit in infusione gratiae sanctificantis qua anima intus elevatur ad statum filiorum Dei (*Jo* 3, 3 ss.) juxta nonnullos expresse perhiberetur in verbis: *Et accipietis donum Spiritus*

- 39 rum : et accipietis donum Spiritus sancti. * Vobis enim est repro-
missio, et filiis vestris, et omnibus, qui longe sunt, quoscumque
40 advocaverit Dominus Deus noster. * Alii etiam verbis plurimis
testificatus est, et exhortabatur eos, dicens : Salvamini a genera-
41 tione ista prava. * Qui ergo receperunt sermonem eius, baptizati
sunt : et appositae sunt in die illa animae circiter tria millia.
42 * Erant autem perseverantes in doctrina Apostolorum, et commu-
43 nicatione fractionis panis, et orationibus. * Fiebat autem omni
animae timor : multa quoque prodigia, et signa per Apostolos in
44 Ierusalem fiebant, et metus erat magnus in universis. * Omnes

39. 'repromissio' gr. legitur cum art.: *ἡ ἐπαγγελία*. — 'advocaverit' *προσκαλέσεται* (in voce media). — 40. 'testificatus est' gr. in imperf. (actio perdurans): *διεμαρτύροιο*. — 42. 'Erant... perseverantes' *ἦσαν ... προσκατεροῦντες* (cfr 1, 14). — 'in doctrina...', et communicatione fractionis panis, et orationibus': dum Vulg. habet tria tantum elementa quibus primi christiani erant assidui, t. gr. contra quatuor habet, bina et bina notata: *τῇ διδαχῇ τῶν ἀποστόλων καὶ τῇ κοινωνίᾳ, τῇ κλήσει τοῦ ἁγίου καὶ ταῖς προσερχαῖς*. — 43. 'quoque' *δὲ*. — 'in Jerusalem ... et metus erat magnus in universis' haec in pluribus codd. deficiunt, et quamvis in Sin A C reperiantur, a Nestle omittuntur; caeterum ultima sententia nihil aliud est quam languida repetitio sententiae praecedentis.

- sancti* (gen. obj.) Hac gratia specificè messianica (*Jo* 7, 39) baptismus Christi distinguitur a baptismo Joannis. Alii tamen auctores (Beelen, Ceulemans, Belser etc.) multo melius tenent dicta verba potius donum respicere post baptismum conferendum, sc. in sacramento confirmationis, quocum saepe initio Ecclesiae charismata tribuebantur: huc sententiae praesertim favet v. 39 ubi verba Joëlis (supra v. 17 recitata) confirmationis gratia adducuntur. Cf. etiam *Act* 8, 14-19; 10, 44-48; 19, 1-6.
- 39 *Qui longe sunt*. Plures intelligunt Judaeos dispersos in remotis regionibus viventes (in Diaspora, pp. 77 ss.), quia, ut aiunt, revera promissio illa facta erat Judaeis. non Gentilibus. Ast Israëlitas universos jam nominavit, quando ad auditores "ex omni natione quae sub caelo est" dixit: Vobis et filiis vestris est promissio. Potius ergo *Gentiles* intelligimus utpote qui "longe erant" a Deo (*Eph* 2, 13, 17; coll. *Is* 2, 2; 48, 20; 57, 19). Petrus jam sciebat Gentiles aliquando vocandos esse (*Mt* 28, 19; *Act* 1, 8; 3, 26), quamvis speciali revelatione divina de modo et tempore eorum vocationis edoceri debuerit (*Act* 10). — In hac acceptione omnia sibi tam bene respondent: Dominus (Jahve), qui est Deus noster, sc. Judaeorum, dignatur, per praedicationem evangelicam, invitare et perducere ad sui in regno messianico consortium illos gentiles qui hucusque tam longe erant a se.

Theol.: Fidem esse donum Dei gratuitum apparet ex v. 39: *quoscumque 'ad se' vocaverit Dominus*; libere tamen accipitur, ut apparet ex v. 41: *Qui ergo receperunt*, ἀποδεξάμενοι: innuitur libertas humana.

- 41 Plerique neo-conversi fuerint Judaei-Hellenistae (suprà p. 84, et 2, 5-12), pauci verò Judaei e Palaestina oriundi.
- 42 *Fractio panis* *τῇ κλήσει τοῦ ἁγίου* intelligitur celebratio Eucharistiae, quemadmodum illa syriaca versio quae simplex seu Peschitto vocatur jam explicite effert: "in fractione Eucharistiae". Haec interpretatio de sumptione panis Eucharistici, quae a plerisque catholicis et etiam a multis

- peccatorum vestrorum; et *etiam* vos accipietis donum Spiritus sancti,
 39 *donum illud caeleste quod est Spiritus sanctus* [v. not.]. * Vobis enim
 est, *ad vos, Israëlitas, spectat 'illa promissio' quae a Joële facta est,*
et qua effusio Spiritus s. promittitur, vobis et filiis, posteris vestris,
 et omnibus qui longe sunt [v. not.], quoscumque 'ad se, *ad sui in regno*
messianico consortium vocaverit' Dominus, Deus noster". * Aliis et-
 40 iam verbis plurimis 'testificabatur' *ut Jesum esse Christum admitterent,*
 et exhortabatur eos *ut se converterent,* dicens: "Salvamini, *salvate*
animas vestras, separando vos per fidem et baptismum a generatione
 ista prava, *a pravis vestris coetaneis incredulis*".
 41 * Qui ergo receperunt sermonem ejus, baptizati sunt, et appositae
 sunt, *additae sunt ad coetum christianorum jam existentem,* in die
 illa animae, *homines* circiter tria millia.

Primorum fidelium mores sancti.

- 42 'Erant autem *primi illi christiani* assidui' a/ *percipiendae 'doc-*
trinae' Apostolorum *circa Christi vitam et doctrinam,* et b/ *fra-*
ternae et religiosae inter se 'societati', qua jam incipiebant coetum
 43 *peculiarem ab aliis distinctum efformare, sicut et c/ 'fractioni panis',*
i. e. celebrationi Eucharistiae, et d/ *orationibus liturgicis.* * Fiebat
 autem, *ex omnibus quae in die Pentecostes acciderant,* omni animae,
omnibus Judaeis in Jerusalem, timor religiosus et sancta reverentia;
 multa 'autem' nova prodigia et signa per Apostolos [in Jerusalem]
 44 fiebant, [et inde metus erat magnus in universis.] — * Omnes

Protestantibus admittitur, praeterea commendatur a/ ipso textu: dictio enim *κλᾶν τὸν ἄρτον*, quamvis de se aliter intelligi posset, de facto tamen est ratio loquendi in N. T. consueta de usu Eucharistiae (*Act* 20, 7, 11; *Lc* 22, 19 coll. 24, 30 et 35; *I Cor* 10, 16; 11, 23, 24; *Mt* 26, 26), et aliunde indubium est in primaeva Ecclesia hierosolymitana, ex institutione dominica (cfr *I Cor* 11, 24 ss.), celebratam fuisse eucharistiam; b/ contextu quoque litterario: contexta enim oratio agit de rebus sacris: praecedit institutio salutaris et inde resultans sancta animorum concordia; subsequitur frequens precationum studium; c/ contextu tandem historico: si enim, ut historice indubium est, tempore quo s. Luc. *Actus* scribebat, in usu erat Eucharistia, quonam alio sensu poterant tum Luc. tum lectores ejus illam expressionem nisi saltem etiam de illa intelligere?

Orationes, gr. cum art., intelliguntur sane certae ac determinatae preces liturgicae, v. g. psalmi et hymni, cum fractione panis seu celebratione Eucharistiae conjuncti (cf. *Doctr. XII Ap.*, 9). — Cum hoc v. 42 cf. *Act* 20, 7-11 ubi eadem quatuor elementa reperiuntur.

Nota. Praesens v. 42 non solvit quaestionem inter auctores acriter disputatam de *Agapis* (fl. liefdemalen, angl. love-dinners) seu communibus christianorum conviviis quae, juxta alios, celebrationem Eucharistiae semper praecedebant, juxta alios vero mox a dicta celebratione separabantur, vel etiam nunquam fuerunt conjunctae. Cf. hac de re Keating, *The agape and the Eucharist in the early Church*, London 1901; — Ladeuze, *Revue de l'Orient chrétien*, 1902, p. 339 ss.; — id. *Rev. Bibl.*, 13, 1904, pp. 78 ss.; — Funk, *R. H. E.*, 1903, p. 5 ss.; — Batiffol, *Etudes d'histoire*

- etiam, qui credebant, erant pariter, et habebant omnia communia.
 45 * Possessiones et substantias vendebant, et dividebant illa omnibus,
 46 prout cuique opus erat. * Quotidie quoque perdurantes unanimiter
 in templo, et frangentes circa domos panem, sumebant cibum cum
 47 exultatione, et simplicitate cordis, * collaudantes Deum, et habentes
 gratiam ad omnem plebem. Dominus autem augebat qui salvi fierent
 quotidie in idipsum.

44. 'etiam' δὲ. — 'pariter' ἐπὶ τὸ αὐτὸ. 45. 'possessiones' τὰ κτήματα. — 'substantias' τὰς ὑπάρξεις. — 46. 'perdurantes' προσκατεροῦντες. (cfr 1, 14): cum ἐν + loco = saepe adesse illo loco. — 'circa domos' κατ' οἶκον. — 47. 'augebat' προσετίθει. — 'qui salvi fierent' τοὺς σωζομένους. — 'in idipsum' ἐπὶ τὸ αὐτό: in pluribus antiquis codd. hisce verbis incipit cap. III; attamen Sin A B C D, versiones copt., sahid., aeth., arm. et Vulg. istud ad 2, 47 annectunt.

et de théologie positive, Paris 1907, p. 281 ss.; Leclercq, *Dict. d'Arch. chrét. et de Lit.*, (1907) t. 1, v. *Agape*.

Quidquid sit de quaestione generali, indubium videtur "dominicam coenam" in *Ecclesia Corinthi* (I Cor 11) fuisse convivium quod, ut ultimam Domini coenam imitarentur et commemorarent, christiani statis diebus communi mensa celebrabant, ditioribus ea quae necessaria erant suppeditantibus, cujusque pars, sc. probabilius ultima sed certe praecipua, erat celebratio s. Eucharistiae. Coena dominica ibi non potest intelligi sola Eucharistia. Inde autem probabile fit etiam in nostro loco commune convivium charitatis seu agapas excludi non debere. Plures interpretes putant convivium agaparum commemorari in v. 46. Cfr H. Rongy, in *Rev. eccl. de Liège*, 1920, pp. 165 ss.; — Ceupens, in *Ons Geloof*, 1920, pp. 69 ss.

- 44 Pariter, gr. simul erant, i. e. in quantum fieri poterat conjunctim vivebant, tanquam ad unam eandemque familiam pertinentes, saepe conventus inter se habentes pro celebrandis divinis mysteriis (certe in plures domos convenientes, nam erant tria millia et ultra), et a caeteris incolis se segregantes: inde sponte sequebatur *bonorum communitas* seu communis usus (v. 45), qualis inter membra ejusdem familiae existere solet. *Επὶ τὸ αὐτὸ* non idem est ac *ὁμοθυμαδόν*, unanimiter, cum animorum concordia: quamvis, de caetero, conjunctio illa arcta, quasi in unam familiam, summam includat animorum consensionem.

- 45 De hoc v vide dicenda post c 2, in *Excursu de communitate bonorum in primitiva Ecclesia*.

- 46 Unanimiter *ὁμοθυμαδόν* hic sign. non animorum consensum, sed in oppositione ad *per domos: unā, simul, conjunctim* (cf. Act 7, 56; 12, 20 et 15, 25).

In templo sc. in atrio Israëlitarum. Cf. *Introd.*, p. 72. Ecclesia Hierosolymitana. licet conventus rituales proprios habuerit (Act 2, 43, 46 s.; 4, 23 etc.) per aliquod tempus in Templo convenit, caeremoniis cultus judaici interfuit ac pleraque Legis praecepta observavit. Quomodo autem Ecclesia christiana pedetentim sese a Judaismo, in quo nata erat, separaverit, opportunius in *Excursu* adnectendo capl 15, 1 ss. exponetur. Cf. *Collat. Brug.*, t. 9, p. 566 ss.; 620 ss.; 682 ss.

Et frangentes panem: ἄρτον sine art. Panem Eucharisticum (ut v. 42 ubi adest art.), directe saltem, multi non intelligunt, a/ eo quod supra v. 42 de hujus usu sermo fuerit; — b/ eo quod *frangere panem* statim explicetur per

- 45 'autem' qui credebant erant 'simul', *conjunctim vivebant* et habebant omnia communia: * 'bona immobilia' et 'bona mobilia' *casu dato*
 46 vendebant, et dividebant illa, *dividebant pretium venditionis* omnibus *fratribus* prout cuique opus erat. — * Quotidie quoque 'assidui' *erant* unanimiter, *omnes simul*, in templo, *partem habentes in caeremoniis cultus judaici*; et, frangentes 'per domos' panem [*v. not.*],
 47 sumebant cibum cum exultatione et simplicitate cordis, * collaudantes Deum, et habentes gratiam, *grati erant, in aestimatione et amore erant* ad omnem plebem. Dominus autem *Jesus* (cfr 1, 21) 'addebat' *communitati christianae alios et alios* 'qui nomen suum dando Christo salvi fiebant', *seu in via salutis ponebantur*, quotidie in idipsum [*v. not.*].

sumebant cibum; — *c/* eo quod deest hic art. ante ἄρτον. In hac igitur interpretatione, christiani in plures domos conveniebant, in quibus sane divites pauperibus cibos elargiebantur seu omnes communi mensae assidere solebant. Convivia *agaparium*, ut monuimus ad v. 42, a multis hic intelliguntur. Alii tamen de Eucharistia etiam hunc v. audiunt. Lam pen, *Ned. Kath. Stemmen*, 1915, pp. 122 ss.; — Batiffol, *Et. d'hist. et de théol., L'Eucharistie*, p. 32; — Rongy, *Revue eccl. de Liège*, 1921, pp. 366 ss.

Manducant *cum exultatione*, pro cibo tam benigne concesso et in tanta caritatis effusione sumpto, et *simplicitate cordis*, absque ulla offensione sive culpa, adeoque temperate, pacate et peramanter, seu cum pia et modesta frugalitate. Nonne haec scribens recogitat *Lc* convivia tam lauta et tam peccaminosa qualia pagani celebrare consueverant? Nonne imo recogitat eas coenas quales apud Corinthios a primaeva sua institutione declinaverant et quas Paulus aliquot annis antea tam dure increpare debuerat in *I Cor* 11?

Collaudantes Deum: propter concessa beneficia gratias Deo agentes in tota vita sua, maxime in vita liturgica.

- 47 *Habentes gratiam ad omnem plebem*: grati erant omni populo ob pietatem et caritatem fraternam.

In idipsum, si haec expressio nectitur cum v. 47 (*v. notam textualem*) sic explicari solet: *Dominus eos augebat in idipsum*, i. e. adeo ut simul viverent, et communitatem quamdam efficerent (v. 42); si vero cum 3, 1, tunc sensus est: Petrus et Joannes simul ascendebant.

EXCURSUS. De communitate bonorum in primitiva Ecclesia.

Certe 2, 44-45 et infra, 4, 32 ss., de quadam communitate bonorum apud primos christianos mentio occurrit; et possibile est expectationem proximae parousiae hac in re influxum quemdam habuisse, quatenus nimirum primi Christiani non pauci, eo quod, sive ut probabile sive ut certum, finem mundi tanquam satis instantem reputarent, eo libentius bona sua materialia cum aliis communicaverint. Haec autem a *Communistis* hodiernis in favorem sui systematis immerito fuerunt allegata. Quum autem haec materia sit actualis et maximi momenti, juvat diligenter exponere rationes propter quas locus hic Actuum inservire nequeat ad stabiliendum *communismum* vel *socialismum* hodiernum.

1º Erat *communitas bonorum restricta*: bona sua vendebant non omnia omnino, sed quantum pauperibus christianis sustentandis necessarium vel

CAPUT III.

- 1 Petrus autem, et Ioannes ascendebant in templum ad horam
 2 orationis nonam. * Et quidam vir, qui erat claudus ex utero matris
 3 suae, baiulabatur : quem ponebant quotidie ad portam templi,
 quae dicitur Speciosa, ut peteret eleemosynam ab introeuntibus in
 templum. * Is cum vidisset Petrum, et Ioannem incipientes introire
 in templum, rogabat ut eleemosynam acciperet.

3, 1. 'ad horam' ἐπὶ τὴν ὥραν. — 3. 'incipientes introire' μέλλοντας εἰσέρχαι.

utile iudicabatur. Ita ipse v. 45 satis clare innuit, et videmus infra proprietatem quorundam bonorum. ut domus v. g (Act 12, 12; 21, 16) ab optimis christianis fuisse conservatam. Item praxim non fuisse generalem, ex modo quo infra 4, 36 allegatur exemplum Barnabae certum videtur. — Imò, non commune *dominium* bonorum inductum fuit: proprietarii enim usque ad venditionem et traditionem pecuniae manebant veri proprietarii (5, 4); sed ex charitate res suas ut res omnium considerabant, i. e. libenter eas quas volebant in alios expendebant (4, 32, 34). — 2º Illa bonorum communitas *sponste* omnino et *libere* acceptabatur, sine positiva obligatione; nullibi interponitur aliquod praeceptum sive Christi sive Apostolorum; contra cf. Act 4, 37; 5, 4 — 3º *Localis* erat et *singularis*: non enim refertur in N. T. eam alibi quam in ecclesia Jerosolymitana in usu fuisse; imo vero, eam aliis in locis non exstitisse colligitur ex iis quae s. Paulus de collectis quae fiebant in sanctos, deque harum modo et ratione, scribit I Cor 16, 1 ss., et II Cor 9, 1 ss. — 4º *Temporalis* et *caduca* fuit, etiam Jerosolymis; abrogata enim fuit, statim atque extraordinaria rerum adjuncta, quae eam induxerant, effluerunt. Imò haud post longum tempus, ex variis causis (fame a. 44-45, spoliationibus et ipsa forte primaeva bonorum communitate) Ecclesia Hierosolymitana in magnam paupertatem devenit (Act 11, 29; 20, 4; 24, 17, Rom 15, 26; I Cor 16, 1 ss.; II Cor 9, 1 ss.). — 5º Erat *adventitia*, namque ad vitae vere christianae naturam seu *essentiam* eam pertinere nusquam affirmatur; sed potius datur tanquam extraordinarium signum perfectionis. Et re quidem vera, quando Jerosolymitani rogant Petrum v. 37, quid facere debeant, Apostolus respondet duo esse necessaria, poenitentiam et Baptismum; nihilque addit de abjiciendo jure possidendi bona privata quaelibet. — Tandem 6º (quod ex 1º et 4º consequitur), neque Jesus, neque Apostoli jus illud umquam negaverunt.

Verum quidem est in Evangeliiis a/ saepe suaderi ut discipuli, praesertim ii qui invitantur ad comitatum Jesu continuum ad instar XII. Apostolorum, *vendant quae habeant et dent pauperibus*; ast numquam ponitur hoc tanquam *principium generale* ad omnes discipulos extendendum, ergo tanquam tale sine cujus observatione nemo verus Christi discipulus fieri possit. — Item verum est b/ saepe invitari *omnes generatim* (non solum Apostolos et comites Jesu indivulsos) ut per eleemosynas faciant sibi thesauros in caelo de mammona iniquitatis; ast de eleemosynis non ita sermo fit quasi statim *omnia* sint relinquenda et in usum communem distribuenda. — Imò contrarium demonstrant v. gr. historia Zachaei qui *dimidium* dat approbante Jesu; historia Nicodemi, qui jam erat discipulus a certo

III. CONFIRMATIO ECCLESIAE HIEROSOLYMI- TANAE, 3, 1-5, 16.

1. Petrus claudum sanat, 3, 1-10.

Adjuncta miraculi.

- 3,1 * Petrus autem et Joannes ascendebant in templum 'circa' horam
2 orationis nonam (*tertiam nostram pomeridianam*). * Et quidam vir,
qui erat claudus, *utroque pede infirmus et paralyticus* (v. 7), ex utero
matris suae, *inde a nativitate sua, eodem momento quo Apostoli*
adveniebant, bajulabatur; quem *claudum sic* ponebant quotidie ad
portam templi, quae dicitur Speciosa, ut peteret eleemosynam ab
3 introeuntibus in templum. * Is cum vidisset Petrum et Joannem 'dum
in eo erant ut ingrederentur' in templum, rogabat ut eleemosynam
acciperet.

tempore, et qui affert libras 100 unguenti pretiosissimi (ergo non *omnia* sua reliquerat); historia Josephi ab Arimathaea qui dicitur *dives* Mt 27, 56 quando accessit ad Pilatum, et erat tamen *discipulus Jesu*, (ergo discipuli poterant possidere *divitias*); historia Lazari et sororum, qui erant discipuli, quin possessiones suas reliquissent. — Quae autem dicimus de doctrina Christi, etiam de doctrina Apostolorum valent; v. gr., cum s. Paulus in epistolis suis christianos ad eleemosynam adhortatur, ut certum ponit eam esse prorsus liberam, et unicuique jus esse strictum retinendi aut distribuendi facultates suas.

Quod autem *jus naturae* spectat, proprietas bonorum privata nullatenus illo prohibetur (cf. *Collat. Brug.*, t. 1, p. 597 ss.); imò, in ordine praesenti naturae lapsae oritur moralis necessitas hujusce privatae proprietatis (*Ibid.*, p. 600 ss.), ità ut proprietas privata, ex ipsa ratione suae necessitatis, humano *generi* indirecte praecepta sit. — Lex autem charitatis a Christo inculcatae huic juri possidendi magnum temperamentum apponit (*Ibid.*, t. 2, p. 26 s.). Optandum praeterea est ut sub influxu Evangelii, in specie virtutum justitiae et charitatis tùm adjuvantis tùm providentis (charité curative et préventive), bona quam meliori potest modo, distribuantur.

- 2,1ss. Pro his vv. 1-4 recolantur generalia dicta de *Templo hierosolymitano*, in *Introd.*, pp. 72 s. — Quenam fuerit "*porta quae dicitur Speciosa*" non convenit inter exegetas. Multorum quidem sententia (Schuerer, Graetz, Spiess, Nowack, Davies apud Hastings art. *Temple*, Kennedy apud *Expository Times*, t. 20, p. 24 ss., Peloubet, Rose, etc.) autumat hanc fuisse portam Nicanoris: hujus enim magnificentiam extollit Flav. Jos., *De bello Jud.*, 5, 5, 3. Alii, non improbabilius ut videtur, putant hanc portam fuisse aliquam portam periboli exterioris, et signanter eam portam principalem, sitam in porticu Salomonis, quae vocabatur *Susae*. Revera magis obvium est putare mendicum illum habituatum potius elegisse eam portam qua omnes, etiam gentiles, minus saepe avari quam Judaei, transibant; — praeterea v. 2 dicitur eum ibi adesse ut petat eleemosynas *ab introeuntibus in templum* (cfr etiam v. 3): quae expressio generalis melius quadrat etiam in gentiles quibus porta Nicanoris non patebat; — tandem sic melius intelligitur successio factorum in v. 11 (quem vide). Cfr *Le Camus, L'œuvre des Apôtres*, t. 3, p. 53 s.

- 4 * Intuens autem in eum Petrus cum Ioanne, dixit : Respice in
 5 nos. * At ille intendebat in eos, sperans se aliquid accepturum ab
 6 eis. * Petrus autem dixit : Argentum et aurum non est mihi : quod
 autem habeo, hoc tibi do : In nomine Iesu Christi Nazareni surge,
 7 et ambula. * Et apprehensa manu eius dextera, allevavit eum, et
 protinus consolidatae sunt bases eius, et plantae. * Et exiliens stetit,
 8 et ambulabat : et intravit cum illis in templum ambulans, et exiliens,
 et laudans Deum.
 9 * Et vidit omnis populus eum ambulantem, et laudantem Deum.
 10 * Cognoscebant autem illum, quod ipse erat, qui ad eleemosynam
 sedebat ad Speciosam portam templi : et impleti sunt stupore et
 11 extasi in eo, quod contigerat illi. * Cum teneret autem Petrum, et
 Ioannem, cucurrit omnis populus ad eos ad porticum, quae appellatur
 Salomonis, stupentes.
 12 * Videns autem Petrus, respondit ad populum : Viri Israelitae
 quid miramini in hoc, aut nos quid intuemini, quasi nostra virtute
 13 aut potestate fecerimus hunc ambulare ? * Deus Abraham, et Deus
 Isaac, et Deus Iacob, Deus patrum nostrorum glorificavit filium

4. 'Intuens in eum' ἀτενίσας ... εἰς αὐτόν. — 12. 'potestate' ἐνδοξείῃ. — 13. 'filium
 τὸν παῖδα. — 'judicante illo dimitti' κοληνατός ἐκείνου ἀπολύειν.

- 6 In nomine etc. (cf. Jo 19, 19). Jesum Nazarenum esse Christum seu
 Messiam aperte praedicat et miraculo confirmat.
 7 ss. Nota accuratorem qua singulae actiones tum Apostoli tum mendici tum
 plebis notantur, et ordinem obvium et spontaneum quo sibi succedunt
 7 Consolidatae sunt bases ejus et plantae : hae voces, ut plura alia hujus
 narrationis indicia suprâ et infrâ Lucam medicum haud obscure produnt
 (Harnack, Lukas, p. 113). Βάσεις : (a βάλω : incedo) organa incessus
 (germ. Gehwerkzeuge vel Gehorgane) sc. crura et pedes. — Et plantae
 τὰ σφυρά : tali (gall. cheville; germ. Knöchel vel potius Knochenköpfe am
 Bein; Harnack, Lukas, p. 133) a quibus motus ipseque incessus maxime
 pendet.
 11 Inobvium est putare Apostolos, patrato miraculo, ingressos esse Tem-
 plum et orationem absolvisse et nunc jam egredi de Templo : de hisce
 enim nihil dicit Lc ; caeteroquin non potuerit omnis populus tamdiu
 expectare antequam curreret ad eos. — Unde putamus Apostolos miraculum
 perfecisse, adhuc extra peribulum exteriorem, ad ingressum portae Susae,
 dein portam transire et sic primò adesse in porticu Salomonis. Qui ibidem
 aderant et miraculi testes fuerunt, impleti sunt stupore et extasi (v- 10) ;
 qui vero jam antea erant ingressi. et atrium Gentilium et Israëlitarum jam
 implebant, re audita, terga vertunt et, quum mendicus Apostolos ne ipsum
 dimitterent apprehendisset et retineret, omnes ab interioribus partibus
 versus porticum Salomonis ad eos accurrunt.
 12 ss. Orationis Petri duae sunt partes : I. Miraculum, quod modo factum est.
 probat Jesum esse verum Messiam. Quod sic exponitur : Claudi sanatio
 opus est Dei (12), ad glorificationem Jesu peractum (13^a) : quem Jesum vos,
 Judaei, morti tradidistis (13b-15^a), Deus autem ad vitam revocavit (15b-16).
 — II. Oportet igitur ut vos convertatis. Petrus quidem primo culpam

Ipsium miraculum.

- 4 *Postquam autem eum intentis oculis aspexisset Petrus cum Joanne,
 5 dixit: "Respice in nos". * At ille intendebat in eos, sperans se aliquid
 6 accepturum ab eis. * Petrus autem dixit: "Argentum et aurum non
 est mihi, *pecuniam non habemus*; quod autem habeo, hoc tibi do:
 In nomine, *auctoritate et virtute* Jesu Christi Nazareni, surge, et
 7 ambula". * Et apprehensa manu ejus dextera, allevavit eum, et proti-
 8 nus consolidatae sunt bases (*crura et pedes*) ejus et plantae (*tali*). * Et
 exiliens stetit, et ambulabat, et intravit cum illis in templum ambulans,
 et exiliens, et laudans Deum.

Effectus miraculi in Judaeos.

- 9 * Et vidit omnis populus, *qui hac hora frequens aderat* (v. 1), eum
 10 ambulantem, et laudantem Deum. * Cognoscebant autem illum, quod
 ipse erat, qui ad eleemosynam sedebat ad Speciosam portam templi;
 et impleti sunt stupore et extasi, *mentis excessu, summa admiratione*,
 11 in eo quod contigerat illi. * Cum teneret autem *sanatus, prae gaudio*
et gratitudine, Petrum et Joannem, cucurrit omnis populus ad eos ad
 porticum, quae appellatur Salomonis, stupentes (cfr v. 10).

2. Oratio Petri post miraculum claudi sanati, 3, 12-26.

- 12 * Videns autem Petrus *hunc populi concursum et stuporem*, respon-
 dit, *locutus est* ad populum:

I. Miraculum demonstrat Jesum esse Messiam.

- "Viri Israëlitae, quid miramini in hoc *facto sanationis*, aut nós quid
 intuemini, quasi *nóstra* virtute, *nóstris* viribus, aut *nóstra* 'pietate',
 13 *nóstris* meritis fecerimus hunc ambulare? * *Non nós illud fecimus*,
 sed Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob, Deus patrum,
patriarcharum nostrorum, *ad invocationem nominis Jesu miraculum*
illud perfecit, et sic glorificavit 'servum' [v. not.] suum Jesum, *cujus*
munus ac doctrinam sic confirmavit. Quem *Jesum* vos quidem tradi-

Judaeorum emollit allegando eorum ignorantiam (17), et mortem Jesu a Deo praedictam fuisse affirmat (18). Dein hortatur auditores ut se convertant (19), et sic participes fiant salutis quam Jesus in mundum rediturus afferet (20). Hic Jesus in caelo manebit usque ad tempus ultimi judicii (21). Quod judicium messianicum a Moyse (22-23) et ab omnibus Prophetis praedictum fuit (24). — Judaei erunt primi destinatarii bonorum messianicorum (25-26a), modo se convertant (26b). — Deest peroratio, quum sermo per adventum sacerdotum abruptus fuerit. Cfr 4, 1.

- 13 *Deus Abraham* etc. Hanc veri Dei appellationem, a Deo ipso primùm usurpatam (*Exod 3, 6*) in solemni sermone Judaei adhibebant, nonnunquam epexegetice addentes: *Deus patrum nostrorum*. S. Petrus solerter hac appellatione utitur, ut significet ipsum eorum Deum, necnon patriarchas ipsorum velle ut in Jesum credant.

- suum Iesum, quem vos quidem tradidistis, et negastis ante faciem
 14 Pilati, iudicante illo dimitti. * Vos autem sanctum, et iustum
 15 negastis, et petistis virum homicidam donari vobis : * auctorem
 vero vitae interfecistis, quem Deus suscitavit a mortuis, cuius nos
 16 testes sumus. * Et in fide nominis eius, hunc, quem vos vidistis,
 et nostis, confirmavit nomen eius : et fides, quae per eum est, dedit
 integram sanitatem istam in conspectu omnium vestrum.
 17 * Et nunc fratres scio quia per ignorantiam fecistis, sicut et
 18 principes vestri. * Deus autem, quae praenunciavit per os omnium
 19 prophetarum, pati Christum suum, sic implevit. * Poenitemini igitur,
 20 et convertimini ut deleantur peccata vestra : * ut cum venerint

14. 'sanctum et iustum', gr. cum art. — 16. 'vidistis' θεωρεῖτε. — Nostis' οἶδατε.
 — 'confirmavit' ἐστερεώσεν. — quae per eum [est], est' gr. deest. — 19. 'Poenitemini'
 μετανοήσατε. — 'ut deleantur' εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι.

Filium suum, seu potius '*servum suum*' (sicut 3, 26 et 4, 30) : s. Petrus respicit ad hanc *Messiae* appellationem apud Is 42, 1 ss. Cf. Lepin, *Jésus Messie et Fils de Dieu*, Paris 1906, p. 340 n. 4.

- 15 *Auctorem vitae* : alii intelligunt de vita corporali, quo sensu innuitur Christum esse creatorem, ac ejus divinitas supponitur; alii melius de vita spirituali seu salute messiana, nam Jesum ut Messiam Petrus in tota sua oratione exhibet.

Quem Deus suscitavit (v. 1, 24), *cujus nos testes sumus* (v. 1, 32; cf. I Cor. 15, 14) Nota Apostolum semper redire ad miraculum Rerurrectionis tanquam ad praecipuum religionis christianae argumentum.

- 16 *Fides* Apostolorum (non fides claudi), seu fidelis eorum invocatio nominis Jesu Christi fuit causa instrumentalis, ipse vero Christus causa principalis miraculi.
- 17 *Per ignorantiam...* *Plebs* utique generatim sumpta, in vera *ignorantia* quoad Jesum Messiam versabatur; attamen ista ignorantia, praesertim quoad innocentiam ejus, erat *culpabilis*, et ideo praecise Petrus auditores hortatur ad poenitentiam. Si Judæi recta mente ducti fuissent, facile agnovissent accusationes coram Pilato allatas, falsissimas esse. Imò multi ex turba, qui occasionem habuerant conversandi cum Jesu, si bona fide et diligentia ordinaria egissent, Jesum esse verum Messiam ex ejus miraculis, vita et doctrina, necnon ex oraculis V. T. in ipso impletis, cognoscere potuissent. Ergo eatenus etiam ignorantia erat vincibilis et voluntaria, talis quae peccatum quidem imminuit, sed non excusavit penitus : quod et Petrus clare significat, quum ad resipiscentiam eos adhortetur. — *Synedristarum* autem ignorantia longe culpabilior erat : attamen aderat etiam pro ipsis circumstantia quaedam minuens, nempe quod sibi persuasissent Jesum esse falsum Messiam, quo sensu ait s. Paulus I Cor 1, 8 : *Si* (principes) *cognovissent, nunquam Dominum gloriae crucifixissent*. Eum non agnoscentes ut Messiam, eum etiam qua talem non crucifixerunt. Erat quidem ignorantia crassa; nihilominus voluntarium et culpam aliquousque minuebat. Similiter Christus moriens : "*Pater, inquit, dimitte illis* (ergo : peccaverunt) : *non enim sciunt quid faciunt* (ergo excusantur)" Lc 23, 54.

- 18 Scandalo crucis (I Cor 1, 23; cfr supra 2, 23 respondet Petrus : Vos Judaeos, qui creditis in Scripturas, non offendat Messiam morti crucis

- distis *procuratori romano Pilato* (Mt 27, 2), et negastis *esse Messiam vestrum* (Lc 23, 2, 22; Jo 19, 15) ante faciem Pilati, 'postquam ille
 14 judicaverat dimittere' *eum tanquam innocentem*. * Vos autem 'Sanctum et Justum' [v. *notam text.*], *Messiam vestrum* (Mt 1, 24; Act 7, 52) negastis, et petistis virum homicidam, *Barabbam np.*, donari
 15 vobis (Lc 23, 18 s.); * auctorem vero vitae *spiritualis, Messiam*, interfecistis, quem Deus suscitavit a mortuis; cujus *resurrectionis* nos
 16 testes sumus. * Et in fide nominis ejus, *per fidem nostram in ipsius virtutem et auctoritatem*, hunc, quem vos 'videtis' et 'cognoscitis', 'consolidavit' nomen ejus *a nobis invocatum*; et fides *in ipsum Messiam* quae per eum [est], *fides quae per eum operabatur in nobis*, dedit integram sanitatem istam in conspectu omnium vestrum.

II. Judaei igitur se convertant.

- 17 * " Et nunc, fratres, scio quia *hoc facinus* per ignorantiam fecistis,
 18 sicut et principes vestri *synedristae*. * Deus autem, *ea* quae prae-nunciavit per os omnium prophetarum, *nimirum* pati Christum suum,
 19 sic implevit. * 'Mutate igitur sensa vestra', *dolentes de culpa commissa*, et convertimini, *novam vitam inchoate*, ut 'expungantur' [v. *not.*]

fuisse subjectum: hoc enim fuit in Scripturis praedictum. Sic imo objectio vertitur in argumentum: Messias est Jesus, siquidem in eo fuerunt prophetiae impletae.

Deus.... prae-nuntiavit per os omnium prophetarum (os redundat ex hebraismo): obiter nota divinam ss. Scripturarum inspirationem his verbis firmissime demonstrari.

Omnium prophetarum. Illud *omnium* ab aliis intelligitur sensu quodam lato, plus minusve hyperbolico, quo saepe *πᾶς* apud Lc occurrit; — ab aliis vero sensu stricto, quatenus in singulis Prophetarum libris qui ea aetate legebantur quaedam de Christo, mundi Redemptore, saltem sensu typico, intelligenda sunt; quod confirmatur ex Lc 24, 26-27: *Nonne oportuit pati Christum, et ita intrare in gloriam suam? Et incipiens* (Jesus) *a Moyse, et omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus scripturis, quae de ipso erant.*

- 19 *Theol.* — Hoc vs. contra Protestantes probatur, hominem justificari per veram peccatorum *remissionem*, non per *exteriorem imputationem* justitiae Christi. Etenim, in justificatione vere *delentur* peccata, non autem, ut isti docent, solum *raduntur*, quasi abrasa mox iterum crescant; multoque minus, peccata tantum *teguntur*, aut extrinsecus *non imputantur*, aut tantum remissa *declarantur*; sed plane *expunguntur*, ita ut amplius non existant: haec est enim vis verbi gr. *ἐξάλειψω*: ita liniendo abstergere quod scriptum erat ut nulla amplius *literarum vestigia* supersint; fl. *uitvagen*, delere fricando, terendo. Ut hoc melius intelligatur, nota sequentia.

Veteres quandoque quidem (nempe quando agebatur de re magni momenti, de documento diu conservando) sculpebant literas in ligno, vel lapide, vel lamina metallica; saepe tamen calamo vel penicello et atramento (*encre noire*) literas efformabant vel pingebant in papyrus vel linum vel velus (*parchemin*), quo casu sat facile poterant scriptum delere digito humido, Apoc 3, 5. *Delebo* *ἐξάλειψω* *nomen ejus de libro vitae*. Tandem, quando age-

- tempora refrigerii a conspectu Domini, et miserit eum, qui prae-
- 21 dicatus est vobis, Iesum Christum, * quem oportet quidem caelum
suscipere usque in tempora restitutionis omnium, quae locutus est
- 22 Deus per os sanctorum suorum a saeculo Prophetarum. * Moyses
quidem dixit : Quoniam Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus
vester de fratribus vestris, tamquam me, ipsum audietis iuxta omnia
- 23 quaecumque locutus fuerit vobis. * Erit autem : omnis anima, quae

20. 'ut cum venerint' ὅπως ἂν ἔλθωσιν (cfr 15, 17; Lc 2, 35; Rom 3, 4). — 'et miserit
καὶ [ὅπως ἂν] ἀποστείλῃ. — 'eum qui praedicatus est' τὸν προκηρισμένον.
— 'Iesum Christum' Χριστὸν Ἰησοῦν.

batur de re scribenda in usu quotidiano, adhibebant tabellas ligneas cera obductas in quibus stylo ferreo literas insculpebant. Quum autem id quod scriptum erat eradendum videbatur, stylus vertebatur, et obtusa ejus parte cera oblinebatur, atque ita scriptura penitus delebatur. Sic creditores, cum soluta vel condonata sunt debita, debitorum nomina e libro suo expungunt. Porro, in Petri oratione agitur de debitis spiritualibus, quibus peccator sese Deo adstrinxit, quorumque remissionem seu condonationem a Deo per poenitentiam obtinet. Cf. Col 2, 14: *Delens (ἐξαλείψας) quod adversus nos erat chirographum.*

- 20 Totam pericopam intelligimus de parousia seu altero Christi adventu in fine mundi. — Sed quomodo potest conversio Judaeorum efficere *ut* veniant haec beata tempora? *Respondemus*: a/ Sensus posset forte esse: Convertimini ut vos, Judaei, illis beatitudinis sitis participes; — sed si iste esset sensus, nonne s. Petrus dixisset: ut veniant *vobis*..., ut mittat vobis...?; — b/ vel sic: Convertimini, ut *eo citius* veniat omnium rerum consummatio. Revera si, ut s. Petrus forte innuit, praevis ad adventum Christi debet certus quidam numerus electorum compleri (cfr Apoc 6, 10 s.), conversio auditorum diem illam *accelerabit* (cfr *II Pet* 3, 12); — c/ vel sic melius adhuc: si, ut ipse Christus praedixit, finis mundi debet venire postquam Evangelium sufficienti modo praedicatum fuerit in mundo (*Mt* 24, 14), et si in specie Judaei prius sunt convertendi (*Mt* 23, 38 s.; *Rom* 11, 25), meritò dicit Petrus: Convertimini vos, Judaei, ut valeat venire Christus.
- 21 *Tempora restitutionis* (ἀποκαταστάσεως) *omnium*: tempus quo omnia definitivo modo rediguntur in ordinem. Intelligitur tempus iudicii messianici: Deus nempe mittet Regem suum, Messiam, qui exercebit iudicium in mundum. — In mente multorum Judaeorum esset istud iudicium restitutio populi Israël in nationem liberam et gloriosam (cfr 1, 6, ubi idem verbum occurrit), cum submissione vel exterminatione omnium gentium; — in mente Christi et jam etiam Apostolorum, erit iudicium spirituale, in quo Messias iustis, sequacibus suis, praemium aeternum largietur in caelo, quibus proinde erunt tempora illa tempora *refrigerii* (v. 20); — impios vero puniet damnatione aeterna: tunc erunt omnia definitivo modo restituta in debitum ordinem (cfr *Mt* 17, 11; *Mc* 9, 12). — Haec restitutio quoad beatos in eo erit quod corpus simul cum anima beabitur, imo ipsa creatura corporea seu materialis liberabitur a servitute corruptionis et transibit in libertatem gloriae filiorum Dei (*Rom* 8, 21; *II Pet* 3, 7). — Unde nequaquam docet s. Petrus etiam angelos lapsos (ut olim volebat Origenes) aut damnatos ad poenas inferni (ut alii haeretici voluerunt) esse aliquando ad

- 20 peccata vestra, * 'ut veniant' *in fine mundi* a conspectu Domini, a Deo auctore, tempora refrigerii, *tempora felicitatis et requiei messianicae aeternae*; et 'ut mittat' Dominus de caelo, *tanquam iudicem et remuneratorem aeternum*, 'eum qui praedestinatus est' vobis *Judaeis, nimirum 'Christum, Messiam, id est Jesum'*.
- 21 * Quem *Jesum Christum* oportet quidem, *juxta decreta et vaticinia divina*, caelum suscipere *et retinere* usque in tempora restitutionis omnium, *usque ad tempus judicii ultimi quando veniet Christus omnia definitivo modo redigere in ordinem*; quae *tempora judicii ultimi* locutus est *et praedixit* Deus per os sanctorum suorum a saeculo
- 22 (*antiquorum*) Prophetarum. * *Et ita Moyses quidem hoc tempus judicii messianici praesagiit ubi dixit*: " Quoniam [v. not.] Prophetam suscitant, *Christum mittet* vobis Dominus Deus vester, de fratribus vestris, *de gente Israëlita*, tanquam me, *mihi Moysi similem, qui sicut ego vos docui, ita et ille vos docebit legem et doctrinam suam*; ipsum audietis *eique obedietis* juxta omnia quaecumque locutus fuerit vobis.

felicitatem restituendos. — V. 21 est allusio manifesta ad ps. 109: *Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum* (cfr Act 2, 35). — V. 21 incipit per *quidem*, μέν, cui non respondet membrum oppositum per *vero*, δέ. Videtur s. Petrus sic dicere voluisse: " Christus quidem manere debet in caelo usque ad diem ultimum, tunc vero redibit ". Abductus per citationes V. T., phrasim incompletam reliquerit.

22 s. Quoniam, ὅτι recitativum: cf. ann. ad 2, 13.

Prophetam suscitant ... Textus desumptus est ex Deut 18, 15-19, juxta LXX ad sensum, non ad verba: s. Petrus locum memoriter recitaverit. Ita vs 22 s. Petrus addit: *Et erit*, et loco: *Ego ultor existam* (Deut.), scribit: *exterminabitur de plebe* (forte juxta Gen 17, 14). Ast haec sensum non mutant. — Quod sensum attinet: haec verba in Deut., ut apparet ex contexta oratione, intelliguntur non de uno determinato Propheta, sed de omnibus veris Prophetis post Moysen venturis (*suscitant* est futurum iterativum: prout necesse erit, mittet vobis Dominus prophetam). Hi Prophetae erunt *tamquam Moyses*, i. e. prophetae veri, longe diversi ab iis qui falso contendunt se loqui nomine Dei, et ab iis qui loquuntur nomine alienorum deorum, sicut falsi gentium vicinarum auguri (Deut 18, 14 et 20); igitur prophetae sunt, quibus Deus eadem ratione ut Moysi voluntatem suam patefaciet, quique eam ad Israëlitas fideliter referent, ut Moyses retulit, qui medii erunt Deum inter et populum, sicut Moyses fuit in Sinai (v. 16 ibi in Deut). — Illis Prophetis erit obediendum in omnibus, sub poena mortis quae *corporalis* intelligitur: qui non audierit exterminabitur de plebe (cfr Theol. prakt. Quartalschrift, 1907, pp. 59 ss.).

Quod autem sensum a s. Petro intentum attinet, Propheta intelligitur ipse Christus, et non immerito: etenim inter Prophetas omnes a Deo promissos, etiam, ille numerandus est, et primum quidem locum occupat, propterea quod in ipso vis ac mens prophetae summum attigerit gradum. Ergo de ipso praesertim et eminenter intelligendum est quod scripsit Moyses, adeo quidem ut plena significatio verborum quibus utitur nonnisi in Christo inveniatur. — Praeterea ipse perfectissime et κατ' ἐξοχήν fuit Propheta *sicut Moyses*: ipse enim fuit Moysis anti-typus. Cfr Becanus,

- 24 non audierit Prophetam illum, exterminabitur de plebe. * Et omnes prophetae a Samuel, et deinceps, qui locuti sunt, annuntiaverunt dies
 25 istos. * Vos estis filii prophetarum et testamenti, quod disposuit Deus ad patres nostros, dicens ad Abraham : Et in semine tuo
 26 benedicentur omnes familiae terrae. * Vobis primum Deus suscitans Filium suum, misit eum benedicentem vobis : ut convertat se unusquisque a nequitia sua.

CAPUT IV.

- 1 Loquentibus autem illis ad populum, supervenerunt sacerdotes,

24. 'Εν καὶ ... δὲ. — 26. 'Φίλιον' τὸν παῖδα. — 'ut convertat se unusquisque a nequitia sua' ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἑκαστον ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὁμῶν. — 4, 1. 'Supervenerunt' ἐπέστησαν αὐτοῖς. — 'Sacerdotes' gr. cum art. — 'Magistratus' ὁ στρατηγός. — 'Sad-
 ducaeī' gr. cum art.

Analogia vet. ac novi Test., c 6, q 3. — Tandem mors intelligitur aeterna, seu damnatio ad poenas inferni: revera hæc erit punitio a Christo inferenda, hæc erit pleno et perfecto sensu ultio divina et exterminatio de plebe, cum Christus in fine mundi malos a justis separabit; caeteroquin mors corporalis qua puniebantur pervicaces Israëlitaë, typice praefigurabat mortem aeternam qua ex populo Dei definitive excluderentur impii. — Immerito nonnulli interpretes mentem Petri explicant de eversa Jerosolyma, sub Tito, qua clade, ut diximus ad 2, 21, perierunt Judaei increduli, dum contra christiani periculum effugerunt. Etenim ex contexta oratione patet istam internecionem intelligendam esse de iis quae in *tempore restitutionis omnium* (v. 21) fient.

Nota. Sicut h. l. s. Petrus, ita infra Act 7, 37 s., Stephanus hunc textum Deut de Christo interpretatur; unde concludimus vel ipsos Judaeos hæc verba sensu messianico intellexisse; idque aliquantulum confirmatur ex Jo 1, 45; 4, 25, 37-39; 5, 46 s.; 6, 14.

- 24 Samuel quidem praedictiones suas scripto non edidit; s. Petrus forte memorat aliquam de Christo prophetiam traditione conservatam; vel respicit ad Nathanis oraculum quod Samuel in II Reg 7, 12 literis consignavit; vel simpliciter supponit Samuelem. per hoc ipsum quod esset Propheta a Deo missus ad populum Israël in V. T., praedixisse, sicut omnes Prophetae praedixerunt, Messiam ejusque regnum futurum, nempe regnum illud gloriosum in quo Messias omnes inimicos suos sibi subiceret: quod est iudicium messianicum extremum omniumque restitutio.
 25 Estis filii prophetarum. Per hebraismum filius alicujus rei dicitur is ad quem res illa, quocumque modo, pertinet.

Textus citatus occurrit Gen 12, 3; 22, 18; ejus sensum divinitus edocemur hic a s. Petro, et a s. Paulo Gal 3, 16 — Cf. repetitionem promissionis factam Isaac Gen 26, 4 et Jacob Gen 28, 14.. — Vis oraculi, in tota sua significatione, includit vocationem Gentilium ad fidem et salutem Messianicam De modo ac tempore quo Gentiles ad fidem vocarentur, nondum penitus edocti videbantur Judaeo-christiani et ipse Petrus, uti patet e c. 10. Vide h. c.

Benedicentur intelligimus de quibuslibet bonis, tum in hac terra, tum in futuro saeculo, a Deo per Christum hominibus elargiendis.

- 23 * Erit autem: omnis anima quae, *omnis-homo qui* non audierit Prophe-
 24 tam illum, exterminabitur de plebe, *in aeternum peribit*” . * ‘Sed’ non
Moyse tantum, sed etiam alii omnes prophetae a Samuel et deinceps,
 qui locuti sunt, annuntiaverunt dies istos *judicii messianici, bonis in*
refrigerium, malis in damnationem.
- 25 * « Age vero, vós estis filii prophetarum: *ad vós pertinent omnia illa*
oracula messianica; et vós estis filii testamenti: *ad vós spectat*
faustum illud foedus quod disposuit, *quod inivit* Deus ad patres
 nostros, dicens ad Abraham: “ Et in semine tuo, *per unum e posteris*
tuis, per Jesum Christum, benedicentur *non tantum Israëlitae, sed*
 26 omnes familiae, *omnes gentes terrae.*” * *Utique, omnes gentes poterunt*
esse participes istius benedictionis; sed vóbis primum, vóbis *imprimis,*
Israëlitis, Deus, suscitans, *mittens in mundum* ‘servum’ suum,
Messiam, misit eum, benedicentem vobis, *ut impertiretur vobis*
bona sua messianica et salutem finalem: ‘ea tamen conditione ut
convertat se unusquisque a nequitiiis vestris.’ »

3. Primus occursus Ecclesiae cum auctoritate Judaica, 4, 1-31.

Petrus et Joannes incarcerantur.

- 4, 1 * Loquentibus autem illis ad populum, *subito et ex improvise* ‘eis
 adstiterunt’ sacerdotes *hebdomadarii* [v. not.], et magistratus, *prae-*

- 26 *Suscitans* intelligimus non de resurrectione Jesu a morte, sed ut v. 22
 de missione ad munus publicum.

Filium, παῖδα, sicut v. 13: *servum.*

Vobis primum, intelligimus non sensu chronologico, quatenus diceretur
 vocationem Gentilium secuturam esse, et Apostolos post praedicationem
 Judaeis factam, ituros esse ad Gentiles; etenim e. c. 10 patet Petrum, ante
 visionem specialem, non putasse Gentiles qua tales ad fidem admittendos
 esse, sed tantum si transirent prius per Judaismum. Ideo suminus sensu:
imprimis (avant tout): ad vos, qui estis Judaei, praesertim et directe
 spectat salus messianica, ad alios mediate potius.

Theol. — Ex ultimis verbis apparet ad conversionem requiri hominis
 cooperationem et poenitentiam.

- 4, 1 Ex improvise sacerdotum adventu abruptitur Petri oratio.

Sacerdotes, gr. cum art., illi intelliguntur qui hoc momento expectandi
 erant, nimirum illi quibus per illam hebdomadam commissum erat templi
 sacrorumque ministerium (erat hora sacrificii vespertini) et custodia
 (v. p. 72 s.).

Magistratus templi, ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, praefectus sacerdotum et
 levitarum qui diu noctuque excubias agebant in templo ordinique invigila-
 bant. Praetor, seu praefectus templi (fl. *tempelhoofdman*; gall. *le capitaine*
du temple; germ. *Tempelhauptmann*) erat ipse sacerdos summo Pontifici
 proximus. (Lc 22, 4, 52 plures indicantur praepositi militiae, praefecto
 subditi).

Sadducaeï, gr. cum art., iterum intelliguntur illi qui tunc in templo
 aderant. De Sadducaeis cf. supra p. 76. Haec ratio agendi Sadducaeorum
 optime intelligitur (ut ostendit B e l s e r, *Die Apostelgeschichte*, 1905, h. l.);

- 2 et magistratus templi, et Sadducaei, * dolentes quòd docerent popu
 3 lum, et annuntiarent in Iesu resurrectionem ex mortuis : * et iniece
 runt in eos manus, et posuerunt eos in custodiam in crastinum :
 erat enim iam vespera.
 4 * Multi autem eorum, qui audierant verbum, crediderunt : et
 factus est numerus virorum quinque millia.
 5 * Factum est autem in crastinum, ut congregarentur principes
 6 eorum, et seniores, et scribae in Ierusalem. * et Annas princeps
 7 de genere sacerdotali. * Et statuantes eos in medio, interrogabant :
 In qua virtute, aut in quo nomine fecistis hoc ?
 8 * Tunc repletus Spiritu sancto Petrus, dixit ad eos : Principes
 9 populi, et seniores audite : * Si nos hodie diiudicamur in benefacto
 10 hominis infirmi, in quo iste salvus factus est, * notum sit omnibus
 vobis, et omni plebi Israel : quia in nomine Domini nostri Iesu
 Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus suscitavit a

2. 'dolentes *διαπονούμενοι*. — 4. post 'virorum' additur gr. : ὥς. — 5. 'in Ierusalem' duplex lectio occurrit : *ἐν Ἰ.* et *ἐν Ἱ.* — 6. 'sacerdotali', *ἀρχιερατικοῦ*. — 8. 'audite' deest gr. — 9. 'in benefacto' *ἐπὶ εὐεργεσίᾳ*.

videntur hi fuisse auctores, ut illi supervenirent, nam *dolentes* in v. 2 ad ipsos refertur.

- 2 Sadducaei rite perspiciebant suam doctrinam susdeque everti, si vel unus resurrexit. Praeterea cùm praecipuas in Synedrio partes obtinerent, mortem Christi magna ex parte machinaverant. Quam saepe hostilitatem movebunt contra Ecclesiam in *Actibus*.
 3 *In custodiam* gr. *ἐς τήρησιν*, fl. *in bewaking*, angl. *under guard*. Non erat poena proprie dicta, sed hoc modo eos secure servabant sequenti die iudicandos. Poena carceris stricte dicti nusquam in S. S. ab auctoritate iudaica indicta fuisse legitur. — Probabile est e v. 10 et 14 claudum sanatum simul cum Apostolis fuisse custoditum.
 4 Non videtur sensus esse nunc *quinque millia* alios esse conversos ; non enim dicitur *appositus est*, sicut 2, 41, sed *factus est*. — Non videtur sensus esse : quinque millia *virorum*, non computatis pueris et mulieribus, (Belser, Peloubet) sed potius : quinque millia *animarum*, ita ut, sicut Mt 14, 35, denominatio fiat a potiori (Lumby, Rackham, Rose, Grimm ; aliter Wikenhausen, p. 121).
 5 De Synedrio, cf. pp. 74 s. — *In Ierusalem* pendet a *congregarentur* : si legitur, cum ed. Nestle, *ἐν Ἰ.*, tunc ii tantum Synedrii assessores coetui interfuerint qui eo tempore in urbe degebant ; contra si legitur, cum ed. Tischendorf, *ἐν Ἱ.*, tunc plures saltem qui extra urbem degebant adhuc fuerint de nocte advocati et cito advenerint.
 6 *Annas princeps sacerdotum et Caïphas* (cf Lc 3, 2 : *ἐπὶ ἀρχιερέως Ἀννᾶ καὶ Καϊάφα*, litt : sub summo pontifice Anna et Caïphas). Annas prior nominatur, quamvis summo pontificatu jam actu non fungeretur : fuerat enim depositus a. 15 (al. 14) a Valerio Grato procuratore. Ejus gener erat *de facto* pontifex (Jo 11, 49) adeoque praeses Synedrii (a. 18-36 ; cf p. 74 et 93). — *De jure* tamen Annas sub quatuor suis successoribus ut pontifex

- 2 *fectus templi* [v. not.], et Sadducaei [v. not.], * 'aegre ferentes' quod viri isti plebei et ignari (v. 13) *sine mandato* docerent populum, et imò annuntiarent, in *persona Jesu tamquam in exemplo concreto*,
 3 resurrectionem ex mortuis *quam ipsi negabant*; * et injecerunt in eos manus, et posuerunt eos in custodiam [v. not.] in crastinum; erat enim jam vespera, *ideoque jam non poterat Synedrium convocari et causa judicari, quum judicia non fierent licite de nocte*.

Crescit numerus fidelium.

- 4 * Multi autem eorum, qui audierant verbum, *invita illa Apostolorum comprehensione*, crediderunt in *Jesum tamquam Messiam*; et sic, per novum hoc augmentum, factus est numerus totalis virorum christianorum, 'circiter' quinque millia.

Apostoli coram Synedrio interrogantur.

- 5 * Factum est autem in crastinum, ut congregarentur principes eorum (*Judaeorum*) et seniores, et scribae, *tres classes membrorum*
 6 *Synedrii*, in [v. not.] Jerusalem, * et in specie Annas, princeps sacerdotum, et Caiphas, et Joannes et Alexander, et quotquot erant de
 7 genere, *de familia 'pontificali'*. * Et statuentes, *jubentes prodire* eos, *una cum homine sanato*, in medio *Synedrii*, interrogabant: "In quam virtute, aut in quonam nomine *invocato*, fecistis hoc vos"?

Oratio Petri.

- 8 * Tunc repletus Spiritu sancto, *speciali Spirtus sancti gratia actuali adjutus*, Petrus dixit ad eos: "Principes populi et seniores
 9 [audite]: * si, *quod vix credibile est*, nos hodie dijudicamur, *si in judicio interrogamur 'de benefacto' hominis infirmi, de benefacto patrato erga hominem infirmum, — si interrogamur in quo, per quem-*
 10 *nam iste salvus, sanus factus est*, * notum sit omnibus vobis, et omni plebi Israël: quia in nomine, *per invocationem nominis* Domini nostri Jesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, *sed quem Deus suscitavit*

habitus fuerit a Judaeis, usurpationem Romanorum in hoc praesertim negotio aegre ferentibus; et hoc eo magis quod filius ejus Eleazar (15-16 p. C.) et Caiphas ex consilio et arbitrio patris et soceri munus administraverint.

Incertum est quis fuerit *Joannes* (juxta Lightfoot, *h. l.*, erat famosus Jochanan ben Zaccai) et *Alexander*.

De familia pontificali: v. p. 74.

- 7 Miraculum, quod negare non valent, modo vago designant: *hoc*; — speraverint Apostolos, timore percussos, non ausuros esse Jesum confiteri, sed ad virtutem et nomen *Dei* esse provocatos.
 8 Auxilium Spiritus s. speciale pro hisce adjunctis Christus promiserat, *Mt* 10, 19 s.; *Lc* 12, 11 s. Quanta intrepiditas in oratione Petri! Singula verba perpende.

- 11 Utrumque, crucis ignominiam et gloriam resurrectionis, praedictum fuisse ostendit s. Petrus e *Ps* 117 (118), 22. Haec verba citat et interpretatur: saltem in sensu typico ad Christum referuntur. Occurrunt apud

- 11 mortuis, in hoc iste atstat coram vobis sanus. * Hic est lapis, qui reprobatus est a vobis aedificantibus, qui factus est in caput anguli :
 12 * et non est in alio aliquo salus. Nec enim aliud nomen est sub caelo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri.
 13 * Videntes autem Petri constantiam, et Ioannis, comperto quòd homines essent sine litteris, et idiotae, admirabantur, et cognosce-
 14 bant eos quoniam cum Iesu fuerant : * hominem quoque videntes stantem cum eis, qui curatus fuerat, nihil poterant contradicere.
 15 * Iusserunt autem eos foras extra concilium secedere : et con-
 16 ferebant ad invicem, * dicentes : Quid faciemus hominibus istis ? quoniam quidem notum signum factum est per eos, omnibus habitantibus Ierusalem : manifestum est, et non possumus negare.

11. 'lapis', gr. cum art. — 'reprobatus' — ἐξουθενηθεῖς. — 13. 'constantiam' παροχήσαν. — 'comperto' καὶ καταλαβόμενοι. — 'cognoscebant' ἐπεγίνωσκόν.

Mc 12, 10 et *I Pet* 2, 6 ss.; *Eph* 2, 20 ss. Christus ipse ea sibi applicavit *Lc* 20, 17; *Mt* 21, 22.

Illa verba psalmi de se sunt locutio proverbialis cujus hic est sensus : Quod vile et abjectum videtur, ut multi valoris se ostendit; est quasi lapis tamquam ineptus rejectus ab aedificantibus alicujus domus, et qui postea assumitur in caput anguli. — Revera *caput anguli*, summitas anguli erat lapis in summo fundamento positus, et quidem in eo loco ubi parietes duo angulum efficiunt et ubi proinde major soliditas requiritur. Lapis igitur ille in aedificio primarii momenti est tum magnitudine et firmitate, tum loci quem occupat dignitate, tum denique stricta ejus necessitate. — Proverbium istud in dicto psalmo applicatur populo Israël (cfr nostrum *Psalmi et cantica*, ed. 2^a, p. 45). — Hic vero a s. Petro applicatur Christo : ipse enim a ducibus populi Dei, quorum erat populum sibi commissum in vero Dei cultu instituere et in viam salutis dirigere, fuit tamquam inutilis rejectus; sed a Deo factus est in caput anguli : ipse enim, in novo aedificio spirituali, primus est et princeps, magisque omnium necessarius; est fundamentum primarium super quod fundari oportet quicumque vult salvari. Fides in Christum fundamentum est, radix et principium justificationis vitaeque supernaturalis et aeternae salutis. — S. Paulus, *Eph* 2, 20, aliam adhuc addit similitudinem, sc. Christum ex duplici populo, Judaeorum et gentilium, unum conflavisse et effecisse populum christianum (*lapis* qui *duos parietes* adjungit). — S. Petrus, *I Pet* 2, 6 ss. adhuc hanc addit paritatem : Sicut lapis angularis non raro exterius eminebat, ita ut incauti in illum pedem offenderent et sic caderent, — ita et Christus lapis offensionis est et petra scandalii illis qui sic incauti sunt ut nolint credere in ipsum.

- 12 *Nomen, pro persona*, ut passim alibi, v. gr. supra 2, 21.

Quod ait s. Petrus neminem sine fide in Jesum salvari posse, hoc per se intelligitur de praesenti rerum ordine (*potuisset* quidem, si Deo placuisset, alio modo redimere mundum). Utrum inde sequatur sine fide *explicita* in Christo Redemptore nullum adultum posse salutem aeternam consequi, quaestio est quam theologi tractant. Cf. *C. B.*, t. 1, p. 290 ss.; t. 3, p. 492 ss.; t. 10, p. 660 ss.

- 11 a mortuis in hoc nomine iste astat coram vobis sanus ! * Hic *Jesus* est lapis ille de quo in *Ps 117*, qui nimirum 'tamquam nullius valoris rejectus' est a vobis, aedificantibus : a vobis, ducibus et praepositis populi, quorum officium erat spirituales Dei domum aedificare; sed qui lapis nunc a Deo factus est in caput anguli [v. not.];
- 12 * et enim non est in alio aliquo salus messianica obtinenda ! Nec enim aliud nomen est sub caelo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri : sola fide in Christum Jesum salvabimur."

Synedristae admirantes.

- 13 Videntes autem Petri 'in dicendo libertatem' et intrepiditatem, sicut et Joannis, — 'cumque comperissent' ex loquela, ex vestitu, etc. quod homines essent sine litteris, indocti, et idiotae, plebei, admirabantur,
- 14 — et 'agnoscebant etiam' eos quoniam cum Jesu fuerant ; — * hominem quoque videntes stantem cum eis, qui curatus fuerat, — nihil poterant contradicere.

Apostoli prohibentur Christum praedicare.

- 15 * Jusserunt autem eos foras extra concilium secedere, et conferebant
- 16 ad invicem, * dicentes : " Quid taciemus hominibus istis ? Quoniam quidem notum signum, insigne miraculum, factum est per eos, hoc omnibus habitantibus Jerusalem manifestum est, et non possumus negare.

Nota. Rose ad vv. 9-10 scite observat : " Ainsi, en présence des grands-prêtres qui ont condamné Jésus, qui l'ont fait mourir et qui ont surveillé son tombeau, Pierre proclame la résurrection de son Maître. Nous avons déduit de cette prédication un argument historique en faveur du triomphe de Jésus sur la mort, que nous persistons à regarder comme irréfutable. V. *Études sur les Évangiles*, le tombeau trouvé vide ; p. 271 ss. Partant du fait que le tombeau a été trouvé vide trois jours après la mort de Jésus — tous les critiques doivent le concéder — et, rapprochant cette autre donnée non moins incontestable que les apôtres ont prêché publiquement à Jérusalem 50 jours après Pâques leur foi en la résurrection, nous avons posé la question à ceux qui disent que le cadavre a été enlevé par les grands-prêtres (*is fecit cui prodest*) : pourquoi ceux-ci, avertis de la prédication des apôtres, qui reçoivent en plein visage l'affirmation solennelle que le corps du prophète de Galilée a été réanimé, n'ont-ils pas opposé une négation autorisée en conduisant les apôtres là où ils avaient déposé le cadavre, en amenant les témoins de cette translation, et n'ont-ils pas ruiné d'un coup, par la pièce à conviction qu'ils pouvaient leur montrer, la foi nouvelle qui commençait à être inquiétante ? "

- 13 *Indocti* non significat : qui ne legere quidem possunt, sed : qui culturam Rabbinicam non acceperunt.

Idiotae : ἰδιῶται (*idios*) : homines simplices, gregarii, in oppositione ad altiores. Ita " simplices milites " in opp. ad officiales ; — plebei in opp. ad nobiliores (ut hic) ; — " simplices christiani " in opp. ad eos qui charismatibus gaudebant (*I Cor 14, 16*).

- 16 Miraculum evidens negassent, si potuissent, vel punivissent Apostolos, nisi timuissent populum (v. 21) ; cfr *Jo 11, 47*.

- 17 * Sed ne amplius divulgetur in populum, comminemur eis, ne ultra
 18 loquantur in nomine hoc ulli hominum. * Et vocantes eos, denun-
 ciaverunt ne omnino loquerentur, neque docerent in nomine Iesu.
 19 * Petrus vero, et Ioannes respondentes, dixerunt ad eos : Si
 iustum est in conspectu Dei, vos potius audire quam Deum, iudicate.
 20 * non enim possumus quae vidimus et audivimus non loqui.
 21 * At illi comminantes dimiserunt eos : non inventientes quomodo
 punirent eos propter populum, quia omnes clarificabant id, quod
 22 factum fuerat in eo quod acciderat. * Annorum enim erat amplius
 quadraginta homo, in quo factum fuerat signum istud sanitatis.
 23 * Dimissi autem venerunt ad suos : et annuntiaverunt eis quanta
 ad eos principes sacerdotum, et seniores dixissent.
 24 * Qui cum audissent, unanimiter levaverunt vocem ad Deum, et
 dixerunt : Domine, tu es qui fecisti caelum, et terram, mare, et
 25 omnia, quae in eis sunt : * qui Spiritu sancto per os patris nostri
 David, pueri tui, dixisti :

Quare fremuerunt Gentes,
 et populi meditati sunt inania ?

- 26 * Astiterunt reges terrae,
 et principes convenerunt in unum
 adversus Dominum, et adversus Christum eius ?
 27 * convenerunt enim vere in civitate ista adversus sanctum puerum
 tuum Iesum, quem unxisti, Herodes, et Pontius Pilatus cum Genti-

18. 'ne nino loquerentur', καθόλου μὴ φθέγγεσθαι. — 20. post 'possumus' addi-
 tur gr.: ἵς. — 21. 'comminantes' προσαπειλησόμενοι. — post 'clarificabant'
 additur gr.: ὃν θεὸν ἐπὶ (τῷ γεγονότι). — 'in eo quod acciderat' deest gr. — 23. 'quan-
 ta', ὅσα. — 24. 'es' deest gr. — post 'terram' additur gr.: καὶ. — 25. 'pueri', παῖδες. —
 Textus gr. totius v. 25 videtur esse corruptus; textus originalis fuerit : ὁ διὰ στόματος
 Δαυεὶδ παῖδες σου εἰπών. — 27. 'puerum', παῖδά.

- 23 Apostoli alique fideles (vv. 31-32), audita incarceratione Petri et Joannis
 eorumque adductione coram eodem tribunali a quo Iesus damnatus fuerat,
 convenerint orare pro ipsis, ad eorumque coetum nunc Apostoli redierint.
 24 ss. *Analysis istius precatationis Ecclesiae* : Tu, Deus, qui nos adjuvare vales
 (24^b), quique infallibili verbo tuo promisisti fore ut terrae principes et
 populi Iesum frustra impugnarent (25-26), quum nihil contra voluntatem
 tuam fieri possit (28) : succurre nobis ut Evangelium intrepidi praedicemus
 (29) nostraque verba miraculorum dono confirma (30).
 24 *Unanimitas* in precationes ad Deum proruperunt, quarum summa refer-
 tur, — vel unus (e. g. Petrus 1, 24) formulam recitaverit, aliis tacite
 orantibus vel voce " Amen " respondentibus.
Domine, gr. *δέσποτα*, notat Deum ut omnium rerum dominum supre-
 mum et absolutum.
 25 Ps. 2 propheticus est et messianicus, *saltem in sensu typico*, ut probatur
 ex hoc loco, ex Act 13, 33, et ex *Lebr* 1, 5. Textus hebr. populorum contra
 Messiam rebellionem ut praesentem sistit : *Quare fremunt..* ; LXX verterunt
 per praeteritum, et Christiani in Act hanc translationem assumunt, idque

- 17 * Sed, ne amplius *rumor miraculi et fama Jesu* divulgetur in populum, comminemur eis, *cum minis prohibeamus eos* ne ultra loquantur in
 18 nomine hoc ulli hominum". * Et vocantes eos, denunciaverunt, *jusserunt* 'ne de Jesu ullum sonum ederent' neque a *fortiori* docerent in nomine Jesu.

Responsio Apostolorum.

- 19 * Petrus vero et Joannes respondentes, dixerunt ad eos: " Si justum est in conspectu Dei, *an Deus probare possit quod nos* vós potius audiremus quàm Déum, *vos ipsi* judicate (cfr *Lc 24, 47* ; *Act 1, 8* ; 5,
 20 29) ! * Non enim possumus 'nos' — *vos forte possetis* ! — ea quae vidimus *de vita, morte et resurrectione Jesu* et *doctrinam quam ab eo* audivimus non. loqui " (*1 Cor 9, 16*) !

Dimissi, rem suis nuntiant.

- 21 * At illi 'minas addentes adhuc severiores' dimiserunt eos, non invenientes quomodo punirent eos, propter populum *qui punitionem aegre tulisset* : quia omnes clarificabant, *omnes glorificabant* 'Deum
 22 propter' id quod factum fuerat [in eo quod acciderat]. * *Revera miraculum erat valde insigne* : annorum enim erat amplius quadraginta
 23 homo, in quo factum fuerat signum istud sanitatis. * Dimissi autem *Petrus et Joannes* venerunt ad suos *coapostolos aliosque christianos* (vv. 31 s.), et annuntiaverunt eis 'quaecumque' ad eos principes sacerdotum et seniores dixissent.

Oratio Ecclesiae.

- 24 * Qui cum audissent, unanimiter, *una mente*, levaverunt vocem ad Deum, et dixerunt : " Domine [v. not.], tu *omnipotens* [es], *utpote*
 25 qui fecisti caelum et terram 'et' mare, et omnia quae in eis sunt ; * tu *omniscius es, utpote* qui [Spiritu sancto] per os patris nostri David, 'servi' tui, dixisti : " Quare fremuerunt Gentes, et populi meditati sunt
 26 inania consilia ? * *Quare* astiterunt, *quare insurrexerunt* reges terrae, et principes convenerunt in unum adversus Dominum et adversus Christum ejus ? *Vani erunt omnes eorum conatus* " ! — * *Ecce haec*
 27 *praedictio tua jam impleta fuit in passione et morte Jesu* : convenerunt enim vere, in civitate ista *Jerusalem*, adversus sanctum 'servum', *Messiam* tuum, *Jesum*, quem *in regem et Messiam* unxisti (*Ps 2, 6* hebr.), *Herodes Antipas* et Pontius Pilatus, *procurator Judaeae*, cum Gentibus

eo facilius quod pro illis rebellio potest ut jam facta describi. Vide *Comment. in librum Psalmorum* 3 vol.. 3^a ed., Brugis 1886.

Nota punctuationem. Ed Vat. 1598 Vulgatae ponit ? in fine v: 26; ideo supplevimus initio : *Quare*. — Nota tamen in eadem ed. 1598 non poni ? in libro psalmorum — Textus gr. Nestle non habet nisi punctum.

- 27 *Unxisti, ἐχρίσας*, a v^o *χρίω*, unde *χριστός*, unctus. — Certe respicit ad *ps. 2, 6*, ubi hebr. legitur : *Ipse ego inunxi regem meum*.
Populis ponitur in plur. ob v. 25; pluralis ille *forte* innuit inter Judaeos qui mortem Jesu postularunt adfuisse homines e variis regionibus oriundos,

- 28 bus, et populis Israel, * facere quae manus tua, et consilium tuum
 29 decreverunt fieri. * Et nunc Domine respice in minas eorum, et da
 30 servis tuis cum omni fiducia loqui verbum tuum, * in eo quòd
 manum tuam extendas ad sanitates, et signa, et prodigia fieri per
 nomen sancti filii tui Iesu.
- 31 * Et cum orassent, motus est locus, in quo erant congregati : et
 repleti sunt omnes Spiritu sancto, et loquebantur verbum Dei cum
 fiducia.
- 32 * Multitudinis autem credentium erat cor unum, et anima una :
 nec quisquam eorum, quae possidebat, aliquid suum esse dicebat,
 33 sed erant illis omnia communia. * Et virtute magna reddebant
 Apostoli testimonium resurrectionis Iesu Christi Domini nostri : et
 34 gratia magna erat in omnibus illis. * Neque enim quisquam egens
 erat inter illos. Quotquot enim possessores agrorum, aut domorum
 35 erant vendentes afferebant pretia eorum, quae vendebant, *et pone-
 bant ante pedes Apostolorum. Dividebatur autem singulis prout
 cuique opus erat.
- 36 * Ioseph autem, qui cognominatus est Barnabas ab Apostolis,
 (quod est interpretatum Filius consolationis) Levites, Cyprius genere,
 37 * cum haberet agrum, vendidit eum, et attulit pretium, et posuit ante
 pedes Apostolorum.

29. 'nunc', τὰ νῦν. — 'fiducia', παρρησία. — 30. 'filii', παῖδες. — 31. 'fiducia' παρρησία. — 36. 'consolationis' παρακλήσεως.

qui occasione Paschatis in Urbem confluxerant; vel potius notat plures fuisse tribus Israel.

- 28 Providentia divina, tamquam regula summa et primaria, historiam mundi universi et singulorum hominum moderatur ac dirigit; ea tamen non tollit libertatem humanam.
- 30 Duo igitur petunt Apostoli: robur ad praedicandum non obstantibus persecutionibus (ab his autem liberari non rogant; cfr Jo 17, 15) et miraculorum donum. Porro, eorum exemplum nobis demonstrat necessitatem recurrendi ad piam precationem, quotiescumque vehemens oritur tentatio, aut grave periculum imminet.
- 31 Hoc v. habes quasi divinum *Amen* quod piam Ecclesiae precationem concludit (Bisping).
- 32 De hic commemorata communitate bonorum cfr pp. 133 ss.
- 33 *Virtute magna* ab aliis intelligitur, per metonymiam causae pro effectu, hoc sensu: magnis editis miraculis, ut I Cor 2, 4. Cfr Act. 6, 8.
- Omnibus*: intellige non tantum Apostolos, sed omnes christianos, eodem sensu quo vox *omnes* venit in praecedentibus (31-32) et in sequentibus (v. 34).
- Gratia*: intellige, non ut 2, 47, de favore populi, quo fruebantur, sed de divina gratia quae eos ad virtutem heroicam ducebat, cujus exemplum praebetur in sequentibus.
- 34 Mirabilis influxus gratiae divinae elucet vel ex hoc facto quod, prae generositate ditiorum, jam non invenire erat pauperes.
- 35 Pro sensu: *ponere aliquid ante pedes alicujus*, v. Act 7 57, coll. 22, 20.

- 28 bus, *cum militibus Romanis* et populis Israël, * *ut facerent, non quaecumque voluerunt, sed ea tantum* quae manus, *potentia* tua, et consilium tuum, *voluntas* tua, decreverunt fieri. *Sed tu conamina*
 29 *eorum inania effecisti.* * Et 'in praesenti', Domine, respice in minas eorum *Synedristarum, ut eas inanes reddas*, et da servis tuis, *Apostolis*,
 30 cum omni 'dicendi libertate' loqui verbum tuum; * *et hoc, Domine, praestabis* in eo quod manum tuam extendas, *si potentiam tuam exseras*, ad *faciendum* sanitates et signa et prodigia fieri, per *invo-catum* nomen sancti 'servi', *Messiae* tui, Jesu. "

Responsum divinum ad orationem.

- 31 * Et cum orassent, motus est, *tremore quodam miraculoso*, locus in quo erant congregati; et repleti sunt, *non tantum Apostoli, sed omnes Spiritu sancto, speciales gratias actuales recipientes*, et loquebantur verbum Dei cum 'intrepeditate'.

4. Bonorum communitas in primaeva Ecclesia, 4, 32-5, 11.

Cordium caritas et bonorum communitas.

- 32 * Multitudinis autem credentium erat cor unum et anima una; nec quisquam aliquid eorum quae possidebat suum esse dicebat, *sed sicut initio (2, 45), ita et nunc* erant illis omnia communia: *parati*
 33 *erant ad omnia bona sua in indigentes expendenda.* * Et virtute magna, *magna intrepiditate, totis viribus*, reddebant Apostoli testimonium resurrectionis Jesu Christi Domini nostri; et gratia magna *Dei* erat in omnibus illis *fidelibus, eos ad vitam et perfectionem, et signanter*
 34 *ad caritatem christianam adducens.* * Neque enim, *prae eximia aliorum caritate*, quisquam egens erat inter illos. Quotquot enim possessores agrorum aut domorum erant, vendentes *ea*, afferebant
 35 pretia eorum quae vendebant, * et ponebant *ea* ante pedes, *committebant ea curae* Apostolorum. Dividebatur autem singulis, prout cuique opus erat.

Praeclarum exemplum Barnabae.

- 36 * Joseph autem — *en unum exemplum* — qui cognominatus est Barnabas ab Apostolis, (quod est interpretatum Filius 'exhortationis') [*v. not.*], Levites, *de tribu Levi*, Cyprius genere, *in insula Cypro natus*
 37 — * cum haberet agrum, vendidit eum, et attulit pretium, et posuit ante pedes, *commisit curae* Apostolorum. "

- 36 Lc hoc exemplum refert propter narrationem proxime sequentem de Anania et Saphira. — Barnabae autem specialis mentio fit quia infra 9, 27; 11, 23 ss.; 13, 1 ss.; 43; 14, 4-14; 15, 35 ss. sat celebres partes agit. Cf. etiam *I Cor* 9, 6; *Gal* 2, 13; *Col* 4, 10. — *Barnabas a bar nebouah*: filius prophetiae i. e. praeditus modo loquendi prophetico (cfr *Act* 13, 1); sic cognominatus fuerit quia ex prophetiae dono excellens fuerit exhortator; cf. *I Cor* 14, 1 ss.; *Act* 11, 13.

CAPUT V.

- 5, 1 Vir autem quidam nomine Ananias, cum Saphira uxore sua ven-
 2 didit agrum, * et fraudavit de pretio agri, conscia uxore sua : et
 3 afferens partem quamdam, ad pedes Apostolorum posuit. * Dixit
 4 autem Petrus : Anania, cur tentavit satanas cor tuum, mentiri te
 5 Spiritui sancto, et fraudare de pretio agri ? * Nonne manens tibi
 6 manebat, et venundatum in tua erat potestate ? Quare posuisti in
 corde tuo hanc rem ? Non es mentitus hominibus, sed Deo. * Au-
 diens autem Ananias haec verba, cecidit, et expiravit. Et factus est
 timor magnus super omnes, qui audierunt * Surgentes autem
 iuvenes amoverunt eum, et efferentes sepelierunt.

1. 'agrum' ἀγρῶ (sine art.). — 2. 'fraudavit', ἐνοσφίσατο. — 3. 'tentavit', ἐπλήρωσεν
 (sic fere omnes codd. antiqui et versiones). — 'fraudare οσφίσασθαι'. — 5. Post
 'audierunt' addit textus Receptus ταῦτά, est glossema ex v. 11.

5, 1 ss. In pulcherrima laetissimaque imagine primitivae Ecclesiae, quam s. Lu-
 cas hactenus descripsit, prima nunc occurrunt lineamenta deformia, quae
 tristitiam animi movent. Inter frumentum purissimum semper miscentur
 palaeae. — Narratio est valde dramatica.

- 2 *Fraudavit* : verbum medium νοσφίζομαι (a νόσφι, *seorsum*, hinc νοσφίζω,
seorsum facio, seorsum pono), sign. *mihi*, in meos usus, *aliquid seorsum*
pono, mihi immerito reservo quidquam illorum quae in communem
 aliorum usum cedere deberent, rem aliquam subduco, per fraudem retineo,
 etc. — Ergo, miseri isti christiani, dediti avaritiae et vanae gloriae, rem
 suam vendiderunt, professi verbo vel alio modo se integrum dare pretium,
 et ita specietenus exemplum aliorum sectantes, et speciem virtutis prae
 se ferentes, atque pessime *mentientes*. Solum peccatum mendacii in se-
 quentibus in lucem ponetur utique; mendacium illud erat specialis gravi-
 tatis, nam mendacium erat in Spiritum s., et natum minuere auctoritatem
 Apostolorum. — Non est ratio supponendi Ananiam *voto paupertatis* se
 adstrinxisse erga Spiritum s. ad omnia danda (Chrys., Aug., Hier.,
 Greg.). — Nec aliquid innuit peccatum fuisse *injustitiae*; contra obstat v. 4.
 (Cyr. Al., Cyr. Hieros.). — Mens Ananiae erat decipiendi Apostolos;
 atqui Apostoli erant Spiritu sancto pleni, Spiritus sanctus habitabat in eis
 (ut colligitur ex 2, 4; 15, 28; 4, 8). Quare v. 9 dicitur voluisse *tentare*
Spiritum.

- 4 *Manens manebat*, hebraismus; — item : *inducere in cor*.

Mentitus es Deo: quum v. 3 dixerat eum *mentitum fuisse Spiritui*
sancto, ss. Patres ex conjunctione utriusque versiculi divinitatem et
 personalitatem Spiritus sancti contra *Macedonianos* merito concluderunt.

- 5 Haec mors Ananiae, sicut et Saphirae vel per *miraculum stricte dictum*,
 nimirum per interventum Dei extra cursum naturae, contigit; vel saltem
 talis erat quam merito nomine *facti providentialis* designaremus. Scilicet Deus
 intuitu facti tempore et loco opportuno producendi, in admirabili Sapientia
 et Providentia sua, sic mundum initialem constituit ut, juxta cursum
 naturalem totius creationis, ratione quoque habita liberi interventus entium

Deforme exemplum Ananiae et Saphirae. — Punitio Ananiae.

- 5, 1 * Vir autem quidam, nomine Ananias, cum Saphira uxore sua
 2 vendidit 'aliquam possessionem' * et 'sibi seorsum posuit' *aliquam*
partem de pretio agri, conscia uxore sua; et afferens partem quamdam,
 3 *eam* ad pedes Apostolorum posuit, *affirmans esse totum*. * Dixit
 autem Petrus, a *Spiritu sanctorem edoctus* : " Anania, 'cur implevit',
cur permisisti ut impleret Satanas cor tuum, *ut faceret* te mentiri
 Spiritui sancto [v. not.], et 'seorsum tibi ponere' *aliquam partem* de
 4 pretio agri ? * Nonne, *antequam venderetur*, manens tibi manebat :
nonne pleno jure tuum manebat, et, *semel venumdatum*, *nonne pretium*
venditionis in tua erat potestate ? *Sed utique dando illud*, non poteras
 mentiri. Quare posuisti in corde tuo, *quare decrevistis facere* hanc
 rem ? *Etenim non es tantummodo* mentitus hominibus, sed *etiam et*
 5 *potissimum Deo* ". * Audiens autem Ananias haec verba, cecidit, et
 expiravit. Et factus est timor magnus super omnes, qui audierunt.
 6 * Surgentes autem juvenes [v. not.]. 'composuerunt' eum *ad funus*, et
 efferentes sepelierunt.

rationalium, eo deveniret ut praecise hoc loco et hoc momento mors illa contingeret Unde mors illa causis naturalibus fuerit provocata, puta per impetum sanguinis vel vehementem nervorum commotionem; nihilominus talibus adjunctis locum habuit ut non valeat quis non dicere : *Digitus Dei est hic*. — Equidem omnia sunt subjecta divinae Providentiae, nihil fit quod non a Deo disponitur et dirigitur, etiamsi ad ordinem mere naturalem pertinet; sed non in omnibus ita *manifesta est* nobis divina Providentia facta illa ad certum finem dirigens. Quare hujusmodi facta vocare licet speciali sensu *providentialia*. In miraculis percellit mentem nostram divina *omnipotentia*, valens suspendere naturae ordinem et cursum; in factis providentialibus admiramur divinam *sapientiam* quae ante tot saecula totum universum omniaque creata sic et sic disposuit ut factum contingeret praecise eo loco et tempore iisque adjunctis. — Miraculosum tamen est s. Petrum antequam fieret praevidissee et praedixisse mortem Saphirae, quemadmodum etiam sane praeviderit mortem Ananiae

- 6 *Juvenes, οἱ νεώτεροι*, et v. 10 *οἱ νεανίσκοι*; articulus demonstrat, non juvenes quoslibet, aut tales qui junioris essent aetatis designari; sed videntur intelligi tales qui in publicis Ecclesiae conventibus (ubi certe accidit res narrata) definitum aliquod officium exercebant, v. g. ut famuli conclave parabant, libros sacros afferebant, sedes mensasque collocabant etc.; vel etiam munera sacra peragebant inferioris ordinis v. g. ut Diaconi (*ministri*, vide infra ad 6, 1-6); nonne imo dicuntur *νεώτεροι* in oppositione ad ministros superiores qui dicebantur *οἱ πρεσβύτεροι*? sicut poni potest quaestio nonne ministri inferiores dicti fuerint *δίακονοι* in oppositione ad ministros superiores qui dicebantur *ἐπίσκοποι*. Hoc admissio, facile mente concipimus quomodo nemine monente surrexerint. Cfr Belser, *Die Apostelgeschichte*, pp. 77.

Amoverunt. Quomodo illa praeparatio cadaveris ad funus fieri soleret vide in commentario ad Jo 11, 17, 39, et in historia sepelitionis et resurrectionis Jesu. *Amoverunt, συνέστειλαν*, quod Vulg. minus recte vertit:

- 7 * Factum est autem quasi horarum trium spatium, et uxor ipsius,
 8 nesciens quod factum fuerat, introivit. * Dixit autem ei Petrus :
 Dic mihi mulier, si tanti agrum vendidistis ? At illa dixit : Etiam
 9 tanti. * Petrus autem ad eam : Quid utique convenit vobis tentare
 Spiritum Domini ? Ecce pedes eorum, qui sepelierunt virum tuum
 10 ad ostium, et efferent te. * Confestim cecidit ante pedes eius, et
 expiravit. Intrantes autem iuvenes invenerunt illam mortuam : et
 11 extulerunt, et sepelierunt ad virum suum. * Et factus est timor
 magnus in universa ecclesia, et in omnes, qui audierunt haec.
 12 * Per manus autem Apostolorum fiebant signa, et prodigia multa
 13 in plebe. Et erant unanimiter omnes in porticu Salomonis. * Cete-
 rorum autem nemo audebat se coniungere illis : sed magnificabat
 eos populus.
 14 * Magis autem augebatur credentium in Domino multitudo viorum,
 ac mulierum,
 15 * ita ut in plateas eiicerent infirmos, et ponerent in lectulis ac
 grabatis, ut, veniente Petro, saltem umbra illius obumbraret quem-

6. 'amoverunt' συνέστειλαν. — 8. 'Etiam' ναί. — 9. 'Quid utique', τί ὅτι. — 11. 'in universa ecclesia', ἐφ' ὅλην τὴν ἐκκλησίαν. — 13. 'se coniungere' κολλᾶσθαι. — 14. 'augebatur credentium in Domino multitudo' ... προσετίθεντο πιστεύοντες τῷ κυρίῳ, πλῆθι.... — 15. 'ejicerent', ἐκφέρειν. — 'et liberarentur ab infirmitatibus suis', gr. deest.

quando *efferebant* per hoc ipsum *amovebant*. Verbum συνέλλω proprie sign. *simul mitto, simul pono, compono, convolvo* ; hîc cadaver *compono* seu *praeparo* ad funus. Cadavera extra urbem *efferebantur* et ipso mortis die *sepeliri* solebant. Cf. *Lc* 7, 12 ; *Jo* 11, 17, 39. — Notemus hic de *Sindone* qua defuncti involverentur nullam fieri mentionem.

- 9 *Tentare Deum* saepe dicitur in V. T. de eo qui Dei potentiam, vel benignitatem vel omniscientiam (ut hîc) quasi explorare velit, de ea impie dubitans.

Per illorum poenam, quam Petrus *non imprecatur*, sed, de divina ultione certus, solummodo *nuntiat*, Deus disciplinam tueri voluit. Etenim fraus illa nata erat minuere Apostolorum auctoritatem, et contemptus illius auctoritatis, dato influxu pravi exempli, novellam communitatem funditus evertere potuisset Severae iustitiae divinae specimen fideles a fraude et et contemptu legitimae auctoritatis absterruit Ultio illa revera in lucrum coetus aliorumque cessit, ut ostendit v. 11.

- 10 Nomen *Ecclesia* hîc sumendum est sensu proprio et catholico. Nunc prima vice id occurrit : antea sermo fiebat de *fratribus* 1, 15 ; de *credentibus omnibus* 2, 44 ; de *multitudine credentium* 4, 32 Paulatim crescit, formatur ac perficitur illa societas credentium quam Christus super *petram*, quae erat *Petrus*, fundaverat (*Mt* 16. 18-19). Apparet jam ut coetus religiosus a Synagoga distinctus. Cf. 9, 31.
 12 *Per manus Apostolorum*, alii potius habent ut hebraismum pro : per Apostolos ; alii sensu proprio intelligunt : benedictione, extensione, contactu manuum, ad frequens Christi exemplum (cf. v. g. *Mc* 6, 5 coll. *Mc* 16, 18 : *super aegros manus imponent, et bene habebunt*), quamvis *turbae*

Factum et punitio Saphirae.

- 7 * Factum est autem quasi horarum trium spatium, et uxor ipsius,
 8 nesciens quod factum fuerat, introivit. * Dixit autem ei Petrus, *pretium*
nominans vel digito indicans: “Dic mihi, mulier, si tanti agrum
 9 vendidisti”? At illa dixit: “‘Utique’ tanti”. * Petrus autem ad eam:
 “‘Quid est quod’ convenit vobis tentare Spiritum Domini? *Quare*
convenistis experimentum sumere utrum Spiritus sanctus, qui in
 10 *nobis est, nosceret fraudem vestram?* Ecce, pedes eorum, qui sepe-
 11 *lierunt virum tuum sunt* ad ostium, et efferent te”. * Confestim cecidit
 ante pedes ejus, et expiravit. Intrantes autem juvenes [*v. not.*] invenerunt
 illam mortuam, et exvulerunt, et sepelierunt ad, *apud* virum suum.
- 11 * Et factus est timor magnus ‘in universam Ecclesiam’ *in universum*
coetum fidelium, et in omnes *adhuc non conversos* qui audierunt haec.

5. Incrementum Ecclesiae mirabile, 5, 12-16.**Apostolorum miracula.**

- 12 * Per manus [*v. not.*] autem Apostolorum fiebant signa et prodigia
 multa in plebe.... (Et erant, *convenire solebant* unanimiter, *uno animo*,
 13 omnes in porticu Salomonis; * ceterorum autem, *nondum credentium*
 nemo audebat ‘familiariter uti’ illis, sed magnificabat, *magna existi-*
matione et reverentia habebat eos populus, *et ideo a longe se tenebant*
ab iis).

Incrementum Ecclesiae.

- 14 * Magis autem ‘augebantur credentes Domino, multitudines’ virorum
 ac mulierum).

Miracula Petri.

- 15 *ita ut in plateas efferrent’ infirmos, et ponerent in lectulis ac gra-
 batis, ut, veniente Petro, saltem umbra illius obumbraret quemquam

manuum impositionem non omnino necessariam habuerint, ut liquet
 e v. 15.

Conveniunt in locum maxime publicum, libere et nihil timentes, propte-
 rea quod populus eos habet in veneratione. — *Porticus Salomonis* (3, 11),
 magna erat ac excelsa porticus, superne tecta atque unicuique patens, eaque
 universo coetui pro orationibus et concionibus accommodata erat. Non obli-
 viscamur oportet Apostolos, qui per diem cum discipulis publice congre-
 gabantur in templo, solitos fuisse *vespere* convenire cum eis privatim ut
 coetus sacros et liturgicos celebrarent: vide 2, 16.

- 14 Ut in v. 13 declaratur unus effectus miraculorum in animos non-creden-
 tium; *Revue Biblique* 1898, p. 341 hunc v. sicut 2, 47^b; 4, 33; 6, 7 velut
 redactoris Actuum additamentum habet.

- 15 V. 15 logice videtur sequi ad v. 12^a, possuntque haberi vv. 12^b 14 tam-
 quam parenthesis (Fillion, Belser).

Grabatum erat lectulus vilior unum tantummodo hominem excipiens.
Lc se medicum prodit, ut notat Harnack, *Lukas*, p. 133, dum 4 voces
 adhibet in scriptis suis ad lectulos aegrotorum designandos: *κράββατος*,
κλίνη, *κλινίδιον*, *κλινάριον*.

- 16 quam illorum, et liberarentur ab infirmitatibus suis. * Concurrebat autem et multitudo vicinarum civitatum Ierusalem, afferentes aegros, et vexatos a spiritibus immundis : qui curabantur omnes.
- 17 * Exurgens autem princeps sacerdotum, et omnes, qui cum illo
18 erant, (quae est haeresis Sadducaeorum) repleti sunt zelo : * et iniecerunt manus in Apostolos, et posuerunt eos in custodia publica.
- 19 * Angelus autem Domini per noctem aperiens ianuas carceris, et
20 educens eos, dixit : * Ite, et stantes loquimini in templo plebi
21 omnia verba vitae huius. * Qui cum audissent, intraverunt diluculo in templum, et docebant. Adveniens autem princeps sacerdotum, et qui cum eo erant, convocaverunt concilium, et omnes seniores filiorum Israel : et miserunt ad carcerem ut adducerentur. * Cum autem venissent ministri, et aperto carcere non invenissent illos,
23 reversi nunciaverunt, * dicentes : Carcerem quidem invenimus clausum cum omni diligentia, et custodes stantes ante ianuas : aperientes autem neminem intus invenimus. * Ut autem audierunt hos sermones magistratus templi, et principes sacerdotum ambigebant
25 de illis quidnam fieret. * Adveniens autem quidam nunciavit eis : Quia ecce viri, quos posuistis in carcerem, sunt in templo stantes, et docentes populum.

20. 'stantes', *σταθέντες*. — 21. 'concilium' *τὸ συνέδριον*. — 'omnes seniores', *πᾶσαν τὴν γερουσίαν*. — 23. 'diligentia', *ἀσφαλεία*. — 24. 'ambigebant de illis quidnam fieret', *διηπόρουν περὶ αὐτῶν τί ἂν γένοιτο τοῦτο*.

Petro ; hic iterum, etiam in opinione populi, apparet Petrus ceteros Apostolos antecellere, quasi *Ecclesiae caput*.

Quamvis verba : *et liberarentur...* non sint authentica, rite tamen videntur sensum exhibere.

De *daemoniacis* vide *Comm. in s. Matth* 4^a ed. Praecipua doctrinae nostrae capita sunt : 1° daemones a spiritu nequam vere possessos fuisse ; 2° eos ab infirmis, aut aegrotis cujuscumque generis, distinguendos esse ; et in specie a Luca medico semper rite secerni (*Lc* 4, 40 s. ; 6, 18 s. ; 7, 21 ; 13, 32 ; *Act* 5, 16 ; 19, 11) ; quamvis 3° ipsi varios morbos, aut plerumque saltem aliquod malum corporale, simul paterentur ; 4° ideoque Christum de iis secundum veritatem locutum esse, non autem superstitionis Judaeorum sententiis sese exterius accommodasse ; 5° tandem, in facto *possessionum* nihil sanae rationi aut divinis attributis repugnare.

Hic apposite notat Rose : " Les scènes évangéliques se renouvellent ; les foules qui autrefois se portaient vers Jésus pour lui demander la guérison de leurs malades et la délivrance de leurs possédés, affluent autour des Apôtres qui ont reçu la même puissance. On peut dire que Jérusalem a reçu la bonne nouvelle du salut messianique et que la première partie du programme imposé aux Apôtres, *vous serez mes témoins à Jérusalem* est accomplie "

- 17 Innuitur summum sacerdotem Sadducaeos habuisse inter praecipuos suos sequaces. fuisseque et ipsum Sadducaeam (cfr 4, 6). Saltem hac in re cum ipsis conspirat (cfr etiam 4, 1). Sadducaei fuerint iterum, sicut in cap. 4, praecipui instigatores persecutionis.

- 16 illorum, [et sic liberarentur ab infirmitatibus suis]. * Concurrerat autem etiam multitudo vicinarum civitatum Jerusalem, afferentes aegros, et vexatos a spiritibus immundis, *possessos a dæmone*; qui curabantur omnes.

IV. PERSECUTIONES IN ECCLESIAM CRES- CENTEM, 5, 17-8, 3.

1. Adversus Apostolos, 5, 17-42.

Apostoli omnes incarcerantur.

- 17 * Exurgens autem princeps sacerdotum, et omnes sacerdotes qui cum illo erant, (quae est haeresis, *qui sunt secta Sadducaeorum*), repleti sunt zelo, *invidiosa aemulatione, eo quod prohibitioni ne adhuc Jesum*
18 *praedicarent restiterant*; * et injecerunt manus in Apostolos, et posuerunt eos in custodia publica, *die sequenti judicandos*.

Ab Angelo liberati, iterum docent.

- 19 * Angelus autem Domini, per noctem aperiens januas carceris, et
20 educens eos, dixit: * "Ite, et *intrepide* 'vos sistentes' loquimini in templo, *in porticibus templo adjectis*, plebi omnia verba vitae hujus, *omnem illam doctrinam qua vita et salus est obtinenda*. (cfr 13, 46).
21 * Qui cum audissent, intraverunt diluculo, *a primo mane*, in templum, et docebant. — Adveniens autem *ad locum sessioni Synedrui destinatum* princeps sacerdotum et qui cum eo erant, convocaverunt 'synedruium', et (= *scilicet*) omnes seniores [v. not.] filiorum Israël; et miserunt
22 *quosdam ministros* ad carcerem ut *Apostoli* adducerentur. * Cum autem venissent ministri, et aperto carcere non invenissent illos,
23 reversi nunciaverunt, * dicentes: "Carcerem quidem invenimus clausum cum omni 'securitate', et custodes stantes ante januas;
24 aperiennes autem neminem intus invenimus". * Ut autem audierunt hos sermones magistratus, *praefectus* templi (cfr 4, 1), et principes sacerdotum, 'perplexi erant circa illos *Apostolos*', *nescientes* quidnam
25 'hoc' fieret, *quemnam exitum hoc haberet*. * Adveniens autem quidam nuntiavit eis: "Quia ecce viri, quos posuistis in carcerem, sunt in templo stantes, et docentes populum"!

- 19 Apostoli omnes, vel saltem plerique et primarii, in vinculis erant; res Ecclesiae videbatur plane desperata: sed eo ipso momento adest Deus: promiserat enim Christus Mt 16, 19: "portae inferi non praevalerunt adversus eam". Inde discamus numquam spem amittere, neque in re propriae salutis, neque in iis quae ad Ecclesiam Christi spectant. — *Rationalistae biblici*, qui liberationem hanc *absque miraculo* explicare volunt, conatu magno nugae inveniunt; nec vacat istas singillatim commemorare. Cf. Belser et Knabenbauer *h. l.*

- 21 *Omnes seniores*, gr. *πᾶσαν τὴν γερουσίαν* bene verteres: totum senatum, totum synedruium Alii aestimant agi de una ex tribus classibus quibus synedruium constabat, np de senioribus. Cfr p. 77.

- 26 * Tunc abiit magistratus cum ministris, et adduxit illos sine vi :
 27 timebant enim populum ne lapidarentur. * Et cum adduxissent
 illos, statuerunt in concilio : Et interrogavit eos princeps sacer-
 28 dotum, * dicens : Praecipiendo praecepimus vobis ne doceretis in
 nomine isto : et ecce replestis Ierusalem doctrina vestra : et vultis
 inducere super nos sanguinem hominis istius.
 29 * Respondens autem Petrus, et Apostoli, dixerunt : Obedire oportet
 30 Deo magis, quam hominibus. * Deus patrum nostrorum susci-
 31 tavit Iesum, quem vos interemistis, suspendentes in ligno. * Hunc
 principem, et salvatorem Deus exaltavit dextera sua ad dandam
 32 poenitentiam Israeli, et remissionem peccatorum. * et nos sumus
 testes horum verborum, et Spiritus sanctus, quem dedit Deus omni-
 bus obedientibus sibi.
 33 * Haec cum audissent, dissecabantur, et cogitabant interficere
 34 illos. * Surgens autem quidam in concilio Pharisaeus, nomine Ga-

26. 'in concilio', ἐν τῷ συνεδρίῳ. — 30. 'suspendentes' κρεμάσαντες. — 31. τοῦτον ὁ θεὸς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα ἔθηκεν. — 32. 'omnibus' gr. deest

- 27 Pontifex, timens sane ne interventum divinum agnoscere deberet, non loquitur de modo quo e carcere liberati sint.
 28 Nomen Jesu ex contemptu et odio non nominant.
Vultis inducere super nos sanguinem hominis istius. Coram Pilato exclamabant: *Sanguis ejus super nos!* (Mt 27, 25); nunc jam timent ne horrendum illud votum perficiatur; postea vero in clade Jerosolymitana gens Judaica plenum effectum misere experietur impii istius voti.
 29 Summus magistratus prohibitione sua contra Deum agebat; unde in eo mandato jam non erant magistratus legitimi, sed meri homines sese Deo opposcentes.
 Effatum Apostolorum est vere aureum quod paucis complectitur tūm praecipuum hominis cujusvis officium, quum etiam jus primum exercendi illud officium, jus a potestate civili independens; unde effluit maxima naturae humanae dignitas. Verba haec, cum ab hominibus infirmis, coram mundi principibus et potestatibus placide proferuntur, sublimem prae se ferunt simplicitatem. Cfr 4, 19.
 30 *Suscitavit ἤγειρεν* prodire fecit, (ut 3, 22, 26; 13, 23), misit ut Messiam. S. Petrus, respondens ad mentem quaestionis, voluerit in lucem ponere non tantum eos Jesum occidisse, quod nimis manifestum erat, sed eos injuste eum occidisse; et ideo dicit: Deus ipse eum miserat tamquam Messiam — quod ex omnibus ejus miraculis patere debebat — et tamen vos eum interemistis (eadem est successio idearum in aliis orationibus. Cfr 2, 22, 23, 24; 3, 14^a, 14^b, 15). — Unde *suscitavit* non intelligimus: *resuscitavit ex mortuis*, quia putamus hoc alterum dici statim infra: *exaltavit*.

In ligno, ἐπὶ ξύλου, sine art, fl. *aan een hout*. Deut 21, 23: maledictus omnis qui pendet in ligno.

Hunc Deus exaltavit principem et salvatorem potest etiam intelligi: hunc qui erat, quantumvis a vobis rejectus, princeps et salvator.

Israeli. Etiam gentiles vocatos esse noverat Petrus, sed de iis pro momento non erat cur loqueretur; caeterum postmodum tantum, sc. c. 10

Coram Synedrio adducuntur.

- 26 * Tunc abiit magistratus, *praefectus templi* (cfr 4, 1) cum ministris,
 et adduxit illos sine vi: timebant enim populum, ne *ipsi* lapidarentur
 27 *ab illo*. * Et cum adduxissent illos, statuerunt, *prodire iusserunt illos*
 28 in 'synedrio'. Et interrogavit eos princeps sacerdotum, * dicens:
 "Praecipiendo praecepimus, *severissime praecepimus* (4, 17) vobis ne
adhuc doceretis in nomine isto, *de Jesu*; et ecce *a/* replestis Jerusalem
 doctrina vestra; et *b/* vultis inducere super nos sanguinem hominis
 istius, *quasi nos illum injuste occiderimus*!"

Oratio Petri.

- 29 * Respondens autem Petrus et Apostoli, dixerunt: "Quod *primum*
attinet: utique praedicamus; sed obedire oportet Deo magis quam
 30 hominibus. * Quod *alterum attinet*, utique rei estis! Deus patrum
 nostrorum ipse suscitavit, *prodire fecit tamquam Messiam*, hunc Jesum
 31 quem vós interemistis, 'postquam suspendistis' eum in ligno. * "Sed
 hunc Jesum Deus dextera sua, *potentia sua* exaltavit *resuscitando*
eum a mortuis et elevando ad caelum, principem et salvatorem: ut
nimirum Jesus sic exaltatus esset nobis princeps, dominus et salvator,
 ad dandam..., ut per Jesum daret poenitentiam populo Israël et
 remissionem peccatorum, ut *nempe Judaei, cognita exaltatione Jesu,*
se ad eum converterent et sic remissionem peccatorum acciperent.
 32 * Et nos sumus testes horum verborum, *harum rerum*, et, per *varia*
charismata sua et miracula, testis est Spiritus sanctus, quem dedit
 Deus [omnibus] obedientibus sibi".

Ira Synedrii; interventio Gamalielis.

- 33 * Haec cum audissent, dissecabantur *ira et furore*, et cogitabant
 interficere illos, et *sententiam mortis forte tulissent nisi Gamaliel*
 34 *intervenisset*. * Surgens autem quidam in concilio, *nempe aliquis*

discet gentiles ad fidem christianam immediate, quin per Judaismum transeant, admittendos esse.

Remissionem peccatorum nuntiat, quia peccatum gravissimum eis objecerat, Christicidium; non enim vult eos ad desperationem adigere, sed potius ad poenitentiam inducere. O vere Christi discipulos, qui bona pro malis retribuunt.

- 33 *Dissecabantur διεργαζοντο*: quasi serra in duas partes secabantur (cfr 7, 54). Latini eodem sensu dicerent: *cor et cerebrum illis findebantur*; Galli autem *crever de dépit*. Praesertim in furorem acti fuerunt per verba *vos interemistis* addito *suspendentes in ligno*: accusatio tam categorica poterat eos vindictae populi exponere.

- 34 *Gamaliel* (= retributio Dei). S. Scriptura semel tantum illum deinceps memorat, infra 22, 3 ubi Pauli magister fuisse dicitur, qui se dicit "*secus pedes Gamaliel*" fuisse eruditum "*juxta veritatem paternae legis*". Juxta temporis rationem, idem erit Gamaliel, qui in Mischna *Gamaliel "senior"* appellatur (distinguendus a Gamaliel II, filio Simonis filii Gamalielis I). Gamaliel 1 fuit primus ex 7 celeberrimis doctoribus, qui cognomine *Rabban*

maliei, legisdoctor honorabilis universae plebi, iussit foras ad breve homines fieri.

- 35 * dixitque ad illos : Viri Israelitae attendite vobis super homini-
 36 bus istis quid acturi sitis. * Ante hos enim dies extitit Theodas,
 dicens se esse aliquem, cui consensit numerus virorum circiter quad-
 ringentorum : qui occisus est : et omnes, qui credebant ei, dissipati
 37 sunt, et redacti ad nihilum. * Post hunc extitit Iudas Galilaeus in
 diebus professionis, et avertit populum post se, et ipse periit : et
 38 omnes, quotquot consenserunt ei, dispersi sunt. * Et nunc itaque
 dico vobis, discedite ab hominibus istis, et sinite illos : quoniam si
 39 est ex hominibus consilium hoc, aut opus, dissolvetur : * si vero

36. 'extitit' ἀνέστη. — 37. 'extitit' ἀνέστη. — 38. 'discedite', ἀπόστητε. — 'si est' ἐάν ᾧ.

(magister noster) honorabatur. Erat membrum Synedrii, non tamen hujus praeses, ut nonnulli opinantur. Utrum secretam erga christianos jam habuerit benevolentiam, cum benignum illud dedit consilium, quod hic refert Lucas, utrum vero postea fidem amplexus sit, non liquet. Juxta *Recognit. Clement.* 1, 65 erat discipulus secretus Jesu. Quod et narratio *Actuum*, et in specie v. 39, innuere videtur. Cf. Hagen, *Lexicon biblicum* t. 2, c. 368 s.

- 36 Theodas Θεωδᾶς (abbrev. ex nomine composito cum Θεός: Θεοδόσιος, Θεόδοτος, Θεόδωρος etc). Plures AA. acatholici hic s. Luc. accusant *anachronismi*. Etenim, sic aiunt, a/ juxta s. Luc., v. 36, seditio mota a Theuda fuisset hoc a. 34 jam memorata a Gamaliel; revera autem scimus ex Fl. Josepho (*Ant* 20, 5, 1), Theudam movisse seditionem suam postea tantum np. sub Procuratore Cuspio Fado (a 44 ?); — b/ juxta s. Luc., v. 37, seditio Judae fuisset posterior seditioni Theudae; revera autem fuit multo anterior, nam locum habuit a 6-7 p. Ch., nimirum occasione secundi census Quirini, ut scimus ex Flav. Jos (*Ant* 18, 1, 1; 20, 3, 2; *B. J.* 2, 8, 1), et coeteroquin etiam ex ipso s. Luc., v. 37. — *Resp.* a/ A priori — missa inspiratione divina — non est probabile Lucam, qui omni loco quo ipsius veritas historica aliis fontibus examinari potest, omni fide dignus apparet, tam graviter errasse (ita ipse *Blass*, *h. l.*); eo magis quod Luc. fuerit discipulus et comes Pauli, imo nunc, scribens *Act.*, versatur cum ipso Romae, et *h. l.* praecise scribit de Gamaliel, Pauli magistro; eo magis iterum quod dum scribit *Act* rebellio Theodae esset tantummodo elapsa a 15 a., rebellio autem Judae jam a 55 a : quomodo potuit tam graviter errare ut hanc illa posteriorem affirmaret? — b/ Revera, ut ipse *Harnack* (*Lukas*, p. 88, n. 1) ait: fieri etiam potest Fl. Josephum errorem commisisse: plures enim alii errores et contradictiones in ipsius scriptis detecti fuerunt. — c/ Fieri pariter potest, et hoc videtur dicendum, Fl. Josephum et Lucam *de duplici diverso Theuda* agere; et revera a/ ipsis Lucae et Josephi verbis collatis, diversi eventus narrari videntur: Josephus enim Theudam capite fuisse obtruncatum et eodem tempore ex sequacibus ejus multos occisos fuisse scribit, dum Luc. videtur supponere, occiso Theoda, rebellionem sua sponte fuisse extinctam; — β/ nec mirum intra spatium 40 fere annorum exstitisse duos seditiosos nomine Theudae, cum ex una parte hoc nomen, pluribus nominibus hebraeis aequivalens, frequens fuerit, et cum ex alia

Phariseus, nomine Gamaliel, legisdoctor, honorabilis universae plebi, jussit foras ad breve homines fieri,

Oratio Gamalielis.

- 35 * dixitque ad illos: "Viri Israëlitaе, attendite vobis super hominibus istis quid acturi sitis, *ne nimis praecipitanter sententiam mortis feratis in eos*. — *Si enim eorum religio sit opus mere humanum, per se*
 36 *dissolvetur, ut apparet ex aliis factis historicis: a/ Ante hos enim dies, ante aliquot annos, 'surrexit' perturbator quidam, nomine* Theodas, *dicens se esse aliquem magnum et populi liberatorem; cui consensit numerus virorum circiter quadringentorum; — qui occisus est, et omnes qui credebant ei dissipati, dispersi sunt, et redacti ad*
 37 *nihilum. * b/ Post hunc 'surrexit' Judas, vocatus Galilaeus, in diebus professionis seu census, [v. not.], et avertit populum ab obedientia Romanorum post se, — et ipse periit, et omnes, quotquot consenserunt*
 38 *ei, dispersi sunt. — * Et nunc itaque dico vobis, 'desistite', manus abstinete ab hominibus istis, et sinite illos abire: quoniam 'si sit' ex*
 39 *hominibus consilium hoc aut opus, dissolvetur; * si vero ex Deo est,*

parte certum sit, eo tempore de quo loquitur Gamaliel, multas exstitisse turbas in Judaea (Fl. Jos., *Ant.*, 17, 10, 4, 8). An adeo mirandum esset Theudam de quo *Luc*, a Josepho fuisse omissum, cum alia seditionum nomina omittat? — Ergo, etiamsi si de inspiratione non cogitemus, non est cur *Luc* erroris chronologici (hysteron-proteron) arguatur. Ità etiam Lightfoot, Lumby, Peloubet, Rackham, Chase, etc. omnesque catholici, inter quos cf. Vigouroux, *Les livres saints et la critique rationaliste*, (2e ed.) t. IV, pp. 514 s., — Rose, *h. l.*

- 37 *Judas vocatus galilaeus* (Fl. Jos., *Ant* 20, 5, 2; B. J. 2. 8, 1), quia in Galilaea seditionem movit. vel *Gaulonites* (*Ant* 18, 1, 1) quia ex Gaulonitide (ex oppido Gamalis) oriundus erat. Iste contendit Judaeos, utpote gentem a Deo electam, Romanis, viris ethnicis, tributum dare non posse. Seditores ejus fuerunt primi auctores factionis turbulentae, quae postea sub nomine Zelotarum seu Sicariorum tantas in Judaeos adduxit calamitates. Hi non patienti expectatione salutis messianae, sed vi armorum contra hostes esse agendum, populo persuaserunt.

Professio, i. e. *census* ille intelligitur qui factus est 10 vel 12 annis post census cujus occasione Jesus natus est (*Ev. Lc* 2, 11), adeoque factus est a. 6-7 p. Chr. (nostra enim chronologia ortum Jesu ad minus 5-6 a. tardius ponit; cfr p. 90). Census hic locum habuit sub Quirinio, praeside Syriae. — De altero censu cujus occasione Jesus natus est in Bethlehem, et in quo eundem Quirinium partes habuisse affirmat Lucas in *Ev*, vide *Comment. in Ev.*

- 38 Gamaliel v. 38 utitur subjunctivo: *si sit*, v. 39 vero indicativo: *si est*. Unde videtur in hanc propensus esse opinionem, facile fieri posse ut divini quid hac in re habeatur, eo vel magis quod Apostolos nullatenus cohibendos esse tenet.

Ratiocinatio quali Gamaliel utitur in favorem tolerantiae, generatim loquendo, falsa est, et Reipublicae nociva; illa abutuntur haeretici, ut impu-

ex Deo est, non poteritis dissolvere illud, ne forte et Deo repugnare inveniamini. Consenserunt autem illi.

- 40 * Et convocantes Apostolos, caesis denunciaverunt ne omnino
41 loquerentur in nomine Iesu, et dimiserunt eos. * Et illi quidem ibant
gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro
42 nomine Iesu contumeliam pati. * Omni autem die non cessabant in
templo, et circa domos docentes, et evangelizantes Christum Iesum.

CAPUT VI.

- 6, 1 In diebus autem illis, crescente numero discipulorum, factum est
murmur Graecorum adversus Hebraeos, eo quod despicerentur in
ministerio quotidiano viduae eorum.
2 * Convocantes autem duodecim multitudinem discipulorum dixe-
runt : Non est aequum nos derelinquere verbum Dei, et ministrare
3 mensis. * Considerate ergo fratres, viros ex vobis boni testimonii

40. 'caesis', *δείκνυτες*. — 'omnino', gr. deest. — 'pro nomine', gr. cum articulo. —
41. 'Iesu' gr. deest. — 42. circa domos' *κατ' οἶκον*. — 6, 1. 'Graecorum' *τῶν Ἑλληνιστῶν*.
— 'despicerentur' *παρεθεωροῦντο*. — Aliam quaestionem textualem circa hunc v. 1,
vide in commentario. — 2. 'Non est aequum' *οὐκ ἄρεστόν ἐστιν*.

nitatem sibi vindicent : quod enim mere humanum est et malum, illud sibi relictum facile verget in pejus, nec potest cohibitio malorum soli Deo relinqui : *Aide-toi, le ciel t'aidera*. — Revera Pharisei, qualis erat Gamaliel, exaggerabant Providentiam divinam ita ut in fatalismum vergeret. Attamen in istis rerum adjunctis, in quibus eam adhibuit Gamaliel, optimum habuit effectum. Caeterum, doctrina Christi et Apostolorum, praeclaris confirmata miraculis, jam non poterat ut error haberi.

De flagellatione (39 ictus dabantur) cf. *Comment. in Ev. sec. Mt.* 4^a ed., 1019 ss.

Heroica virtus Apostolorum : Gaudent, sane memores verborum Christi, *Mt* 5, 11 s. ; ut honorem habent se contumeliose esse tractatos (flagellatio erat poena infamans) ; et omni die, incessanter ubique docere pergunt.

Graeci. i. e. (gr. :) *Hellenistae* Quum Gentiles in Ecclesiam nondum admissi essent, intelliguntur Judaeo-christiani (sive origine Judaei, sive *proselyti* stricte dicti) qui, extra Palestinam nati et educati, et Hierosolymis commorantes patrio sermone utebantur graeco. — *Hebraei* sunt Judaeo-christiani in Palaestina nati et educati, qui *hebraice* (secundum dialectum *aramaeam* illius temporis) loquebantur (cf. p. 84). — Primaeva communitas christiana Hierosolymitana majori ex parte *Hellenistis* constabat (2, 5 ss. ; 4, 36 ; 11, 20 ; 21, 16) Sed mox, uti ex hoc loco constat. *Hebraei* numero plures novum coetum ingressi fuerint.

Ministerium, *διακονία*, illa fuerit institutio cujus erat pauperibus distribuere ea quae ad victum et vestitum spectabant. Inde praepositi hujus ministerii *diaconi* dicti sunt.

Indubium videtur diaconos nunc non fuisse primò constitutos, sed eos jam antea exstitisse. Etenim existebat *διακονία* (v. 1), proindeque debebant existere etiam praepositi ad illud ; porro Apostoli huic distributioni elee-

non poteritis dissolvere illud, *adeoque cavete* ne forte etiam Deo repugnare inveniamini”. Consenserunt autem illi, *sententiamque mortis non tulerunt*.

Apostoli caesi et dimissi, Christum praedicant.

- 40 * Et convocantes Apostolos, ‘postquam, *in poenam praedicationis peractae* (cfr 4, 18), flagellassent eos’, denunciaverunt, *prohibuerunt*
 41 ne [omnino] loquerentur in nomine Jesu, et dimiserunt eos. * Et illi quidem ibant gaudentes a conspectu ‘synhedrii’, quoniam digni habiti
 42 sunt pro *magno* ‘illo’ nomine [Jesu] contumeliam pati. * Omni autem die non cessabant, *publice* in templo et *privatim* ‘per domos’, docentes et evangelizantes Christum Jesum, *Jesum esse Messiam!*

2. Martyrium Stephani, 6, 1-7, 59.

a. Electio septem diaconorum, 6, 1-7.

Hellenistae murmurant.

- 6, 1 * In diebus autem illis, crescente numero discipulorum, factum est murmur ‘Hellenistarum’ [v. *not.*] adversus Hebraeos [v. *not.*] eo quòd ‘negligerentur’ *et minus liberaliter tractarentur* in ministerio [v. *not.*] quotidiano viduae eorum *pauperes*.

Consilium Apostolorum.

- 2 * Convocantes autem duodecim multitudinem discipulorum dixerunt :
 “ ‘Non placet’ nos, *Apostolos*, derelinquere verbum, *praedicationem*
 3 *verbi* Dei, et ministrare mensis. * Considerate, *eligite* ergo, fratres, viros ex vobis boni testimonii, *qui apud omnes ut probi et honesti*

mosynarum in communitate in dies crescente impares esse debebant ; — nec congruum est negligentiam illam de qua v. 1 in Apostolos referre ; contra sensus videtur omnino hic esse ut viduae hellenistae negligerentur a diaconis hebraeis, plus aequo popularibus suis providentibus ; et revera in cod. D legitur “ *in ministerio Hebraeorum* ”, et in cod. palimpsesto Floriacensi : “ *quod in cotidiano ministerio viduae Graecorum a ministris Hebraeorum despicerentur* ” ; (utriusque hujus lectionis occid. authenticam dubiam habet H. Coppieters, o. c., pp. 140 ss) ; — idem innuitur in responso Apostolorum, v. 2 : Non placet nos relinquere praedicationem et ministrare mensis ; ergo hucusque non ministraverant mensis ; — et nonne secus, v. 4, obvix dixissent : nos vero — sic diaconis constitutis — exinceps soli orationi et praedicationi instantes erimus ? — Tandem 7 diaconi occasione murmurationis electi omnes, ut nominibus graecis innuitur, hellenistae fuisse videntur (cf. v. 6), quod Hebraei sane aegre tulissent nisi suis pauperibus hebraei diaconi invigilassent. — Unde jam dabantur diaconi hebraei, et de illis conqueruntur Hellenistae, et his Hellenistis Apostoli, ex sensu justitiae distributivae et prudenti quadam caritate, dicunt (v. 3) : *Eligite ex vobis septem viros* .. ; et sic 7 hellenistae eliguntur. Cf. Belser et Rose h. l. — Neque obstat quod 4, 34 s. pretium ad pedes Apostolorum allatum fuisse dicitur : ipsis tradebatur pecunia ; sed administratio, rerum emptio eorumque dispensatio, aliis commissa fuerit.

- 3 Cur *septem* ? Forte quia numerus septenarius erat sacer apud Judaeos ; — alii : quia 7 fuerint distributionum mensae.

- septem, plenos Spiritu sancto, et sapientia, quos constituamus super
 4 hoc opus. * Nos vero orationi, et ministerio verbi instantes erimus.
 5 * Et placuit sermo coram omni multitudo. Et elegerunt Stephanum, virum plenum fide, et Spiritu sancto, et Philippum, et Prochorum, et Nicanorem, et Timonem, et Parmenam, et Nicolaum
 6 advenam Antiöchenum. * Hos statuerunt ante conspectum Apostolorum : et orantes imposuerunt eis manus.
 7 * Et verbum Domini crescebat, et multiplicabatur numerus discipulorum in Ierusalem valde : multa etiam turba sacerdotum obediebat fidei.
 8 * Stephanus autem plenus gratia, et fortitudine faciebat prodigia,
 9 et signa magna in populo. * Surrexerunt autem quidam de synagoga, quae appellatur Libertinorum, et Cyrenensium, et Alexandri-

3. 'Spiritu sancto' v. commentarium. — 'super hoc opus' ἐπὶ τῆς ἰουδαίας ταύτης.
 — 5. 'advenam' προσήλυτον.

Discipuli poterant eos *eligere*, ut deinceps non daretur ansa querelis, sed Apostoli eosdem *constituere* debebant, seu eis potestatem conferre (v. 6).

Plenos Spiritu sancto : Apud Tis ch. et N. juxta meliores codd. omittitur *sancto*, forte hoc sensu *vol verstand en wijsheid (sapientia)* ; revera de uno tantum dicitur v. 5 quod esset *plenus Spiritu sancto*.

- 4 *Orationi* τῇ προσευχῇ cum art. ; cum autem etiam alii christiani sensu communi vocis *orarent*, et cum praeterea oratio praedicationi evangelii jungatur, vox *oratio* de cultu publico hinc sumenda videtur, cujus pars praecipua erat ss. Eucharistiae celebratio. Cf. 2, 42.
 5 De *Philippo*, vide infra, 8, 5-40 ; 21, 8.

Nicolaus certe solus erat proselytus atque ideo ut talis designatur ; fueritque proselytus *stricte dictus* (cfr p. 82) adeoque circumcisis, vel saltem nunc ad Christum transiturus, circumcisionem acceperit ; secus enim tota historia in sequentibus capp. *Act* narrata jam non intelligeretur. Disputant AA. utrum auctor fuerit sectae Nicolaitarum de quibus *Apoc* 2, 6. Aliis negantibus, alii affirmant, maxime propter auctoritatem S. Irenaei (*Adv. haer.* 1, 26, 3). Haec quaestio opportune tractatur ad l. c. *Apoc*.

Theol. Ex h. l. aliisque collatis merito colligitur diaconatum esse ordinem sacrum, imo sacramentum stricte dictum. Habetur enim signum externum : oratio cum impositione manuum ; — significans et conferens speciale quoddam munus sacrum, et consequenter etiam huic muneri exercendo congruam gratiam : etenim a/ ex usu totius V. T. nota erat impositio manuum tamquam ritus consecrans Deo ad finem publicum liturgicum, sive res (victimas v. g.) sive personas (levitas v. g., cfr *Num* 8, 10 ; 27, 18, 23) ; — b/ simili ritu ordinantur episcopi et presbyteri (*Act* 14, 22 ; *I Tim* 5, 22 ; *II Tim* 1, 6), qui cum diaconis velut ad hierarchicum ordinem pertinentes a s. Paulo conjunguntur (*Phil* 1, 1 ; *I Tim* 3, 1 ss) ; — c/ revera quia ministri sacri apparent : praedicant verbum Dei et baptizant (6, 10 ; 8, 5 s.), et dotes non communes (v. 3) in eis requiruntur ; — d/ caeterum antiquiora documenta christiana haud obscure testantur diaconos fuisse ministros *acrorum*. Ita *Did* 15, 1 : s. Ign. *ad Tral.* 2, 3 ; s. Polyc. *ad Phil.* 5, 2 ; Pastor Hermae, *Sim.* 9, 26, 2 ; s. Just. *Apol.* 1, 65 s. S. Justinus clare testatur l. c. et Didache l. c. (coll. 14) innuit diaconos in conficienda Eucha-

habentur, septem, plenos spiritu [sancto; v. not.] et sapientia, quos
 4 constituamus 'super hoc servitium'. * Nos vero orationi, *cultui liturgico*, et ministerio verbi instantes erimus, *assiduam operam navabimus*".

Septem diaconos constituunt.

5 * Et placuit sermo coram omni multitudine. Et elegerunt Stephanum, virum plenum fide et Spiritu sancto, *donis Spiritus s.*, et Philippum, et Prochorum, et Nicanorem, et Timonem, et Parmenam,
 6 et Nicolaum 'proselytum' Antiochenum, *ex Antiochia oriundum*. * Hos statuerunt ante conspectum Apostolorum; et *hi* orantes imposuerunt eis manus [v. not.]

Incrementum Ecclesiae.

7 * Et verbum Domini crescebat, et multiplicabatur numerus discipulorum in Jerusalem valde; multa etiam turba sacerdotum obediebat fidei, *fidem amplectens*.

b. Stephanus coram Synedrio. 6, 8-53.

Stephani miracula et praedicatio.

8 * Stephanus autem, plenus gratia *Spiritus sancti* et *praeprimis* fortitudine, *magna intrepiditate in praedicando Evangelio*, faciebat
 9 prodigia et signa magna in populo. * Surrexerunt autem quidam de synagoga quae appellatur Libertinorum, et Cyrenensium, et Alexan-

ristia inservisse. — Si autem hoc signo externo conferebatur munus sacrum,^{eo} ipso, saltem exigitive, conferebatur et gratia; cfr *II Tim* 1, 6; Resuscita gratiam Dei quae est in te per impositionem manuum mearum; *I Tim* 4, 14: 5, 22.

Aestimant nonnulli (Steinmann, in h. l.) hos septem nihil commune habere cum diaconis de quibus in epistolis Pauli mentio fit.

7 *Verbum Domini crescebat*: concordia enim inter christianos plene restituta est, Apostolorum praedicatio per Diaconos recens constitutos faciliior et efficacior facta est.

Sacerdotum: magnus jam triumphus, namque hactenus *sacerdotes* inter praecipuos Christi adversarios ubique inveniebantur. Non immerito forte suspicatur Le Camus p. 108 s. hinc quaerendam esse Judaizantium originem. Cfr *Act* 15, 5.

Obediebat fidei, dictio significantissima pro *fidem amplectebatur* (*Rom* 1, 5): fides enim actus intellectus est imperatus a *voluntate*.

8 *Fortitudo*. Cfr vv. 9 s.; 4, 33; alii minus bene: potestas miraculorum.

9 *Libertini* intelliguntur ii qui, antea servi, facti sunt liberi, seu jure civitatis Romano donati eorumque posterii (Schuerer, 3, 84). Pompeius anno 63 a. C. multos Judaeorum captivos Romam duxerat, ex quibus multi postmodum ab heris manumissi sunt. Ipsi Augustus urbis partem trans Tiberim habitandam permisit (Philo, *De leg. ad Caium*, 23). Tiberius autem Judaeos Roma excedere jussit. Ex illis itaque manumissis multi in patriam reversi sunt et propriam sibi struxerunt synagogam. Quot *synagogae* h. admittendae sunt? Alii unam (Hort, Holtzmann, Knabenbauer, h. l.)

- norum, et eorum qui erant a Cilicia, et Asia, disputantes cum
 10 Stephano : * et non poterant resistere sapientiae, et Spiritui, qui loquebatur.
 11 * Tunc summiserunt viros, qui dicerent se audivisse eum dicentem
 12 verba blasphemiae in Moysen, et in Deum. * Commoverunt itaque plebem, et seniores, et Scribas : et concurrentes rapuerunt eum,
 13 et adduxerunt in concilium, * et statuerunt falsos testes, qui dicerent : Homo iste non cessat loqui verba adversus locum sanctum,
 14 et legem. * audivimus enim eum dicentem : quoniam Iesus Nazareus hic, destruet locum istum, et mutabit traditiones, quas tradidit
 15 nobis Moyses. * Et intuentes eum omnes, qui sedebant in concilio, viderunt faciem eius tamquam faciem Angeli.

CAPUT VII.

- 7, 1 Dixit autem princeps sacerdotum : Si haec ita se habent ?

10. 'qui' gr. ὅ. Lectioni Vulgatae concinunt vers. syr. et arab. — 11. 'Summiserunt' ὑπέβαλον. — 'itaque' τε. — 12. 'concurrentes', ἐπιστάντες. — 'in concilium', εἰς τὸ συνέδριον. — 14. Post 'dicentem' Vulgata ponit duplex punctum quasi verba Stephani recitentur; immeritò: Stephanus non dixisset de Jesu ὁὗτος, 'iste', per contemptum. Sunt proinde verba testium. — 'hic' ὁὗτος. — 'istum' τοῦτον. — 14. 'traditiones' τὰ ἔθνη. — 15. 'intuentes eum' ἀτενίσαντες εἰς αὐτόν.

alii duas (Rose, Belser, *h. l.*) alii potius quinque (Schuerer, 2, 431) admittunt. — Judaei Hellenistae, qui magno numero religionis causa Jerusalem veniebant, ibidem proprias habebant synagogas in quibus Scriptura graece, nimirum juxta versionem septuagintaviralem, legebatur et explicabatur.

Cyrenenses oriundi erant ex provincia Cyrenaica ad occidentem Aegypti, cf. 2, 10 et p. 77. — Alexandrini, cf. *ibid.* Multi Judaei erant in Cyrenaica, plures adhuc in Aegypto, maxime autem Alexandriae; cf. Schuerer, 2, 19 ss. — Cilicia, cf. p. 64 — Asia cf. p. 69. — Animadvertite Hellenistas fuisse qui certamen illud inceperint, sane ideo invidia commoti quod Stephanus, ipse Hellenista, multos e popularibus suis ad Christum converteret.

- 12 Concilii seu Synedrii erat de hujusmodi accusationibus ferre iudicium (cf. p. 78).
 14 De templo dicunt *locum hunc* : aula enim in quam Synedrium convenire solebat, erat in monte Sion sita (Schuerer, t. 2, 212 ss.). — Stephanus de templo commemoraverit oraculum Jesu quo dixerat, non quidem se impio ausu *destruturum esse* templum Jerosolymitanum, sed illud propter Judaeorum crimina evertendum fore (videlicet a Romanis sub Tito). — De lege autem, ut apparet ex c. 7, docuerat doctrinam ipsius Christi, nimirum ritus mosaicos jam non valere ad veram justitiam conferendam, salutem messianam deinceps a Christo ejusque baptismo esse quaerendam, legem Veterem fuisse completam (Mt 5, 17) per legem Novam. Non dixerit tamen circumcisionem aliaque praecepta ritualia a Judaeis amplius non esse servanda, cum Judaei conversi eo tempore legalia adhuc observarent. Falsi testes verba Stephani in sensum blasphemum contorserint. — Obiter nota Jesum

- drinorum, et eorum qui erant a Cilicia, et Asia *procursulari*, disputantes cum Stephano; * et non poterant resistere sapientiae et Spiritui sapientiae ipsi infusae a Spiritu s. (cfr I Cor 12, 8) 'quo' repletus Stephanus loquebatur: in disputatione cum Stephano circa religionem Christi succumbebant (Lc 21, 15).

Stephanus rapitur ad synedrium et accusatur.

- 11 Tunc quem rationibus vincere non poterant, fraude et calumniis perdere student; quare 'subornarunt' viros, qui falso dicerent se audivisse eum dicentem verba blasphemiae, verba contumeliosa in
12 Moysen, et consequenter in Deum, legis mosaicae auctorem. * 'Etiam' hac calumnia commoverunt [itaque] contra Stephanum plebem, et Seniores et Scribas, assessores Synedrii; et 'ex improvise supervenientes' rapuerunt eum, et adduxerunt 'ad Synedrium'; * et statuerunt falsos testes, qui dicerent: "Homo iste non cessat loqui verba contumeliosa adversus locum sanctum, Templum, et legem mosaicam;
14 * audivimus enim eum dicentem quoniam Jesus Nazarenus 'iste' destruet locum 'hunc' Templum, et mutabit 'mores', leges quas tradidit nobis Moyses". — * Et 'cum intentis oculis eum aspexissent', quemnam effectum hae accusationes in ipso habuissent, omnes qui sedebant in 'synhedrio' viderunt faciem ejus tamquam faciem Angeli, quasi lumine supernaturali collustratam.

Oratio Stephani.

- 7, 1 * Dixit autem princeps sacerdotum: "Si, an haec ita se habent? Permittitur tibi loqui pro temetipso"!

eiusdem criminis contra Templum reum habitum fuisse, uti refertur apud Mt 26, 61.

- 15 Facies Stephani talis erat qualem obvie nobis imaginatione exhibemus faciem Angeli. "In faciei pulchritudinem, ait s. Hilarius Arelat. (*Hom. de s. Steph.*), candor splendorque animi ejus exundabat." Spiritus s., qui intus erat (v. 5 et 8), praesentiam suam exterius declarabat, vultum Stephani ejusque caput luce fulgida collustrando, quod in historiis sanctorum legimus saepe factum esse; cf. *Mart. Polyc.* 12, 6. Hujus rei indicium praebet nimbus (gall. *l'aureole*), qui sanctorum imaginibus appingi solet.

- 7, 1 ss. Summarium 1ae partis orationis Stephani (2-43).

Stephanus, a praeside Synedrii interrogatus (1), crimen blasphemiae in Moysen et in Templum, de quo accusabatur, longa oratione diluit (Cfr Bonnetain, *R. B.* 1909, pp. 289 s. — Schumacher, *Der Diakon Stephanus*, Munster, 1910; — Prat, *Rech. de sc. relig.*, 1913, pp. 287 ss.).

1| Quantum ad Moysen: longo sermone de Moyse loquitur Stephanus, practice demonstrans se nequaquam male sentire de Moyse. Fuerat opus, aliquando a Moyse erga populum suum praestandum, a Deo praedictum. ab ipsa origine populi Israel (2-7) et mirabili Providentia a Deo praeparatum (8-16). — Et ecce jam advenit tempus operis implendi: populus incredibili modo ab Aegyptiis affligitur (17-19); sed suscitatur Deus Moysen, salvatorem populi (20-22). Natus a. 40, vult liberare populum suum (23-24), sed illi

- 2 * Qui ait : Viri fratres, et patres audite : Deus gloriae apparuit
 patri nostro Abrahae cum esset in Mesopotamia, prius quàm mora-
 3 retur in Charan, * et dixit ad illum : Exi de terra tua, et de cognati-
 4 one tua, et veni in terram, quam monstravero tibi. * Tunc exiit
 de terra Chaldaeorum, et habitavit in Charan. Et inde, postquam
 mortuus est pater eius, transtulit illum in terram istam, in qua nunc
 5 vos habitatis. * Et non dedit illi hereditatem in ea, nec passum
 pedis : sed repromisit dare illi eam in possessionem, et semini eius
 6 post ipsum, cum non haberet filium. * Locutus est autem ei Deus :
 Quia erit semen eius accola in terra aliena, et servituti eos subiicient,
 7 et male tractabunt eos annis quadringentis : * et gentem cui ser-
 vierint, iudicabo ego, dixit Dominus et post haec exhibunt, et servant
 8 mihi in loco isto. * Et dedit illi testamentum circumcisionis : et
 sic genuit Isaac, et circumcidit eum die octavo : et Isaac, Iacob :
 9 et Iacob, duodecim Patriarchas. * Et Patriarchae aemulantes,
 10 Ioseph vendiderunt in Aegyptum. et erat Deus cum eo : * et eripuit
 eum ex omnibus tribulationibus eius : et dedit ei gratiam, et sapien-
 tiam in conspectu Pharaonis regis Aegypti, et constituit eum
 praepositum super Aegyptum, et super omnem domum suam.
 11 * Venit autem fames in universam Aegyptum, et Chanaan, et tribu-
 12 latio magna : et non inveniebant cibos patres nostri. * Cum audisset

6. 'ei' οὗτος. — 7. 'cui servierint' ὃ ἐὰν δουλεύουσιν. — 'servient mihi' λατρεύ-
 σουσίν μοι. — 9. 'aemulantes' ζηλώσαντες.

non intelligunt (25-28); quare fugit, manetque per 40 a. in terra Madian (29-30). Tunc mittit eum Deus ad salvandum populum (31-34). — Et tamen hunc Moysen tot titulis praeclarum (35-38) rejecerunt illi, ad idola Aegypti se vertentes (40-41). Quare Deus permisit eos ad cultum astrorum decidere, eosque exilio punivit (42-43).

Ni fallimur tota haec *de Moyse* expositio in obliquo *de Christo* intende-
 batur et a Synedristis intelligi debebat: nonne omnia quae a Stephano
 dicebantur de Moyse, tam diu antea praedicto, tam mirabili modo prae-
 parato, tam eminenti vocatione sua et missione divina, tam potenti in
 verbis et in operibus suis, nonne debebant intelligi de Christo? Et nonne
 sicut antiqui Judaei restiterunt Moysi, et illo illiusque ductu spreto,
 transierunt ad pessimam impietatem et vindictam Dei in se attraxerunt, —
 nonne ita nunc Judaei Stephano coaevi, impie restiterunt Christo, et a
 Deo punientur? — Equidem, *explicitam* illam applicationem non faciet
 Stephanus nisi in fine, v. 51.

Summarium II^{ae} et III^{ae} partis orationis Stephani vide ad v. 44 et v. 51.

Nota. In variis vv. quibus haec Stephani oratio comprehenditur non-
 nulla occurrunt quae contra inspirationem s. Scripturae eique connexae
 inerrantiam difficultatem facere videri possunt. Ea omnia simul collegimus
 in *Excursu* post v. 53 addendo.

- 7, 1 Oratio Stephani, viri certe Hellenistae (6, 5), in qua vetus Test. secundum
 LXX citatur, verisimiliter graece habita fuit. Diaconus Philippus (21, 8-10)
 vel Paulus (Saulus), qui absque dubio praesens erat, Lucam, quocum
 postea arctam contraxit necessitudinem, de argumento a Stephano exposito

I. Quid sentiat Stephanus de Moyse.

Prodromi historici : tempus patriarcharum.

- 2 * Qui ait: " Viri fratres, vos, *Judaei* et patres, vos *Synedristae*,
audite ! Deus gloriae, [v. *not.*] apparuit patri nostro Abrahæ cum esset
in Mesopotamia, in *Ur Chaldaeorum*, prius quàm moraretur in Charan,
3 * et dixit ad illum : " Exi de terra tua, et de cognatione tua, et veni
4 in terram *Chanaan*, quam monstravero tibi ". * Tunc exiit de terra
Chaldaeorum, et habitavit in Charan. Et inde, postquam mortuus est
Thare, pater ejus, transtulit illum *Deus* in terram istam *Chanaan*, in
5 qua nunc vos habitatis. * Et non dedit illi hereditatem, *possessionem*
in ea terra, nec passum pedis: *ne quidem minimam partem quam*
planta pedis calcat; sed repromisit dare illi eam in possessionem, et
(= *scilicet*) semini ejus post ipsum (*Gen* 12, 7 ; 13, 15); *et hoc ipsi*
promisit cum, quamvis tempore illius promissionis divinae, nondum
haberet filium, imò quamvis ipse esset provectionis aetatis et uxor
6 *ejus sterilis*. * Locutus est autem 'sic' Deus: " Quia erit semen ejus
accola, *posterì Abrahæ tamquam peregrini versabuntur* in terra
aliena, in *Aegypto*, et illi *Aegyptii* servituti eos subjicient et male
7 tractabunt eos; *et versabuntur in Aegypto* annis quadringentis; * et
(= *sed*) gentem, cui servierint, 'quaecumque sit', *quantumvis sit*
potens, judicabo, *puniam* (*Gen* 15, 13 s. ; 18, 7 s.) ego ", sic dixit
Dominus; " et post haec exhibunt *de Aegypto*, et 'colent me' in loco
8 isto, in terra *Chanaan* ". * Et dedit illi testamentum circumcisionis,
foedus circumcisione sancitum. Et sic, *post initum foedus, Deo red-*
dente quod promiserat, genuit *Abraham ex uxore sterili Isaac*, et, *ut*
ipse vicissim fidem exsolveret Deo, circumcidit eum die octavo; et
9 *Isaac genuit Jacob*; et *Jacob genuit duodecim Patriarchas*. * Et Patri-
archae 'invidia excitati' *Joseph vendiderunt abducendum* in *Aegyptum*.
10 Et (= *sed*) erat Deus cum eo; * et eripuit eum ex omnibus tribula-
tionibus ejus, et dedit ei gratiam et sapientiam, *dedit ei per mirabilem*
sapientiam in explicandis somniis invenire favorem in conspectu
Pharaonis regis *Aegypti* (*Gen* 41, 37 ss.), et ille constituit eum praepo-
11 situm super *Aegyptum*, et super omnem domum suam. * Venit autem
fames in universam *Aegyptum* et in *Chanaan*, et tribulatio magna, et
12 non inveniebant cibos patres nostri. * Cum audisset autem *Jacob*

fortassis edocuit: haec est opinio quorumdum; sed longe probabilior est
conjectura recentiorum Lucam hanc orationem in documentis aramaice
scriptis invenisse. Cf. p. 48.

- 3 *Deus gloriae*, qui in gloria seu fulgidissima luce (*ἡ δόξα. chabod*) in V. T.
se visibiliter manifestabat (*Shekinah* cf. v. 55).

Haec verba leguntur *Gen* 12, 1: hîc recitantur secundum LXX et libere
seu memoriter, cum parvula quadam differentia.

- 8 *Deus foedus* bilaterale pepigit cum Abrahamo (*Gen* 17, 9 et 10), nempe:
tu falsis numinibus abjectis me coles, et, in signum illius cultus, circum-

- autem Iacob esse frumentum in Aegypto: misit patres nostros
 13 primum: * et in secundo cognitus est Ioseph a fratribus suis, et
 14 manifestatum est Pharaoni genus eius. * Mittens autem Ioseph
 accersivit Iacob patrem suum, et omnem cognationem suam in
 15 animabus septuagintaquinque. * Et descendit Iacob in Aegyptum,
 16 et defunctus est ipse, et patres nostri. * Et translati sunt in Sichem.
 et positi sunt in sepulchro, quod emit Abraham pretio argenti a
 filiis Hemor filii Sichem.
- 17 * Cum autem appropinquaret tempus promissionis, quam con-
 fessus erat Deus Abrahae, crevit populus, et multiplicatus est in
 18 Aegypto, * quoadusque surrexit alius rex in Aegypto, qui non
 19 sciebat Ioseph. * Hic circumveniens genus nostrum, afflixit patres
 20 nostros ut exponerent infantes suos ne vivificarentur. * Eodem
 tempore natus est Moyses et fuit gratus Deo, qui nutritus est tribus
 21 mensibus in domo patris sui. * Exposito autem illo, sustulit eum
 22 filia Pharaonis, et nutriti sunt eum sibi in filium. * Et eruditus est
 Moyses omni sapientia Aegyptiorum, et erat potens in verbis, et
 23 in operibus suis. * Cum autem impleretur ei quadraginta annorum
 tempus, ascendit in cor eius ut visitaret fratres suos filios Israel.
 24 * Et cum vidisset quendam iniuriam patientem, vindicavit illum: et
 fecit ultionem ei, qui iniuriam sustinebat, percusso Aegypto.
 25 * Existimabat autem intelligere fratres, quoniam Deus per manum
 26 ipsius daret salutem illis: at illi non intellexerunt. * Sequenti vero
 die apparuit illis litigantibus: et reconciliabat eos in pace, dicens:
 27 Viri, fratres estis, ut quid nocetis alterutrum? * Qui autem iniuriam
 faciebat proximo, repulit eum, dicens: Quis te constituit principem,

16. 'a filiis Hemor filii Sichem' παρὰ τῶν υἱῶν Ἑμῶν ἐν Συχέμ, (ita Sin, B, C; — Belser, Nestle, etc.). — 18. 'alius rex' βασιλεὺς ἕτερος. — 19. 'circumveniens genus nostrum' κατασφραδίζων τὸ γένος ἡμῶν. — 20. 'gratus Deo' ἀσπετός τῷ θεῷ. — 26. 'in pace' εἰς εἰρήνην.

cisionem observabis: ego vicissim tibi benedicam, multiplicabo posteritatem tuam, eique terram Chanaan in possessionem tradam.

- 18 *Alius*: ἕτερος, non ἄλλος, ex alia ortus familia, alius *dynastiae* (Jos Ant 2, 9, 1).

Sciebat, de scientia practica interpretatur: vix enim mente concipitur regem in Aegypto fuisse, cui Iosephi historia esset plane *ignota*. Vide paraphrasim.

- 20 *Exod* 2, 2 in hebr. dicitur: *vidit puerum bonum esse*: bonus autem de forma corporis dicitur, ut *Gen* 41, 22 (in hebr.); *I Reg* 9, 2.
- 22 *Eruditus est*: hoc non expresse dicitur in V. T., sed certo colligi potest ex eo quod a filia Pharaonis educatus fuerit. Eruditus fuerit Moyses in linguis, medicina astronomia, musica. Sapientia autem ista naturalis sufficiens non est ut rationem reddat eorum quae fecit, in condendo et regendo populo Israël: verum tamen est Deum ea usum fuisse, ex provida oeconomia, ut in Moyse aptissimum consilii sui instrumentum haberet.

Potentia sermone sensu in paraphr. admissio non pugnat cum *Ex* 6, 10

esse frumentum in Aegypto, misit patres nostros primum, *prima*
 13 *quadam vice*, * et in secundo, *secunda vice* cognitus est, *agnitus fuit*
 Joseph a fratribus suis, et manifestatum est Pharaoni genus, *familia*
 14 *eius* (*Gen* 45, 1 ss.). * Mittens autem Joseph accersivit Jacob, patrem
 suum, et omnem cognationem suam, *consistentem* in animabus, *in*
 15 *personis* septuagintaquinque. * Et descendit Jacob in Aegyptum, et
 16 *ibi* defunctus est ipse, et patres nostri. * Et translati sunt *patres nostri*
 in Sichem, et positi sunt in sepulchro, quod emit, *quod emerat*
 Abraham pretio argenti a filiis Hemor *habitantis* 'in Sichem'.

Moysen misit Deus salvatorem populi.

17 * "Cum autem appropinquaret tempus *adimplendae* promissionis,
 quam confessus erat, *quam fecerat* Deus Abrahae, *educendi nempe*
Israël de Aegypto, crevit populus et multiplicatus est in Aegypto,
 18 * quoadusque surrexit 'rex alius dynastiae' in Aegypto, qui non
 sciebat Joseph: *qui praeclare gesta et beneficia Joseph jam respicere*
 19 *nolebat*. * Hic 'dolose agens contra gentem nostram', afflixit patres
 nostros ut exponerent infantes suos *masculos*, ne vivificarentur: *adeo*
vexavit majores nostros ut hi cogerentur exponere infantes suos, ita
 20 *ut illi morerentur* (*Ex* 1, 15 ss.). * Eodem tempore natus est Moyses,
 et fuit 'formosus Deo iudice', *vere formosus* (*Ex* 2, 1 ss.); qui nutritus
 21 est tribus mensibus in domo patris sui. * Exposito autem illo,
 sustulit eum filia Pharaonis, et nutritiv, *per ipsam matrem pueri*
 22 *enutriendum curavit* eum sibi in filium. * Et eruditus est Moyses
 omni sapientia Aegyptiorum, et erat *in aula Pharaonis* potens in
 verbis: *gravitate et robore dicendi plurimum valens*, et in operibus
 23 suis: *in muneribus quae jussu regis exercuit*. * Cum autem impleretur
 ei quadraginta annorum tempus, *cum esset natus quadraginta*
annos, ascendit in cor ejus, *sibi proposuit ut, relicta aula Pharaonis,*
 24 *visitaret, adjuvaret* fratres suos, filios Israël. * Et, *ut consilium volun-*
tatis suae iis patefaceret, cum *quadam die* vidisset quendam *Israë-*
litam injuriam patientem *a quodam Aegyptio*, vindicavit illum, et fecit
 ultionem ei qui injuriam sustinebat, percusso, *interfecto* Aegyptio.
 25 * Existimabat autem *quod* intelligerent fratres, quoniam (= *quod*) Deus
 per manum ipsius daret salutem, *liberationem a servitute* illis; at illi
 26 non intellexerunt. * Sequenti vero die apparuit, *supervenit* illis, *duobus*
Israëlitis, inter se litigantibus, et reconciliabat eos 'in pacem' *ut rixare*
 27 *cessarent*, dicens: "Viri, fratres estis, *homines ejusdem nationis*; ut
 quid nocetis alterutrum"? * Qui autem injuriam faciebat proximo,
 repulit eum, dicens: "Quis te constituit principem, et iudicem super

ubi impeditioris et tardioris linguae fuisse notatur. — *Potentia operibus* ne
 intelligatur de miraculis quae postea faceret

23 *Visitare* potest sumi in sensum bonum (hic) vel in malum (punire).
 Cfr *Lc* 1, 78.

Ex *Heb* 11, 24-26 colligi posse videtur Moysen aulam reliquisse in per-
 petuum.

- 28 et iudicem super nos ? * numquid interficere me tu vis, quemad-
 29 modum interfecisti heri Aegyptium ? * Fugit autem Moyses in verbo
 isto : et factus est advena in terra Madian, ubi generavit filios
 30 duos. * Et expletis annis quadraginta, apparuit illi in deserto montis
 31 Sina Angelus in igne flammae rubi. * Moyses autem videns, admi-
 ratus est visum, et accedente illo ut consideraret, facta est ad
 32 eum vox Domini, dicens : * Ego sum Deus patrum tuorum, Deus
 Abraham, Deus Isaac, et Deus Iacob. Tremefactus autem Moyses,
 33 non audebat considerare. * Dixit autem illi Dominus : Solve cal-
 ceamentum pedum tuorum : locus enim in quo stas, terra sancta
 34 est. * Videns vidi afflictionem populi mei, qui est in Aegypto, et
 gemitum eorum audiui, et descendi liberare eos. Et nunc veni, et
 mittam te in Aegyptum.
- 35 * Hunc Moysen, quem negaverunt, dicentes : Quis te constituit
 principem et iudicem ? hunc Deus principem et redemptorem misit
 36 cum manu Angeli, qui apparuit illi in rubo. * Hic eduxit illos
 faciens prodigia, et signa in terra Aegypti, et in rubro mari, et in
 37 deserto annis quadraginta. * Hic est Moyses, qui dixit filiis Israel :
 Prophetam suscitabit vobis Deus de fratribus vestris, tamquam me,
 38 ipsum audietis. * Hic est, qui fuit in Ecclesia in solitudine cum
 Angelo, qui loquebatur ei in monte Sina, et cum patribus nostris :
 39 qui accepit verba vitae dare nobis. * Cui noluerunt obedire patres
 nostri : sed repulerunt, et aversi sunt cordibus suis in Aegyptum,

34. 'et nunc veni et mittam te' καὶ νῦν δεῦρο ἀποστέλω σε. 35. 'cum manu':
 textus receptus habet ἐν, i. e. per manum; verum longe melior est vulg. συν, 'cum',
 quam codd. A B C D E et Nestle, Vogels et alii habent. 38. 'verba vitae' λόγια
 ζωῆς. — 39. 'aversi sunt' ἐστράφησαν.

- 29 Alii in verbo isto intelligunt: propter hoc dictum illius Israëlitae; — prae-
 placet per hebraismum, frequentem in Scripturis, sumere *verbum* pro: *res*.
 Cfr *Ex* 2, 14,

Angelus ἄγγελος sine art. *un ange*: sed angelus ille versu sequenti vocatur
Dominus, et loquitur (v. 32) tamquam sit *Deus*. Pariter in *Exod* 3, 2-11, ubi
 idem factum narratur, mox *Angelus Jehovae*, mox *Jehovah* appellatur (in
 hebr.). Pariter *Exod* 3, 16. Inde nata est quaestio, multum disputata inter
 s. Scripturae interpretes et theologos, de *Theophaniis*, seu de *apparitionibus*
Dei sub V. T.

Alii, praesertim interpretes, tenent angelum fuisse Deum ipsum seu Dei
 Filium, qui angelus vocatur tamquam nuncius. Ipsi favet potius V. T. Cfr
Is. 9, 6 (apud LXX); *Mal* 3, 1. Alii interpretes et scholastici cum s. Thoma
 communiter tenent apparitiones factas esse per angelum quemdam proprie
 dictum, creatum; appellari autem Deum et velut Deum loqui, quia erat Dei
 legatus ejusque personam gerebat. Cui sententiae varii textus in N. T.
 favent. — Eadem quaestio redit ad v. 35.

- 32 Textus ille v. 32 34 ex *Exod* 3, 5 ss. citatur secundum LXX, sed libere et
 memoriter.

- 33 *Solve calceamentum* : ὑπόδημα (*ὑπο* sub, et *δέω* ligo), melius soleas, cal-
 ceamentum *corrigiis* supra pedem firmatum. Cf. 12, 8. In Oriente, solvere

28 nos ? * Numquid interficere me tu vis, quemadmodum interfecisti
 29 heri Aegyptium ” ? * Fugit autem Moyses in verbo isto, *quia res illa*
nota facta fuerat, et factus est advena in terra Madian, ubi generavit
 30 filios duos. * Et expletis annis quadraginta, apparuit illi in deserto
 31 montis Sina Angelus [*v. not.*] in igne flammae rubi. * Moyses autem
 videns *rubum ardere et tamen non comburi*, admiratus est, *attonitus*
est propter visum. Et accedente illo ut consideraret, facta est ad eum
 32 vox Domini, dicens : * “ Ego sum Deus patrum tuorum, Deus Abra-
 ham, Deus Isaac, et Deus Jacob ”. Tremefactus autem Moyses, non
 33 audebat considerare, *aspicere*. * Dixit autem illi Dominus : “ Solve
 calceamentum, *soleas* pedum tuorum ; locus enim in quo stas, terra
 34 sancta est. * Videns vidi, *bene vidi* afflictionem populi mei, qui est in
 Aegypto, et gemitum eorum audiui, et descendi liberare eos. Et nunc
 veni, *agedum*, [*et*] mittam te in Aegyptum ”.

Hunc Moysen utut magnum rejecerunt Judaei.

35 * “ Hunc Moysen, quem negaverunt, dicens : “ Quis te constituit
 principem, et judicem ” ? hunc *Moysen Deus tamquam* principem et
 redemptorem misit, cum manu, *cum potestate istius Angeli*, qui
 36 apparuit illi in rubo. * Hic *Moyses* eduxit illos *de Aegypto*, faciens
 prodigia et signa in terra Aegypti, et in rubro mari, et in deserto
 37 annis quadraginta. * Hic est Moyses, qui dixit filiis Israël : “ Prophe-
 tam suscitabit, *Messiam mittet* vobis Deus de fratribus vestris, *de*
gente Israëlita, tamquam me, *mihi, Moysi, similem*, qui sicut ego
 vos docebit legem et doctrinam Dei ; ipsum audietis, *ipsi obedietis* ”.
 38 * Hic est, qui fuit in Ecclesia, *in medio coetu Israëlitarum*, in solitu-
 dine, *in deserto montis Sinai*, hinc cum Angelo, qui loquebatur ei in
 monte Sina, et hinc cum patribus nostris, *tamquam intermedius Deum*
 39 *inter et populum* ; hic est qui accepit ‘verba viventia’, *legem quam obver-*
vando vitam haberent, — quae verba daret nobis (*Ex* 19). * Cui tamen,
 quamvis tantus esset vir ille divinitus missus, noluerunt obedire
 patres nostri, sed repulerunt eum, et ‘averterunt se’ cordibus suis a
 Moyse et a Deo, et converterunt se in Aegyptum, ad idola Aegypti

soleas vel calceos signum est *venerationis*, sicut, apud nos, caput detegere.
 Cf. *Jos.* 5, 16. Videsis *Comm. in Ev. s. Matt.*, 4^a ed., p. 1328. Loca sacra
 nudis pedibus intrare solebant orientales et nostris diebus adhuc solent.
 Sacerdotes hebraei nudis pedibus erant in templo.

35 *Hunc*. In v. 35-38 pronominis demonstrativi, initio positi, repetitio est,
 quae quidem vim magnam orationi confert.

De Angelo, cfr dicta ad v. 30.

37 *Prophetam* etc. : cf. supra cap. 3, 22. — Hic v. 37 videtur, sicut ea quae
 praecedunt et ea quae sequuntur, eo tendere ut ostendat eminentiam
 Moysis : Moyses enim est qui tamquam sui similem nuntiavit Messiam.
 cf. *Exod* 19.

38 *Verba vitae, verba viventia* ; cf. *Lev* 18, 5 *Custodite leges meas atque*
judicia ; quae faciens homo, vivet in eis. Vide *Rom* 10, 5.

- 40 * dicentes ad Aaron : Fac nobis deos, qui praecedant nos : Moyses enim hic, qui eduxit nos de terra Aegypti, nescimus quid factum
 41 sit ei. * Et vitulum fecerunt in diebus illis, et obtulerunt hostiam
 42 simulachro, et laetabantur in operibus manuum suarum. * Convertit autem Deus, et tradidit eos servire militiae caeli, sicut scriptum est in Libro Prophetarum : Numquid victimas, et hostias obtulistis
 43 mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel ? * Et suscepistis tabernaculum Moloch, et sidus Dei vestri Rempham, figuras, quas fecistis, adorare eas. Et transferam vos trans Babylonem.
 44 * Tabernaculum testimonii fuit cum patribus nostris in deserto, sicut disposuit illis Deus, loquens ad Moysen, ut faceret illud secundum formam, quam viderat. * Quod et induxerunt, suscipientes patres nostri cum Iesu in possessionem Gentium, quas expulit Deus
 46 a facie patrum nostrorum, usque in diebus David, * qui invenit gratiam ante Deum, et petiit ut inveniret tabernaculum Deo Iacob.
 47 * Salomon autem aedificavit illi domum.
 48 * Sed non excelsus in manufactis habitat, sicut Propheta dicit :
 49 * Caelum mihi sedes est: terra autem scabellum pedum meorum.

42. 'Convertit' ἐστρεψεν. — 44. 'illis Deus' deest gr. — 45. 'suscipientes' διαδεξάμενοι. — 'in possessionem' ἐν τῇ κατασχέσει. — 46. 'tabernaculum, σκήνομα. — 48. 'Excelsus' ὁ ὕψιστος.

- 40 Deos est pluralis majesticus. Cfr Exod 32, 4, ubi de uno vituli aurei simulacro dicitur : *Hi sunt dii tui, Israel, qui te eduxerunt* etc.; Ps 73, 15 ubi fluvii Ethan dicitur de solo Jordane.

- 41 Vitulus ille in similitudinem bovis Apis factus fuerit.

- 42 Traditio in peccata de qua pluries mentio fit in Scriptura, negativa tantum est et indirecta, in eo consistens quod Deus hominibus scelestis gratiam suam deneget; imo illa negatio gratiarum non est absoluta, nam quamdiu vivit homo gratiam sufficientem habet; sed in eo est quod Deus interdum propter magnam perversitatem, non amplius vult hominibus concedere gratias speciales, per quas a peccato quodam magno hactenus abstinuerant. Unde intelligitur ipsum hominem esse causam proprie dictam peccatorum suorum. — Itaque, traditio illa non est causa peccati positiva et directa, quod Calvinus blasphemavit. (Sic conciliabis Eph 4, 19, ubi gentiles dicuntur semetipsos tradidisse impudicitiae, cum Rom 1, 24, ubi asseritur eos in immunditiam traditos fuisse a Deo).

Militia coeli vocantur lucida coeli corpora, sol, luna et stellae, propter magnam stellarum multitudinem, et ordinem mirabilem quo moventur.

Sicut scriptum est in libro prophetarum. Dicitur libro in numero singulari, propterea quod duodecim Prophetae minores olim apud Hebraeos uno continerentur volumine.

Summarium IIae partis orationis Stephani.

- 44 ss. 2) Quantum ad templum. Iterum, sicut supra de Moyse, tali modo loquetur Stephanus ut ex una parte appareat non male sentire de templo, et ex altera parte suggilet Iudaeos ipsi coaevos, quorum cultus Templi exaggratus esse apparet : etenim est quidem templum Dei sive tabernaculum primum, sive templum proprie dictum, excellens aliquid (44-46); et tamen Deo

- 40 * dicentes ad Aaron, *quando Moyses moram faciebat descendendi de monte*: “ *Dux noster evanuit*; fac nobis deos [v. not.] qui praecedant nos; Moyses enim hic, qui eduxit nos de terra Aegypti, nescimus
- 41 quid factum sit ei” (Ex 32, 1). * Et vitulum fecerunt in diebus illis, et obtulerunt hostiam simulachro, et laetabantur in operibus manuum suarum, *in honorem hujus simulachri quod ipsi effecerant sibi*.
- 42 * ‘Vertit se’ autem Deus *ab eis, gratiae specialis auxilium eis subtrahens, et sic, in poenam praecedentium peccatorum tradidit eos* servire militiae caeli, *permisit eos astra colere tamquam deos*, sicut scriptum est in Libro Prophetarum, *per Prophetam Amos*: “ Numquid victimas, *sacrificia cruenta*, et hostias, *sacrificia incruenta*, obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israël [v. not.] ?
- 43 * Et suscepistis, *portastis tabernaculum falsi Dei Moloch, et sidus, stellam Dei vestri Rempham*: *portastis figuras, imagines illas quas fecistis, ut adoraretis eas*. Et *ecce in punitionem idololatriae vestrae, in captivitatem transferam vos trans Babylonem*.” Sic etiam vos, *Judaei, qui nunc resistitis Christo, a Deo relinquimini in pessimam impietatem et obdurationem, et aliquando dire ab eo puniemini!*

II. Quid sentiat Stephanus de templo.

Excellentia tabernaculi et templi.

- 44 * “ Tabernaculum testimonii, *primum illud Dei habitaculum* [v. not.] fuit cum patribus nostris in deserto, sicut disposuit, *sicut mandaverat* [illis Deus] loquens ad Moysen, ut faceret illud secundum formam quam viderat (Ex 25, 9-40). * Quod *tabernaculum*, ‘postquam *illud a Moysae accepissent*’, etiam secum induxerunt patres nostri, cum Jesu, *duce Josue ‘in occupatione’ terrae gentium, quando occuparunt terram Chanaan sibi promissam*; quas *Gentes expulit Deus a facie patrum nostrorum*; *idemque tabernaculum tamquam Sanctuarium suum habuerunt usque in diebus David*. * Qui *David*, invenit gratiam ante Deum, *carus fuit Deo*, et petiit, *optavit ut inveniret, ut loco tabernaculi mobilis, aedificare posset ‘habitaculum quoddam’, templum Deo Jacob (Ps. 131, 2 ss.)*. * Ast *voti compos non est factus David (II Reg 7, 2)*; Salomon autem aedificavit illi domum *fixam*.

Hac tamen domu Deus non indiget.

- 48 *“(Sed *nihilominus ‘Altissimus’ non in manufactis habitat, eo sensu quo vos putatis, quasi templo isto indigeret (Jo 4, 21)* sicut Prophetas *Isaias dicit: ‘Caelum mihi sedes, thronus regius est*; terra autem *talis domus non est necessaria, nihilque impedit quominus, Deo permitte, destrui possit (47-50)*).

Summarium III^{ae} partis orationis Stephani vide ad v. 51.

- 44 *Tabernaculum testimonii (ἡ σκηνή τοῦ μαρτυρίου)*: ita vocatur, quia *testimonia Domini, i. e. legem Dei seu Decalogum, in Arca Foederis (quae etiam dicebatur Arca Testimonii) inclusum et duabus tabulis descriptum, continebat*.

- Quam domum aedificabitis mihi, dicit Dominus? aut quis locus
 50 requietionis meae est? * Nonne manus mea fecit haec omnia?
 51 * Dura cervice, et incircumcisis cordibus, et auribus, vos semper
 72 Spiritui sancto resistitis, sicut Patres vestri, ita et vos. * Quem
 Prophetarum non sunt persecuti patres vestri? Et occiderunt eos,
 qui praenuntiabant de adventu Iusti, cuius vos nunc proditores, et
 53 homicidae fuistis: * qui accepistis legem in dispositione Angelorum,
 et non custodistis.

49. 'est' gr. deest. — 15. 'dura cervice' Σκληροτράχηλοι. — 'incircumcisis', ἀπερίτμητοι.
 — 53 'in dispositione' εἰς διαταγὰς.

- 49 Citat *Is* 6, 1-2, non totidem verbis, sed ad sensum. Haec est ejus ratiocinatio: *Immensus sum*, ait Deus, *et omnia impleo*; imo, *omnia ipsemet creavi*: non ergo indigeo vestro templo: mundus universus templum est meum, quod meis manibus aedificavi.
 50 Nonnisi absurde aeterei verbis v. 48-50 abutuntur ad cultum Dei exteriorem reprobandum: etenim mens s. Stephani alia non est quam ut declaret nihil impedire quominus, Deo sic permittente, aliquando destruat hoc Templum Jerusalem. Quid inde reproberetur cultus exterior?

ss. Summarium III^{ae} partis orationis Stephani

Jam diu intelligere debuerant Judaei quorsum spectaret longa Stephani oratio (recole dicta supra ad v. 1 s. et ad v. 44). Quae autem hucusque in obliquo tantum et satis velato modo innuerat, haec Stephanus jam aperte proclamat: Sequentes nefanda illa patrum exempla, ita etiam vos resistitis Spiritui sancto (51), imo ipsi Messiae mortem intulistis (52), sprete lege vestra mosaica (53).

Incircumcisis cordibus et auribus, incircumcisi quoad corda et aures. Per circumcisionem fiebant Judaei populus Dei, Deo addicti, adeoque erat circumcisio signum materiale obedientiae Deo promissae; sed, ait Stephanus vos estis circumcisi corpore, sed non corde: corde Deo non obeditis, — non auribus: auribus recusatis audire voluntatem Dei.

Spiritui sancto resistitis. Contra Calvinum et Jansenium, concludimus inde dari, in praesenti generis humani statu, gratiam mere et vere sufficientem, quae homini completam, etiam relative ad praesentes ejus circumstantias, facultatem ad actus bonos eliciendos tribuit, quae tamen inutilis redditur ex humanae voluntatis resistentia. Cf. theol. dogm., *Tract. de Gratia*, ad quaest. de gratia sufficienti. Vander Meersch, *De gratia divina*, nn. 297 ss. — Resistentia Spiritui sancto non est tantum resistentia exteriori doctrinae, sed resistentia interiori gratiae, cum ibi fiat resistentia, ubi fit impulsio: Spiritui sancto autem proprium est interiori gratiâ cor impellere ad bonum. Spiritui sancto vere restiterunt Judaei: nam Christi sermones et miracula, quae sine auxilio Spiritus sancti non fiebant exterius, cum ejusdem Spiritus sancti gratia etiam intus conjuncta erant. Idem dicendum de Apostolorum aliorumque praedicatorum ministerio, quod qui spernebant Spiritui sancto resistebant.

Mens s. Stephani non est Prophetas V. T. ideo fuisse male habitos quod Messiae adventum praedicerent, sed quod crimina Judaeorum corripere: eorum enim officium erat, non solum res futuras nuntiari, sed etiam populum docere, monere, adhortari et reprehendere. Addit autem Steph. eos

est scabellum pedum meorum. Quam ergo domum mihi satis amplam aedificabitis mihi, dicit Dominus? aut quis erit dignus locus requiectionis meae [est]? *Nonne manus mea fecit haec omnia? Quid ergo mihi aedificabitis quod non possideam antea? — Non ergo indiget Dominus hoc templo vestro; nihilque impediret quominus hoc templum aliquando everti permittat.

III. Stephanus aperte increpat suos iudices.

- 51 * “‘Duro collo’, pertinaces ad jugum Domini recusandum, : et circumcisi quidem quoad corpus, ast ‘incircumcisi quoad corda et aures’, qui nec corde nec auribus obeditis Deo, vós semper Spiritui sancto resistitis, sicut Patres vestri semper restiterunt, ita et vós.
- 52 * Quem enim Prophetarum non sunt persecuti patres vestri (Mt 21, 33 ss.; 23, 31 ss.; 1 Thess 2, 15)? Imo etiam occiderunt eos prophetas, qui praenunciabant de adventu Justī, Messiae, cujus vós nunc proditores et homicidae fuistis, tradentes eum Gentilibus et
- 53 per eos crucifigentes, vos * qui accepistis Legem decalogi in dispositione Angelorum [v. not.], legem illam quae hominem occidere vetat, et eam non custodistis”.

praedixisse adventum Justī seu Messiae, ut notet magnitudinem scelerum ab ipsis commissorum, cum Prophetae rem felicissimam praenuntiarent.

In dispositione Angelorum, εἰς διατάγας ἀγγέλων. Vario modo haec explicantur. 1) Multi explicant: per ministerium angelorum, adeo ut sensus sit legem Moysis per angelos fuisse promulgatam: quod concordat cum sententia eorum, qui dicunt, non ipsum Deum, sed angelos tantum, sub V. T. aspiciendos se dedisse. Verum praep. εἰς cum acc. numquam sign. per. — 2) Ideo quidam auctores hunc sensum ponunt: coram agminibus angelorum. Verum vox διατάγας in sensu agminis nusquam invenitur. — 3) Magis arridet sententia eorum qui sumunt εἰς cum acc. de eo quod, ut aliquid fieret, occasionem dedit (cf. Mt 12, 41 in gr.), hoc sensu: ad dispositiones angelorum (germanice auf Anordnungen von Engeln; Beelen: onder beschikking van Engelen), i. e. angelis disponentibus omnia quae ab dandam legem pertinebant. Quae quidem explicatio cum utraque sententia de Theophaniis conciliari potest; nam angeli forte ordinaverunt omnem apparatus externum, qui in legis promulgatione adhibitus fuit, sed ipsemet Deus (Filius) videndum se praeiuit ut legem traderet. Cf. v. 38; Gal 3, 19; Heb 2, 2 ubi Verbum per seipsum immediate est locutum. De cetero, Angelos reipsa praesentes fuisse dum lex in Sinai data fuit, ex Deut 32, 2 concludendum videtur, praesertim si verba hebraea cum vers. Alex., Vulg., samar., chald., conferamus.

EXCURSUS. Oratio s. Stephani, sub respectu inspirationis et historiae.

Non una mota fuit difficultas contra orationem s. Stephani, quasi in pluribus locis cum variis Veteris Testamenti locis pugnaret; eademque difficultates ulterius contra ipsam inspirationem libri Actuum adductae fuerunt, quasi Lucas hos errores historicos approbasset suosque effecisset. — Duplex quaestio accurate distinguenda apparet, nimirum:

I Quaestio dogmatica: quid a priori, vi doctrinae circa inspirationem

Scripturarum, expectare et admittere licet in hujusmodi oratione a s. Luca relata;

II *Quaestio exegetica*: quid censendum de variis difficultatibus s. Stephano et s. Lucae ex parte historiae objectis.

Ad I.

Applicanda sunt principia *Introd. generalis in S. Scripturam*, ubi de *Citationibus*. Nimirum:

In quantum s. Lucas affirmat s. Stephanum *haec omnia dixisse*, in tantum *verum esse debet* s. *Stephanum ea dixisse*. Porro, quamvis indubium sit s. Lucam hanc orationem tamquam a s. Stephano prolatam referre, non ideo affirmat Lucas Stephanum haec omnia *iis verbis et eo modo* quibus referuntur dixisse. Certe enim sufficit eum haec omnia *quoad sensum* edixisse, nihilque impediret inspiratio quominus mentem s. Stephani s. Lucas suis expressionibus, suis verbis enuntiaverit.

In quantum s. Lucas dicta s. Stephani *approbat* et sic sua facit, in tantum haec ipsa dicta s. Stephani *vera esse debent*; pro quanto vero ea *non approbat*, sed simpliciter tamquam dicta alterius refert, in tantum nulla speciali auctoritate adaugentur, nihilque obstatet inspiratio quominus talia dicta minus accurata aut etiam plane erronea essent. Porro, quamvis hujusmodi approbatio explicita et formalis nulla legatur in libro *Actuum*, tamen videri posset Lucam eam orationem *implicite et aequivalenter* approbare; etenim *dices*: a/ quis putabit s. Lucam hanc orationem s. Stephani, in talibus adjunctis prolatam, simpliciter voluisse referre, quin eam approbare intenderit? — *Respond.* Plane concedimus s. Lucam orationem s. Stephani nobis retulisse tamquam admiratione dignam, sapientiae et fortitudinis martyris singulare argumentum; — sed num ideo orationem Stephani tamquam *omnibus numeris perfectam* proponere intendit? Concedimus s. Lucam summa capita doctrinae a s. Stephano proposita, etiam ipsum approbasse; sed num ideo omnia et singula dicta, etiam ea quae ad principale intentum s. Stephani indifferenter se habent, ut vera approbat? — *Ast dices*: b/ nonne haec s. Stephani oratio tribuitur speciali instinctui Spiritus s.? Dicitur enim 6, 8: Stephanus... *plenus gratia* (Spiritus sancti); — 6, 10: "Non poterant resistere *sapientiae* et *Spiritui* qui (gr.: 'quo') loquebatur"; — 7, 55: "Cum esset *plenus Spiritu sancto*". — *Resp.* Utique erat s. Stephanus, in integro ministerio suo, plenus gratia Spiritus s., et praeprimis — ut textus addit — fortitudine et intrepiditate in praedicando Evangelio; utique speciali gaudebat sapientia et auxilio Spiritus s. in disputationibus quas, antequam ad synedrium traheretur, habebat cum Judaeis, indeque idem, ut videtur, dici potest etiam de hac oratione quam habuit coram Synedrio; utique, post orationem, plenus erat Spiritu sancto et in exstasim raptus vidit caelos apertos, etc; — sed quantumvis haec omnia exigant ut s. Stephanus non erraverit in rebus religiosis quas proponebat, non tamen exigunt ut in hac oratione hic a s. Luca relata, tali gavisus fuerit auxilio quod aequivaleret *inspirationi* Scriptorum sacrorum, aut saltem secum ferret *infallibilitatem* in *omnibus* dictis suis, etiam minoris momenti et indolis mere naturalis et historicae (1).

1. Certis casibus, ait F o n c k, *Die Kampf um die Wahrheit der h. Schrift seit 25 Jahren* (Innsbruck, 1905), p. 192. "kann die Entscheidung schweifelhaft sein, ob der Verfasser die Gewähr für den Inhalt übernehmen wollte oder nicht, ähnlich wie der inspirierte Charakter

Unde putamus ob rationes expositas orationi s. Stephani, a s. Luca auctore inspirato relatae, ex capite hujus s. Lucae inspirationis, esse vindicandam hanc inerrantiam ut sit tum in summis capitibus, tum in integra doctrina religiosa immunis ab omni errore; sed eandem s. Lucae inspirationem non obstande quominus in iis quae ordinis mere profani sunt et minoris momenti occurrant res minus accurate vel imo erronee dictae (1).

Ad II.

Antequam veniamus ad singulas difficultates discutiendas quae ex parte veritatis historicae orationi s. Stephani objiciuntur, jam erit utile praenotasse quam incongruum esset admittere s. Stephanum revera per plures illos errores historicos protulisse qui ab AA. acatholicis ipsi adscribuntur. Erat enim s. Stephanus unus ex septem illis quos tamquam viros boni testimonii, tamquam plenos Spiritu et sapientia elegerant christiani (6, 3); Stephanus in specie eligitur utpote vir plenus fide et Spiritu sancto (6, 5); ipse, cum aliis ab Apostolis accipitur (6, 6); ut videtur etiam ex ipsius aliorumque praedicatione fit numerum discipulorum in Jerusalem multiplicari valde, imo multam turbam sacerdotum ad fidem converti (6, 7); Stephanus dicitur plenus gratia Spiritus s. et fortitudine, disputat cum Hellenistis, nec valent isti resistere sapientiae et Spiritui 'quo' loquebatur (6, 9-10); accusatur quidem coram Synedrio, ast non sive ante sive post orationem, de ignorantia illa crassa S. Scripturarum quam, si fundatae essent omnes objectiones quae opponuntur, oporteret ipsi adscribere. Unde mirum ad minus videri deberet nec expectandum est talem virum tot et tam flagrantibus erroribus historicis protulisse (2).

7,2 s.

Narrat Stephanus Deum apparuisse Abrahae "cum esset in Mesopotamia, prius quam moraretur in Chanaan", et dixisse ei: "*Exi de cognatione tua .. et veni in terram*" (Chanaan). — Porro, aiunt, juxta Gen 12, 1-5 haec apparitio locum habuit quando Abraham jam morabatur in Charan.

Resp. 1. Codex D, cui favet forsitan s. Iren., Adv. haer., 3, 12, 10, non habet verba: "*Cum esset in Mesopotamia, priusquam moraretur in Charan*". — Sic rueret omnis difficultas; ast putandum est verba esse authentica et cod. D illa praecise omisisse ad vitandam difficultatem.

2. Successio eventuum historicorum juxta textum actualem Gen haec fuerat a/ primo habitabat Abraham in Mesopotamia, in civitate dicta Ur Chaldaeorum; sed inde, ex hac "terra nativitatis suae" cum patre suo Thare exit "ut irent in terram Chanaan"; — b/ Revera tendunt, in directione ad Palaestinam, et progrediuntur usque ad Charan, ubi Thare, pater ejus, moritur. Hic, juxta ordinem narrationis prout nunc jacet Gen 12, 1-5, apparet Deus Abrahae eumque jubet exire de Charan, versus Palaestinam. — Quod Deus jam in Ur apparuerat Abrahae eumque in eundem modum allocutus fuerat, hoc explicite quidem non dicitur;

der Rede des Stephanus in der Apostelgeschichte nicht mit Sicherheit zu beweisen ist": — Cfr Brassac, *Manuel biblique*, Paris 1908, t. 4, pp. 63 s.; Pesch, *De Inspiratione S. Sae*, pp. 445 s.; Schumacher, *Der Diacon Stephanus*, Münster, 1910.

1. - Cfr Méchineau, *Gli Atti degli Apostoli...*, Roma, 1914 (prius in *Civ. catt.*, 1914).

2. - Et quomodo s. Lucas, ipse non ignarus, tot et tantis encomiis virum tam igrarum in rebus historiae biblicae celebraret?

ast nonne merito supponitur? Revera a'/ *Gen* 15, 7 sic ait Deus: "*Ego Dominus, qui eduxi te de Ur Chaldaeorum*" : quae verba obvie intellecta ad positivum et supernaturalem Dei interventum alludere videntur; b/ verba "*Exi de terra tua et de cognatione tua et de domo patris tui, et veni in terram quam monstrabo tibi*" multo melius intelliguntur fuisse prolata dum Abraham adhuc habitabat in Ur Chaldaeorum; hic enim, non in Charan, erat et cognatio ejus et domus patris ejus; c'/ haec erat traditio judaica quam Fl. Josephus (*Ant.* 1, 7, 1) et Philo (*De Abr.* 2, 11, 6 ed. Mang.) testantur (cf. Belser, *h. l.*), et quae confirmatur ex *Jos* 24, 2 s. et *Neh* 9, 7. — Imo omnino putamus *Genesim* recte interpretatam, et ratione habita variorum documentorum quibus composita fuit narratio, non habere nisi *unam* apparitionem, et quidem, non in Charan, sed vere, ut dixit s. Stephanus, ea de qua sola loquitur Fl. Jos. l. c., in Ur Chaldaeorum; et putamus textum *Gen.* sic esse legendum, juxta varia documenta: hinc 11, 28-38; 12, 1-4^a; 6-20; — hinc vero 11, 31-32; 12, 4^b-5.

Affirmat s. Stephanus Abraham exiisse de Charan, "*postquam mortuus est pater ejus*" Thare. — Porro, aiunt, juxta *Genesim*, Abraham exiit de Charan, *ante mortem patris ejus*. Quod sic probare conantur: Thare habebat 70 annos quando Abraham natus est (*Gen.* 11, 26); Abraham habebat 75 annos quando ex Charan profectus est (*Gen* 12, 4); ergo tunc Thare habebat 145 annos. Jamvero vixit 205 annos et mortuus est in Charan (*Gen* 11, 32). Ergo, profecto Abraham, ipse adhuc vivit in Charan per 60 annos.

Resp. Non est certum in oratione s. Stephani occurrere errorem. Etenim

1/ Juxta nonnullos certum non est Abraham natum esse quando pater ejus habebat tantum 70 a.; nam *Gen* 11, 26 dicitur quidem: Vixit Thare 70 a. et genuit Abram, et Nachor, et Aran; sed an *tunc* natus est Abram? An Abram erat primogenitus? Utique primus nominatur, sed nonne quia stirps gentis Israël erat? (cfr *I Par* 1, 27, ubi Isaac, etsi minor natu, tamen Ismaëli praeponitur.) — Unde potuit postea tantum nasci, puta cum Thare habebat jam ultra 130 a. Et sic omnia clarescunt.

2/ Alii in dubium vocant numerum 205 a., qui Thare morienti assignatur *Gen* 11, 32. Saltem recensio Samaritana Pentateuchi *Gen* 11, 32, dicit Thare mortuum esse aetate 145 a., et hunc numerum Philo (*De migr. Abr.*, § 32) prae oculis habuit, forte juxta traditionem rabbinicam sui temporis (1).

Nota. Si retinendi sunt numeri *Geneseos*, et si vere dicitur Thare, aetatis 70 a., genuisse Abraham, tunc utique erroneum est affirmare Abraham post mortem Thare ex Charan esse profectum. Et facile explicares hujus erroris originem. Ut supra diximus narratio *Geneseos* h. l. ex duplici documento fuit conflata: *unum* (11, 10-27; 31-32; 12, 4^b-6) refert Thare aetate a. 70 genuisse Abram, Abram aetatis a. 75 exiisse de Charan, et Thare aetate 205 a. obiisse; utrum Abram profectus sit ante an vero post mortem Thare, documentum explicite non dicit, sed nimis patet illum profectum reponi ante mortem Thare; — *alterum* documentum (11, 28-30; 12, 1-4^a, 6-20), neglecta omni notatione annorum et aetatis, refert nuptias Abram, mandatum divinum ut egrederetur de

1. — Ast multum timemus ne numerus ille 145 a. ortum duxerit ex intentione vitandi difficultatem ex numeris *Geneseos* oriundam; dum difficilius intelligeremus textum tam obivum ubi 145 a. legebatur, fuisse corruptum in textum tam difficilem 205 annorum.

terra sua et profectum Abrahæ ex illa ; quaenam sit hæc terra documentum explicite non dicit, sed intelligit Ur Chaldaeorum. Moyses, auctor *Geneseos*, utrumque documentum in unam narrationem composuit, modo satis materiali utrumque per partes transscribendo, et ita quidem ut *post* relata mortem Thare (11, 32), referret *deinde* mandatum divinum proficiscendi (12, 1 ss.). Lectores posteriores, illam originem et compositionem litterariam non attendentes, ex eo quod unum *narrabatur* post alterum, immeritò concluderunt unum post alterum *fuisse factum*, sicque mandatum egrediendi ipsumque egressum intellexerunt ex Charan, et utrumque posuerunt *post mortem* Thare.

- 5 Cum asserto St. : *Dominus non dedit Abrahæ hereditatem in terra Chanaan, nequidem passum pedis*, non pugnat quod ipse ibidem enterit agellum ad sepulturam uxoris suae Saræ (*Gen* 23, 4 ss.). Factum illud sane non ignorabat Stephanus, sed illud merito non habuerit qua hereditatem quam dederit illi Dominus.

- 6 Difficultas nulla est ex eo quod s. Stephanus ponat durationem commorationis in Aegypto fuisse 400 a., dum *Ex* 12, 40 (Vulg. et t. hebr.) ponit 430 a. : obvie enim s. Stephanus utitur 400 tamquam numero rotundo, sicut caeteroquin etiam *Gen* 15, 13 ponuntur 400. — Ast difficultas oriri videtur ex eo quod s. Paulus *Gal* 3, 17, eodem numero 430 a. complecti videtur, praeter commorationem Aegyptiacam, totum adhuc tempus praecedens circiter 200 a., quo patriarchae in terra Chanaan commemorati sunt : dicit enim legem mosaicam latam esse 430 a. post "testamentum" a Deo datum Abrahæ.

Putamus cum Beelen aliisque plurimis tempus exilii aegyptiaci revera fuisse illud quod h. l. assignat s. Stephanus : quum enim Hebraei septuaginta tantum ingressi sint Aegyptum, jam videtur fieri non posse ut infra tempus tam restrictum (200 circiter a.) ad eam multitudinem excreverint qualem ipsis egredientibus de Aegypto assignat Scriptura. — Quod autem attinet l. cit. ep. *ad Gal.*, alii AA (Beelen. V an s t e e n k i s t e) aestimant s. Paulum spatio 430 a. computare, non quidem tempus *ab Abraham* usque ad Legem mosaicam, sed tempus inde a fine promissionum divinarum, i. e. ab eo tempore quo promissio Abrahæ primum facta et deinde renovata Isaac, tandem *iterata fuit Jacob* in Aegyptum ingredienti ; — alii vero (L a g r a n g e, *Ep. aux Gal.*) sic dicunt : duplex erat circa hanc quaestionem chronologicam sententia apud Judaeos Novo Testamento coaetaneos : una, sequens *Ex* 12, 40 *juxta t. hebr.*, computabat 430 a. pro tempore commorationis aegyptiacae : ita tenebat P h i l o (*Quis rer. div. her.* § 54) Josephus (saltem in *Ant.* 2, 9, 1 ; *Bellum*, 5, 9, 4) ; altera, sequens eundem locum *Ex. juxta LXX*, computabat 430 a. pro commoratione "in terra Aegypti et in terra Chanaan" (utrique parti 215 a. assignatis) : ita *Pentateuchus Samaritanus*, *targum Pseudo-Jonathan*, *liber Jubilaeorum*, ita quoque Josephus (in *Ant.* 2, 15, 2). Porro s. Paulus non habuerit intentionem sic occasionaliter solvendi hanc quaestionem chronologicam, eo magis quod ad scopum suum plane indifferens erat utrum Lex fuerit lata 400 an vero 600 a. post foedus a Deo cum Abraham contractum. — Alteram difficultatem ex genealogia Moysis deductam, explicatam videsis apud Beelen, *ad h. l.*

- 14 75 personas numerat s. Stephanus ingressas in Aegyptum, dum in *Gen* 46, 27, *juxta t. hebr. et Vulg.*, numerantur tantum 70. — Hic iterum se-

quitur versionem LXX quae computat 75 : simul enim annumerantur quinque nepotes Josephi, duo ex ejus filio Manasse et tres ex ejus filio Ephraim nati, sed postea tantum. Cfr *Revue Biblique*, 1905, p. 284 ss. ; de Hummelaue, *Comment. in Gen.*, p. 573.

- 16 Non affirmat s. Stephanus etiam Jacob fuisse sepultum in Sichem ; optime intelligi potest loqui de solis filiis ejus, qui sub nomine "*patres nostri*" ultimo citati fuerunt in v. 15. Revera non ignoraverit s. Stephanus Jacob fuisse sepultum prope Hebron, ut explicite habetur *Gen* 49, 29 s. ; 50, 13, coll. *Gen.* 23. — Quod vero spectat 12 Patriarchas, etiamsi affirmasset Stephanus eos fuisse sepultos in Sichem, non contradiceret tamen S. Scripturae V. T., utpote quae translationem quidem in Sichem refert de ossibus Joseph (*Jos* 24, 32), de aliis vero Patriarchis plane *silet*. Sunt qui putant Stephanum hic iterum sequi traditionem hac in re silentium V. T. supplementem. (Nota tamen Fl. Josephum, *Ant.*, 2, 8, 2, alii traditioni inhaesisse, quum referat omnes illos fuisse Hebrone sepultos. Cf. etiam s. Hier., *ep.* 108.)

Eodem v. 16 sequitur s. Stephanus de sepulchro quod emit Abraham pretio argenti a filiis Hemor Sichemitae. — Porro de hac emptione plerique auctores dicunt eam nusquam in V. T. memorari, sed Stephano innotuisse per traditionem, quam etiam Synedristis notam supponit ; — quidam autem, ut Bisping, Belser, Pesch (*De Inspiratione S. S.*, p. 446) aestimant Stephanum in oratione repentine memoria lapsum fuisse, sicque res proponi potest : Jacob quidem emit partem agri a filiis Hemor patris Sichem (*Gen* 33, 19) ; sed etiam Abraham emerat speluncam ab Ephron, filio Seor (*Gen.* 23, 16-20 ; 49, 29 s.) ; Stephanus autem per similitudinem duarum illarum emptionum in errorem inductus, pro nomine Jacob posuit nomen Abraham. V. dicta supra, p. 178 s.

Adhuc tandem eodem v. 16, juxta Vulg., Hemorem vocat Stephanus filium Sichem, dum *Gen.* 33, 19 ; 34, 2 Hemor vocatur pater Sichem. — Ast difficultas evanescit eo quod vera lectio (Belser, Nestle, etc.) absque dubio (Sin. B C) est (τοῦ) ἐν Συχέμ, i. e. Hemor habitantis in Sichem.

Moysen fuisse eruditum omni sapientia Aegyptiorum expresse non dicitur in V. T., sed noverit Stephanus ex traditione. Caeteroquin illud jam a priori colligi poterat ex eo quod a filia Pharaonis educatus fuerit.

Ex traditione (*Beresh. rabb.*, f. 115, 3 ; *Schemath rabb.*, f. 118, 3 ; — cit. Le Camus, p. 123) didicit Stephanus Moysen per 40 a. in aula Pharaonis, deindeque per 40 a. in terra Madian mansisse (v. 30), et tandem per 40 etiam a. in deserto cum populo Israël fuisse (v. 36). — Caeteroquin etiam Scriptura commemorationi in deserto assignat 40 a. (*Exod* 16, 35), Moysen exhibet 80 a. natum dum apparet coram Pharaone (*Exod* 7, 7), et 120 a. dum moritur (*Deut* 34, 7).

Apparitio Dei ponitur a Stephano prope montem Sinai, dum *Ex* 3, 1 ponitur prope montem Horeb. — Ast Sinai et Horeb sunt duo unius montis cacumina, et in V. T. indiscriminatim unum pro altero ponuntur.

Duo hic sunt distinguenda :

- 1/ De sensu textus citati apud ipsum Amos (5, 25-27) non una est sententia auctorum ; haec autem praeferenda videtur (cf Van Hoonacker, *Revue Bibl.* 1905, p. 175 ss. ; *Les petits Prophètes*, h. l. ; — *Collat Brug.* XI, p. 79 ss.) : Ex commercio suo cum Assyriis, didicerant Israëlitae cultum corporum caelestium, serviebant militiae caeli (*IV Reg* 17, 16), adorabant idola aethiopia. Porro in punitionem praedicat Amos

exilium in Assyriam, negatque eos ab illo immunes esse posse per multiplicata sacrificia ; nam, sic ait Dominus (inde a v. 21) : “ Odi et projeci festivitates vestras, et non capiam odorem coetuum vestrorum. Quod si obtuleritis mihi holocaustomata et munera vestra, non suscipiam ; et vota pinguum vestrorum non respiciam. Aufer a me tumultum carminum tuorum, et cantica lyrae tuae non audiam. Et revelabitur [volvitur] quasi aqua iudicium, et justitia quasi torrens fortis [abripiens vos a terra vestra in exilium]. (v. 25 :) Numquid [i. e. *nonne*, seu *utique, certe*] victimas et hostias obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israël ? [Et tamen cultus ille mini non placuit : aliunde enim nimiae erant vestrae infidelitates erga me, in specie cultus vituli, et ideo mansistis per 40 a. in deserto. Sic etiam nunc in me peccastis deflectendo ad idolatriam, et omnia sacrificia non poterunt vos liberare : ibitis in exilium !] Et suscepistis [i. e. portabitis vobiscum in exilium simulacra vestra astra, nimirum, j. t. qui videtur fuisse originalis:] Sakkut, regem vestrum et sidus dei vestri Kêvan, figuras [illas idololatricas] quas fecistis vobis. Et migrare vos faciam trans Damascum [i. e. in Assyriam] !

2/ De sensu textus citati apud s. *Stephanum* iterum non una est auctorum sententia. Et quidem salvo meliori sic dicendum videtur :

a/ Non est possibile Stephanum, ut primo aspectu videtur, vere voluisse negare sacrificia fuisse oblata in deserto : nimis enim evidenter illud constabat ex Pentateucho quam ut illud ignoraverit ; unde quod dicit : *Non obtulistis...*, illud intellexerit per modum hyperbolae : *Pauca tantum obtulistis...* vel potius : *Non omnia sacrificia vestra mihi sed etiam vitulo aureo obtulistis* (cfr enim v. 41) ; — vel forte adhuc : *Non ex corde ea mihi obtulistis...* : uno verbo Stephanus in verbis Amos videtur apprehendere hunc sensum generalem : *Cultus ab Israëlitis in deserto exhibitus Deo displicuit*. Qui sensus, ut vidimus, perfecte cum sensu Amos concordat.

b/ Item non videtur possibile Stephanum vere voluisse affirmare Israëlitas in deserto indulsisse cultui deorum astralium : illud enim certe non affirmat explicite ; et aliunde nimis ex V. T. scire debebat in deserto locum habuisse solum cultum vituli aurei ex Beelphegor ; et ipsa citatio verborum Amos : *transferam vos trans Babylonem*, satis innuit Stephanum loqui non de idolatria tempore illo antiquo in deserto commissa, sed de astrolatria tempore multo recentiori in terra Chanaan commissa. — Mens s. Stephani haec tantum esse videtur ut ex verbis Amos ostendat Israëlitas in poenam primae iniquitatis in aliam majorem, a cultu vituli aurei in astrolatriam esse prolapsos, et tandem a Deo fuisse, exilio punitos.

55 *Plenus Spiritu sancto*. Cùm 6, 5 jam *plenus Spiritu* s. dicatur, videtur hic agi de peculiari Spiritus s. influxu, vi cuius Stephanus in exstasim fuit raptus.

Visio s. Stephani non erat pure *mentalis* sed *corporea*, supernaturalis tamen seu miraculosa, nempe vidit in exstasi ; ipse solus vidit ; simile quid s. *Paulo* (Act 9, 7) et *Danieli* (Dan 10, 7) contigisse legimus.

Gloriam Dei sine articulis, puta qualis intelligitur quando in V. T. per *gloriam Dei* seu *majestatem Jehovah* (hebr. *cebod Jehovah*) passim designatur ipse *Jehova*, ubi igneo splendore circumfusus, hominibus conspicendum se exhibet sub assumpta quadam forma corporea : cf. *Exod* 16, 7.

- 54 * Audientes autem haec dissecabantur cordibus suis, et stridebant
 55 dentibus in eum. * Cum autem esset plenus Spiritu sancto, inten-
 dens in caelum, vidit gloriam Dei, et Iesum stantem a dextris Dei.
 56 * Et ait : Ecce video caelos apertos, et filium hominis stantem a
 57 dextris Dei. * Exclamantes autem voce magna continuerunt aures
 suas, et impetum fecerunt unanimiter in eum.
 58 * Et eiicientes eum extra civitatem lapidabant : et testes de-
 posuerunt vestimenta sua secus pedes adolescentis, qui vocabatur
 59 Saulus. * Et lapidabant Stephanum invocantem, et dicentem :
 60 Domine Iesu suscipe spiritum meum. * Positis autem genibus,
 clamavit voce magna, dicens : Domine ne statuas illis hoc pec-
 catum. Et cum hoc dixisset, obdormivit in Domino. Saulus autem
 erat consentiens neci eius.

55. 'intendens' ἀτενίζας.

- (55) *Et Iesum stantem*, quod, teste s. Greg. (*Hom. 19 in Ascens.*), pugnantis et adjuvantis est : non *sedentem*, quod iudicantem vel regnantem significaret.

Video caelos apertos: intellige non caelum *aëreum*, sed *empyreum*, beatorum sedem : quod Ecclesia sentit, quum cantat in die festo hujus Sancti : *Stephanus vidit caelos apertos ; vidit et introivit*.

Et Filium hominis, Iesum, qui ita se vocat in Evangelio, et solus quidem utitur hoc titulo ; quando autem de semet ipse loquitur, fere semper adhibet hanc formulam, quod certe facit ut *implicite* et *obscure* innuat se *Messiam* esse (prudenter utitur velo ne motum politicum excitet dicendo *aperte* se *Messiam* esse) : alludit probabalter ad *Dan* 7, 13 (vide *Comm. in s. Matth.*, p. 65 et 75, et *Comment. in Matth.*, 4^a ed., p. 985 et 1390. Notat meritò Schuerer, *o. c.*, 2, p. 210 : " Diese (Steinigung des Stephanus) ist... entweder eine Kompetenz-Ueberschreitung oder ein Act tumultuarischer Volksjustiz ".

- 56 Iudaei percipiunt Iesum a Stephano proclamari Messiam eumque divinae consociatum gloriae, non merum hominem. Hoc blasphemiam contra Deum esse contendebant, et ideo certo lapidibus eum obruendum vociferantur (*Lev* 24, 14 ; *Mt* 26, 65 s.). Occisio s. Stephani prorsus illegitima erat, siquidem non fuerat expectata sententia iudicum neque Procuratoris Romani consensus, qui tamen omnino erat requisitus. De jure gladii Iudaeis erepto v. *Introd.*, p. 65 et 75, et *Comment. in Matth.*, 4^a ed., p. 985 et 1390. Notat meritò Schuerer, *o. c.*, 2, p. 210 : " Diese (Steinigung des Stephanus) ist... entweder eine Kompetenz-Ueberschreitung oder ein Act tumultuarischer Volksjustiz ".
- 57 *Extra civitatem*. Moyses (*Levit* 24, 14, 23) praescripsit ut poena capitis extra castra inferretur, certe propterea quod facinorosus ut immundus habendus esset ; ideo postmodum extra urbes fiebant supplicia. Cf. *Comm. in s. Matth* 4^a ed. p. 1061 ; — *ad Hebr* 13, 12.

Haec *depositio vestimentorum* ad pedes Sauli videtur facta fuisse non tam ut ipse ea custodiret, quam ut per actum symbolicum significaretur Saulum supplicio consensisse, imo praecipuum ejus auctorem atque impulsorem fuisse : cf. v. 59 et *Act* 22, 20.

c. Martyrium Stephani, 7, 54-59.

Ira synedristarum.

- 54 * Audientes autem haec dissecabantur, *quasi disrumpebantur* cor-
 55 dibus suis *ira et furore*, et stridebant dentibus in eum. * Cum autem
Stephanus esset plenus Spiritu sancto, 'cum intentos oculos fixisset'
 in caelum, vidit *in exstasi* gloriam Dei [v. not.], et *Jesum gloriosum*
 56 stantem a dextris Dei. * Et ait : "Ecce video caelos apertos, et filium
 57 hominis, *Messiam*, stantem a dextris Dei." * Exclamantes autem voce
 magna, *quasi blasphemias clamore superare vellent*, continuerunt,
obturaverunt aures suas, ut verba impia jam non audirent, et impe-
 tum fecerunt unanimiter in eum.

Stephanus lapidatur.

- 58 * Et ejicientes eum extra civitatem lapidabant ; et testes, *quibus*
praescriptum erat ut primi lapidem in damnatum projicerent (*Deut*
 17, 7), deposuerunt, *ut manus haberent liberas*, vestimenta sua supe-
 riora secus pedes adolescentis, qui vocabatur (cfr 13, 9) Saulus.
 59 * Et *omnis populus* lapidabant Stephanum invocantem, et dicentem :
 "Domine Jesu, suscipe *in beata tecum requie sempiterna* spiritum
 60 meum". * Positis autem genibus, clamavit voce magna, dicens :
 "Domine, ne statuas, *dimittas illis hoc peccatum*." Et cum hoc dixis-
 set, obdormivit in Domino.—Saulus autem erat consentiens neci ejus.

Adolescens νεανίας dicebatur juvenis (*een jonge man*) usque ad trice-
 simum aetatis annum (secundum aliorum sententiam, usque ad quadra-
 gesimum).

Ex h. l. sicut ex *Gal* 1, 13 s., apparet Paulum hoc tempore jam magnam
 sibi acquisivisse auctoritatem inter populares coetaneos suos.

- 58 *Lapidabant* : postquam testes primum lapidem jecerant, omnis populus
 manum mittere poterat (*Deut* 13, 9 ; 17, 7).

- 59 Nota praeclara sensa et verba Stephani. Eadem quae dixerat Jesus
 ad Deum, dicit Stephanus ad Jesum : in manus Jesu commendat spiritum
 suum (cfr *Lc* 23, 42), et Jesum invocat ut dimittat occisoribus suis, seu ut
 gratiam conversionis eis largiatur (Cfr *Lc* 23, 24). — Hisce resplendet
fides s. Stephani in Divinitatem Jesu: ipsi enim commendat animam, eique
 potestatem tribuit dimittendi peccata ; resplendet et fiducia et pietas
 in Jesum, simul cum summa dilectione erga proximum. Et qualis fuit
protomartyr ille, tales fuerunt innumeri alii martyres. Quis non agnos-
 ceret *divinam* esse religionem, quae hujusmodi sensa inspirat ? — De
 cetero, efficacissima fuit Stephani precatio ; nam si, ut ait s. Aug., ipse
 non orasset, Ecclesia Paulum non haberet (*Serm* 315).

- 60 *Obdormivit in Domino*. Quam pulcherrimum verbum ! quam plenum
 suavitate et veritate, potissimum si ratio habetur horrendae mortis de
 qua agitur ! *Qui moritur in Domino* i. e. *in gratia Dei*, non morte oppri-
 mitur, sed quodam *somno* quasi occupatur, ex quo corpus ad immorta-
 litatem *expurgiscetur* (*Act* 13, 39 ; *I Cor* 7, 39 ; 11, 30 ; 15, 18). Atque
 hinc est quod vox dulcissima *coemeterium* (i. e. *dormitorium*) apud chris-
 tianos usurpetur pro sepulturae loco, quem ethnici crude νεκροπολις vocant.

CAPUT VIII.

- 1 Facta est autem in illa die persecutio magna in Ecclesia, quae erat Ierosolymis, et omnes dispersi sunt per regiones Iudaeae, et Samariae praeter Apostolos.
- 2 * Curaverunt autem Stephanum viri timorati, et fecerunt planctum magnum super eum.
- 3 * Saulus autem devastabat Ecclesiam per domos intrans, et trahens viros, ac mulieres, tradebat in custodiam.
- 4 * Igitur qui dispersi erant pertransibant, evangelizantes verbum
- 5 Dei. * Philippus autem descendens in civitatem Samariae, praedi-

8, 1. 'in ecclesia' ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν. — 2. 'curaverunt' συνεκόμισαν. — 5. 'in civitatem Samariam': gr. deest art. in codd. CDEH (Von Soden); adest in codd. Sin A B εἰς τὴν πόλιν τῆς Σαμαρίας; haec lectio praeplacet (Nestle, Vögelis).

Saulus etc. Id jam clare colligi poterat ex v. 57, sed explicite dicitur, ut intelligamus Saulum in sequenti persecutione magnas habuisse partes, et admirabilem esse Christi gratiam, quae ex tanto persecutore tantum fecit Apostolum. Cf. Ceulemans, *h. l.* Quae de Stephano habet Lc a Paulo discere potuit; cf. 22, 20,

- 8, 1 In illa die, valet statim, eodem die, dum furor populi ac tumultus esset adeo excitatus (patet ex infra 9, 19); contra locutio in diebus illis tempus minus definitum indicat, nempe circa illud tempus (ut Lc 2, 1), imo vero nonnumquam refertur ad eventum qui pluribus mensibus et annis postea contigerit, v. gr. Mt 3, 1.

Omnes (πάντες, non ἅπαντες, omnes generatim loquendo, non ideo absolute omnes, uti patet e v. 3) dispersi sunt, fugam inierunt, obsequentes Christo dicenti: Cum... persequentur vos in civitate ista, fugite in aliam (Mt 10, 23). Etenim persecutionem fugere, per se licet, imo quandoque oportet; per accidens id facere nefas est, nempe cum Dei gloria et charitas proximi suadent ut quis confiteatur Christum coram hominibus, cf. Mt 10, 32; atque haec est ratio quare hoc casu, aliis fugientibus, Apostoli non fugerint. Vide Comm. in s. Matth 4^a ed., p. 375. Immeritò contendit Harnack (*Die Mission*, 1902, p. 36) Apostolos in urbe manere potuisse, quasi doctrinam Stephani non fuissent professi. Verum, in praecedentibus capp. satis liquet Apostolos propter doctrinam quam profitebantur Iudaeorum primoribus fuisse exosos et persecutioni obnoxios. Vim verbis infert Harnack contendens solos Stephani assecclas (?) fuisse dispersos.

S. Lucas hic videtur, pro methodo sua (supra p. 37). persecutioni motae contra s. Stephanum, statim addidisse persecutionem magis extensam contra Ecclesiam, ut deinde, in v. 2, rediens ad Stephanum ejusdem sepulturam referret.

- 2 Viri illi pii forsan christiani non erant (εὐλαβεῖς, cf. 2, 5: si christiani fuissent, Lucas forte dixisset ἀδελφοί).

Curaverunt, συνεκόμισαν ab aliis intelligitur: cadaver ad sepulturam componere seu praeparare (lavando et sindone involvendo) atque illud in sepulturae locum deducere honorifice: quo admissio, significatur honorabile funus ei datum fuisse. — De iis quae in sepeliendo servabantur, rec. dicta ad 5, 6.

- 3 Bene possibile est v. 3 esse explicationem v. 1, seu illam persecutio-

3. Extensio persecutionis in ecclesiam Jerusalem, 8, 1-3.

Discipuli disperguntur.

- 8, 1 * Facta est autem *statim* in illa *eadem* die persecutio magna 'contra Ecclesiam' quae erat Jerosolymis, et omnes dispersi sunt per regiones Judaeae et Samariae, praeter Apostolos.

Stephanus sepelitur.

- 2 * 'Sepelierunt' autem Stephanum viri timorati, *viri pii*, et fecerunt planctum magnum super eum.

Saulus devastat ecclesiam.

- 3 * Saulus autem, *sicut saeva quaedam bellua*, devastabat Ecclesiam, per domos intrans, et trahens viros ac *ipsas quoque* mulieres, tradebat *eos* in custodiam (cfr 9, 21 ; 26, 10).

PARS SECUNDA.

ECCLESIA AD GENTES TRANSIENS 8, 4-12, 25.

I. CONVERSIO SAMARITANORUM ET AETHIOPIS, 8, 4-40.

1. Ministerium diaconi Philippi in Samaria, 8, 4-13.

Philippus in Samaria praedicat.

- 4 * Igitur, *ut dictum est*, v. 1, qui dispersi erant pertransibant *ubique*,
5 evangelizantes verbum Dei. * Philippus autem, *diaconus*, *qui et ipse aufugerat*, descendens in civitatem Samariae [v. not.] praedicabat

nem de qua v. 1 fuisse ductam a Saulo, et ex violentia illius persecutionis Sauli christianos plerosque (omnes, v. 1) fuisse ad fugam coactos.

- 4 ss. Evangelium hucusque in sola civitate Jerusalem praedicatum fuerat, illudque audiverant soli Judaei et proselyti, qui np. ex gentilibus ad Judaismum transierant et per circumscisionem in populum Dei cooptati fuerant, (2 5 ss., 11 ; 5, 16). Tempus erat ut de Sion exiret lex et verbum Domini de Jerusalem, et ut etiam ad alios praeter Judaeos deferretur. Revera novum erit in sequentibus quod Evangelium praedicatur extra civitatem sanctam, et quod praedicatur *Samaritanis* : erant hi quasi intermedii Judaeos inter et Gentiles, Judaeisque valde exosi ; eorumque religio ex elementis judaicis et ethnicis conflata. — Imo magis adhuc novum erit si vere, quod multis videtur, enuchus ille Aethiops, cujus 8, 26 ss. narrabitur conversio et baptismus *gentilis* fuerit. — Attamen si gentilis fuit, videtur ex cc. 10-11 posse desumi conversionem ejus mansisse factum potius ordinis privati soliusque diaconi Philippi ; imo manserit factum communiter ignotum. Cfr notanda ad 8, 26 s.

Providentia bonum ex malo elicit ! Docet nos historia ecclesiae persecutiones omnibus retro seculis in incrementum Ecclesiae cecisisse : Crescit enim, ut ait vetus effatum, rebus adversis agitata virtus ; disperguntur doctores, ut doctrina amplius propagetur (s. Chrys.), et *Sanguis martyrum semen fit christianorum* (Tert.).

- 5 Philippus non est apostolus, nam Apostoli Hierosolymis remanserant

- 6 cabat illis Christum. * Intendebant autem turbae his, quae a Phil-
 7 ippo dicebantur unanimiter audientes, et videntes signa quae facie-
 8 bat. * Multi enim eorum, qui habebant spiritus immundos, clamantes
 9 voce magna exibant. Multi autem paralytici, et claudi curati sunt.
 10 * Factum est ergo gaudium magnum in illa civitate.
 11 * Vir autem quidam nomine Simon, qui ante fuerat in civitate
 12 magus, seducens gentem Samariae, dicens se esse aliquem magnum :
 13 * cui auscultabant omnes a minimo usque ad maximum, dicentes :
 14 Hic est virtus Dei, quae vocatur magna. * Attendebant autem eum :
 15 propter quod multo tempore magis suis dementasset eos. * Cum
 16 vero credidissent Philippo evangelizanti de regno Dei, in nomine
 17 Iesu Christi baptizabantur viri, ac mulieres. * Tunc Simon et ipse
 18 credidit : et cum baptizatus esset, adhaerebat Philippo. Videns
 19 etiam signa, et virtutes maximas fieri, stupens admirabatur.

9. 'magus' μαγέων καί. — 10. 'cui auscultabant' ὃ προσείχον. — 11. 'attendebant autem eum' προσείχον δὲ αὐτῷ. — 12. 'in nomine' καὶ τοῦ ὀνόματος.

(v. 1) ; praeterea, si apostolus fuisset, ipse sacramentum Confirmationis (de quo v. 14 ss.) dedisset. Infra 21, 8 *Evangelista, unus e septem* (diaconis) dicitur.

Civitatem Samariae : si gr. absque art., sensus est : *in unam e civitatibus Samariae*, forte in Sichem ; tamen si fuisset Sichem, mirum esset *omnes* incolas *a minimo usque ad maximum* (v. 10) Simoni credidisse, siquidem multi ex eis conversi fuerunt a Jesu, Jo 4, 41, ubi Jesus bene exceptus fuerat (Jo 4, 39 ss.) ; si vero gr. legitur art., sensus est : *in urbem Samariae principem*, sc. in Samariam (Sebasten). Samaritani, ut constat Jo 4, 25 tunc temporis Messiam expectabant.

- 7 Multi haberi potest ut *nominativus absolutus*.

Paralytici (πάρα et λύω solvo, ergo plene solvo, dissolvo), quorum nervi, vel in toto corpore, vel in parte quadam, sunt *male soluti, resoluti, laxati, debilitati*, adeo ut membra officio suo amplius fungi nequeant, quum motu sensuque sint destituta. *Claudi*, χωλοί, qui incedere non valent ; cf. 3, 2. Ita semper in N. T.

- 9 *Magus* : vox Persicae originis, quae proprie significat *sapientem*, ut patet ex Act 13, 8, ubi *magus* idem dicitur ac *Elymas*, quod in lingua Arabica valet *sapientem*. Vocabulum *magus* primum usurpatur de *sapientibus* et *sacerdotibus Persarum*, qui naturae leges, et praesertim astro-
 20 rum situs attente considerabant. Isti autem magna saepe dignitate, et honore quasi regio, inter populares suos pollebant : cf. *Comm. in Mt* 2, 1 (4^a edit.). Postea in malam partem sumptum est nomen, pro *praestigiatore, incantatore*, qui se ut *sapientes* falso venditant et homines praestigiis et malis artibus decipiunt : quo sensu legitur hic et Act 13, 6. — De non confundendo cum hoc Simone *Actuum* aliquo alio Simone mago Cyprensi, de quo loquitur Josephus, *Antiq.*, v. Pieper, *Theol.-u. Glaube*, 1910, t. 2, p. 275.

Dicens se esse aliquem magnum : nempe se legatum Dei, se *Messiam* esse seu *magnum Dei virtutem* (v. 10) *profitebatur*. S. Hier (in Mt c. 24) refert illum gloriatum fuisse verbis : *Ego sum sermo Dei* (hoc admissio dicendum erit Simonem ad placita Philonis et Alexandrinorum, qui mul-

- 6 illis Christum. * Intendebant autem turbae his quae a Philippo dicebantur, unanimiter, audientes *ab aliis relata* et *ipsi* videntes signa,
 7 *miracula* quae faciebat. * Multi (*ex multis*) enim eorum qui habebant spiritus immundos, *hi spiritus immundi, hi daemones*, clamantes voce magna, exibant. Multi autem paralytici, et *multi* claudi curati sunt.
 8 * Factum est ergo gaudium magnum in illa civitate.

Simonem magum aliosque credentes baptizat.

- 9 * Vir autem quidam, nomine Simon, [qui] ante *adventum Philippi* fuerat in *illa* civitate 'exercens-artem-magicam et' seducens gentem
 10 Samariae, dicens se esse aliquem magum [*v. notam*] ; * 'cui assentiebant', *cui fidem adhibebant* omnes a minimo usque ad maximum, dicentes : " Hic est virtus, *Angelus Dei*, quae vocatur magna" [*v. notam*] ". 'Assentiebant autem ei', *fidem ei adhibebant*, propterea quod multo tempore magis suis dementasset, *sanae mentis lumine quasi privasset* eos.
 12 * Cum vero *nunc* credidissent Philippo evangelizanti de regno Dei
 13 'et de' nomine Jesu Christi, baptizabantur viri ac mulieres. * Tunc Simon et ipse, *spe obtinendi similem potentiam*, credidit [*v. notam*] ; et cum baptizatus esset, adhaerebat Philippo. Videns etiam signa et virtutes maximas fieri, stupens admirabatur : *alia erant haec et majora quam ea quae ipse magia sua patrabat*.

tum de *Λόγῳ* disputabant, accessisse) ; *ego sum Speciosus* (certe respiciebat illa Psalmi messianici 44 *Speciosus forma prae filiis hominum* etc.) ; *ego Paracletus* ; *ego Omnipotens* ; *ego Omnia Dei* etc.

- 10 Alii volunt Samaritanos angelos vocasse *virtutes Dei*, et eorum principem *virtutem Dei magnam* ; — melior videtur sensus : Samaritani habent Simonem quasi epiphaniam supremae virtutis divinae. cfr. *R. B.*, 1916, pp. 244 s.
 11 Magia Simonis nihil aliud fuerit quam ars quaedam mira producendi per daemonis potestatem. Samaritani, ut patet e v. 12, citò animadverterint prodigia quae a Philippo patrabantur majoris esse virtutis ipsique Deo adscribenda.
 13 Satis innuitur, v. 18, ipsum non sincero corde ad Deum fuisse *conversum*, quod et plurimi e s. Patribus (cfr *Fillion*) censent : *Desideravit* (ait s. *Aug. in Ps. 30*) *non gratiam, sed potentiam ; non unde liberaretur, sed unde extolleretur*. Fides ejus non fuerit supernaturalis neque ad usum et actum deducta (gall. *foi pratique*), neque charitate erga Deum informata. Imo fides proprie dicta non fuerit, sed tantum ille assensus coactus quem vocant *ob evidentiam in attestante*, in casu ob evidentiam miraculorum. Similis fuerit fidei illi de qua loquitur s. *Jac 2, 19* : *Daemones credunt unum esse Deum, et contremiscunt*. Cfr *Collat Brug.*, 14, pp. 201 ss.
 14 *Miserunt... Petrum et Joannem* : inde nihil laeditur primatus Petri, qui caeteroquin aliunde certo constat (cf. *Act 1, 13*). Etenim collegium Apostolorum eos misit non *imperando*, quasi inferiores, sed *suadendo, impellendo*, sicut communitas aliqua superiores suos mittit, ad rem majoris

- 14 * Cum autem audissent Apostoli, qui erant Ierosolymis, quòd
recepisset Samaria verbum Dei, miserunt ad eos Petrum, et Ioan-
15 nem : * Qui cum venissent, oraverunt pro ipsis ut acciperent Spiri-
16 tum sanctum : * Nondum enim in quemquam illorum venerat, sed
17 baptizati tantum erant in nomine Domini Iesu. * Tunc imponebant
manus super illos, et accipiebant Spiritum sanctum.
18 * Cum vidisset autem Simon quia per impositionem manus Apo-
19 stolorum daretur Spiritus sanctus, obtulit eis pecuniam, * dicens :
Date et mihi hanc potestatem, ut cuicumque imposuero manus, acci-
20 piat Spiritum sanctum. Petrus autem dixit ad eum : * Pecunia tua

16. 'venerat' ἦν ἐπιπλετωτός. — 'in nomine' εἰς τὸ ὄνομα.

- (14) momenti peragendam, quam illi soli rite perficere poterunt. Cfr *Act* 15, 2, ubi Christiani Antiochiae *mittunt* Paulum et Barnabam in Ierusalem ; — Fl a v. J o s., *Ant* 20 8, 11 ubi dicitur Judaeos Romam *misisse* summum sacerdotem Ismaël. Petrus, tamquam *apostolorum princeps*, apte electus fuit ut, adjutus a Joanne, quocum specialiter conjunctus erat (*Lc* 22, 18 ; 24, 12 ; *Act* 3, 1), Samaritanos, quemadmodum postea ethnicos, ad Ecclesiam primus quasi officiali modo cooptaret.
16 De hoc v. vide notanda ad v. seq.

Baptizari in nomen (εἰς τὸ ὄνομα) Domini Jesu, seu ad nomen ejus profutendum, ut tamquam sequaces Jesu se gererent. Eodem sensu εἰς adhibetur *I Cor* 1, 13, ubi Apostolus negat Corinthios baptizatos fuisse εἰς τὸ ὄνομα Παύλου, ut Pauliani essent, ut tamquam Paulianos se gererent. Cfr. dicta ad 2, 38.

Hic locus *Actuum* est *dogmaticus* quo, *contra Protestantés*, doctrina catholica de Sacramento Confirmationis probatur. Cfr. D e s m e t, *Tract. dogm. - mor. de Sacr. in genere, de Bapt. et Confirmatione* (Brugis, 1915) n. 361.

1/ *Signum externum* adhibetur : oratio (v. 15) et impositio manuum (v. 17 s.) ; quatenus autem *formula* adhibita fuerit, non dicit s. Lucas, sed patet fuisse talis qualis gratiae conferendae et significandae apta esset ; utrum autem praeter impositionem manuum adhibita fuerit unctio, s. Lucas neque positive affirmat neque certo negat ; etenim familiare est scriptoribus sacris, praesertim Lucae, qui ubique brevitati studet, res plurimas, conjungi solitas, per compendium perstringere, una tantum expressa. Sic *Act* 8, 36 narratur Eunuchum baptizatum fuisse postquam dixisset *Ecce aqua : quid prohibet me baptizari ?* vel *saltem* (juxta 1. Vulg.) postquam dixisset *Credo Filium Dei esse Jesum* ; nullum tamen dubium est, quin alia quaedam praecesserint. Attamen ex silentio Lucae probabile videtur esse negandum unctionem fuisse adhibitam.

2/ Signum illud distinctum esse apparet a Baptismo (v. 16), et confert *gratiam* aliquam *specialem* quam s. Lucas titulo proprio *Spiritum sanctum* vocat. Quo nomine praepreimis intelligendam esse gratiam *internam* ex ipsa rei natura et ex usu scripturistico, et signanter ex ipsis *Act. Ap.* (cfr 1, 5 ss.) apparet. Attamen hanc collationem gratiae internae non raro initio Ecclesiae comitabantur varia dona charismatica sensibilia, ut donum linguarum, prophetiae, etc. Etiam nunc, praeter gratiam internam, dona hujusmodi Samaritanis conferuntur : Simon enim *videt* per imposi-

2. Ministerium Petri et Joannis in Samaria, 8, 14-25.

Petrus et Joannes confirmant Samaritanos.

- 14 * Cum autem audissent Apostoli qui erant Jerosolymis, quod recepisset Samaria verbum Dei, miserunt ad eos Petrum et Joannem.
 15 * Qui cum venissent, oraverunt pro ipsis ut acciperent Spiritum
 16 sanctum ; * nondum enim *Spiritus sanctus* in quemquam illorum
 'illapsus fuerat', sed *hucusque* baptizati tantum erant 'in nomen',
 17 [v. notam] Domini Jesu. * Tunc imponebant manus super illos, et accipiebant Spiritum sanctum.

Simon magus de pravo consilio a Petro corripitur.

- 18 * Cum vidisset autem Simon quia per impositionem manus Apostolorum daretur Spiritus sanctus, obtulit eis pecuniam, * dicens :
 19 "Date et mihi hanc potestatem, ut cuicumque imposuero manus, accipiat Spiritum sanctum."
 20 Petrus autem dixit ad eum : * "Pecunia tua tecum sit in perdi-

tionem manuum conferri Spiritum sanctum (cfr 19, 6). — Attamen *non semper* haec dona conferebantur : ex epistolis s. Pauli apparent fuisse quidem frequentia, ast minime universalia (cfr *I Cor* 12) ; imo conferri poterant etiam independenter ab hac manuum impositione, imo praevis ad ipsum Baptisma, ut apparet ex *Act* 10, 44. — Porro *quaenam* fuerit illa gratia interna non dicit s. Lucas ; omnia autem suadent ut intelligamus hanc Spiritus s. collationem de speciali robore ad fidem confitendam, juxta narrata supra cap 1 et 2. Ibi enim videmus illam gratiam Spiritus s. quam promiserat Jesus effundendam non tantum in Apostolos, sed in omnes suos sequaces (cfr notata ad 1, 5 ; 2, 17 ss.) Apostolis in specie contulisse virtutem ex alto et robur ad praedicandum fidem (1,8 ; cogita quoque effectus productos in Apostolos, et fortitudinem illam quam nomine "gratiae" vel "Spiritus sancti" apud s. Stephanum reperimus, 6, 8). Unde qui antea erant per baptismum Christi discipuli, jam nunc fiebant milites. Pulcherrime de hoc Sacramento Tert. (*de Res. carnis*, c. 8) : *Caro, inquit ungitur, ut anima consecratur : caro signatur, ut anima muniatur ; caro manus impositione adumbratur ut anima Spiritu illuminetur.*

3/ Porro haec gratia Spiritus s. clare apparet *causaliter* conferri per impositionem manuum (et orationem). Cfr v. 17 ss.

4/ Tandem apparet non quicumque esse minister hujus sacramenti ; potestas conferendi Spiritum s. apparet esse propria Apostolis ; quamvis utique Deus potestatem illam potuerit conferre etiam aliis, ut forte fecit Ananiae erga Paulum (9, 17).

5/ Quod autem spectat hujus sacramenti a Christo institutionem, de illa h. l. non dicitur.

6/ Ex tota narratione apparet distinctio inter Baptismum et Confirmationem.

- 19 Hinc nomen peccati *Simoniae* ; qualis et quanta in hac voluntate malitia sit, explicant theologi *morales*, ubi de peccatis virtuti religionis oppositis, atque imprimis de *irreligiositate*, disputant.

20 Imprecatio Petri non oritur ex ira et odio, ut ex v. 22 apparet, sed ex

tecum sit in perditionem : quoniam donum Dei existimasti pecunia
 21 possideri. * Non est tibi pars, neque sors in sermone isto. cor enim
 22 tuum non est rectum coram Deo. * Poenitentiam itaque age ab
 hac nequitia tua : et roga Deum, si forte remittatur tibi haec cogi-
 23 tatio cordis tui. * In felle enim amaritudinis, et obligatione iniquita-
 24 tis video te esse. * Respondens autem Simon, dixit : Precamini
 vos pro me ad Dominum, ut nihil veniat super me horum, quae
 dixistis.

25 * Et illi quidem testificati, et locuti verbum Domini, redibant
 Ierosolymam, et multis regionibus Samaritanorum evangelizabant.

26 * Angelus autem Domini locutus est ad Philippum, dicens : Surge,

23. 'In felle' *ἐἰς* ... *χολήν*. — '(in) obligatione' (*ἐἰς*) *σύνδεσμον*. 24. Textus occi-
 dentalis (D, vet. lat. cod Gigas, vers. harclensis) hic legit : ... *εἶπεν πρὸς αὐτοῦς*.
Παρακαλῶ (Obtestor), *δεήθητε* ... *ἐροήκατε*. *Ὅς πολλὰ κλαίων οὐ διελημάνεν*.
 (Qui non cessavit multum plorare). 25. 'regionibus' *κώμας*. — 26 'Angelus' gr. *deest* art.

amore iustitiae et religionis : ut digne puniatur tantum flagitium, atque
 adeo ceteri a tali peccato deterreantur ; igitur charitatem fraternam
 non laedit, quin potius eam vere exercet ; — caeteroquin attento v. 22,
 apparet esse *conditionalis* tantum.

22 Simon peccator erat gravissimus (vide v. seq.) : hunc tamen ad con-
 versionem adhortatur s. Petrus. Ergo nemini umquam, ne perditissimo
 quidem homini, spes veniae praecisa est, quamdiu versatur aliquis in
 hac mortali vita, semper gaudet gratia Dei sufficienti, pro loco et tem-
 pore ; si non *proxime* sufficienti, saltem *remote*, qua si velit ei mutuam
 operam conferre, salvari possit. Quapropter nullo umquam in casu des-
 perandum est.

Si forte... Dubium illud cadit, non in Deum, utrum condonaturus sit
 Simoni vere poenitenti ; sed in ipsum Simonem, utrum, pessimus cum sit
 ejus animus, acturus sit veram poenitentiam. Ejus itaque innuit liber-
 tatem.

23 *Fel* per metaphoram sign. *peccatum, nequitiam*, ut *Os* 12, 14 et *Deut*
 29, 18 ; et recte quidem, quia amaram (malam) reddit conscientiam et
 Deum exacerbat.

Fel amaritudinis, hebraismus est pro : fel amarum, adeoque pro :
 summa nequitia. — Expressio graeca : *ἐἶναι ἐἰς τι deditum esse in aliquid*,
ei servire.

24 Pulchra quidem sensa, si sincera fuissent, et ex vera contritione elicita :
 sed videntur unice oriri ex timore punitionis. — Imo *orationes* quas ab
 Apostolis expetit intellexerit tamquam ejusdem indolis ac incantationes
 magicas quibus ipse uti solebat. Teste historia ecclesiastica, Simon animi
 malitiam non mutavit : brevi ad praestigias suas rediit (1).

1. - Quae Actus de Simone Mago narrant (cujus existentiam schola Tubingensis olim negavit) testimonio Patrum et antiquorum Ecclesiae scriptorum egregie confirmantur. Cf. s. Justinus (*Apol.* 1, 26, 56; *Dial. cum Tryph.*, 120); s. Iren. (*Adv. Haer.*, 1, 23, 1) Arnobius (*Adv. gent.*, 2, 12); Tert. (*De anima*, 34, 57; *Apol.*, 13); s. Hippol. (*Philos.*, 6, 7) Clem. Alex. (*Strom.*, 7, 17, 107); Eus. (*Hist. eccl.*, 2, 1, 13); s. Epiph. (*Haer.* 21); Theodor. (*Haer. fab.*, 1, 1); Const. Ap., 6, 7 ss.; Recog. Clem. 1, 72; Hom., 2, 22, 32, 34; 3, 30; 4, 4, et *Actus Petri* (Ed. Lipsius et Bonnet, Lipsiae 1901). Haec autem traditio docet Simonem oriundum e vico Gittum prope Sichem, magicam artem ope daemonis exercuisse, atque idcirco magno in honore a Samaritanis habitum fuisse; eum in Samaria

- tionem ; *pecunia tua pereat et tu ipse, nisi resipiscas* (v. 22), *pereas, seu gravissima afficiaris poena* ; quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri. * Non est tibi pars neque sors (*pars*), *nullatenus habebis partem* in sermone isto, *in re ista quam accipere cupis* ; cor enim tuum, *intentum tuum* non est rectum coram Deo : *non intendis gloriam Dei, sed gloriam tuam et lucrum pecuniae*. * Poenitentiam itaque age ab hac nequitia tua, et roga Deum, si forte [*v. notam*] remittatur tibi haec cogitatio cordis tui. * 'In fel' enim amaritudinis, *in fel amarum et in 'ligationem', in vincula iniquitatis* video te esse : *video te esse deditum summae nequitiae et vinculis iniquitatis*."
- 24 * Respondens autem Simon, *perterritus*, dixit : "Precamini vos pro me ad Dominum, ut nihil veniat super me horum *malorum* quae dixistis".

Redeundo Samaritanis evangelizant.

- 25 * Et illi quidem *Petrus et Joannes, postquam in illa civitate testificati et locuti fuissent* verbum Domini, redibant Jerosolymam, et *in itinere* multis 'pagis' Samaritanorum evangelizabant.

3. Philippus convertit eunuchum Aethiopem, 8, 26-40.

Philippus et eunuchus.

- 26 * 'Aliquis' autem Angelus Domini locutus est, *voce externa vel interna inspiratione*, ad Philippum, dicens : "Surge [*v. notam*] et

6 ss. Non ita patet quonam tempore locandum sit factum hic narratum ; deficit enim omnis connexio sive cum factis praecedentibus sive cum sequentibus ; et bene potuit a s. Luca factum illud hic poni, quia etiam in ipso Philippus occupat primum locum : esset nova applicatio methodi eliminationis s. Luc e (*Introd.*, p. 37). — An repugnaret factum illud chronologice reponi post conversionem Cornelii, infra, c. 10 narrandam, saltem si Aethiops de quo agitur esset quidam incircumcisis ? Revera in hac hypothesi non intelligitur a/ quomodo Philippus tam facile solvat quaestionem de baptizandis ethnicis, dum ipse Petrus indigebit revelatione divina ad quaestionem eandem solvendam ; — b/ quomodo Lucas nullo verbo in lucem ponat indolem extraordinariam hujus conversionis alicujus ethnici, dum tamen infra tamquam gravissimam describet hujusmodi admissionem gentilium ; cfr 10-11 ; 15 ; — c/ quomodo nemo in sequentibus, sive ipse Lucas in narrando, sive Petrus aut Paulus alii Apostoli, sive missionarii citandi 11, 19 ss., qui iidem videntur ac 8, 4, ullam allusionem faciat ad factum Philippi.

- 26 *Surge !* Ne inde concludas Philippum tunc *sedisse* vel *accubuisse* ; nam *surge*, aut 1° plane redundat, ex more Hebraeorum, sicut etiam aliorum,

Petrum obviam habuisse, uti Actus narrant ; ipsum postea sub Claudio imperatore advenisse Romam, ubi a s. Petro confutatus et devictus fuerit. (Circa Petri tamen de Simone triumphum multa legendaria et fabulosa apud plures scriptores reperiuntur). Secta "Simoniano-rum" a Simone derivanda est, ut testantur s. Just., s. Iren., Clem. Al., (*Strom.*, 2, 2, 52) Orig. (*C. Cels.*, 1, 57) ; Eus. (*Hist. eccl.*, 2, 1, 12). Cf. Beiser, *h. l.*, Zahn, *Eintl.*, 2, p. 24 ss.

- et vade contra meridianum ad viam, quae descendit ab Ierusalem in
 27 Gazam : haec est deserta. * Et surgens abiit. Et ecce vir Aethiops,
 eunuchus, potens Candacis Reginae Aethiopum, qui erat super omnes
 28 gazas eius : venerat adorare in Ierusalem : * et revertebatur sedens
 29 super currum suum, legensque Isaiam prophetam. * Dixit autem
 Spiritus Philippo : Accede, et adiunge te ad currum istum.
 30 * Accurrens autem Philippus, audivit eum legentem Isaiam prop-
 31 hetam, et dixit : Putasne intelligis quae legis ? * Qui ait : Et

27. 'potens' gr. deest art., *δυνάστης*.

qui verbis agendi praemittunt formulam, quae aliam actionem, necessa-
 rio praecedentem, significat ; v. gr. *aperire os et loqui, levare vocem et loqui, levare oculos et videre, extendere manum et tangere* ; (cfr *Mc*
 7, 24 ; 10, 1 ; *Evang. Lc* 1, 39 ; 15, 18) — 2° aut solam habet notionem
 aliquid *aggrediendi*, et per *statim, illico, confestim* reddendum est. Itaque
surge et valde ! sign. statim vade, ut gallice allons ! partez ! flandr.
spoed u, ga ! vulgo komaan, (kom aan), ga !

Contra meridianum, κατά μεσημβρίαν meridiem versus ab aliis intelli-
 gitur sensu locali : flandr. *ga zuidwaarts heen, naar den weg* ; sed, sic
 obijciunt alii, indicatio localis videtur abundare, cum via indicetur ; dum
 indicatio *temporalis* : versus *meridiem*, opportune traditur ut eunuchus
 occurrere possit. Tamen sensus localis videtur bene possibilis : quid enim
 mirum si Angelus Philippo, pro tempore in Samaria degenti, primo indi-
 cet modo generaliori ut eat in directione meridiei, et deinde modo magis
 determinato locum quem adeat ?

Haec est deserta. Plurimi interpretes hoc intelligunt quasi parenthesim
 in qua ipse Lucas notat civitatem Gazam, *tempore quo scribit*, jam fuisse
 vastatam : quod quidem evenit a. 65 (Jos. B. J., 2, 18, 1). Sed a/ ad
 quid s. Lucas hoc notasset ? — b/ Lucas, saltem probabilius, scripsit
 ante a. 65 (cfr p. 41). — Unde melius alii *haec* intelligunt de *via* : haec
 via ducit per desertum. Revera duae erant viae quae Gazam ducebant,
 quarum una ibat versus meridiem (proprie *vers le sud-ouest*) et transibat
 per Eleutheropolim, et inde per desertum seu per tractum minus frequen-
 tatum. Unde notat Angelus Philippum hanc viam inventurum esse soli-
 tariam.

- 27 *Eunuchus*, ab *εὐνή cubile* et *ἔχω habeo*, qui habet lectum sibi com-
 missum, *custos lecti, cubicularius* qui cubiculum reginae vel uxoris custo-
 diebat, aliis verbis qui gynaeceao (*le harem*) erat praepositus ; inde *cubicu-
 larius* generatim dictus. Cum autem, in Oriente praesertim, Eunuchi
 cubicularii gravissimis muneribus praeficerentur, regumque consiliarii et
 ministri esse solerent, hinc factum est, ut haec vox generatim significaret
ministerium aulicum. (Non oportet necessario eum *eviratum* cogitare (qua-
 les erant in Oriente, et sunt hodieum, viri isti qui *harem* custodiunt),
 nam *Gen* 39, 1 Putiphar dicitur *Εὐνοῦχος* quamvis uxorem haberet.)

Candace : sic vocabantur reginae Aethiopiae superioris seu Meroe
 (Nubie), sicut reges Aegypti Pharaos vocabantur.

Gaza est vox persica Graecis et Latinis recepta : aerarium, thesaurus.

Iter susceperat ille eunuchus ut in templo Jerusalem Deum *adoraret*
 sive precibus, sive etiam — quod extra templum facere non licebat,

vade contra meridianum [v. *notam*] ad viam quae descendit ab Jerusalem in Gazam ; haec est deserta ” [v. *notam*]. * Et surgens abiit.

Et ecce vir *quidam* Aethiops, eunuchus [v. *notam*], ‘unus e magistratibus superioribus’ Candacis, Reginae Aethiopum, qui erat *praeffectus* super omnes gazas, *super aërarium* ejus, venerat adorare Deum in templo Jerusalem ; * et revertebatur sedens super currum suum, legensque *alta voce* (v. 30) Isaiam prophetam. * Dixit autem in *revelatione* Spiritus [v. *not.*] Philippo : “Accede, et adijunge te ad currum istum.”

Philippus eunucho evangelizat.

30 * Accurrens autem Philippus, audivit eum legentem Isaiam prophetam, et dixit : “ Putasne intelligis quae legis ” ? * Qui ait :

Deut 14, 23 ss. — oblato sacrificio (quo sensu vox *adorare* legitur *Gen* 11, 5 ; cfr *Jo* 4, 20 ; 11, 20). Disputatur utrum fuerit eunuchus ille Judaeus aut proselytus stricte dictus adeoque circumcisis, an vero gentilis et mere timens Deum incircumcisis. Quod fuerit *circumcisis* deducunt nonnulli a/ ex cc. 10 - 11, ubi, dicunt, centurio Cornelius manifeste exhibetur tanquam primus gentilis incircumcisis qui baptismum christianum suscepit ; — b/ confirmant ex eo quod “ venerat adorare in Jerusalem ” et studiose “ legebat Isaiam prophetam ”. Alii tamen hisce respondent : ad a/ narratio cc 10 et 11 optime intelligitur etiam si eunuchus fuerit incircumcisis ; fuerit enim conversio illa factum ordinis potius privati soliusque diaconi Philippi, et communiter ignotum ; contra conversio Cornelii centurionis in cc. 10 - 11 erit factum ipsius Petri et quasi signum officiale divinitus datum ut exinde latae aperiantur januae ecclesiae gentilibus ; — ad b/ etiam gentiles incircumcisi sed timentes Deum et bene dispositi poterant legere libros sacros Judearum et ire in Jerusalem adorare Dominum ; et hoc eo magis quod in casu agebatur forte de aliquo optime disposito gentili qui utpote castratus, per legem mosaicam (*Deut* 23, 1) ab ingressu iudaismi erat impeditus. — Quod autem de facto fuerit *incircumcisis* concludunt a/ exinde quod ut statim dictum est eunuchi seu castrati exclusi erant a populo iudaico et a circumcissione. Cui argumento tamen responderi posset nomen *eunuchi* non demonstrare eum fuisse *castratum* ; cfr dicta statim, hoc v. 27. — b/ ex eo quod Lucas videtur narrationem hujus conversionis narrare tanquam factum aliquod excedens conversiones quae hucusque locum habuerunt ; sit ergo conversio illa, non alicujus Judaei, non alicujus proselyti stricte dicti, non alicujus Samaritani — omnes hujusmodi conversiones jam fuerant relatae — sed alicujus ethnici, incircumcisi, utique timentis Deum. — Sed etiam huic argumento responderi potest hanc conversionem etiam proselyti stricte dicti posse adduci tanquam factum ideo extraordinarium quia alicujus praepotentis et momentosi et qui a longe venerat viri — Ex hisce omnibus, coll. quae diximus ad 26 ss., videtur omnino praefendum vel Aethiopem fuisse circumcisum — quod praeplacet — , vel si circumcisis non fuerit, ipsius conversionem chronologice esse reponendam post conversionem Cornelii.

29 Spiritus intelligi videtur angelus ille qui in v. 26 in Philippum agere coepit. Cfr v. 39.

30 Putasne intelligis quae legis ? ἀρά γε γινώσκεις : particulo ἀρά in prosa

- quomodo possum, si non aliquis ostenderit mihi? Rogavitque
 32 Philippum ut ascenderet, et sederet secum. * Locus autem Scripturae, quam legebat, erat hic: Tamquam ovis ad occisionem ductus est: et sicut agnus coram tondente se, sine voce, sic non aperuit
 33 os suum. * In humilitate indicium eius sublatum est. Generationem eius quis enarrabit, quoniam tolletur de terra vita eius?
 34 * Respondens autem eunuchus Philippo, dixit: — Obsecro te, de
 35 quo Propheta dicit hoc? de se, an de alio aliquo? * Aperiens autem Philippus os suum, et incipiens a Scriptura ista, evangelizavit illi Iesum.

31. 'Et quomodo' πὼς γὰρ ἄν; v. comment. — 'ostenderit' ὁδηγήσει. — 33. 'iudicium eius sublatum est' ἡ κρισις αὐτοῦ ἤρθη.

interrogat ubi responsio negans expectatur: γε valet nostratum *wel*. Flandr. diceremus: *Welnu? verstaat ge wat ge leest?*

- 31 *Et quomodo possum etc., πὼς γὰρ ἄν.* Conjunctio γὰρ reddit rationem negationis mente supplendae: *Intelligisne...? Non intelligo; nam quomodo...? Ἄν, fland. toch, hoc sensu Neen, want hoe toch zou ik het kunnen verstaan, zoo mij niet iemand enz.*

Eunuchi verba animadvertant haeretici, qui s. Scripturam intellectu facilem, et uniuscujusque legentis *sensui privato* permissam, pronuntiant. Discant inde necessitatem intelligendi et interpretandi verbum Dei secundum auctoritatem et sensum Ecclesiae catholicae, quae, in hac materia, sola *dux est viae*, et dux quidem securus, utpote *columna et firmamentum veritatis* (cf. *I Tim* 3, 15). Sciant igitur interpretes, nemini licere, in rebus fidei et morum, ad aedificationem doctrinae christianae pertinentibus, s. *Scripturam ad suos sensus contorqueri, contra eum sensum quem tenuit et tenet s. mater Ecclesia, cujus est judicare de vero sensu, et de interpretatione Scripturarum s.; aut etiam contra unanimum consensum Patrum* (bene nota, in rebus fidei et morum ad aedificationem doctrinae christianae pertinentibus, non in aliis) ipsam Scripturam s. interpretari (ex Trid., s. 4).

- 32 Citatur *Isaias* 53, 7^b-8^a, juxta LXX, — quae caeteroquin parum differt a t. hebr. (cfr *Condamin, Le Livre d'Isaïe*, Paris 1902, pp. 320 s.). Hoc loco Propheta de *servo Jehovae* loquitur, et si totam pericopam 52, 13 — 53, 12 attente legamus, collatis aliis locis ejusdem *Isaiae*, inde a 40 usque ad finem libri, ubi de *servo Jehovae* frequenter sermo habetur est, sub nomine *Servi Jehovae* designari *Messiam* (saltem sensu *typico*, sensu *eminentiore et principaliore*); illud coeteroquin etiam ex hoc loco *Act*, ex *Mt* 8, 17; *Mc* 15, 28; *Jo* 12, 38 ss.; *I Pet* 2, 22 ss., apertissime demonstratur. Imò, cum *Condamin*, p. 344, autumamus *Servum Jehovae sensu litterali* intelligendum esse *Messiam*: "L'ancienne tradition de sensu litterali intelligendum esse *Messiam*: "L'ancienne tradition de l'Eglise et la plupart des exégètes ont eu raison de reconnaître dans le serviteur de Jahvé le Messie des Evangiles, et de voir dans les quatre passages en question (42, 1-4; 49, 1-6; 4-9; 52, 13-53, 12) une prédiction directe de son œuvre, de ses souffrances, de sa mort, de son règne universel".

- 33 *In humilitate.* Sensus t. hebr. videtur esse: Per oppressionem et judi-

- “ ‘Non ! etenim’ quomodo possum, si non aliquis ‘dux viae fuerit’ mihi ” ? Rogavitque Philippum ut ascenderet *currum* et sederet secum.
- 32 * Locus autem Scripturae, quam legebat, erat hic : “ Tamquam ovis quae ad occisionem ductus est (*ducitur*), *quin vocem edat*, et sicut agnus qui coram tondente se *manet* sine voce, sic *Servus Domini, Messias*, non aperuit (*non aperit*) os suum, *dum ducitur ad mortem*
- 33 *et spoliatur vestibibus suis : plene voluntarie mortem accipiet*. * In humilitate, *in oppressione et injustitia* ‘condemnatio ejus a iudice vi abrepta est’. Generationem ejus, *perversitatem coaevorum ejus*, quis enarrabit, quoniam *per eos, violentia injusta*, tolletur de terra vita ejus ” ?
- 34 * Respondens, *loqui exordiens* autem eunuchus Philippo, dixit : “ Obsecro te, de quo Propheta dicit hoc ? de se, an *vero* de alio ali-
- 35 quo ” ? * Aperiens autem Philippus os suum, et incipiens a Scriptura ista *interpretanda*, evangelizavit illi Jesum.

cium (Hendiadis : per iudicium oppressorium ; T o b a c, *Les prophètes d'Israël*, 1921, t. 2, p. 179) raptus est, sc. ad iudicium. — Graeca eodem modo exponi possunt : *humilitas*, *ταπεινότης* (a verbo *ταπεινώω*, quasi *ταπεινὸν ποίεω*, ad terram deprimere, humiliare) eodem sensu ac Ps 9, 14 *Miserere mei, Domine, vide humilitatem meam de inimicis meis*, i. e. *vexationem* quam ab inimicis meis patior, vide quantum isti me opprimant.

Generationem ejus quis enarrabit ? Verba sunt inter obscura obscurissima : praecipuas auctorum interpretationes indicabimus.

I/ Quidam sumunt *generationem* tamquam regimen verbi *enarrabit*, eamque vocem vario modo interpretantur : a/ Aeternam generationem, vel temporalem nativitatem ejus, vel renascentiam ex sepulchro quis enarrabit ; — *ast* vox heb. *dôr* nunquam in S. S. occurrit tali sensu ; — b/ quis enarrare poterit quam mirabilis futura sit duratio vitae Christi ; — c/ quis potest enumerare posteritatem ejus ; — d/ quis enarrare poterit quam perversi futuri sint homines istius generationis, coevi Messiae ; (hanc interpretationem secuti sumus in paraphrasi). — II/ Alii *generationem* habent pro accusativo absoluto : *ad generationem ejus quod attinet*, *quis enarrabit quod tolletur de terra vita ejus* ? Interpretes illi rursum scinduntur in duas partes, secundum duplicem sensum vocis *generatio* : a/ ad vitam ejus quod attinet, quis digne poterit enarrare eum morte sublatum fuisse, propter (ut sequitur apud Isaiam) peccatum populi ? — b/ ad coevos ejus quod attinet, quis eorum est, qui secum reputet eum occisum fuisse propter peccata populi ? — III/ Alii proponunt correctionem textualem : C o n d a m i n loco vocis *dôro* (generatio ejus) legit *debaro* causa ejus, et obtinet hunc sensum contextae orationi satis convenientem : “ Et, qui songe à [défendre] sa cause, lorsqu'il est arraché à la terre des vivants ” — C h e y n e, M a r t i, T o b a c proponunt lectionem : *darco* : Quis *sortem* ejus miseretur ?

- 35 *Aperiens... os*, cum gravitate quadam sermonem inducit innuens illum fuisse majoris momenti vel longiorem (cf. Mt 5, 2 ubi eadem formula introducit Sermo montanus). *Evangelizavit illi Jesum* : ostenderit Isaiam de eo vaticinatum fuisse, et praedicasse eum occidendum esse et se

- 36 * Et dum irent per viam, venerunt ad quandam aquam : et ait
 37 Eunuchus : Ecce aqua, quid prohibet me baptizari ? * Dixit autem
 Philippus : Si credis ex toto corde, licet. Et respondens ait : Credo,
 38 Filium Dei esse Iesum Christum. * Et iussit stare currum : et
 descenderunt uterque in aquam, Philippus, et Eunuchus, et baptizavit
 eum.
 39 * Cum autem ascendissent de aqua, Spiritus Domini rapuit Phil-
 ippum, et amplius non vidit eum Eunuchus. Ibat autem per viam
 40 suam gaudens. * Philippus autem inventus est in Azoto, et pertran-
 siens evangelizabat civitatibus cunctis, donere veniret Caesaream.

CAPUT IX

- 1 Saulus autem adhuc spirans minarum, et caedis in discipulos
 2 Domini, accessit ad principem Sacerdotum, * et petiit ab eo epistolas

37. V. 37 deest in codd. Sin ABCGH, in vers. copt., sahid., syr., aethiop. utraque, in codd. Vulgatae Amiatino et Fuldensi, etc.; codices vero et versiones, ubi versus ille reperitur, in singulis vocibus plures habent lectiones variantes; — eum tamen legerunt s. Iren., Haer. 3, 12, 8 et s. Cyprianus, Test. 3, 42. — Probabiliter est glossema, et omittitur a Lachmann, Tischendorf, et Nestle. — Nihilominus textus exhibet antiquissimam eamque brevissimam formulam fidei in Baptismo abhibitam. — 39. ('Ibat) autem' γὰρ. — 'Spiritus gr. absque art. — 40. 'in Azoto' ἐς Ἀζωτον.

sponte oblatum supplicio : unde concluderit eum verum esse Messiam ; — deinde docuerit in eum credendum esse atque novam animae vitam obtinendam esse per Baptismi Sacramentum (ut patet e v 36), per quod homo arcte Christo coniungitur. Haec Lucas, ob brevitatem non explicite enarrat. Imo probabile est eunuchum ante Baptismum edoctum fuisse de aliis adhuc fidei christianae articulis, et debitam etiam contritionem de peccatis a se commissis elicuisse (cfr 2, 38).

- 39 Fuerit idem Angelus de quo jam v. 26 et 29. Voluerit Deus mirabili raptu Philippi eunuchum in fide confirmare.

Illud enim t. gr. sic explicamus : Eum amplius non vidit Eunuchus : dum enim ipse per viam suam gaudens ibat, Philippus ex sua parte inventus est in Azoto. — *Inventus est*, εὗρέθη : alii aoristo passivo notionem verbi medii adscribunt, hoc sensu gall. *il se trouva* (cf. Beelen, *Gramm. graecit n. T.* § 39, 5) ; alii sensum passivum, qui obviu et proprius est, intelligunt ; germ. *er ward gefunden* ; gall. *on le trouva*. Ast nonne suspicari licet εὗρέθη esse corruptionem ex ἡρδῆ *raptus est* ? Azotus erat civitas Philistinorum ad mare mediterraneum, tunc iudaico-graeca.

- 9, 1 ss. *Caesareae* Philippum invenient postea Paulus, quemadmodum refertur infra, 21, 8.

Conversio. Pauli. — Hactenus per Iudaeam et Samariam propagata fuit fides ; jam forte unus est, Eunuchus Aethiops, qui ex gentili factus est christianus ; ast conversio ejus manserit factum potius ordinis privati soliusque diaconi Philippi, imo manserit communiter ignotum (rec. dicta ad 8, 4 et 26 ss.) ; tempus, quo Gentiles (nationes exterae omnes usque ad extremum terrae litem) vocandi sunt, jam appropin-

Philippus eunuchum baptizat.

- 36 * Et dum irent per viam, venerunt ad quandam aquam, et ait
 37 Eunuchus : “ Ecce aqua, quid prohibet me baptizari ” ? [* Dixit
 autem Philippus : “ Si credis ex toto corde, licet ”. Et respondens
 38 ait : “ Credo Filium Dei esse Jesum Christum ”.] * Et iussit stare
 currum ; et descenderunt uterque in aquam, Philippus et Eunuchus,
 et, *immersendo eum in aquam*, baptizavit eum.

Philippi reditus.

- 39 * Cum autem ascendissent de aqua, ‘aliquis spiritus’ Domini *per*
miraculum rapuit Philippum, et amplius non vidit eum Eunuchus.
 Ibat ‘enim’ [*v. notam*] per viam suam, gaudens *de fide et baptismo*
 40 *susceptis* ; * Philippus autem inventus est ‘in Azotum’ [*v. not.*]
ibique hominibus iterum apparuit, et pertransiens evangelizabat ci-
 vitatibus cunctis *illius tractus maritimi*, donec veniret Caesaream
Palaestinae, ad mare mediterraneum, ubi habitabat (21, 8).

II. SAULUS APOSTOLUS GENTILIUM. 9, 1-30.**- 1. Sauli conversio, 9, 1-19^a.****Saulus persequitur christianos.**

- 1 * Saulus autem *interea*, adhuc *semper, sicut* 8, 3, spirans mina-
 rum et caedis in discipulos Domini — *erat hoc quasi atmosphaera*
in qua respirabat ! — accessit ad principem Sacerdotum. *Caipham*

quat. Quod quidem ut perticiatur, *instrumentum quoddam egregium*
(vas electionis 9, 15), seu praeconem dignum et aptum, sibi eligit Deus,
 Saulum nempe Ecclesiae persecutorem acerrimum. Mirabilem autem hu-
 jusce viri singularis conversionem Lucas nunc narrabit, et fusiore quidem
 sermone, quum agatur de facto quod pro dilatando Evangelio summi
 momenti futurum sit. Porro, Saulus ille ad fidem adducitur, non sensim
 et lenta animi mutatione, sed subita ac potentissima Dei actione (mira-
 culo quodam psychologico in anima Pauli causato per miraculum sensi-
 bile, sc. per apparitionem externam Christi resuscitati), ut Gentiles, ad
 quos mittendus erat Saulus, melius intelligerent id quod ipsorum animis
 praesertim inculcandum foret, hominem quemvis non suis viribus, sed
 per Dei gratiam, ad justitiam et ad salutem pervenire ; quam utique
 doctrinam Paulus in epistolis suis omnibus, at praecipue in epistolis *ad*
Romanos et ad Galatas proponet.

Praenotandum est conversionem Sauli ter narrari in *Act* 9, 1-30 : in
 narratione proprie dicta ; 22, 5-16 in oratione apologetica coram populo,
 et 26, 9-20 in oratione apologetica coram rege Agrippa et procuratore
 Festo. — Quomodo conciliandae sint ad invicem variae differentiae quae
 in tribus hisce narrationibus occurrunt, dicetur in *Excursu*, post 9, 19^a
 adnectendo. — In paraphrasi quam hic tradimus vv. 1-19, supplemus
 ea quae ex duplici illa oratione Pauli suppleri poterant, simul notando
 loca *Act* unde ea desumimus.

in Damascum ad synagogas : ut si quos invenisset huius viae viros, ac mulieres, vinctos perduceret in Ierusalem.

- 3 * Et cum iter faceret, contigit ut appropinquaret Damasco : et
4 subito circumfulsit eum lux de caelo. * Et cadens in terram audit
5 vocem dicentem sibi : Saule, Saule, quid me persequeris ? * Qui
dixit : Quis es Domine ? Et ille : Ego sum Iesus, quem tu perse-
6 queris. durum est tibi contra stimulum calcitrare. * Et tremens, ac
stupens dixit : Domine, quid me vis facere ? Et Dominus ad eum :

5-6. Verba : 'Durum est ... Dominus ad eum' desunt in omnibus codd. graecis et apud plerosque Patres graecos ; in multis versionibus antiquis tamquam dubia notantur. Glossema sunt ex 26, 14 et 22, 10, insertum. — Post 'persequeris' legitur gr. ἀλλὰ.

- 2 *Damascus*, in Syria, ad latus orientale Anti-Libani, itinere 8 circiter dierum (230 kilm.) a Ierosolymis distans, stricte loquendo Iudaeis subdita non erat, sed, sicut ipsa Iudaea, adiecta erat provinciae romanae Syriae ; nihilominus legatus Syriae et procurator Iudaeae Synedrio, quosquē causa mortis non agebatur, potestatem iudicandi et puniendi Iudaeos indulgebant (p. 75 s.). ; synedrium autem hanc sibi concessam potestatem exercebat etiam in Iudaeos ad Christianismum conversos, quos velut Iudaeos haereticos habebat. — Probabilis est conjectura Cornelii a Lap. christianos, nece Stephani dispersos (8, 1) plerosque Damascum confugisse, utpote qui sperarent in urbe gentili et regia, Iudaeis non obediente, nulla sibi imminere pericula. Cfr 11, 19. Multi Iudaei ibi habitabant, adeo quidem ut, teste Jos. B. J., 1, 2, 25 ; 2, 20, 2, Nero decem millia occidere fecerit ; unde mirum non est, plures ibi fuisse synagogas. — Delegationem Synedrii eo facilius forsitan Paulus obtinuerit, quod, ut probabile est, officio rabbini seu scribae fungeretur.

Pro sensu *viae* (hebraismus) cfr 19, 9 ; 22, 4 ; 24, 14 (in gr.) et 22.

Lux illa, opinor, alia non fuit, quam quae a glorioso corpore Christi spargebatur (Videsis quae de splendore illius corporis gloriosi dicantur in *Transfiguratione* Domini, Mt. 17, 1, 2 coll. *Comm. in Mt* 4^a ed.). Per suasum enim habemus Christum *corpore* suo indutum ad terram descendisse, seseque vere Saulo conspiciendum praebuisse et in ipsa via Saulo coram se exhibuisse : *Paulus Iesum vidit*. Quod quidem probatur 1° ex hac ipsa narratione. Ille qui loquitur est Christus Iesus (v. 5) ; atqui omnino idem est qui apparet ; imo v. 17 et 27 disertis verbis dicitur, Iesum a Paulo *fuisse visum*. Deinde 2° e locis parallelis : 22, 14 legitur : *Deus praeordinavit te, ut... videres Iustum, et audires vocem ex ore ejus*. Et 26, 16 *Ad hoc... apparui ὡφθην, visus sum) tibi ut etc.* Probatur 3° ex I Cor 9, 1 *Non sum Apostolus ? Nonne Christum Iesum Dominum nostrum vidi ?* Praeterea I Cor 15, 8 affirmat Paulus se Christum a mortuis reversum *vidisse, eodem modo quo caeteri Apostoli eum post resurrectionem viderunt*, igitur oculis *corporeis*. Neque obijci potest haec verba Pauli I Cor 15 ad aliam visionem, quam nostram, referri. *Resp.* enim : nulla alia congruit iis quae ibi dicuntur : neque ea quae Paulo in Templo oranti oblata fuit (Act 22, 17), neque altera ista, de qua II Cor 12, 2 sermo est, ubi raptus fuit in tertium caelum : nam utraque *exstatica* tuit, i. e. Pauli mens a sensibus corporeis prorsus abstracta tunc erat, et proinde non agitur de visione cum *oculis corporeis*.

- 2 (4. 6), * et petiit et obtinuit ab eo epistolas, signatas ab ipso Pontifice et datas auctoritate totius Synedrii (22, 5 ; 26, 12) cum quibus, tamquam Synedrii legatus, cum potestate et mandato Synedrii (26, 12), iret in Damascum et se exhiberet ad synagogas earumque praefectus, ut si quos invenisset huius viae, hujus agendi rationis, hujus sectae christianae asseclas, viros ac mulieres, vinctos eos perduceret in Jerusalem ut ibi punirentur (22, 5)

Saulus in via Damasci convertitur.

- 3 * Et cum iter faceret, contigit ut appropinquaret Damasco ; et subito, circa tempus meridianum (22, 6) circumfulsit eum ejusque comites (26, 13) lux miraculosa de caelo, ex aëre superiore delapsa, lux copiosa (22, 6), quae ipsum solis splendorem superabat (26, 13), quamque viderunt etiam socii ejus (22, 9). * Et, ingente illa luce perterritus, cadens in terram, prostratis quoque cum ipso sociis ejus (26, 14) audivit, ipse solus distincte, vocem dicentem sibi, lingua aramaica (26, 14) : “ Saule, Saule, quid me persequeris ? Quid mali feci tibi ut me ita impugnes ” ? * Qui Saulus, audita hac voce, et alloquentem aspiciens, nec tamen agnoscens, dixit : “ Quis es, Domine ” ? Et ille : “ Ego sum Jesus, quem tu in membris meis persequeris. [Durum est tibi contra stimulum calcitrare]. [v. notam] ”
- 6 * Et ille tremens ac stupens dixit : “ Domine, quid me vis facere ” ?

- 4 *Notatio theologica et moralis.* In scriptis N. T., at potissimum in epistolis Pauli, quasi duplex Christus distinguitur : *Christus physicus*, illa nempe persona, Deus-homo, quae vixit in terra, quae semper vivit in caelo et in Eucharistia ; — cum hoc autem Christo nos omnes uniti existimus in unam societatem, Ecclesia, et sic cum Christo quasi unum corpus constituimus, cujus corporis Christus est caput et nos sumus membra : illud corpus, illa societas tota simul *Christum mysticum* constituit. Cfr *Col* 1, 18, 24 ; *Eph* 4, 15 s. ; *I Cor* 12, 27 ; *Mt* 25, 40 ; *Lc* 10, 16, etc. (*Collat. Brug.*, t. 14, 225 ss. ; 16, 449 ss.). Unde illud s. Augustini (*Serm. 14 de Sanctis*) in verba *Quid me persequeris* : *Me*, dicit Christus, non discipulos meos, quia, *membris adhuc positus in terra, caput clamabat de caelo*. Hinc quoque discamus malitiam peccati, quod contra *fraternam charitatem* committetur, praesertim ab iis qui pessimis exemplis alios *scandalizant* : eos qui secum ejusdem corporis membra sunt laedunt, ipsum Christi corpus persequuntur.

Notemus etiam maximam vim amoris et dulcedinis quae inest Christi verbis : *Saule ! Saule ! quid me persequeris* ? Quasi dicat : Ad necem me quaeris, quum ego te quaeram ad vitam ? Me Servatorem tuum, amantissimum tui, qui tot tantisque te cumulavi beneficiis, neque ulla umquam in re vel minima te offendi, persequeris ! Nonne haec apta sunt commovere peccatores, quibus conversio Sauli tamquam exemplar merito proponitur ? Quis desperabit umquam, dum videt Saulum sanatum, et per talem medicum sanatum, et a tanto morbo sanatum ? Id intellexit pia mater Ecclesia, quae festum diem hujus conversionis singulis annis, mense Januario, celebrat.

- 5 Verba : *Durum est tibi contra stimulum calcitrare*, quamvis huc inserta

- Surge, et ingredere civitatem, et ibi dicetur tibi quid te oporteat
 7 facere. * Viri autem illi, qui comitabantur cum eo, stabant stupefacti, audientes quidem vocem, neminem autem videntes.
 8 * Surrexit autem Saulus de terra, apertisque oculis nihil videbat.
 9 Ad manus autem illum trahentes, introduxerunt Damascum. * Et erat ibi tribus diebus non videns, et non manducavit, neque bibit.
 10 * Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias : et dixit ad illum in visu Dominus : Anania. At ille ait : Ecce ego,
 11 Domine. * Et Dominus ad eum : Surge, et vade in vicum, qui vocatur rectus : et quaere in domo Iudae Saulum nomine Tarsensem : ecce enim orat.

7. 'stupefacti' ἐνεολ. — 8. 'apertisque oculis' ἀνεφγμένον δὲ τῶν ὀφθαλμῶν, i. e. litteraliter: oculis apertis existentibus. — 11. 'vicum' τὴν ῥόμην.

ex 22, 10 et 26, 14, hîc tamen explicamus. Proverbialis est locutio : quemadmodum bovi segnius aranti, qui ab aratore excitatur acuto baculo, durum et noxium est contra stimulum calcitrare seu calces retrò projicere, siquidem resistendo et reluctando aliud non lucratur nisi ut magis pungatur : ita etiam tibimet ipse nocet, cum gratiae meae motiones repellis, quippe qui impune id facere non possis. — Cum Knabenbauer, Ceulemans, Rose, Weiss etc. haec verba referimus ad *praesentem* monitionem, quasi Christus dicat : “ En miraculose ego, Christus, et mirabiliter tibi appareo, ut convertaris : noli resistere invitationi meae ; in damnum tuum cederet.” — Plures putant his verbis indicari animum Sauli, ante hanc praesentem apparitionem, jam saepe fuisse a Christo ad conversionem excitatam, sive a/ crebris stimulis *interioris gratiae* divinae ; — sive b/ per miracula, sanctitatem ac disputationes s. Stephani, pèr praeclarissimum exemplum quo ille veniam pro persecutoribus imploraverat, per exemplum constantiae ac pietatis discipulorum, — Saulumque hucusque semper restitisse. At haec immerito dicuntur. Paulus, sui ipsius et testis et accusator, de ejusmodi stimulis vel inspirationibus gratiae quibus restiterit et recalcitraverit non solum nihil fatetur, sed illa negare videtur. De sua persecutione contra christianos pluries loquitur et sane culpam suam non minuit, tamen nusquam commemorat hujusmodi remorsum, sed contra affirmat ‘ quia ignorans (ἀγνοῶν) feci in incredulitate ’ (I Tim 1, 13) ; fatetur se persecutum esse Ecclesiam ; at simul dicit : “ et ego quidem existimaveram me adversus nomen Jesu *debere* multa contraria agere ” (26, 9) ; fauetur se supra modum persecutum esse Ecclesiam, sed tunc erat ‘ abundantius aemulator existens paternarum ... traditionum ’ (Gal 1, 14) ; profitetur quidem se indignum qui vocetur apostolus, quia persecutus sit Ecclesiam (I Cor 15, 9) ; at simul dicit : “ non fui incredulus (ἀπειθής; inobediens) coelesti visioni ” (Act 26, 19). Nullibi ullam facit mentionem de sua contra praecedentes quaslibet inspirationes contumacia ; nullibi ante conversionem suam, eum dubio aut remorsu agitatum videmus : christianos, cum veritatis inquisitionem negligeret, tamquam apostatas a Lege paterna habuit et qua tales est persecutus. Contra ex omnibus testimoniis Pauli de sua conversione (I Cor 9, 1 ; 15, 8 ; II Cor 4, 6 ; Gal 1, 15 ; Phil 3, 5-11) colligitur conversionem s. Pauli fuisse subitam, instantaneam, adeoque mutationem

Et Dominus ad eum :] “ ‘Sed’ surge, et ingredere civitatem, et ibi
7 dicetur tibi quid te oporteat facere.” * Viri autem illi, qui comitaban-
tur cum eo, stabant ‘absque voce’, audientes quidem vocem, *sonitum*
vocis, neminem autem videntes.

Damascum Introducitur

8 * Surrexit autem Saulus de terra, apertisque oculis, *quamvis ocu-*
los haberet apertos, tamen nihil videbat : prae claritate luminis
illius (20, 11), *repentina caecitate fuerat percussus*. Ad manus autem
9 illum trahentes, introduxerunt Damascum. * Et erat ibi tribus die-
bus non videns, et non manducavit, neque bibit.

Admonetur Ananias a Domino.

10 * Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias, *gente*
Judaeus, vir ad normam Legis mosaicae pius, et testimonium bo-
num habens ab omnibus Judaeis Damasci inhabitantibus (22, 12) ;
et dixit ad illum in visu Dominus : “ Anania ”. At ille ait : “ Ecce
11 ego, Domine ”. * Et Dominus ad eum : “ Surge, et vade ‘in viam

psychologicam miraculose causatam exteriori miraculo seu “ coelesti
visione ” Christi resuscitati. Cfr Wikenhauser, *o. c.*, pp. 180 s.

Ex hoc loco apparet, gratia quantumvis efficaci non destrui liberum
arbitrium : nam ipsa verba (*durum est*, non impossibile), metaphora as-
sumpta, et monitio Christi, Saulum praesenti gratiae resistere potuisse
ostendunt. Ipse declarat 26, 19 se libere esse cooperatum : “ non fui
incredulus coelesti visioni ”.

7 Vide *Excursum*, post v. 19. — Nil indicat illos *qui comitabantur* cum
Paulo esse ipsius adiutores in persecutione contra Christianos ; nil impedit
quominus mere fuerint socii itineris. Belser.

8 *Apertisque oculis : ἀνεφγμένον δὲ τῶν ὀφθαλμῶν* i. e. oculis autem
apertis existentibus, quamvis oculos haberet apertos ; ergo sensus non
est quod oculi ejus antea erant clausi, sed quod erant jam inhabiles ad
videndum. Haec repentina caecitas miraculose immissa nimio fulgore
(9, 19 ; 22, 11) erat pro Paulo aliisque documentum eventum illum vere
accidisse.

9 Recogita hos dies Pauli ! exspectat, jejumat, orat (v. 11), in exstases
rapitur (v. 12).

10 *Ananias* secundum aliquam traditionem unus erat e 72 discipulis Domi-
ni, et Martyrol. Rom. die 25 Jan. eum ut martyrem colit.

11 De “ via illa recta ” quae hodie vocatur via *Es-Soultani*, cf *Le Camus*,
L'œuvre des Apôtres, 1 (Paris 1905) p. 185. — *Tarsus*, Ciliciae caput,
ad flumen Cydnum, urbs libera (suis legibus propriis obediens), non
tamen jure civitatis Romanae donata (vide infra annot. 22, 28). Illa
aetate celeberrimas habebat scholas, in quibus litterae et philosophia
Graecorum magno studio colebantur, adeo quidem ut Strabo 1, 14
eam Athenis et Alexandriae comparet. S. Paulus natus est Tarsi, paren-

- 12 (* Et vidit virum Ananiam nomine, introeuntem, et imponentem sibi manus ut visum recipiat.)
- 13 * Respondit autem Ananias : Domine, audiui a multis de viro
- 14 hoc, quanta mala fecerit sanctis tuis in Ierusalem : * et hic habet potestatem a principibus sacerdotum alligandi omnes, qui invocant
- 15 nomen tuum. * Dixit autem ad eum Dominus : Vade, quoniam vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram gentibus, et
- 16 regibus, et filiis Israel. * Ego enim ostendam illi quanta oporteat eum pro nomine meo pati.
- 17 * Et abiit Ananias, et introivit in domum: et imponens ei manus, dixit : Saule frater, Dominus misit me Iesus, qui apparuit tibi in
- 18 via, qua veniebas, ut videas, et implearis Spiritu sancto. * Et confestim ceciderunt ab oculis eius tamquam squamae, et visum recepit:
- 19 et surgens baptizatus est. * Et cum accepisset cibum, confortatus est.

tibus judaeis, qui in Ciliciam migraverant ; quoad linguam erant Hebraei et jure civitatis donati fuerant. Merito conjicitur eos haud infimae fuisse conditionis. Erat de tribu Benjamin (*Rom* 11, 1), et vocatus fuerit *Saulus* in memoria regis Saul, quo nemo ex tribu Benjamin majorem famam acquisiverat. Litteras graecas artemque rhetoricam Paulus in scholis graecis non didicit. Educatio ejus fuit proprie rabbinica. Erat praeterea Paulus rigidissimus Phariseus. Cf. *Jacquier, o. c.*, 1, p. 30 ss. ; *Zahn, o. c.*, 1, p. 34 s.

- 12 Cum Vulgata opinamur hunc versum esse parentheses historicam, in qua s. Lucas narrat Saulum eodem tempore visionem habuisse. Aliqui sentiunt aliter, quia ante *vidit* non additur pron. οὗτος *hic*. Opinantur ergo verba esse Domini, quibus Ananiae explicat Saulum ad eum bene recipiendum divinitus praeparatum fuisse. Nam etiam Ananiae intererat scire Saulum esse certiore factum de suo adventu. At verò si Iesus loquitur, cur non dicit : vidit *te* introeuntem etc.?
- 13 Ananias non tam se timentem (ss. *Aug.* et *Chrys.*) quam attonitum ostendit, sc. ad virum Christianis tam infensum se a Domino Jesu mitti.
- 15 *Vas electionis.* *Electionis* genitivus est *qualitatis* : hebraismus pro : *vas electum*. — *Vas*, secundum vim vocis hebraicae *keli*, latissimo patet sensu, et sign. omne quod confectum seu paratum est ad hoc vel illud agendum ; instrumentum quodvis ; sicut gallice, in sermone familiari, vox *machin*. Sic *vasa irae*, instrumenta ad iram vel ultionem exercendam ; *vasa mortis* (*Ps* 7, 14) sunt letiferae Dei sagittae ; *vasa furoris Domini* (*Is* 3, 5) sunt reges per quos Judaei puniuntur. *Gentes* primi nominantur, quia Paulus erit praecipue *Doctor gentium*. Cfr. 10, 5 ; et *Gal* 2, 7.
- 16 Prophetia Jesu adamussim adimpleta fuit teste ipsa Actuum historia et Epistolis Pauli. Cf. *II Cor* 11, 23-33. Quanto majores acerbioresque sunt res adversae, quas quis pro Evangelio patitur, eo digniorem se fidei ministrum et praedicatorem exhibet, firmioremque in aliis excitat certitudinem de doctrina sua.
- 17 *Imponens manus*, non ad dandum Spiritum s., quasi in Sacramento Confirmationis (nam Ananiam episcopum fuisse non constat, et, si fuisset,

Admonetur etiam Paulus a Domino.

- 12 * (Et eodem tempore quo Ananias habebat suam visionem, vidit Saulus, in visione supernaturali, virum aliquem, Ananiam nomine, introeuntem, et imponentem sibi manus ut visum recipiat.)

Admonetur Ananias (sequitur).

- 13 * Respondit autem Ananias : " Domine, audiui a multis de viro hoc,
 14 quanta mala fecerit sanctis, *christianis* tuis in Jerusalem ; * et etiam
 hîc, *Damasci*, habet potestatem *acceptam* a principibus sacerdotum
 15 alligandi omnes, qui invocant nomen tuum ". * Dixit autem ad eum
 Dominus : " Vade, quoniam vas electionis, *instrumentum electum et*
idoneum est mihi iste, ut portet nomen meum coram gentibus, et
 16 regibus, et filiis Israël, *coram cujusvis generis hominibus*. * *Eximium*
erit : Ego enim ostendam illi quanta, *quam multa* oporteat eum pro
 nomine meo pati. "

Saulus ab Anania sanatur et baptizatur.

- 17 * Et abiit Ananias, et introivit in domum ; et imponens ei manus *ad*
sanandam Sauli caecitatem, dixit : " Saule frater, Dominus misit me,
 Jesus qui apparuit tibi in via, qua veniebas, ut *iterum* videas et *deinde*,
postquam baptizatus fueris (cfr v. 18, coll. 8, 16), implearis Spiritu
 18 sancto ". * Et confestim ceciderunt ab oculis ejus *pelliculae quaedam*
 19 tamquam squamae, et visum recepit ; et surgens baptizatus est. * Et
 cum accepisset cibum, confortatus est.

Confirmationem ante Baptismum nequitiam dedisset), sed ad sanandam caecitatem corporalem ; secundum Domini verba (Mc 16, 18) : *Super aegros manus imponent, et bene habebunt.*

Ex istis *misit me Jesus ut videas* etc. colligimus Lucam, brevitatis causa, v. 15 Domini verba summatim retulisse.

- 18 *Ceciderunt... tamquam squamae* : sensus non est : erat Paulo quasi squamae cecidissent (Bisp.) ; si hoc voluisset auctor, sane scripsisset : Et factum est *velut si* squamae ab oculis ejus cecidissent. Miraculum fuit, sanatio subito peracta, absque ullo adhibito remedio, et facta cum casu miro rerum quarundam *tamquam squamarum*.

Paulus statim *baptizatus est*, absque praevia institutione : namque directe et interius a Jesu edoctus fuerat : Gal 1, 12. In tota illa narratione divinitas Jesu elucet : futura cognoscit, imò illa regit ; — miracula facit ipse, propria potestate.

EXCURSUS. Sauli conversio.**I. Comparantur tres narrationes quae in Act occurrunt.**

Tres narrationes quae circa Sauli conversisnem tum hoc c. 9, tum infra, c. 22 in apologia Pauli coram populo et c. 26 in apologia coram rege Agrippa et procuratore Festo occurrunt, non tantum verbis — quod nemo mirabitur — sed etiam, ut primo aspectu videtur, quibusdam adjunctis inter se discrepare videntur ; eaeque discrepantiae qua contradictiones a nonnullis acatholicis allegatae fuerunt et qua fundamentum ad

impugnandum historicitatem ipsius conversionis supernaturalis Pauli. Ast plane immerito. Etenim :

1. Allegatae et infra examinandae illae discrepantiae, etsi admittendae essent, tamen ipsam facti seu conversionis miraculosae substantiam non attingunt, uti auctores non tantum catholici sed etiam acatholici (ut A. Sabatier, Ramsay etc.) fatentur. Videsis in specie Knabenhauer, *h. l.* ; Rose, *R. B.*, 1902, p. 327 ss. ; *Les Actes des Apôtres*, *h. l.* ; Prat, *La théologie de S. Paul*, Paris 1908, p. 45 s.

2. Hae discrepantiae Lucam, auctorem peritum et diligentem, latere non potuerunt ; adeoque si de iis componendis minime curat, signum est eum illas discrepantias non habuisse qua contradictiones, ita ut postea neget quae antea affirmaverit, aut nunc affirmet quae mox abnuet. Caeteroquin origo illarum discrepantiarum satis obvie intelligitur exinde esse repetenda quod secundam (c. 22) et tertiam (c. 26) narrationem retulerit illo modo quo eas in fontibus scriptis (probabiliter in ipso diario olim a se exarato, supra, p. 26 s., 48) reperiēbat, primam vero c. 9 exaraverit ope ejusdem illius fontis et insuper ope testimonii oralis ipsius Pauli : discrepantias sic exortas auferre neglexerit, documenta sua fideliter transcribere volens, et reputans lectorem sat facili negotio, apparentes illas incoherentias componere posse (1).

3. Quod autem *singulas discrepantias* spectat, en quae allegantur (A. Sabatier, *L'Apôtre Paul*², 1896) :

a/ Juxta 11, 7 comites Pauli audiunt vocem ; juxta 22, 9 vero vocem non audiunt. — Hanc *difficultatem*, quam maxime urget Baur, solvunt alii dicentes, a sociis illis auditam fuisse vocem ipsiusmet *Pauli* cum aliquo loquentis, non autem vocem *Jesu* qui apparebat ; sed haec solutio omnino pugnat cum contextu : agitur enim de voce cujus mentio fit v. 4, nempe de voce illius qui apparebat, ut patet ex verbis : *neminem autem videntes*. . . Alii melius explicant : audierunt sonitum vocis, sed verba distincta, vocem articulatam non audierunt ; possumus enim cum Grimm notare differentiam sensus inter ἀκοῦειν τῆς φωνῆς 9, 7, *audire sonitum vocis* et ἀκοῦειν τὴν φωνὴν τοῦ λαλοῦντος, 22, 9, *audire verba, intelligere id quod loquens dicebat* ; id quod Paulus h. l. in lucem ponere vult est quod sibi soli facta fuerit divina revelatio.

c/ 9, 7 comites stant stupefacti, *gr.* sine voce ; 26, 14 omnes *cadunt* in terram. — Sed profecto fieri potuit ut mox surrexerint, ita ut, Paulo adhuc prostrato in terram, ipsi contrā jam starent attoniti ; nisi dicamus *stare attonitum* tantum significare stupore percelli “ ils étaient, ils restaient hors d'eux-mêmes ” uti latine *steterunt*, quin attendamus utrum attoniti stantes sint necne. Sic nostrates dicunt *verbaasd, sprakeloos staan*.

d/ 9 et 22 Paulus in via videt Jesum, ipsum interrogat quid facere ipsi oporteat, et monetur ut eat in civitatem ibique audiat quid sibi facien-

1. - “ C'est un fait symptomatique de rencontrer ces objections précisément chez ceux qui nient avec le plus de force la conscience historique de l'auteur des Actes, et l'accusent d'avoir forgé les discours qu'il prête à ces personnages, pour les mettre en harmonie avec son propre récit. Il faudrait pourtant choisir entre deux moyens d'attaque qui s'excluent. Car ou bien saint Luc a composé lui-même les discours qu'il met dans la bouche de ses personnages, et alors il ne faut parler ni d'antilogies ni de contradictions ; ou bien il les a insérés dans son récit, à titre de documents, malgré les divergences qu'ils pouvaient offrir avec sa narration, et alors il faut reconnaître et louer hautement ses scrupules d'historien ” Prat., *l. c.*

dum sit. Revera surgit et intrat civitatem. — Interea Ananias etiam ipse in visione Jesum vidit et monetur ut tendat ad Saulum, eum sanet a caecitate et baptizet, et docetur circa Pauli futurum apostolatam; mandatum adimplet, Paulum sanat, futurum Apostolatam ei notificat eumque baptizat. — Contra 26 unica est scena: Saulus in via videt Jesum, et statim ab ipso audit vocationem suam; Ananias autem minime comparet.

Hujus difficultatis omnino praeferimus sequentem solutionem. Facta quidem locum habuerunt eo modo et ordine quo 9 et 22 referuntur; et revera multo magis suademur ut illam narrationem praeferamus quam ipse Lucas auctor Actuum, cui praesto erant tum ea quae infra ex certis documentis relaturus erat tum alia adhuc elementa, hujus momentosae conversionis construxit, potius quam eam narrationem quam Paulus, in oratione quadam apologetica, c. 27, potuit pro adjunctis in quibus loquitur vario modo, illaesa veritate, modificare. Et revera optime intelligimus hujus narrationis c. 27 structuram. Nimirum ad scopum Pauli satis inutile esse poterat (1) coram Procuratore romano Festo et coram rege Agrippa exponere interventum Ananiae; quare brevitatis causa istum omittit, seu potius utramque scenam, apparitionem Jesu in via et colloquium cum Anania, in unum contrahit, et artificio litterario omnino obvio et in aliis adhuc Scripturae partibus usitato (2), ea quae Jesus jam tunc Paulo dicere intendebat sed de facto Paulo per intermedium Ananiae dicturus erat, exhibet quasi directe per ipsum Jesum ad Saulum dicta fuissent.

Altera est hujus difficultatis solutio quam proposuit P. Rose, *h. l.* (3), quae inhaeret narrationi 26: Jesus apparens in via Paulo manifestavit suam vocationem apostolicam; Ananias autem, a Jesu monitis de conversione et missione Pauli ipsum sanat, baptizat eumque communitati christianae praesentat. Paulus autem in oratione sua ad populum judaicum, animos populi sibi conciliare volens, in majori luce ponit istum Ananiae utpote viri Judaeis bene visi, interventum, ideoque seipsum exhibet ut bene ab Anania illo receptum ipsumque Ananiam exhibet ut qui vocationem Pauli agnoverit. — *Ast* non Paulus tantum 22, sed et ipse Lucas, 9, hanc eventum successionem exhibet; — et quidem explicita videtur esse narratio: rogantem Paulum quid sibi faciendum sit explicita monet Jesus ut civitatem ingressus ibi audiat quid sibi faciendum sit (cfr 22, 10: *ibi dicitur tibi de omnibus quae te oporteat facere*); nonne mirum esset si nihilominus ipsam vocationem ejus apostolicam ipsi intinasset Dominus? nonne magis obvium est admittere Paulum in via de iis quae sibi facienda essent nihil sed omnia postea per Ananiam didicisse?

Neque *objiciatur* cum P. Rose, *l. c.*, Paulum ipsum in *ep. ad Gal* affirmare se esse Apostolum "non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum" (I, 1), et pergere: "Evangelium, quod evangelizatum est a me, ... non est secundum hominem: neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per revelationem Jesu Christi" (I, 12 s.);

1. - "In hac oratione (c. 26) tota persona Ananiae sublata est, quippe quae non esset apta ad hos auditores; unde sequebatur ut mandata omnia ut effata ipsius Jesu inducerentur" Blass, *o. c.*, p. 267.

2. - Cfr *Jud* 16, 26; *I Reg* 11, 3; (18, 21); *II Reg* 14, 7; (15, 7); *Mt* 8, 5 ss. (*Lc* 7, 1 ss.).

3. - Cfr Moske, *Die Bekehrung des hl. Paulus*, Münster, 1907, pp. 10 ss.

- Fuit autem cum discipulis, qui erant Damasci, per dies aliquot.
 20 * Et continuo in synagogis praedicabat Iesum, quoniam hic est
 21 Filius Dei. * Stupebant autem omnes, qui audiebant, et dicebant.
 Nonne hic est, qui expugnabat in Ierusalem eos, qui invocabant
 nomen istud : et huc ad hoc venit ut vinctos illos duceret ad princi-
 22 pes sacerdotum ? * Saulus autem multo magis convalescebat, et

21. 'In Ierusalem'. Plures, ut Blass, Weiss, Nestle etc. legunt *ἐς* : juxta hanc l. indicatur fideles etiam ex aliis oppidis in Ierusalem tractos, ibique in carcerem missos esse.

et quidem ex sequentibus apparet Paulum explicitè excludere ipsum Petrum aliosque duces Ecclesiae quasi per eos Evangelium et apostolatuum suum accepisset ; unde a fortiori excluditur quodlibet in hoc negotio munus effectivum Ananiae. — *Responderi* potest huic objectioni tum a/ Paulum ipsum explicitè asserere se accepisse — et quidem, ut sensus indubius est, traditione per alios accepta — praecipua saltem facta christiana qualia sunt ea quae enumerat *I Cor* 15, 3 ss. ; simili modo accepit dogma eucharisticum, *I Cor* 11, 23 (quod alii tamen negant) tum b/ contendendo in epistola *ad Gal.* se conversum fuisse et accepisse apostolatuum et evangelium suum ab ipso Deo, id est a Jesu Christo, excludit utique Paulus se v. g. a Petro vel ab Anania vel a quolibet alio fuisse conversum, vocatum et edoctum ad modum quo v. g. Timotheus et tot alii illud fuerunt ; sed minime excludit interventum alicujus hominis, ut puta Ananiae, in hypotesi Paulum gavisum esse illa ipsius Jesu apparitione quae narratur in *Act.*, et deinde ab eodem Jesu fuisse ad Ananiam transmissum ut plenius per ipsum edoceret et vocationem suam ab ipso audiret, etc. : haec enim omnia meritò acceperit Paulus tamquam sibi ab ipso Christo dicta, tamquam unum facientia cum ipsa apparitione et annuntiatione Jesu. — Et hoc quidem non impedit quominus jam in ipsa apparitione Jesu, autecedenter ad omnem interventum Ananiae, lumine divino intellexerit Jesum esse vere eum quem Christiani profitebantur, Messiam nempe et Filium Dei, qui morte sua salvaverat omnes homines, fundatorem quoque novi regni divini, in quo justitia et salus obtineretur, non jam lege mosaica, sed fide christiana (*Gal* 1, 15) ; item non impedit quominus adhuc alias revelationes acceperit posteriori tempore (cfr *Act* 26, 16 ; *II Cor* 12, 1 ss.).

II. De realitate historica apparitionis Jesu et conversionis Pauli.

Quaestionem hanc ex professo tractare non valentes, pauca tantum haec notamus : Inconcussis veritatis historicae argumentis fundatur haec Pauli miraculosa conversio : refertur enim a Luca, auctore Actuum, et ab ipso Paulo allegatur et describitur tum in oratione ad universum populum tum in oratione ad procuratorem Festum regemque Agrippam, et in *I ep. ad Cor* 15, 8 ponitur apparitio Jesu in via Damasci tamquam novissima in serie variarum apparitionum Jesu redivivi.

Equidem Rationalistae, qui miracula omnia a priori negant, supernaturale quod in conversione Pauli apparet, acriter impugnant. *Alii* olim eventum hunc tonitru et fulgure repentino exorto, vel etiam imaginatione febricitante Pauli (Renan) explanare conabantur. Quae explicatio ab

2. Primum Sauli ministerium, 9, 19^b-30.

Saulus praedicat Damasci.

- Fuit autem cum discipulis, qui erant Damasci, per dies aliquot,
 20 *per breve tempus*. * Et continuo, *statim post suam conversionem et baptismum*, in synagogis praedicabat Jesum, quoniam hic est Filius
 21 Dei [*v. notam*]. * Stupebant autem omnes qui audiebant, et dicebant :
 “ Nonne hic est, qui expugnabat in Jerusalem [*v. not. text.*] eos, qui
 invocabant nomen istud ; et *qui etiam* huc, *Damascum*, ad hoc venit
 22 ut vinctos illos duceret ad principes sacerdotum ” ? * Saulus autem

omnibus jam rejicitur. *Alii* apparitionem illam conversionemque ex ipso animo Sauli, jam remorsibus conscientiae puncto et dubiis vehementer agitato, et consequente commotione exstatica, declarare nitebantur. Sed hoc totum corrui, cum Paulus, qui solus sane testari potuit de iis quae in conscientia sua acta fuerant, de lucta illa interna, de dubiis, anxietate nihil prodat, imò oppositum testetur (cf. not. p. 202). Ast nuper A. Meyer (*Die Auferstehung Christi*, Tübingen 1905) hanc instantiam produxit (1) : Paulus fuisset corpore et mente ad visiones hallucinationesque pronus ; praeterea omnia dubia omnesque anxietates non in conscientia clara, verum in sic dicta sub-conscientia seu conscientia subliminali, inconscia (?) ponenda sunt : ea autem quae in ista *sub-conscientia* aguntur non cadunt sub conscientia, adeoque mirum non est Paulum de illis dubiis et anxietatibus praeviis ad suam conversionem nihil testari. At verò primum nullo modo probatur, dum contrà oppositum e tota Pauli vita appareat. Ad alterum quod spectat — datâ, non concessâ, hujusmodi conscientia subliminali, — si ipse Paulus, solus testis possibilis eorum quae in anima sua agi potuerunt illam praeparationem psychologicam cognoscere non potuit, quomodo nos ipsam cognoscemus ? — Indubium est hoc aliaque similia systemata ultimatim fundari in principio rationalistico miracula hujusmodi esse impossibilia vel incognoscibilia ; quod principium ut alibi docetur falsum est omnisque in hujusmodi rebus, inquisitionis historicae subversivum. Cf P. Ladeuze, *La Résurrection du Christ devant la critique contemporaine*, Louvain 1907.

- 20 *Filius Dei* hic significat *Messiam*, adeoque eodem sensu sumitur quo 3, 13 ὁ παῖς τοῦ Θεοῦ, uti ex v. 22 sequi videtur. Deinde, in libro *Actuum* Apostoli semper Jesum esse Messiam praedicant, sed, ut saepius animadvertimus, loquuntur de Messia non in sensu mere judaico, et de ipso talia dicunt quae evidenter supponunt eum non esse merum hominem. *Filius Dei* in N. T. interdum in toto rigore verborum dicitur Filius Dei stricte dictus, naturalis, a Deo Patre ab aeterno genitus cfr Mt 16, 16 ; 17, 5 ; et Ev. Jo passim ; a Synedrio quoque damnatus fuit Jesus quia sensu stricto *Filium Dei* se dicebat. E contextu res est discernenda. Cf. 13, 33.
 21 *In Jerusalem*. Plures, ut Blass, Weiss, Nestle etc. legunt *ἐς* : juxta hanc. l. indicatur etiam ex aliis oppidis in Jerusalem tractos, ibique in carcerem missos esse.

1. - His consonat Loisy, *L'Épître aux Galates*, 1916, p. 78 ; “ Sa [Pauli] pensée s'était remplie malgré lui de ce Christ qu'il combattait, et la même suggestion inconsciente, qui suscitait dans son imagination surchauffée l'image de Jésus, lui disait que cette apparition était Jésus lui-même ”.

confundebat Iudaeos, qui habitabant Damasci, affirmans quoniam hic est Christus.

- 23 * Cum autem implerentur dies multi, consilium fecerunt in unum
 24 Iudaei ut eum interficerent. * Notae autem factae sunt Saulo insidiae
 eorum. Custodiebant autem et portas die ac nocte, ut eum inter-
 25 ficerent. * Accipientes autem eum discipuli nocte, per murum dimise-
 runt eum, submittentem in sporta.
 26 * Cum autem venisset in Ierusalem, tentabat se iungere discipulis,
 27 et omnes timebant eum, non credentes quod esset discipulus. * Bar-

22. 'affirmans' *συμβιβάζων*. 25. post 'discipuli' gr. additur *ἀντοῦ*.

- 3 ss. Quod spectat ordinem chronologicum quo haec cum aliis factis in *Act* relatis cohaerent, v. notanda infra ad v. 31.

Narratio Actuum hoc loco complenda est ex iis quae ipse s. Paulus refert in *ep. ad Gal.*, 1, 15 ss. Nimirum post ministerium praedicationis exercitum Damasci (h. l. *Act*, vv. 19-22), abiit Paulus in Arabiam, et iterum reversus est Damascum (*Gal* 1, 17). Arabia illa bene intelligi potest regio Damasco ab oriente vicina. Quid ibi praestiterit explicite non dicit Paulus; et quidem communior est sententia eum in desertum Arabiae se recepisse ad praeparandum se, tum meditatione et opera propria, tum novis revelationibus, ad apostolatam futurum. Huic tamen sententiae objici potest: *a/* nihil indicat Paulum Arabiam illam cogitare ut desertam; — *b/* ex h. l. *Actuum* videmus Paulum *continuo*, i. e. statim apostolatam suum exercuisse praedicando in synagogis Damasci. — Unde satis probabilis videtur sententia plurium Patrum Paulum hic loqui de *Apostolatu* exercito in Arabia. Et revera: *a/* tam insigni miraculo vocatus ad Apostolatam, illum statim exercet Damasci; nonne illud in Arabia pergit? et nonne Damascum redit iterum ad exercendum ministerium? — *b/* nonne ille est sensus obviu*s ep. ad Gal*: Deus vocavit me ad evangelizandum, et statim, nullo homine consulto, abii in Arabiam: nonne ad evangelizandum? — *c/* vv. 21 ss. *ep. ad Gal*: eodem modo quo v. 17 dicit: *Abii in Arabiam*, et: *reversus sum Damascum* (ad praedicandum, cfr *Act*. v. 23), dicit v. 21: *Veni in partes Syriae et Ciliciae*: ad quid? Paulus explicite non dicit, sed mens ejus patet ex *Gal* v. 23: ad evangelizandum; nonne ergo eadem mens est supponenda v. 17: *Abii in Arabiam*? .. *Objicitur*: Sed *Actus* nil habent de hoc ministerio in Arabia. *Resp.*: *a/* sed etiam nihil habent de ipsa commoratione in Arabia; — *b/* An Lucas potuit aut voluit scribere relationem omnino completam ministerii Pauli? — *c/* Forte ignoraverit vel omiserit ministerium in Arabia sive quia brevius (*L a g r a n g e*, in h. l. *ep ad Gal.*), sive quia sine magno successu (s. *H i e r o n.*), sive — et haec explicatio omnem difficultatem ex silentio *Act* circa commorationem Damasco perfecte diluit — quia regio ubi Paulus praedicavit erat proxima Damasco et a Luca comprehenditur eadem notitia de ministerio *Damasci*. — Quamdiu in Arabia manserit, non omnino definire possumus; hoc tantum novimus eum postea rediisse Damascum, et circiter *post tres annos* (ut videtur a conversione ejus numerandos) Hierosolimam petiisse.

- 24 *Custodiebant*. In *II Cor* 11, 32, ubi ipse Apostolus facti illius meminit,

nedum inde perterreretur, contra multo magis convalescebat, animos sumebat semper majores in evangelio praedicando et confundebat Judaeos, qui habitabant Damasci, 'coagmentatione argumentorum demonstrans' quoniam hic, Jesus Nazarenus, est Christus, Messias olim promissus. — Ex hinc abiit in Arabiam et rediit Damascum (Gal 1, 15 ss.).

Saulus fugit Damasco.

- 23 * Cum autem implerentur, *cum transacti essent* dies multi, *circiter tres anni inde ab ejus conversione et priore praedicatione in Damasco* (Gal 1, 18), consilium fecerunt in unum Judaei ut eum interficerent.
- 24 * Notae autem factae sunt Saulo insidiae eorum. Custodiebant [*v. not.*] autem et portas die ac nocte, *ne evaderet, sed* ut eum interficerent.
- 25 * Accipientes autem eum discipuli 'ejus' nocte, per murum, *per aperturam muri, per fenestram* (II Cor 11, 33) *domus alicujus muro innixae*, dimiserunt eum, submittentes in sporta.

Saulus praedicat Hierosolymis; abit Tarsum.

- 26 * Cum autem *post tres illos annos, prima vice post conversionem* (Gal 1, 14), venisset in Jerusalem, tentabat se jungere discipulis, *et signanter inire relationes cum Petro* (Gal 1. c.) et omnes timebant eum,
- 27 non credentes quod esset discipulus. * Barnabas autem apprehensum

portarum custodia *ethnarchae regis Nabataeorum Aretae* tribuitur, quia Judaei id fecerunt auctoritate ejus, sc. cum ejus militibus, vel saltum ethnarcha id fecit Judaeis rogantibus et instigantibus. Aretas quidem non videtur rex fuisse *Damasci* ante mortem Tiberii (a. 37), quia ad provinciam Syriae tunc pertinebat civitas illa (numismata enim habemus quibus nomina Damasci et Tiberii inscripta sunt); sed facile fieri potuit ut sub Caligula, Tiberii successore, Aretas Damascum a Romanis dono vel armis obtinuerit. Cf. Schuerer, *o. c.*, 1, p. 736; 2, p. 82, 119; Steinmann, *Bibl. Zeitschrift*, 1909, pp. 174 ss.; 312 ss. Damascum regebat per *ethnarcham*, praefectum.

- 25 *Accipientes* pleonastice ponitur: cf. notata ad 8, 26.
- Paulus fugit "quia et semetipsum, quem profuturum multis noverat, vidit posse deficere [*morti tradi*], et aut nullis se ibi aut paucis prodesse. Secessum autem a certamine petiit, pugnaturus felicius ad alia se bella servavit (s. Greg. Moral, 31, 14)."
- 26 *Jerusalem* ivit (prima vice post conversionem), ut Petrum coram cognosceret, non ut ab Apostolis instrueretur vel apostolatium, quem jam a Christo tenebat, acciperet Gal 1, 18.

Timebant eum. Nec mirum, si attendas *qualis* persecutor Saulus notus fuerit in urbe 8, 3; 9, 1, 2. Fere impossibile est nullam de Sauli conversione notitiam ad christianos Hierosolymitanos pervenisse, neque hoc asseritur (cfr Gal 1, 22 s.): sed rumores ea de re facile suspectos habuerint; quod facilius adhuc intelligeretur si Paulus per integrum fere triennium in Arabia latuisset, quin Hierosolymis aliquid de eo audierint. Forte quidam suspicabantur esse simulationem, ut eo certius sectatores Christi cognosceret ac persequeretur. Unde non mirum fideles quibus se conjungere volebat Paulus (v. 26), esse circumspectos quousque fuerit per Apostolos ipsis praesentatus.

- nabas autem apprehensum illum duxit ad Apostolos : et narravit illis quomodo in via vidisset Dominum, et quia locutus est ei, et
 28 quomodo in Damasco fiducialiter egerit in nomine Iesu. * Et erat cum illis intrans, et exiens in Ierusalem, et fiducialiter agens in
 29 nomine Domini. * Loquebatur quoque Gentibus, et disputabat cum
 30 Graecis : illi autem quaerebant occidere eum. * Quod cum cognovissent fratres, deduxerunt eum Caesaream, et dimiserunt Tarsum.
 31 * Ecclesia quidem per totam Iudaeam, et Galilaeam, et Samariam habebat pacem, et aedificabatur ambulans in timore Domini, et consolatione sancti Spiritus replebatur.

27. 'fiducialiter egerit' ἐπαρρησιάζατο. — 28. 'fiducialiter agens' παρρησιάζόμενος. — 29. Vox 'Gentibus' in nullo codice graeco nullaue versione antiqua, aethiopica excepta, imo ne in omnibus quidem exemplaribus latinis comparat : ideo habenda est tamquam glossema verbi Ἑλληνιστάς. — 'cum Graecis' πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς. — 31. post 'quidem' additur gr. οὖν. — 'consolatione ... replebatur' τῇ παρακλήσει ... ἐπληθύνετο.

- 27 *Barnabas*, Levita ille Cyprius de quo 4, 36 s. et 9, 25 s : facile suspicamus olim jam Barnabam inter et Saulum quandam exstis-
 28 se vitae necessitudinem aut amicitiam, ita ut Sauli conversionem certo cognosceret.

Ad Apostolos. Lucas hic cogitat *Apostolos* velut organon suprema auctoritate praeditum in Ecclesia et Hierosolymis continuo degens, nec ullo modo innuit omnes tunc temporis fuisse praesentes. Cfr Ramsay, *St Paul*, p. 381 ; P. Rose, p. 93.

- 28 Quod Paulus per quindecim dies conversatus fuerit in Ierusalem, non impedit quominus per reliquas Ecclesias Iudaeae manserit facie ignotus, et quod unice famam ipsius praedicationis audierint. Cfr *Gal* 1, 22.

- 29 *Hellenistae* intelliguntur *Iudaei* illi qui non erant Palaestinenses, quorum lingua vernacula erat graeca (cf. 6, 1), non *proselytae*, a fortiori non *Gentiles*.

Profectus Pauli ex Ierusalem infra 22, 17 alia ratio traditur : nempe Saulo visio facta est, qua ipse comperit praedicationem suam a Hierosolymitanis bene accipiendam non fore, atque ideo eundum esse ad Gentiles (*in nationes longe*). Verum, nulla habetur inter utramque narrationem *oppositio* : quum enim Iesus in visione Paulo diceret : *Festina et exi velociter ex Ierusalem, quoniam non recipient testimonium tuum de me*, tacite jam innuebat pericula a Iudaeis in eum imminere.

- 30 *Caesaream*, sc. Palaestinae, ad mare Mediterraneum sitam. Indubium videtur Paulum via maritima Tarsum rediisse, minime vero, ut multi volunt, ob *Gal* 1, 21, transeundo Syriam. — Quod autem *Gal* 1, 21 dicitur Paulum a Ierusalem venisse "in partes [in regiones] Syriae et Ciliciae", optime intelligitur de ministerio quod post paucos menses, quaesitus a Barnaba, inchoavit primo Antiochiae, per integrum annum, et deinde, per plures annos, in Syria et Cilicia. Rec. dicta in *Introd.*, p. 89.

- 31 *Ecclesia*, in singulari : etenim omnes communitates christianae jam quasi unum corpus spectantur. *Aedificabatur* : non videtur agi de incremento quoad numerum fidelium, quibus nimirum, tamquam vivis lapidibus Ecclesiae aedificium in molem quotidie majorem exstruebatur ; de hoc enim incremento dicitur in 2^a parte vers.

Timor Dei vel *Domini* (hebr. *jirath Jehovah*), quemadmodum *timere*

- illum, cum benevole excepisset illum, duxit ad Apostolos qui tunc Jerosolymis erant, *np. ad Petrum et Jacobum* (Gal 1, 17 ss.), et narravit illis quomodo in via vidisset Dominum, et quia locutus est ei *per Ananiam*, et quomodo in Damasco 'magna intrepiditate usus fuerit' in
 28 *praedicando* nomine Jesu. * Et, *exinde per quindecim dies* (Gal 1, 18), erat cum illis *Apostolis et Christianis*, intrans et exiens, *familiariter conversans* in Jerusalem, et 'intrepide procedens' in *praedicando*
 29 nomine Domini. * Loquebatur quoque [Gentibus,] et disputabat 'cum
 30 Hellenistis'; illi autem quaerebant occidere eum. * Quod cum cognovissent fratres. deduxerunt eum Caesaream *ad mare* et dimiserunt eum in urbem natalem Ciliciae, Tarsum. — Ipse quoque Paulus visione supernaturali de relinquenda Jerusalem monitus fuerat (22, 17-19).

III. CONVERSIO IPSORUM GENTILIUM, 9, 31-11, 30.

Prodromi historici: Ministerium Petri per Palaestinam, 9, 31-43.

Felix status Ecclesiae in Palaestina.

- 31 * Ecclesia quidem, *remoto magno adversario Saulo*, 'ergo' per totam Judaeam et Galilaeam et Samariam, *per totam Palaestinam cis-jordanicam*, habebat pacem, et aedificabatur, *in perfectio ne christiana progrediebatur*, ambulans, *vivens* in timore Domini, *in cultu et pietate erga Deum*; et 'adhortatione, excitatione interiori' sancti Spiritus multiplicabatur'.

Deum, saepe in sacris Litteris improprie sumitur pro *cultu Dei*, *colere Deum*, *ipsi servire*, *pie ac sancte vivere*. Sic Ps 111, 1 *Beatus vir qui timet Dominum*, ille nempe qui in mandatis ejus cupit nimis, qui Dei mandata valde (*nimis*) diligit (*cupit*), qui ea pleno corde observat. Idem sensus est Eccli 1, 16 *Initium sapientiae timor Domini*, i. e. cognitio et cultus veri Dei principium est omnis verae sapientiae. Pariter in *Magnificat*: *Misericordia ejus* (Dei) *a progenie in progenies timentibus eum*, i. e. super eos qui religiose ipsum colunt.

- 32 ss. Quaeritur quonam ordine chronologico inter se sint componenda ea quae de Petro et de Paulo referuntur. — Paulum fuisse conversum vere a 36 ut indubium admitti potest (v. *Introd.*, p. 88, 94); unde a. 39 Hierosolymam tenderit "videre Petrum" (Gal 1, 18), ibique praedicaverit Iudaeis Hellenistis (Act 9, 29). An postea tantum, post profectum Pauli locum habebit factum Cornelii? Equidem facta *hoc ordine* *narrantur* a s. Luca; ast tum ex Evangeliiis, tum ex pluribus locis Actuum, apparet hoc non necessario demonstrare s. Lucam affirmare facta *hoc ordine contigisse* (1). Unde nil obstat quominus, si rationes quaedam illud suadent, ordini narrationis alium ordinem chronologicum praeferamus. Et revera, salvo utique meliori, videtur ordini narrationis s. Lucae nonnihil posse objici. Etenim si Paulus vel in via Damasci vel saltem primo tempore -- infra tres primos annos -- a sua conversione, divinitus accepit sub-

1. — Recole dicta in *Introd.*, p. 37, de sic dicta *methodo eliminationis* a s. Luca non infrequenter applicata.

- 32 * Factum est autem, ut Petrus dum pertransiret universos, deve-
 33 niret ad sanctos, qui habitabant Lyddae. * Invenit autem ibi homi-
 nem quendam, nomine Aeneam, ab annis octo iacentem in grabato,
 34 qui erat paralyticus. * Et ait illi Petrus : Aenea, sanat te Dominus
 35 Iesus Christus : surge, et sterne tibi. Et continuo surrexit. * Et
 viderunt eum omnes, qui habitabant Lyddae, et Saronae : qui
 conversi sunt ad Dominum.
- 36 * In loppe autem fuit quaedam discipula, nomine Tabitha, quae
 interpretata dicitur Dorcas. Haec erat plena operibus bonis, et
 37 eleemosynis, quas faciebat. * Factum est autem in diebus illis, ut
 infirmata moreretur. Quam cum lavissent, posuerunt eam in coena-

32 ss.) stantiam Evangelii sui ; si in specie, ut videtur admittendum, tunc per divinam revelationem novit justitiam et salutem esse independentem a lege mosaica, sed per fidem in Christum obtinendam ; si jam tunc novit Gentiles, quin transeat per circumcisionem et Iudaismum esse ad fidem christianam convertendos (*Gal* 1-2), — nonne tres annos postea, adveniens Hierosolymam, eo fine ut “ videret (*ἵστορῆσαι*) Petrum ” (*pour s'entretenir avec Pierre*; — *L a g r a n g e*), — per Barnabam ad Apostolos, in specie ad Petrum adductus, — ore Barnabae enarrasset “ illis quomodo in via vidisset Dominum, et quia [Dominus] locutus est ei ”, — per quindecim dies “ cum illis [Apostolis] intrans et exiens in Jerusalem ”, et intrepide fidem ibidem praedicans, — nonne hanc tam momentosam et inauditam suam notitiam communicasset cum Petro et cum aliis apostolis ? Et hoc eo magis quod, currente illa quindena dierum quibus debebat in civitate, nova exstasi pertinaciam Iudaeorum agnovit et vocationis suae ad apostolatam gentilium confirmationem acceperit (*Act* 22, 17-20). Imo nonne v. 29 satis clare innuit Paulum de hac Gentilium vocatione disputasse cum aliis quoque, nimirum cum Hellenistis (*Le C a m u s*, *L'Œuvre des Apôtres*, 1, pp. 215 s.) ? Si autem Petrum edocuit — et nonne jam hoc satis incongruum apparet ? — quare debet adhuc Deus Petro iterare revelationem ? et quomodo Petrus in tota illa historia conversionis Cornelii apparet adhuc perfecte ignarus de illa immediata vocatione gentilium ? — Quomodo illa conversio Cornelii accipitur ab Apostolis et fratribus tamquam aliquid omnino inauditum (11, 1 ss.) ? Quare Petrus in justificatione sua nullam habet allusionem ad audita a Paulo ? — His aliisque perpensis videtur dicendum conversionem Cornelii, sicut sane etiam justificationem illius facti a Petro Hierosolymis praestitam, chronologice reponendam esse *ante* adventum Pauli in Jerusalem, adeoque ante a. 38-39. — Haec conclusio exinde confirmatur quod juxta 9, 31 ss., videtur s. Petri peregrinationem per omnes sanctos reponendam esse in illa periodo pacis quae statim subsecuta est conversionem Pauli ; ex altera parte videtur factum conversionis Cornelii cum dicta peregrinatione indivulse esse connexum (cfr 19, 43-10, 1 ss.) ; unde etiam hoc factum non videtur posse tempore tardiori reponi. — Unde s. Lucas hic quoque applicuerit *methodum* suam *eliminationis* : quum 9, 1 inchoasset narrare de conversione Pauli, huic narrationi alia adhuc facta quae eidem Paulo sequenti tempore contigerunt adnectit : tres annos commorationis Pauli Damasci (et in Arabia), fugam ex Damasco.

Universam Ecclesiam Petrus visitat.

- 32 * Factum est autem ut Petrus, dum, *tamquam pastor supremus*, pertransiret et *visitaret christianos* universos *per Palaestinam* dispersos, deveniret ad sanctos, *ad christianos* qui habitabant Lyddae.

Lyddae sanat paralyticum.

- 33 * Invenit autem ibi hominem quendam, nomine Aeneam, ab annis
34 octo jacentem in grabato, qui erat paralyticus. * Et ait illi Petrus :
“ Aenea, sanat te Dominus Jesus Christus ; surge, et *in ostensionem sanitatis tuae*, tu ipse sterne tibi *lectum tuum*.” Et continuo surrexit.
35 * Et viderunt eum *sanatum* omnes, *i. e. multi* qui habitabant Lyddae et *in planitie* Saronae ; qui conversi sunt ad Dominum.

In Joppen resuscitat Tabitham.

- 36 * In Joppe autem fuit quaedam discipula, nomine *aramaico* Tabitha, quae interpretata, *quod nomen graece translatus* dicitur Dorcas. Haec erat plena operibus bonis et *in specie* eleemosynis quas faciebat.
37 * Factum est autem in diebus illis ut infirmata moreretur. Quam cum lavissent, posuerunt eam in coenaculo, *in conclavi superiori*.

iter in Jerusalem, fugam ex Jerusalem et adventum Tarsum. His narratis s. Lucas in narratione sua retrograditur et describit prosperitatem qua gaudebat Ecclesia post conversionem Pauli (9, 31), itinera apostolica Petri per universos sanctos (9, 32-43), conversionem Cornelii (10-11). Cfr notanda ad 11, 19.

- 32 *Petrus pastor universalis* ipse hactenus in ecclesia Jerosolymitana, quae tunc aliarum mater et princeps erat, permanserat, ut eam adversus persecutionis procellam tutaretur : verum, cum Salvator omnes Ecclesias regendas ei commisisset, pace illa usus est ut suo regiminis universalis munere fungeretur ; saltem ut universalitatem sui muneris inciperet, nempe *relate ad Judaeos, pertranseundo universos* fidelium coetus, per varias Palaestinae partes dispersos, tamquam *supremus pastor* singulos greges invisens ; aut tamquam dux quidam exercitus singulas cohortes, huc illucve disseminatas, perlustrans.

Lydda, postea Diospolis dicta, haud procul a Joppe et a mari Mediterraneo, duplicis diei itinere ab Hierosolymis distabat.

- 33 *Aeneas* : judaeus hellenista erat, ut ex graeco nomine apparet ; cum a Petro visitetur et nomen D. J.-C. novisse videatur, christianus fuerit.
35 *Omnes*, saepe hyperbolice adhibetur a Luca, in *Act* et in *Evangelio* Ideo in paraphr. vertimus : *multi*.

Sarona vel *Saron*, nomen erat planitiei magnae et fertilis, quae juxta mare Mediterraneum a Joppe usque ad Caesaream sese extendit.

- 36 *Joppe*, nunc *Jaffa*, portus Mediterranei maris, distans a Lydda 15 millibus metrorum (*Jon* 1, 3).

Δορκάς, gall. *gazelle* : cognomen Judaeis non erat insolitum ; ast ratio ejusdem non patet. Tabitha fuerit virgo (vel vidua ?) Deo consecrata, cui familia alia non erat quam pauperes Christi (v. 39), cujusque vita bonis erat operibus dedita tota : quales deinceps, ad commune societatis bonum, per omnia Ecclesiae saecula repertae sunt innumerae : prima hic in Ecclesia apparet *soror charitatis*. — Quam simplex et puchra narratio haec.

- 38 culo. * Cum autem prope esset Lydda ad Ioppen, discipuli audientes
quia Petrus esset in ea, miserunt duos viros ad eum, rogantes : Ne
39 pigriteris venire usque ad nos. * Exurgens autem Petrus venit cum
illis. Et cum advenisset, duxerunt illum in coenaculum : et circum-
steterunt illum omnes viduae flentes, et ostendentes ei tunicas, et
40 vestes, quas faciebat illis Dorcas. * Eiectis autem omnibus foras :
Petrus ponens genua oravit : et conversus ad corpus, dixit : Ta-
bitha, surge. At illa aperuit oculos suos : et viso Petro, resedit.
41 * Dans autem illi manum, erexit eam. Et cum vocasset sanctos,
42 et viduas, assignavit eam vivam. * Notum autem factum est per
43 universam Ioppen : et crediderunt multi in Domino. * Factum est
autem ut dies multos moraretur in Ioppe, apud Simonem quandam
coriarium.

CAPUT X

- 1 Vir autem quidam erat in Caesarea, nomine Cornelius, Centurio
2 cohortis, quae dicitur Italica, * religiosus, ac timens Deum cum

39. 'flentes' *κλιόνου*. — 'tunicas et vestes' *χιτῶνας καὶ ἱμάτια*. — 'illis' *μετ' αὐτῶν* *οὐσα*. — 10, 1. 'erat' deest gr.; una est phrasid cujus verbum v. 3 occurrit. — 'centurio', gr. sine art.

- 38 An sperabant Tabithae suscitationem ? An unice Petrum advocant qui
consoletur Ecclesiam et pauperes in luctu suo ?
- 39 *Circumsteterunt... flentes et ostendentes* etc. Eloquentissima sane erat
supplicatio illa muta. *Quas faciebat* : mos erat in Oriente ut mulieres,
etiam divites, telam texerent vestesque conficerent. Videsis *Comm. s. Mt*
4a ed, p. 1321.
- 40 Fecerit Petrus omnes exire ne inter pias preces turbaretur : cf. *Mt* 9,
24 et 25 ; *Mc* 5, 40.
- 41 *Accommodatio pastoralis*. Quae fecit s. Petrus ut Tabitham ad vitam
revocaret, figuram quamdam referunt eorum quae nos sacerdotes perfici-
cere debemus ut peccatores ad vitam gratiae reducamus : etenim Aposto-
lus 1° Deum precatur, humiliter (*genuflexus*) et enixe quidem, omnibus
causis, quae mentis attentionem impedirent, diligenter motis ; 2° mu-
lierem mortuam alloquitur, dicens *Surge !* 3° jam resurgenti manum dat,
ut eam adhuc debilem adjuvet ; tandem 4° eam non dimittit antequam
in pristinum statum eandem penitus restituerit, rursumque adjunxerit
societati fidelium. Quae quidem omnia peccatorum conversioni facile
accommodari, nemo non videt.
- 43 Apud Judaeos *coriarii* propter materiale artis immunditiam despectui
erant ; non tamen erat ars legaliter prohibita, nam mundorum animalium
occisorum ad usus sacros vel profanos, contactus non proscribatur.
Despectum illum pedibus conculcat Petrus.
- 10, 1 ss. Coeperat doctrina et Ecclesia Christi inter Judaeos spargi ; inde tran-
sierat etiam ad Samaritanos, qui quasi intermedii erant Judaeos inter
et Gentiles, Judaeisque valde exosi (v. supra, 8, 5-13) ; miraculo jam
converterat Jesus Saulum eumque sibi assumpserat in instrumentum elec-
tum ad conversionem gentilium (9, 1-30). — Adhuc tamen semper Eccle-
sia ad Gentiles non transierat (de conversione eunuchi Aethiopis cfr

- 38 * Cum autem prope esset Lydda ad Joppen, discipuli, audientes quia Petrus esset in ea, miserunt duos viros ad eum, rogantes: " Ne
39 pigriteris, *ne cuncteris, sed velis citò* venire usque ad nos." * Exurgens autem Petrus venit cum illis. Et cum advenisset, duxerunt illum in coenaculum; et circumsteterunt illum omnes *pauperes* viduae, 'alta voce flentes' et ostendentes ei tunicas, *vestes inferiores*, et vestes, *vestes superiores*, quas faciebat 'dum erat cum illis', Dorcas.
- 40 * Ejectis autem omnibus foras, Petrus ponens genua oravit; et *deinde* conversus ad corpus, dixit: " Tabitha, surge " ! At illa aperuit
41 oculos suos; et viso Petro, resedit. * Dans autem illi manum, erexit eam. Et cum vocasset sanctos, *christianos*, et *in specie* viduas, assignavit, *exhibuit* eam *ipsis* vivam.
- 42 * Notum autem factum est *miraculum istud* per universam Joppen;
43 et crediderunt multi in Domino. * Factum est autem ut dies multos moraretur in Joppe, apud Simonem quendam, coriarium.

2. Conversio Cornelii ethnici, 10, 1-48.

Visio Cornelii de mandando Petrum.

- 1 * Vir autem quidam [erat] in Caesarea *Palaestinensi*, nomine Corne-
2 lius, centurio 'quidam' cohortis quae dicitur Italica, * religiosus, ac

dicta ad 8, 4-40 et in specie 27), nisi quatenus Gentiles prius ad Iudaismum conversi et per circumcisionem in populum iudaicum cooptati, sic poterant Christo nomen dare. — Ast factum jam continget summi momenti in historia Ecclesiae: ejus enim *catholicitas* jam inchoatur; sese separat a nationalismo iudaico, portasque suas latas aperit *Gentilibus*. Equidem audierant Apostoli et admiserant docendas esse omnes gentes; sed quomodo fiet istud? Quomodo enim poterunt unquam Apostoli, Iudaeo-christiani cum sint, inire relationes cum illis " canibus et immundis " ? Manebat hucusque mysterium. Equidem gentiles ad Iudaismum conversos adire poterant Apostoli; sed de innumeris illis aliis quid fieret? — Ideo etiam duo viri, qui in facto hoc interveniunt, singulari providentia a Deo electi fuerunt: *Cornelius* enim Romanus et miles personam mundi ethnici apte refert, et *Petrus*, Apostolorum princeps totiusque Ecclesiae caput, Ecclesiam legitime repraesentat. Ipse omnium primus Iudaeis Evangelium praedicaverat; omnium primus quasi officiali modo praedicabit et Gentilibus, et publice decernet Legis mosaicae observantiam ad salutem non requiri nec esse Gentilibus imponendam. — Haec tamen non obstant quominus jam antea, in ipsa conversione sua vel in visionibus subsequentibus, divinitus edoctus fuerit Paulus Apostolus gentilium, circa illam doctrinam quam praeprimis sub nomine sui Evangelii designabit, nempe circa vocationem *immediatam* Gentilium. Cfr Gal 1, 16 ss.

Momentum hujus conversionis Cornelii elucebit ex dicendis infra, in duplici *Excursu* capiti 15 adjungendo.

- 1 Non agitur de *Caesarea Philippi*: haec longius aberat, quam ut itinere unius diei cum dimidio ad eam ab oppido Joppe perveniri posset, cf. v. 9. *Cornelius* libertus gentis romanae Corneliorum, vel forsitan ex ipsa gente oriundus, certe civis romanus, utpote exercitui praefectus.

- omni domo sua, faciens eleemosynas multas plebi, et deprecans
 3 Deum semper : * is vidit in visu manifeste, quasi hora diei nona,
 4 Angelum Dei introeuntem ad se, et dicentem sibi, Corneli. * At ille
 intuens eum, timore correptus, dixit : Quid est, Domine ? Dixit
 autem illi : Orationes tuae, et eleemosynae tuae ascenderunt in
 5 memoriam in conspectu Dei. * Et nunc mitte viros in Ioppen, et
 6 accersi Simonem quendam, qui cognominatur Petrus : * hic hospita-
 tur apud Simonem quendam coriarium, cuius est domus iuxta mare :
 7 hic dicet tibi quid te oporteat facere. * Et cum discessisset Angelus,
 qui loquebatur illi, vocavit duos domesticos suos, et militem metuen-
 8 tem Dominum ex his, qui illi parebant. * Quibus cum narrasset
 omnia, misit illos in Ioppen.
 9 * Postera autem die iter illis facientibus, et appropinquantibus
 civitati, ascendit Petrus in superiora ut oraret circa horam sextam.

3. 'Is' deest gr.; vide notam text. ad v. 1. — 4. 'intuens' ἀτενίσας. — post 'eum', gr. additur: καὶ. — 6. 'hic dicet tibi quid te oporteat facere': haec verba absunt in aliis antiquis versionibus et in plerisque codd. graecis; idipsum tamen vel aliquid simile ab angelo dictum fuit, ut patet ex 11, 14. — 7. 'militem' gr. absque art. — 'ex his qui illi parebant' τῶν προσκατατρούντων αὐτῷ. — 9. 'in superiora' ἐπὶ τὸ δῶμα.

Centurio, ἑκατοντάρχης, qui *centum* militibus praeerat (saltem olim, quando nomen datum fuit). De hac voce et reliquis hujus v. cf. supra p. 70.

- 2 *Religiosus* εὐσεβής, pius (2, 5) et timens Deum, cf. p. 78 s. Idololatriae renuntiaverat, et Deum Judaeorum colebat; non tamen erat per circumcisionem in populum judaicum insertus: gentilis erat (v. 28, 34, 35; 11, 1, 3, 18; 15, 7). — De Jesu ejusque doctrina et vita non poterat non audisse, utpote habitans in Palaestina et in specie Caesareae ubi jam praedicaverit Philippus diaconus; cfr 8, 40. Fuit homo animo sincerus, desiderans et quaerens veritatem, eamque orationibus et bonis operibus a Deo postulans: cfr v. 4.

Plerorumque ss. Patrum sententia est, Cornelium jam ante Baptismum fide et bonis operibus in statu gratiae fuisse; quod innuunt verba s. Petri v. 35. — Unde sequitur ipsum justificatum esse absque fide *explicita* in Christum. Hoc tamen non probat talem fidem hodie non esse de necessitate *medii* ad salutem: necessitas enim illa neminem adstringere potuit, nondum Evangelium satis promulgato.

- 3 *Vidit. Visio divina* triplex distinguitur: a/ mentalis vel realis, b/ in somno vel inter vigilandum, c/ in exstasi vel cum usu sensuum exteriorum. Visio Corneli fuit a/ *realis*, per *rem* aliquam (sc. angelum in corpore assumpto) oculis ejus divinitus oblatam; non *mentalis* tantum, seu per rerum *imagines* a Deo humanae menti informatas, ut erat visio Petri v. 10-17; b/ *vigilans*, non, ut Joseph, Mt 2, 13, *dormiens*: vidit enim *manifeste*: et c/ *sensibus corporis exterioribus utebatur*, non autem, ut Paulus Act 22, 17, in *extasim* raptus erat. — *Hora diei nona*, seu nostra tertia pomeridiana solebant Judaei orare: Cornelius et ipse hunc morem secutus fuerit.

- 5 *Et nunc*, dictio *concludentis*, quae valet *itaque* (flandrice *nu dan*) *Accersi Simonem*. Conveniens plane erat ut s. Petrus, Apostolorum

- timens Deum cum omni domo, *cum omni familia domestica* sua, faciens eleemosynas multas plebi *judaicae* (v. 22), et deprecans Deum
- 3 semper, — * [Is] vidit, in visu, manifeste, quasi, *circiter* hora diei nona,
- 4 Angelum Dei introeuntem ad se, et dicentem sibi: “Corneli!” * At ille ‘fixis oculis intuens’ eum ‘et’ timore correptus, dixit: “Quid est, Domine?” Dixit autem illi: “Orationes tuae et eleemosynae tuae ascenderunt in memoriam in conspectu Dei: *fecerunt ut Deus tui benigne recordaretur et monstrare dignaretur quid agere debeas.*
- 5 * Et nunc *ergo* mitte viros in Joppen, et accersi Simonem quandam,
- 6 qui *cognominatur* Petrus: * hic hospitatur apud Simonem quandam coriarium, cujus est domus juxta mare; [hic dicet tibi quid te oporteat facere]”
- 7 * Et cum discessisset Angelus qui loquebatur illi, vocavit *Cornelius* duos domesticos suos, et ‘aliquem’ militem metuentem Dominum ‘ex his
- 8 qui speciali modo ipsi’adjuncti erant’. * Quibus cum narrasset omnia, misit illos in Joppen, *ique eadem adhuc die profecti sunt* (cfr v. 30).

Visio Petri de manducandis immundis.

- 9 * Postera autem die, iter illis facientibus, et appropinquantibus civitati, ascendit Petrus ‘in tectum’ ut, *juxta mores Judaeorum*, oraret

princeps, totiusque Ecclesiae caput, qui primus omnium post Christum praedicaverat Judaeis, *Gentilibus* etiam Evangelium primus nuntiaret, ac publice decerneret Legis mosaicae observantiam non requiri ad salutem, proinde eam Gentilibus imponendam non esse. (Non agebatur proprie de *Judaeis* a Lege liberandis). Ideo certe noluit Deus ut Cornelius Philip-pum evangelistam, qui Caesareae habitabat (8, 40; 21, 8), vocaret, sed Petrum. In *Evang.* et in *Act.* Petrus est ubique primus.

Theol. Obiter nota ex hoc loco sequi falsum esse quod adversarii nostri contendunt Petrum in N. T. sisti tamquam apostolum Judaeorum tantum, non tamquam doctorem universalem, seu *primate*m cui omnes christiani commissi fuerint. Verum quidem est ipsi praesertim adscribi praedicationem apud Judaeos, eumque ita distingui a s. Paulo cui imprimis conversio gentilium a Christo demandata fuit. *Act* 9, 15 *Ut portet nomen meum coram gentibus* etc., *Act* 22, 21 *Ego in nationes longe mittam te.* Ideo ipsemet Paulus sese vocat *doctorem gentium* (I *Tim* 2, 7), et ait *qui operatus est Petro in Apostolatam circumcisionis, operatus est et mihi inter gentes* (Gal 2, 8). Sed ista omnia sumi non possunt *exclusive*: nam Paulus saepissime praedicavit *Judaeis*, imo in itineribus suis apostolicis semper *Judaeis* primum praedicabat; Petrus autem hic in *Act.* primus praedicat *Gentilibus*, et in Conc. Jerosolymitano decernit *Gentiles* admittendos esse.

- 9 Profecti circa vesperam (v. 3) *postera die* circa meridiem advenerunt isti: revera Joppen inter et Caesaream distantia erat 30 mill. Roman., circiter 50 kilom. nostris, itinere pedestri circiter 15 horis.

In tectum: quod apud Orientales solet esse planum (*plate-forme*) Quod diximus ad 1, 13, de coenaculo in superiore domus parte, tamquam loco piis precibus et meditationibus aptiore, ad ipsum etiam tectum referamus oportet.

- 10 * Et cum esurirét, voluit gustare. Parantibus autem illis, cecidit
 11 super eum mentis excessus : * et vidit caelum apertum, et descen-
 dens vas quoddam, velut linteam magnum, quattuor initiis submitti
 12 de caelo in terram, * in quo erant omnia quadrupedia, et serpentina
 13 terrae, et volatilia caeli. * Et facta est vox ad eum : Surge Petre,
 14 occide, et manduca. * Ait autem Petrus : Absit Domine, quia
 15 numquam manducavi omne commune, et immundum. * Et vox
 iterum secundo ad eum : Quod Deus purificavit, tu commune ne
 16 dixeris. * Hoc autem factum est per ter : et statim receptum est
 vas in caelum.
- 17 * Et dum intra se haesitaret Petrus quidnam esset visio, quam
 vidisset : ecce viri, qui missi erant a Cornelio, inquirentes domum
 18 Simonis, astiterunt ad ianuam. * Et cum vocassent, interrogabant,
 19 si Simon, qui cognominatur Petrus, illic haberet hospitium. * Petro
 autem cogitante de visione, dixit Spiritus ei : Ecce viri tres quaerunt
 20 te. * Surge itaque, descende, et vade cum eis nihil dubitans : quia
 21 ego misi illos. * Descendens autem Petrus ad viros, dixit : Ecce
 ego sum, quem quaeritis : quae causa est, propter quam venistis ?
 22 * Qui dixerunt : Cornelius Centurio, vir iustus, et timens Deum,
 et testimonium habens ab universa gente Iudaeorum, responsum
 accepit ab Angelo sancto accersire te in domum suam, et audire
 23 verba abs te. * Introducens ergo eos, recepit hospitio.
- Sequenti autem die surgens profectus est cum illis : et quidam
 24 ex fratribus ab Ioppe comitati sunt eum. * Altera autem die introivit
 Caesaream. Cornelius vero expectabat illos, convocatis cognatis
 25 suis, et necessariis amicis. * Et factum est cum introisset Petrus,

10. 'cum esuriret' ἐγένετο ... πρόσπεινος. — 'cecidit' ἐγένετο. — 11. 'vidit' θεωρεῖ. —
 17. 'inquirentes' διερωτῆσαντες. — 25. 'Et factum est cum introisset Petrus' Ὡς δὲ
 ἐγένετο τοῦ εἰσελθεῖν τὸν Πέτρον.

- 10 *Mentis excessus* : ἔκστασις, proprie *dimotio e loco vel statu in quo quis vel quid est* (ab ἐξίστημι, de statu dejicio) ; inde *mentis alienatio, exstasis* qualis Petro contingit haec erat : animus ejus *per motionem supernaturalem* a corpore quasi alienatur, et rapitur ad contemplationem rerum intelligibilium, aut (sicut hic) imaginum quae *divinitus* ei informantur. Cf. II Cor 12, 2-4, ubi narratur s. Paulum ad tertium coelum raptum fuisse.
- 11 *Vas* : cfr notam ad 9, 15.
 Ἰᾶς pro παντόδατος : omnigenus. Cf. Beelen, *Gramm. graec. n. T.* § 17, 10. Cf. 9, 35.
- 14 *Numquam... omne* : hebraismus pro *numquam... aliquid, nihil umquam*. Cfr Ps, 48, 18. *Commune*, idem ac *immundum* : ita vocabatur a Iudaeis, quia ejus usus *communis* erat etiam ceteris gentibus. Cf. Mc 7, 5 *communibus manibus manducare*. Prohibitio, Iudaeis facta, manducandi quaedam animalium genera, sapientissime statuta fuerat, ut populus Israeliticus, adeo carnalis atque ad falsorum numinum cultum proclivis, a nimia familiaritate cum Gentilibus arceretur. Cfr ad Lev 11, 4 ss. ;

- 10 circa horam sextam, *circa meridiem*. * Et cum 'valde esuriret', voluit gustare, *cibum sumere*. Parantibus autem illis, 'venit' super eum mentis excessus, *exstasis*; * et 'videt' caelum apertum, et descendens vas, *objectum* quoddam, velut linteum magnum, quattuor *suis* initiis *seu* 12 *extremitatibus*, submitti de caelo in terram; * in quo erant omnia, *omnigena, immunda cum mundis*, quadrupedia, et serpentina, *reptilia* 13 terrae, et volatilia caeli. — * Et facta est vox ad eum: "Surge, *age* 14 Petre, occide, et manduca *indifferenter ex his omnibus*". * Ait autem Petrus: "Absit, Domine, quia numquam manducavi omne commune, 15 *aliquid impurum* et immundum". — * Et vox iterum, secundo, ad eum: "Quod Deus purificavit, *quod Deus hoc suo praecepto purum* 16 *et mundum declaravit*, tu commune, *immundum* ne dixeris." * Hoc autem *totum* factum est per ter; et *deinde* statim receptum est vas in caelum.

Legati Cornelii veniunt ad Petrum.

- 17 * Et dum intra se haesitaret Petrus quidnam esset, *quidnam significaret ista visio* quam vidisset, ecce viri, qui missi erant a Cornelio, 'postquam interrogando quaesierant' domum Simonis *coriarii*, astiterunt ad januam. * Et cum vocassent, interrogabant si Simon, qui 18 cognominatur Petrus, illic haberet hospitium. — * Petro autem *interea* cogitante de visione, dixit Spiritus ei, *revelatione interna*: "Ecce viri 19 tres quaerunt te. * Surge itaque, descende, et vade cum eis, nihil dubitans, *nihil haesitans eo quod sunt gentiles*, quia ego misi illos." 20 * Descendens autem Petrus ad viros, dixit: "Ecce ego sum quem 21 quaeritis; quae causa est propter quam venistis"? * Qui dixerunt: "Cornelius Centurio, vir justus et timens Deum, et testimonium *bonum* 22 habens ab universa gente Judaeorum, responsum accepit ab Angelo sancto *se debere* accersire te in domum suam, et audire verba abs te." 23 — * Introducens ergo eos, recepit *eos* hospitio.

Petrus apud Cornelium.

- Sequenti autem die surgens, profectus est cum illis: et quidam, *sex* (11, 12) ex fratribus *Judaeo-Christianis* (11, 12), ab Joppe comitati sunt eum, *qui testes essent eorum quae in domo Cornelii fierent*. 24 * Altera autem die, *quarta die post visionem Cornelio oblatam* (v. 30), introivit Caesaream. Cornelius vero expectabat illos, convocatis 25 cognatis suis et necessariis, *intimis* amicis. * 'Ut autem factum est quod

Deut 14, 7 ss. — Petrus putabat hanc visionem sibi immissam fuisse, ut fidelitas sua in legem exploraretur. Eam postea tantum v. 20 ss. vero suo sensu intelliget.

- 15 *Purificavit, purum, mundum declaravit*: sicut immunda non erant in se, sed tantum quia Deus ea prohibuerat, sic jam munda sunt eo quod Deus ea permittit. Cfr *Ps* 81, 3: *pauperem justifyate*, i. e. eum innocentem esse decernite.
- 24 Tum ex legatorum promissione, tum ex locorum distantia sciebat Cornelius Petrum illa die adventurum, et *invitaverat cognatos et intimos amicos* ut ii quoque divinum nuntium perciperent.

- obvius venit ei Cornelius, et procidens ad pedes eius adoravit.
- 26 * Petrus vero elevavit eum, dicens : Surge, et ego ipse homo sum.
- 27 * Et loquens cum illo intravit, et invenit multos, qui convenerant :
- 28 * dixitque ad illos : Vos scitis. quomodo abominatum sit viro Iudaeo coniungi, aut accedere ad alienigenam : sed mihi ostendit Deus, neminem communem aut immundum dicere hominem. * Propter quod sine dubitatione veni accersitus. Interrogo ergo, quam ob causam accersistis me ?
- 30 * Et Cornelius ait : A nudiusquarta die usque ad hanc horam, orans eram hora nona in domo mea, et ecce vir stetit ante me in veste candida, et ait : * Corneli, exaudita est oratio tua, et elemosynae tuae commemoratae sunt in conspectu Dei. * Mitte ergo in loppen, et accersi Simonem, qui cognominatur Petrus : hic hospitatur in domo Simonis coriarii iuxta mare. * Confestim ergo misi ad te : et tu bene fecisti veniendo. Nunc ergo omnes nos in conspectu tuo adsumus audire omnia quaecumque tibi praecepta sunt a Domino.
- 34 * Aperiens autem Petrus os suum, dixit : In veritate comperi

28. 'sed mihi' *καὶ μοι*. — 29. 'sine dubitatione' *ἀνὰντιροῦσως*. — 30. Post 'horam' legunt codd. A** D E H et variae versiones et Patres : *ἡμην νησιεύων τὴν ἐνάντην τὴν προσευχόμενος* : eram jejünans hora nona et orans. Eam l. acceptat Beelen : — Ast lectio Vulg. quam adoptat Nestle, melior est, quum habeatur in codd. Sin A* B C. — 32. Post 'mare' additur in quibusdam codd. C D : *ὁς παραγενόμενος καλῆσει σοι*. L. admittit von Soden, omisit Nestle, Hetzenauer. — 33. 'in conspectu tuo' ita cod. D; sed melior lectio (Nestle, Hetzenauer, von Soden) *ἐνώπιον τοῦ θεοῦ*.

- 28 Hoc exordio prudenter usus est s. Petrus, tum ut Judaeos, qui cum ipso vènerant, non offenderet, tum ut gentiles ad Evangelium recipiendum animaret.

Prohibitio de qua in hoc v. non erat in Lege statuta. At in eâ proponebantur talia e quibus derivari poterat, imo saepius debebat accessus ad alienigenam vel commercium cum ipso contaminare seu immundum reddere Judaeis. Cùm enim ethnicus praecepta leviticae munditiei non observaret, ipse jam erat immundus ; praeterea, ex interpretatione rabbinorum, immundae habebantur domus alienigenarum (*Jo* 18, 28), necnon omnes res ab ipsis provenientes et quae legalis munditiei capaces erant. Unde omnis hujusmodi vitae consuetudo utpote immunditiei legalem causans, a Judaeis ut res "abominanda" vitabatur. Cf. Schuerer, 2, p. 67 ss. Pharisei multò severius quam Sadducaeï normas munditiei legalis observabant et vitae consuetudinem cum Gentilibus vitabant. Adhibitis tamen cautelis, poterant Judaei Gentiles ad Legem mosaicam observandam adducere, ut vel ipsum atrium Gentilium in Templo innuit. "Timentes Deum", qui populo Judaeo per circumcisionem nondum cooptati erant, sed cultum Jehovahae profitebantur, praecepta quaedam ritualia circa cibos, purificationes ac Sabbatum observabant, ut synagogam adire et cum Judaeis vitae commercium habere possent. (Cf. p. 78 s.)

- 30 Petrus unum diem cum dimidio pro itinere faciendo adhibuerat, fere sicut viri a Cornelio missi (vide supra v. 9).

- introiret' Petrus *partem anticam seu atrium domus* (v. 27), obvius venit ei Cornelius, et procidens ad pedes ejus adoravit, *profundam, imo et religiosam reverentiam ei exhibuit* (v. 26). * Petrus vero elevavit eum, dicens: "Surge, *ne talem honorem mihi tribuas quasi Deus vel angelus essem; etenim etiam ego ipse, sicut tu, homo sum* „.
- 26 * Et loquens cum illo intravit *in partem domus interiorem*, et invenit
- 27 *ibi* multos qui convenerant; * dixitque ad illos: "Vos, *qui inter Judaeos habitatis*, scitis quomodo abominatum, *nefas sit viro Judaeo conjungi aut accedere ad alienigenam, familiariter agere cum non Judaeo aut ad ejus domum accedere*; sed 'etiam' mihi *dedit Dominus visionem sicut Cornelio*, et ostendit Deus, *nos deinceps neminem communem,*
- 28 *impurum* aut immundum dicere *debere* hominem. * Propter quod 'sine protestatione' veni *statim ac eram* accersitus. — Interrogo ergo, quam ob causam accersistis me " ?

Oratio Cornelii ad Petrum.

- 30 * Et Cornelius ait: "A nudiusquarta die usque ad hanc horam, *hac ipsa hora jam dies quarta est elapsa*, [v. not. text.] orans eram hora nona in domo mea, et ecce vir stetit ante me in veste candida,
- 31 *splendida*, et ait: * "Corneli, exaudita est oratio tua, et eleemosynae tuae commemoratae sunt in conspectu Dei, *earum recordatus est Deus: ostendet tibi quid te oporteat facere*. * Mitte ergo in Joppen, et accersi Simonem, qui cognominatur Petrus; hic hospitatur in domo Simonis
- 32 coriarii juxta mare; 'ille cum venerit, tecum loquetur'. * Confestim ergo misi ad te; et tu bene fecisti veniendo. — Nunc ergo omnes nos in conspectu 'Dei', *Deo teste*, adsumus, *cupientes* audire omnia quaecumque tibi praecepta sunt a Domino "

Oratio Petri.

- 34 * Aperiens autem Petrus os suum, dixit: "Nunc in veritate comperi quia, *nunc experientia didici et verum est quod comprehendo, scilicet*

Loquitur Cornelius modo militari, clare, aperte, decisive.

- 34 ss. Orationis Petri summarium. *Docet Petrus et ex iis quae acciderant cum Cornelio concludit ad veritatem illam maximi momenti Gentiles aequae ac Judaeos esse ad salutem messianicam vocatos* (34-35). Dein in memoriam auditorum revocat doctrinam de reconciliatione hominum cum Deo, quae Judaeis primo fuit praedicata (36-37); in memoriam revocat ipsum Jesum: ejus vitam admirabilem et miracula (38-39a), ejus mortem et resurrectionem (39b-41); docet ipsum esse supremum hominum judicem (42), et Salvatorem omnium qui in ipsum credunt, adeoque (quod inde volebat concludere) non solius populi Judaei (43).

- 34 Apostolis, et Petro in specie, jam diu antea notum erat Gentiles esse vocatos (Mt 28, 19: *Docete omnes gentes*); sed putabant eos ad Christum adduci non posse, quin per Judaismum transirent. Nunc, per ea quae hucusque evenerunt, compertum est Petro illud esse falsum. Manifestior adhuc fiet res statim postea; cfr vv. 44 ss.

- 35 quia non est personarum acceptor Deus, * sed in omni gente qui
 36 timet eum, et operatur iustitiam, acceptus est illi. * Verbum misit
 Deus filiis Israel, annuncians pacem per Iesum Christum : (hic est
 37 omnium Dominus.) * Vos scitis quod factum est verbum per
 universam Iudaeam : incipiens enim a Galilaea post baptismum,
 38 quod praedicavit Ioannes, * Iesum a Nazareth : quomodo unxit
 eum Deus Spiritu sancto, et virtute, qui pertransiit benefaciendo,
 et sanando omnes oppressos a diabolo, quoniam Deus erat cum illo.
 39 * Et nos testes sumus omnium, quae fecit in regione Iudaeorum, et
 40 Ierusalem, quem occiderunt suspendentes in ligno. * Hunc Deus
 41 suscitavit tertia die, et dedit eum manifestum fieri * non omni
 populo, sed testibus praeordinatis a Deo : nobis, qui manducavimus,
 42 et bibimus cum illo postquam resurrexit a mortuis. * Et praecepit
 nobis praedicare populo, et testificari quia ipse est, qui constitutus
 43 est a Deo iudex vivorum, et mortuorum. * Huic omnes Prophetiae
 testimonium perhibent remissionem peccatorum accipere per nomen
 eius omnes, qui credunt in eum.

36. Graeca sic legimus cum Beelen : τὸν λόγον, ὃν (deest in ABC* et in verss. copt. et Vulg.) ἀπέστειλεν ('Deus' deest gr.) τοῖς υἱοῖς ... τὸ γενόμενον ὅημα ... ἀρξάμενον. (ita Beelen, von Soden; alii, cum codd. ACDE legunt ἀρξάμενος). — 37. 'enim' deest in plerisque codd. et vers. — 39. Post 'quem' additur gr.: καί. — 42. 'testificare' διαμαρτύρασθαι. — 'quia ipse est qui constitutus est' ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ (nota art.) ὁρισμένος.

- 35 "Non indifferentismus religionum, sed indifferentia nationum hic asseritur". (Bengel).
- 36 s. In his vv. interpretandis sequimur textum et interpretationem admissam a Beelen. — *Verbum, τὸν λόγον*, putamus pendere ab οἰδαί, quod erat in mente dicentis dum phrasim incipiebat; sed, quia per parentheses: *hic est omnium Dominus*, phrasim interruptit, ideo phrasim reassumit: *vos scitis verbum quod misit Deus...*, nisi quod hanc eandem ideam paulo aliter exprimit: *vos scitis verbum*. (τὸ ὅημα) *quod factum est*, seu doctrinam quae praedicata est... — *Iesum a Nazareth* in v. 36 est oppositio ad *verbum*. — *Scitis*, cfr 10, 2.
- 38 Petrus Iesum considerat tamquam *Messiam*, tamquam Dei legatum, adeoque de sola ejus natura humana loquitur; et bene intelligitur quare nunc de Divinitate Jesu non loquatur.

Deus, seu tota ss. Trinitas, *unxit Iesum* secundum humanam naturam: nam operatio illa, qua Filius incarnatus est, tribus Personis communis est, in quantum est opus Dei *ad extra*. Deus autem Iesum unxit *Spiritu sancto*, quia plenitudo omnium gratiarum (*Spiritus sancti*) in naturam ejus humanam effusa est, eo momento quo *Iesus de Spiritu sancto conceptus et natus est*. Quod vero attinet ad singularem illam *Spiritus sancti* actionem in opere Incarnationis, id coram oculis habendum est: etsi omnis operatio Dei *ad extra* tribus Personis reipsa communis sit, nihilominus Incarnationem Filii *Spiritus sancto* tamquam causae adscribi, quia est effectus divinae *benignitatis*, et quia Spiritus sanctus, propter specialem Processionis suae rationem, *in divinis est ipsa Bonitas, ipse Amor*.

- quod non est personarum acceptor Deus : in distribuendis bonis*
 35 *messianicis non praefert unum populum prae alio ; * sed in omni*
gente, adeoque etiam extra gentem nostram judaicam, omnis qui, sicut
tu, Corneli, aliique adstantes, timet eum et operatur justitiam, acceptus
 36 *est illi : ad fidem et salutem messianicam admitti poterit. * Vos scitis*
verbum 'quod' misit, doctrinam quam praedicare fecit [Deus] filiis
Israël, annuntians pacem, reconciliationem humani generis cum Deo
(cfr Eph 2, 15) per Jesum Christum ejusque merita obtinendam; non a
Judaeis tantum sed ab omnibus gentibus : hic enim, Jesus Christus,
 37 *non Judaeorum tantum, sed est omnium Dominus; * vos scitis, inquam,*
'verbum quod factum est', Evangelium quod praedicatum est per
universam Judaeam, — Evangelium quod 'exortum' est, quod praedicari
coepit [enim] a Galilaea, post baptismum quod praedicavit Joannes
 38 *Baptista; * scitis, inquam, Jesum a Nazareth, quomodo unxit eum*
Deus Spiritu sancto et virtute, quomodo omnem plenitudinem gratia-
rum Spiritus sancti in eum effudit Deus, et in specie virtutem patrandi
miracula; qui, Jesus, pertransiit Palaestinam benefaciendo, et sanando
omnes oppressos a diabolo : haec omnia, inquam, effecit divina virtute,
 39 *quoniam Deus, virtus Dei erat cum illo. * Vos de his omnibus audi-*
vistis; et nos, Apostoli, vidimus ea et oculati testes sumus omnium
quae fecit in regione Judaeorum, per universam Palaestinam, et
praeprimis in Jerusalem; quem Judaei, pro tot beneficiis persecuti
sunt, imo 'etiam' tamquam malefactorem occiderunt suspendentes
 40 *in ligno crucis. * Sed hunc Deus suscitavit tertia die, et dedit eum*
 41 *manifestum fieri, fecit eum apparere vivum * non utique omni populo,*
sed testibus ad hoc praeordinatis a Deo : nobis nempe Apostolis, qui
 42 *manducavimus et bibimus cum illo, postquam resurrexit a mortuis.*
 42 ** Et praecepit nobis praedicare populo imprimis Judaico, et 'palam ac*
constanter docere' quia (quod) ipse est 'ille' qui constitutus est a Deo
 43 *judex vivorum et mortuorum. — * Huic omnes Prophetæ (3, 18)*
testimonium perhibent remissionem peccatorum accipere debere per
nomen ejus, per eum ejusque merita, omnes, sine discrimine gentis,
qui credunt in eum ".... (cfr 11, 15).

Unxit eum Deus Spiritu sancto : non agitur hic de descensu Spiritus s. in baptismo Jesu, quasi np. Jesus in sua natura humana nunc primum acceperit gratias ab ipso.

Deus erat cum illo sensu speciali et unico. Equidem de quovis homine qui miracula patrat dici utique potest *Deum esse cum eo*, sed hoc speciale est in Jesu, quod miracula sua fecerit cum talibus circumstantiis quae demonstrarent *eum esse Messiam*; imo haud semel indicavit se ea propria facere virtute, e. g. quando aliis potestatem ea patrandi concessit.

- 43 *Credere in aliquem* majorem vim habet quam *credere alicui*: sign. aliquem alicui adhaerere tamquam sectatorem aut discipulum: recte s. Thomas (S. Th. 1, q. 2) distinguit haec tria: credere Deum, credere Deo, credere in Deum.

44 * Adhuc loquente Petro verba haec, cecidit Spiritus sanctus super
 45 omnes, qui audiebant verbum. * Et obstupuerunt ex circumcissione
 fideles, qui venerant cum Petro : quia et in nationes gratia Spiritus
 46 sancti effusa est. * Audiebant enim illos loquentes linguis, et
 47 magnificantes Deum. * Tunc respondit Petrus : Numquid aquam
 quis prohibere potest ut non baptizentur hi, qui Spiritum sanctum
 48 acceperunt sicut et nos ? * Et iussit eos baptizari in nomine Domini
 Iesu Christi. Tunc rogaverunt eum ut maneret apud eos aliquot
 diebus.

CAPUT XI.

1 Audierunt autem Apostoli, et fratres, qui erant in Iudaea : quo-
 2 niam et Gentes receperunt verbum Dei. * Cum autem ascendisset
 Petrus Ierosolymam, disceptabant adversus illam, qui erant ex
 3 circumcissione, * dicentes : Quare introisti ad viros praeputium
 habentes, et manducasti cum illis ?
 4-5 * Incipiens autem Petrus exponebat illis ordinem, dicens : * Ego
 eram in civitate Ioppe orans, et vidi in excessu mentis visionem,
 descendens vas quoddam velut linteam magnum quattuor initiis
 6 summitti de caelo, et venit usque ad me. * In quod intuens consi-
 derabam, et vidi quadrupedia terrae, et bestias, et reptilia, et vola-
 7 tilia caeli. * Audiavi autem et vocem dicentem mihi : Surge Petre,
 8 occide, et manduca. * Dixi autem : Nequaquam Domine : quia
 9 commune aut immundum numquam introivit in os meum. * Respon-
 dit autem vox secundo de caelo : Quae Deus mundavit, tu ne com-
 10 mune dixeris. * Hoc autem factum est per ter : et recepta sunt

11, 1. 'in Iudaea' κατὰ τὴν Ἰουδαίαν. — 3. 'Quare' ὅτι (quod est mere recitativum, adeoque omitti potest). — 4. 'ordinem' καθεξῆς. — 10. 'recepta' ἀνεσπόμενη.

44 Petri oratio, quae multo longior esse debuisset (ut conjicere possumus ex analysi supra tradita, et ut aperte testatur ipsemet orator, 11, 15 cum coepissem loqui), ex improvise abrupta, vel potius completa et confirmata fuit per miraculosum Spiritus sancti descensum in auditores (quod patuit e dono linguarum v. 6). Hoc unicum est exemplum Spiritus sancti ante Baptismum collati : Deus autem singulare istud prodigium concessit, ut eo firmiter pleniusque demonstratum esset gentiles in Ecclesiam admittendos esse, absque eo quod per Iudaismum transirent. — Merito fuit hoc factum vocatum *Pentecostes Gentilium*.
 47 Auditores Petri jam verisimiliter erant justificati ; ast adhuc erant corpori Ecclesiae cooptandi per sacramentum baptismi.
 48 Jussit eos baptizari : ad Apostolorum munus proprie non spectabat ut ipsimet baptismum conferrent : I Cor 1, 17 Non misit me Christus baptizare, sed evangelizare. — In nomine Christi. cfr 2, 38.
 11, 3 Hi Iudaeo Christiani jam hic apparent, quasi primi ex illis Iudaizantibus qui per totam epocham primitivam Christianismi pro servanda lege mosaica suisque privilegiis iudaicis pugnabunt, et hac in re potissimum s. Paulo, Apostolo Gentilium, sese opponent. — Sunt praeprimis Iudaei : non videntur scandalizati eo quod Petrus gentiles introduxerit in ecclesiam

Descensus Spiritus sancti: Pentecostes gentilium; omnes baptizantur.

- 44 * Adhuc loquente Petro verba haec, cecidit Spiritus sanctus super
 45 omnes qui audiebant verbum. * Et obstupuerunt ex circumcisione
 fideles, *Judaeo-Christiani*, qui venerant cum Petro; *obstupuerunt*
 quia etiam in nationes, in gentiles incircumcisos gratia Spiritus sancti
 46 effusa est. * Audiebant enim illos loquentes variis, hucusque ipsis
 ignotis linguis, et in illis linguis, magnificantes Deum (2, 13).
 47 * Tunc respondit Petrus: " Numquid aquam quis prohibere potest
 ut non baptizentur hi, quamvis incircumcisi, utpote qui Spiritum
 sanctum acceperunt sicut etiam nos, Apostoli, origine Judaei, accepi-
 48 mus eum in die Pentecostes " ? * Et jussit eos baptizari in nomine
 Domini Jesu Christi. — Tunc rogaverunt eum ut maneret apud eos
 aliquot diebus; cui petitioni Petrus satisfecit, et cum ipsis manduca-
 vit (11, 3).

3. Petrus admissionem Cornelii justificat, 11, 1-18.

Petro admissio Cornelii objicitur.

- 1 * Audierunt autem Apostoli et fratres, reliqui christiani, qui erant
 'per Judaeam' universam dispersi, quoniam etiam Gentes receperunt
 2 verbum Dei et Christo nomen dederant. * Cum autem, post aliquot
 dies, ascendisset Petrus a Ioppe Jerosolymam, et cum ipso sex illi
Judaeo-Christiani ex Joppe (10, 23; 11, 12), disceptabant, litem age-
 bant adversus illum, quidam qui erant ex circumcisione, quidam
 3 *Judaeo-Christiani*, * dicentes: " [Quare] Introisti ad viros praeputium
 habentes, ingressus es domum incircumcisorum et imo manducasti
 cum illis " !

Petrus admissionem Cornelii justificat

- 4 * Incipiens autem Petrus totam rem exponebat illis 'ex ordine',
 dicens:
 5 * " Ego eram in civitate Joppe orans, et vidi in excessu mentis, in
 exstasi, visionem; vidi nempe descendens vas, objectum quoddam,
 velut linteum magnum, quattuor initiis, quatuor extremitatibus suis,
 6 summitti de caelo, et venit usque ad me. * In quod intuens considera-
 bam, et vidi quadrupedia terrae, et feras bestias, et reptilia, et vola-
 7 tilia caeli. * Audivi autem et vocem dicentem mihi: " Surge, Petre,
 8 occide, et manduca ". * Dixi autem: " Nequaquam, Domine: quia com-
 9 mune aut immundum numquam introivit in os meum ". — * Respondit
 autem vox secundò de caelo: " Quae Deus mundavit, quae Deus munda
 10 declaravit, tu ne commune, ne immundum dixeris ". — * Hoc autem
 factum est per ter; et 'retracta' sunt omnia rursus in caelum.

eosque baptizaverit, sed ex eo quod eorum domus ausus fuerit ingredi et cum eis manducaverit. Cfr 6, 7.

- 4 Miremur Petri modestiam et humilitatem, qui, quamvis sit princeps
 Apostolorum Ecclesiaeque caput, benigne tamen obsequitur votis subdi-
 torum, et facti sui rationem reddit.

11 omnia rursum in caelum. * Et ecce viri tres confestim astiterunt in
 12 domo, in qua eram, missi a Caesarea ad me. * Dixit autem Spiritus
 mihi ut irem cum illis, nihil haesitans. Venerunt autem mecum et
 13 sex fratres isti, et ingressi sumus in domum viri. * Narravit autem
 nobis, quomodo vidisset Angelum in domo sua, stantem et dicentem
 sibi : Mitte in loppen, et accersi Simonem, qui cognominatur Petrus,
 14 * qui loquetur tibi verba, in quibus salvus eris tu, et universa domus
 15 tua. * Cum autem coepissem loqui, cecidit Spiritus sanctus super
 16 eos, sicut et in nos in initio. * Recordatus sum autem verbi Domini,
 sicut dicebat : Ioannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptiza-
 17 bimini Spiritu sancto. * Si ergo eandem gratiam dedit illis Deus,
 sicut et nobis, qui credidimus in Dominum Iesum Christum : ego
 quis eram, qui possem prohibere Deum ?

18 * His auditis, tacuerunt : et glorificaverunt Deum, dicentes : Ergo
 et Gentibus poenitentiam dedit Deus ad vitam.

19 * Et illi quidem, qui dispersi fuerant a tribulatione, quae facta
 fuerat sub Stephano, perambulaverunt usque Phoenicem, et Cyprum,

11. 'in domo' ἐν τῇ οἰκίᾳ. — 16. 'sicut' ὥς. — 17. 'qui credidimus' πιστεύσαντες :
 datus ille de se potest referri sive ad 'illis' (gentilibus), sive ad 'nobis' (Judeis), sive
 ad utrumque (hoc praefarendum videtur : Petrus sic indicat rationem ob quam Deus tum
 Judeis tum Gentilibus dedit Spiritus sancti charismas et gratiam, fuisse communem et
 eandem : quia crediderunt). — 19. Post 'quidem' additur οὖν. — 'a tribulatione' ἀπὸ τῆς
 θλίψεως (ἀπὸ posset quidem verti 'inde a' ; vertimus : 'propter' sicut 12, 14). — 'Sub Ste-
 phano' ἐν Στεφάνῳ (codd. A E ἐν Στεφάνῳ). — 'perambulaverunt' διήλθον.

18 *Poenitentia* intelligitur quam J.-C. Apostolos suos iusserat (Lc 24, 17)
 praedicare omnibus, adeoque synecdochice hic de tota oeconomia salutis
 a Deo constituta dicitur.

19 ss. Alea jacta est : Petrus, pastor suprenius Ecclesiae, ad Ecclesiam ad-
 misit Gentiles. Jam nil obstat quominus et alii praedicatores evange-
 lium ad alios Gentiles deferant ; in specie nihil obstat quominus Saulus,
 quem Dominus speciali titulo ad ministerium Gentilium advocaverat, jam
 non unice ad Judaeo-christianos aut ad Gentiles circumcisos, sed etiam
 ad Gentiles qua tales transeat. — Et en praecise, ni fallimur, quod jam
 narraturus est s. Lucas.

Equidem conversionem Cornelii initio non secutae sint aliae gentilium
 conversiones in communitatibus judaeo-christianis Palaestinae ; Judaeo-
 christiani vocationem gentilium admiserant, non ideo, ut obvium est, ab
 initio fuerunt ardentes illius ideae propagatores : nimis enim ob stare
 debebant inveterata multorum praejudicia et usus : sed opera nonnul-
 lorum, in dispersione, momentosa illa theoria inter gentiles in praxim de-
 ducetur ; et primò quidem *Antiochiae* quae sicut Jerusalem fuerat pro
 Judeis, ita ipsa centrum fiet unde Ecclesia inter gentiles propagabitur.

Narrationem de propagatione Ecclesiae quam s. Lucas, ad inseren-
 dam vocationem Pauli et conversionem Cornelii gentilis, abruperat 8, 40,
 jam reassumit (cfr ipsum textum : 8, 40=11, 19) et pergit (1). Illi chris-

1. - Nil, juxta methodum eliminationis s. Lucae (*Introd.*, p. 37) impedit quominus quae
 v. 19 referuntur, locum habuerint ante conversionem Cornelii, imo ante conversionem
 Sauli in superioribus narratam (vide not. seq.).

- 11 * " Et ecce viri tres confestim astiterunt 'ad vestibulum domus' in
 12 qua eram, missi a Caesarea ad me. * Dixit autem Spiritus mihi ut irem
 cum illis, nihil haesitans *eo quod gentiles essent*. Venerunt autem
 mecum et sex fratres isti *Judaeo-christiani ex Joppe*, et ingressi sumus
 in domum viri.
 13 * " Narravit autem nobis quomodo vidisset Angelum in domo sua,
 stantem et dicentem sibi: " Mitte in Joppen, et accersi Simonem, qui
 14 cognominatur Petrus, * qui loquetur tibi verba, in quibus salvus eris,
per quae salutem consequeris, tu et universa domus tua ".
 15 * " Cum autem coepissem loqui, cecidit Spiritus sanctus super eos, sicut
 16 et in nos *cediderat* in initio, *in die Pentecostes* (2, 18 s.). * Tunc autem,
haec videns, recordatus sum verbi Domini, 'quomodo', *ascensurus in*
caelum, dicebat *nobis*: " Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem
 baptizabimini Spiritu sancto " (cfr. 1, 5): *animadvertēbam nempe*
 17 *hanc Domini promissionem etiam in Gentilibus adimpleri*. * Si ergo
 eandem gratiam dedit illis Deus, sicut et nobis, *ideo* 'quia et illi sicut
 nos crediderant' in Dominum Jesum Christum, ego quis eram, qui
 possem prohibere Deum? *An poteram resistere Deo, negando baptis-*
um et exigendo ut prius per circumcisionem Judaei fierent, dum ipse
Deus illam circumcisionem non requisierat " ?

Auditores Deum glorificant.

- 18 * His auditis, tacuerunt, *Petro acquieverunt*, et glorificaverunt Deum,
 dicentes: " Ergo etiam Gentibus poenitentiam, *conversionem* dedit
 Deus ad vitam, *ad salutem consequendam in Christo*. "

4. Ecclesiae gentilis fundatio Antiochiae, 11, 19-30.

Antiochiae multi, etiam gentiles, convertuntur.

- 19 * Et illi quidem 'ergo' qui dispersi fuerant 'propter persecutionem'
 quae facta fuerat 'ob Stephanum', *ob ejus zelum et intrepiditatem*,

tiani quos persecutio, occasione s. Stephani exorta, ex Jerusalem disper-
 serat, et qui jam praedicaverant per Judaeam et Samariam (8, 4 ss.)
 pervenerant usque ad provinciam Phaenicem (ubi erant praecipuae civi-
 tates Sidon et Tyrus), ad insulam Cyprum, et tandem usque ad Antio-
 chiam, civitatem capitalem Syriae, ibique Evangelium praedicaverant
 solis Judaeis (11, 19). — Ast, audito, ut videtur (1), nuntio de admisso
 Cornelio a Petro, quidam evangelizant etiam Gentiles, et quidem magno
 successu: manus Domini erat cum illis praedicatoribus, et multos Gen-
 tiles ad fidem convertunt (cfr. v. 21).

- 19 *Ergo* (gr.), est resumentis et pergentis narrationem supra, 8, 40 abruptam.

1. - S. Lucas inutile duxerit notare hanc praedicationem Gentilibus Antiochiae non incoepisse nisi *post* et *propter* auditum nuntium de Cornelio gentili a Petro converso. Vere enim videtur, ex tota narratione, mens Lucae fuisse *Petrum*, supremum Ecclesiae pastorem, dedisse signum praedicationis apud Gentiles inchoandae. — Unde quae narrantur v. 19 locum habere potuerunt inde a morte Stephani (v. notam praeced.); quae autem v. 20 non nisi *post conversionem* Cornelli poni possunt.

- 20 et Antiochiam, nemini loquentes verbum, nisi solis Iudaeis. * Erant autem quidam ex eis viri Cyprii, et Cyrenaei, qui cum introissent Antiochiam, loquebantur et ad Graecos, annunciantes Dominum
 21 Iesum. * Et erat manus Domini cum eis : multusque numerus credentium conversus est ad Dominum.
 22 * Pervenit autem sermo ad aures ecclesiae, quae erat Ierosolymis
 23 super istis : et miserunt Barnabam usque ad Antiochiam. * Qui cum pervenisset, et vidisset gratiam Dei, gavisus est : et hortabatur
 24 omnes in proposito cordis permanere in Domino : * quia erat vir bonus, et plenus Spiritu sancto, et fide. Et apposita est multa turba Domino.
 25 * Profectus est autem Barnabas Tarsum, ut quaereret Saulum :
 26 quem cum invenisset, perduxit Antiochiam. * Et annum totum conversati sunt ibi in Ecclesia : et docuerunt turbam multam, ita ut cognominarentur primum Antiochia discipuli, Christiani.

20. 'Graecos' Pro l. *Ἑλλήνας* (Sin A D*) quae hic tenenda videtur (cum Beelen, Nestle) alii codd. habent *Ἑλληνομάτας* (quam l. admittunt Hetzenauer, von Soden); sed haec vox minus congruit; namque Evangelium Hellenistis, i. e. Iudaeis graecisantibus praedicari, non signat oppositionem cum verbis v. 19 'solis Iudaeis'. — 21. 'multusque numerus credentium' *πολὺς τε ἀριθμὸς ὁ πιστεύσας*. — 23. 'in proposito' *τῇ προθέσει*. — 'permanere in Domino' *προσμένειν τῷ κυρίῳ*. — 25. 'ut quaereret' *ἀναζητῆσαι*. — 26. 'Et ... conversati sunt' *Ἐγένετο δὲ αὐτοῖς καὶ ... συναχθῆναι ... καὶ διδάξαι*.

Antiochiam : urbs erat Syriae princeps, sedes proconsulis Romani, qui provinciae Syriae id temporis praeerat. Maxima (3^a universi imperii Romani, teste Josepho, *B. J.*, 3, 2, 4, cui concinit *I Mach* 11, 45, ubi sermo fit de 120,000 virorum armis ferendis idoneorum), et tum artibus quum divitiis florentissima, inter incolas suos multos habebat Iudaeos. Non tam ex iis quam ex Gentibus coaluit ecclesia celeberrima, cujus fundatio hic a Luca narratur, et quae prima nomen *Christiani* cognovit. Sicut Jerusalem centrum fuit Iudaeo-christianorum, sic Antiochia ethnico-christianorum, donec Roma utrosque complexa, mundi christiani seu Ecclesiae Catholicae caput facta est.

Non improbabiler autumant nonnulli conversionem ipsius Lucae hic esse referendam.

- 20 Inter hos praedicatores fuerint Lucius Cyrenaeus, Manahen, Simon niger (13, 1).

Graeci, *Ἕλληνες*, intelliguntur *Gentiles*, sane "timentes Deum", sed *incircumcisi*. Nam per δὲ opponuntur illis qui v. 19 *solis Iudaeis* praedicabant. — *Cyrene* urbs erat magna et florentissima Libyae cyrenaicae. Dimidia incolarum pars erant Iudaei, quos Ptolemaeus I eo deportaverat et civitate donaverat. (Schuerer, 3, p. 25, 42). Cf. 2, 10 ; 6, 9, et infra 13, 1.

- 21 Non mirum si admissio *tanti numeri Gentilium* suscitaverit novas oppositiones apud Iudaeo-christianos in Jerusalem. Quare voluerint Apostoli apostolica sua auctoritate quod factum fuerat comprobare. Mittendo *Barnabam* virum Cyprium et Hellenistam (4, 36), manifeste ostendunt bonum suum relate ad vocationem Gentilium animum ; Barnabas caete-

perambulaverunt, *urbes et vicos Judaeae et Samariae peragrando* (8, 4), *et pervenerunt* usque Phoenicen et Cyprum, et Antiochiam *Syriae*, nemini loquentes verbum *Evangelii*, nisi solis Judaeis.

- 20 * Erant autem quidam ex eis *christianis dispersis*, viri Cyprii, *oriundi ex insula Cypro*, et Cyrenaei, *oriundi ex Cyrene in Lybia*, qui cum introissent Antiochiam, loquebantur *etiam* ad Graecos [v. not. text.], *ad Gentiles incircumcisos*, annunciantes Dominum Jesum. * Et erat manus, *potentia* Domini cum eis *ad varia miracula patrandae* quibus *praedicationem suam confirmarent*, multusque numerus hominum, 'fidem amplexus', conversus est ad Dominum Jesum.

Barnabas Antiochiae praedicat.

- 22 * Pervenit autem sermo, *fama* ad aures ecclesiae quae erat Jerosolymis, super istis, *de istis Cypriis et Cyrenaeis eorumque magno successu apud Gentiles*; et miserunt Barnabam usque ad Antiochiam.
- 23 * Qui cum eo pervenisset, et vidisset gratiam Dei *manifestam in conversione illorum Gentilium eorumque vita religiosa et in donis charismaticis*, gavisus est; et hortabatur omnes *ut* 'secundum propositum' cordis sui, 'perseveranter adhaerent' Domino; * *sic autem gaudebat et agebat Barnabas* quia erat vir bonus, *Dei amans et proximi*, et plenus Spiritu sancto et fide. Et *ejus opera* apposita est, *sese adjunxit* multa nova turba *gentilium* Domino.

Barnabas Saulum sibi adjungit.

- 25 * Profectus est autem Barnabas Tarsum, 'ut inquireret' *ibi* Saulum;
- 26 quem cum invenisset, *secum* perduxit Antiochiam. * 'Et factum est illis' 'et quod' *per annum totum sacros* 'conventus agebant' *ibi in Ecclesia, inter Christianos Antiochenses*; et 'quod *insuper* docuerunt' turbam multam *religionem Jesu Christi, et quidem tanto successu*, ita ut cognominarentur primum Antiochiae discipuli, Christiani.

roquin cum praedicatoribus istis Cypriis, sine Judaeorum offensione, consilia communicare facile posset.

- 23 *Gavisus est*: latet oppositio cum illis Judaeo-Christianis qui de admissione Gentilium dolebant.
- 25 *Barnabas* vocationem Sauli ejusque futuram missionem (9, 27) cognoscens hunc sibi adiutorem accersendum duxit ad opus conversionis Gentilium aptissimum. Neque sane inscio Petro aliisque forte apostolis illud praestiterit. Lege Le Camus, pp. 273 ss.
- 26 Ignis quem Dominus Jesus venit mittere in terram, opere s. Pauli, jam incendet regiones multas fietque Antiochia quasi novum centrum christianismi.

Christiani: nomen illud gloriosissimum primum hic occurrit; certe inventum et impositum fuit a Gentilibus, cum notione quadam — quamvis forte non ab initio — malevola (quod confirmatur ex duobus aliis locis N. T. in quibus legitur, et ubi ab Ethnicis tantum adhibetur, sc. Act 26, 28 Agrippa ait: *Suades me Christianum fieri*; 1 Pet 4, 16 *si*

- 27 * In his autem diebus supervenerunt ab Ierosolymis prophetae
 28 Antiochiam : * et surgens unus ex eis nomine Agabus, significabat
 per spiritum famem magnam futuram in universo orbe terrarum,
 29 quae facta est sub Claudio. * Discipuli autem, prout quis habebat,

27. Prophetæ, gr. absque art. -- 28. De l. varia quæ h. l. occurrit cfr p. 27 et H. C o p p i e t e r s, *De historia textus Actuum Apostolorum*, Lovanii 1902, p. 143 ss.

quis patiat ut Christianus, non erubescat), quasi sectatores cuiusdam viri nomine *Christi*, sicut dicebatur *Pompeiani, Herodiani, Marciani* etc. Desinentia *ιαρος* latina est, sed s. l jam in sermone graeco vulgari est recepta. — Dico *a Gentilibus* inventum, nam *a/ Judæi* hujusmodi appellationem (*Χριστός* i. e. *Messias*, erat nomen ipsis sanctum) non dedissent viris invis, eo vel magis quod Jesum ut Messiam seu Christum non agnoscebant; potius dicebant *Nazareni*, Act 24, 5; *b/ ipsi vero discipuli Christi*, inter se hoc nomine non utebantur: nomen hoc nullibi occurrit in epistolis s. Pauli aut aliorum Apostolorum (excepto *1 Pet.* 4, 16, ubi citatur tamquam adhibitum a non-christianis) neque apud Patres Apostolicos reperitur, excepto s. *Ignatio* (qui etiam *Magn.*, 10; *Rom.*, 3; *Philad.*, 6 vocem *χριστιανισμός* primum usurpat): hoc factum testimonium Lucae in hoc v. 26 egregie confirmat, cum *Ignatius* (ut Lucas probabilis, cf. p. 34) fuerit Antiochenus. Cf *Harnack, Die Mission*, p. 294 ss. *Christi discipuli nominibus sancti, discipuli, credentes, fratres* se mutuò designabant; caeteroquin Lucas clare dicit eos ita fuisse *cognominatos*, appellatos (*χρηματισίω*). — Et facile intelligitur origo nominis: hactenus Gentiles christianismum ut sectam quamdam *Judaicam* habuerant; nunc primum apparet ipsis ut societas distincta; vident enim gentilibus qui volunt novae religioni adscribi, jam non esse transeundum per *Judaismum*, sed contra *Judaismo* neglecto, directe ad christianismum transire. — *Forma primaeva nominis fuerit* — non *χριστιανοί* sed probabiliter *χρηστιανοί* (*Sin*), vel *χρηστικανοί* (*B. D.*), cum Gentiles formam *χριστός* non intellexerint. Ita *Suetonius* (*Claud.*, 25) sic scribebat: *Judæos impulsore Chresto* (cfr tamen *Daniels, Studia*, 1907, t. 67, pp. 577 ss.); *Tacitus* (*Ann.*, 15, 44): *Chrestianos*; *Tert.* (*Apol.*, 3): *sed et tum cum perperam Chrestianus pronuntiatur a vobis (nam nec nominis certa est notitia apud vos) de suavitate vel benignitate compositum est.* *Lact.* (*I Div.*, 1, 4): *exponenda hujus nominis (Christus) ratio est propter ignorantiam eorum, qui eum immutata littera Chrestum solent dicere.* Certum est. ex *Tac.* (*l. c.*) et *Suet.* (*Nero*, 16) illud nomen a. 64 Romæ fuisse cognitum. Cfr *Daniels, l. c.*

- 27 *Prophetæ*: cfr infra, notam ad 13, 1.

- 28 De lectione varia h. l. occurrente. v. notam text., et supra, p. 29; — quod si authentica est haec lectio *D*, confirmatur Lucam esse ex Antiochia oriundum. V. supra, p. 34.

Surgens unus ex eis nomine Agabus. *Surgens*, forsitan in publico conventu, inter sedentes surrexit; vel verbum notat rem inopinatam et subitam: ex improvise praedictionem fecit. De *Agabo*, ut videtur eodem, iterum fit mentio 21, 10.

Significabat, εἰσηγγεῖν quod quidem verbum innuere videtur actionem quamdam symbolicam, sicut 21, 10 sq., tunc ab eo adhibitam fuisse.

Orbe terrarum. Praenota ideam de orbe non exprimi in graeco: reipsa

Barnabas et Saulus collectam deferunt Hierosolymam.

- 27 In his autem diebus, *eo tempore quo Paulus et Barnabas Antiochiae commorabantur*, supervenerunt ab Hierosolymis prophetae 'quidam'
- 28 Antiochiam; * et surgens unus ex eis, nomine Agabus, significabat per spiritum, *per internam Spiritus sancti revelationem edoctus*, famem magnam futuram esse in universo orbe terrarum; — quae *fames reapse*
- 29 facta est sub *imperatore romano* Claudio. * Discipuli autem *Antiochenses, audita prophetia Agabi*, prout quis habebat, *singuli pro*

tamen terra universa apud Hebraeos sicut apud alios veteres vulgo habebatur ut superficies magna mari cincta ab omni parte, in *orbe*, in circuitu (vox *orbis* per se non involvit ideam *globi*). Loco *orbis* in gr. est *τὴν οἰκουμένην*, cujus significatio est sequens :

1° Proprie *terra habitata*, seu omnes terrarum incolae : *Act* 17, 31 *Christus judicaturus est orbem in aequitate* ; *Lc* 21, 26 *quae supervenient universo orbi*, sc. in fine saeculorum ; *Rom* 10, 18 *in fines orbis terrae (exierunt) verba eorum* ; *Mt* 24, 14 *praedicabitur hoc Evang.*, ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ ; *Heb* 2, 5 *orbis futurus*, i. e. universa terra qualis futura sit sub regno Messiae. 2° Aliquando sensu strictiore sumitur de ingentissima terrae parte vel incolis hujus, ubi e contexta oratione definiendum quae-nam sit intelligendā : *Act* 24, 5 Paulus accusatur de concitata seditione inter *omnes Judaeos universo orbe*, i. e. ubicumque terrarum inveniantur Judaei. *Lc* 2, 1 describitur *universus orbis*, utique terrae omnes Romanis subjectae, seu imperium Romanum, siquidem de censu Romanorum jussu perficiendo sermo fit. Eadem fere significatio vocis est hic in *Act* 11, 28, de fame quae dicitur futura sub Claudio, imperatore Romano (41-54), ergo in regionibus omnibus imperii Romani. Utrum haec fames eodem tempore totam occupatura sit regionem, an alio tempore aliam, neque affirmatur neque negatur. Prophetae enim ea quoque quae tempore discreta sunt, saepe una eademque dictione complectuntur. (Cornely, *Introd.*, 2, 2, p. 298 s.). De fame ista cf. *Suet.*, *Claud.*, 18 ; *Tac.*, *Ann.*, 12, 43 ; *Dio Cas.*, 60. 11.

Re quidem vera, sub Claudii regno (a. 41-54) fere omnes Romani imperii provinciae fame afflictae fuerunt : atque in specie Syria et Palaestina quarto regni anno, adeoque a. 44 ut refert *Jos.*, *Ant.*, 20, 2, 5 ; 20, 5, 2 ; 3, 15, 3 ; pariter *Eus.*, *H. E.*, 2, 11, 3. — *Le Camus*, p. 245 aestimat *universum orbem* hic posse audiri de sola Palaestina, quatenus Agabus nuntiaret eam regionem, in poenam resistentiae quam exhibet Evangelio, fame esse puniendam.

- 30 *Seniores*, de quibus iterum mentio fit 15, 2, intelliguntur collegium *presbyterorum* qui una cum et sub Jacobo (Minore) ecclesiam Hierosolymitanam tunc regebant. Presbyteri consecratione ad munera sacra deputabantur, uti ex documentis s. 1^a satis liquet. Cf. *Ceulemans*, *o. c.*, p. 312 s.

Nota quod *ordinem chronologicum* spectat inter varia facta hic et in sequentibus relata, videtur Lucas, juxta suam methodum eliminationis (cfr *Introd.*, p. 37), praedictioni famis ab Agabo factae statim addidisse ejusdem impletionem et iter a s. Paulo illius occasione institutum, — quamvis utique facta in sequentibus narranda : *persecutio Herodis*, mar-

proposuerunt singuli in ministerium mittere habitantibus in Iudaea
 30 fratribus : * quod et fecerunt, mittentes ad seniores per manus
 Barnabae, et Sauli.

CAPUT XII.

1 Eodem autem tempore misit Herodes rex manus, ut affligeret
 2 quosdam de Ecclesia. * Occidit autem Iacobum fratrem Ioannis
 gladio.
 3 * Videns autem quia placeret Iudaeis, apposuit ut apprehenderet
 4 et Petrum. Erant autem dies Azymorum. * Quem cum apprehen-
 disset, misit in carcerem, tradens quattuor quaternionibus militum
 5 custodiendum, volens post Pascha producere eum populo. * Et
 Petrus quidem servabatur in carcere. Oratio autem fiebat sine inter-
 missione ab Ecclesia ad Deum pro eo.

12, 1. 'Eodem autem tempore' Κατ' ἐκείνον δὲ τὸν καιρὸν. — 'misit' ἐπέβαλεν. — 'ut
 affligeret' κακῶσαι. — 4, post 'quem' additur gr. καὶ. — 5. 'quidem' μὲν οὖν.

(30) tyrium Jacobi, incarceration et liberatio Petri, imo forte etiam mors Hero-
 dis chronologice *ante* illud iter locum habuerint. (Quod iter Pauli locum
 habuerit post mortem Herodis, inde videtur posse colligi quod Lucas,
 dum juxta methodum alibi constanter retentam, interfuisse reditum ex
 illo itinere cum ipso itinere conjungere, e contra hic, memorato itinere
 (11, 30), dein narrat plura de Herode et de ipsius morte, et tantum post
 haec addit reditum ex itinere (12, 25) : nonne ideo ut notet hunc reditum,
 sicut et ipsum iter (11, 30) per anticipationem relatum, esse huic morti
 posteriorem ?) — Hinc explicatur 11, 30 Barnadam et Saulum mitti ad
seniores, et nullam, sive 11, 30 sive 12, 25 fieri mentionem de *Apostolis*.
 Apostoli enim, tum ob persecutionem Herodis tum ad allaborandum
 conversioni gentilium ipsis a Petro manifestatam, Civitatem reliquerint,
 et ideo Paulus et Barnabas, non Apostolos, sed seniores tantum inve-
 niunt. — Hinc etiam explicatur Paulum in *ep. ad Gal.* ubi nihil nisi con-
 gressus suos cum Apostolis et maxime cum Petro enumerat, de hoc iti-
 nere nullam mentionem facere. Cfr Ceulemans, *h. l.* ; Blass, *h. l.* ;
 Le Camus, p. 347 ss.

Unde *hoc ordine* videntur pericopae legendae : 11, 1-28a, 29, ; 12, 1-
 23 ; 11, 28b, 30 ; 12, 24-25.

30 Hoc iter Pauli non esse identificandum, ut volunt quidam, cum itinere
 de quo *Gal 2* agitur, apparet ex diverso utriusque itineris scopo : hic
 enim agitur de eleemosynis ferendis, *Gal 2* vero de agitanda quaestione
 circa obligationem legis mosaicae gentilibus conversis imponendam ;
 item ex eo quod — ut infra ad c. 15 demonstrabitur — iter *Gal 2* sine
 dubio cum itinere de quo *Act 15* sit identificandum.

12, 1ss. Nova jam oritur persecutio, non, ut antea, a Synedrio vel a populo
 Iudaeo excitata, sed ab ipso rege qui tunc in Palaestina dominabatur,
 atque adeo a potestate illa suprema, cui per Romanos concessum erat
 jus gladii (illud enim Iudaeis olim jam fuerat ereptum, *Jo 18, 31* ; cf. p.
 75). Iste autem rex adversus christianos furit, non e studio legis vel
 religionis, sed ob causam politicam, ut populo placeat. Verum Deus, post
 occisum unum ex Apostolis, mox ostendit, per Petri liberationem regis-

- 30 *suis facultatibus, sibi* proposuerunt singuli in ministerium, *in subsidium* mittere aliquid habitantibus in Iudaea fratribus; * quod etiam postea, cum *fames de facto invalesceret*, fecerunt, mittentes pecunias collectas ad 'presbyteros' hierosolymitanos (12, 25) per manus Barnabae et Sauli.

IV. PERSECUTIO HERODIS AGRIPPAE, 12, 1-25.

1. Ipsa persecutio, 12, 1-17.

Martyrium Jacobi majoris.

- 1 'Circa idem autem tempus', quo Barnabas et Saulus Antiochiaie ministrabant, 'injecit' Herodes Agrippa I, rex Palaestinae, manus, ut
2 'male tractaret' quosdam de Ecclesia. * Occidit autem Jacobum majorem, filium Zebedaei, fratrem Joannis, gladio.

Incarceratio Petri.

- 3 * Videns autem quia, hucusque invisus Judaeis ab suis moribus ethnicis et dissolutos, nunc persequendo christianos, placeret Judaeis, apposuit, addidit ut apprehenderet et Petrum. — Erant autem dies Azymorum,
4 octiduum Paschatis. — * Quem cum apprehendisset, misit 'etiam' in carcerem, tradens quattuor quaternionibus militum custodiendum, volens post Pascha, post octiduum paschale, producere, ad tribunal adducere eum coram populo, eumque publice damnare et morte
5 afficere. * Et Petrus quidem 'ergo' servabatur in carcere. Oratio autem fiebat sine intermissione ab Ecclesia ad Deum pro eo.

que poenam, hinc quidem potestati suae omnia subjici, illinc vero se tutorem esse ac vindicem Ecclesiae.

Herodes Agrippa I rex universae Palaestinae recens constitutus fuerat a Claudio, quocum amicitiam contraxerat, dum Romae educatus fuerat. Cf. progeniem Herodiadum, p. 65 ss. Gratiam Judaeorum, quibus invisus erat ob mores ethnicos et dissolutos Romae contractos, sibi conciliare volebat. Ideo christianos persequitur; ideo quoque affectaverit venerationem pro diebus Paschalibus eosque caede profanare noluerit (v. 4).

- 2 *Jacobus Major*, secundum Bollandistas (ad 25 Julii), fidem in Hispania antea praedicaverat. Istam autem opinionem solide confutat N a t. A l e x., (sec. 1, diss. 15). Erat unus ex tribus Apostolis a Christo praedilectis. Martyrium ejus refertur apud Eusebium, *H. E.*, 2, 9.

- 3 Non mirum Christianos esse Judaeis invisos: Christiani enim se a Judaeis magis magisque separabant doctrina et vita, et tantas inibant relationes cum gentilibus.

Dies Azymorum: per octiduum Paschatis Judaei pane azymo seu non fermentato vesci debebant. Illi dies (14-21 mensis Nisan), non raro vocabantur omnes simul: *Pascha* (v. 4).

- 4 *Quattuor milites*, apud Romanos, quorum mores Herodes Agrippa, utpote Romae educatus, aemulabatur, noctu in excubitu erant per tres horas primae vigiliae: alii quatuor eis succedebant pro 2^a vigilia, pariter pro 3^a et 4^a; ita ut 16 essent ad excubias unius noctis. Singulae quaternionis milites duo erant in ipso carcere seu cella, quibus Petrus manibus

- 6 * Cum autem producturus eum esset Herodes, in ipsa nocte erat Petrus dormiens inter duos milites, vinctus catenis duabus : et
 7 custodes ante ostium custodiebant carcerem. * Et ecce Angelus Domini astitit : et lumen refulsit in habitaculo : percussoque latere Petri, excitavit eum, dicens : Surge velociter. Et ceciderunt catenae
 8 de manibus eius. * Dixit autem Angelus ad eum : Praecingere, et calcea te caligas tuas. Et fecit sic. Et dixit illi : Circumda tibi
 9 vestimentum tuum, et sequere me. * Et exiens sequebatur eum, et nesciebat quia verum est, quod fiebat per angelum : existimabat
 10 autem se visum videre. * Transeuntes autem primam et secundam custodiam, venerunt ad portam ferream, quae ducit ad civitatem : quae ultro aperta est eis. Et exeuntes processerunt vicum unum : et
 11 continuo discessit Angelus ab eo. * Et Petrus ad se reversus, dixit : Nunc scio vere quia misit Dominus Angelum suum, et eripuit me de manu Herodis, et de omni expectatione plebis Iudaeorum.
 12 * Consideransque venit ad domum Mariae matris Ioannis, qui cognominatus est Marcus, ubi erant multi congregati, et orantes.
 13 * Pulsante autem eo ostium ianuae, processit puella ad audiendum, nomine Rhode. * Et ut cognovit vocem Petri, prae gaudio non aperuit ianuam, sed intro currens nunciavit stare Petrum ante
 14 ianuam. * At illi dixerunt ad eam : Insanis. Illa autem affirmabat sic se habere. Illi autem dicebant : Angelus eius est. * Petrus autem perseverabat pulsans. Cum autem aperuissent, viderunt eum, et
 15 obstupuerunt. * Annuens autem eis manu ut tacerent, narravit quo-

8. 'calcea te caligas tuas' ἐπόδησαι τὰ σανδάλια σου. — 'vestimentum' τὸ ἱμάτιόν. — 9. 'exiens' ἐξελθὼν. — 10. 'transeuntes' διελθόντες. — 'exeuntes' ἐξελθόντες ; — post 'exeuntes' addit D κατέβησαν τοὺς ζ' βαθμοὺς καὶ ... ('descenderunt septeni gradus et processerunt ...'). — 'vicum' ὁδὸν. — 12. 'considerans' συνιδὼν. — 13. 'Pulsante autem eo ostium ianuae' κρούσαντος δὲ αὐτοῦ τὴν θύραν τοῦ πύλωνος. — 'puella' gr. sine art. — 'ad audiendum' ἀπαζοῦσαι. — 14. 'ut cognovit' ἐπιγνοῦσα. — 'ianuam' τὸν πύλωνα. — 15. 'affirmabat' διασχυρίζετο.

suis (v. 7) per duas catenas erat alligatus : qui quidem vincendi mos apud Romanos obtinebat ; duo alii ante ostium carceris excubias agebant (v. 6) quadamtenus ab invicem distantes, puta unus ante ianuam carceris, alter coram vestibulo in quod ducebat porta carceris exterior (porta ferrea, v. 10).

- 8 *Praecingere*. Petrus tunicam talarem, qua, Orientalium more, indutus erat, laxato cingulo ad pedes usque demiserat : quum nunc incedendum sit, jubetur eam, cingulo collectam, ad lumbos constringere. — Pro calceamentis Hebraei utebantur *sandaliis* plantam pedis tegentibus, quae funiculis superne pedibus alligabantur. Pleniorem horum vestimentorum notitiam videsis in *Comm. in s. Mt*, 4^a ed. p. 1316 ss.
 12 *Joannes... Marcus*, de quo 13, 5, 13 et 15, 37-39. Multi jure merito opinantur eundem esse virum ac s. Marcum Evangelistam, discipulum et comitem s. Petri vicissim et s. Pauli. Cf. *Comment. in epp. catholicas*, ad 1 Pet 5, 13. Erat consobrinus Barnabae Col. 4, 10.
 15 Plerumque fit non facile credi id quod maxime cupitur, quia semper timetur ne non contigerit.

Noctu per Angelum Petrus liberatur.

- 6 * Cum autem producturus eum esset Herodes, in ipsa nocte *ante hunc statutum diem*, erat Petrus dormiens inter duos milites, *etiam ipsos sane dormientes, ad manus* (v. 7) vinctus catenis duabus ; et custodes ante ostium custodiebant carcerem, *unus ad ostium carceris, alter ad portam ferream ; et etiam ipsi dormiebant* (v. 10).
- 7 * Et ecce Angelus Domini *derepente* astitit ; et *simul* lumen refulsit in habitaculo, *in carcere* ; percussoque latere Petri, *e somno* excitavit eum, dicens : “ Surge velociter.” Et *protinus* ceciderunt
- 8 catenae de manibus ejus. * Dixit autem Angelus ad eum : “ Praecingere, *tunicam tuam cingulo ad lumbos constringe*, et ‘subliga tibi sandalia tua’”. Et fecit sic. Et dixit illi : “ Circumda tibi ‘pallium’,
- 9 *vestimentum superius* tuum, et sequere me”. * Et ‘egressus’ *per ostium miraculo apertum*, sequebatur eum, et nesciebat quia verum est, quod fiebat per angelum, *non valebat credere rem revera fieri* ; existimabat autem se visum videre.
- 10 * ‘Cum autem pertransiissent’ primam et secundam custodiam, venerunt ad portam ferream, quae ducit, *quae ducebat* ad civitatem ; quae ultro, *sua sponte*, aperta est eis. Et ‘egressi’, processerunt ‘plateam unam’ *introgressi sunt in unam plateam* ; et continuo
- 11 discessit Angelus ab eo. * Et Petrus ad se reversus, dixit : “ *Hucusque putabam me visum videre ; sed nunc scio vere quia revera* misit Dominus Angelum suum, et eripuit me de manu Herodis, et de omni, *de ardenti expectatione plebis Judaeorum*”.

Petrus redit ad suos.

- 12 * ‘Conscius factus’ *eorum quae gesta erant*, venit ad domum Mariae, matris Joannis, qui cognominatus est Marcus, ubi erant
- 13 multi *christiani congregati*, et *pro Petro orantes* * ‘Cum autem ille pulsasset ‘ostium vestibuli’ processit ‘aliqua’ puella ‘ad auscultandum’ *quisnam adesset*, nomine Rhode, *Rosa*. * Et ‘ut agnovit’ vocem Petri, prae gaudio non aperuit ‘vestibulum’ sed intro cur-
- 15 rens, nunciavit stare Petrum ante januam. * At illi dixerunt ad eam : “ Insanis”. Illa autem ‘constanter affirmabat’ sic se habere.
- 16 Illi autem dicebant : “ Angelus ejus est”. * Petrus autem *interea* perseverabat pulsans. Cum autem aperuissent, viderunt eum, et obstupuerunt, *et in altos clamores laetitiae erumpebant* (v. 17).
- 17 * Annuens autem eis manu ut tacerent, narravit quomodo Dominus

Angelus ejus. Angelus intelligitur proprie dictus, non, ut volunt multi *Protestantes*, nuntius ejus, seu vir quidam ab ipso missus : etenim, quomodo, hoc posito, ancilla affirmasset se Petri *vocem* audisse ? Merito ait s Chrys., h. l. : *Hinc verum probatur, unumquemque nostrum angelum habere*, sc. ad custodiam. Et haec est communis catholicorum sententia, nixa verbis Christi, Mt 18, 10 *Angeli eorum* (pusillorum) *in coelis semper vident faciem Patris mei*. Vide Comm. in s. Mt, 4^a ed., ad h. l.

modo Dominus eduxisset eum de carcere, dixitque : Nunciate Iacobo, et fratribus haec. Et egressus abiit in alium locum.

- 18 * Facta autem die, erat non parva turbatio inter milites, quidnam
 19 factum esset de Petro. * Herodes autem cum requisisset eum, et non
 invenisset, inquisitione facta de custodibus, iussit eos duci ; des-
 cendensque a Iudaea in Caesaream, ibi commoratus est.
 20 * Erat autem iratus Tyriis, et Sidoniis. At illi unanimes venerunt
 ad eum, et persuaso Blasto, qui erat super cubiculum regis, postula-
 21 bant pacem, eo quòd alerentur regiones eorum ab illo. * Statuto
 autem die Herodes vestitus veste regia, sedit pro tribunali, et
 22 concionabatur ad eos. * Populus autem acclamabat : Dei voces, et
 23 non hominis. * Confestim autem percussit eum Angelus Domini,
 eo quòd non dedisset honorem Deo : et consumptus a vermibus,
 expiravit.

18. 'turbatio' *τάραχος*. -- 19. 'duci' *ἀπαχθῆναι*. -- 'ibi' deest gr.; sed phrasis est praegnans: 'in Caesaream commoratus est'. -- 20. 'ab illo' *ἀπὸ τῆς βασιλικῆς* (suppl. *χώρας*). -- 21. 'pro tribunali' *ἐπὶ τοῦ βήματος*. -- 'concionabatur, ἐδήμῳ γόρει'. -- 22. 'Dei' gr. sine art.

- 17 *Jacobo* qui alibi dicitur *Frater Domini*, i. e. Christi consanguineus, quique post discessum Petri fuit primus Jerosolymorum episcopus. Idem probabiliter est ac Jacobus Minor, Apostolus, Judae apostoli frater, auctor epistolae, quae, sub nomine s. Jacobi, inter *Catholicas* primo loco in *Vulgata* recensetur. Cf. tamen *Comment. in ep. Catholicas*, Brugis 1909, p. 11 ss.

Abiit (Petrus) *in alium locum*, certe extra ditionem Herodis, ergo extra Palaestinam. Quo abierit non constat. Opinio satis vulgata est eum tunc Romam profectum esse atque ecclesiam Romanam fundasse, eandemque per 25 annos (42-67) ab ipso gubernatam fuisse ; sed haec *non est doctrina Ecclesiae*, et quaestio libere disputatur. Huic praesertim opponitur *a/* in epistola *ad Rom.* (a. 57) nihil legi quod innuat Petrum jam ibi fidem praedicasse aut tunc praefuisse isti ecclesiae ; *b/* nihil etiam legi in *Act* 28, 15 sq. ubi agitur de Paulo Roma commorante ; tandem *c/* nihil in Epist. pluribus quas Paulus Romae scripsit.

Nec opinio illa necessaria est ad stabiliendam auctoritatem Romani pontificis ; ad hoc enim sufficiunt haec tria, et haec certissima sunt : 1° Petrum a Christo insignitum fuisse primatu ; 2° primatum debuisse permanere post ipsum (quamdiu erit Ecclesia, tamdiu erit ei fundamentum et princeps seu rector) ; 3° Petrum mortuum esse *Romae*, eundem in ultimo vitae suae tempore sedem Romanam occupasse, unde consequitur neminem alium ipsi in primatu successisse quam episcopum Romae. Cf. *Tract. de Rom. Pontif.* et *Comment. in ep. Catholicas* (Introd. in I Petri).

Quod *tempus* spectat hujus discessus Petri, exstat traditio quaedam (Eus. Hier. Orosii, etc.) quae a. 42 assignat ; porro huic determinationi nihil aliunde obstat. Cfr Harnack, *Geschichte der altchr. Lit. bis Eus.*, II, Chronol., 1, 244 ; — Steinmann, *h. l.* ; — supra, p. 90.

Persona Petri ex historia *Actuum* deinceps evanescit (excepto casu concilii Jerosolymitani, 15, 7 ss.). Paulus jam primas narrationis partes occupabit.

eduxisset eum de carcere, dixitque : “ Nunciate Jacobo, et *caeteris per urbem* fratribus haec”. Et egressus, abiit *Petrus* in alium locum.

2. Punitio divina Herodis, 12, 18-23.

Herodes custodes Petri occidit.

- 18 * Facta autem die, erat non parva ‘tumultuosa contentio’
19 inter milites, quidnam factum esset de Petro. * Herodes autem cum requisisset eum, et non invenisset, inquisitione facta, *causa cognita* de custodibus, iussit eos ‘abduci’ *ad supplicium* ; descendensque a Iudaea, *venit* in Caesaream, [*ibique*] commoratus est.

Caesareae divinum honorem admittit et punitur.

- 20 * Erat autem *Herodes* iratus Tyriis et Sidoniis. At illi unanimes, *ex communi utriusque civitatis decreto*, venerunt, *miserunt legatos* ad eum, et persuaso, *in partes suas pertracto* Blasto, qui erat super cubiculum, *cubicularius, minister primarius regis Herodis*, postulabant pacem, *petebant ut pacifice et benigne cum ipsis agere vellet* ; et hoc *petebant* ideo quòd alèrentur regiones eorum ‘a regia’
21 *regione* : *ex Iudaea frumentum recipere debebant*. * *Intercessio Blasti efficax fuit*. Statuto autem die, Herodes, vestitus veste regia,
22 sedit ‘in solio’, et ‘publice verba faciebat’ ad eos. * Populus autem, *impia adulatione*, acclamabat : “ ‘Alicujus’ Dei *sunt voces istae*, et
23 non hominis ” ! * Confestim autem percussit eum Angelus Domini, eo quòd, *assentiendo blasphemiae acclamationi*, non dedisset honorem *debitum vero* Deo ; et consumptus a vermibus, expiravit.

- 20 *Pacem* non sensu stricto intelligendam esse opiner, propterea quod non videatur ea tempestate *bellum* ab Herode ipsis indictum fuisse. *Intercessio Blasti* revera efficax fuit. — Cfr *Introd.*, p. 64.

- 21 *In veste regia*, tota ex argento contexta, ut tradit Jo s., *Ant* 19, 8, 2.

- 23 Narratio s. Lucae de morte Herodis ita convenit cum iis quae scripsit Fl. Josephus, historicus ille aequalis et omni fide dignus, ut inde firmissimum liceat deducere argumentum pro Actuum Apostolorum veracitate. Cf. *Ant.* 19, 8. Duae tantum sunt alicujus momenti differentiae : neque *angeli*, nec morbi *vermicularis* meminit Fl. Jo s. ; neutrum tamen excludit. Mirum sane non est, ab auctore profano *divinam* istius morbi *causam* non indagari ; deinde probabile est, ex reverentia erga regem defunctum (quem multipere extollit *Ant.*, 19, 7, 1-5), morbi *genus* tantummodo, non autem *speciem*, ab ipso indicari : ob eamque rem nonnisi de vehementibus ventris et intestinorum doloribus, per quinque dies non remittentibus, sermonem fieri, nullamque interjici mentionem de causa istorum dolorum, nempe de morbo *vermiculari* (non *pediculari* ut quidam autumarunt), quippe qui tam invisus nominis sit. Lucas, medicus, morbum nomine proprio accurate describit. Eodem morbo Antiochus Epiphanes, qui veri Dei cultum abolere conatus est, etiam divinitus percussus fuit, ut legimus *II Mach* 9, 5, 9 ss. Idem de Galerio Valerio Maximiano narrat *Lactantius* (*De morte persec.* 33). — Quid de Iudaea, mortuo Agrippa (a. 44) advenerit, v. p. 64 ss.

- 24 s. * Verbum autem Domini crescebat, et multiplicabatur. * Barnabas autem et Saulus reversi sunt ab Ierolymis expleto ministerio, assumpto Ioanne, qui cognominatus est Marcus.

CAPUT XIII.

- 1 Erant autem in Ecclesia, quae erat Antiochiae, prophetae, et doctores, in quibus Barnabas, et Simon, qui vocabatur Niger, et Lucius Cyrenensis, et Manahen, qui erat Herodis Tetrarchae collac-
2 taneus, et Saulus. * Ministrantibus autem illis Domino, et ieiunantibus, dixit illis Spiritus sanctus: Segregate mihi Saulum, et Barna-

25 'Ministerio': editio Vulgatae authentica a. 1598 habet 'mysterio'; quod mendum est typographicum. et certe manifestum. Ideo a nobis cum Hetzenauer pleno jure correctum. -- 12, 1. 'Erant in Ecclesia quae erat Antiochiae' Ἦσαν δὲ ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν οὐσαν ἐκκλησίαν. -- 'in quibus' deest gr. -- 'qui erat' deest gr. -- 2. 'Ministrantibus illis, Λειτουργούντων ... αὐτῶν. -- 'Saulum et Barnabam' ordine inverso ponuntur gr. -- 'illis' deest gr. -- 'Assumpsi', προσέκλημαι, perfectum passivum in sensu formae mediae, ut patet ex regimine αὐτοῦς.

- 24 s. Quod ordinem chronologicum hic spectat, recale dicta ad 11, 30.
25 Joannes Marcus, de quo jam 12, 12.

- 13, 1 Fuerunt illi *Prophetae* praediti charismate prophetiae, quo homines per exhortationem et consolationem aedificabant et quandoque secreta cordium pandebant vel res futuras annuntiabant (11, 27); non singulis ecclesiis Prophetae erant (*Doctr.* 12 *Apost.*, 13, 4); et in *Act* quoque, 11, 27, comparent Prophetae ut itinerantes seu ecclesias visitantes (*I Cor* 14, 3 ss.; *Collat. Brug.*, t. 8, p. 472 ss.). — *Doctores* intelligimus superiores ecclesiasticos charismate doctrinae (*Rom* 12, 7) seu sermone scientiae praeditos, quo maxime neophytis et catechumenis veritates fidei explicabant. Inferiorem prophetis gradum habuisse videntur. Ubi aderat (ergo non ubique fuerint) doctor verus, a fidelibus sustentandus erat, similiter ac propheta verus (*Doctr.*, 13, 1, 2). — Cum Paulus habuerit donum prophetiae (*I Cor* 14, 6), omnes hic enumerati videntur fuisse prophetae simul et doctores. — De his aliisque *charismatibus* qualia in primaeva Ecclesia exstiterunt, loco classico agitur in *I Cor* 12 ss.; cfr quoque *Eph* 2, 20; 3, 5; 4, 11; *Apoc* 18, 20; *Doctr.* 12 *Ap.* 13.

De Barnaba fuit sermo 4, 36 s.; 9, 27; 11, 22, 30; 12, 25. — Saulus quoque absque ullo addito ut notus proponitur. — Manahen dicitur Herodis collactaneus, σύντροφος quod proprie significat: qui cum aliquo eandem nutricem habuerat; inde latius: qui cum aliquo simul educatus fuerat; et inde forte latius adhuc: qui cum aliquo intima necessitudine conjunctus erat. Cfr Deissmann, *Bibelstudien*, Marburg, 1895, p. 180; Steinmann, *h. l.*

Herodes tetracha Galilaeae, sc. Antipas (p. 65 ss.), ille erat qui Joannem Baptistam occidit et Jesum irrisit; hoc a. 44 erat in exilio.

- 2 Ministrare, gr. λειτουργέω quae vox derivat a λείτος *publicus* (idque a λῶς *populus* pro λαός, et ἔργον *opus*. Significat proprie *publicum opus facere*, inde *publicum munus obire*. Hic vero, cum addatur Domino, verbum sumendum est de ministerio aliquo publico circa Dei cultum

Paulus et Barnabas redeunt Antiochiam, 12, 24-25.

- 24 * Verbum autem Domini *interea magis magisque* crescebat, et
 25 multiplicabatur : *christiani numero crescebant*. * Barnabas autem
 et Saulus reversi sunt *Antiochiam* ab Jerosolymis, expleto mini-
 sterio *eleemosynarum quas Antiocheni eis deferendas commiserant*,
 assumpto *secum Joanne*, qui cognominatus est Marcus.

PARS TERTIA.

ECCLESIA APUD GENTILES, 13, 1-28, 31.

I. ITINERA APOSTOLICA PAULI, 13, 1-21, 16.

A. PRIMUM ITER APOSTOLICUM PAULI, 13, 1-14, 27. ⁽¹⁾

1. Initium primi itineris, 13, 1-3.

Pauli et Barnabae consecratio.

- 1 * 'Erant autem Antiochiae, in Ecclesia quae *ibi* erat tamquam'
 prophetae et doctores [in quibus]... : *munere prophetae et doctoris*
ibi fungebantur Barnabas, et Simon qui *cognomento latino*, voca-
 batur Niger, et Lucius Cyrenensis, *a Cyrene in Lybia oriundus*, et
 Manahen [qui fuerat] Herodis, Tetrarchae *Galilaeae*, collacta-
 neus, *qui simul cum Herode Antipa fuerat educatus*, et Saulus.
 2 * 'Publico autem cultui divino illis operantibus' Domino, et jeju-
 nantibus, dixit [illis] Spiritus sanctus : Segregate, *consecrate* mihi
electos meos 'Barnabam et Saulum', in opus, *ut valeant fungi*

(caeterum sensus ille vocis *λειτουργέω* jam usu consecratus erat V. T. ;
 cf *Exod* 28, 35 ; *Num* 4, 39 ; *Ez* 40, 46 ; *Judith* 4, 14.). Porro potest hoc
 intelligi de *omnibus* actionibus publicis quae ad hunc cultum spectant,
 quales sunt praedicationes, sacrificia (de sacrificiis veteris Legis idem
 verbum adhibetur *Lc* 1, 23 ; *Heb* 10, 11), preces liturgicae etc. ; inter
 actiones illas sacras, longe praecipua, sub nova Lege, est sacrosanctae
 Missae celebratio, quam Graeci per nomen *Liturgiae* exprimunt. Attamen
 verba *ministrantibus illis* non probant illos prophetas et doctores fuisse
 etiam sacerdotes aut episcopos ; nam a/ "*ministrantibus*." non neces-
 sario notat sacrificii missae oblationem vel aliam functionem proprie
 sacerdotalem ; — b/ "*illis*" non necessario intelligendum est de illis
prophetis ; aequè facile intelligi potest de aliis personis vel modo inde-
 terminato, quasi diceret : occasione celebrati alicujus officii liturgici,
 celebrati puta ab episcopis, locum habuit, v. g. per unum alterumve ex
 illis prophetis, *revelatio divina*.

1. - Contra communiter admissum et etiam ideo a nobis servatum ordinem quo peregrina-
 tiones Pauli per mundum distribuuntur in *tria itinera Apostolica*, quae singula initium
 et finem sumpsissent *ab Antiochia*, non immeritò invehit Steinmann, in 13, 1 ss. Caete-
 roquin non affirmamus Paulum ipsum sic itinera sua, per 1m, 2m, 3m computasse ; sed
 solita illa divisio satis apta apparet ad aliquam in vita Pauli distributionem introduendam
 quamvis utique et aliae divisiones inveniri possent.

- 3 bam in opus, ad quod assumpsi eos. * Tunc ieiunantes, et orantes, imponentesque eis manus, dimiserunt illos.
- 4 * Et ipsi quidem missi a Spiritu sancto abierunt Seleuciam ; et
- 5 inde navigaverunt Cyprum. * Et cum venissent Salaminam, praedicabant verbum Dei in synagogis Iudaeorum. Habebant autem et Ioannem in ministerio.
- 6 * Et cum perambulassent universam insulam usque Paphum, invenerunt quendam virum magum pseudopropheta, Iudaeum, cui
- 7 nomen erat Bariesu, * qui erat cum Proconsule Sergio Paulo viro prudente. Hic, accersitis Barnaba, et Saulo, desiderabat audire ver-

3. 'ieiunantes, et orantes, imponentesque' ἡσθεύσαντες καὶ προσευξάμενοι καὶ ἐπιθέντες. — 4. 'quidem' μὲν οὖν. — 'missi' ἐκπεμφθέντες. — 'abierunt' κατήλθον.

5. 'in ministerio' ὑπηρέτην. — 7. 'desiderabat' ἐπεζητήσεν.

Additur et jejulantibus : Paulus et Barnabas forte consilium suum ad gentes transeundi (Gal 2,9) aliis manifestaverint, omnesque jejunio revelationem a Deo nunc jam dandam expectaverint.

- 3 Disputant num imponentes eis manus sit intelligendum de consecratione episcopali Paulo et Barnabae nunc collata, an vero potius, sicut olim voluerunt Estius et Suarezius, de gestu quodam quo super missionarios profecturos *apprecabantur divinum fervorem*. — Qui hoc ultimum tenent *arguunt a/* ex eo quod non intelligitur Barnabam, tanti momenti in primaeva Ecclesia et signanter in missione sua relate ad Ecclesiam Antiochiae (cfr 11, 22 ss.), et ipsum quoque Paulum nondum fuisse in episcopos consecratos ; — *b/* eo magis quod Simon, Lucius et Manahen, dicendi essent episcopi, siquidem illi sunt qui Paulum et Barnabam in episcopos consecrarent ; jamvero certe tres illi multo minus conspicui erant in Ecclesia ; et caeteroquin ipsa enumeratio v. 1 qua alii illi tres sine ulla nota distinctiva recitantur inter Barnabam et Saulum satis innuit eos tam excellenti praerogativa prae illis non eminuisse. — *Respondent* vero fautores prioris sententiae : *ad a/* certe de consecratione episcopali Barnabae et Sauli hucusque nihil fuisse relaturn ; et quare Barnabas dum mittitur, non ad organizandas ecclesias, sed ad inquirendum circa novos fratres ex gentibus conversos, debuisset esse episcopali dignitate insignitus ? item Paulus, dum hucusque unice praedicaverat fidem ? Et quidem haec eorum ordinatio optime intelligitur dum jam ituri sunt per mundum constituere ecclesias. — *ad b/* in v. 3 minime dici Simonem esse et Lucium et Manahen qui illam consecrationem perficiunt, textum e contra bene posse intelligi modo impersonali : *on leur imposa les mains*. — Et ipsi in favorem consecrationis episcopalis arguunt ex eo quod impositio manuum, si una excipiat quae Christus benedicit parvulis, nusquam in N. T. est appreciativa tantum, sed semper efficiens aut sanationem, aut resurrectionem, (Mt 9, 18 ; Mc 5, 23 ; 16, 18 ; Lc 4, 40 ; Act 9, 12, 17 ; 28, 8) aut consecrationem sacramentalem (Act 6, 6 ; 8, 17 ; 19, 6 ; I Tim 4, 14 ; 5, 22 ; II Tim 1, 6 ; Heb 6, 2) ; — deinde notant adjungi hic jejunium et orationes, ut infra 14, 22, ubi de consecratione, seu Ordinatione proprie dicta, certo scribitur — Salvo meliori sic dici posse videtur : aderant Antiochiae, sicut ubique in ecclesiis organizatis aderant, episcopi, quorum erat regere ecclesiam et ministrare

- ministerio ad quod praestandum eos 'advocavi mihi': ad praedicandum Evangelium, maxime inter Gentiles. * Tunc, 'cum jejunasent et orassent imposuissentque' eis manus, dimiserunt illos, ut irent quia Spiritus sanctus eos duceret (v. 4).

2. Acta in insula Cypro, 13, 4-12.

Ministerium Salaminae.

- 4 * Et ipsi quidem 'ergo', 'emissi' a Spiritu sancto, 'descenderunt'
5 Seleuciam ad mare; et inde navigaverunt in insulam Cyprum. * Et cum venissent Salaminam, in littore orientali insulae, praedicabant ibi verbum Dei in synagogis Judaeorum. Habebant autem etiam Joannem 'in ministrum', in adiutorem.

Paulus et Bar-Jesu elymas.

- 6 * Et cum, sic Evangelium praedicantes, perambulassent universam insulam usque Paphum, in littore occidentali situm, et residentiam Proconsulis, invenerunt ibi quendam virum magum, praestigiatorem, pseudopphetam, qui pro legato divino se venditabat,
7 gente Judaeum, cui nomen erat Barjesu, filius Jesu, * qui erat cum Proconsule insulae Cypri, Sergio Paulo viro prudente: in ejus familiaritatem se insinuaverat. Hic, quia prudens, accersitis Bar-

sacramenta, signanter ordinis: aderant etiam vario munere charismi insigniti, quales prophetae et doctores enumerati in v. 1, qui hinc Antiochiae munus suum exercebant. Et ecce quadam die, decursu alicujus functionis, Spiritus sanctus, puta per unum ex illis Prophetis, loquitur, tempus jam adesse edicens: "Segregentur, i. e. consecrentur Barnabas et Paulus ut jam aggrediantur opus ad quod eos destinavi". Quare jejuniis et orationibus imploratur divina benedictio super eos; ab episcopis ordinatio sacra iis confertur, et, sicut monuerat Spiritus sanctus, ab Ecclesia Antiochae dimittuntur ut eant quo Spiritus eos duceret. — Et ecce jam inchoantur fructifera illa itinera et labores Pauli.

- 4 Seleucia ab Antiochia parum distabat eique velut portus erat; juxta Mediterraneum posita erat, ad ostium Orontis.

Cyprus (p. 69 s.) erat Barnabae patria (Act 4, 36), ibique jam paulo ante ab aliis praedicatum fuerat Evangelium: cfr Act 11, 19.

- 5 Salamina, in littore orientali insulae.

In ministerio, intellige, sacro, (puta praedicationis, baptismi), quod indicat conjunctio et quae additur: habebant et Joannem. De hoc Joanne Marco cfr 12, 12; I Cor 1, 14, 17.

- 6 Paphum, in littore insulae occidentali.

Magus, cf 8, 9. Bar-Jesu, valet filius Jesu, commune erat inter Judaeos. Si haec historia ad similitudinem illius Simonis (8, 18) in honorem Pauli fuisset conficta, nunquam ejusmodi nomen a christiano fuisset inditum.

- 7 Hoc tempore Cyprum fuisse provinciam senatorialem adeoque administratam a proconsule quodam, testatur Dio Cassius (53, 15), et adjecto ipso nomine Pauli proconsulis habetur ex inscriptione a di Cesnola ibidem inventa.

- 8 bum Dei. * Resistebat autem illis Elymas magus, (sic enim inter-
 9 pretatur nomen eius) quaerens avertere Proconsulem a fide. * Saulus
 10 autem, qui et Paulus, repletus Spiritu sancto, intuens in eum, * dixit :
 O plene omni dolo, et omni fallacia, fili diaboli, inimice omnis
 11 iustitiae, non desinis subvertere vias Domini rectas. * Et nunc ecce
 manus Domini super te, et eris caecus, non videns solem usque ad
 tempus. Et confestim cecidit in eum caligo, et tenebrae, et circuiens
 12 quaerebat qui ei manum daret. * Tunc Proconsul cum vidisset
 factum, credidit admirans super doctrina Domini.
 13 * Et cum a Papho navigassent Paulus, et qui cum eo erant,
 venerunt Pergen Pamphyliae. Ioannes autem discedens ab eis, rever-
 sus est Ierosolymam.
 14 * Illi vero pertranseuntes Pergen, venerunt Antiochiam Pisidiae :
 15 et ingressi synagogam die sabbatorum, sederunt. * Post lectionem

8. 'resistebat' ἀντίστατο. — 'avertere' διαστρέφαι. — 10. 'non desinis' οὐ παύσῃ; — 'subvertere' διαστρέφων. — 12. 'admirans' ἐκπλησσομένης. — 13. 'cum navigassent' ἀναχθέντες. — 14. 'pertranseuntes Pergen' διελθόντες ἀπὸ τῆς Πέργης: formula praegnans, quam non ad litteram, sed ad sensum vertimus in paraphrasi.

- 8 Praeter nomen proprium *Bar-Jesu* assumpserat sibi quasi nomen digni-
 tatis: *Elymas*; quod significabat *magus* seu *sapiens*: est enim nomen
 arabicum (nunc *Ulema* in lingua Turcarum). Sapientes Arabiae ab anti-
 quo celebres erant.
 9 Paulus ex nunc primas partes in missione apostolica obtinet et dein-
 ceptis semper ante Barnabam nominatur. Duplex exceptio 14, 12-14 et
 15, 12-13 facile explicatur, ut notat *P r a t, o. c., p. 68, n. 2*.
Paulus. Nomen hebraicum *Saul* (*Schaoul*, i. e. postulatus; flandr. *de*
gevraagde) nunc primum mutatum legimus in latinum nomen *Paulus*
(paulus idem ac parvus, modicus, exiguus, a graeco παῦρος per corrup-
tionem παῦλος). Quod attinet huius mutati nominis rationem: *a/* hoc jux-
 ta s. *H i e r. (De vir ill., 5. In ep. ad Philem., 1)*, factum est in memoriam
 istius *Sergii Pauli*, propterea quod inter viros insignes ipse primus ab
 Apostolo Paulo ad fidem conversus fuit; quemadmodum Scipio, ob devic-
 tam Africam, dictus est *Africanus*; — *b/* alii vero censent, et merito
 quidem, veri simile non esse, patrem spiritualem nomen assumpsisse illius
 quem ad gratiae vitam genuit; atque ideo opinantur cum *O r i g. (Praef.*
in ep. ad Rom.): "Saulum esse vocatum, donec quidem genti propriae
 ministrabat... Paulum autem appellatum esse, cum Graecis et gentibus
 leges ac praecepta conscribit." Igitur probabilius est ipsum tanquam
 civem Romanum, jam ab initio habuisse nomen *Pauli*; et revera textus
 non dicit Paulum *nunc* istud nomen assumpsisse; dicunt proinde eum
 tamdiu vocatum fuisse nomine hebraeo *Sauli* (cf. p. 204) quamdiu inter
 Judaeos versatus fuerit; alterum autem nomen ab eo usurpatum fuisse,
 quando inter Gentiles venit. (Cf. *Z a h n, Einl., 1, p. 49*). Sic etiam
Joannes (v. 5) nomen latinum *Marci* habebat, 12, 25.
 10 *Fili diaboli (Bar-Satan)*, tacite respicit ad ejus nomen *Bar-Jesu*, filius
Jesu; fl. *geen menschenkind, maar duivelsgebroed*.
 11 *Eris caecus: non videns solem*. Bis idem dicunt Hebraei, ut vim ma-
 jorem verbis suis tradant: v. gr. *vives et non morieris*, certissime vives.

- 8 naba et Saulo, 'valde desiderabat' audire verbum Dei. * 'Adversabatur' autem illis Elymas, *id est* Magus. (sic enim interpretatur nomen ejus, *nomen illud Elymas quod sibi assumebat*) quaerens pervertere' Proconsulem *eumque* a fide *amplectenda avertere* : *timebat sane pro influxu suo*. — * Saulus autem, qui et Paulus vocatur, 9 repletus et excitatus a Spiritu sancto, intuens in eum, * dixit : "O plene omni dolo et omni fallacia, fili diaboli, inimice omnis justitiae, 10 *omnis probitatis*, 'an non desines distorquere' vias Domini rectas, 11 *salutifera Dei erga homines consilia* ? * Et nunc, *itaque*, ecce *ultrix* manus Domini super te *extenditur*, et eris caecus, non videns solem, usque ad *certum* tempus". Et confestim cecidit in eum caligo et tenebrae, et circuiens, *oberrans*, quaerebat *unum alterumve* qui ei manum daret.

Conversio proconsulis

- 12 * Tunc Proconsul, cum vidisset factum, credidit, 'plenus admiratione' super doctrina Domini *sic sibi ut divina demonstrata*.

3. Acta in Pamphilia et Pisidia, 13, 13-52.

In Perge Marcus discedit.

- 13 * Et 'cum a Papho solvissent' Paulus — *princeps missionis* — et qui cum eo erant venerunt Pergen Pamphyliae. Joannes Marcus autem, discedens ab eis, reversus est Jerosolymam.

Paulus et Barnabas Antiochiae Pisidiae.

- 14 * Illi vero, *Paulus et Barnabas*, 'non haerentes Pergae (cfr 14, 24), et pertranseundo reliquam Pamphylia' venerunt Antiochiam Pisidiae ; et *hic*, ingressi synagogam die sabbatorum, *die sabbati*, 15 *sicut caeteri ibi consederunt*. * Post lectionem autem Legis (*Penta-*

Sic Jo 1, 20 *confessus est, et non negavit* ; Lc 1, 20 *eris tacens et non poteris loqui* ; Act 18, 9 *loquere et ne taceas*.

Usque ad tempus : forte innuitur eum postea ad fidem convertendum esse (s. Chrys.).

- 12 *Credidit*, ἐπιστεύσεν, vere videtur intelligendum de integra adhaesione ad christianismum. Cfr quoad sensum vocabuli *credere*, 2. 44 ; 4, 32 ; 5, 14 ; 11, 21 etc. R. B., 1916, pp. 246 s.

- 13 *Pergen*, Pamphyliae caput, 60 stadiis (env. 11 kilom.) a littore maris distans, ad fluvium Cestrum (*que le bateau remonta probablement*).

Joannes (Marcus ille de quo v. 5) *discedens* etc., intellige ob causam, quae non adeo honesta erat, ut Paulo non displiceret : cf. 15, 38. Revera iter a Perga versus Antiochiam durum erat, utpote ducens per montes Tauri et periculis latronum patebat (II Cor 11, 26 ?).

- 14 Cur statim e Pamphylia abierint ignoramus : forte opportuna occasio tunc sese obtulit ut juga Tauri transcendere possent.

Die sabbatorum gr. σαββατα etiam unum sabbatum designat (Mt 28, 1 ; Lc 4, 16 ; Col 2, 16).

Sederunt, verisimiliter in sedes Rabbinis destinatas, ut indicarent mentem sibi esse verba faciendi ad populum.

autem legis, et Prophetarum, miserunt principes synagogae ad eos, dicentes : Viri fratres, si quis est in vobis sermo exhortationis ad plebem, dicite.

- 16 * Surgens autem Paulus, et manu silentium indicens, ait : Viri Israelitae, et qui timetis Deum, audite :
 17 * Deus plebis Israel elegit patres nostros, et plebem exaltavit cum essent incolae in terra Aegypti, et in brachio excelso eduxit
 18 eos ex ea, * et per quadraginta annorum tempus mores eorum
 19 sustinuit in deserto. * Et destruens gentes septem in terra Chanaan,
 20 sorte distribuit eis terram eorum, * quasi post quadringentos et quinquaginta annos : et post haec dedit iudices, usque ad Samuel

17. 'elegit' ἐξελέξατο, forma media. — 19. 'mores eorum sustinuit'. Duplex est l. gr. : ἐτροποφόρησεν, in codd. Sin BC** DGHLMP, et confirmatur ex auctoritate Origenis, qui ita legit in *Deut* 1, 31, quem locum Paulus sine dubio respexit; hanc l. vertit Vulg.; — ἐτροποφόρησεν (a rad. τροφω, nutritio), i. e. instar nutricis eos portavit in brachiis suis, vel instar patris qui puerulum suum portat: eos dilexit et protexit, omnimoda beneficia eis dispensavit, in specie manna; haec l. habetur in codd. AC*E, in verss. itala, syr. utraq., arab., copt., sahid., aethiop., armen. et slavon., in *Constit. Apost.*, apud s. Cyrill., Machar., Hesych., et s. Chrys.; praeterea hic est sensus *Deut* 1, 31 ad quem locum Paulus respexisse supponitur. Favet hic etiam contextus in oratione Pauli: etenim non videtur esse ad rem, quod Paulus auditoribus ingratos patrum mores objiciat, hoc ipso momento quo totus in eo est ut beneficia Dei erga eos commemoret. — 19. 'destruens' καταλὼν. — 20. 'Quasi post quadringentos et quinquaginta annos': haec lectio Vulgatae gravissimos habet testes, sc. codd. Sin ABC, et verss. copt., sahid., armen., et s. Chrys. 153 et altera l.: et post haec quasi annis 450 dedit Iudices usque ad Samuelem': etiam pro hac l. multi testes et text. Rec. adducuntur, eamque Tisch. adoptavit. Ast prior l. omnino praeferenda videtur. V. comment.

- 15 Habes hic jam unam applicationem illius methodi quam vix non semper sectabitur Paulus in praedicando Evangelio: primo enim loco ad Judaeos se convertit (cfr 13, 5, 14; 14, 1; 16, 13; 17, 1 s., 10, 17; 18, 4, 19; 19, 8); ast vix non aequae frequenter Judaeorum experitur resistentiam (13, 45; 14, 2; 17, 5, 13; 18, 4, 19; 19, 8), ideoque ad Gentiles se convertit (13, 46; 18, 6; 19, 9). Equidem ad Gentiles potissimum convertendos se noverat destinatum; ast quin Judaeorum conversioni allaboraret minime fuerat prohibitus; quid mirum si, prae nativo suo amore erga populares Judaeos (cfr *Rom* 1, 16; 2, 9; 9, 1 ss., 25 ss.; *I Cor* 9, 20), etiam Judaeis praedicaverit? Et hoc eo magis quod ex una parte noverat Evangelium quasi ex primaria Dei intentione fuisse Judaeis destinatum (13, 46), et ex altera parte in synagogis judaicis invenire erat non paucos etiam gentiles, nimirum *timentes Deum*, et quidem praecisse illos gentiles qui relate ad religionem amplectendam magis dispositi esse debebant. — Nihilominus constans illa experientia pertinaciae Judaeorum, magis ac magis in mente Pauli quasi sensum induxerit se esse vere Apostolum *Gentilium*; et nihil proinde mirum si in epistolis suis quas post plerasque tristes illas experientias scripsit, hanc suam vocationem ad apostolatam Gentilium tam multum elevaverit (cfr *Gal* 1, 16; 3, 28; *Rom* 1, 14; 2, 28 s.; 3, 29 s.; 4, 10 s., 16; 10, 12; *I Cor* 1, 24). Cfr Steinmann, h. l.

De liturgia synagogae judaeae, cfr *Introd.*, p. 81 s.

teuchi) et Prophetarum, miserunt principes synagogae ad eos, dicentes : “ Viri fratres, si quis est in vobis sermo exhortationis ad plebem, dicite ”.

Oratio Pauli in synagoga.

- 16 * Surgens autem Paulus, et manu silentium indicens, ait : “ Viri Israëlitaе, Judaei et Proselyti stricte dicti, et vos, gentiles incircumcisi qui timetis, qui colitis verum Deum, audite ” !

1. Praehistoria Jesu.

- 17 * “ Deus plebis Israël ‘sibi-elegit’ patres nostros, *Abraham, Isaac et Jacob* ; et plebem ex illis oriundam exaltavit, fortem et illustrem reddidit, cum essent incolae, peregrini in terra Aegypti ; et deinde in brachio excelso, cum potestate magna et stupendis miraculis
18 eduxit eos ex ea ; * et per quadraginta annorum tempus mores eorum *pravos* sustinuit (vel melius, juxta aliam lect. : ‘instar nutricis
19 eos portavit’) in deserto. * Et ‘cum delevisset’ gentes septem in terra
20 Chanaan (*Deut* 7, 1) sorte distribuit eis terram eorum, * quasi (= *circiter*) post quadringentos et quinquaginta annos [*v. not text. et comment.*] ; et post haec dedit eis judices, usque ad Samuel Prophetam, qui fuit judicum ultimus.

16 ss. Summarium orationis Pauli.

Ia pars orationis. Magnis lineis percurrit Paulus praehistoriam Jesu : tempus patriarcharum, — judicum — regum Saul et David, ex cujus posteritate suscitavit Messiam, — tandem Joannis Baptistae.

- 17 *Exaltavit* populum illum, tum quatenus, quo magis ibi opprimebatur, eo magis multiplicabatur (*Exod* 1, 12), tum quatenus magna miracula in gratiam ejus fecit, ut cogeret Pharaonem ad permittendum exitum populi Israel.

Verbum *ὑψώσεν*; *exaltavit* occurrit *Is* 1, 2 ap. LXX ; verba autem *ἐτροποφόρησεν* et *κατεκλήρονομησεν* quae Paulus adhibet v. 18 et 19, habentur *Deut* 1, 31, 38 ap. LXX : ideo Bengel conjicit tunc lectum fuisse *Parasche Deut* 1 et *Haphtare Is* 1, quae hodieum apud Judaeos in unum idemque cadunt sabbatum. Si hoc est, miro modo comprobatur historicitas Actuum Apostolorum. Cfr *Introd.*, p. 78.

- 20 Si tenetur *lectio prior* (Vulgatae), quae vere tenenda videtur, sensus Pauli duplex esse posset : Israëlitaе terram Chanaan occupaverunt vel a/ circiter 450 a. post ingressum in Aegyptum ; vel b/ circiter 450 a. postquam patriarchas elegisset Deus. Si prior sensus admittitur Paulus secutus fuerit illam sententiam juxta quam commoratio in Aegypto durasset per 430 a. ; si alter vero sensus eligitur, secutus fuerit sententiam quae sub hoc spatio 430 a. computabat tum priorem patriarcharum commorationem in terra Chanaan tum commorationem in Aegypto. Recole dicta supra, 7, 6 (p. 181). — Si vero teneatur *lectio altera*, tunc Paulus assignaret integrae epochae Judicum, usque ad Samuelem inclusive (*ἔως*, non *ἄχρι* ; cf. 7, 45), 450 circiter annos, et sic recederet a ratione computandi *III Reg* 6, 1, sed concordaret cum alia quadam traditione quae apud Judaeos exstitisse videtur juxta *Jos.*, *Ant.*, 8, 2, 1.

- 21 Prophetam. * Et exinde postulaverunt regem : et dedit illis Deus
 22 Saul filium Cis, virum de tribu Benjamin, annis quadraginta. * et
 amoto illo, suscitavit illis David regem : cui testimonium perhibens,
 dixit : Inveni David filium Iesse, virum secundum cor meum, qui
 23 faciet omnes voluntates meas. * Huius Deus ex semine secundum
 24 promissionem eduxit Israel salvatorem Iesum, * praedicante Ioanne
 ante faciem adventus eius baptismum poenitentiae omni populo
 25 Israel. * Cum impleret autem Ioannes cursum suum, dicebat :
 Quem me arbitramini esse, non sum ego, sed ecce venit post me,
 cuius non sum dignus calceamenta pedum solvere.
 26 * Viri fratres, filii generis Abraham, et qui in vobis timent Deum,
 27 vobis verbum salutis huius missum est. * Qui enim habitabant
 Ierusalem, et principes eius hunc ignorantes, et voces prophetarum,
 28 quae per omne sabbatum leguntur, iudicantes impleverunt, * et
 nullam causam mortis invenientes in eo, petierunt a Pilato, ut inter-
 29 ficerent eum. * Cumque consummassent omnia, quae de eo scripta
 erant, deponentes eum de ligno, posuerunt eum in monumento.
 30 * Deus vero suscitavit eum a mortuis tertia die : qui visus est per
 31 dies multos his, * qui simul ascenderant cum eo de Galilaea in
 32 Ierusalem : qui usque nunc sunt testes eius ad plebem. * Et nos

21. 'postulaverunt' ἡτήσαντο. — 23. 'eduxit Israël' ἤγαγεν (melior l. quam ἤγειρε textus Recepti) τῷ Ἰσραήλ. — 24. 'praedicante' προκηρύξαντος. — 26. 'vobis' ἡμῖν. — 27. 'principes ejus' οἱ ἄρχοντες αὐτῶν. — 28. 'invenientes' εὑρόντες : hoc part. aor. ob contextam orationem resolvimus : quamvis non invenissent. — 'ut interficerent eum' ἀναιρεθῆναι αὐτόν — 29. 'deponentes' καθελόντες. — 31. 'usque' deest gr.

- 21 Saul... annis 40. Quamdiu Saul regnaverit, in libro Regum non legitur. Paulus hic sequitur traditionem apud Judaeos vigentem, teste Fl. Jos., *Ant.*, 6, 14, 9.

Amoto illo, μεταστήσας (a μετά et ἵστημι *transloco, moveo de loco*) : postquam Deus eum a regia dignitate amovisset seu depulisset cf. *I Reg* 15, 16 ss. ; vel potius : postquam eum post istos 40 annos, de quibus v. 21, a vita removisset, e vivis abstulisset.

Testimonium illud Scripturae de David verum est de summa vitae ejus, etsi quaedam, sed rarò, fecerit contra Dei voluntatem

Eduxit (ἤγαγεν) . prodire fecit : intelligitur non de incarnatione Jesu, sed de universo opere salvifico quod Jesus. inchoavit postquam Joannes adventum ejus praeparaverat. — Nolim cum Beelen, *h. l.*, *eduxit* sumere pro *declaravit* et sensum restringere ad manifestationem specialem quae contigit in baptismo quando per vocem de caelo declaratus est Filius Dei i. e. Messias, Salvator.

- 26 ss. *IIa pars orationis Pauli.*

Demonstrat et vindicat Paulus Jesum esse hunc Messiam : etenim a/ equidem passus est et mortuus, sed hoc ipsum est argumentum messianitatis, siquidem sic adimpletae fuerunt divinae praedictiones (26-29); — b/ ex morte resurrexit (30-31) ; caeteroquin etiam in hoc facto fuerunt impleta divina oracula: Deus enim Messiae promiserat tum quod

- 21 * “ Et exinde, *ab illis diebus Samuelis*, ‘sibi postulaverunt’ regem;
et dedit illis Deus Saul, filium Cis, virum de tribu Benjamin,
22 *qui regnavit annis quadraginta*; * et amoto illo [*v. comment.*],
suscitavit illis David regem, cui testimonium perhibens, dixit: “ In-
veni David, filium Jesse (*Isai*), virum secundum cor meum, *virum*
mihi gratissimum, *atpote* qui faciet omnes voluntates meas (*1 Reg*
13, 14; *Ps 88, 20 s.*).
23 * “ Hujus Deus ex semine, *Deus ex illius stirpe*, secundum suam
promissionem, ‘adduxit’, *misit* ‘pro populo Israël’ salvatorem, *nempe*
24 Jesum, * ‘postquam Joannes, ante faciem adventus ejus, *antequam*
*muneris sui exercitium aggredere*tur, prius praedicasset’ baptismum
25 poenitentiae omni populo Israël. * Cum impleret autem Joannes
cursum suum, *circa finem ministerii sui praecursorii*, dicebat: “
Quem me arbitramini esse, *Messiam nempe*, non sum ego, sed
ecce venit *aliquis* post me, cujus non sum dignus *vel* calceamenta
pedum solvere: *cui non sum dignus vilissimum servi officium prae-*
stare: ille est Messias”.

II. Jesus est Messias.

- 26 * “ Viri fratres, filii generis Abraham, *Judaei et proselyti*, et
gentiles incircumcisi qui in vobis timent, *colunt verum Deum*, ‘nobis’
verbum, *Evangelium salutis hujus per Jesum mediatorem obtinendae*
missum est.
27 * “ *Jesus iste est Messias. a/* Qui enim habitabant Jerusalem, et
principes ‘eorum’, *Synhedristae*, hunc Jesum ignorantes (*3, 17*), et
voces prophetarum *quae Messiae passionem praedicebant*, et quae
per omne sabbatum, *singulis sabbatis* leguntur, judicantes, *mortis*
28 *eum damnando*, impleverunt, * et ‘quamvis nullam causam mortis
invenissent’ in eo (*Mt 26, 59 s.*) *tamen* petierunt a Pilato ‘ut inter-
29 ficeretur ipse’. * Cumque *sua agendi ratione* consummassent omnia
quae *per Prophetas* de eo scripta erant, ‘postquam detraxissent’
eum de ligno *crucis*, posuerunt eum in monumento.
30 * “ *b/* Deus vero suscitavit eum a mortuis tertia die; qui *redivivus*
31 visus est per dies multos his, *Apostolis*, * qui simul ascenderant
cum eo de Galilaea in Jerusalem; qui [usque] nunc, *ibidem in*
32 *Palaestina*, sunt testes ejus ad plebem *Judaeorum*; * et nos *pariter*

resurgeret (32-33) tum quod nunquam jam moreretur (34-35): haec autem
Davidis oracula, non in Davide, sed in Jesu fuerunt impleta (36-37).

- 27 Enim, γὰρ: sensum vide in paraphr.; aliis (ita Beelen) videtur esse
particula qua narratio inchoatur, non qua ratio redditur antecedentium,
adeo ut flandrice valeat *dan*, non vero *want*.

Voces...: non vult asserere singulis sabbatis lecta fuisse oracula de
Messia passuro.

- 29 Paulus non respicit ad hoc quod illi, qui Jesum de cruce detraxerunt
et sepelierunt, essent viri pii, a popularium suorum crimine alienissimi..

- vobis annunciamus eam, quae ad patres nostros repromissio facta
 33 est : * quoniam hanc Deus adimplevit filiis nostris resuscitans Iesum,
 sicut et in Psalmo secundo scriptum est :

Filius meus es tu, ego hodie genui te.

32. 'nostros' deest graece. — 'adimplevit' ἐκπεπλήρωκεν. — 33. 'nostris': lectio ἡμῶν, loco αὐτῶν, difficilior est, et legitur in Sin ABC*D; — lectio αὐτῶν ὅμην legitur in C** EHL P aliisque et in syr. utraq. — 'secundo' var. lect. satis probab.: τῷ πρώτῳ. Si ita, dicendum ps. nostrum I fuisse a Paulo habitum qua praeambulum ad totum psalterium; ita noster secundus ex quo verba desumpta sunt, fit vere primus.

- 33 Circa hunc vers. non ita obvium plura quaeruntur :

1/ De sensu verbi *resuscitans*, gr. ἀναστῆσας,

Alii (ita Beelen, Rose) intelligunt : *Deus prodire fecit, misit, exhibuit Iesum*, nimirum Iesum misit in mundum ad salvandos homines (1). Et arguunt a/ ex eo quod supra (3, 22, 26 ; 7, 37 ; cfr Mt 22, 24) verbum ἀναστῆναι eodem hoc sensu occurrit ; b/ ex contextu : etenim *suscitando Iesum* Deus adimplevit promissionem Iudaeorum majoribus olim factam ; atqui promissio illa, de qua v. 23, erat de Messia in mundum mittendo, non de Messia ad vitam revocando ; c/ ex eo quod verba Ps 2, 7 *Filius meus es tu, ego hodie genui te* a sensu obvio et naturali prorsus detorquenda forent ut significare possent : *ego te a mortuis excitavi* ; imo hac ratione verba illa dicenda essent habere duplicem sensum litteralem : *ego te genui filium meum naturalem*, — et : *ego te a mortuis excitavi* ; quae quidem theoria non paucis nec parvis laborat difficultatibus ; d/ ex eo tandem quod si in v. 33 de resurrectione ageretur, in *tautologiam* caderet Apostolus, siquidem vv. 34 s. mox subjungit : *Quod autem suscitavit eum a mortuis*.

Alii (ita Patrizi, Fillion, Steinmann) intelligunt : *Deus Iesum resuscitavit ex mortuis*. Et arguunt a/ ex vix non unanimi ss. Patrum hujus loci interpretatione ; b/ ex eo quod supra, 2, 32 (cf. Jo 6, 39 s., 44, 54) in textu qui et ipse videtur omnino parallelus textui nostro, verbum ἀναστῆναι occurrit eodem sensu ; — c/ ex contextu et logica progressionem idearum : de Iesu Messia ad Israëlitam misso jam supra actum est, v. 23 ; et in vv. 26 ss. demonstrat et ab objectionibus vindicat Iesum esse Messiam, agendo a/ de ejus morte vv. 27-29 : nedum haec vobis sit scandalum, contra sit argumentum fidei, siquidem fuit a Deo

1. - Qui tenent hanc priorem explicationem, quaerunt ulterius quodnam momentum manifestationis Iesu Paulus prae oculis habeat. Et *alii* (ita Beelen) aestimant in v. 33 agi de Baptismo Iesu : Deus in baptismo suo palam exhibuit Iesum tamquam Filium Dei, sicut de eo scriptum erat : *Filius meus es tu, ego hodie genui te*. Et revera, quamvis Iesus jam ante baptismum esset Messias et Filius Dei, et qua talis notus, tum sibiipsi tum Baptistae, nihilominus hac occasione solenni et quasi officiali modo fuit Joanni Baptistae qua Messias et Filius Dei exhibitus. — Huic tamen sententiae videtur obstare a/ quod Paulus, in omnibus suis epistolis vel orationibus nunquam de Baptismo Iesu loquitur ; b/ praeterea, ut dicitur, minus adhuc quadrat haec interpretatio in verba Psalmi 2 quae tamen in Baptismo Iesu suam impletionem invenissent : *Ego hodie genui te* non obvie significat : *Ego in baptismo te palam ut Messiam et Filium Dei exhibui*. — Unde *alii* (ita Rose) aestimant agi *generaliter* modo de missione Iesu : Deus, sicut promiserat patribus, misit Iesum in mundum, ad salvandos homines ; adeoque ageretur de Iesu incarnatione et de universa ejus vita, seu de iis omnibus quae fecit, docuit et passus est tamquam mundi Redemptor. — Et in hanc interpretationem satis bene quadrant verba ex Ps 2 adducta : *ego genui te = ego misi te in mundum*.

- vobis *extra Palaestinam degentibus*, annunciamus eam quae ad patres [nostros] repromissio facta est; *annunciamus, inquam, vobis*
 33 * quoniam (*quod*) hanc *promissionem* Deus 'perfecte adimplevit' filiis nostris [*v. not. text.*], resuscitans [*v. comment.*] Jesum, sicut, *omissis aliis locis V. T.*, etiam in Psalmo secundo [*v. not. text.*] scriptum est : "Filius meus es tu, ego hodie genui te".

praedicta, et *b/* de ejus resurrectione, 30 ss. : hanc autem resurrectionem ostendit Paulus esse extra omne dubium positam : eam, ipsi qui bene viderant, praedicant populo in Palaestina, sicut et nos vobis praedicamus Deum perfecte adimplevisse, *ἐκπεπλήρωκεν* (*hij heeft de kroon gezet op*) promissionem suam circa Messiam, resuscitando Jesum ex mortuis.

Quod autem spectat argumenta a patronis prioris sententiae adducta, iis *respondetur ad a/* : aliis locis, puta 2, 32, imo hoc ipso cap. 13, v. 34 s. verbum *ἀναστῆναι* de resurrectione occurrit ; — *ad b/* et *c/* : ex hac altera explicatione minime consequitur verba *Ps 2 : Filius meus es tu, ego hodie genui te* significare : *ego te a mortuis revocavi* ; namque illa verba a Paulo adducuntur tamquam causa et ratio cur Christus omnino debuerit reviviscere ; nimirum hic esset sensus Pauli : Deus resuscitavit Jesum, et debebat eum resuscitare, siquidem teste *Ps 2* Deus promiserat quod Jesus esset Filius Dei ; unde resuscitando Jesum, hanc promissionem perfecte adimplevit ; — *ad d/* : in hac sententia non est cur Apostolo *taulogogia* exprobetur, nam a v. 33 ad 34 s. habetur haec progressio idearum : v. 33 dicitur Jesum fuisse a mortuis resuscitatum, in vv. 34 s. vero eum semel resuscitatum, jam non esse moriturum.

2/ De sensu : *Filius meus es tu, ego hodie genui te*. Per parallelismum poeticum, qui *synonymicus* vocatur, quod in primo hemistichio dictum fuit, id in altero repetitur cum gradatione quadam : *Filius meus es tu, et quidem filius a me genitus*. Alii hoc directe et proprie intelligunt a Paulo dictum de *messianitate* Jesu : tu es filius meus legitimus, pleno jure ita vocatus. Revera *a/ filius Dei* pro *Messias* occurrit supra 9, 20 coll. v. 22, et etiam aliquando in Evangelio, e. g. Jo 1, 49 : *Rabbi, tu es filius Dei, tu es rex Israël* ; pariter plures catholici tenent vocem in baptismo Jesu : *Hic est filius meus dilectus* intelligendam esse de messianitate ; — *b/* reipsa verba illa, quatenus leguntur in Psalmo, a Judaeis probabiliter de Messia intelligebantur, juxta totum contextum. Judaei enim stricto addicti monotheismo, plures in Deo distinctas personas non cogitabant ; eis nota non erat aeterna Filii generatio, cum mysterium ss. Trinitatis ipsis revelatum non fuisset, ideoque verba : *Filius meus es tu* sensu improprio et metaphorico intelligebant. — Alii contra autumant verba Psalmi a Paulo citari in sensu altiori magisque perfecto, np. in sensu stricto litterali secundum plenam vim verborum. Et re vera sensus ille est obvius et naturalis, talis sc. qui se sponte legenti suggerit : etenim verba *ego genui te* confirmant quod in primo hemistichio dictum fuerat *filius meus es tu* ; ergo juxta vim verborum litteralem significant : *tu es filius quem egometipse genui*, filius sc. *naturalis*, proprie et stricte dictus, non adoptivus. Et hunc sensum Paulus, qui mysterium ss. Trinitatis et Christi divinitatem certo cognoscebat, perfecte apprehenderit. — Attamen haec ratio, quamvis ostendat Paulum sane illa verba sensu illo

- 34 * Quòd autem suscitavit eum a mortuis, amplius iam non reversurum in corruptionem, ita dixit :

Quia dabo vobis sancta David fidelia.

- 35 * Ideoque et alias dicit :

Non dabis Sanctum tuum videre corruptionem.

- 36 * David enim in sua generatione cum administrasset, voluntati Dei dormivit : et appositus est ad patres suos, et vidit corruptionem.

- 37 * Quem vero Deus suscitavit a mortuis, non vidit corruptionem.

35. et alias' ἐν ἐτέρω [ψαλμῷ]. — 36. 'in sua generatione cum administrasset voluntati Dei dormivit' ὁθα γενεῇ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ θεοῦ βουλῇ ἐκοιμήθη. Mutanda est punctuatio Vulgatae, et virgula ponenda non post 'administrasset' sed post 'Dei'.

perfecto et pleno intellexisse et eodem illo sensu *potuisse adhibere* in hac sua oratione, non probat tamen *de facto* illo sensu nunc *adhibuisse* haec verba: potuit enim illum textum citare in sensu praeciso Messianitatis. Et revera, ut videtur, Paulus in toto contextu orationis loquitur de Jesu tanquam *Messia*, dicens (vv. 34 s.) eum a Deo resuscitatum fuisse, sicut Petrus loquebatur c. 2, 3, 4 et 5, ut supra locis citatis ostendimus.

Nota 1. Si verba : *Filius meus es tu, ego hodie genui te* intelliguntur de divina filiatione proprie dicta adeoque de *divinitate* Jesu — quo sensu omnes fere ss. Patres opinati sunt ea verba a Paulo hic adhiberi — habetur difficultas, quoniam sensu dicatur *hodie* genui te. *Alii* enim explicant : ego hodie, i. e. *in die aeternitatis* genui te filium meum ; — quod parum obvium est, — *Alii* aestimantes verbum *genui* per hebraismum poni pro *genitum declaro* (*mundare leprosum*, Lev 13, 6, pro *mundum declarare* ; *justificare pauperem* Ps 81, 3 pro *declarare esse justum* seu innocentem), phrasim sic audiunt : *verus Filius meus es tu, hodie* (nunc) *declaro te ex me genitum esse*, adeoque Filium meum esse naturalem, non adoptivum. Quod magis adhuc arbitrarium videtur. Quoad interpretationem quam tradit Beelen *h. l.*, post s. *Justinum* : *Filius meus, Messias meus es tu, ego te hodie, i. e. in die baptismi tui, te ut Messiam manifestavi*, minus in ea interpretatione placet tum sensus tributus adverbio *hodie* tum verbo *genui*.

Nota 2. Tota haec disputatio vix non careret fundamento si vera esset sententia olim tam communiter admissa de multiplici sensu litterali S. Scripturae. In hac enim sententia vix non certo dici posset Paulum in v. 33 agere de *resurrectione* Jesu, eumque verba *Psalmi* II qua hujus resurrectionis prophetiam adducere, hoc nimirum sensu : Te, Filium meum, hodie, in hac die resurrectionis tuae, ad vitam redire feci, et hoc sensu *genui te*.

- 34 *Reversurum in corruptionem* : vult dicere in mortem, nam explicite dicit v. 37 quod *non vidit corruptionem*. Christi resurrectionem demonstrare pergit ; eam v. 30 ex testibus adhuc superstitibus, qui Jesum ad vitam reversum conspexerunt, probavit ; nunc vero duas affert praedictiones, quibus res magis directe promittetur. — *Dabo vobis sancta David fidelia* : Is 55, 3 libere et secundum LXX citatur. In hebraeo : *feriam vobiscum pactum sempiternum, misericordias David fideles*

- 34 * "Quòd autem suscitavit, *quod Deus suscitaret eum a mortuis*, amplius jam non reversurum in corruptionem *mortis*, ita olim per *Isaiam prophetam* dixit : " (Quia) Dabo vobis sancta David fidelia "
- 35 [v. *notam*]. * Ideoque ad hanc eandem resurrectionem praedicendam, etiam 'in alio' psalmo (nim. 15, 10), dicit Deus per os David : " Non dabis Sanctum tuum videre corruptionem : non permittes Messiam experiri corruptionem sepulchri " (cfr 2, 27).
- 36 * " Porro haec duo oracula de Davide intelligi non possunt : David enim 'postquam in gratiam suorum coetanorum serviisset Del consilio' circa ipsum, dormivit, mortuus est, et appositus est ad patres suos, et de facto vidit corruptionem sepulchri (cfr 2, 29).
- 37 * Quem vero Deus [a mortuis] 'excitavit', quem tamquam Messiam ad *Israëlitas* misit (v. 23), Jesum inquam, ille non vidit corruptionem, utpote qui statim a morte ad vitam est revocatus ; hic ergo est ille Sanctus Dei sive promissus Messias.

seu *stabiles*. Itaque sensus verborum Pauli est : *Dabo vobis sancta Davidis* (gen. objecti), i. e. *beneficia sancta (misericordias) olim Davidi promissa*; et haec beneficia erunt *fidelia*, i. e. *stabilia*; unde in specie resurrectio Christi, unum ex illis beneficiis promissis (v. 35), erit stabilis, seu Christus, postquam a morte redierit, jam non revertetur in corruptionem (v. 34).

- 35 Explicatum fuit supra, 2, 27.
In sua generatione : cfr 2, 40 et 8, 33.
- 36 Probat, sicut Petrus, 2, 29, vaticinationem illam de Davide intelligi non posse; David enim mortuus est et sepultus et expertus est corruptionem sepulchri.
- 38 s. Incipit peroratio (*igitur*), quae fit per modum exhortationis ad credendum. Quando dicit *ab omnibus, a quibus non potuistis per legem Moysis* justificari, mens Pauli non est quorundam peccatorum veram remissionem per Legem veterem potuisse obtineri, uti novimus ex ejus Epistolis. *Gal* 3, 11 ; *Heb* 10, 1 sq. De hac Pauli doctrina : justificari hominem per fidem in Jesum, non vero per opera legis, vide latius in Commentariis in Pauli epistolas, potissimum in *Rom* 1, 16 s. De lege mosaica loquitur hic cum quadam moderatione, ne nimirum auditores suos Judaeos offenderet. Aliunde novimus ex citatis Pauli epistolis, nullius peccati veram remissionem dari per legem Moysis qua talem, aut per vim institutorum Moisaicorum, puta per Legis caeremonias et sacrificia. Juxta doctrinam ejus, quaecumque justificatio sub vetere Testamento facta, per fidem in Christum venturum, quam Judaei caeremoniis illis et sacrificiis profitebantur (saltem implicite) a Deo concessa fuit.

Apostolus hic primum enuntiat *magnum* illud *doctrinae suae caput*, quod tam saepe in Epistolis suis, praesertim *ad Rom.* et *ad Gal* exponet : a/ in *Christo solo* inveniri remissionem peccatorum et justificationem, non in Lege veteri; b/ *fidem* autem *conditionem esse sine qua non* seu essentialiter requisitam ut ista salus obtineatur; ac tandem c/ eam *omnibus* hominibus offerri. Cf. praesertim *Rom* 1, 16 s. Obiter nota in hac assertione *per fidem in Jesum obtineri justificationem* evidenter supponi Jesum non esse merum hominem.

- 38 * Notum igitur sit vobis viri fratres, quia per hunc vobis remissio peccatorum annuntiatur, et ab omnibus, quibus non potuistis in lege
 39 s. Moysi iustificari, * in hoc omnis, qui credit, iustificatur. * Videte
 41 ergo ne superveniat vobis quod dictum est in Prophetis : * Videte contemptores, et admiramini, et disperdimini : quia opus operor ego in diebus vestris, opus quod non credetis, si quis enarraverit vobis.
 42 * Exeuntibus autem illis rogabant ut sequenti sabbato loquerentur
 43 sibi verba haec. * Cumque dimissa esset synagoga, secuti sunt multi Iudaeorum, et colentium advenarum, Paulum, et Barnabam : qui loquentes suadebant eis ut permanerent in gratia Dei.
 44 * Sequenti vero sabbato pene universa civitas convenit audire
 45 verbum Dei. * Videntes autem turbas Iudaei, repleti sunt zelô, et
 46 contradicebant his, quae a Paulo dicebantur, blasphemantes. * Tunc constanter Paulus, et Barnabas dixerunt : Vobis oportebat primum loqui verbum Dei : sed quoniam repellitis illud, et indignos vos
 47 iudicatis aeternae vitae, ecce convertimur ad Gentes. * sic enim praecepit nobis Dominus : Posui te in lucem Gentium, ut sis in

37. 'suscitavit' ἤγειρεν. — a mortuis deest gr. — quibus' gr. ὧν, pro ἀφ' ὧν. —
 41. 'disperdimini' ἀφανισθῆτε. — 42 'verba haec' τὰ ῥήματα ταῦτα. — 43. 'dimissa' λυθῆσας. — 'loquentes' προσλαλοῦντες αὐτοῖς. — 46. 'constanter' παρρησιασάμενοι.

38 s. De his duobus vs. vide dicta pag. 253.

- 40 Finem dicendi facit per minacia verba quae nata erant in auditoribus vivam commotionem excitare et relinquere.

In *Prophetis* : in illa s. Librorum parte, quae *Prophetae* inscribitur. Notum est vetus Testamentum apud Hebraeos in tres partes dividi : *Legem* (quae pars continet Pentateuchum), *Prophetas*, et *Hagiographa* : cf. *Lc* 24, 44. S. Paulus, etsi numerum pluralem adhibeat, solum Habacuc (1, 5) citat (et, obiter nota, valde libere secundum 70 Interpretes locum adducit). Sic *Jo* 6, 45 *Est scriptum in Prophetis*, de solo Isaia dicitur; *Act* 7, 42 : *In libro Prophetarum*, de Amos.

- 41 *Contemptores* : hic est sensus apud 70, qui legerunt *bogedim*, rebellantes, contemptores ; t. hebr. Massoretarum habet *bagoim* i. e. in *Gentibus* (Chaldaeis) : quae lectio minus probabilis videtur (Van Hoonacker). Utrovis modo legatur, ut notat Ceulemans, *h. l.*, sensus sententiae est substantialiter idem. Praedicit Habacuc calamitatem Israelitis impiis et contumacibus a Chaldaeis inferendam. Paulus sic ratiocinatur : cavete ergo ne, si fidem spernatis, severissime a Deo puniamini, quemadmodum olim Deus per os Habacuc praedixit majoribus vestris pervicacibus, fore ut terribilissima clades eis a Chaldaeis inferretur. Quod s. Paulus Iudaeis Pisidiae minatur, adimpletum fuit in clade Jerosolymitana sub Tito impiis Iudaeis Palaestinae illata. Nisi quis, et melius quidem, dicat Paulum Iudaeis incredulis minari damnationem aeternam a divino Iudice eis infligendam.

- 43 *Cum dimissa esset synagoga* : Paulus igitur et Barnabas profecti erant antequam coetus fuisset regulariter absolutus. Vox advenarum *προσηλύτων* hic videtur in sensu improprio occurrere. *Proselytae* enim designant Ethnicos circumcisione populo Israel insertos ; hic autem agitur de

III. Ad Jesum se convertant.

- 38 * “Notum igitur sit vobis, viri fratres, quia per hunc *Jesum*,
per hujus merita, vobis, *nostro ministerio*, remissio peccatorum
annunciatur *obtinenda*, et ab omnibus, ‘a quibus’ non potuistis
39 in lege, *per legem* Moysi justificari, * in hoc, *per hunc Jesum*
Christum, omnis, qui credit *in eum*, justificatur (cfr *Rom* 1, 16 s.).
40 * Videte, *cavete* ergo ne, *propter incredulitatem vestram* super-
veniat vobis quod dictum est in Prophetis, *poena quam majoribus*
41 *vestris per prophetam Habacuc* (1, 5) *minatus est Deus* : * “Videte,
cavete o vos, contemptores, et admiramini, et ‘evanescite’ *prae stu-*
pore : quia, *ad vos puniendos*, opus *vindictae* operabor ego in diebus
vestris, opus quod non credetis, si quis enarraverit vobis : *opus*
ultionis tam terribile ut omnium opinionem excedat”.

Effectus praedicationis Pauli.

- 42 * Exeuntibus autem illis, rogabant *Judaei praesentes* ut sequenti
43 sabbato loquerentur sibi (j. gr. :) ‘hanc eandem doctrinam’. * ‘Soluta
autem congregatione’ secuti sunt multi Judaeorum, et colentium
advenarum [v. not.] Paulum et Barnabam *in suum hospitium re-*
deuntes ; qui ‘colloquentes cum iis’ suadebant eis ut permanerent
in gratia Dei [v. notam].

Conversio gentilium ; — ira Judaeorum ; — oratio Pauli

- 44 * Sequenti vero sabbato, pene universa civitas, *etiam Gentilium*
45 *magnus numerus* (v. 45) convenit audire verbum Dei. * Videntes
autem *illas* turbas Judaei, repleti sunt zelo, *invidia*, et contra-
dicebant his quae a Paulo dicebantur, blasphemantes, *convitia*
46 *addentes*. * Tunc ‘libere-et-audacter’ Paulus et Barnabas dixerunt :
“Vobis *Judaeis ex Dei consilio et Domini praecepto* (*Lc* 24, 47),
oportebat primum loqui verbum Dei (3, 25 s.) ; sed quoniam
repellit is illud, et *ipso facto vestro apparet quod* indignos
vos judicatis aeternae vitae, *fidei per quam vitam aeternam obtinea-*
47 *tis*, ecce, *vobis relictis*, convertimur ad Gentes. * Sic enim praecepit
nobis Dominus *apud Isaiam* : “Posui te in lucem Gentium, ut sis in

“timentibus Deum” (v. 16). Non immerito forte supponeres textum
primitivum de solis *colentibus* Deum egisse. Cf. p. 78 s.

Ut permanerent in gratia Dei, in inspiratione quam Deus dederat eis
sequendi Apostolos, certe cum intentione accipiendi pleniorē instruc-
tionem.

- 45 *Turbas* : praesentia tantae multitudinis, et maxime praesentia Genti-
lium, *invidiam* (ζήλον fl. *nijd*) Judaeorum pervicacium, ob theocraticam
et exclusivam suam electionem superbientium, maxime concitare debuit ;
nec parum eos excitaverit Paulum istos *timentes Deum*, spem Judaismi
ab iis avertere.

Blasphemantes, convitia addentes sive contra Paulum, sive etiam forte
contra Jesum.

- 47 *Nobis*. Oraculum Isaiiae 41, 6, quod de *Servo Jehovae*, i. e. de *Messia*

- 48 salutem usque ad extremum terrae. * Audientes autem Gentes ga-
visae sunt, et glorificabant verbum Domini : et crediderunt quotquot
49 erant praeordinati ad vitam aeternam. * Disseminabatur autem ver-
bum Domini per universam regionem.
50 * Iudaei autem concitaverunt mulieres religiosas, et honestas, et
primos civitatis, et excitaverunt persecutionem in Paulum, et Bar-
51 nabam : et eiecerunt eos de finibus suis. * At illi excusso pulvere
52 pedum in eos, venerunt Iconium. * Discipuli quoque replebantur
gaudio, et Spiritu sancto.

CAPUT XIV.

- 1 Factum est autem Iconii, ut simul introirent in synagogam Iudaeo-
rum, et loquerentur, ita ut crederet Iudaeorum, et Graecorum copiosa
2 multitudo. * Qui vero increduli fuerunt Iudaei, suscitaverunt, et ad
3 iracundiam concitaverunt animas Gentium adversus fratres. * Multo
igitur tempore demorati sunt, fiducialiter agentes in Domino, testi-
monium perhibente verbo gratiae suae, dante signa, et prodigia fieri
per manus eorum.

50. 'religiosas' σεβομένας. — 'et' deest gr. — 'honestas' τὰς εὐσεβήμονας. — 14, 3. 'fidu-
cialiter agentes' παρορησιαζόμενοι.

dictum fuerat, jure et merito sibi accommodant Apostoli, et potissimum
Paulus, quia per ipsos eventu confirmari debet.

- 48 *Præordinati ad vitam aeternam.* Ad fidem christianam (ut v. 46 ; cf.
Jo 17, 3), quae nempe ducit ad vitam aeternam. Itaque non agitur de
praedestinatione ad gloriam et multo minus de praedestinatione ad
gloriam ante praevisa merita, sed ad fidem et gratiam justificantem.
Imò de nulla praedestinatione sermo esse videtur. Graece enim non legitur
προορισμένοι vel *προτεταγμένοι* sed *τεταγμένοι*, quod actualiter existen-
tem ordinem et dispositionem notat, ut ait C e u l e m a n s, *h. l.* Oppositio
est Gentiles inter et Iudaeos ; hi sua culpa indispositi erant ad vitam
aeternam et manserunt increduli ; illi verò gratia divina erant bene dis-
positi et crediderunt. — Colligitur eos fuisse ad fidem ordinatos seu bene
dispositos externa praedicatione, quam gratiam (sicut et gratiam internam)
oblatam Iudaei repudiarunt, multi autem Gentiles libera sua cooperatione
avide susceperunt. Revera v. 43 hortabatur eos Paulus ut permanerent in
gratia Dei : nondum erant conversi, sed bene dispositi.
50 *Et est glossema ;* ideo agitur de mulieribus timentibus Deum quae
simul erant ex primariis et ditioribus civitatis.
51 *Excusso pulvere pedum,* sicut praeceperat Jesus, *Mt* 10, 14 ; *Lc* 9, 5.
Illa actione symbolica significabant nihil amplius sibi cum illis esse
commune, eosque detestabiles et inexcusabiles esse.
Iconium civitas erat provinciae romanae Galatae ; non tamen pertine-
bat ad Galatiam proprie dictam seu septentrionalem (cfr p. 68).
1 *Simul :* κατὰ τὸ αὐτὸ, alibi in N. T. non legitur. Sunt qui vertant *simul*
seu eodem tempore, ut ἐπὶ τὸ αὐτὸ 3, 1 (in Vulg. 2, 47) ; sed quare diceretur
eos *simul* introisse, *quum* ambo illi semper simul irent ? — Alii phrasim
melius sic interpretantur : factum est autem Iconii *pariter, similiter* (ut

- 48 salutem usque ad extremum terrae". — * Audientes autem Gentes
gavisae sunt, et glorificabant verbum Domini ; et crediderunt quot-
49 quot erant praeordinati [v. *notam*] ad vitam aeternam. * Dissemi-
nabatur autem verbum Domini per universam regionem *illam*,
potissimum inter Gentiles (cf. v. 50)

Expelluntur Antiochia.

- 50 * Judaei autem concitaverunt mulieres 'timentes' Deum [et]
'primarias', et, *earum opera, viros primos, magnates civitatis, et per*
hos excitaverunt persecutionem in Paulum et Barnabam; et ejecerunt
51 cos de finibus suis. * At illi, excusso pulvere pedum in eos, *adver-*
52 *sus eos, venerunt Iconium.* * Discipuli quoque, *qui Antiochiae rema-*
nebant, replebantur gaudio mediis in vexationibus, et Spiritu sanc-
to, robore gratiae divinae ad mala patienda.

4. Acta Iconii, Lystrae, Derben, 14, 1-19.

Prospera praedicatio Iconii.

- 1 * Factum est autem Iconii, ut simul [v. *notam*] introirent in
synagogam Judaeorum, et loquerentur, ita, *tanto fructu*, ut crederet
2 Judaeorum et Graecorum [v. *notam*] copiosa multitudo. * Qui vero
increduli fuerunt Judaei, suscitaverunt et ad iracundiam concitave-
runt animas Gentium adversus *novellos illos fratres christianos.*
3 Multo igitur tempore, *ob illam multorum conversionem, Iconii*
demorati sunt *Apostoli*, 'intrepide praedicantes' *Evangelium, confisi*
in Domino testimonium perhibente verbo gratiae suae, *doctrinam*
salutis suae confirmante, nimirum dante signa et prodigia,
omnigena miracula fieri per manus eorum.

in aliis civitatibus facere solebat), ut ingrederentur synagogam etc. : sic
sumitur κατὰ τὰ αὐτὰ 1 Mach 8, 27 ; et confirmatur ex Act 17, 2, ubi
dicitur Paulum, statim ac Thessalonicam advenisset, secundum consuetu-
dinem introivisse in synagogam.

Graecorum, Ἑλλήνων : plures intelligunt timentes Deum quia in v. 2
Gentibus opponuntur, et quia magno numero in synagoga aderant, et
quia obvie praeter Judaeorum et Gentilium, etiam timentium Deum
expectatur mentio. Alii vocem accipiunt sensu obvio, de Gentibus : quia
secus Lucas dixisset Ἑλλήνων τῶν σεβόμενων, ut 17, 4 ; et quia non tan-
tum timentes Deum sed et Ethnici visitare solebant synagogas Judaeorum,
ut colligitur ex hoc solo quod narratur supra 13, 44, sc. fere totam civita-
tem (Antiochiam Pisidiae) convenisse in synagogam, ut audirent Paulum.
— Cui priores respondent : illud ibi fuit quid insolitum, quia curiositas
excitata fuerat per orationem quam Paulus sabbato praecedente habuerat :
hic vero prima vice intrat synagogam et jam adsunt multi Graeci, certe
timentes Deum. Cfr 11, 20.

- 3 Verbo gratiae suae : i. e. praedicatio qua nuntiatur gratia Dei creden-
tibus.

- 4 * Divisa est autem multitudo civitatis : et quidam quidem erant
 5 cum Iudaeis, quidam vero cum Apostolis. * Cum autem factus esset
 impetus Gentilium, et Iudaeorum cum principibus suis, ut con-
 6 tumeliis afficerent, et lapidarent eos, * intelligentes confugerunt
 ad civitates Lycaoniae Lystram, et Derben, et universam in circuitu
 regionem, et ibi evangelizantes erant
 7 * Et quidam vir Lystris infirmus pedibus sedebat, claudus ex
 8 utero matris suae, qui numquam ambulaverat. * Hic audivit Paulum
 loquentem. Qui intuitus eum, et videns quia fidem haberet ut salvus
 9 fieret, * dixit magna voce : Surge super pedes tuos rectus. Et
 exilivit, et ambulabat.
 10 * Turbae autem cum vidissent quod fecerat Paulus, levaverunt
 vocem suam Lycaonicè dicentes : Dii similes facti hominibus, des-
 11 cenderunt ad nos. * Et vocabant Barnabam Iovem, Paulum vero
 12 Mercurium : quoniam ipse erat dux verbi. * Sacerdos quoque Iovis,
 qui erat ante civitatem, tauros, et coronas ante ianuas afferens, cum
 populis volebat sacrificare.

7. 'infirmus' δδόννατος.

- 4 *Apostolis.* Nunc primum ita vocantur Paulus et Barnabas : hic autem ultimus non erat *Apostolus* stricte dictus, sicut Paulus et alii duodecim, quia non ab ipso Christo *immediate* vocatus fuerat ; forte etiam Jesum a mortuis excitatum non viderat, ergo testis oculatus non erat resurrectionis : atqui illae duae conditiones ad apostolatam proprie dictum requirebantur, cf. 1, 21-23. Ideo, numquam solus nomine illo insignitur, sed semper simul cum Paulo. Erat igitur *Apostolus*, sensu lato, ut Rom 16, 7 ; II Cor 8, 23.
- 5 *Impetus, ὄρμη* : hoc multi interpretantur (ut Jac 3, 4) de impetu seu proposito animi ; igitur ita : consilium inierunt eos contumeliose afficere ; quem sensum putant suaderi per verbum *intelligentes* v. 6. Alii vero significationem ordinariam magisque obviam vocabulo adscribunt : *irruerunt in eos, ut eos male tractarent et lapidarent.*
- 6 *Confugerunt*, juxta praeceptum Christi Mt 10, 23. — Ex hoc v. coll. v. 1 sequitur Iconium non haberi a Luca ut civitatem Lycaoniae, sed Phrygiae ; quod ex recentibus studiis patuit esse veritati conforme. *Revue Bibl.*, 1916, pp. 240 s.
- 7 *Claudus, κλωδς*, qui incedere nequit, (fl. lam aan beenen of aan voeten, non proprie *boiteux*). Cf. 3, 4, et H o b a r t, o. c., p. 46, ubi ostendit medicum hic loqui.
- 8 Fidem quoque Christus ante miracula postulare solebat ; v. gr. Mc 9, 22. *Si potes credere* (ait Jesus), *omnia possibilia sunt credenti.* Mt 9, 28 Salvator rogat duos caecos : *Creditis quia hoc possum facere vobis ?* et cum hi affirmassent, *tunc tetigit oculos eorum dicens : Secundum fidem vestram fiat vobis.* Ampliorem hac de re reperies notitiam in Dissert. de miraculis Christi, in magno *Comm. in Ev. s. Matth.* 4^a ed.
- 10 *Lycaonice*, in dialecto sua barbara, quam Paulus non intellexit (ita s. Chrys.) ; quamobrem conatus illorum non statim impedivit. — Hoc autem non pugnat cum dono linguarum quod Apostoli a Deo acceperant die Pentecostes, ut patet ex iis quae diximus ad 2, 13. Etenim illud

Ab Iconio fugiunt.

- 4 * Divisa est autem multitudo civitatis : et quidam quidem erant
 5 cum Judaeis, quidam vero cum Apostolis. * Cum autem factus esset
 impetus [*v. notam*] Gentilium et Judaeorum, cum principibus suis
cum rectoribus et principe synagogae ut *nempe* contumeliis affi-
 6 cerent et lapidarent eos, * *Apostoli*, intelligentes *illud*, confugerunt
 (Mt 10, 23) ad civitates Lycaoniae, Lystram et Derben, et universam
 in circuitu regionem, et ibi evangelizantes erant.

Lystris infirmum sanat Paulus.

- 7 * Et — *ut unum detur ex multis miraculis Pauli* (v. 3) — quidam
 vir Lystris 'impotens' pedibus sedebat, claudus ex utero matris
 8 suae, *inde a nativitate sua*, qui *ergo* numquam ambulaverat. * Hic
 audit Paulum loquentem. Qui intuitus eum, et *ex vultu, oculis*
gestuque ejus videns quia fidem haberet *quae valeret* ut salvus,
 9 sanus fieret, * dixit magna voce : " Surge super pedes tuos rectus ".
 Et *statim* claudus exilivit, et ambulabat.

Paulus et Barnabas ut dii habentur.

- 10 * Turbae autem cum vidissent *miraculum* quod fecerat Paulus,
 levaverunt vocem suam Lycaonicè, *in dialecto sua barbara*, dicentes:
 " Dii, similes facti hominibus, *assumpta hominum specie, de caelo*
 11 *descenderunt ad nos* " * Et vocabant Barnabam Jovem, Paulum vero
 12 *vocabant* Mercurium, quoniam ipse erat dux verbi [*v. not.*]. * Sa-
 cerdos quoque Jovis, qui (*Jupiter*) erat ante civitatem [*v. notam*],
 tauros et coronas ante januas [*v. notam*] afferens, cum populis
 volebat *Apostolis tamquam diis praesentibus* sacrificare.

charisma per se non tribuit linguarum intellectum (*I Cor* 14, 2 ss.). —
 Quamvis graeca lingua inde ab Alexandro magno in tota Asia Minore
 invaluerit, vernaculae tamen singularum regionum linguae diu perstite-
 runt, ut facile concipi potest.

- 11 Barnabam *Jovem* habebant, fortassis quia Paulo senior, et (s. Chrys.)
 facie nobilior erat, majoremque in toto corpore dignitatem prae se
 ferebat. Porro *Jovem* potius quam alium deum venisse crediderint, prop-
 terea quod prope civitatem suam esset templum Jovi sacrum. Solebant
 autem veteres *Hermen* (apud latinos *Mercurium*) deorum nuntium et
 interpretem dicere, necnon comitem Jovis quoties hic in terram descende-
 bat. Cf. Ovid., *Metam.*, 8.
 12 *Jupiter qui erat ante civitatem*, intelligitur *Jupiter custos*, qui tanquam
 deus tutelarior ante portas civitatis seu in suburbio colebatur, ibique tem-
 plum habebat. *Templum* dico, nam *simulacro* tantum, sub dio collocato,
 suus certe sacerdos non fuisset.

Coronas, quibus victimae, arae, sacerdotes, et ministri ornari solebant.

Ante januas : ἐν τοῖς πυλῶνας, vel *ad fores vestibuli aedium* in quibus
 Apostoli hospitabantur (Beelen); vel *ad portam civitatis*, templo suo
 vicinam, ubi potius quam in templo sacrificium offerre nunc volebat,
 quia universus populus huic interesse cupiebat. Alii, ut Ramsay, s. Paul,

- 13 * Quod ubi audierunt Apostoli, Barnabas et Paulus, conscissis
 14 tunicis suis exilierunt in turbas clamantes, * et dicentes : Viri,
 quid haec facitis ? et nos mortales sumus, similes vobis homines,
 annunciantes vobis ab his vanis converti ad Deum vivum, qui fecit
 15 caelum, et terram, et mare, et omnia quae in eis sunt : * qui in
 praeteritis generationibus dimisit omnes gentes ingredi vias suas.
 16 * Et quidem non sine testimonio semetipsum reliquit benefaciens
 de caelo, dans pluvias, et tempora fructifera, implens cibo, et laetitia
 17 corda nostra. * Et haec dicentes, vix sedaverunt turbas ne sibi
 immolarent.
 18 * Supervenerunt autem quidam ab Antiochia, et Iconio Iudaei : et
 persuasis turbis, lapidantesque Paulum, traxerunt extra civitatem,
 19 existimantes eum mortuum esse. * Circumdantibus autem eum disci-
 pulis, surgens intravit civitatem, et postera die profectus est cum
 Barnaba in Derben.
 20 * Cumque evangelizassent civitati illi, et docuissent multos, reversi
 21 sunt Lystram, et Iconium, et Antiochiam, * confirmantes animas

14. 'mortales' deest gr. — 15. 'annunciantes' εὐαγγελιζόμενοι. — 16. 'dimisit' εἶασεν. —
 17. 'Et quidem' καίτοι. — post 'de caelo' additur gr.: ὅμῃν. — 'nostra' ὁμῶν. — 19. 'lapi-
 dantes' λιθάσαντες. — 20. 'Circumdantibus' περιλωσάντων. — 21. 'Cum ... docuissent'
 μαθητεύσαντες.

p. 118 s., intelligunt *portas templi* (propter numerum pluralem *πυλώνας*
 cf. 10, 17 ; 12, 13, 14) ; Lc pro porta civitatis potius πόλην usurpasset ;
 cf. 9, 24 ; 16, 13.

- 13 *Audierunt* : puta ab uno ex incolis, qui erat addictus Apostolis (fidem
 ab eis ibi jam praedicatam fuisse, liquet ex v. 8; ubi agitur de *Paulo*
loquente).

Mos erat Judaeis (*Mt* 26, 65) quum vehementi irae aut luctus affectu
 commoti erant, tunicam a collo usque ad cingulum scindere. Cf. *Comm.*
in s. Mt, 4^a ed., ad h. l.

- 14 Quantopere haec agendi ratio diversa est ab ista quam tenuit Herodes
 Agrippa cap. 12, 22 sq. ! Nobilem quoque Apostolorum piumque animum
 animadvertite, quum plene obliti sui ipsius, honoremque sibi oblatum
 spernentes, nihil nisi Dei gloriam quaerant, nihil nisi cultum ei debitum
 intueantur.
 15 Hoc intelligendum est ita : Deus Gentibus illis legem scriptam, quam
 Judaeis dedit, notam non fecit ; neque ad eos, ut ad Judaeos, prophetas
 identidem misit ; verum eos pravae suae voluntati reliquit. Nequaquam
 tamen omne virtutis veritatisque auxilium eis abstulit, sed generales
 tantum et minores gratias elargitus est, speciales et magnas legi Christi
 reservans : quod quidem fecit ex arcano quodam judicio, et secundum
 arbitratum suum.
 16 *Pluvia* pro regionibus orientalibus erat ex praecipuis beneficiis Dei.
 Cfr *Ps. 64 Te decet hymnus...*

Non sine testimonio reliquit se. Re quidem vera, Deus verus naturali
 rationis lumine ex rebus creatis et pulchritudine universi cognosci potest.
 (Cf. tract. de Deo creatore). Illa autem cognitio Gentiles, in quorum

Oratio Pauli : unicitas et providentia Dei.

- 13 * Quod ubi audierunt Apostoli, Barnabas et Paulus, *prae indignatione ob hanc Dei offensam* conscissis tunicis suis exilierunt in
 14 turbas, clamantes * et dicentes : “ Viri, quid, *quare* haec facitis ?
 Etiam nos, *perinde ac vos* [mortales] sumus similes vobis homines,
 ‘praedicantes’ vobis *oportere vos* ab his vanis et falsis diis converti
 ad Deum vivum *adeoque et verum*, qui fecit *omnia* : caelum et
 terram, et mare, et omnia quae in eis sunt, *proindeque cuivis*
naturae creatae excelsior est et solus divinum cultum meretur ;
 15 * qui in praeteritis generationibus, *ante Evangelii promulgationem*,
 ‘permisit’ omnes gentes, *sola excepta Israëlitica*, ingredi vias suas,
 16 *malam suam vivendi rationem persequi*. * ‘Attamen’ *etiam gentibus*
illis semetipsum non sine testimonio reliquit, *sed iis cognoscendum*
se praebuit, benefaciens, *per beneficia sua, nimirum*, de caelo ‘vobis’
 dans pluvias et tempora fructifera, implens cibo et laetitia corda
 17 ‘vestra’ ” * Et haec dicentes, vix *tamen* sedaverunt turbas ne sibi
tamquam diis immolarent.

Paulus lapidatur, abit Derben.

- 18 * Supervenerunt autem *post aliquot dies* quidam ab Antiochia et
 ab Iconio Judaei ; et *hi*, persuasis quoque turbis — *mobile vulgus* !
 — ‘et postquam lapidassent’ Paulum, traxerunt *eum* extra civitatem,
 existimantes eum mortuum esse, *eumque relinquentes avibus caeli*
 19 *et feris agrorum*. * ‘Cum autem eum circumdedissent discipuli’, sur-
 gens, *clanculum* intravit civitatem, et postera die profectus est cum
 Barnaba in Derben.

5. Reditus Antiochiam Syriae, 14, 20-27.**Redeuntes organizant ecclesias fundatas.**

- 20 * Cumque evangelizassent civitati illi, et ‘discipulos Christi fe-
 cissent’ multos, reversi sunt Lystram, et Iconium, et Antiochiam
 21 *Pisidiae*, * confirmantes animas discipulorum, exhortantesque ut
 cordibus lex naturalis scripta erat (*Rom* 2, 15), ad veri Dei cultum addu-
 cere, et a viis eorum malis revocare debebat (*Rom* 1, 19 s.).
 18 *Supervenerunt*, certe aliquot diebus postea, cum interea plures jam
 facti essent christiani (v. 19 *discipulis*). *Lapidantes* : huc certe refertur
 II *Cor* 11, 25 : *Semel lapidatus sum*.
 19 Novelli discipuli Paulum circumdederint, puta post discessum persecu-
 torum, funus ejus curaturi ; ast ille protinus surrexerit, sine dubio mira-
 culo sanitate restituta.
 20 *Reversi sunt* Antiochiam Syriae, non recta via, per Ciliciam, Pauli
 patriam, sed intrepide per viam eandem, qua venerant et qua tot mala
 passi erant, ut novos discipulos in fide corroborarent (v. 21) et apud
 eos hierarchiam instituerent (v. 22).
 21 *Exhortantes... ut permanerent in Fide*. Falso igitur docuit *Calvinus*
fidem, semel acceptam, animo excidere numquam posse.
Per multas tribulationes etc. Praeclara verba, quibus discimus; secun-

- discipulorum, exhortantesque ut permanerent in fide : et quoniam
 22 per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei. * Et
 cum constituissent illis per singulas ecclesias presbyteros, et oras-
 sent cum ieiunationibus, commendaverunt eos Domino, in quem
 crediderunt.
- 23 s. * Transeuntesque Pisidiam, venerunt in Pamphylia, * et lo-
 25 quentes verbum Domini in Perge, descenderunt in Attalia : * et
 inde navigaverunt Antiochiam, unde erant traditi gratiae Dei in
 opus, quod compleverunt.
- 26 * Cum autem venissent, et congregassent Ecclesiam, retulerunt
 quanta fecisset Deus cum illis, et quia aperuisset Gentibus ostium
 27 fidei. * Morati sunt autem tempus non modicum cum discipulis.

23. 'Et cum constituissent ... et (gr. deest) orassent' χειροτονήσαντες δὲ ... προσευξά-
 μενοι. — 'crediderunt' πεπιστεύκισαν. — 25. 'loquentes λαλήσαντες. — 26. 'Cum ... ve-
 nissent' Παραγενόμενοι.

dum generalem legem a Deo statutam, manifestissimumque Christi exem-
 plum, non aliam viam ad aeternam beatitudinem ducere, quam *regiam*
 sed arduam *crucis viam*. Sicut oportuit pati Christum, et ita intrare in
gloriam (Lc 26, 26) ita etiam nos debemus *compati ut glorificemur* (Rom
 8, 17) ; omnes enim qui pie volunt vivere in Christo persecutionem patien-
 tur (II Tim 3, 12). Videsis Comm. in s. Mt, 4^a ed., p. 203.

- 22 Constituissent... presbyteros: id fecerunt Apostoli, ut contexta oratio
 evidenter ostendit : nam qui commendaverunt eos Domino (sc. Apostoli),
 iidem sunt qui constituerunt et oraverunt : in graeco enim duo ponuntur
 participia aoristi quae pendent a commendaverunt. — Pro constituissent
 graece est χειροτονήσαντες, quod quidem verbum de electione comitali,
 quae a populo, manibus extensis seu elatis (χειρὶ καὶ τείνω) fiebat, apud
 scriptores profanos saepe dicitur; certum tamen est, fatente ipso Grotio,
 ad quaevis electionum genera vocis significationem ampliata fuisse,
 adeo ut valeat simpliciter eligere (etiam absque ullo plebis suffragio),
 constituere, creare, ordinare, designare. Atque eum esse huius loci
 sensum patet ex eo quod Apostoli dicuntur presbyteros constituisse, et
 eo quod electio a populo gr. pronom. αὐτοῖς clare excludatur; hunc
 sensum praeterea testantur multi viri acatholici Wolf, Schleusner,
 Kuinoel, Weiss, Wilke-Grimm, Blass etc., non sane hac
 in re suspecti. Quare vel ipse Lutherus vertit: Und sie ordneten
 ihnen, et versio Anglicana (Biblia Jacobi) And when they had ordained
 them. Quam perverse igitur Calvinus, quocum Erasmus impruden-
 ter concinit, contendit electionem per suffragia totius multitudinis factam
 fuisse! Mala etiam est versio Bibliorum Protestantorum Hollandiae,
 quae vulgo de Staten bybel vocatur : Als zij... met opsteeken der handen
 Ouderlingen verkooren hadden.

Jam vero, persuasum nobis est χειροτονίαν hanc fuisse sacram Ordina-
 tionem vel consecrationem, quae per impositionem manuum, secundum
 Christi institutionem, facta est ad conferendum Sacramentum Ordinis.
 Cf. I Tim 5, 22 ; II Tim 1, 6. Et enim haec χειροτονία cum jejuniis et
 oratione conjuncta fuit ; praeterea nobis favet locus parallelus 13, 3
 Cf. Tit. 1, 5, ubi s. Paulus Tito Cretensium episcopo : Reliqui te Cretae,

- constantes* permanerent in fide *suscepta* et *ut mediis in persecutionibus cogitarent* quoniam per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei, *in caelum*. * Cum autem per-impositionem-manuum -creassent' *novellis illis christianis*, per singulas ecclesias, Presbyteros, 'orantes' cum jejunationibus (*inter preces et jejunia*) commendaverunt eos Domino in quem 'crediderant'.

Praedicant in Pamphylia.

- 23 * Transeuntesque *provinciam* Pisidiam, venerunt in *provinciam*
24 Pamphylia. * et 'cum praedicassent' verbum Domini in Perge, *quae Pamphyliae urbs erat, inde* descenderunt in Attaliam, *ejus-*
25 *dem provinciae urbem littoralem*; * et inde navigaverunt Antiochiam Syriae, unde fuerant traditi gratiae Dei in (*ad agendum*) *sacrum opus, quod nunc jam* compleverunt.

Antiochiae facta enarrant.

- 26 * 'Cum autem eo venissent', et congregassent Ecclesiam, retulerunt quanta fecisset Deus cum illis, et quia *Deus* aperuisset
27 Gentibus ostium fidei. — * Morati sunt autem tempus non modicum cum discipulis.

ait, ut... *constituas per civitates presbyteros*. Tandem notamus vocem *ἡγετοῦντα*, in scriptis ss. Patrum Graecorum de s. Ordinatione passim usurpári.

Presbyteros, *πρεσβυτέρους* (etymol. *seniores*): eorum munus fuerit fideles ad conventus liturgicos convocare, illis praesidere, disciplinae providere, sacra mysteria celebrare.—Apertam relinquimus quaestionem de relatione inter *presbyteros* et *episcopos*, quamvis praeplaceat sententia híc intelligi sacerdotes tum secundi ordinis seu *presbyteros* stricte dictos, puta in minoribus ecclesiis, tum primi ordinis seu *episcopos* proprie dictos in civitatibus maioribus. Nam denominatio *πρεσβυτέριος* in novo Testamento videtur fuisse communis sacerdotibus utriusque gradus seu ordinis. Aliqui auctores catholici, ut Ceulemans, *h. l.*, solos secundi ordinis *presbyteros* híc intendi autumant.

- 24 *Attaliam*, portum Pamphyliae, haud procul a *Perga* (*au Sud-Ouest de cette ville*). Huc non venerant vel saltem non *praedicaverant* in eundo, sed in redeundo eo perrexerunt, certe ut navem ibi reperirent, quae eos Antiochiam recta veheret.

Tempus non modicum. Confer tabulam chronologicam quam dedimus pag. 94 s.

Hisce finem accipit primum iter apostolicum quod s. Paulus per mundum gentilem aggressus erat. Non obstantibus omnigenis difficultatibus quas obvias habuerat; potissimum ex oppositione Judaeorum, non parvo successu evangelium inter gentiles diffuderat. Novo lumine collustrata apparuerat Paulo doctrina illa de vocatione Gentilium ad quam propagandam ipse speciali modo a Deo fuerat vocatus, nec dubium esse poterat ipsi opus incoceptum etiam in futuro jugi Dei benedictione esse gavi-surum. Nihilominus brevi orientur novae difficultates, quae et ipsae in majus bonum Ecclesiae convergent.

CAPUT XV.

- 1 Et quidam descendentes de Iudaea, docebant fratres : Quia nisi
 2 circumcidamini secundum morem Moysi, non potestis salvari. * Facta
 ergo seditione non minima Paulo, et Barnabae adversus illos, sta-
 tuerunt ut ascenderent Paulus, et Barnabas, et quidam alii ex aliis
 ad Apostolos, et presbyteros in Ierusalem super hac quaestione.
 3 * Illi ergo deducti ab Ecclesia pertransibant Phoenicem, et Sama-
 riam, narrantes conversionem Gentium : et faciebant gaudium
 4 magnum omnibus fratribus. * Cum autem venissent Ierosolymam,
 suscepti sunt ab Ecclesia, et ab Apostolis, et senioribus annun-

15, 2. 'seditione, σάσεως καὶ ζητήσεως. — 'ex aliis' ἐξ αὐτῶν. — 4. 'senioribus' τῶν πρεσβυτέρων.

1 ss. *Praenota.* Quomodo quaestio de legalibus in Ecclesia exorta sit, cujusnamque haec controversia fuerit momenti, exponitur in excursu I ad finem c. 15. In hoc quoque excursu et in altero addendo plura invenies. longius exposita quae hic brevius expediuntur.

- 1 *Non potestis salvari:* Judaizantes, de quibus tum h. 1. *Act* tum *Gal* agitur docuisse necessitatem circumcisionis et legis mosaicae ad ipsam salutem, et non tantum ad maiorem perfectionem, contra plures ostendit Lagrange, *Ep. aux Gal.*, pp. XXIX ss.
 2 *Commotio* fit seu contentio πείσῃς in communitate, et *disceptatio*, *ζητήσις* fit Paulo et Barnabae, i. e. Paulus et Barnabas habent multum disputandum. — Hujus iter Pauli in Jerusalem mentio fit *Gal* 2, 1 ss. ; ex quo loco discimus etiam Titum cum Paulo ivisse ; imo hic Titus, incircumciscus quum esset, occasio fuit acrioris disputationis a parte Judaizantium, exigentium Titi circumcisionem. Lucas in *Act* potuit forte ignorare hoc factum Titi et certe potuit omittere mentionem facere de illo.
 3 In Phoenice et Samaria pauci Judaeo-christiani fuisse videntur : inde *gaudium* ibi excitatum narratione conversionis gentilium in Antiochia, Syria, Cipro et Asia.
 4 Notamus, juxta tradicionalem sententiam, quam cum plerisque (Battifol, Prat, Jacquier, Lagrange, Six, Meinertz, Wikenhauser, etc.) contra quosdam recentiores (Ramsay, Weber, Belser, Gutjahr) retinendam censemus, *Act* 15, 2 ss. et *Gal* 2, 1 ss. idem iter s. Pauli narrari in Jerusalem, eosdemque conventus Apostolorum ac seniorum hac occasione celebratos. Hoc autem sic breviter ostendere juvat. (1)

Utrobique tûm *Act* 15, tûm *Gal* 2 narratur iter aliquod (2) s. Pauli hiero-

1. - Thomas, o. c., p. 26 ss. — (Cfr etiam Duchesne, *Les origines chrétiennes*. Paris (autogr.) p. 28 ss.) Sieffert, o. c., p. 78 ss. — Knabenbauer, *Comment. in Act. Apost. Parisiis* 1899, p. 253 ss. — Headlam apud Hastings, *Dictionary of the Bible*, Edinburgh. v. i. (1903) p. 31. — Wendt, *Die Apostelgeschichte* Göttingen, 1899, p. 256 ss. — Zahn, *Einleitung in das N. T.*, Leipzig 1900, t. 1. p. 139, t. 2, p. 413. — Steinmann, *Die abfassungszeit des Galater Briefs*, Munster, 1906 ; — Brassac, *R. B.*, 1913, pp. 372 ss. — Lagrange, *Ep. aux Galates*, pp. 23 s. ; — Wikenhauser, *Die Apostelgeschichte, und ihr Geschichtswert*, 1921, pp. 202 ss.

2. - Hanc nuper proposuit Weber (cfr *Der Katholik*, 1912, t. 2, pp. 417 ss. ; 1918, t. 2, pp. 126 ss. ; *Theol. prakt. Monatschrift*, t. 26, pp. 285 ss.) variorum eventuum *successionem* :

B. CONCILIUM HIEROSOLYMITANUM, 15, 1-35.

1. Conflictus Antiochiae, 15, 1-5.

Controversia oritur.

- 1 * Et ecce quidam *Judaeo-christiani*, e *Pharisaismo conversi* (v. 5), *Antiochiam Syriae* descendentes de *Judaea*, *ast sine ulla missione ab Apostolis accepta* (v. 24) docebant fratres ex *Gentilibus oriundos* : " Quia nisi circumcidamini secundum morem Moysi, non potestis salute messiana salvari " * Facta ergo, *propter illam doctrinam* 'commotione' in *communitate*, 'et disceptatione' non minima Paulo et Barnabae, *nimirum* adversus illos *Apostolos*, *statuerunt fratres christiani* ut ascenderent Paulus et Barnabas *cum Tito* (Gal. 2, 1), et quidam alii 'ex illis' *Judaizantibus*, ad *Apostolos* et presbyteros in *Jerusalem*, *ad inquirendum* super hac quaestione.

Paulus cum Barnaba et aliis ascendit Hierosolymam.

- 3 * Illi ergo deducti ab Ecclesia, *a nonnullis Antiochensibus comitatu honorabili per certum spatium itineris deducti*, pertransibant *Phoenicem*, et *Samariam*, narrantes conversionem Gentium, 4 et hoc nuntio faciebant gaudium magnum omnibus fratribus. * Cum autem venissent *Jerosolymam*, suscepti sunt ab Ecclesia, *a coetu christianorum* et ab *Apostolis* et *a 'presbyteris'* annunciantes quanta Deus per *auxilium gratiae suae* fecisset cum illis *pro conversione*

solymitanum, comitantibus Barnaba et christianis Antiochenis ; utrobique narratur relatio s. Pauli circa praedicationem suam Evangelii Gentilibus facta (Act 15, 4, 12 — Gal 2, 3) ; juxta non paucos auctores, quamvis res non sit certa, utrobique agitur conventus privatus (Act 15, 5 s. — Gal 2, 2) et publicus (Act 15, 7 ss. — Gal 2, 3) ; eadem est disceptatio non minima cum *Judaizantibus* observationem Legis mosaicae, in specie circumcisionem ethnico-christianis imponere volentibus (Act 15, 1, 5 — Gal 2, 3, 5), ; idem exitus, non tamen sine difficultatibus (Gal 2, 5 — Act 15, 2, 5, 7) : libertas nempe a legalibus concessa ethnico-christianis (Act 15, 28 — Gal 2, 5, 9 s.) ; iidem apparent Apostoli, Petrus et Jacobus, quasi mediatores *Judaizantes* inter ac Paulum et Barnabam *Ethnicorum apostolos* ac defensores (Act 15, 7 ss., 13 ss. — Gal 2, 9).

a. 33-34 instituit Paulus *1m iter* in *Jerusalem* (Gal 1, 18 = Act 9, 26) ; — exeunte a. 39 vel ineunte a. 40, quaeritur Paulus a Tarso *Antiochiam* (Act 11, 25), ibique per annum ministerium exercet ; — circa a. 40 Agabus praedicit famem (Act 11, 28) ; — a. 42 Agrippa fit rex, et vere vel aestate a. 44 moritur (Act 13, 23).

a. 46 instituit Paulus *2m iter* in *Jerusalem*, ibidemque locum habet privatus conventus Apostolorum, de quo Gal 2, 1-10, in quo Paulus promittit collectam pro pauperibus.

Autumno a. 46 fames saevit in *Judaea*, ejusque nuntius venit *Antiochiam* ; organizatur collecta, Act 11, 29, et ineunte a. 47 instituit Paulus *3m iter* in *Jerusalem*, cum fructu collectae, Act 11, 30.

Post hoc instituit Paulus iter suum apostolicum per *Cyprum*, etc. ; Act 13, 7 ss., et redit *Antiochiam*, Act 14, 26 ss., ubi nunc locum habet controversia *Antiochena*, de qua Gal 2, 11 ss. ; Paulus autem instituit *4m iter* in *Jerusalem*, ubi locum habet concilium publicum Apostolorum, Act 15. — Cfr. Wikenhauser, o. c., pp. 195 ss.

Argumenta quae Weber invocatur ea sunt quae identitati Gal 2, 1 ss. = Act 15, 1 ss obijciuntur, et quae in adnotationibus ad Act 15, 4 examini subijcimus.

- 5 ciantes quanta Deus fecisset cum illis. * Surrexerunt autem quidam
de haeresi Pharisaeorum, qui crediderunt, dicentes : Quia oportet
circumcidi eos, praecipere quoque servare legem Moysi.
6 * Conveneruntque Apostoli, et seniores videre de verbo hoc.
7 * Cum autem magna conquisitio fieret, surgens Petrus dixit ad

7. 'Cum ... conquisitio fieret' ζητήσεως ... γενομένης. — 'In nobis' alia 1.: ἐν ὁμῶν.

Praeterea, uti liquet ex *Gal* s. Paulus, tempore quo Hierosolymam ascendit, jamdiu inter Gentiles Evangelium cum Barnaba praedicaverat — atque Barnabam adhuc socium habebat (*Gal* 2, 1). Atqui prius e duobus his factis primum Pauli iter apostolicum praesupponit, alterum autem secundum iter Apostoli praecedit : etenim initio secundi itineris Paulus et Barnabas ab invicem discesserunt (*Act* 15, 39). Ergo iter et eventus *Gal* 2, 1 ss. identificanda sunt cum iis quae narrantur *Act* 15, 1-35 : haec enim inter primum et secundum iter Pauli apostolicum locum habuerunt.

Huic identitati *Gal* 2, 1 ss. = *Act* 15, 1 ss. *objicitur* : 1. Discrimina quae *Gal* inter et *Act* deprehenduntur, quae discrimina dicunt esse impossibilia ; — 2. Paulus in ep. ad *Gal*. voluit enumerare omnia sua itinera in Jerusalem, adeoque iter *Gal* 2 secundum est iter — et revera — 3. explicite dicit Paulus (*Gal* 2, 1) : Deinde post annos quatuordecim iterum, πάλιν, ascendi..., — unde illud identificandum est cum secundo itinere quod refertur in *Act*., nimirum 9, 30; 12, 25, dum iter relatum *Act* 15 est jam tertium iter.

Ast nullum ex his intentum demonstrat ; *respondetur* enim ad 1^m : nullae inter utramque narrationem contradictiones apparent, sed differentiae tantum deprehenduntur quae naturali modo ex diverso scopo consequuntur. Revera ex factis quae debuerunt esse satis complexa, *Paulus* in sua ad Galatas defensione, sancta quadam indignatione contra Judaizantes commotus, ea tangit quae ad seipsum potissimum spectant suumque apostolatium ac praedicandi modum Apostolis fuisse probatum demonstrant ; *Lucas* contra, jam pacatis animis et sopita controversia, eosdem eventus tanquam rerum scriptor ita narrat ut, quae publice gesta sint et ad omnes, potissimum autem ad Ecclesiam antiochenam pertineant, maxime respiciat. — Ita v. g. quod Paulus non tantum ex suasionem christianorum, sed etiam ex divina revelatione Hierosolymam iverit, illud Lucas potuit vel ignorare vel omittere, Paulo autem erat res momentosa et notanda ne videretur ascendisse vel quasi de evangelio suo dubitans vel quasi ab aliquo coactus

Ad 2^m : Minime intendit Paulus omnia sua itinera in Jerusalem enumerare ; etenim Judaizantes quos in ep. ad *Gal*. redarguit Paulus, eum accusaverant quasi jam primo tempore a sua conversione quaesisset relationes inire cum Apostolis aliisque anterioribus christianis ut ab eis tamquam genuinus christianus agnosceretur et pro praedicatione exercenda opportuna consilia acciperet ; accusaverant eum proinde quasi in prima periodo a conversione sua ab anterioribus Apostolis dependens fuisset, et deinde, plane illegitime, ab iisdem se separasset ad evangelizandum Gentiles et praedicandum doctrinam de legis mosaicae abrogatione : haec proinde doctrina aliquid mere humanum adeoque omnino rejicien-

- 5 *gentilium*. * Surrexerunt autem quidam *Judaeo-christiani* de haeseri, de secta Pharisaeorum (cfr *Introd.*, p. 79 s.) qui crediderunt, *qui fidem amplexi fuerant*, dicentes: "Quia oportet circumcidi eos, praecipere quoque servare *totam* legem Moysi".

2. Ipsum Concilium, 15, 6-29.

Conventus.

- 6 * Conveneruntque Apostoli, *Petrus, Joannes et Jacobus frater Domini* et 'presbyteri' videre de verbo hoc, *de hac re*.

Oratio Petri: liberi sunt gentiles a lege mosaica.

- 7 'Postquam autem facta fuisset magna disputatio', *tandem* surgens Petrus, *tamquam Ecclesiae princeps et summus iudex*, dixit ad eos:

dum erat. — Porro priorem accusationem, sese ab aliis Apostolis doctrinam et institutionem accepisse, refutat Paulus enarrando se statim post conversionem suam *non* tetendisse *ad* Apostolos, sed in Arabiam, sese nonnisi post tres annos tetendisse Jerusalem, ibique brevi tantum tempore mansisse, per 14 dies, et neminem vidisse nisi Petrum et Jacobum, se aliis christianis Judaeae fuisse ignotum, et rediisse in regionem longinquam, in Syriam et Ciliciam. Quid ulterius fecisset nosse poterant lectores; sed certe ad refutandam illam priorem calumniam nulla erat ratio mentionem faciendi itineris quod pluribus annis postea ad deferendam collectam instituerat in Jerusalem. Quae autem *Gal 2, 1 ss.*, enarrat Paulus, eo tendunt ut refutent alteram accusationem, quasi nimirum Pauli doctrina, ut contendebant Judaizantes, a doctrina reliquorum Apostolorum dissonaret.

Ad 3^m: πάλιν, data ejus authentia, de qua *Zahn* dubitat, notat quidem iterationem alicujus facti, sed non semper significat *secunda vice* (cfr nostrum: *opnieuw, een andere maal*), et potest bene adhiberi ubi aliquis *successive* refert duo facta similia, quamvis et alia facta plus minusve similia intercesserint. Cfr *Sieffert, Der Brief an die Galater*, Göttingen, 1899, p. 79; *Wikenhauser, o.c.*, pp. 197 ss.

- 5 Fuerint praesertim ii Judaizantes qui de Judaea descenderant Antiochiam. S. Paulus *Gal 2, 4* eos *falsos fratres* vocat. Vehementer quoque expostulaverint circumcisionem Titi, quam s. Paulus non concessit. Cf. *Gal 2, 3* et *Collat. Brug.*, t. 10, p. 24 ss.
- 6 Merito, ut videtur, *Belser, Steinmann* alique *h. l.* aestimant conventum de quo v. 6 agitur intelligi, non quidem conventum secretum, ad quem soli Apostoli, (Pet., Jo., Jac.; cfr *Gal 2, 9*) et presbyteri convocati fuerint, sed eundem conventum publicum de quo inde a v. 7 agitur (cfr v. 12, 22, 25); in v. 6 addit codex D *ὅν τῶ πληθει*. Obvium tamen est putare Paulum, extra hunc conventum publicum, separata habuisse cum aliis Apostolis colloquia (quo sensu forte intelligitur *Gal 2, 2, κατ' ἰδίαν*); et certe in hoc conventu publico Apostoli auctoritate potiti apparent. — Conventui adsunt tum judaizantes, ut apparet ex v. 7, tum legati Antiocheni, ut apparet ex v. 12.
- 7 Nota quomodo *Petrus*, tamquam Ecclesiae princeps et *summus iudex*, rem definit. Petrus ter nominat *Deum*, hic et in v. seq., ut certa ejus auctoritate se muniat.

- eos : Viri fratres, vos scitis quoniam ab antiquis diebus Deus in nobis elegit, per os meum audire Gentes verbum Evangelii, et
 8 credere. * Et qui novit corda Deus, testimonium perhibuit, dans illis
 9 Spiritum sanctum, sicut et nobis, * et nihil discrevit inter nos et
 10 illos, fide purificans corda eorum. * Nunc ergo quid tentatis Deum, imponere iugum super cervices discipulorum, quod neque patres
 11 nostri, neque nos portare potuimus? * Sed per gratiam Domini Iesu Christi credimus salvari, quemadmodum et illi.
 12 * Tacuit autem omnis multitudo : et audiebant Barnabam, et Paulum narrantes quanta Deus fecisset signa, et prodigia in Gentibus per eos.
 13 * Et postquam tacuerunt, respondit Iacobus, dicens : Viri fratres,
 14 audite me. * Simon narravit quemadmodum primum Deus visitavit
 15 sumere ex Gentibus populum nomini suo. * Et huic concordant
 16 verba Prophetarum, sicut scriptum est : * Post haec revertar, et

18. Loco integri vers. legitur gr. (Sin BC) tantum; γνωστὰ ἀπ' αἰῶνος, quae sunt appositio ad ταῦτα in fine v. 17. — 19. 'inquietari' παρενοχλεῖν.

- Purificans* etc. Praeoccupat s. Petrus *objectionem* Judaizantium, Gentiles in Gentilismo fuisse immundos, impuros. Respondet: Deus *per fidem*, dando eis ut crederent in Jesum ejusque doctrinam amplecterentur mundos eos effecit. *Fides* non intelligitur *nuda*, ut volunt Protestantes, sed complectitur omnia quae docuit Jesus necessaria esse ad Justificationem, sc. spem, contritionem charitatem etc. *Fides* hic operibus legis Mosaicae opponitur.

- 10 *Neque patres nostri, neque nos (communicative) portare potuimus*: hoc non stricte sumendum, sed cum quadam restrictione, sc. nisi cum maxima difficultate : certum enim est Deum nunquam talia jubere quae ab homine perfici nequeant. De facto multi Judaei revera totam legem Moysis non observaverint.

- 11 *Recapitulatio*. Si velimus nunc argumenta colligere, quibus s. Petrus demonstrat *Gentiles absque circumcisione in Ecclesiam admittendos esse*, sequentia reperiemus praecipua : a/ Deus id declaravit per visionem, v. 7 ; b/ idque per Spiritus sancti effusionem confirmavit, v. 8. c/ Gentiles nonsunt amplius immundi, utpote per fidem expiati et purificati, v. 9. d/ Secus ipsis imponderetur iugum intolerabile, v. 10. e/ Per gratiam Christi, non per observantiam Legis, salus obtinenda est, v. 11. Unde s. Petrus in v. 11 non solum quaestionem agitatam solvit, np. Ethnico-christianis iugum legis Mosaicae non esse imponendum, sed ulterius progressus eam legem etiam pro Judaeo-christianis esse sine efficacia docet. Et hoc principium a Petro in concilio fuisse admissum Paulus clare supponit *Gal* 2, 15 s. Cf. *Thomas, o. c.*, p. 77 s. f/ Sextum vero argumentum statim affert s. Paulus, v. 12, sc. miracula inter Gentiles facta. g/ Septimum deinde subjungit s. Iacobus, v. 15, deductum ex V. T. videlicet ex Propheta Amos. Si addamus h/ unanimum consensum illorum qui concilio aderant, et tandem praesertim i/ dogmaticam definitionem ibi latam : conglobatas habebimus rationes omnes, quibus, ex hoc Actuum capite, Judaizantes refelli possint. Praeterea, in epistolis Paulinis, praesertim ad Galatas et ad Romanos, eadem haec pseudo-Judaismi confutatio perficietur.

- " Viri fratres, vos scitis quoniam ab antiquis diebus, *jam pluribus abhinc annis* (cfr *Introd.*, p. 96 ss.) Deus in nobis, *inter nos Apostolos* (al. l. : 'inter vos' *fideles universim*), *me 'elegit-sibi' ut per os meum audirent Gentes verbum Evangelii et crederent* [*allusio ad historiam* 8 *Cornelii, c. 10*]. * Et qui *non respicit externa, ut originem aut circumcisionem, sed novit corda et dispositiones internas*, Deus, testimonium perhibuit *de admittendis Gentilibus carne non circumcisis*, dans illis Spiritum sanctum, sicut etiam nobis *Judaeis circumcisis in die Pentecostes eundem dederat Spiritum*, * et, *ad justificationum et salutem quod spectat*, nihil discrevit inter nos *circumcisos* et illos *incircumcisos*, 10 *fide purificans corda eorum* [v. *notam*]. * Nunc ergo quid tentatis, *quid ad iram provocare vultis hunc Deum, manifestae ipsius voluntati repugnantes, volentes imponere jugum circumcisionis universaeque legis mosaicae* (v. 5) *super cervices discipulorum ethnico-christianorum*, quod neque patres nostri neque nos portare potuimus? 11 * sed, *peccatores cum sinis*, per gratiam Domini Jesu Christi, *non pro circumcisionem aut observationem legis mosaicae*, credimus, etiam nos, *Judaeo-Christianos*, salvari, quemadmodum et illi *Ethnico-Christiani*" (*Rom 1, 7; 5, 15; I Cor 1, 3*).

Oratio Barnabae et Pauli: idem factis confirmant.

- 12 * Tacuit autem omnis multitudo; et audiebant Barnabam et Paulum narrantes quanta Deus *ad confirmandam doctrinam eorum et in favorem incircumcisorum* fecisset signa et prodigia in Gentibus per eos, *ita ostendens Gentiles ad salutem Evangelicam admittendos esse, absque eo quod legem Moysis observare deberent.*

Oratio Jacobi: a/ idem prophetiis demonstrat.

- 13 * Et postquam tacuerunt, respondit Jacobus, *episcopus Jerusalem*, 14 *dicens: " Viri fratres, audite me! "* * Simon narravit quemadmodum primum, *primis temporibus christianismi* (cfr v. 7), Deus visitavit 15 *sumere, benigne sumpsit ex Gentibus populum nomini suo.* * Et huic 16 *concordant verba Prophetarum, sicut scriptum est: "*

- 12 *Tacuit, in signum venerationis atque obedientiae erga supremum pastorem; ne Phariseo-christiani quidem ausi sunt quidquam contradicere: ubi enim Petrus locutus est, causa finita est.*

Barnabas hic et v. 25 ante Paulum nominatur, quia prius quam ipse et arctiore modo cum ecclesia Jerosolymitana necessitudinem habuerat (9, 27; 11, 22): *alibi autem, quando agitur de rebus gestis inter Gentiles, Paulus praecedit* (13, 43, 56, 50 etc.).

- 13 *Jacobus, qui tamquam episcopus Jerosolymitanus primum hic locum post Petrum occupat, Petri sententiam confirmat, vocationem Gentilium, quam hic pro causae suae fundamento posuerat, prophetarum oraculis demonstrando.*

Simon: ipsum nomine hebraeo nuncupat, utpote Hebraeus ad Hebraeos loquens, et certe usus lingua Aramaica tunc vernacula, quae est dialectus linguae hebraeae.

- 16 *Oraculum Amosii* (9, 11, 12) *recitatur secundum versionem 70, quae,*

- reaedificabo tabernaculum David, quod decedit : et diruta eius
 17 reaedificabo, et erigam illud : * ut requirant ceteri hominum Do-
 minum, et omnes gentes, super quas invocatum est nomen meum,
 18 dicit Dominus faciens haec. * Notum a saeculo est Domino opus
 19 suum. * Propter quod ego iudico non inquietari eos, qui ex Gentibus
 convertuntur ad Deum.
 20 * sed scribere ad eos ut abstineant se a contaminationibus simu-
 21 lachrorum, et fornicatione, et suffocatis, et sanguine. * Moyses
 enim a temporibus antiquis habet in singulis civitatibus qui eum
 praedicant in synagogis, ubi per omne sabbatum legitur.

verbis, non sensu, nonnihil differt ab hebraeo et a Vulgata. Jacobus sane inhaeserit verbis hebraeis, Lucas vero ad versionem Alexandrinam ideo recurrit quod citationes suas ex ea ubique mutuari soleret.

- 17 In hebraeo nostro sic legitur : *Ut (Israelitae) possideant reliquias Edomi, et omnes gentes, super quas* etc. Sensus eodem recidit : Edomitae (loco Edom videntur LXX legisse Adam) ponuntur ut exemplum populi peregrini qui inter gentem Israeliticam admittetur ; figura est Gentilium in Ecclesiam seu novum Israel cooptandorum. — Vaticinatio illa Amosii, neque Ezechia regnante, nec post reditum a Babylone, aut sub Machabaeis, aut quovis alio tempore ante Christum, eventu confirmata fuit : quia Israelitae cunctas terrarum regiones numquam possederunt. Igitur, nonnisi ad *vocationem Gentilium* referri potest, ut certissime constat vel ex solis verbis Jacobi hic recitatis.
- 18 Haec *nota a saeculo* non habentur apud Amos ; ergo adscribenda sunt Jacobo, qui per modum epiphonematis addit Deum ab aeterno statuisse quod facit in tempore, scilicet vocationem Gentilium ad fidem Mesianam.
- 19 *Propter quod* : textus ille Amos de se posset significare tum Gentiles esse convertendos ad Judaismum et sic ulterius ad christianismum, — tum eos immediate esse ad Christum adducendos. Verum sensum, hunc alterum nempe, jam norunt et applicant Apostoli.
- 20 Jacobus, vir practicus et episcopus hierosolymitanus, prudenter addit propositionem quamdam intermediam pro conciliatone utriusque partis, ut nimirum tollantur quaedam saltem ex iis quae maxime Judaeos ab ethnicis separabant. De his vv. 20 s. vide latius infra, post cap 15, in Excursu 2.
- Abstineant se a contaminationibus simulacrorum*, id est (sicut dicitur v. 29) *ab idolothytiis* (ἰδωλόθυτος, *idolo macto, immolo*), sc. a carnibus victimarum, quae falsis diis immolatae adeoque consecratae fuerant. Id autem quod sic prohibendum proponitur non est tantum, quod nimis patebat, ne christiani partem habeant in ipsis conviviis idololatricis, sed ne manducarentur carnes prius consecratae et deinde in foro venditae et emptae : tales enim carnes erant cultu idololatrico contaminatae et impurae. (Rongy R. *Eccl. Liège*, t. v, p. 227).
- Fornicatio (*πορνεία*) ab aliis, et merito, intelligitur concubitus extra matrimonium ; et dicunt hoc, quamquam jure naturae aperte illicitum erat, a Jacobo addi propterea quod Gentiles, id temporis, eo usque corrupti essent, ut *fornicationem* pro re per se indifferenti haberent. Cf.

tempore messianico (cfr 2, 17), revertar, ab ira mea dimittam et in persona et ecclesia Messiae, reaedificabo 'tabernaculum, domum, dynastiam, regnum David quod decedit, et diruta, destructa ejus
 17 reaedificabo, et erigam illud, * eo fine ut jam non soli Judaei, sed et ceteri hominum requirant, agnoscant et colant Dominum, Deum
 18 verum et ut convertant se ad Deum omnes gentes, super quas invocatum est nomen meum, quae post susceptam fidem nomine meo vocabuntur et populus meus erunt. Sic dicit Dominus, faciens haec : quae
 19 praedixit, etiam faciet haec. * 'Nota a saeculo' [est Domino opus suum; v. notam]. * Propter quod, cum haec Deus praedixerit, ego judico non posse, sub praetextu quod non sint circumcisi, 'vexari' eos qui ex Gentibus convertuntur ad Deum, sed admittendos esse in Ecclesiam quin jugum legis Mosaicae iis imponatur;

b/ intuitu concordiae quaedam servanda proponit.

20 * Sed tamen, ut cum Judaeo-christianis facilius in unam societatem
 convenient, censeo oportere scribere ad eos ut abstineant se a contaminationibus simulachrorum (ab idolothytis), et a fornicatione, et a
 21 suffocatis, et a sanguine [v. notam]. * Moyses, lex mosaica, enim jam a temporibus antiquis habet in singulis civitatibus qui eum praedicent in synagogis, ubi per omne sabbatum legitur [v. notam]".

1 Cor 6, 12 ss. — Alii, propter connexionem cum aliis prohibitionibus quas ut judaicas habent, explicant de matrimoniis intra certos gradus consanguinitatis prohibitis juxta jus mosaicum ; quae matrimonia apud Judaeos quasi incestus habebantur ; — sed an lectores illi Ethnico-christiani hujusmodi terminologiam intellexissent ? — Alii, per fornicationem intelligunt falsorum numinum cultum ; quod ultimum probabile non videtur ; etenim, etsi Hebraei utique, specialem contractum, quem cum Deo fecerant, quasi spirituale matrimonium designarent indeque nomen fornicationis vel adulterii idololatriae dare solerent, Gentiles tamen non ita loquebantur, neque Apostolorum prohibitionem tali sensu intellexissent ; praeterea inutile erat idololatriam prohiberi iis qui fidem christianam jam amplexi fuerant.

Suffocata, i. e. animalia (puta e minoribus) sine emissionem sanguinis occisa. — Sanguis intelligitur sanguis effusus animalium mactatorum, quocumque demum modo hauriatur vel comedatur.

21 Nexus inter v. 21 et praecedentia impervius est. Mens Jacobi non est has quatuor praescriptiones aperte contineri in lege mosaica (v. infra, Excursus 2). — Juxta Knabenbauer, h. l. et Coppieters, Rev. bibl., 1907, p. 52 ss., hic esset nexus : haec prohibenda sunt Gentilibus, quia Judaeo-christiani, pro sua erga legem mosaicam veneratione, vehementer scandalizarentur, si talia facerent Ethnico-christiani : illa enim nimis repugnant spiritui legis mosaicae (vide dicenda infra, Excursus 2).

Lagrange, o. c., p. 68, inter v. 20 et 21 haec putat posse subaudiri : Quod Judaeo-christianos spectat, illis nihil speciale est praecipendum : ipsi enim quid agendum habeant perfecte norunt, siquidem lex mosaica iis singulis sabbatis praelegitur.

- 22 * Tunc placuit Apostolis, et senioribus cum omni Ecclesia, eligere viros ex eis, et mittere Antiochiā cum Paulo, et Barnaba, Iudam, qui cognominabatur Barsabas, et Silam viros primos in fratribus,
- 23 * scribentes per manus eorum. APOSTOLI et seniores fratres, his, qui sunt Antiochiae, et Syriae, et Ciliciae fratribus ex Gentibus,
- 24 salutem. * Quoniam audivimus quia quidam ex nobis exeuntes turbaverunt vos verbis, evertentes animas vestras, quibus non mandavimus : * placuit nobis collectis in unum, eligere viros, et mittere
- 26 ad vos cum charissimis nostris Barnaba, et Paulo, * hominibus, qui tradiderunt animas suas pro nomine Domini nostri Iesu Christi.
- 27 * Misimus ergo Iudam, et Silam, qui et ipsi vobis verbis referent eadem. * Visum est enim Spiritui sancto, et nobis nihil ultra imponere vobis oneris quā hāc necessaria : * ut abstineatis vos ab immolatis simulachrorum, et sanguine, et suffocato, et fornicatione, a quibus custodientes vos, bene agetis. Valete.
- 30 * Illi ergo dimissi, descenderunt Antiochiam : et congregata multitudo tradiderunt epistolam. * Quam cum legissent, gavisī sunt
- 32 super consolatione. * Iudas autem, et Silas, et ipsi cum essent

25. 'collectis in unum' γενομένοις ὁμοθυμαδόν. — 29. 'custodientes' διατηροῦντες. — 'bene agetis' εὖ πράττετε. — 'bene agetis' εὖ πράττετε. — 32. 'consolati sunt' παρηγοήσαν.

- 22 Hos viros legatis Antiochenis adjunxerunt, ut decreti authentia eorum testimonio confirmaretur, atque simul ut vincula amicitiae et mutuae caritatis inter utramque ecclesiam magis magisque contraherentur. De *Juda Barsaba* nihil alibi : an frater Josephi Barsabae, de quo 1, 23 ? *Silas* seu *Silvanus*, postea comes Pauli in itineribus : 15, 40 ; 16, 19 etc. ; *II Cor* 1 19 ; *I Thes* 1, 1. Cf. *Comment. in Epist. Cathol.*, Brugis 1909, p. 129 s.

- 23 (Cf. *Colat. Brug.*, 9, p. 621 ss.). *Scribentes* (ponendum fuisset *scribentibus*, nan. participium cum superioribus verbis *placuit Apostolis* concordat) *per manus eorum* : per manus eorum scriptum mittentes (cf. 11, 30) vel simpliciter scriptum mittentes *per ipsos* ; sicut dicitur *testificari per manum prophetarum*, *IV Reg* 17, 13 ; *loqui in manu prophetarum*, *III Reg* 14, 18. Igitur, necessario cogitandum non est, eorum manu exaratum fuisse hoc decretum.

Decretum autem *scriptum* fuit propter majorem auctoritatem et certitudinem : verbis tamen explicandum erat coram Antiochenis (v. 27). Cavebatur ne Paulus sententiam pro suo arbitrio referre videretur. Decretum probabiliter graece scriptum erat (quod innuit *γράφειν* in initio et *εὐχριστέ* in fine, loco *pax vobis*), et Lucas ipsum textum refert, certe e documentis scriptis ab ipso adhibitis.

Fratres... fratribus : ergo christiani e Gentilibus et ex Judaeis aequales prorsus sunt.

Ciliciae et Syriae : Paulus a. 39 tetenderat Tarsum in Cilicia, indeque, a Barnaba quaesitus venerat Antiochiam in Syria, in iisque regionibus multos ethnicos, sed certe etiam plures Judaeos ad finem christianam converterat.

- 24 Cfr *Lagrange, Ep. aux Gal.*, pp. L 1 s.

Decretum Apostolicum.

- 22 * *Conciliatrix Jacobi propositio ab omnibus statim acceptatur.* Tunc placuit Apostolis et senioribus, *presbyteris* cum omni Ecclesia, eligere viros ex eis *presbyteris hierosolymitanis duos*, et mittere eos Antiochiam cum Paulo et Barnaba, *nimirum* Judam, qui cognominabatur Barsabas, et Silam, viros primos in fratribus, *ex primoribus inter*
- 23 *christianos*, — * scribentes per manus eorum [*v. notam*]: “APOSTOLI et seniores, fratres, his, qui sunt Antiochiae et Syriae et Ciliciae
- 24 fratribus ex Gentibus, salutem. — * Quoniam audivimus quia quidam ex nobis exeuntes, turbaverunt vos verbis, *falsa sua doctrina de necessitate circumcisionis et legis Mosaicae*, evertentes, *destruentes*
- 25 animas vestras, quibus non mandavimus *tale quid docere*, — * placuit nobis, ‘unanilibus factis’ eligere viros et mittere eos ad vos, cum charis-
- 26 simis nostris Barnaba et Paulo, * hominibus, qui tradiderunt animas suas, *qui vitam suam omni periculo exposuerunt (Antiochiae, Iconii,*
- 27 *Lystris, etc.)*, pro nomine Domini nostri Jesu Christi. * Misimus ergo Judam et Silam, qui *etiam* ipsi vobis verbis referent eadem *quae his*
- 28 *litteris continentur*. * Visum est enim Spiritui sancto et nobis, *ex illis de quibus controversia habebatur* nihil ultra [*v. notam*] imponere
- 29 vobis oneris quàm haec necessaria [*v. notam*]: * ut *scilicet* abstineatis vos ab immolatis simulachrorum, et a sanguine, et a suffocato, et a fornicatione, a quibus ‘sedulo-custodientes’ vos, ‘bene vobis erit’. — Valeté”!

3. Decretum Antiochiae laete suscipitur, 15, 30-35.

- 30 * Illi ergo dimissi, descenderunt Antiochiam, et, congregata multitu-
- 31 dine, tradiderunt eis epistolam. * Quam cum legissent, gavisí sunt super consolatione *quam decretum eos a servitute legis mosaicae*
- 32 *liberans eis afferebat*. * Judas autem, et Silas, cum *etiam* ipsi, *sicut Paulus et Barnabas*, essent Prophetæ [*v. notam*], verbo plurimo,

Hujusmodi laus Pauli et Barnabae haud obscure approbationem apostolatus eorum inter Gentiles perhibet.

- 28 *Visum est Spiritui sancto* : igitur conscii sunt assistentiae divinae. Et nobis. Intellige Apostolos et episcopos, qui sunt iudices fidei, sub regimine Petri, Ecclesiae capitis.

Nihil ultra...; *haec necessaria* : v. Excursus II.

- 29 *Bene agētis* : εὖ πράξετε, melius vers. Syr. *felices eritis, bene vobis erit*, nempe, propter concordiam et unionem quae inter christianas communitates regnabit. Sensus Vulgatae relinquo, quia per se patet eos, qui custodiunt praecepta, bene agere : inutile erat hoc addere.

De integro decreto latius dicetur infra, post 15, 41.

- 31 *Prophetæ* : (cf. 13, 1) haec denominatio videtur sensu latissimo sumi, de iis, qui, divino adjuvante Spiritu, sancta quadam et efficaci pollebant eloquentia.

Vox *Consolatio* in v. 31 graece legitur παραλήσεις; *consolati sunt in*

Prophetae, verbo plurimo consolati sunt fratres, et confirmaverunt.

- 33 * Facto autem ibi aliquanto tempore dimissi sunt cum pace a
34 fratribus ad eos, qui miserant illos. * Visum est autem Silae ibi
35 remanere: Iudas autem solus abiit Ierusalem. * Paulus autem, et
Barnabas demorabantur Antiochiae docentes: et evangelizantes
cum aliis pluribus verbum Domini.

34. Hic versus omittitur in codd. Sin ABEGH, in verss. syr et copt., apud s. Chrys.. In uno tantum Vulgatae codice, nempe Vindobonensi, habetur. Legitur autem, sed partim et varie, in CD. sahid., syr. phil., arm., etc. Tischendorf, Nestle aliique illum rejiciunt; Bisping quoque, Felten aliique suspicatur glossema esse; et revera facile intelligitur hujus v. additio propter v. 40, ubi dicitur Paulus ab Antiochia proficisci cum Sila; ideo v. 34 exhibuerit Silam quasi Antiochiae remansisset. cfr. Meinertz, *Bibl. Zschr.*, 1907, pp. 394 ss.

v. 32: *παρεκάλεισαν*. Nihilominus aestimamus sensum verbi in v. 32 esse sensum hujus verbi in *Act* consuetum: *exhortati sunt*; quamvis *παρεκάλεισαν* 31, ob contextum, intelligamus sensu proprio *consolationis*.

- 33 Nota est salutationis formula, Judaeis solemnis: *Pax tibi vel tecum, pro, vale, salvus esto, felix sis* etc.

EXCURSUS I. De momento quaestionis in Concilio Hierosolymitano tractatae et de modo quo exorta est.

Christus ex una parte Legem mosaicam ritalem ac caeremonialem non explicite abrogaverat; ejus praescriptiones cum discipulis suis observaverat, rejectis utique rigidis ac praeposteris traditionibus Pharisaeorum. — Ex altera tamen parte *Christus* nunquam docuit dictam Legem perpetuo servaturam esse vim suam obligandi. Praedicatione sua et ipsa sua agendi ratione, verum praeceptis ritualibus; pro tempore adhuc obligantibus, valorem assignavit religiosum (1) — Tandem, licet evangelium solis Judaeis praedicaret, aperte tamen declaravit gentes omnes ad salutem messianicam esse vocatas, munusque evangelium Gentibus praedicandi Apostolis commisit; modum autem et tempus quo haec gentilium cooptatio fieret, explicite, saltem, non revelavit, eratque sane haec doctrina unum ex illis multis quae *Jesus* habebat dicere, sed Apostoli non poterant portare modo. — Ex illis omnibus simul sumptis *quaestio* de valore et obligatione Legis mosaicae sub nova oeconomia, faventibus utique adjunctis et juvante revelatione apostolica, solvenda erat.

Ecclesia hierosolymitana, ducibus Apostolis et Senioribus, quantum ad vitam religiosam, sat diu judaico more vixit: neo-conversi Judaei caeremoniis cultus judaici intererant (2), licet conventus rituales proprios

1. - Semel ac ritus legis mosaicae de jure abrogati erant, ex se quidem jam non habebant vim obligandi; ast non ideo erant in se mali, et nihil impedit quominus auctoritas christiana permitteret aut imo imposuerit quosdam ex illis, ut puta jejunia etc.; quo casu ea erant obligatoria, non quidem ex se neque vi legis mosaicae, sed ex ipsa vi legis christianae. — Simili ratione explicabis modum agendi s. Pauli, qui quamvis strenuus propugnator abrogationis mosaicae et quamvis in concilio ipso tam tenaciter recusaverat circumcisionem Teti, alia tamen occasione circumcidit Timotheum. Cfr. notanda in 16, 3; — item rationem agendi s. Jacobi in 21, ss.

2. - *Act* 2, 46; 3, 1 ss.; 21, 24, 26; 24, 17-18 etc.

- crebris sermonibus*, 'exhortati sunt' fratres, et confirmaverunt *eos in fide*. * Facto autem ibi aliquanto tempore, dimissi sunt cum pace, *cum optimis appreciationibus*, a fratribus *Antiochenis*: *data est illis potestas redeundi*, ad eos *Apostolos et presbyteros hierosolymitanos* qui miserant illos. * *Bene* visum est autem Silae ibi remanere; Judas *Barsabas* (v. 22) autem solus abiit Jerusalem. * Paulus autem et Barnabas demorabantur Antiochiae, docentes et evangelizantes cum aliis pluribus verbum Domini. *Hoc porro tempore locum habuit Pauli cum Petro controversia Antiochena* (Gal 2, 11 ss.)

habuerint (1). Etenim Legis mosaicae observationem tanquam ad salutem christianam insufficientem ducebat: requirebatur nempe fides in Christum Jesum, poenitentia ac baptismus christianus ut quis in via ad salutem poneretur (2). — Quantum autem ad vitam socialem et publicam, Judaeo-christiani eximia caritate conjuncti inter se, equidem vitam agebant communem (3); sed iterum tamen mores judaicos circa cibos et circa vitae commercium vitandum cum Gentilibus (in specie quoad convivia et matrimonia) non dereliquerunt. — His inspectis, intelligitur quomodo Lex mosaica in Ecclesiae primordiis Judaeo-christianos et gentiles tanquam *medius paries* (Eph 2, 14) separaverit. Sciebant quidem Apostoli Gentiles aliquando ad fidem christianam esse convertendos (4), sed tempus ac modum hujus conversionis efficiendae ignorare videbantur. Et revera initio evangelium praedicabant solis Judaeis iisque proselytis qui circumcissione populo judaico inserti fuerant. Et revera perfecta vitae quotidianae societas in victu et habitatione et omni commercio cum solis circumcisis iniri poterat: omnis incircumcisis Judaeo quemadmodum Judaeo-christiano reputabatur immundus; sicut Judaeus, ita Judaeo-christianus probabat dictum s. Petri ad Cornelium ejusque familiam: "vos scitis quomodo abominatum sit viro Judaeo conjungi aut accedere ad alienigenam" (Act 10, 28) Et ex tota narratione conversionis Cornelii apparet quam scrupulose s. Petrus et Judaeo-christiani hierosolymitani (5) distinctioni ciborum et commercio cum gentilibus vitando inhaerent. — Equidem crescebat in dies apud Judaeos numerus proselytarum; ast quomodo et quando fieret *colentium Deum* et Gentilium conversio? — Et en nova facta contigerant:

1/ Jam s. Stephanus diaconus; in disputando cum Judaeis (6, 8-7) mira insistentia principia defenderat olim a Christo posita et caducitatem mosaismi et legis proclamaverat.

2/ Paulum elegerat Deus tanquam instrumentum suum praecipuum ad futuram Gentilium conversionem; vere a. 36 eum ad fidem converterat, mirabili modo edocuerat, signanter de justitia et salute acquirenda, non jam per legem mosaicam, sed per fidem christianam, et vocationem ad ministerium Gentilium aliquando exercendum intimavit.

Paulus jam a primo tempore fidem christianam praedicat sed solis adhuc Judaeis, Damasci et, ut nonnullis videtur, in Arabia (cfr not. ad 9, 23).

1. - Act 2, 43, 46 s.; 4, 23 ss. etc. — 2. - Act 2, 37 ss. — 3. - Act 2, 44 ss., 4, 32 ss. — 4. - Mt 28, 19; Act 2, 39; 3, 25. — 5. - Act 10, 45; 11, 2 ss.

3/ Interea *Petro* quoque divina revelatione, in facto *Cornelii*, ostensum est dirutum esse proinde *medium parietem* maceriae, quae olim a Deo exstructa erat Israel inter et gentes, legem mosaicam et circumcisionem non esse ut aliquis Christo adscribatur requisitam, et jam tempus adesse ut Deus etiam gentibus poenitentiam daret ad vitam (*Act 10-11*). Divina manifestatione persuasus *Petrus* tunc primum incircumcisos, *Cornelium* aliosque baptismo in Ecclesia suscepit, compertum habens “*quia non est personarum acceptor Deus, sed in omni gente qui timet eum, et operatur iustitiam, acceptus est illi*” (*Act 10, 34 s.*).

Factum illud *Petri* Judaeo-christianis hierosolymitanis ansam praebuit disceptationi adversum illum “*quia introierat ad viros praepitium habentes, et cum illis manducaverat*” *Petrus* facti sui rationem reddidit ostendens quomodo Deus ipsi manifeste significasset omne discrimen Judaeos inter et Gentiles fuisse sublatum, eosque ad fidem divinitus fuisse vocatos. Ecclesia hierosolymitana acquievit et de Gentilium vocatione gratias Deo habuit.

Apostoli (1) et major fidelium hierosolymitanorum numerus (2) deinceps de Gentilium in Ecclesia cooptatione nullum dubium moverunt. Verum christiani quidam, paternis traditionibus et nationali vanitati plus aequo inhaerentes vel ab initio huic admissioni Gentilium non acquieverint, vel, postquam de conversione *Cornelii* ejusque familiae Deo gratias egerunt, significationem facti restringentes, illud tanquam solitariam quamdam exceptionem traduxerint ; hi conversioni Gentilium mox graves difficultates creabant.

4/ Tres annos inde a conversione sua, a. 39, venit *Paulus* Hierosolymam “*videre Petrum*”, ibique sane ambo Apostoli revelationem divinam sibi factam contulerint, et inventi sint concordēs ; practice tamen, ut videtur ex factis posse erui, forte ob statim dictam nonnullorum oppositionem, a fide gentilibus Hierosolymis praedicanda, abstinuerunt. Revera *Paulus* Hierolōsymis praedicat solis Judaeis (9, 29, t. gr.), quamvis utique occasionem nactus sit doctrinam suam exponendi (*ibid.*) ; in exstasi in templo audit a Jesu jam instare tempus adeundi gentiles (22, 21), et proficiscitur Tarsum.

5/ Exemplo s. *Petri* probabiliter permoti, quidam Judaeo-christiani, Cyprii et Cyrenaei hellenistae. evangelium praedicarunt Gentilibus in civitate *Antiochena*, metropoli Syriae, “*multusque numerus credentium conversus est ad Dominum*” (*Act 11, 21*). Cum fama de felici successu illorum praedicatorum perlata esset ad ecclesiam hierosolymitanam, missus est *Barnabas*, et ipse Cyprius genere ac hellenista, *Antiochiam* : quae missio satis ostendit ecclesiam hierosolymitanam et Apostolos illas conversiones minime reprobasse. *Barnabas* autem, ut vidit gratiam Dei etiam in Gentiles effusam, illico recordatus est *Sauli* amici (*Act 9, 27*) quem in Gentium apostolatam a Deo destinatum sciebat (*Act 9, 15*), eumque laboris sui apostolici socium habuit, ita ut “*turba multa*” Gentilium religionem novam amplexa sit, et discipuli Christi *Antiocheni*, a Judaeis penitus distincti, *Christiani* sint cognominati (*Act 11, 26*).

6/ Persecutio ab *Herode Agrippa* mota (*Act 12*) necnon eleemosynae ab Ethnico-christianis *Antiochiae* ad Judaeo-christianos Judaeae missae (*Act 11, 29 s.*) querelas Judaizantium ad tempus continuisse videntur.

Verum quando post aliquos annos, eximia incrementa Ecclesiae Antiochiae et felicem successum a Paulo et Barnaba in primo itinere apostolico reportatum (Act 14, 16) audierunt isti Judaizantes, graviter commoti sunt. Christiana enim religio quam amplexi erant quamque perfectiorem Mosaeicae religionis formam existimabant, subito nova penitus apparebat, nec Judaeis tantum sed etiam indiscriminatim Gentilibus destinata, ita ut cultus legalis e medio tollendus atque celebre nomen Israel multitudine ethnico-fidelium exstinguendum videretur. Gentiles ab ingressu Ecclesiae arcere cum jam non possent, praecepta tamen Legis Mosaeicae, quantum res sineret, sarta tecta conservare conabantur, imponendo Gentilibus ut per circumcisionem populo judaico cooptarentur ad totamque legem mosaicam servandam adigerentur. Hanc suam doctrinam omnibus viribus in praxim deducere jam conabuntur.

Unde Judaizantes quidam, minime ab Apostolis deputati (1), proprio Marte "descenderunt de Judaea" Antiochiam et "docebant fratres : Quia nisi circumcidamini secundum morem Moysi, non potestis salvari" (Act 15, 1). Facile intelligitur quantam perturbationem (Act 25, 2 24) falsi illi fratres (Gal 2, 4) in ecclesia Antiochena concitaverint, quantumque in specie Paulum (2) et Barnabam commoverint, qui absque circumcisione tot Gentiles Ecclesiae inseruerant. Ethnico-christianis a Lege mosaica perfecte liberis (Gal 2, 4), numquid istud jugum erat imponendum (Act 15, 10) ? Numquid ethnici deinceps prius per circumcisionem populo judaico erant inserendi antequam ad baptismum admitti possint ? Optime noverunt Paulus et Barnabas Judaizantium postulationem et plane falsam esse et propagationi Evangelii insuper maxime nocivam. Omni igitur conatu isti errori restiterunt ita ut Antiochiae seditio seu contentio "non minima" exorta sit. Prima phasis est longae et tenacis illius luctae quam Paulus contra Judaizantes gerendam habebit.

Cum autem Judaizantes ad auctoritatem provocarent Apostolorum (3) qui, licet ipsis minime faverent (Act 15, 24), Hierosolymis tamen inter Judaeos ipsi legalia observabant, nulla alia relinquebatur via ad disputationem finiendam, nisi ut quaestio haec gravissima, quae ad vitam Ecclesiae universae spectabat, ipsis Apostolis proponeretur solvenda. Revelatio autem divina hoc consilium Paulo suggessit vel illud saltem confirmavit (4) (Gal 2, 2). Christianos porro Antiochenos, quibus absque dubio mentem suam revelaverat idipsum desiderasse ut a molestis illis monitoribus eorumque postulationibus liberarentur, et ad silentium illi adigerentur auctoritate illa quam pro se protenderent, profecto reipsa consequitur (5). Quare "statuerunt ut ascenderent Paulus, et Barnabas cum Tito (Gal 2, 1) et quidam alii 'ex illis' Judaizantibus (4), ad Apostolos et presbyteros in Jerusalem super hac quaestione" (Act 15, 2).

1. - Cfr Thomas, o. c., p. 49. — Vide Act 15, 1 et praesertim 24 "Quoniam audivimus quia quidam ex nobis exeuntes, turbaverunt vos verbis, evertentes animas vestras, quibus non mandavimus". Cfr Gal 2, 4.

2. - Contendebant enim, implicite saltem, Paulum "in vacuum currere aut cucurisse" Gal 2, 2.

3. - Quod apparet ex modo quo s. Paulus loquitur ad Gal 2, 2, 6, 9. Cfr Knabenbauer, Comment in Act. Ap., p. 256.

4. - Revelatio illa divina non impedit quominus ex humano consilio ascenderit, sc. missus ab Antiochenis. Cfr. Thomas, o. c., p. 51. — Wendt, o. c., p. 258.

5. - Cfr. Knabenbauer, l. c.

EXCURSUS II. De Concilio hierosolymitano, et in specie de decreto Apostolico.

Quaenam acta fuerint Hierosolymis habemus ex *Act* 15, 4—29 et ex *Gal* 2, 1—10; recolantur dicta supra, ad 15, 2 ss. In hoc Apostolorum et presbyterorum, necnon et christianorum hierosolymitanorum cum legatis Antiochenis, et signanter cum Paulo, Barnabo et Tito et cum Iudaeis congressu, speciali modo verbum habuerunt *Petrus*, qui maxime ex historia Cornelii et ex intolerabilitate legis mosaicae, ad immunitatem Ethnico-christianorum a lege mosaica concludit; — *Barnabas* et *Paulus* qui ex experientia proprii sui ministerii inter Gentiles eandem ut patet thesim propugnant; — et tandem *Jacobus* qui ex una parte eandem thesim ex doctrina Scripturarum confirmat, at simul ex altera parte practicam quamdam solutionem propugnat, qua nimirum Ethnico-christianis specialia quaedam servanda proponuntur. Propositio Jacobi ab Apostolis, presbyteris et christianis acceptatur, nec ulla refertur fuisse a Petro vel Barnaba mota objectio; contra, in *ep. ad Gal.* insistit Paulus in perfecta quae fuit concilii Apostolici concordia. Unde tandem scribitur epistola ad Ethnico-christianos Antiochiae et vicinarum Syriae et Ciliciae deferenda. Quae epistola vocari solet *Decretum Apostolicum*.

De hoc decreto concilii apostolici a Jacobo proposito *Act* 15, 19-20, ab Apostolis et presbyteris promulgato *Act* 15, 28-29, denique a Jacobo commemorato coram Paulo redeunte Hierosolymam post tertium iter apostolicum, *Act* 21, 25, non una ponitur quaestio.

Decretum istud in duplici praecipua recensione occurrit *Act* 15, 29; in aliis locis attestatio non est omnino eadem. — En duplicem illam recensionem *Act* 15, 29:

a) Recensio quae solet dici *orientalis* (eo quod maxime reperitur in testibus orientalibus): *Visum est enim Spiritui sancto et nobis nihil ultra imponere vobis oneris quam haec necessaria: ut abstinere vos ab immolatis simulacrorum* (εἰδωλοθύτων; — 15, 20: ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων), *et sanguine* (καὶ αἵματος), *et suffocato* (καὶ πνικτῶν; — 15, 20: τοῦ πνικτοῦ), *et fornicatione* (καὶ πορνείας): *a quibus custodientes vos bene agetis.*

Ita legunt — abstrahendo a lectionibus variis minoris momenti — cod. graeci majusculi omnes, excepto codice Cantabrigiensi Bezae (D), minusculi graeci vix non omnes, versiones praecipuae (Vulgata et reliquae versiones latinae; versiones syriacae etc.), Clemens Alexandrinus (*Paedagogus*, 2, 7, 56), Origenes (*Contra Celsum*, 8, 29-30, etc.).

b) Recensio quae solet dici *occidentalis* (eo quod hujus testes prius cogniti ex occidente erant): *Visum est enim Spiritui sancto et nobis nihil ultra imponere vobis oneris quam haec necessaria: ut abstinere vos ab immolatis simulacrorum, et sanguine, et fornicatione et quaecumque non vultis vobis fieri alii ne faciatis; a quibus custodientes vos bene agite, ducti Spiritu sancto.*

Ita legunt, saltem quoad praecipua, Codex graeco-latinus D seu Bezae (s. 6) s. Irenaeus (*C. Haer.*, 3, 12, 14), s. Cyprianus (*Testimonia*, 3, 119); Tertullianus (*De Pudicitia*, 12; qui tamen praeceptum charitatis non legit).

Textum quemdam *mixtum*, ex elementis utriusque recensionis conflatum, exhibent non pauci testes quos hic enumerare longum esset; videri

autem haec testimonia possunt, sive in editionibus criticis majoribus, sive in operibus laudandis ad finem hujus expositionis.

Circa momentosum hoc decretum apostolicum quatuor ponuntur quaestiones, et quidem 1° de illius interpretatione ; 2° de illius textu primigenio ; 3° de illius mente et scopo ; 4° de illius authenticitate. Singulae quaestiones ex ordine instituentur.

1. Interpretatio decreti apostolici.

In utraque recensione decretum duas complectitur partes : positivam et negativam.

Pars negativa (v. 28), in quam conveniunt ambae recensiones, statuit *Ethnico-christianis non imponi observationem Legis mosaicae ritualis, in specie circumcisionis* (Act 15 1 coll. Gal 2, 3). Porro haec pars solummodo negativa esse apparet quoad formam : de facto enim *immunitatem* Gentilium a Lege sancit, saltem quoad praxim. De immunitate autem *omnium*, etiam Judaeo-Christianorum explicite nil proclamat decretum (1) Nihilominus libertas illa Ethnicorum practice agnita, nonne significabat Legis observationem ad justificationem et salutem jam non esse requisitam ? Et semel ac principium a s. Petro in sua oratione positum : “ *per gratiam Domini nostri Jesu Christi credimus salvari, quemadmodum et alii* ” Gentilibus practice applicatum fuit, nonne logice et necessario libertas omnium christianorum, etiam Judaeorum, brevi ex eo deducenda erat ? Hoc enim principium, licet non iteretur in decreto, hujus tamen parti negativae seu immunitati Ethnicorum fundamentum praebet, necnon universalitatem ac perennitatem suppeditat. — Caeteroquin etiam in v. 10 dicendo : *Quid tentatis Deum imponere super cervices discipulorum jugum quod neque patres nostri neque nos portare potuimus* ? satis innuit se jam non habere intentionem eam in sua integritate saltem retinendi, etiam pro Judaeo-christianis.

Pars positiva (v. 29) quaedam statuit quae dictos Ethnico-christianos adhuc obligant ; ast in horum determinatione differunt duae recensiones : recensio orientalis *quatuor* statuit, quae adhuc obligant ; recensio occidentalis *tria* tantum ponit, insuper regulam charitatis fraternae praescribit. Quoad ulteriorem hujus partis positivae interpretationem, facilis est decreti apostolici *in recensione orientali* interpretatio : prohibentur enim : *a/ immolata simulacrorum*, i. e. carnes idolis consecratae ; *b/ prohibetur insuper sanguis animalium* gustandus ; et inde *c/ prohibentur etiam suffocata* quorum sanguis non potuit effundi ; denique *d/ prohibetur πορνεία*, quod facilius intelligitur de fornicatione simplici apud Ethnicos de se haud illicita (2).

Nec difficilis etiam est interpretatio decreti *in recensione occidentale* (3) Praeceptum enim charitatis satis ostendit probationes hic esse de rei moralis principiis, adeoque *a/ πορνείαν* intelligendam esse fornicationem vel etiam luxuriam quamvis ; *b/ immolata simulacrorum* manducare, est quovis modo sacrificiis cultus ethnici assistere, quod tunc a christianis et paganismo conversis pertimescendum erat ; *c/ prohibitio sanguinis* esset interdictio homicidii. Hae significationes non tantum contextui huic conveniunt, sed jam apud scriptores antiquissimos repe-

1. Multo minus statuit decretum Legis observationem vi hujus statuti evasisse non tantum mortuam seu inutilem ad justificationem, sed mortiferam seu nocivam.

2. Alias hujus *fornicationis* interpretationes v. supra, in 15, 20.

3. Cfr Harnack, *Apostelgeschichte*. pp. 195 ss.

riuntur : Tertullianum (*De Pudicitia*, 12), Pacianum Barcinonensem (*Praenesis*, 4).

Concludere licet duas recensiones decreti sensus habere plane diversos : in recensione orientali decretum tollit obligationem Legis mosaicae pro ethnico-christianis, ast simul, intuitu — ut dicemus — pacis inter Judaeo — et Ethnico-christianos servandae, quatuor urget prohibitiones servandas, specietenus saltem mosaicas ; in recensione occidentali decretum est velut catechismus moralis, urgens praeceptum charitatis et vetans graviora quaedam praecepta naturalia ; quoad legem vero mosaicam, eam abolitam declarat.

2. *Textus primigenius decreti apostolici.*

Siquidem omnino differunt duae praecipuae recensiones decreti apostolici, impossibile est hic applicare sententiam Blass de duplici Actuum editione, et sustinere utramque recensionem a Luca librum Actuum bis edente derivari. Eligendum quidem est utra sit genuina. Jamvero tum grammaticae et critice, tum historice censemus praevalere recensionem orientalem (2) cum significatione modo indicata. Quod sequentibus rationibus probatur.

1° *Grammaticae* convenit decretum in recensione orientali, ut legenti patet. Non ita occidentalis recensio : phrasis enim sub respectu grammaticali apparet incorrecta, et praeceptum charitatis ibidem clare interpolatum apparet : ut abstinere vos ab... et quaecumque non vultis vobis fieri aliis ne faciatis,^{1a} a quibus custodientes etc. Manifestum enim est membrum phraseos quod sequitur post parenthesim praecepti charitatis (a quibus etc.), respicere ad priores prohibitiones. Porro improbable est in ipsa decreti epistola hujusmodi offensionem grammaticam commissam fuisse.

2° *Critice* pariter praestat recensio orientalis, non quatenus ejus testes licet plures, majorem de se auctoritatem habeant quam testes alterius recensionis ; nam utriusque recensionis testes ad medium saeculum secundum assurgunt, sicque utraque recensio testibus fere aequae antiquis firmatur. Ast alio ex capite praestantia recensionis orientalis demonstratur. Etenim nulla assignari potest ratio cur decretum in recensione occidentali ubi veluti catechismus moralem constituit, a lectore quodam mutatum fuisset in decretum prout in recensione orientali legitur, comprehendens saltem tres prohibitiones coloris satis mosaici et quae satis cito a christianis fuisse neglectae apparebant ; — optime contra intelligitur decretum in hac ultima recensione relatum, postea a lectore quodam correctum esse in catechismus moralem ; nimirum quando prohibitiones decreti jam in desuetudinem abierant, lector quidam textum orientalem mutaverit ne lectores Actuum offenderentur, quasi Apostoli in vanum has prohibitiones statuissent. Regula criticae textualis : *procliviori lectioni praestat ardua* hic applicanda est, et hujus applicatio recensionem orientalem indubie favet.

3° *Historice* quidem si quaestio inspicitur, in eandem conclusionem conspirant rationes. Etenim quaestio in conventu Apostolorum solvenda erat haec : *debetne Lex mosaica imponi christianis e paganismo conversis ?* Huic autem controversiae optime respondet decretum in forma orientali : 1° Gentiles ad fidem conversi non debent servare Legem

2. - De authenticis voc. *πνευματικῶν* in specie v. Wikenhauser, o. c., p. 216 s.

mosaicam, sed 2° debent tamen se abstinere a quibusdam quae speciali modo erant Judaeo-christianis odiosa, ut manducatio carnis idolis immolatae, gustus sanguinis, et inde etiam animalium suffocatorum, et fornicatio quae a paganis ut res indifferens et licita habebatur. — Contra decretum in recensione occidentali multo minus respondet controversiae prout tunc erat, quia de illiciteate homicidii v. g. et de praecepto charitatis nullus christianus dubitare poterat, nec sane talia prohibenda erant explicite et exclusive "*his qui sunt Antiochiae, Syriae, et Ciliciae fratribus*" — Praeterea nimis mirum esset si solemni decreto Concilii apostolici christianis ex Gentilibus conversis, nonnisi haec tria praecepta moralia imponerentur : de vitandis homicidio, idololatria et fornicatione; potius enim vel modo generaliiori totam legem naturalem inculcare debuisset, vel magis complete specialiora praecepta enumerare.

3. *Mens et scopus decreti Apostolici.*

Quaestio ut patet haec est tantummodo ut determinetur quam mente et quemnam in scopum Jacobus quatuor illas prohibitiones Ethnico-christianis imponendas proposuerit, et quemnam in scopum ipsum Concilium easdem revera imposuerit. — Et quidem, ut videtur, quatuor dictae praescriptiones a Jacobo et Apostolis non fuerunt praecise *qua mosaicae* cogitatae. Et revera a/ immunitas Ethnico-christianorum a lege mosaica, quam omnes proclamaverant et demonstraverant, cum hujusmodi praescriptionibus qua mosaicis apprehensis difficulter conciliaretur; — b/ Judaei nunquam dividebant legem mosaicam : circumcisis ad omnia, incircumcisis ad nihil mosaicum tenebatur; et sub hoc respectu Judaeis erat circumcisio illud quod nobis christianis est baptismus; porro ethnico-christiani a circumcissione exempti declarati fuerant; — c/ praeterea ex quatuor illis praescriptionibus, prima et tertia, quamvis utique conformes spiritui legis mosaicae (quoad 1^{am} cfr *Lev* 17, 7, *Ex* 34, 15; quoad 2^{am} *Lev* 17, 13), de facto tamen in lege mosaica edictae non reperiuntur; secunda, si intelligitur de vitanda fornicatione, non tantum a lege mosaica, sed etiam, seclusa lege mosaica, ab ipsa lege naturae edicitur; si vero intelligeretur de vitandis nuptiis inter cognatos, etiam illa prohibitio, etsi a lege mosaica edicta (*Lev* 18, 6 ss.), juri tamen naturae innititur; quarta vero, de non edendo sanguine, adest quidem totis verbis *Lev* 3, 17; 17, 10-12; *Deut* 12, 16, 23 (1) sed jam fuerat, seclusa lege mosaica, imposita Noë et filiis ejus, *Gen* 9, 4.

Unde propositio Jacobi hac ratione intelligenda videtur : debebant Judaei distinguere — sicut postea distinxerunt (rec. dicta supra, p. 78, de praeceptis noachicis) — inter praecepta legis mosaicae, quibus tenebantur soli circumcisi, et varia alia praecepta, quae aestimabant esse servanda etiam a gentilibus, quae nempe pertinebant ad genus humanum qua tale, ut puta de furto vitando, et homicidio, et blasphemia; hujusmodi erant etiam illa quatuor quae a Jacobo proponuntur : abstinencia ab idolothytis, utpote nimis connexis cum cultu idolorum; interdictio fornicationis; abstinencia a manducando sanguine, sive effuso sive

1. - Finem autem illius Mosaicae praescriptionis investigare huc non spectat: sufficiat animadvertisse interdicti causam fuisse: *Quia anima carnis in sanguine est ... et sanguis pro animae piaculo fit*, sc. pro sacrificiis, *Lev* 17, 11. Vita animalium Deo offerebatur loco vitae hominum, ut actu symbolico homines testarentur Deum esse vitae dominum suamque vitam ad Deum pertinere.

intra animal sine sanguinis effusione mactatum (1). — Quare autem prae multis aliis hujusmodi quasi naturalibus praeceptis haec quatuor prae-cise elegerit satis obvie intelligitur: ex una enim parte quatuor illa erant talia ut Gentiles conversi aegre tantum ab iis abstinerent: quoad idolothyta, inspectis omnigenis vix vitandis relationibus cum non-con-versis, nimium erat periculum ut ad esum eorum, potissimum extra convivia sacrificalia, declinarent; quoad fornicationem, nonne eam hucus-que tamquam rem adiaphoram habuerant et in praxim deduxerant, et non-ne consequenter nimis facile ad eandem redirent? — quoad esum san-guinis et connexum esum suffocati etiam hunc tamquam rem plane in-differentem habuerant, et nisi speciali modo moniti, etiam in futuro sine ullo scrupulo practicerent. — Ex alia parte intelligitur quare Judaei — quod caeteroquin historice constat (2) — haec quatuor speciali horrore habuerint: idolothyta enim, etiam extra convivia idololatrica, erant tamen utpote idolis immolatae et consecratae, cultu nefando contami-natae; fornicatio erat ipso jure naturae illicita; esus sanguinis fuerat a Lege mosaica prohibitus, non Judaeis tantum, sed etiam alienigenis in terra Israël commorantibus (*Lev* 17, 12 ss.), imo jam diu ante Legem fuerat Noë et filiis ejus prohibitus; esus tandem suffocati, quamvis, in sua generalitate saltem (cfr *Lev* v. 17, 15), non explicite in Lege continebatur, nihilominus ex prohibitione sanguinis apte deduce-batur, et ex variis documentis profanis, signanter ex testimonio Philonis, *De concupiscentia*. 10, probatur fuisse apud Judaeos Christo coaevos servata.

Quare Jacobus, aliis neglectis quae vel facilius a nuda ratione humana cognosci poterant, ut puta de vitando furto, homicidio, blasphemia, vel hujusmodi horrorem Judaeis non injicere nata erant (3), — haec quatuor speciali modo urgenda aestimat. — *Finis* autem quem in hoc intendit Jacobus, hic omnino esse videtur, non tantum ut provideat ipsis Ethnico-christianis, sed et praeprimis ut facilius reddat vitae commercium inter duas partes — judaicam et gentilem — ex quibus Ecclesia conflari debebat; Judaeo-christiani enim, concedentes gentiles conversos utique a lege mo-saica esse exemptos, nimis tamen scandalizarentur si eos etiam prae-cepta illa alia negligere viderent (4). Caeterum, nonne similia require-bant Judaei ab iis gentilibus qui sub nomine *timentium Deum* intimiores cum Judaeis inibant relationes? Cfr *Introd.*, p. 78.

1. - De hac duplici prohibitione — sanguinis et suffocati — notat Lagrange, *Ep. aux Gal.*, p. 48: "Nous sommes étonnés de l'importance attachée à la non-manducation du sang et à son corollaire sur les viandes. Mais les anciens tenaient plus d'un scrupule alimentaire comme fondé sur la nature des choses... L'Islamisme respecte cette répugnance comme une loi, sans estimer accomplir en cela un rite mosaïque". — Caeteroquin jam notavimus prohibitionem sanguinis jam ipsi Noë et filiis ejus fuisse latam.

2. - Cfr. Steinmann, *o. c.*, pp. 117 s.

3. - Ratio cur Ethnico-christianis quatuor illa prae caeteris servanda praescripserint Apostoli et Seniores, juxta plures Auctores esse videtur quia eadem jam ab aliquo tempore Judaei servanda postulaverint a proselytis portae vel potius (cfr Wendt, *o. c.*, p. 265) a *timentibus Deum* (de quibus v. supra, p. 82). Hoc tamen negat Porter apud Hastings, *Dictionary of the Bible*, Edinburgh, 4 (1902) p. 136, quamvis utique praecepta illa a plerisque observata fuerint. — Haec 4 praecepta non esse confundenda cum sic dictis praeceptis *noachitis* habes ex dictis p. 78, nota 4. Cfr Fouard, *S. Paul, ses missions*, Paris 1892, p. 85.

4. - Finem harum praescriptionum non esse ut facilius convenire possent Christiani ad sumenda communia convivia, rite ostendunt Steinmann, *o. et l. c.*; Wikenhauser, *o. c.*, pp. 217 ss. — Revera hae paucae observationes ad talem communionem nequaquam sufficerent.

Ex dictis intelligitur haec quatuor praecepta in decreto, XV, 28 dici *necessaria*, nequaquam quasi de se essent ad salutem necessaria, — secus enim Paulus decreto calculum non adjecisset, et principium a s. Petro. v. 11 positum et a s. Jacobo probatum, hujusmodi necessitatem non patiebatur — sed necessitate quadam accidentali, scilicet spectatis rerum temporisque adjunctis, necessaria erant, nim. ad facilius reddendum vitae commercium Judaeos inter et Ethnicos conversos ; — item intelligitur decretum, dicendo *nihil ultra imponendum esse* quam illa quatuor, nequaquam excludere sive omnia reliqua praecepta decalogi, sive alia quaevis praecepta quae ab Ecclesia christiana imponi possent : mens enim decreti est sola haec quatuor praecepta esse, intuitu adjunctorum, speciali modo Ethnicis proponenda ; — item intelligitur decretum illud per se (1) non habuisse valorem nisi *transitorium* tantum et *localem* : latum enim erat pro ecclesiis Antiochiae, Syriae et Ciliciae ; et quidem, spectatis praesentibus eorum adjunctis, et signanter spectata harum ecclesiarum coalescentia ex elementis tum judaicis tum ethnicis ; valde opportune ; in aliis autem ecclesiis possent quidem Apostoli, posset v. g. Paulus, si res opportuna videbatur, eandem legem promulgare, — et sic *Act* 16, 4 refertur decretum fuisse promulgatum in Galatia meridionali — sicut possent etiam, ubi adjuncta essent alia, ubi nimirum Judaei essent minus numerosi vel minus Judaismi tenaces, decreto neglecto, fornicationem ex jure naturae damnare, esum idolothytorum ex solis principiis juris naturae discutere (*I Cor* 10), de esu suffocati aut sanguinis nullam mentionem facere et plenam libertatem christianorum relate ad cibos proclamare ; — imo in ipsis ecclesiis Antiochiae, etc., mutatis adjunctis et crescente numero Ethnico-christianorum possent prohibitiones illae, in quantum cum jure naturae non coincidebant, pedetentim abrogari (2).

Decretum igitur apostolicum *modum vivendi practicum seu disciplinarem* sanciverat potius quam definitionem theoreticam et dogmaticam. Practice agnita fuerat immunitas Ethnico-christianorum a Lege ; sed exinde logice libertas Judaeo-christianorum brevi consecutura erat. Decretum in ecclesiis ubi fuerat promulgatum opportune viam straverat qua Judaei ac Gentiles pacifice in unam Ecclesiam coalescere possent, donec, mutatis adjunctis ac remoto scandali periculo, plena libertas *omnium* christianorum a Lege, ex praemissis in decreto apostolico positis deducta, omnibus jam consentientibus explicite proponeretur.

4. *Authenticitas decreti apostolici : an Apostoli tulerunt hujusmodi decretum ?*

Qui *recensionem occidentalem* decreti apostolici propugnant nullam difficultatem contra illius authenticitatem reperiunt Etenim Apostolos obligationem Legis mosaicae pro Ethnico-christianis abstulisse clamat tota historia aevi apostolici ; testatur insuper Paulus *Gal* 2, 1-10 ; ipsos etiam Apostolos simul christianis tradidisse quasi compendium morali-

1. - Dicimus : *per se*, i. e. vi hujus decreti ejusdemque finis ; patet enim fornicationem utpote ipso jure naturae intrinsece illicitam, semper et ubique esse prohibitam, abstractione facta a praesenti decreto ; — item esus idolothytorum, abstractione facta ab hoc decreto, certo quodam gradu illicitus esse poterat ; quo modo revera Paulus, in *I ad Cor* abstractione facta ab hoc decreto, de illius esus moralitate disputabit.

2. - De factis subsequentibus hujus decreti, cfr Roag y, *R. E. L.*, t. 5, pp. 284 ss., et opera ibidem citata.

tatis nulla posset ratione impugnari, imo quae in hac recensione proponuntur christianis, ea quotidie Apostoli docebant et praedicabant.

Contra decretum apostolicum in *recensione orientali* adducuntur difficultates satis speciosae, ita ut nonnullis auctoribus visa fuerit rejicienda illius authenticitas. Hae difficultates hic paulo fusius exponendae sunt. — Imprimis tamen notetur difficultates has fieri non contra ipsum essentialem decreti tenorem, qui est de abrogatione Legis mosaicae, sed contra quatuor istas positivas prohibitiones tantum.

Objectiones sunt sequentes : a/ prohibitiones istae, aut saltem quaedam ex his, opponuntur ipsius Christi doctrinae, qua totam legem mosaicam abrogavit ; — b/ *excluduntur* silentio Apostoli Pauli in *Gal* 2, 1-10 ubi tamen eosdem eventus commemorat ac *Act* 15, et — c/ etiam contrariis solutionibus quas dat de legalibus *I Cor* 8, 10, 14-13, et *Rom* 14-15, 6, imo — d/ quibusdam affirmationibus ipsius Apostoli in *Col* 2, 21 ss., *I Tim* 4, 3.

a) *Doctrinam Christi* obstare quibusdam ex his prohibitionibus contendunt nonnulli propter orationes Christi quae *Mt* 15 et *Mc* 7 occurrunt contra Phariseos. — Verum immerito. Etenim Christus, etsi saepe et maxime locis citatis impugnaverit traditiones Pharisaeas et stolidum illorum studium externae puritatis, interna perfectione penitus neglecta, nusquam tamen explicitè abrogavit Legem mosaicam, neque ejus dispositiones tamquam illicitas damnavit. Quod probant non tantum controversiae aevi apostolici, quae controversiae secus non intelligerentur habuisse locum, sed et textuum evangelicorum recta interpretatio (1). Unde etiamsi quasdam prohibitiones mosaicas propter motivum charitatis erga Judaeo-Christianos Apostoli conservassent et paganis conversis imposuissent, illud doctrinam Christi nullatenus excluderetur. — Praeterea, ut diximus supra, ad 15, 20, hae quatuor prohibitiones non videntur qua mosaicae imponi, sed potius tamquam tales quae pro adjunctis temporis et loci opportuna videbantur ad scandalum Judaeorum vitandum et pacem inter Judaeo et Ethnico-christianos facilius efficiendam.

b) Quatuor has prohibitiones demonstrari non authenticas *silentio Pauli Gal* 2. 1-10, — imo *explicita ejus declaratione* ib. v. 6 contendunt hodie interpretes et critici non pauci.

Radicitus tolleretur difficultas si quis contenderet cum quibusdam scriptoribus recentioribus (v. g. V. Weber, *Die Abfassung des Galaterbriefs vor dem Apostelkonzil*, 1900 ; — i d., *Des Paulus Reiserouten bei der zweimalige Durchquerung Klein-Asiens*, Würzburg, 1920 ; — A. De Boysson, *Revue pratique d'Apologétique*, t. 9 (1909-1910), pp. 431 ss. — Ten Bokum, in *Nederl. kath. stemmen* VI, pp. 47 ss. ; 262 ss.) epistolam ad Galatas scriptam esse ante Concilium apostolicum ; tunc, nondum lato decreto, Paulus de ipso loqui non potuit.

Verum, quum identitas eventuum narratorum *Act* 15 et *Gal* 2, 1-10 nobis evidens videatur (cfr Steinmann, *Die Abfassungszeit des Galaterbriefes*, Münster, 1906) satisfaciendum erit modo prolatis objectionibus.

Primò quod spectat argumentum *ex silentio*. Paulus utique prohibitiones istas non commemorat, verum advertendum est sedulo a/ has prohibitiones non constituere partem essentialem decreti, sed acces-

1. - Cf. *Collat. Brag.*, t. 9, p. 566 ss. et I Excursum.

soriam tantum, adeoque potuisse facilius silentio premi ; eo magis quod Judaizantes, adversarii Pauli, ex hisce 4 prohibitionibus nihil poterant desumere pro sua thesi de necessitate *circumcisionis totiusque legis* ad salutem ; partem vero essentialiorem decreti, legem mosaicam Ethnico-christianis non esse imponendam, per duo priora capita epistolae continuo allegat, — quamvis utique textum epistolae non recitet neque utatur vocabulo nostro moderno quo de *decreto* loquimur ; notandum est *b/* decretum latum fuisse pro christianis Antiochiae, Syriae et Ciliciae, in quibus regionibus Judaei-conversi maxime numerosi erant et cum Hierosolymitanis Judaeis frequens commercium habebant ; et inde concipi potest Paulum has prohibitiones non notificasse christianis omnibus quibus praedicavit, et in specie illis ecclesiis ubi rariores tantum erant Judaeo-christiani, ut puta Galatis illis seppentrionalibus ad quos probabilius saltem *ep. ad Gal.* directa fuit (1), — eo vel magis quod stricte loquendo Apostoli has prohibitiones urgendo minime voluerant eas quasi *mosaicas* obligare, sed intenderant per illas providere charitati fraternae et vitare scandalum. Unde revera nulla erat necessitas cur de his prohibitionibus ulla mentio fieret in *ep. ad Gal.*

Secundò, quod spectat argumentum desumptum ex *Gal* 2,6 ubi scribit Paulus : “ Mihi enim qui videbantur esse aliquid, *nihil contulerunt* ” : revera, quoad essentialiorem decreti partem, et quoad principia caritatis et pacis e quibus prohibitiones accessoriae ortae erant, et etiam quoad has praescriptiones ipsas, cum reliquis Apostolis omnino concors erat. Et siquidem tota res in *ep. ad Gal.* controversa erat utrum necne lex mosaica imponenda esset ethnicis conversis meritò Paulus affirmat quoad hanc quaestionem nihil alios Apostolos ab ipso discrepasse (2). — Praeterea, uti exponitur apud *Collat. Brug.*, t. 9, p. 682 ss., adjuncta interim mutata erant.

c) Quod autem Paulus in locis citatis *I Cor* et *Rom* dubia Christianorum de idolothytis et de cibis solvit, nulla facta mentione Concilii Apostolici, imò *neglectis solutionibus ipsius decreti*, haud ita magnam difficultatem facere videtur. Etenim, ut supra diximus prohibitiones decreti (excipitur ultima, si haec de fornicatione intelligitur) e specialibus adjunctis ortae et pro determinatis regionibus latae sunt ; et consequenter principium solutionis pro omnibus ecclesiis non constituebant. Ideo Paulus in istis ecclesiis ubi scandalum ex violatione harum prohibitionum satis raro esse debebat, simpliciter respondet juxta principia moralia in hac materia applicanda. Cfr textus citatos in commentario.

d) Occurrunt utique in Epistolis Pauli, v. g. *Col* 2, 21 et *I Tim* 4, 2 tales *assertiones quibus concludi posset prohibitiones de cibis numquam fuisse ab Apostolis latas*. Verum inter praxes ita severe iudicatas a Paulo ex una parte, et prohibitiones decreti apostolici ex charitate ad vitandum scandalum Judaeo-christianorum ex altera parte, est ingens discrimen, ut in commentariis horum locorum exponitur, hic autem repe-

1. - Ex *Act* 16, 4 apparet Paulum decretum concilii promulgasse etiam Derbae, Iconii et Lystris ; in hisce locis eadem erat Judaeo — cum Ethnico — Christianis commixtio sicut Antiochiae. — De promulgatione in aliis adhuc ecclesiis *Act* nullam habent mentionem.

2. - Nihil mihi *contulerunt*, gr. *προσάνεθη μοι*, melius verteretur : mihi, i. e. doctrinae et methodo meae, nihil *opposuerunt*, nihil ei *addiderunt*. Ita ipse J. Weiss, *Das Urchristentum*, Göttingen, 1914. Cfr *R. B.*, 1919, pp. 276 s.

- 36 * Post aliquot autem dies, dixit ad Barnabam Paulus : Rever-
 37 tentes visitemus fratres per universas civitates, in quibus praedica-
 38 vimus verbum Domini, quomodo se habeant. * Barnabas autem
 39 volebat secum assumere et Ioannem, qui cognominabatur Marcus.
 * Paulus autem rogabat eum (ut qui discessisset ab eis de Pamp-
 hylia, et non isset cum eis in opus) non debere recipi. * Facta est
 autem dissensio, ita ut discederent ab invicem, et Barnabas quidem

38. 'rogabat' ἤξλου. — 'non debere recipi' μὴ συμπαραλαμβάνειν.

tere longum esset nec necessarium. Loci citati agunt de pseudo-asce-
 tismo cum aliis observationibus et doctrinis connexo ; tales vero praxes
 severissime damnat Paulus. Sed inde nihil sequitur contra authentic-
 itatem prohibitionum decreti apostolici.

Missis igitur objectionibus istis contra authenticam decreti apostolici
 in recensione orientali adductis, jam *positive* demonstranda est authenti-
 citas illius decreti. Quod equidem difficile non est. Etenim decretum
 illud, ut ipse Lucas narrat, Paulo commemorabat Jacobus in conventu
 cui ipse Lucas interfuit (*Wirstücke* : Act 21, 18-25) ; caeterum Lucas
 tamdiu versatus erat cum Paulo et christianis Hierosolymitanis ab initio
 conversis, cum ipso Sila epistolae decretum continentis latore, ut ab-
 surdum videatur iudicare ipsum Lucam non interrogasse viros istos de
 conventu apostolico, aut ipsorum relationes de hoc famoso eventu po-
 tuisse male intelligere et erronee referre. Tanti roboris videntur istae
 rationes ut diutius istis insistere plane superfluum videatur.

BIBLIOGRAPHICA.

1. Solutiones praecedenti expositioni conformes, sed magis evolutae,
 reperiuntur apud H. Coppieters, *Le décret des Apôtres*, *Revue
 biblique* 1907, p. 34-58 ; 218-239. et W. Sanday, *The Apostolic
 Decree*, Leipsig 1908, et in plerisque commentariis catholicis ;
 H. Wilbers, *Het besluit van het Apostelconcile*, *Studien*, 1907,
 p. 193-214. — Descy, *Coll. Nam.*, 1906-07, pp. 209 ss. ; — H. R (ongy),
Rev. eccl. de Liège, t. V. 1909-10, pp. 225 ss. ; 276 ss. ; — Six, S. J., *Das
 Aposteldekret*, Innsbruck, 1912. ; — Steinmann, *Die Apostelgeschichte*
 Bonn, 1916, h. l. ; — Lagrange, *Epître aux Galates*, Paris, 1918 pp.
 76 ss. ; — *Rev. prat. d'apol.* ; 1920, t. 30, pp. 393 ss. ; — Levesque,
ibid., t. 29 pp. — Zahn, *Forschungen...* 9 Teil: *Die Uhrausgabe der
 Apostelgeschichte des Lucas*, Leipzig, 1916, pp. 144 ss., 358 ss.

2. Recensionem occidentalem decreti illiusque authenticitatem novis-
 sime propugnaverunt, G. Resch, *Das Aposteldekret nach seiner ausser-
 kanonischen Textgestalt untersucht*, 1905 ; — A. Harnack, *Die Apos-
 telgeschichte*, Leipzig 1908, p. 188-198 ; — H. Wendt, *Die Apostel-
 geschichte*, Göttingen, 1913.

3. Recensionem orientalem decreti in Actibus esse primigeniam, ipsum
 vero decretum non esse authenticum propugnavit G. Sommer, *Das
 Aposteldekret*, Königsberg 1889, recentius H. Oort, *Het besluit der
 Apostelsynode...* *Theologisch Tijdschrift*, 1906, p. 97-112.

4. Utramque recensionem decreti idem significare et utramque a Luca
 in duplici editione libri positam esse tuitus est F. Blass, *Zu den zwei*

C. SECUNDUM ITER APOSTOLICUM PAULI, 15, 36-18, 22.

1. Ab Antiochia Syriae ad Macedoniam, 15, 36-16, 10.

Paulus, ob Marcum, discedit a Barnaba.

- 36 * Post aliquot autem dies, dixit ad Barnabam Paulus: "Revertentes
visitemus fratres per universas civitates, in quibus praedicavimus
37 verbum Domini, quomodo se habeant". * Barnabas autem volebat
secum assumere etiam suum consobrinum Joannem, qui cognomina-
38 batur Marcus. * Paulus autem 'aequum censebat' eum, utpote qui dis-
cessisset ab eis de Pamphylia, et non isset cum eis in opus apostoli-
39 cum (13, 13), 'non secum assumere in socium'. * Facta est autem
dissensio [v. *notam*] ita ut discederent ab invicem, et Barnabas quidem,

Texten der Apostelgeschichte, Studien und Kritiken, 1900, p. 14-23, sed,
quoad hanc quaestionem saltem, vix invenit sibi consentientes auctores.

- 36 Ergo Paulo tunc mens alia non erat quam ut I^m iter repeteret: sed
dum peregrinabatur in dissitis regionibus, Dominus ipsum longius pro-
pulit.

Sub expressione satis indeterminata *aliquot dies* intelligendi sunt non
pauci tantum dies, sed potius aliquot *hebdomadae*. Etenim spatium tem-
poris satis amplum requiritur ut Silas qui juxta v. 33 Antiochia abiit
Hierosolymam (v. 34 non videtur authenticus) redire potuerit Antiochiam,
unde juxta v. 40 cum Paulo itineri se committet. Vide quoque v. 35 ubi
dicitur Paulus commorari Antiochiae ibique praedicare; quod innuit plus
quam paucos dies. Infra hoc spatium reponenda est controversia Antio-
chena Paulum inter et Petrum (*Gal* 2, 11 ss.). Cfr Meinertz, *Bibl.*
Zschr., 1907, pp. 392 ss.; Steinmann, 1908, pp. 30 ss.; *Coll. Brug.*, 9,
pp. 686 ss. — Lucas hanc controversiam forte ex industria omiserit, quia
lectorem christianum plus minus ingrato modo afficere potuisset.

- 37 Ille Joannes Marcus erat ἀνεψιός consobrinus, Barnabae, ut novimus ex
Col 4, 10. Cf. *Comment. in Epp. cathol.*, Brugis 1909, p. 130 s. Facile
fieri potuit ut vinculum illud consanguinitatis Barnabam in partes Joan-
nis Marci pertraxerit. Cfr 12, 12; 13, 5, 13.

- 38 Marcus vel metu persecutionis, vel fuga laboris, vel demum amore
matris in Jerusalem degentis eos reliquerat. Timere poterat Paulus ne
denuo eos dereliqueret. Paulus vir propositi tenax, hanc inconstantiae
speciem tolerare non valebat.

- 39 *Dissensio* intelligitur non proprie loquendo odium aut inimicitia, sed
παροξυσμός, i. e. *vehemens ira, exacerbatio*, inde *dissidium*. Dissensionem
illam, qualis inter homines ceteroquin sanctissimos, sed ab omni humana
imperfecione non alienos, nonnumquam deprehenditur, quaeque tamen
ex optima utriusque mente et voluntate orta videtur, Deus ita moderatus
est, ut bonum effectum ex ea eliceret, atque Evangelium latius propaga-
ret. Porro, haec animorum divisio non diu perseveravit: nam Paulus,
quando aliquot annis postea epistolam istam, quae in Bibliis est *prima*
ad Corinthios, scribebat, cum Barnaba jam iterum conjunctus erat (*I Cor*

- 40 assumpto Marco navigaret Cyprum. * Paulus vero electo Sila profectus est, traditus gratiae Dei a fratribus.
- 41 * Perambulabat autem Syriam, et Ciliciam, confirmans Ecclesias: praeciens custodire praecepta Apostolorum, et seniorum.

CAPUT XVI.

- 1 Pervenit autem Derben, et Lystram. Et ecce discipulus quidam erat ibi nomine Timotheus, filius mulieris Iudaeae fidelis, patre Gentili.
- 2 * Huic testimonium bonum reddebant qui in Lystris erant, et Iconio
- 3 fratres. * Hunc voluit Paulus secum proficisci: et assumens circumcidit eum propter Iudaeos, qui erant in illis locis. Sciebant enim
- 4 omnes quod pater eius erat Gentilis. * Cum autem pertransirent

41. Ultima verba Vulgatae: 'praeciens custodire praecepta Apostolorum et seniorum' desunt in plerisque codd. graecis; leguntur autem fere illa in quibusdam testibus recensionis occidentalis (D, cod. lat. Gigas, etc.).

9, 6), et cum Joanne-Marco etiam societatem postea renovavit, quod novimus ex *Col* 4, 10, 11; *II Tim* 4, 11. — Barnabas in Actis jam non comparet.

- 40 *Traditus* etc.: quod innuere videtur ecclesiam Antiochenam in dissensione illa Pauli partes amplexam fuisse.

- 1 1. *Timotheus* virisimiliter erat vir Lystrensis (neque obstat 20, 4). Cum matre Eunice et avia Loide (2 *Tim* 1, 4) ad fidem conversus sane fuit a Paulo, in primo hujus itinere (14, 20). Natus patre ethnico et matre Iudaea, nec Iudaeo-christianus, nec Ethnico-christianus erat: atque adeo comes Pauli aptissimus. Duae epistolae ab Apostolo ad Timotheum scriptae fuere postea, nempe ut videtur, 14 vel 15 circiter annis post eventus hic a Luca narratos; e litteris illis plurimas possumus eruere notitias, quae ad Timotheum ejusque cum Paulo necessitudinem spectant; juvabit igitur eas hic conferre, cum annotationibus et praesertim cum introductionibus quas in *Comm. Ep. Paul.* 6^a ed. dedimus. Lege quoque epistolam ad Angelum Ephesi Ecclesiae, in *Apoc.* 2, 1 ss.: hic enim Angelus vix non certo videtur esse Timotheus, episcopus ecclesiae Ephesinae. Cfr F o u a r d, *S. Jean*, pp. 124 ss.

- 3 Haec Pauli agendi ratio nullo modo contraria est decreto apostolico quod de Iudaeo-christianis nihil statuerat (1); neque pugnat cum doctrina s. Pauli de legalibus: circumcisio enim hic non assumitur quasi praescripta esset, vel necessaria aut utilis foret salutem, sed circumcisio illa, tamquam res de se indifferens (*Gal* 5, 6, 15; *I Cor* 7, 19) ex prudenti consilio ac indulgentia usurpatur ad captandam benevolentiam Iudaeorum. In hoc casu, sicut in aliis (*Act* 21, 20 ss.) ubi principium de indifferentia legalium ad salutem sartum tectum erat, absque ullo veritatis aut unionis periculo "*factus est Iudaeis tanquam Iudaeus, ut Iudaeos lucraretur*" (*I Cor* 9, 20).

Etenim solebat Paulus prius fidem in synagogis praedicare; porro Timotheus qua praedicator salutis messianicae apud Iudaeos nullatenus

- 40 assumpto Marco, navigaret Cyprum, *patriam suam* (13, 4 ss.); * Paulus vero, electo Sila, profectus est, traditus, *commendatus* gratiae Dei a fratribus *Antiochenis*.

Paulus cum Sila per Syriam et Ciliciam.

- 41 * Perambulabat autem Syriam et Ciliciam, confirmans Ecclesias, [praecipiens custodire praecepta Apostolorum et seniorum *quae dictis ecclesiis inscripta erant*.]

In Derben et Lystris; Timotheum circumcidit et assumit.

- 1 * Pervenit autem Derben et Lystram. Et ecce discipulus quidam erat ibi, nomine Timotheus, filius mulieris Judaeae fidelis, *Christianae factae, Eunice* (II Tim 1, 5), patre autem Gentili. * Huic testimonium
2 bonum reddebant qui in Lystris erant et Iconio fratres. * Hunc voluit
3 Paulus secum proficisci; et assumens circumcidit eum propter Judaeos *nondum conversos* qui erant in illis locis *per quae cum Timotheo Paulus erat transiturus*. Sciebant enim omnes *Timotheum esse incircumcisum, nam sciebant omnes* quod pater ejus erat Gentilis *qui filium suum circumcidi non permiserat*.
4 * Cum autem pertransirent civitates *Derben, Lystram* (v. 1), *Iconium*,

fuisset acceptus: etenim sciebant ipsum esse *incircumcisum* (v. 3); imo aliunde etiam noverant eum fuisse "*filium mulieris judaeae*" (v. 1); vi nativitatis igitur censebatur Israëlitae, adeoque incircumcisi abominationi habitus fuisset a popularibus suis tanquam apostata a paterno foedere, et tanquam impurus gentilis ab eorum conventibus fuisset repulsus (cfr Act 11, 2 ss.). Timotheum ergo circumcidit Paulus ut aptus evaderet ad fidem Judaeis praedicandam. De hac Pauli agendi ratione recte et acute dicit s. *Chrysostomus* (in h. l.): "circumcidit ut circumcisionem aboleret" (1).

In aliis vero rerum adjunctis, cum veritatem doctrinae tueri oportebat, nimirum cum nonnulli contendebant circumcisionem esse necessariam ad salutem, permittere noluit ut jugum istud imponeretur. Sic in Concilio Hierosolymitano quidam requirebant ut circumcideretur Titus (Gal 2, 3, s.); imo vero, cum paulo post Antiochia versaretur (statim nempe ante hoc iter 2^m), Petrum hac in re Judaeis nimium faventem reprehendit (Gal 2, 11); et, adversus Judaizantes scribens in epist. ad Gal 5, 2 (aliquot annis postmodum), aperte improbavit Gentiles qui putabant se non posse salvari si non circumciderentur. Cf. infra 21, 21 et *Collat. Brug.*, t. 10, p. 20 ss.

Cuscodire etc.: his verbis contra Calvinum demonstratur legibus ecclesiasticis obediendum esse.

1. - Immeritò igitur circumcisionem Timothei Rationalistae plures repudiant ut historicae veritati repugnantem et ab auctore Act. Ap. conflictam ut Paulus veluti Legis observator et priscis consentiens Apostolis appareret. Ità Baur, *Paulus, der Apostel J.-C.* Leipzig 1866, h. l.; - Zeller, *Die Apostelgesch. nach Inhalt u. Uspr. krit. unters.*, Stuttgart, 1854, h. l.; - De Wette-Overbeck, *Kurze Erklärung der Apostelg.*, Leipzig, 1870, h. l.; - Weizsäcker, *Das apost. Zeitalter der christl. Kirche*, Freiburg, 1892, p. 179; - H. Holtzmann, *Die Apostelgesch. im Hand-Comment. z. N. T.*, Freiburg, i. B. 1892, h. l.

- civitates, tradebant eis custodire dogmata, quae erant decreta ab
 5 Apostolis et senioribus, qui erant Ierosolymis. * Et Ecclesiae quidem
 confirmabantur fide, et abundabant numero quotidie.
 6 * Transeuntes autem Phrygiam, et Galatiae regionem, vetati sunt
 a Spiritu sancto loqui verbum Dei in Asia.
 7 * Cum venissent autem in Mysiam, tentabant ire in Bithyniam :
 8 et non permisit eos Spiritus Iesu. * Cum autem pertransissent
 9 Mysiam, descenderunt Troadem : * et visio per noctem Paulo osten-

16, 6. 'Transeuntes ... vetati sunt' διήλθον ..., κολυθέντες (ABCE). — 'Phrygiam, et Galatia regionem' τὴν Φρυγίαν καὶ Γαλατικὴν χώραν. — 7. 'in Mysiam' κατὰ τὴν Μυσίαν (Sin ABCE). — 'tentabant' ἐπειράζον (imperf.)

- 6 Quonam sensu haec *Phrygia et Galatica regio* sit intelligenda disputant (cfr p. 72) ; Ramsay, Weber alique intelligunt unam eandemque regionem quae simul, sub respectu geographico Phrygica erat *Φρυγία* sumunt tamquam : adiectivum) et, quoad regimen politicum Romanum, Galatica: ea nempe pars Phrygiae quae pertinebat ad provinciam romanam Galatiae ; unde intelligunt partem meridiionalem illius provinciae, ubi Iconium et Antiochia Pisidiae erant ; — Beelen, Brassac, Lagrange, Wickenhauser alique intelligunt duas regiones distinctas nimirum hinc Phrygiam hinc Galatiam, et hanc quidem non provinciam Romanam, sed Galatiam proprie dictam, sitam in parte septentrionali provinciae Romanae. Unde sicut in referendo primo itinere Lucas locutus fuerat de Pisidia et Lycaonia, non autem de Galatia, quamvis utique dictae regiones essent in provincia romana Galatiae sitae, ita etiam hic de regione Galatica proprie dicta loquitur. Et haec sententia omnino praeferenda apparet. Etenim a/ *Φρυγία* ordinarie ut substantivum sumitur, et hoc certe in duplici alio loco *Act*, nimirum 2, 10 et 18, 23 ubi in simili formula qualis hic habetur *Φρυγία* ponitur post *Γαλατικὴ χώρα* ; — b/ praeterea notetur successio factorum : 15, 36 consilium habet Paulus visitandi " fratres per universas civitates, in quibus praedicavimus " ; revera v. 40, comite Sila perambulant Syriam et Ciliciam ibique decreta concilii hierosolymitani promulgant ; 16, 1 perveniunt Derben et Lystram, civitates Lycaoniae ; quod visitaverit Iconium et Antiochiam Pisidiae, ecclesias etiam ipsas sicut praecedentes fundatas in primo itinere, explicite non dicitur sed merito desumitur ex eo quod v. 5 apparet Paulum executioni mandasse consilium 15, 36 indicatum. Post hoc cum v. 6 incipit nova narratio : vult Paulus ire in *Asiam*, i. e. in regionem Ephesinam ; ast vetatur a Spiritu sancto, et ideo mutato consilio alio se dirigunt et pertranseunt Phrygiam et *regionem Galaticam*, et veniunt sic usque ad confines Mysiae, indeque volunt ire in Bithyniam ; ast iterum moniti, non pergunt versus Bithyniam, sed intrant et pertranseunt Mysiam et veniunt Troadem et transmeant in Europam. Quam obvie integra illa peregrinatio intelligitur si *regio Galatica* est praecise illa Galatia proprie dicta septentrionalis. Inspiciatur charta. — c/ Sicut alibi — ita in 1° itinere (cfr 13, 13, 14 ; 14, 6) — loquitur de regionibus, puta Pamphyliae, Pisidiae, Lycaoniae, non autem de provincia romana, puta Galatiae, ita etiam hic de Galatia proprie dicta locutus fuerit ; — et imo nonne ex industria, ad distinguendum a provincia romana, adhibuit expressionem

Antiochiam Pisidiae (15, 36), tradebant eis custodire dogmata, *decreta* quae erant decreta ab Apostolis et senioribus qui erant Jerosolymis.

- 5 * Et ecclesiae quidem confirmabantur fide, et abundabant, *augebantur* numero quotidie.

Per Phrygiam et Galatiam.

- 6 * 'Transierunt' autem Phrygiam et 'Galaticam' regionem, 'postquam vetati fuissent' a Spiritu sancto loqui verbum Dei in Asia, *in regione Ephesina*.

Troade vocatur in Macedoniam.

- 7 * Cum venissent autem 'ad' Mysiam (*ad limites Mysiae*), *eam non sunt ingressi, propterea quod ad provinciam Asiae pertinebat* (v. 6), *sed ad septentrionem iter perrexerunt, et 'pluries tentaverunt' ire in provinciam Bithyniam; et etiam illud non permisit eos Spiritus Jesu.*
8 * Cum autem pertransissent Mysiam, *in ea non praedicantes*, descen-

restrictam: *regio galatica* ? — d/Praeterea epistola ad *Gal* in pluribus non videtur bene intelligi nisi ponatur scripta ad Galatas septentrionales (3) ; unde Paulus apud eos praedicaverit, imo duplici jam vice (cfr 4, 13) ; quod bene cum *Act* concordabit si duplicem visitationem regionis galaticae h. l. 16, 6 et 18, 3 relatam de Galatis illis septentrionalibus intelligitur ; secus autem Lucas de illo ministerio nihil dixisset. — e/ Tandem locus jam laudatus, *Act* 18, 23 omnino supponit Paulum in Galatia proprie dicta jam praedicasse ; v. h. l.

Unde Paulus in hoc altero suo itinere praedicavit in Galatia septentrionali ; attamen, ut desumi potest ex h. l. *Act* et ex *ep. ad Gal*, 4, 13 ss., praedicatio ipsius fuerit potius occasionalis, et nisi facto quodam providentiali, ut videtur morbo oculorum, retentus fuisset, ibidem ministerium non exercuisset (*Gal* 4, 13).

De provincia *Asia* v. supra, p. 73. — Certe ad civitatem capitalem Asiae, *Ephesum* np., gressus dirigebant, jamque in Phrygiam, per quam transire debebant, pervenerant, cum Spiritus sanctus (sive interna revelatione, sive visione, sive locutione prophetica) eos prohibuit id facere. Ideo per Phrygiam petierunt Galatiam, ubi Evangelium praedicaverunt, ut eruitur ex *Act* 18, 23, coll. *Gal* 4, 13, 19. Legere hic oportet *Epistolam ad Galatas*, utpote quae nonnullas praebitura sit notitias circa labores apostolicos in illa regione.

- 7 Nota *Spiritum Jesu* eundem esse ac v. 6 *Spiritum sanctum*, qui a Patre Filioque procedit. — Cur non permisit ? Vel quia statim eos in Europam pellere intendebat, vel (uti Weiss conjicit) quia alii praedicatores jam in Bithynia praedicabant (Cf. *I Pet* 1, 1 s. et Bigg. h. l.).
8 Itaque ire ad aquilonem vetantur : quid facto opus ? Vel reverti debent, vel ad occidentem progredi : id ultimum perficiunt ; et petunt *Troadem* forte ea mente ut itinere maritimo Antiochiam Syriae redeant. *Troas*, seu *Alexandreia-Troas*, portus tunc magni momenti erat, unde proficisci solebant viatores qui ex Asia-Minore in Macedoniam ibant. Ista civitas erat prope antiquam Troadem ab Homero celebratam.

sa est : Vir Macedo quidam erat stans, et deprecans eum, et dicens : Transiens in Macedoniam, adiuva nos.

- 10 * Ut autem visum vidit, statim quaesivimus proficisci in Macedoniam, certi facti quòd vocasset nos Deus evangelizare eis.
- 11 * Navigantes autem a Troade, recto cursu venimus Samothraciam,
- 12 et sequenti die Neapolim : * et inde Philippos, quae est prima partis Macedoniae civitas, colonia. Eramus autem in hac Urbe diebus
- 13 aliquot, conferentes. * Die autem sabbatorum egressi sumus foras portam iuxta flumen, ubi videbatur oratio esse : et sedentes loquebamur mulieribus, quae convenerant.
- 14 * Et quaedam mulier nomine Lydia, purpuraria civitatis Thyatirenorum, colens Deum, audivit : cuius Dominus aperuit cor intendere his, quae dicebantur a Paulo. * Cum autem baptizata esset, et domus eius, deprecata est dicens : Si iudicastis me fidelem Domino esse, introite in domum meam, et manete. Et coegit nos.
- 16 * Factum est autem euntibus nobis ad orationem, puellam quan-

12. 'conferentes' διατρίβοντες. — 'quae est prima partis Macedoniae civitas' v. comment.
 — 13. 'ubi videbatur oratio esse' οὗ ἐνομιζόμεν (D ἐδόκει) προσευχὴν εἶναι. —
 'sedentes' καθίσαντες. — 14. 'purpuraria' πορφυροπώλης. — 'aperuit' διήνοιξεν.

- 9 Vir quidam determinatus (ἀνὴρ τις) quem visu cognoverit Paulus. R a m s a y (o. c., p. 202 ss.) conjicit Lucam fuisse hunc virum ; quod parum probabile est (cf. p. 33 ss. et Act 27, 2).
- 10 Quaesivimus. S. Lucas prima persona plurali utitur ; ex quo colligimus ipsum Pauli comitem hic factum fuisse. Cf. supra p. 25 ss., 34 ss., et 11, 27 s. Hinc Paulus socios habuit Silam, Timotheum et Lucam.
- 12 Philippi nomen accepit a Philippo, patre Alexandri Magni a quo munita fuerat. Vocatur prima (πρώτη Sin AC) vel *topographice*, hoc sensu quod viatoribus, qui Neapoli in Macedoniam tendunt, prima occurrat, vel eo quod jam eo tempore Philippi titulum civitatis primariae (D : κεφαλὴ) de quo inter se graecae civitates multum contendebant, sibi vindicabat, quamvis primae regionis Macedoniae Ampipholis urbs primaria reputaretur (R a m s a y, o. c., p. 206 s.). Paulus Aemilius a. 167 subactam Macedoniam in quatuor regiones seu partes, primam, secundam, tertiam et quartam, diviserat. Philippi in prima parte erant. — Alii (Blass, Ceulemans, Knabenbauer, Belser, etc.) legunt πρώτης μερίδος ita ut sensus sit : primae partis Macedoniae civitas. — Colonia sc. Augusta Julia Philippensis vocata. Cfr p. 71. Nota accuratorem historicam s. Lc in his factis describendis. Rec dicta p. 50 ss. — Quae narrat s. Lucas, v. 12-40, de Paulo fidem Philippis praedicante (cujus quidem praedicatio postea nonnihil aucta et perfecta fuit, cum Apostolus bis, Act 20, 1 et 6, per illam civitatem transiit), haec complebuntur per varias rerum notitias quas suppeditabit Ep. ad Philip., 11 ferme annis postmodum scripta. Legesis nunc eam, simulque confer Comm. in Epist, Paul. 6^a ed., praesertim ibi introd. in Ep. ad Philip.
- 13 Judaei juxta flumen aut littora maris oratorium habere solebant, propter frequentes ablutiones legales. Dubium est utrum synagoga proprie dicta fuerit. — Mulieres solae devotioni sabbatinae inter-

- 9 derunt Troadem, *ad mare Aegeum*, * et visio per noctem Paulo *divinitus* ostensa est: Vir Macedo quidam [*v. notam*] erat stans, et deprecans eum, et dicens: "Transiens in Macedoniam, adjuva nos"!

Cum Luca in Macedoniam transit.

- 10 * Ut autem visum vidit, statim quaesivimus proficisci in Macedoniam, certi facti quòd vocasset nos Deus evangelizare eis.

2. Acta Philippis, 16; 11-40.

Prima praedicatio Philippi.

- 11 * Navigantes autem a Troade, recto cursu venimus *ad insulam*
 12 Samothraciam, et sequenti die Neapolim, * et inde Philippos, quae est prima partis Macedoniae civitas [*v. notam*], colonia. Eramus autem in hac urbe diebus aliquot, 'consistentes', *expectantes opportunitatem*
 13 *inchoandi praedicationem*. * Die autem sabbatorum egressi sumus foras portam, juxta flumen, 'ubi arbitrabamur oratorium' esse; et 'cum consedissemus', loquebamur mulieribus, quae *ad precandum* convenant.

Apud Lydiam hospitatur.

- 14 * Et quaedam mulier nomine Lydia, purpuraria (*juxta gr.: quae vendebat lanam purpuream vestesque inde confectas*), civitatis Thyatirenorum, *gentilis quidem sed colens Deum* (cfr p. 78), audivit, *assensum praebuit Evangelio a Paulo praedicato*; cujus Dominus
 15 'aperuerat' cor *ut intenderet*, his quae dicebantur a Paulo. * Cum autem baptizata esset *ipsa*, et domus *familia* ejus, deprecata est *Paulum ejusque comites* dicens: "Si judicastis me fidelem Domino esse, *siquidem judicastis me adnumerandam esse inter Christi fideles*, introite in domum meam, et manete". Et coegit nos.

Phytonissam liberat.

- 16 * Factum est autem *sabbato quodam insequente*, euntibus nobis 'ad
 fuerint: ut conjicit Ramsay (*o. c.* p. 214), communitas judaea parca fuerit.
 14 Ars vestes purpuras tingendi frequens erat in Lydia, cujus oppidum erat Thyatira, (*Apoc 2, 18*) patria istius mulieris. — *Audivit: assensum praestitit*; hoc sensu emphatico idem *audire* adhibetur Lc. 10, 16: *Qui vos audit, me audit; et qui vos spernit, me spernit*. — *Cujus Dominus aperuit cor...*: hoc indicat partem gratiae; *audivit* autem mutuam humanae libertatis operam denotat. Cum vir ejus non nominetur, vidua fuisse videtur.
 15 Lucas semper brevitati studet: ipsa certe et familia ejus ante Baptismum debite instructae fuerunt in fide; proinde supponere possumus istud non prima die contigisse.

Si, ad rem ipsam quod attinet, valet *quandoquidem*, sed modum loquendi refert magis modestum, magisque exquisitum.

Hic persecutio movetur a *Romanis*; revera pauci hic habitabant Judaei. Cfr Rose, in *h. l.*

- dam habentem spiritum pythonem obviare nobis, quae quaestum
 17 magnum praestabat dominis suis divinando. * Haec subsecuta
 Paulum, et nos, clamabat dicens : Isti homines servi Dei excelsi
 18 sunt, qui annunciant vobis viam salutis. * Hoc autem faciebat multis
 diebus. Dolens autem Paulus, et conversus, spiritui dixit : Praecipio
 tibi in nomine Iesu Christi exire ab ea. Et exiit eadem hora.
 19 * Videntes autem domini eius quia exivit spes quaestus eorum,
 apprehendentes Paulum, et Silam perduxerunt in forum ad prin-
 20 cipes : * et offerentes eos magistratibus, dixerunt : Hi homines
 21 conturbant civitatem nostram, cum sint Iudaei : * et annunciant
 morem, quem non licet nobis suscipere, neque facere, cum simus
 22 Romani. * Et cucurrit plebs adversus eos : et magistratus, scissis
 23 tunicis eorum, iusserunt eos virgis caedi. * Et cum multas plagas
 eis imposuissent, miserunt eos in carcerem, praecipientes custodi
 24 ut diligenter custodiret eos. * Qui cum tale praeceptum accepisset,
 misit eos in interioriorem carcerem, et pedes eorum strinxit ligno.
 25 * Media autem nocte Paulus, et Silas orantes, laudabant Deum :
 26 et audiebant eos, qui in custodia erant. * Subito vero terraemotus
 factus est magnus, ita ut moverentur fundamenta carceris. Et statim
 aperta sunt omnia ostia : et universorum vincula soluta sunt.

16. 'ad orationem' gr. cum art.: *εἰς τὴν προσευχὴν*. — 'puellam' *παιδίσκην*. — 17. 'viam salutis' gr. sine art. — 18. 'dolens' *διαπονηθεὶς*. — 20. 'cum sint Iudaei' *Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες*. — 21. 'morem quem' *ἔθνη αἰ*. — 24. 'ligno' *εἰς τὸ ξύλον*. — 25. 'laudabant' *ὑμνοῦν*. — 'audiebant' *ἐπικροῶντο*.

- 16 *Pyto* secundum fabulas erat draco ab Apolline, qui vaticinationibus praeerat, interfectus. Appollo inde *Pythius* nominatus est, et facile intelligitur nominis translatio ad spiritum quo res futurae vel occulta pandebantur.
 17 Daemon per os istius ancillae loquebatur, atque hunc forsitan persequebatur finem, ut a Paulo expelleretur, et ideo in eum turbae excitarentur.
 18 Quemadmodum Christus (*Mc* 1, 25), ita etiam Paulus a spiritu impuro et mendaci laudari nolebat, ne religio christiana cum daemone quidquam commune habere videretur.
 19 *Paulum et Silam* : quare non etiam Lucam et Timotheum, qui simul cum ipsis Philippos venerant ? Tacet historia.
In forum : mos erat ut in forum convenirent principes pro rebus publicis tractandis.
 20 *Magistratibus στρατηγοί* : iidem sunt qui v. 19 stylo technico vocantur principes ἄρχοντες. Intelliguntur autem duumviri, qui *Praetores* (praeiutores, *στρατηγοί*, belli duces, civium duces, magistratus) dicebantur ; apud quos, in civitatibus quae *jure italico* fruebantur, nimirum in coloniis et municipiis Romanis, summa erat potestas, ad imitationem duorum consulum, qui Romae constituiebantur. Nomen *στρατηγοί* *praetores* erat nomen potius italum in vulgari sermone usurpatum. — *Dixerunt* : callide tacent de adempto turpi quaestu et crimine politicum obtinent. —
Judaei : gens Iudaica Romanis invisae erat, ob religiosa instituta admodum diversa.

- illud oratorium' (v. 13) 'ancillam' quandam habentem spiritum pytho-
nem, *daemonem fatidicum*, obviare nobis : quae quaestum magnum
17 praestabat dominis suis divinando. * Haec subsecuta Paulum et nos,
clamabat dicens : " Isti homines servi Dei excelsi sunt, qui annunciant
18 vobis 'aliquam' viam salutis ". * Hoc autem faciebat multis diebus.
'Aegre autem *illud* ferens' Paulus, et conversus, epiritui dixit :
" Praecipio tibi, in nomine Jesu Christi, exire ab ea ! " Et exiit eadem
hora.

Cum Sila incarceratur et flagellatur.

- 19 * Videntes autem domini ejus quia exivit spes quaestus eorum,
apprehendentes Paulum et Silam, perduxerunt in forum ad principes,
20 * et offerentes eos magistratibus [*v. notam*] dixerunt : " Hi homines
21 conturbant civitatem nostram, 'qui sunt' Judaei, * et annunciant
'vivendi rationes', *instituta religiosa*, 'quae' non licet nobis suscipere,
22 neque facere, cum simus Romani ", * Et cucurrit plebs adversus eos ;
et magistratus, scissis, *in ordine ad verberationem*, tunicis (*vestimentis*
23 *superioribus*) eorum, jusserunt eos virgis caedi. * Et cum multas plagas
eis imposuissent, miserunt eos in carcerem, praecipientes custodi ut
24 diligenter custodiret eos. * Qui cum tale praeceptum accepisset, misit
eos in interiorem carcerem, et *ne omnino evaderent*, pedes eorum
strinxit 'in lignum' [*v. notam*].

Terrae motus.

- 25 * Media autem nocte Paulus et Silas orantes, 'hymnum canebant ad'
Deum ; et 'auscultabant' eos *caeteri vincti* qui in custodia *exteriore*
26 erant, *ut scirent quid sic media nocte cantarent*. * Subito vero, *miraculo*
divino, terraemotus factus est magnus, ita ut moverentur fundamenta
carceris. Et statim aperta sunt omnia ostia, et *per vim impulsus*
vehementis, universorum vincula *a muro vel pavimento* soluta sunt.

- 21 *Quae non licet nobis suscipere* : Romanis non licebat novos colere
deos, nisi ex publica auctoritate ; atqui coloniae (cfr v. 12) Romano jure
regebantur. Religio tamen judaica licita erat. Ergo accusant Paulum et
Silam religionem quamdam a judaismo alienam praedicasse. Recolantur
dicta p. 79.

- 22 Verberatio haec sit una ex tribus quas Paulus commemorat *II Cor* 11,
25 ut sibi a Gentilibus illatas.

Ligno, gr. in lignum, i. e. in truncum habentem foramina (vel in duas
tabulas juxtapositas cum foraminibus), quibus pedes immittebantur et
nervis vincti adstringebantur. Cf. *I Thes* 2, 2 : *Contumeliis affecti Philip-*
pis ; *Job* 13, 27 ; 33, 11.

- 25 Erant *gaudentes quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contume-*
liam pati, cf. supra 5, 41.

- 26 Deus testatur eos divina missione fungi, et simul significat eorum
preces benigne acceptas esse : cf. supra 4, 31. Contra Harnack,
Lukas, p. 80 lege Ramsay, *o. c.*, p. 220 ss. ; Belser, *o. c.*, p. 210 ss. ;
Knabenbauer, *h. l.*

- 27 * Expergefactus autem custos carceris, et videns januas
 28 apertas carceris, evaginato gladio volebat se interficere, aesti-
 28 mans fugisse vinctos. * Clamavit autem Paulus voce magna,
 29 dicens : Nihil tibi mali feceris : universi enim hic sumus.
 29 * Petitoque lumine, introgressus est : et tremefactus procidit
 30 Paulo et Silae ad pedes : * et producens eos foras, ait :
 31 Domini, quid me oportet facere, ut salvus fiam ? * At illi dixerunt :
 32 Crede in Dominum Iesum : et salvus eris tu, et domus tua. * Et
 32 locuti sunt ei verbum Domini cum omnibus, qui erant in domo eius.
 33 * Et tollens eos in illa hora noctis, lavit plagas eorum : et baptizatus
 34 est ipse, et omnis domus eius continuo. * Cumque perduxisset eos
 34 in domum suam, apposuit eis mensam, et laetatus est cum omni
 34 domo sua credens Deo.
- 35 * Et cum dies factus esset, miserunt magistratus lictores, dicen-
 36 tes : Dimitte homines illos. * Nunciavit autem custos carceris verba
 36 haec Paulo : Quia miserum magistratus ut dimittamini, nunc igitur
 37 exeuntes, ite in pace. * Paulus autem dixit eis : Caesos nos publice,
 37 indemnatos, homines Romanos miserunt in carcerem, et nunc occulte
 38 nos eiiciunt ? Non ita : sed veniant, * et ipsi nos eiiciant. Nun-
 38 ciaverunt autem magistratibus lictores verba haec. Timueruntque

29. 'introgressus est' εἰσεπήδησεν. — 37. 'miserunt' ἔβαλον. — 'eiiciant' ἐξαγαγέτωσαν.

Quo modo Paulus comperiat hoc custodis propositum non ait Lc ; cf. Ramsay, o. c., p. 221 s. — *Universi hic sumus*. Vincti, qui in carcere exteriori erant, mirabili illo eventu commoti, quem certe connexum putabant cum oratione Pauli et Silae (v. 25), terrore percussi et tempore forsitan impediti, non aufugerant, sed ad Apostolos in interiori aedem se receperant : custos autem, quum nondum huc venisset, credidit eos aufugisse. *Volebat se interficere*, quia carcerarii sub poena capitis spondebant pro vinctis.

- 29 Haec tam subitanea conversio sane praeprimis influxu gratiae internae effecta fuerit ; notandum tamen etiam gratiam externam non defuisse : custodi enim tam enixe duos Apostolos servandos commendaverant (v. 23) ; audire potuit etiam ipse praedicationem illorum ; mirabile ipsi apparere debet eos, dum facile possent aufugere, tam tranquillos in custodia manere : quae omnia animum custodis ad fidem optime disponere poterunt.
- 30 *Foras*, puta in atrium carceris, ubi certe erat fons cum labro (*bai-gnoire*) (res in Oriente haud rara). *Ut salvus fiam*. Audierat sane novam aliquam religionem, ad salutem necessariam, ab eis fuisse praedicatam. Cf. v. 17.
- 34 Hactenus versati fuerant in atrio carceris, in quod familia custodis accurrerat. Habitatio carcerarii erat in vicinia carceris vel huic contigua, et ita explicatur quomodo in ejusdem domo locum non habuerunt quae in v. 33 referuntur.
- 35 *Lictores* illi erant officiales qui erant ad servitium magistratum.
- Dimitte*. Causa non refertur quare isti animum tam cito mutavissent : forte dicendum eos per terrae motum nocturnum, quem irae divinae

Custodem ejusque familiam baptizat.

- 27 * Expergefactus autem custos carceris, et videns januas apertas
 28 carceris, evaginato gladio volebat se interficere, aestimans fugisse
 29 vinctos. * Clamavit autem, *re illa comperta*, Paulus voce magna,
 30 dicens: "Nihil tibi mali feceris; universi enim hic sumus". * Petitoque
 31 lumine, *custos cum impetu* 'insiliit' in *carcerem*, et *prodigiosis his*
 32 *eventibus* tremefactus, procidit Paulo et Silae ad pedes; * et produ-
 33 cens eos foras, *extra carcerem*, ait: "Domini, quid me oportet facere, ut
 34 salvus fiam"? * At illi dixerunt: "Crede in Dominum Jesum, et salvus
 35 eris tu, et domus tua". * Et locuti sunt ei verbum Domini, cum
 36 omnibus qui erant in domo ejus. — * Et tollens eos in illa hora noctis,
 37 lavit plagas eorum; et baptizatus est ipse, et omnis domus ejus,
 38 continuo, *statim*. * Cumque perduxisset eos in domum suam, apposuit
 eis mensam et laetatus est cum omni domo sua credens Deo.

Honorifice dimittuntur; remanet Lucas.

- 35 * Et cum dies factus esset, miserunt magistratus lictores, dicentes:
 36 "Dimitte homines illos". * Nunciavit autem custos carceris verba
 37 haec Paulo: "Quia miserunt magistratus ut dimittamini; nunc igitur
 38 exeuntes *e carcere*, ite in pace". * Paulus autem dixit eis *lictoribus*
 (v. 39): "Caesos nos publice, indemnatos, *re incognita et non*
condemnatos, homines, *cives* Romanos 'jecerunt' in carcerem, et nunc
 39 occulte nos ejiciunt? Non ita; sed veniant, * et ipsi nos 'educant'
 40 *honorifice*". Nunciaverunt autem magistratibus lictores verba haec.
 41 Timueruntque audito quod *cives* Romani essent [v. *notam*]; * et

adscriberent, perterritos fuisse. Praeterea solet, ut aiunt, nox consilia
 inspirare bona: sane isti secum recogitarant praepropere actum fuisse
 cum viris peregrinis (qui cives Romanos se esse forsitan frustra obten-
 derant), qui nec interrogati, nec legitime damnati fuerant. Ut notat R a m s a y, o, c., p. 223, mos non est Lucae causas rerum inquirere, qui simpli-
 citer facta narrat.

- 36 *Exeuntes e carcere*, in quem nempe se rursum receperant ante diem.
 37 Paulus id fecit in hunc finem, ut omnibus nota esset sua et Silae inno-
 centia, utque etiam rumor spargi non posset, eos effracto carcere effugisse,
 tamquam homines male sibi conscios: quod in damnum Evangelii (et
 carcerarii) cessisset, Nulla infamiae nota remanere poterat.
 38 *Timuerunt*: nam violaverant leges Valeriam et Porciam, secundum
 quas a/ nefas erat *flagellare* (caedere *flagellis*, i. e. loris coriaceis) civem
 Romanum; et b/ ne *virgis* quidem ipsum verberare licebat, nisi hic prius
 legitime condemnatus suoque jure spoliatus fuisset. Quicumque illud
 fecisset, reus erat laesae majestatis in populum Romanum; quamobrem
 in Urbe causam dicere cobeatur, et morte plectebatur. Ceterum, Paulo,
 jus civitatis invocanti, fidem facile adhibuerunt, quia mendacium, hac in
 re, bonorum spoliatione et saepe ultimo supplicio puniebatur. Inde factum
 est, ut teste Cic., in *Verr.* 5, 57, verbum illud *Civis Romanus sum* saepe
 multis in ultimis terris opem inter barbaros et salutem tulerit. — De

- 39 audito quòd Romani essent : * et venientes deprecati sunt eos, et
 40 educentes rogabant ut egrederentur de Urbe. * Exeuntes autem de carcere, introierunt ad Lydiam : et visis fratribus consolati sunt eos, et profecti sunt.

CAPUT XVII.

- 1 Cum autem perambulassent Amphipolim, et Apolloniam, venerunt
 2 Thessalonicam, ubi erat synagoga Iudaeorum. * Secundum consuetudinem autem Paulus introiit ad eos, et per sabbata tria disserebat eis de Scripturis, * adaperiens et insinuans quia Christum oportuit pati, et resurgere a mortuis : et quia hic est Iesus Christus, quem ego annuncio vobis. * Et quidam ex eis crediderunt, et adiuncti sunt Paulo, et Silae, et de colentibus, Gentilibusque multitudo magna, et mulieres nobiles non paucae.
 5 * Zelantes autem Iudaei, assumentesque de vulgo viros quosdam malos, et turba facta, concitaverunt civitatem : et assistentes domui
 6 Iasonis quaerebant eos producere in populum. * Et cum non invenissent eos, trahebant Iasonem, et quosdam fratres ad principes civi-

39. deprecati sunt' *παρεκάλεσαν*. — 'ut egrederentur' *ἀπελθεῖν*. — 40. 'Exeuntes' *ἐξελθόντες*. — 'consolati sunt' *παρεκάλεσαν*. — 17, 1. 'Cum ... perambulassent, *Διοδεύσαντες*. — 'Synagoga' gr. sine art. (Sin ABD). — 2. 'de Scripturis' *ἀπὸ τῶν γραφῶν*. — 3. 'insinuans' *παραινθήμενος*. — 'quia hic est Iesus Christus' *ὅτι οὗτος ἐστὶν ὁ Χριστός, (ὁ) Ἰησοῦς ...* (Nestle). 4. 'de colentibus Gentilibusque' : in omnibus fere codicibus (non tamen in AD) deest conjunctio *que (et)*; proinde *Gentiles* non distinguuntur a *colentibus*. Igitur sensus est: multis Gentilibus qui Deum colebant (p. 78 s.). Ita Tischendorf, Westcott-Hort, Nestle, Vogels. — Aliter tamen propter varias rationes Ramsay, o. c., p. 227, 235 s.; Cornely, *Introd.*, t. 3, p. 399; cf. Zahn, *Eintl.*, 2, p. 152. Revera Paulus non tantum in Synagoga praedicabat, sed juxta *I Thess* 2, 9 ss. quotidie in domo Jasonis quosvis advenientes evangelizabat; cfr quoque *I Thess* 1, 9: *Conversis estis ad Deum a simulacris*; et 2, 14 ubi christianorum Thessalonicensium contribules supponuntur esse *ethnici*. — 5. 'zelantes' *ζηλώσαντες*. — 'assumentesque καὶ προσλαβόμενοι'. — 'de vulgo' *τῶν ἀγοραίων*. — 'turba facta' *ὄχλοποιήσαντες*. — 5. 'assistentes domui, *ἐπιστάντες τῇ οἰκίᾳ*.

Paulo cive Romano vide infra 22, 25. — *Nos Romanos* : ergo etiam Silas civis erat Romanus.

- 40 *Profecti sunt*, sed Lucas et Timotheus ibi remansisse videntur. Revera usque ad incarcerationem Pauli et Silae (v. 19), Lucas prima persona plurali usus fuerat; totam deinde historiam incarcerationis et liberationis Pauli et Silae narravit in tertia persona, et obvie quidem, quum ipse Lucas illorum eventuum non fuerit particeps; hic vero ab hoc v. 40 usque ad 20, 5 si Lucas cum Paulo profiscisceretur et permaneret, expectaretur omnino narratio in prima persona plurali; de facto autem omnia in tertia persona narrantur. — Item de Timotheo non fit mentio inde ad hoc v. 40 usque ad 17, 14, sed de solis Paulo et Sila (cfr 17, vv. 4, 10); iterum autem comparet 17, 14, Cf. *Introd.* in ep. *ad Philip.*
 1 Hic non praedicaverunt probabiliter quia nulla ibi synagoga erat.

39 venientes 'exhortati sunt' eos *ut exirent de carcere, et honorifice*
 40 educentes rogabant ut 'abirent' de Urbe *et alio proficiscerentur*. * 'Cum
 existiissent' autem de carcere, *nolentes haberi qua fugam capescentes*,
 introierunt ad Lydiam; et visis fratribus, 'exhortati sunt' eos, et
 profecti sunt.

3. Acta Thessalonicae et Bereae, 17, 1-15.

Thessalonicae paucos Judaeos, gentiles multos convertit.

- 1 * 'Cum' autem 'transiissent' Amphipolim et Apolloniam, *ibi non*
praedicantes, venerunt Thessalonicam, ubi erat *quaedam* synagoga
- 2 Judaeorum. * Secundum consuetudinem autem Paulus introivit ad eos,
 et per sabbata tria disserebat eis 'ex' Scripturis *V. T. argumenta*
- 3 *petens*, * adaperiens, *apertum faciens* et 'demonstrans' quia Christum
 oportuit pati et resurgere a mortuis et " quia 'hic est Christus, *nempe*
- 4 ille Jesus' quem ego annuncio vobis ". * Et quidam ex eis crediderunt,
inter quos Aristarchus et Secundus (20, 4) et adjuncti sunt Paulo et
 Silae, et de coeulentibus Gentilibusque [*v. notam text.*] multitudo
 magna, et *in specie* mulieres nobiles non paucae.

A Judaels fugere cogitur,

- 5 * 'Cum autem, *propter tot conversiones ad Christum*, invidia com-
 moti fuissent' Judaei, 'et cum adjunxissent sibi' 'ex circumforaneis'
 viros quosdam malos, et 'cum tumultum excitassent', concitaverunt
 civitatem; et 'cum adorti essent domum' Jasonis, *apud quem Paulum*
et Silam hospitari noverant (v. 7), quaerebant eos producere in
- 6 populum, *ut male ab iis tractarentur*. * Et cum non invenissent eos,
 trahebant Jasonem et quosdam fratres ad principes civitatis, clamantes:

2 Non pauci ex hoc v. concludunt Paulum per tres tantum hebdomadas
 Thessalonicae haesisse; melius tamen alii haec *tria sabbata* audiunt de
 praedicatione Pauli *in synagoga*, et censent eum per plures forte menses
 Thessalonicae haesisse. Revera *I Thess* 1,9 s. praedicationem extra
 synagogam ethnicis factam satis innuit. Cfr V o s t e, *Comment. in epp. ad*
Thess., Romae, 1917.

4 *Mulieres nobiles* ethnicae fuisse videntur.

5 *Zelantes*: alii sic: zelantes praepostere pro lege Mosaica.

Viros de vulgo: ἀγοράων Intelliguntur ii qui stant in foro, seu potius,
 qui in foro stare et conversari solent, vel 1° negotii gratia (*circumforanei*,
 fl. *marktkramers*), vel 2° ineptae curiositatis et otii causa (lat. *subros-*
trani), quales ubique erant (et sunt) praesertim in Graecia (cf. v. 21);
 inde 3°, qui in foro vel plateis stant expectantes si quidpiam boni for-
 tuito nancisci possint (*nemo nos conduxit*, Mt 20, 7), interea, ut fit, mur-
 murantes adversus divites, aut de magistratibus et de praetereuntibus
 male loquentes etc.; inde 4° potissimum homines otiosi, viles, mali, ad
 tumultum proni (*la populace*), ut hic v. 5.

6 *Principes civitatis* τοὺς πολιτάρχας ita supremos magistratos Thessalo-
 nicae vocatos fuisse ex inscriptionibus repertis constat.

- tatis, clamantes : Quoniam hi, qui Urbem concitant, et huc venerunt, * quos suscepit Iason, et hi omnes contra decreta Caesaris faciunt, regem alium dicentes esse, Iesum. * Concitaverunt autem plebem, et principes civitatis audientes haec. * Et accepta satisfactione a Iasone, et a ceteris, dimiserunt eos.
- 10 * Fratres vero confestim per noctem dimiserunt Paulum, et Silam in Beroeam. Qui cum venissent, in synagogam Iudaeorum introierunt. * Hi autem erant nobiliores eorum, qui sunt Thessalonicae, qui susceperunt verbum cum omni aviditate, quotidie scrutantes Scripturas, si haec ita se haberent. * Et multi quidem crediderunt ex eis, et mulierum Gentilium honestarum, et viri non pauci.
- 13 * Cum autem cognovissent in Thessalonica Iudaei, quia et Beroeae praedicatum est a Paulo verbum Dei, venerunt et illuc comoventes, et turbantes multitudinem. * Statimque tunc Paulum dimiserunt fratres, ut iret usque ad mare : Silas autem, et Timotheus remanserunt ibi.

6. 'Urbem': graece constanter legitur *τὴν οἰκουμένην*, orbem universum. Cod. Fuld. habet: orbem. Lectio igitur Vulgatae nostrae (quae *Urbem* scribit cum littera maiore quasi de urbe Roma) certe mendosa est; eo vel magis quod contexta oratio eam non patiat. — 'qui concitant' *ἀναστατώντες*. — 'huc venerunt' *ἐνθάδε πάρεισιν*. — 8. 'Concitaverunt' *ἐτάραξαν*. — 'satisfactione' *τὸ ἱκανόν*. — 11. 'eorum', graecismus pro *iis*. — 14. 'usque ad mare': legitur gr. vel *α) ἕως ἐπὶ* (usque ad) *τὴν θάλασσαν* (ABE Nestle; in cod. autem D *ἕως* omissum fuit); — vel *β) ὥς*; quidam praeferunt hanc l. quia putant eam mutata fuisse in *ἕως* ab *iis* qui non intelligebant istud *ὥς*. — Quod sensum attinet, v. notam in comment.

- 7 *Contra decreta Caesaris*, quibus cautum erat, ne quis, in regionibus devictis, rex diceretur, nisi Caesaris permissu. Regnum messianicum sensu temporali et terreno intelligendum dicebant, adeoque Paulum et Silam criminis laesae maiestatis accusabant.
- 9 *Satisfactio* : *τὸ ἱκανόν* melius *satisfactio*; fl. *na dat zij de borg (de vol-doende borg) van hen bekomen hadden*. Accusati sane explicarunt qualis esset indoles regni Jesu Messiae, et (deposita pecunia, vel alio satisfacto tradito) sponderunt se et Apostolos ab omni seditione quam remotissimos esse.

Haud diu postquam Thessalonicenses reliquisset Paulus, cum Corinthi versaretur (vide infra 18, 11), bis ad eos scripsit, ut praedicationem sanctam quam apud eos instituerat, perficeret. Igitur ex *I* et *II Epist. ad Thes.* complere oportet historiam hic narratam.

- 11 Falso et inscite Protestantes hunc Actuum locum urgent contra magisterium Ecclesiae et in favorem doctrinae suae : sensum uniuscujusque privatum, secundum quem singuli possunt et debent interpretari Scripturam, unicam esse fidei regulam; aiunt enim ex hoc loco Actuum patere Ecclesiae definitiones per se non habere auctoritatem, sed examinandum esse utrum istae ex Scripturis demonstrari possint. — *Iis* enim respondemus examen illud Scripturarum ab incolis Bereae fuisse institutum antequam christianam religionem amplexi essent. Quod patet ex contextu : nam statim additur *multos* ex illis omnibus, qui *Scripturas scrutati erant, credidisse*.

" Quoniam hi qui 'orbem universum conturbarunt', etiam 'hic adsunt'.

- 7 * Quos suscepit Jason. Et hi omnes contra decreta Caesaris faciunt,
8 regem alium dicentes esse, Jesum ". * 'Turbaverunt' autem, *injecto*
8 *metu Romanorum*, plebem et principes civitatis audientes haec. * Et
accepta 'satisfactione' [v. *notam*] a Jasone et a ceteris, dimiserunt eos.

Bereae multos Judaeos ac Gentiles convertit.

- 10 * Fratres vero, *graviora timentes pro illis*, confestim per noctem
dimiserunt Paulum et Silam in Berœam. Qui cum *eo* venissent, in
11 synagogam Judaeorum introierunt. * Hi autem erant nobiliores *indole*
quam ii qui sunt Thessalonicae; qui susceperunt verbum cum omni
aviditate, quotidie scrutantes Scripturas, si haec ita se haberent *et si*
vere, sicut Apostoli contendebant, oracula Scripturae de Messia in
12 *Jesu eventu confirmata fuissent omnia*. * Et multi quidem crediderunt
ex eis *Judaeis*, et mulierum Gentilium honestarum, *praecipuarum* et
viri [v. *notam*] non pauci.

A Judaeis fugere cogitur.

- 13 * Cum autem cognovissent in Thessalonica Judaei quia et Berœae
praedicatum est a Paulo verbum Dei, venerunt *etiam* illuc commo-
14 ventes et turbantes, *ad tumultum excitantes* multitudinem. * Statimque
tunc Paulum dimiserunt fratres ut iret usque ad mare [v. *notam text.*];
Silas autem et Timotheus remanserunt ibi.

12 *Viri* : ex graeco patet eos in eadem categoria poni ac *mulieres gentiles*,
ponuntur enim omnes sub uno articulo ; proinde intelliguntur gentiles.

- 14 Probabilius, cum Vulg., vers. Syr., et majore parte interpretum, *Paulus*
via maritima ivit Athenas. Etenim *a/* nullum oppidum, per quod iter
terrestre duxisset, nominatur ; — *b/* Berœenses Paulum deduxerunt usque
Athenas ; — *c/* certe Paulus non uno impetu usque Athenas pergere
voluisset, siquidem Silam et Timotheum secum habere omnino cupiebat ;
— *d/* textus originalis probabilius habet *ἕως ἐπὶ*.... i. e. *usque ad mare* :
imo si praefertur lectio *ὅς ἐπὶ* haec explicari posset, non tantum in sensu
quasi, acsi np. Paulus, vitandi Judaeorum insidias causa, finxisset se
navigare velle, sed etiam in sensu : *usque ad, recte ad* ; — *e/* favet quo-
que si authentica, lectio quam exhibet cod. D ad v. 15: *παρηλθεν* enim
videtur vertendum non : *pertransiit*, sed *praeterivit, omisit* (cfr Lc 11, 42 ;
15, 29 ; Mt 16, 39, 42 etc.), nisi utique intelligas : praeterivit, quatenus
ibidem non praedicavit.

Timotheus, qui (ut dixi 16, 40), post Pauli discessum Philippis ali-
quamdiu remanserat, ad eum redierat, quando Berœae versabatur.

- 15 *Athenas* : Paulo non videtur mens fuisse ultra *Macedoniam* ad quam
tantum vocatus fuerat 16, 9, iter pergere in Graeciam : sed *eum* quasi
inscium *propulit divina Providentia* : tumultu coactus fuit fugere et sic
Athenas petiit. Ergo, volente Deo, Evangelii lumen affert urbi illi cele-
berrimae, Graeciae capiti, artium liberalium ac philosophiae decori, quae
tamen antiqui splendoris multum perdiderat. Hic igitur *sapientia* mun-
dana et divina inter se luctabuntur, quemadmodum *potentia* humana et

- 15 * Qui autem deducebant Paulum, perduxerunt eum usque Athenas, et accepto mandato ab eo ad Silam, et Timotheum ut quàm celeriter
 16 venirent ad illum, profecti sunt. * Paulus autem cum Athenis eos expectaret, incitabatur spiritus eius in ipso, videns idololatriae deditam civitatem.
- 17 * Disputabat igitur in synagoga cum Iudaeis, et colentibus, et in
 18 foro, per omnes dies ad eos, qui aderant. * Quidam autem Epicurei, et Stoici philosophi disserebant cum eo, et quidam dicebant : Quid vult seminiverbius hic, dicere ? Alii vero : Novorum daemoniorum videtur annunciator esse : quia Iesum, et resurrectionem annuntiabat eis.
- 19 * Et apprehensum eum ad Areopagum duxerunt, dicentes : Pos-
 20 sumus scire quae est haec nova, quae a te dicitur, doctrina ? * nova

15. Post ἕως Ἀθηνῶν, usque Athenas, legit cod. D : παρῆλθεν δὲ τὴν Θεσσαλίαν. ἐκωλύθη γὰρ εἰς αὐτοῦς κηρῶσαι τὸν λόγον. Λαβὼν δὲ..., Praeterivit autem Thessaliam; prohibitus enim fuerat ad eos praedicare verbum. Accepto autem. — 16. 'incitabatur' παρωξύνετο. — 'idololatriae deditam' κατείδωλον. — 17. 'Disputabat' διελέγετο. — 18. 'disserebant' συνέβαλλον. — 'Quid vult' τί ἂν θέλοι. — 'Novorum daemoniorum' ξένων δαιμονίων.

- (15) divina Romae postea certabant, ducibus Petro et Paulo (forte prius Paulo et serius Petro). — De ministerio Pauli Athenis lege egregium art. v. d. L o o v e r e n, *Ned kath. Stem.* 1919, pp. 292 ss. — Juxta *I Thes* 3, 1 ss. Timotheus, postquam venerat Athenas cum nuntiis circa ecclesiam Thessalonicae, ab Athenis iterum Thessalonicam missus est, et postea ad Paulum redibit Corinthum. Cf. *Collat. Brug.*, t. 10, p. 363 s. Vide infra, 18, 5.
- 16 Miracula artis pulcherrimae, ast eheu ethnicae adeoque impiae, animi ejus, altissimis verae religionis doctrinis occupatum, allicere non poterant ! Hoc notent artifices christiani, ibi latet primum *aestheticae* nostrae principium. — E scriptoribus profanis novimus, Athenienses tum idolorum atque ararum copia, quum festorum dierum frequentia, ceteris Graecis antecelluisse. Testantur P a u s a n i a s I, 17, 1; 24, 3 et L i v i u s 45, 27, in eorum urbe templa, delubra et statuas deorum, plura fuisse quam in tota Graecia.
- 17 In Foro : ἐν τῇ ἀγορᾷ cum art., certe in foro vetere sub Areopago sito seu in Ceramico : locus erat spatiosus porticibus pulcherrimis circumdatus, picturis et statuis ornatus. Vicina erat *stoa*, seu celeberrima porticus ubi philosophi (inde dicti *Stoici*) docebant. In *Eretria* prope *Stoam* oratores ad populum illuc adventantem sermonem habere solebant.
- 18 *Epicurei et Stoici*: hi philosophi animarum immortalitatem negabant; (non autem ita sentiebant Platonici et Aristotelici, duae aliae scholae philosophicae, quae isto tempore erant Athenis); quum ergo Paulus, inter alia doctrinae capita, mortuorum resurrectionem praedicaret, fieri potuit, ut illi soli occasionem *disputandi* cum eo hinc arripuerint. — *Epicurei* intelliguntur philosophi qui doctrinis ab Epicuro (342/41 — 270 a. C.) et discipulis ejus traditis addicti erant. Sectabantur philosophiam vitae felicitis, quam in sensualismo voluptuoso reponebant. Creationem mundi casui tribuebant; deos rebus mundanis non occupari contende-

4. Acta Athenis, 17, 16-34.

Dolor Pauli de idololatria Athenensium.

- 15 * Qui, *Beroei*, autem deducebant Paulum, perduxerunt eum usque
Athenas, et [v. not. text.] accepto mandato ab eo ad Silam et Timotheum
16 ut quam celeriter venirent ad illum, profecti sunt. * Paulus autem, cum
Athenis eos expectaret, 'vehementer movebatur' dolore spiritus ejus
in ipso, videns 'idolis refertam' civitatem.

Loquitur in synagoga et in foro.

- 17 * 'Sermonem habebat' igitur in synagoga cum Judaeis et *gentilibus*
colentibus *Deum*, et in foro, per omnes dies, ad eos qui aderant.
18 * Quidam autem Epicurei et Stoici philosophi, *invidia sane capti, dis-*
putabant cum eo, et quidam dicebant: " 'Quid possit velle' seminiver-
bius, *garrulus* hic dicere"? Alii vero: " 'Peregrinorum numinum videtur
annunciator esse"; et hi ita dicebant quia Paulus Jesum et resurrec-
tionem annunciabat eis.

In Areopagum ducitur.

- 19 Et *amica manu* apprehensum eum ad Areopagum duxerunt, dicentes:
" Possumusne scire quae est haec nova, quae a te dicitur, doctrina? "

bant, et quamvis practice atheismo adhaerent, cultum numinum tamen non vituperabant, spiritualitatem immortalitatemque animae negabant. — *Stoici* (sic dicti ab ἡ στοά ἡ ποικίλη seu porticu picta ubi consessus habebant) sectantes philosophiam Zenonis (intra a. 350 et 250 a. C.) seu virtutis, profitebantur superbam erga felicitatem et infortunium indifferentiam. Erant fatalistae et pantheistae, quamvis transmigrationem animarum admisisse videntur; quemadmodum Epicurei, ad putidum materialismum devenerunt.

Seminiverbius: vox σπειρολόγος etymologice explicatur de eo qui colligit grana (sicut flandrice diceret *graanraper, graanlezer*). Ita vocabantur tum aves quae grana in terra vel agro sparsa edunt, tum etiam pauperes, qui, forum oberrantes, quod ex mercibus et mercatorum sarcinis in terram deciderat colligebant: inde *hominis viles, circumforanei, garruli, blaterones, vaniloqui* (fl.: *Babbelaar, klapper*). Ramsay vertit: *an ignorant plagiarist*.)

Quia Jesum etc.: haec verba innuunt Paulum de Jesu locutum fuisse tamquam de persona cui *honor divinus* competeat. — Haec ultima verba in Epicureos potius quadrare videntur. — Ex eo quod dicatur in plur. *daemonia* seu numina, praepostere quidam inferret contradictores Pauli "Jesum et resurrectionem seu Anastasin" ut duo numina habuisset. Ita Cornely, Blass, Rose etc. Obstant enim vv. 31 s., neque apparet quomodo tam male Paulum intelligere potuissent. Si resurrectio seorsim memoratur, hoc ideo quia adversarii, maxime Epicurei, mortuorum resurrectionem negarent.

- 19 Non trahunt Paulum ad iudicium, cum nulla sit accusatio, nulla defensio nullaque sententia. — *Areopagus* (Ἀρεοπιος collis) erat locus editus et vacuus juxta forum, ubi olim, ante tempus Pauli supremum Atheniensium tribunal (quod et ipsum inde nomen Areopagus accepit) considerare sole-

- enim quaedam infers auribus nostris : Volumus ergo scire quidnam
 21 velint haec esse. (* Athenienses autem omnes, et advenae hospites,
 ad nihil aliud vacabant nisi aut dicere, aut audire aliquid novi.)
 22 * Stans autem Paulus in medio Areopagi, ait : Viri Athenienses
 23 per omnia quasi superstitiosiores vos video. * Praeteriens enim, et
 videns simulachra vestra, inveni et aram, in qua scriptum erat :
 IGNOTO DEO. Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuncio

20. 'nova' ξενίζοντα. — 21. 'vacabant' ἡδυνάζον. — 22. 'per omnia' κατὰ πάντα.
 — 23. 'Praeteriens' διερχόμενος. — 'videns' ἀναθεωρῶν. — 'simulachra' τὰ σεβάσματα.
 — 'scriptum erat' ἐπεγέγραπτο. — 'IGNOTO DEO' gr. sine art.

bat. Idem illud tribunal hoc quoque tempore consessum tenuisse, tenet Ramsay, *S. Paul* etc., p. 243 s. Cfr *Rev. Bibl.*, 1916, pp. 242 s. Aliis tamen non videtur probabile iudicium tribunal fuisse congregatum ad audiendum Paulum ; bene autem intelligitur ipsum a philosophis fuisse perductum in collem quemdam seorsum, longe a turba, ut ibi novam suam doctrinam exponeret.

Possumus scire etc. Haec quaestio a philosophis (v. 18) Universitatis Athenarum professoribus, posita fuerit.

- 21 Scriptores profani antiquitatis de garrula Atheniensium curiositate, quae ex magna quadam animi levitate oriebatur, saepissime loquuntur. (Cfr *Nederl. kath. stemmen*, 1913, pp. 259 ss.) Seneca *Ep.* 94 : "Alexander, ait, qui quod cuique optimum est eripuit, Lacedaemona servire jubet, *Athenas tacere*." Cf. Demosthenes, *I Philip.*, 43.— *Aliquid novi* : τὸ καινότερον; notat Winer (*Gramm.*) hanc esse comparativi vim, ut vellent semper audire et dicere quidquam novius quam novum illud quod ultimum audierant ; adeo quidem ut nova statim sordescerent, novioraque quaererentur. Hoc forte magis est ingeniosum quam verum ; nam *quid novi* ? graece solebat dici τὸ νεώτερον.

- 22 De historicitate hujus orationis, vindicata ab impugnationibus E. Norden (*Agnostos Theos*, Leipzig, 1913), cfr Smit, *Ned. Kath. Stemmen*, den, *Agnostos Theos*, Leipzig, 1913), cfr Smit, *Ned. Kath. Stemmen*, 1913, pp. 306 ss. ; — Venard, *R. cl. fr.*, 1914, t. 80, pp. 52 ss. ; — Groenen, *De Katholiek*, 1915, 1, pp. 471 ss. Lagrange, *Rev. Bibl.*, 1914, pp. 442 ss. ; — Jacquier, *Ibid.*, 1915, pp. 164 ss.

2 In medio Areopagi, ne veritas "in medio colle", quod nullum sensum acceptabilem fundat (cf. Ramsay, *l. c.*). Incipit Paulus summa cum solertia ab ipsorum cultu. Vox *Δεισιδαιμον* (*deidō timeo et daimon, numen*) aliquando sumitur in bonam partem *religiosus*, qui deos pie colit ; aliquando in malam partem, *superstitiosus*, qui deos colit ex solo timore, et inde cultum exaggerat vel deturpat. Hic vero in bonam partem vocem sumo, cum s. Chrys. et Theophyl. ; noluisse certe Apostolus, pro nota ejus sollertia, a reprehensione dura orationem incipere. Attamen facile admitterem ipsum scite et ingeniose adhibuisse vocem ambiguum, ut dum eos de religiositate laudat, simul innuat hanc non esse verum Dei cultum ; quasi dixisset fl. : *Ik zie in alles dat gij godsdienstiger zijt dan anderen, ja overgodsdienstiger*. Si non vult offendere, neque etiam adulari cupit. — De hac indole religiosa Athenensium prostant innumera veterum testimonia, Sophoclis, Platonis, Xenophontis,

- 20 * 'Peregrina' enim quaedam infers auribus nostris; volumus ergo scire
 21 quidnam velint haec esse". (* Athenienses autem omnes et advenae
 hospites (*advenae qui ioi debebant*), *non tam ex amore veritatis quam
 ex vana quadam curiositate ita agebant: etenim iidem ad nihil aliud
 'bene tempus habebant' nisi ut aut dicerent aut audirent aliquid novi*).

Oratio Pauli in Areopago.

- 22 * Stans autem Paulus in medio *consessorum* Areopagi, ait: "Viri
 Athenienses, 'in omnibus' *vestris rebus* quasi (= *tamquam*) superstitioni-
 23 video. * 'Transiens' enim *per vestram civitatem*, et 'attente inspiciens'
 'sacra', *templa, aras, simulachra* vestra, inveni *praeter alia objecta
 sacra, etiam aram aliquam*, in qua 'inscriptum erat': Ignoto [*j. gr.*]
 'alicui' Deo. — Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuncio vobis.

Pausaniae (in *Attic.* 24) etc. Fl. Jos., *Contra App.* 1, 12 eos dicit
εὐσεβέστατους τῶν Ἑλλήνων.

- 23 *Ignoto Deo*. Fuerunt nostra aetate qui contenderint hoc historicae
 veritati contrarium esse; et s. Hier. in *Ep. ad Tit.* 1, 12: "Inscriptio,
 ait, non ita erat ut Paulus asseruit *Ignoto Deo*, sed ita: *Diis Asiae et
 Europae et Africae, diis ignotis et peregrinis*." Verum errat plane s.
 Doctor, quia quamvis talem inscriptionem cognoverit s. Hier., non ea
 sane est de qua hic agitur; praeterea, si Paulus eam cognovisset, ab ea
 orationem non incepisset, quippe quae sensum a doctrina ejus prorsus
 alienum praeberet. — Jam vero, Actuum accuritatem demonstrant, tum
 Pausanias qui bis refert Athenis fuisse altaria *deorum ignotorum*,
 tum Philostratus (*Vita Apollon.*, 6, 2) qui idem affirmat; sed prae-
 sertim Diogenes Laert., (*Epim.*, 3), qui narrat ad pestem arcendam
 ibi erecta fuisse plurima altaria τῷ προσηκόντι θεῷ i. e. deo illi ignoto, qui
 pestis auctor erat (nota numerum singularem, sicut Act. h. l.), et addit
 suo adhuc tempore in pluribus vicis civitatis exstitisse altaria absque dei
 cujusdam nomine, βομποὺς ἀνονόμους. — Cfr Lagrange, *R. B.*, 1914, pp.
 442 ss.; — Jacquier, *R. B.*, 1915, p. 164. — Mens Pauli, ut a priori
 patet et sequitur ex vv. 24 s. et 29, non est approbare cultum illum Athe-
 niensium, vel dicere eos hoc suo cultu revera adorare Deum verum, sed
 haec est mens: Ille cultus vester nimius probat vos appellare veritatem
 et cultum veri Dei, quivis sit: hunc Deum qui calamitates, quas forte
 immisit, auferre poterit a vobis, *ego nuntio vobis*; nam Deus ille, qui cala-
 mitates aequae ac beneficia hominibus immittit, alius non est quam Deus
 verus, unicus, caeli et terrae conditor. Quamvis igitur ipsum *explicite* non
 cognoscerent Athenienses, eum tamen *implicite quodam modo* adorabant.
 — Acute autem loquitur Apostolus, cum adhibet neutr. ὃ pro masc. δὲ
 nam de eo non sentit sicut Athenienses: hi enim deum illum ignotum, cui
 posita erat ara a Paulo conspecta, habebant ut deum quemdam particu-
 larem, ejusdem generis ac Jovem, Minervam, etc.

- 24 Ostendit qualis sit ille Deus: eum vero *Deum Abrahae et Isaaci* non
 vocat, quemadmodum solebat facere quando Judaeis loquebatur; sed
 notionibus philosophicis magnifice describit. ut pateat esse unicum, om-
 nesque alios deos falsos esse.

- 24 vobis. * Deus, qui fecit mundum, et omnia quae in eo sunt, hic
 25 * nec manibus humanis colitur indigens aliquo, cum ipse det omnibus
 26 vitam, et inspirationem, et omnia : * fecitque ex uno omne genus
 27 hominum inhabitare super universam faciem terrae, definiens statuta
 28 tempora, et terminos habitationis eorum, * quaerere Deum si forte
 attrectent eum, aut inveniant, quamvis non longe sit ab unoquoque
 nostrum. * In ipso enim vivimus, et movemur, et sumus : sicut et
 quidam vestrorum Poetarum dixerunt : * Ipsius enim et genus sumus.

25. 'colitur' *θεραπεύεται*. — 'indigens aliquo' *προσδεόμενός τις*; ratione illius part. *προς* supplemus in paraphr.: *praeter semetipsum*. — 'inspirationem' *πνοήν*. — 26. 'ex uno' l. minus probabilis: *ἐξ ἑνὸς αἵματος* (*αἵματος* deest in Sin A B, Vulg.; Nestle et Vogels). — 'definiens' *ὁρίσας*.

- (24) a/ Imprimis eum mundi universi *creatorem* affirmat, quod crude et impudentissime negabant Epicurei ; imo vero, quod nullus umquam philosophorum ethnicorum accurate et plene agnovit, quum notitiam de creatione *ex nihilo* non haberent (atqui Deus non fecit *omnia*, si fuerit materia quaevis ab ipso non dependens, ex qua plasmavit omnia).

b/ Deinde docet Deum esse *mundi universi dominum* et principem, quod ex 1° consequebatur ; dii autem gentilium erant particulares, locales, unicuique populo proprii.

c/ Ex eo quod Deus sit dominus caeli et terrae, concludit eum *non in manufactis templis habitare*, circumscriptive aut definitive eo videlicet modo quo idololatrae, saltem homines plebei, suos deos locales et circumscriptos opinantur habitare in templis et delubris suis, quasi iis sint conclusi. — Igitur hoc minime pugnat cum tot s. Scripturae locis, in quibus Deus dicitur in Templo Jerosolymitano habitare (est ubique invisibilis, sed ibi praesentiam suam speciali modo per signa visibilia manifestabat). Idque multo minus obstat quominus credamus Deum habitare in ecclesiis nostris, praesertim quia Christus-Deus ibi praesens est sub speciebus eucharisticis.

- 25 d/ A fortiori, inde sequitur Deum non recte coli ab ethnicis, cum ei cibum potumque offerunt, quasi ad vitam ejus sustentandam. Nihil autem ex verbis illis contra cultum Dei exteriorem, modo fiat *in spiritu et veritate*, concludi posse, perspicuum est, quum tantum negetur Deum verum, in oppositione ad falsa numina, ad sustentandam vitam suam hisce omnibus indigere. — Obiter nota plebem ignaram (non certe philosophos) crude admisisse deos suos nutriri debere per oblatum cibum et potum, quemadmodum cogitabat eos etiam materialiter habitare in templis et physice inclusos esse in simulachris.
- 26 e/ Deus describitur tamquam *Providentia* omnia gubernans : quod erat contra Stoicorum, aliorumque ethnicorum, qui plerumque *Fatum* admittebant, placita philosophica.

f/ Obiter etiam, *generis humani unitas*, quam polytheistae non agnoscebant, docetur. Haec enim indoles erat idololatriae, ut gentes a se invicem separaret, et inter se hostiles redderet : cujus quidem divisionis praecipua causa erat, singulis populis suos fuisse deos proprios, fuisse etiam mythos diversos quibus origo distincta singulis nationibus adscri-

- 24 * Deus qui fecit mundum et omnia quae in eo sunt, hic caeli et terrae, *mundi universi*, cum sit dominus, non in manufactis templis
- 25 habitat, * nec manibus humanis 'ministerium ei praestatur', *puta oblatiis donis aut sacrificiis, quasi esset indigens aliquo, quasi ad vitam suam sustentandam indigeret ulla re* 'praeter semetipsum', cum *contrà* ipse det omnibus *aliis viventibus* vitam et 'spiritum' (*spiritum vitalem, vitam*), et omnia *reliqua*; * fecitque *ut*, ex uno *homine* [*v. not. text.*], ex *unius stirpe propagatum*, omne genus hominum inhabitaret super universam faciem terrae, 'cum *in Providentia sua ab aeterno* defini-visset' statuta, *certa* tempora *eorum* et *certos* terminos habitationis
- 27 eorum. * *Mens autem Dei in creatione et sapientissima generis humani gubernatione alia non fuit quam ut homines* quaerere Deum; si forte attrectent aut inveniant eum: *in spe quod forte, palpando, eum detegerent aut invenirent*; quamvis *utique haec Dei cognitio non admodum difficilis sit, quum Deus non longe sit ab unoquoque nostrum, sed*
- 28 *contra nobis prope, imo intimus sit*: * in ipso enim vivimus, et movemur, et sumus [*v. notam*], sicut etiam quidam vestrorum Poëta-

beretur. Inde enim consequebatur, virum gentis alienae habendum tamquam hominem alterius speciei, ergo ut prorsus alienum, proinde non consociandum; contra repellendum ut inimicum, imò ut impium (quum deos non veneraretur quos singulae gentes ut solos veros habebant), ergo odio et execratione dignum.

- 27 Studium quo homo ex solis viribus naturae quaerit cognoscere Deum vocat Paulus *attrectare*, gr.: palpare, i. e. palpando quaerere (germ. *ertasten*); quemadmodum caeci manibus palpent, ut rei praesentiam detegant, eamque aliquatenus notam habeant. Itaque verbum istud confusam atque imperfectam Dei notitiam notat (*le sens divin*), quales homines ex creaturis sibi comparare possunt absque revelatione supernaturali, per solum illud lumen naturale quod Deus, menti praesens (*non longe est... in ipso vivimus*, etc.) interius infundit. — Dicit autem Paulus: *si forte*, quia Gentiles eheu, id quod cognoscere poterant et debebant, professi non sunt.

- 28 *In ipso enim vivimus, et sumus*. — Etiam haec verba, sicut sequentia, dicuntur esse citatio ex Epimenide (ex quo etiam citatio *Tit* 1, 12). Cfr *Bibl. Zschr.*, 1913, p. 435. In tribus illis verbis climax est descendens: sine ipso *vitam* non haberemus, imò ne *motum* quidem (qualem videmus vel in rebus inanimatis, ut in nubibus caeli et in fluctibus maris), imò nec *existere* possemus. Significat Apostolus, Deum esse vitae et existentiae nostrae causam primam, efficientem, constanter nobis intime praesentem: simul etiam notat Dei immensitatem, qua nobis rebusque omnibus adest *enter, praesenter, potenter*. Profundissimum autem horum verborum quasi commentarium habemus apud s. Th o m., *Summ. th.*, p. 1, q. 8.

In ipso: intelligi potest 1° *per ipsum*, tamquam causam efficientem, conservantem (i. e. constanter efficientem) et loco divino; quemadmodum omne tempus est in aeternitate, et omne spatium in immensitate Dei. Qua de re docte et profunde scribit s. G r e g., *Moral.*, 1. 2, c. 8: "Deus, inquit, manet intra omnia, ipse extra omnia, ipse supra omnia, ipse infra omnia; et superior

- 29 * Genus ergo cum simus Dei, non debemus aestimare auro, aut argento, aut lapidi, sculpturae artis, et cogitationis hominis, Divinum
 30 esse simile. * Et tempora quidem huius ignorantiae despiciens Deus,
 31 nunc annunciat hominibus ut omnes ubique poenitentiam agant, * eo quòd statuit diem, in quo iudicaturus est orbem in aequitate, in viro, in quo statuit, fidem praebens omnibus, suscitans eum a mortuis.

30. 'Et tempora quidem ... despiciens' τοὺς μὲν οὖν χρόνους ... ὑπεριδὼν (germ.: 'übersehen' angl.: 'overlook'). — 'annunciat' παραγγέλλει. — 31. 'in viro in quo statuit' ἐν ἀνδρὶ ᾧ (dativus attractionis pro ὅν) ὥρισεν.

est per potentiam, et inferior per sustentationem, exterior per magnitudinem, interior per subtilitatem...; nec alia ex parte superior, alia inferior, aut alia ex parte exterior, atque alia manet interior; sed unus idemque totus ubique praesidendo sustinens, sustinendo praesidens, circumdando penetrans, penetrando circumdans."

Spinoza alique pseudo-philosophi ex his s. Pauli verbis *pantheismum* comprobare voluerunt: immerito tamen, quum Apostolus Conditorum a rebus conditis tam clare distinguat.

Porro, verba illa ad *ordinem supernaturalem accommodare* possumus, eorumque sensus *mysticus* miram habet altitudinem et veritatem. Per gratiam enim sanctificantem, magis quam per naturae conditionem, *in Deo vivimus, et movemur, et sumus*; in Deo (in Christo) sumus, sicut palmes in vite, sicut membra in corpore; Deus autem (Christus) est in nobis, ut nos vivificet, sanctificet in terris, et glorificet in caelis. Quamobrem oportet ut in vita spirituali nos cum ipso perfectissime conjungamus; igitur omnes cogitationes et affectus, omnia verba et opera sint *per Deum, in Deo, ad Deum*: quod ut fiat, mediatorem habemus Christum; ipse enim est *Via, Veritas et Vita*. "*Movemur*, ait s. Ambrosius (*De bono mortis*, cap. ult.), in Deo, quasi in *via*; *sumus*, quasi in *veritate*; *vivimus*, quasi in *vita* aeterna." S. autem Cyprianus (*lib. de Bapt. Christ.*). Pauli verba profundiore ratione perscrutatur, cum ea ad tres Personas ss. Trinitatis refert: *In Patre*, ait, *sumus*; *in Filio vivimus*; *in Spiritu s. movemur et proficimus*.

Ipsiūs enim et Genus sumus: τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμεν. His verbis graecis continetur semi-hexameter ex Arato, poeta graeco, qui, in suis *Phaenomenis* 5, canit homines esse divinae originis, Jovisque progeniem. Simile quid legitur apud Clementem in *Hymno in Jov.*, 5: recte igitur Paulus *quidam*, ait, *dixerunt*, in plurali. Quae autem auctores illi ethnici de Jove scripserunt, et sensu minus recto (quasi homines a deo quodam carnaliter geniti sint), s. Paulus ad verum Deum transfert, et alia ratione intelligit. Est sc. homo genus Dei, quia creatus est ad imaginem et similitudinem Dei, quia est rationalis.

Notant ss. Patres Apostoli prudentiam, qui, quum Scripturam contra Iudaeos adducat, coram Gentilibus scriptorum testimonio profanorum uti non dedignatur. Quod quidem non semel fecit: namque in epistolis suis poetarum graecorum verba bis recitat: nimirum *I Cor* 15, 33 trime-trum iambicum ex Menandro, et *Tit* 1, 12 hexametrum ex Epimenide. Neque praeter *tres illas Pauli citationes* usquam in novo Testamento

- 29 rum dixerunt: "Ipsius enim et genus, *progenies* sumus". * Genus, filii ergo cum simus Dei, *nos homines, qui vita et intelligentia gaudemus, a fortiori* non debemus aestimare *alicui objecto muto et inanimato*, auro aut argento aut lapidi, *alicui* sculpturae artis et cogitationis hominis,
- 30 Divinum, *Deum qui pater et creator noster est*, esse simile. * [J. gr. :] 'Haec ergo *praeterita* tempora [hujus] ignorantiae Deus hactenus neglexerat', *non puniverat, passus omnes gentes ingredi vias suas* (14, 15); — nunc vero per ministros suos 'praecipit' hominibus ut omnes ubique poenitentiam agant, *sensa idololatriae mutantes; secus vero*
- 31 *eos severe puniendos esse*, * eo quod (*siquidem*) statuit diem *extremi iudicii*, in quo iudicaturus est orbem *terrarum* in aequitate, in viro 'quodam' 'quem huic iudicio tamquam iudicem destinavit', fidem praebens omnibus (*hujus viri missionem et praedicationem certam fecit omnibus hominibus*), suscitans, *per hoc quod suscitavit eum a mortuis...*"

adducuntur scriptores ethnici. Cf. J a c q u i e r, *Hist. des livres du N. T.*, t. 1, p. 38 ss.

- 29 Vide quam prudenter et molliter loquatur, quod formam attinet (nota istud *non debemus*, in prima pers., quasi se ipse eis consocians), sed quanta cum intrepiditate et claritate inanitatem idololatriae demonstrat, et multitudinis praejudicatas opiniones directe aggreditur. — Verum quidem est philosophos aliosque viros doctos crasso ethnicorum *anthropomorphismo* (res corporeas esse deos) non adhaesisse, sed haec erat communis persuasio *populi*, et, ut supra animadvertimus, Paulus loquebatur non solum ad Stoicos et Epicureos, sed ad omnem *populum* qui ex curiositate eo confluerat.
- 30 *Ignorantiae*. Falsorum numinum cultum, corruptissimosque ethnicorum mores vocat *ignorantiam*, nempe ex arte oratoria et ex sincero charitatis affectu, ut eos sibi benevolos reddat, eosque ad fidem Christi trahat; acris enim objurgatio illos forsitan offendisset atque exacerbasset. Attamen in voce illa *ignorantia* latebat sancta quaedam audacia, qualem veritatis amor inspirare debet: prudenter quidem loquitur, sed non adulatur: in urbe, quae *sapientiae et scientiae* sedes reputabatur, *ignorantiam* ponit generalem per omnia retro secula. Nota tamen haec dici in conspectu Acropolis quae plena erat templis ac statuīs deorum, imo in conspectu templi et statuæ Minervae.
- 31 *Jesus tamquam Messias a Deo* constituitur *iudex*, sicut dicitur *a Deo* resuscitatus, *a Deo* elevatus in caelum, *a Deo* unctus in regem etc. Nihil inde contra divinitatem ejus concludi posse, diximus supra ad 1, 2.

Apostolus in eo erat ut hoc explicaret et nominaret virum illum, sc. Jesum Christum, atque adeo auditores suos jam directe excitaret ad fidem christianam, quando infelicitate ejus oratio subito interrupta fuit: haec igitur incompleta mansit. Universae concionis analysim secundum regulas rhetorices nunc describere conemur.

Analysis oratoria. S. Paulus miram ostendit prudentiam, quum auditorum ingenio se accommodet, ut eos sibi conciliet, et ad Christum perducatur. (Cf. F. P f a t, *La théologie de S. Paul*, t. 1, Paris 1908, p. 89 ss.; L. e C a m u s, *L'Œuvre des Apôtres*, Paris 1905, t. 2, p. 287 ss.) Quando

- 32 * Cum audissent autem resurrectionem mortuorum, quidam quidem irridebant, quidam vero dixerunt : Audiemus te de hoc iterum.
- 33 s. * Sic Paulus exivit de medio eorum. * Quidam vero viri adhaerentes ei, crediderunt : in quibus et Dionysius Areopagita, et mulier nomine Damaris, et alii cum eis.

CAPUT XVIII.

- 1 s. Post haec egressus ab Athenis, venit Corinthum : * et inveniens quendam Iudaeum nomine Aquilam, Ponticum genere, qui nuper

34. 'adhaerentes' *κολλῶντες*, partic. aor.

Judaeis fidem praedicabat, ut antea vidimus, *fiebat tamquam Judaeus ut Judaeos lucraretur*; nunc loquens Gentilibus, et viris quidem cultioris ingenii, tamquam philosophus ratiocinatur, sermone utens plane Attico, orationemque suam, tum sententiarum gravitate, quum verborum elegantia, mirifice exornans. Forma hic toto caelo differt ab orationibus ejusdem Pauli ad Judaeos quae in Act. referuntur. Inde etiam fit, quod Paulus in ep. ad *Rom* 1, 19-32 alio modo eandem doctrinam proponat, neque ita moderate ac in nostro loco paganismum dijudicet.

Exordium fit a) *per insinuationem*: orator enim auditores laudat ut eorum capiet benevolentiam; illudque b) ex variis adjunctis personarum (*religiosiores vos video*) et locorum (*transiens vidi aram dedicatam Ignoto Deo*) solerter desumptum fuit.

Propositio. Nuntio vobis *ignotum* illum Deum, verum nempe Deum, qui vobis est *ignotus*.

Argumentum. Credendum est uni vero. Deo, et Jesu Christo, quem misit Deus.

Divisio. Duae sunt orationis partes, quarum altera, vix incoepta, ex improvise interrupta fuit. In priore parte, probat existentiam unius veri Dei, simulque falsorum numinum cultum confutat. In parte posteriore videtur sibi proposuisse divinum et salvificum Christi, Filii Dei, munus demonstrare.

Pars prior. Ostendit verum Deum esse 1° *Creatorem* omnium : ex quo consequitur a) eum omnia implere, neque in templis includi posse (inde patet idola non esse Deos) : b) ei dona qualia offerunt idololatrae tribuenda non esse, quum nihil indigeat imo ipsemet det omnia quae homines habeant (inde patet cultum idololatricum esse absurdum et ridiculum). 2° *Gubernatorem* omnium, praesertim generis humani universi, quod sane de idolis, apud varias gentes diversis, dici nequit, et neque a Stoicis neque ab Epicureis admittebatur. 3° *Vivificatorem* omnium : *In ipso vivimus, et movemur, et sumus* ; ab ipso enim vitam accepimus, tamquam filii ejus. Ergo excellentior nobis est, *a fortiori* operibus manuum nostrarum longe praestantior : absit igitur ut eum idolorum simulachris similem putemus.

Transitio. Falsorum autem numinum cultum relinquere oportet, vitamque emendare, nam (*altera pars*) misit Deus virum (Christum), cui credere et adhaerere necesse est, quum Deus per ipsum mox iudicaturus sit mundum : huic credendum esse probatur 1° ex eo quod a mortuis surrexerit. Alia orationis capita exponere non potuit s. Paulus.

Effectus orationis Pauli.

- 32 * Cum audissent autem resurrectionem mortuorum, quidam quidem, sane *Epicurei praesertim*, irridebant, quidam vero, *ut puta quidam*
 33 *Stoici*, dixerunt: "Audiemus te de hoc iterum". * Sic, *cum tali*
 34 *orationis effectu satis tristi*, Paulus exivit de medio eorum. * Quidam vero viri 'quum *post orationem illam* adhaesissent' ei *et ab eo ulterius edocti fuissent*, crediderunt; in quibus et Dionysius Aeropagita et mulier nomine Damaris, et alii cum eis.

5. Acta Corinthi, 18, 1-17.

Paulus apud Aquilam et Priscillam operatur.

- 1 s. * Post haec, egressus ab Athenis, venit Corinthum; * et inveniens, quendam Judaeum, *Judaeo-christianum*, nomine Aquilam, Ponticum genere, *ex Ponto oriundum* qui nuper venerat ab Italia, et Priscillam

- 32 *Resurrectionem mortuorum*: pluralis genericus nam de solius Jesu resurrectione locutus fuerat. (Cfr in evang. Mt 2, 20; 9, 8) Sensus, quem verba Lucae prae se ferunt, fl. sic reddere possumus: *toen zij van eene verrijzenis van dooden hoorden*.

- 34 *Dionysius*, unus ex Areopagi, summī tribunaliis, iudicibus: teste E u s. (*H. E.*, 3, 4; 4, 23) factus est Athenarum episcopus. Traditio, medio aevo nata, refert ipsum Lutetiae Parisiorum martyrium passum fuisse: verum diversus est a Dionysio Parisiensium episcopo, qui in secunda parte s¹ 3¹¹ floruit; opera praeclara, doctrina theologica ac mystica plena, *De div. hier.* etc., ipsi adscripta fuerunt, at immerito. — *Damaris* (forsan *Damalis*) aliunde est ignota; fuerit mediocris conditionis, cum praeclara natalitia non notentur, quod auctor tamen fecerat Beroeae Thessalonicae et Antiochiae Pisidiae. — *Alii cum eis*: parvum germen illud crevit mirabiliter, adeo quidem ut postea ibi exstiterit ecclesia florentissima.

Nota. Silas et Timotheus, quos Paulus quam celerrime ad se venire jusserat (v. 15), revera ut constat ex *I Thess* 3, 1 ss. ad ipsum Athenas venerunt; sed Paulus eos mox in Macedoniam remisit, et Timotheum quidem in Thessalonicam delegavit. Id quoad Timotheum, certum est ex *I Thes* 3, 1-2: missus est ad "confirmandos" et "exhortandos" eos in fide. Postea iterum Paulo se junxerunt Corinthi (*Act* 18, 5). Cf. *Ce u l e m a n s*, h. l.

- 1 *Corinthum* venit itinere unius diei. Quid ibi fecerit et passus fuerit, discimus, non solum ex hac Actuum pericopa 18, 2-18, sed etiam ex duabus *Epistolis* quas *ad Cqrinthios* Apostolus, 5 circiter annis postquam eos reliquerat, primum e civitate Epheso (sc. *I ad Cor.*, a 55) et deinde ex Macedonia (np. *II ad Cor.*, 57) scripsit. Quae quidem litterae, quum Lucae narrationem compleant, opportune hic legentur. Cfr *Collat. Brug.*, t 21, pp. 329 ss., 403 ss., et dicenda infra ad 19, 10.

- 2 Aquilam Lucas *Judaeum* dicit, quia respicit ad edictum Claudii, de quo statim loquetur. — *Claudius*, in cujus *Vita* c. 25, *Suetonius* scribit: *Judaeos, impulsore Chresto assidue tumultuantes, Roma expulit*. (Cf. *R a m s a y*, *St Paul*, p. 254) Veracitas Act. Apost. hinc firmatur. De hoc autem Suetonii testimonio videsis *Comm. in s. Matth.*, 4^a ed., p. 1352.

venerat ab Italia, et Priscillam uxorem eius, (eo quòd praecepisset

3 Claudius discedere omnes Iudaeos a Roma) accessit ad eos. * Et quia eiusdem erat artis, manebat apud eos, et operabatur : (erant autem scenofactoriae artis.)

4 * Et disputabat in synagoga per omne sabbatum, interponens

5 nomen Domini Iesu, suadebatque Iudaeis, et Graecis. * Cum venissent autem de Macedonia Silas et Timotheus, instabat verbo Paulus,

6 testificans Iudaeis esse Christum Iesum. * Contradicientibus autem eis, et blasphemantibus, excutienti vestimenta sua, dixit ad eos : Sanguis vester super caput vestrum : mundus ego, ex hoc ad Gentes vadam.

7 * Et migrans inde, intravit in domum cuiusdam, nomine Titi Iusti,

8 colentis Deum, cuius domus erat coniuncta synagogae. * Crispus autem archisynagogus credidit Domino cum omni domo sua : et multi Corinthiorum audientes credebant, et baptizabantur.

9 * Dixit autem Dominus nocte per visionem Paulo : Noli timere,

10 sed loquere, et ne taceas : * propter quod ego sum tecum : et nemo apponetur tibi ut noceat te : quoniam populus est mihi multus

18, 4. 'Et disputabat' διελέγετο δὲ. — 'Interponens nomen Domini Iesu' videtur glossa (in plerisque codd. deficiunt), forte adjectum propter *instabat verbo* v. 5, hoc sensu quod ante adventum Silae et Timothei obiter et incidenter tantum mentionem faciebat de Iesu; et quod solummodo post illorum adventum aperte et dedita opera praedicabat, allegans messianas V. T. prophetias, illum esse Messiam. — 10. 'apponetur tibi' ἐπιθήσεται σοι (forma media: nemo sese sistet contra te).

— Ex Act 28, 15 coll. Rom 16, 3 novimus, Claudii edictum haud multo post in desuetudinem abiisse. Edictum latum fuerit in fine a. 51, ita ut Aquilas aliquibus mensibus ante Paulum (*nuper*) venerit Corinthum.

3 *Operabatur* Paulus ut haberet unde honeste viveret, nec cuiquam gravis esset: cf 20, 34; I Cor 4, 12; 9, 18; I Thes 2, 9; II Thes 3, 8. Vel, ut ait s. Aug. (In Joan. tr. 122, 3), *ne gentes, a nomine Christi penitus alienas, doctrinas ejus quasi venalis offenderet*. Quamvis 'Paulus jus sustentationis pro missionnariis proclamaret, nihil tamen unquam a Corinthiis accipere voluit. Mos erat ut Rabbinum artem discerent manuales: Pirke Ab. 2, 2: atqui omnino probabile est Paulum fuisse Rabbinum, Cf. 22, 3. — *Scenofactor* erat Paulus, i. e. minora, portatilia tentoria faciebat, np. ex corio, pannis ciliciis, pellibus, pannisque linteis (panni ex pilis caprarum multi in Cilicia, Pauli patria, texebantur), non, ut vult Hug, telam texebat ex qua tentoria conficiebantur: verba, cedo, sumantur ut jacent.

4 *Graecis*, sc. Gentilibus, probabilius *timentibus Deum* (cf. p. 78).

5 Objicit DeWette rationalista, ex I Thes 3, 1, 2, constare Silam et Timotheum ad Paulum venisse *Athenas*, non *Corinthum*, ut hic dicitur. — Resp. Reipsa Athenas ad Paulum venerunt, et ipse Lc 17, 15 refert Paulum, Athenis manentem mandasse Timotheo ut quam celeriter ad eum veniret; Paulus Athenis eum exspectabat (17, 16); venerit ergo Athenas ad Paulum et retulerit difficultates quibus Thessalonicenses erant obnoxii; quare iterum mittit eum ad eos (I Thes 3, 1 ss.); etiam Silam dimiserit, forte etiam ipsum Thessalonicam (*ibid.*). Tum Paulus pergit

- uxorem ejus — (*hi Italiam reliquerant* eo quòd praecepisset *imperator romanus* Claudius discedere omnes Judaeos a Roma) — accessit ad eos. * Et quia ejusdem erat artis, manebat apud eos, et operabatur; (erant autem scenofactoriae artis).

Praedicationi Pauli in synagoga Judaei resistunt.

- 4 * [Et] 'Sermocinabatur autem' in synagoga per omne sabbatum, [interponens nomen Domini Jesu], suadebatque Judaeis et Graecis
5 [v. not.] * Cum venissent autem de Macedonia Silas et Timotheus, *majori adhuc zelo* instabat verbo Paulus, testificans Judaeis esse
6 Christum Jesum: *Jesum esse Messiam*. * Contradicientibus autem eis et *Jesum* blasphemantibus, excutiens vestimenta sua, dixit ad eos: "Sanguis vester super caput vestrum, *perditio animae vestrae vobismetipsis imputetur*; mundus ego sum et insons, feci quae potui et debui; ex hoc ad Gentes vadam".

Praedictio in domo Titi, gentilibus praesertim, bene succedit.

- 7 * Et migrans inde, *e synagoga*, intravit in domum cujusdam, nomine Titi Justi, colentis Deum (p. 78), cujus domus erat conjuncta, *contigua*
8 synagogae. * Crispus autem archisynagogus credidit Domino cum omni domo sua; et multi Corinthiorum, audientes *praedicationem Pauli*, credebant et baptizabantur.

Visione animatus docet per sesquianum.

- 9 * Dixit autem Dominus nocte per visionem Paulo: "Noli timere,
10 sed loquere, et ne taceas: *perge docere constanter*; * propter quod ego sum tecum; et nemo 'te invadet' ut noceat te; *perge docere Corinthi*, quoniam populus est mihi multus, *multi ad fidem convertentur*

Corinthum, quo ad eum rursum redeunt ambo (Cf. Zahn, *Einl.*, 1, p. 147). — Veri admodum simile est (ex *I Thes* 3, 6, *I Cor* 11, 8, 9) pecuniarium quoddam subsidium e Macedonia, puta a Philippensibus, qui erant valde liberales pronique ad dandam eleemosynam, per viros istos allatum fuisse: quam ob causam Apostolus operam manualementem intermittere jam potuit, seseque totum tradere praedicationi.

- 7 In hac domo praedicans, facilem praebebat Judaeis occasionem, si vellent, ipsum audiendi. — Inde non sequitur hospitium simul a Paulo mutatum fuisse: saltem ipse intimam cum hospitibus suis Aquila et Priscilla necessitudinem servavit, ut patet ex 18, 18. — *Titus justus* fuerit Romanus, colonus Corinthiacae coloniae.
8 *Crispus archisynagogus* (cf. p. 78) manu Pauli fuit baptizatus (*I Cor* 1, 14). Juxta Const. Apost., 7, 46 postea episcopus Aeginae factus est. Inter nobiliores conversos Achaiae, ut observat Ceulemans, *h. l.*, etiam numerantur Caius et Stephanas, pariter a Paulo baptizati, Fortunatus quoque et Achaicus et Erastus, (Corinthi aerarius) et Chloe. (*I Cor* 1, 11, 14, 16; 16, 15, 17; *Rom* 16, 23). Plerique pauperes erant et indocti (*I Cor* 1, 26), et ex Gentilibus conversi (*I Cor* 12, 2).
9 *Noli timere*: videtur vitae timuisse a Judaeis, ideoque voluisse proficisci (*I Cor* 2, 3).

- 11 in hac civitate. * Sedit autem ibi annum et sex menses, docens apud eos verbum Dei.
- 12 * Gallione autem proconsule Achaiae, insurrexerunt uno animo
- 13 Iudaei in Paulum, et adduxerunt eum ad tribunal, * dicentes : Quia
- 14 contra legem hic persuadet hominibus colere Deum. * Incipiente autem Paulo aperire os, dixit Gallio ad Iudaeos : Si quidem esset iniquum aliquid, aut facinus pessimum o viri Iudaei, recte vos
- 15 sustinerem. * Si vero quaestiones sunt de verbo, et nominibus, et lege vestra, vos ipsi videritis : Iudex ego horum nolo esse.
- 6 s. * Et minavit eos a tribunali. * Apprehendentes autem omnes Sosthenem principem synagogae, percutiebant eum ante tribunal : et nihil eorum Gallioni curae erat.
- 18 * Paulus vero cum adhuc sustinuisset dies multos, fratribus vale-

14. 'iniquum aliquid' ἀδίκημά τι. — 'recte' κατὰ λόγον. — 'sustinerem vos' ἀν ἡνεσχομένην ὁμῶν. — 16. 'minavit' ἀπήλασεν. — 17. Post 'omnes' legitur (DEHLP) : οἱ Ἕλληνες.

- 11 Haud diu post adventum Silae et Timothei (sed post excitatam jam Iudaeorum inimicitiam), Paulus, qui ab illis audierat statum ecclesiae Thessalonicensis, scripsit *I ad Thes.* (inter epistolas Paulinas, quae ad nos pervenerunt, haec omnium prima est ordine temporis). Utile erit eam hic legere, quia ex ea plenius discetur quae tunc sentiret Apostolus. Sic *I Thes* 2, 16 respicit ad vexationes Iudaeorum quas Corinthi passus est ; et quae in hoc loco Act. dicit : *Sanguis vester super caput vestrum*, perficiuntur per ea quae in Ep. illa scribit : sc. Iudaeos implere peccata sua semper, jamque ideo maximam Dei iram contra eos excitatam esse. Pari- ter *Noli timere*, ait hic Jesus ; et *I Thes* 3, 7 auctor satis innuit summa vitae pericula sibi imminere. Supra, v. 5 hujus cap., notavimus ex *II Cor* 11, 8 s. satis constare eleemosynam Paulo allatam fuisse e Macedonia, probabiliter a Sila et Timotheo ; haec autem videtur data fuisse a *Philippensibus* : nihil enim est in Ep. *I ad Thes* (neque etiam in *2^a ad Thes.*) quod indicet subsidium quoddam pecuniae a *Thessalonicensibus* datum fuisse (contrarium potius ingerunt ea quae scribit Paulus in epist. *I Thes* 3, 7 ; 4, 10 ; 5, 12).

Eodem illo tempore, quo Paulus Corinthi manebat, *II ad Thes* exaravit (postquam nempe effectum prioris epistolae didicerat). Illam quoque legis, notando praesertim 3, 2. Cfr V o s t e, *Commentarius in epp. ad Thess.*, 1917, pp. 12 ss. — Secundum nonnullos etiam ep. *ad Gal* eodem circiter tempore conscripta fuit ; — praeplacet tamen eam posteriori tempori assignare nimirum post secundam visitationem quam ad eosdem Galatas instituit Paulus decursu 3ⁱ itineris Apostolici (cfr *Act* 18, 23)

- 12 V. infra, 19, 10.

Gallio morum suavitate et amabilitate appellationem " dulcis " sortitus, frater erat Senecae, philosophi. Illud vero notatu dignum videtur, propterea quod magnum afferat momentum in expendenda quaestione celeberrima, utrum Seneca s. Paulum ejusque doctrinam cognoverit. Inde nata est controversia ista, quod in Senecae scriptis haud pauca inveniantur quae cum epistolis Paulinis mirabiliter consonent. Videsis F r a n z d e C h a m p a g n y, *Les Césars*, t. 2, Liv. 4. ch. 2 ; *Sénèque s'est inspiré*

- 11 in hac civitate”. * Sedit autem ibi annum et sex menses, docens apud eos verbum Dei.

Paulus coram tribunali Gallionis.

- 12 * Gallione autem proconsole Achaiae, insurrexerunt uno animo
 13 Judaei in Paulum, et adduxerunt eum ad tribunal, * dicentes: “ Quia
 contra legem *nostram mosaicam* hic persuadet hominibus colere
 14 Deum; *causam nostram suscipe eumque puni.*” * Incipiente autem
 Paulo aperire os, dixit Gallio ad Judaeos: “ Si quidem esset ‘injuria
 aliqua’, aut facinus pessimum, o viri Judaei, ‘secundum rationem
 15 *officii mei*’ (j. gr.): ‘causam vestram audivissem’; * si vero, *ut ex*
vestra accusatione patet, quaestiones sunt de verbo, *de religiosa*
aliqua doctrina et de nominibus, *de nomine aliquo, an Jesus nomi-*
nandus sit Messias, et de lege vestra *mosaica*, — vos ipsi videritis,
vos ipsi hujusmodi controversias coram foro vestro examine (cfr
Introd., pp. 81 ss.): iudex ego horum nolo esse”.

Judaeis male cedit.

- 16 * Et, *quum Judaei respondere vellent, per ministros suos ‘abegit’*
 17 eos a tribunali. * Apprehendentes autem omnes *pagani adstantes*
 [v. *notam text.*] Sosthenem principem synagogae, *archisynagogum*,
praecipuum sane accusationis auctorem, percutiebant eum ante *ipsum*
 tribunal; et nihil eorum Gallioni curae erat.

6. Paulus Antiochiam redit, 18, 18-22.

Ephesi non diu haeret.

- 18 * Paulus vero, cum adhuc sustinuisset, *cum mansisset ibi* dies

de s. Paul et de ses prédications chrétiennes; et ib. in append. IV. *Passages semblables de Sénèque et de l'Écriture sainte*. De Rossi, *Bollettino di Archeologia crist.* 1867, p. 8; et *Civiltà cattolica*. ser. 6, t 10; p. 222.

Proconsole Achaiae. Romani universam Graeciam in duas provincias distribuerant, Macedoniam et Achaiam: haec autem complectebatur Graeciam proprie dictam et Peloponesum. Ea autem tempestate, Achaia erat provincia Senatus (non Caesaris) ideoque *Proconsules* eo mittebantur: mira ubique Lucae accuratio. Cf. p. 69 s; *R. B.*, 1913, pp. 50 s. — de Gallione rec. dicta p. 86.

- 13 Certe explicarunt quomodo *contra legem* ageret. Lucas, semper brevitatatis amans, hoc praetermittit et accusationem summam tantum refert, ut ex Gallionis responso (v. 15) colligitur: ex hoc enim responso apparet Judaeos magis determinate accusationem explicuisse
- 17 Hoc, secundum quorundam conjecturam, demonstrat Paulum multorum animos jam sibi lucratum fuisse; alii putant *Ethnicos* adstantes hanc occasionem arripuisse ut odium quo in Judaeos ferebantur, satarent. Ita Belser, Ramsay.

Utrum hic Sosthenes idem sit ac christianus de quo *I Cor* 1, 1, haud liquet.

- faciens, navigavit in Syriam, (et cum eo Priscilla, et Aquila) qui
 19 sibi totonderat in Cenchris caput : habebat enim votum. * Devenit-
 que Ephesum, et illos ibi reliquit. Ipse vero ingressus synagogam,
 20 disputabat cum Iudaeis. * Rogantibus autem eis ut ampliori tempore
 21 maneret, non consensit, * sed valefaciens, et dicens, Iterum revertar
 ad vos Deo volente, profectus est ab Epheso.
 22 * Et descendens Caesaream, ascendit, et salutavit Ecclesiam, et
 descendit Antiochiam.

19. 'disputabat' διελέξατο. — 21. Post verbum *dicens*, legitur in textu *Recepto* (cum D G H, syr. utr., arab., slav., s. Chrys.): *Oportet ut ego omnino proximum festum Hierosolymis celebrem*. Haec omittuntur in codd. Sin A B E, et verss. vulg., coptica, sahid., aethiopica, armeniaca. Prior [lectio illa commendatur eo quod facilius explicatur quare verba illa praetermissa fuerint (nempe, quia v. 22 non clare dicitur Paulum reipsa Hierosolymam ivisse), quam rationem reddatur ob quam adjecta fuerint. — 22. 'descendens' ἀναβὰς.

- 19 *Qui sibi totonderat...*, *κατεμένος*, ad Paulum potius quam ad Aquilam referendum est : quod significare vult nostra Vulgatae editio, cum verba *et cum eo...* Aquila inter parenthesim ponat. Idem tenent Ramsay, *St Paul*, p. 263 et Belser, *h. l.* — *Dies multos* : videntur omnino hi dies esse comprehendendi intra 18 menses de quibus v. 11 dicebatur, adeo ut Paulus nonnisi per 18 menses Corinthi adfuerit, et factum vv. 12 ss. narratum contigerit satis diu ante profectum Pauli. V. in sensum oppositum Prat, *R B.*, 1912, pp. 388. — Quae ulterius locum habuerunt Paulum inter et Corinthios, exponuntur infra, ad 19, 10. Cfr *Collat. Brug.*, t. 21, pp. 329 ss., 403 ss.

Votum non videtur hoc loco intelligendum esse votum *Nazaraeatus* (de quo consule Num 6, 1 s., Act 21, 23 s; Lc 1, 15), quum Apostolus capillos abscindere non potuisset, nisi postquam Hierosolymam pervenisset: coram Tabernaculo enim coma radebatur, et flammis sacrificii, quod Nazaraeus offerebat, comburebatur : Num 6, 18.

Ex Fl. Jos. *De bello Jud.*, 2, 15, 1 novimus tunc temporis apud Iudaeos exstitisse morem ut post magnum quoddam beneficiū a Deo acceptum, voverent in templo offerre sacrificium in gratiarum actionem, ac 30 diebus antea capillos deponere et a vino abstinere. Probabilius tale erat votum quod fecerat Paulus.

Cenchrae, portus Corinthi orientem versus, ad quem appellebant ex Asia advecti.

Nota. Silas deinceps in comitatu Pauli non comparet ; forte ablegatus fuit ad confirmandas Ecclesias Galatiae aliasque fundandas in Asia superiore. Anno 63 (64) Romam venerit, cum I Petri ad ecclesias Asiae detulerit (*I Pet* 5, 12 ; cf. *Comment. in Ep. catholicas*, 5^a ed., Brugis 1909, h. l.). Timotheus probabiliter magistrum suum comitatus fuerit, quamvis haud certū constet : certe cum eo erat in medio tertio itinere apostolico (*Act* 19, 22). De ecclesia Corinthi sermo infra recurrit 18, 27 s.; 19, 22; 20, 1-3; — de relationibus Paulum inter et Corinthios dicitur ad 19, 10.

- 19 *Ephesum* : nunc primum intrat civitatem illam, quam postmodum multa praedicatione excolet (namque mox eo rediens per tres annos in ea manebit : 19, 1 sq.) ; ubi devotissimos reperiet discipulos et amicos, simulque

- multos, fratribus valemus, navigavit in Syriam, (et cum eo Priscilla, et Aquila), 'postquam Paulus in Cenchris sibi totonderat' caput: 19 habebat enim votum [*v. not.*] * Devenitque Ephesum, et illos ibi reliquit. Ipse vero, dum ibi erat, ingressus synagogam, 'verba faciebat' cum 20 Judaeis. * Rogantibus autem eis ut ampliori tempore maneret, non 21 consensit, * sed valemus, et dicens [*v. not. text.*]: " Iterum revertar ad vos, Deo volente ", navi profectus est ab Epheso.

Per Caesaream et Jerusalem redit Antiochiam.

- 22 * Et 'cum descendisset in' Caesaream, ascendit Hierosolymam [*v. notam*] et salutavit ibi Ecclesiam, et descendit Antiochiam.

- acerrimos habebit adversarios (lege orationem Pauli ad sacerdotes Ephesinos Act 20, 17-38). — Existit epist. s. Pauli quae ad Ephesios vocatur, altis mysticae theologiae doctrinis referta, quam scripsit novem circiter annis postea, cum Romae in carcere erat. Haec autem epistola ut certum videtur non fuit scripta ad Ephesios; sed juxta alios epistola videtur esse circularis ad plures Asiae minoris ecclesias scripta, juxta alios esset illa epistola ad Laodicenses de qua Paulus loquitur in epist. ad Col 4, 16. Cfr Descy, Collat. Namur., 1910-11, pp. 337 ss; — Vosté, Comment. in epist. ad Ephesios, 1921, pp. 8 ss. Potius videtur fuisse epistola quaedam circularis ad omnes vel praecipuas ecclesias Asiae Minoris; et dubium est utrum inter illas etiam Ecclesia Ephesina computanda sit (cfr Jacquier, t. I, p. 290). — Postmodum, cum jam e vinculis Romanis liberatus fuisset, iterum, ut videtur, Ephesum visitavit; et inde proficiscens, Timotheum Ephesinae ecclesiae praefecit episcopum, eidemque duas scripsit Epistolas pro recta gregis gubernatione utilissimas. — Unde ad pleniorum relationum Paulum inter et Ephesios intelligentiam, tum oratio illa Act 20, tum ep. (ad Eph et) ad Tim utiliter conferentur. Cfr quoque ep. ad Angelum ecclesiae Ephesinae, in Apoc 2, 1 ss.
- 20 Non consensit: quare? cfr v. 22. Eadem navis multos Judaeos ad festum Paschatis Hierosolymam duxerit.
- 21 Revertar: idque fecit haud ita multo post, cap. 19, 1, in tertio itinere apostolico.
- 22 Ascendit, juxta multos: in Jerusalem. Etenim a/ ascendere adhibetur de proficiscentibus Hierosolymam, etiam tum quum nude positum sit, ut Jo 7, 8, 10; 12, 20; — b/ probabiliter genuina sunt verba quae v. 21 in textu Recepto leguntur (*v. notam text.*) ; — c/ praeterea, explicatio Blass aliorumque: Et descendens (e navi) Caesaream, ascendit et salutavit ecclesiam (Caesareae) et descendit Antiochiam, omnino rejicienda videtur; etenim ille sensus satis insulsus videtur: cum e nave descendit Caesaream, inutile erat addere cum a portu ad civitatem ascendisse; — d/ dein descendit nunquam usurpatur de itinere a civitate maritima (Caesarea) ad locum editiorem (Antiochiam). (Ita Ramsay, o. c., p. 265); — e/ demum, sicut Act 24, 22 descendere dicitur de itinere a Jerusalem in Caesaream, ita hic ascendere e converso intelligitur de itinere a Caesarea ad Jerusalem. (cf. etiam Belser, h. l. et H. Coppieters, o. c., p. 183 ss.) ; f/ tandem ratio excogitari nequit, quare Paulus tanta cum festinatione Ephesum relinquere debuisset (v. 20) ut

- 23 * Et facto ibi aliquanto tempore profectus est, perambulans ex ordine Galaticam regionem, et Phrygiam, confirmans omnes discipulos.
- 24 * Iudaeus autem quidam, Apollo nomine, Alexandrinus genere, 25 vir eloquens, devenit Ephesum, potens in scripturis. * Hic erat edoctus viam Domini: et fervens spiritu loquebatur, et docebat 26 diligenter ea, quae sunt Iesu, sciens tantum baptisma Iohannis. * Hic ergo coepit fiducialiter agere in synagoga. Quem cum audissent Priscilla et Aquila, assumpserunt eum, et diligentius exposuerunt 27 ei viam Domini. * Cum autem vellet ire Achaïam, exhortati fratres, scripserunt discipulis ut susciperent eum. Qui cum venisset, contulit 28 multum his, qui crediderant. * Vehementer enim Iudaeos revincebat publice, ostendens per Scripturas, esse Christum Iesum.

24. 'Apollo' Ἀπολλῶς. — 25. 'diligenter' ἀκριβῶς. — 26. 'fiducialiter agere' παρορσι-
άζεσθαι. — 'diligentius' ἀκριβέστερον. — 27. post 'crediderant' additur gr. διὰ τῆς
χρίσεως. — Miro modo completur haec brevis narratio textu cod. D (t. gr. vide apud
Vogels): Erant autem quidam Corinthii habitantes (ἐπιδημοῦντες) Ephesi et postquam
audierant eum, rogaverunt ut transiret cum iis in patriam suam. Ille autem postquam
consectierat, Ephesii scripserunt discipulis Corinthi ut reciperent hominem. Qui quum
pervenisset in Achaïam multum contulit ecclesiis.

iret Caesaream, longe ultra Antiochiam sitam, ad quam tamen Antiochiam deinde redire vellet; dum contra omnia bene intelligimus in hypothese itineris hierosolymitani: Paulus Urbem petierit, puta ut alicui voto satisfaceret (v. 18), ibi salutaverit ecclesiam κατ' ἐξοχὴν, deindeque Antiochiam, unde iter suum apostolicum incaeperat, redierit. Cf. tab. geogr. — Hoc iter Pauli hierosolymitanum in dubium vocat P r a t, *Rech. de science relig.*, 1914, p. 482. V. notanda ad 19, 1.

- 23 Aliquanto tempore: adhuc vere anni 53 profectus fuerit: cfr p. 96. Nuntios de ecclesiis Galatiae in urbe Antiochia receperit.

Galatica regio et Phrygia sunt duae regiones distinctae (cfr 16, 3); Galatica autem regio nequit intelligi de *Provincia romana* Galatiae, sed intelligitur Galatia proprie dicta seu Celtica (cfr *Introd.*, p. 72), ad illam significandam s. Lucas ex industria adhibuerit expressionem illam restrictam: regio Galatica; caeteroquin si provincia intelligeretur, non erat jam mentio facienda Phrygiae, siquidem haec erat pars provinciae Galatiae. — Unde sicut Paulus in 2° itinere visitaverat partem meridionalem provinciae Galatiae (cfr 15, 36 — 16, 1-5), ita nunc, relicta Galatia meridionali, visitat Galatiam proprie dictam seu septentrionalem, in qua caeteroquin ut videtur nonnisi transeunter et occasionaliter Evangelium praedicaverat (cfr 16, 6; Gal 4, 13). — Ab hac Galatia transit Paulus per Phrygiam — quam septentrionalem obvie intelligimus — itinerans versus Ephesum (cfr 19, 2). Vide chartam.

- 25 Ex omnibus simul collatis videtur de Apollone sic dici posse: Apollos iherat per Joannem Baptistam vel unum ex discipulis ejus edoctus (πατη χημένος forte notat instructionem ejus fuisse elementarem tantum viam Domini, id est non tantum Israël esse per Messiam redimendum (L è C a m u s) — hoc enim omnes Judaei nimis noverant quam ut debuerit Luc. id hic advertere, et cfr v. 25 — sed edoctus fuerat Jesum Nazarenum

D. TERTIUM ITER APOSTOLICUM PAULI, 18, 23-21, 17.

1. Ab Antiochia usque Ephesum, 18, 23-28.

Paulus Galatiam et Phrygiam perambulat.

- 23 * Et facta ibi aliquanto tempore, profectus est *ab Antiochia Syriae, per Siliciam*, perambulans ex ordine Galaticam regionem, *Galatiam septentrionalem* [v. *notam*], et Phrygiam, *in fide* confirmans omnes discipulos quos *anteriori tempore Christo lucrificerat*.

Interea Apollo praedicat Ephesi, et transit Corinthum.

- 24 * Judaeus autem quidam, 'Apollus' nomine, Alexandrinus genere,
25 *origine*, vir eloquens, devenit Ephesum, potens in *sacris* Scripturis. * Hic erat edoctus viam Domini [v. *not.*], et *cum esset* fervens spiritu, *zelosus animo*, loquebatur et docebat, *tam* 'accurate' *ac poterat*, ea quae sunt
26 Jesu, sciens tantum baptismum Joannis [v. *notam*]. * Hic ergo coepit 'intrepide loqui' *et docere* in synagoga. Quein cum audissent Priscilla et Aquila, assumpserunt eum, et 'accuratius' exposuerunt ei viam
27 Domini, *doctrinam christianam*. * Cum autem vellet ire Achaïam, exhortati sunt eum fratres *Ephesini ut eo iret*, et scripserunt discipulis ut *bene* susciperent eum. Qui cum venisset *Corinthum*, contulit multum,
28 'per gratiam *Dei*' his qui crediderant [v. *not. text.*]. * Vehementer enim Judaeos revincebat publice, ostendens per Scripturas esse Christum Jesum, *Jesum esse Messiam*.

esse Messiam Judaeis olim promissum, caeteraque doctrinae Joannis capita, ut puta necessitatem baptismi poenitentiae (cfr 19, 1-6). Plura adhuc ignorabat, in specie baptismum Christi ipsius et dogma ss. Trinitatis (19, 1 ss.), de persona Spiritus s. ejusque mirabili operatione in fidelibus, et signanter de Sacramento Confirmationis. Nihilominus, zelosus cum esset, per varia loca itinerans, ubique haec sibi nota docuerat (nota tempus imperf. *loquebatur et docebat*, et oppositionem cum v. 26). Adveniens autem Ephesum, etiam hic synagogam ingressus docet et posito Paulum non multum hic praedicasse (vv. 19 s.), et datis dotibus ipsius Apollonis, (v. 24), nihil mirum ipsum quosdam jam discipulos fecisse, iisque jam baptismum Joannis contulisse. — Aquila vero et Priscilla, re comperta, accuratius ipsum edocent, et satis cito in Achaïam, Corinthum proficiscitur. — Paulus postea quosdam ex illis ab Apollone conversis obvios habet (*Act* 19, 1, ss.). — De Apollone cf. *Act* 19, 1; *I Cor* 1, 12; 3, 4 ss., 22; 4, 6; 16, 12; *Tit* 3, 13.

- 26 *Priscilla* praepositur (Sin A B E, Vulg. etc.), ideo certe quod sancta illa matrona praecipuas partes in pleniore Apollonis institutione habuerit. Certe ei etiam sacramentum Baptismi contulerunt
27 Hic primum occurrit exemplum epistolarum commendatitiarum.
Quaestio utrum s. Paulus durante hoc trienno commorationis Ephesinae (*Act* 18, 23 - 19), ibidem in carcere fuerit merito solvitur in sensum negativum a C o p p i e t e r s in R.B., 1919, pp. 404 ss.

CAPUT XIX.

- 1 Factum est autem, cum Apollo esset Corinthi, ut Páulus peragratis
 2 superioribus partibus veniret Ephesum, et inveniret quosdam Dis-
 3 cipulos : * dixitque ad eos : Si Spiritum sanctum accepistis cre-
 4 dentes ? At illi dixerunt ad eum : Sed neque si Spiritus sanctus
 5 est, audivimus. * Ille vero ait : In quo ergo baptizati estis ? Qui
 6 dixerunt : In Ioannis baptismate. * Dixit autem Paulus : Ioannes
 7 baptizavit baptismo poenitentiae populum, dicens : In eum, qui
 venturus esset post ipsum, ut crederent, hoc est, in Iesum. * His
 auditis, baptizati sunt in nomine Domini Iesu. * Et cum imposuisset
 illis manus Paulus, venit Spiritus sanctus super eos, et loquebantur
 linguis, et prophetabant. * Erant autem omnes viri fere duodecim.

19, 1. Testes textus β v. I sic legunt (v. Vogel's): Paulo autem volente, secundum propriam voluntatem, ire Hierosolymam, dixit ei Spiritus ut reverteretur in Asiam. Peragratis autem superioribus partibus, venit Ephesum et inveniens quosdam discipulos dixit ... [v. comment.]. De hac lectione cfr Coppieters, o, c., pp. 183 ss. — 2. 'credentes' πιστεύσαντες. — 3. 'In quo' εἰς τί. — 'In J. baptismate' εἰς τὸ Ἰωάννου βάπτισμα. 4. Post voc. Joannes additur quidem μέν in EGH, syr. utr., copt., arab., slav., s. Chrys., etc.: si haec l. admittatur (Nestle eam non habet), istud μέν solitarium est; alterum membrum latet in verbis hoc est in Iesum; quasi scriptum fuisset: Joannes quidem baptizavit etc., Iesus vero est venturus ille Messias, in quem volebat Joannes ut crederent. — Certe huic μέν non respondet δέ in v. 5, sed illud ibi nihil est nisi particula continuantis narrationem. — 'populum, dicens' τῷ λαῷ λέγων. 5. Post 'His' additur gr. δέ. — 'in nomine' εἰς τὸ ὄνομα.

- 1 Hae partes (Galatia et Phrygia in specie, 18, 23) vocantur superiores (les parties montagneuses, Rose), quia altiores illis terris quae erant mari Aegeo proximiores. — Apollo, invitatus sane (cfr I Cor 15, 12), occasio fuit factionis cujusdam inter christianos corinthiacos sub ejus nomine exortae; et haec forte fuit ipsi ratio Corinthum relinquendi et Paulum Ephesi manentem adeundi (I Cor l. c.). Vide infra ad 19, 10. — Si genuinus esset textus β (v. not. text.), dici forte posset Paulum 18, 22 non ascendisse Hierosolymam, sed visitasse ecclesiam Caesareensem, ibique, monitum per prophetas de periculis ipsum Hierosolymam manentibus, non tetendisse Hierosolymam, sed Antiochiam; cogitat quidem adhuc de eundo Hierosolymam, ast monitus a Spiritu sancto ut eat in Asiam (regionem Ephesinam), transit per Galatiam et Phrygiam (18, 23; 19, 1), et venit Ephesum. Cfr Pratt, Rech. de sc. relig., 1914, p. 482.
- 2 Paulus obvie supponit eos jam baptizatos fuisse in Christum, et scire vult utrum sacramentum Confirmationis, quocum mirabilia Spiritus sancti charismata initio Ecclesiae plerumque erant conjuncta (cf. 2, 38; 8, 14, 15), jam acceperint. Videntur hi duodecim discipuli esse ex illis quos Apollos, nondum plene edoctus a Priscilla et Aquila, ad elementarem doctrinam quam de Jesu noverat ipse, edocuera. Videtur enim quod Lucas supra, 18, 24-26, ideo praecise retulerit Apollonem, scientem tantum baptismum Joannis, praedicasse Ephesi, ut quasi inter parentheses explicaret praesentiam horum 12 discipulorum qui in solo baptismate Joannis baptizati fuerant. Nec mirum hos 12 ultra haec elementa non progressisse: Apollos, accuratius edoctus, sat cito Ephesum reliquerit, et non multo postea Paulus eo advenerit.

2. Acta Ephesi, 19, 1-20, 1.

a. Ministerium Pauli, 19, 1-22.

Discipulos imperfecte edoctos instruit.

- 1 * Factum est autem [v. not. text.], cum Apollo, *Epheso relictus*, esset
Corinthe, ut Paulus, peragratis *Asiae minoris* superioribus partibus,
2 et inveniret *ibi* quosdam, *fere duodecim* (v. 7), discipulos; * dixitque
ad eos: "Si, *An Spiritum sanctum accepistis, 'postquam credidistis' in*
Christum?" At illi dixerunt ad eum: "Sed neque si Spiritus sanctus
3 est (*existit*) audivimus"! * Ille vero ait: "In quid" [v. *notam*] ergo
4 baptizati estis"? Qui dixerunt: "In Joannis 'baptisma' ". * Dixit
autem Paulus: "Joannes, [v. not text.] baptizavit baptismo poeniten-
tiae, *baptismo qui excitabat et significabat poenitentiam*, 'populo'
5 *cujus ipse praecursor erat*, hoc est, *ut crederent in Jesum*." * His
6 *essent discipuli Domini Jesu*. * Et cum imposuisset illis manus —
sacramentum confirmationis — Paulus, venit Spiritus sanctus super
7 eos, et loquebantur linguis, et prophetabant. * Erant autem omnes
viri fere duodecim.

- 3 Quid significet *baptizari eis* cum accus., explicavimus cap. 8, 16.

Ex eo quod sanctus Paulus adhibeat vocem *ergo* (quae conclus-
dantis est), merito colligimus Baptismi sacramentum id temporis collatum
fuisse cum *expressa mentione Spiritus sancti*, non autem in solo nomine
Christi. Vult enim dicere: In quid ergo baptizati estis, si non estis bap-
tizati in nomen (Patris et Filii et) Spiritus s. ? Cf. *Mt* 28, 19.

In Joannis baptisma: expressio satis inconcinna, quae explicatur per
aliquam quasi attractionem; quaesito: *in quid baptizati estis*, respondent:
in baptisma Joannis. Sensus sit: *baptismate* Joannis, — vel: *in Joannem*
baptizati sumus.

- 5 Verba sunt Lucae, non vero Pauli; quamobrem audiendi non sunt
veteres Protestantes (Beza, Calvin., Wolf, etc.), qui contenderunt
viros istos a discipulis Joannis baptizatos fuisse *in nomen Domini Jesu*.
Hanc autem interpretationem plane gratuitam, imo coactam et ridiculam
— cur enim viri isti v. 3 non respondissent se *in nomen Jesu* baptizatos
esse? — cur nil de Spiritu sancto audierunt? — excogitaverunt isti hae-
retici, ut baptismum Joannis a Christi Baptismo diversum non fuisse com-
probarent (de utriusque baptismi differentia cf. *Comm. in Ev. s. Matth.*,
4^a ed.), et inde concluderent in Baptismo aliisque novae Legis Sacramen-
tis nullam inesse sanctificandi efficaciam; ideoque gratiam sacramenta-
lem non conferri iis omnibus qui ea absque obice accipiant; verum Sacra-
menta nihil aliud esse quam signa quaedam exteriora iustitiae per fidem
jam acceptae: quae nempe fides, aiunt, sola hominem coram Deo iusti-
ficat. Errorem illum anathematizavit *Conc. Trid.*, sess. 7, *De Bapt.* can. 1;
et ead. sess. *De Sacr. in gen.* can. 6 et 8.

- 6 Acceperunt sacramentum Confirmationis. Cf. 2, 4, 13, 38; 8, 17; 10, 47.

- 8 * Introgressus autem synagoga, cum fiducia loquebatur per tres menses, disputans, et suadens de regno Dei.
- 9 * Cum autem quidam indurarentur, et non crederent, maledicentes viam Domini coram multitudine, discedens ab eis, segregavit discipulos, quotidie disputans in schola tyranni cuiusdam. * Hoc autem factum est per biennium, ita ut omnes, qui habitabant in Asia, audirent verbum Domini, Iudaei atque Gentiles.

8. 'cum fiducia loquebatur' ἐπαρρησιάζετο. — 'disputans' διαλεγόμενος. — 'de regno Dei' τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ. — 9. 'maledicentes' κακολογοῦντες. — Domini' deest gr. — 'discedens' ἀποστὰς. — 'disputans' διαλεγόμενος. — post 'Tyranni' textus β addit Paulum docuisse ab hora 5^a usque ad 10^m (sc. ab hora nostra 11^a usque ad 4^m pomer.). Tyrannus ergo scholam suam Paulo permisit pro certis horis, quando np. auditorium ejus erat liberum, angl. *after business hours* (Ramsay, *St Paul* p. 271).

- 9 Iste Tyrannus erat forte *rhetor ethnicus*, qui, ut solebant rhetores et philosophi, aedes quasdam magnas habebat in quibus publice docebat. Ante et post sacrum suum ministerium Paulus manuales artes exercebat, ita ut laboraverit die et nocte (ante ortum solis). Cf. 20, 34; *I Cor* 4, 12; *I Thes* 2, 9.

De vita Pauli in Epheso cf. 20, 18 ss.; *I Cor* 4, 11-13; 15, 30-32; cfr quoque notata ad *Act* 18, 19.

- 10 *Biennium*. Si addamus tres menses, de quibus v. 8, et tempus de quo v. 22, habemus circiter tres annos, qui memorantur 20, 31. In hoc triennio (54-57) reponenda sunt ea quae tum ex paucis vv. *Act.*, tum potissimum ex epistolis quas scripsit *ad Cor.*, desumi possunt circa relationes Paulum inter et Corinthios. Cfr *Collat. Brug.*, t. 21, pp. 329 ss., 403 ss. Nimirum a/ cogitans de itinere instituendo, directa via maris, Epheso Corinthum, indeque in Macedoniam, et iterum Corinthum (cfr *I Cor* 16, 5), interea scribit ad eos *epistolam*, — I hodie deperditam, — in qua inter alia forte, monuerat Corinthios de vitandis fratribus peccatoribus, et probabiliter dixerat de collecta facienda pro pauperibus christianis in Jerusalem (*I Cor* 5, 9; 16, 1); — b/ ipsi Corinthii scripta epistola Paulo respondent, varia ei proponentes dubia et quaestiones ordinis tum doctrinalis tum practici (*I Cor* 7, 1, 25; 8, 1; 12, 1; 16, 1, 12); sed et per nuntios orales, per Apollonem qui Corintho Ephesum redierat (*I Cor* 16, 4, 12), ab iis qui sunt Chloes (1, 11), a Stephano, Fortunato et Achaico, epistolae Corinthiorum latoribus (16, 15 ss.), et ab aliis forte adhuc, plura audierit Paulus, potissimum de gravibus dissensionibus et factionibus inter Christianos Corinthi exortas: una enim erat factio quae nomine Pauli gloriabatur, alia quae nomine Apollo, alia — et haec maxime periculosa, utpote Judaizantium, quae, quamvis immerito, de facto tamen nomine Petri gloriabatur (*I Cor* 3); — c/ quare Paulus qui jam miserat Timotheum cum Erasto ut per Macedoniam Corinthum tenderet (*Act* 19, 22), in eundem finem circa Pascha scribit *epistolam* — II, quae in bibliis nostris est *Ia ad Cor.*, ut scilicet varios abusus et potissimum scissiones illas tolleret et dubiis propositis responderet; interea ipse Ephesi manebit, volens post Pentecosten (*I Cor* 16, 8) per Macedoniam ire in Achaia et Corinthum, indeque cum eleemosynis collectis itinerare Jerosolymam (*Act* 19, 21);

Docet in synagoga per 3 menses.

- 8 * Introgressus autem synagoga, 'libere et intrepide praedicabat' per tres menses, 'disserens' et suadens 'ea quae ad regnum' Dei spectabant.

Docet in domo Tyranni per 2 annos.

- 9 * Cum autem quidam indurarentur, et non crederent, imò 'obtrecentes' viam [Domini], *religionem christianam* coram multitudine, Paulus 'digressus' ab eis, segregavit discipulos *ab iis*, quotidie
 10 'disserens' in schola Tyranni [*v. not. text.*] cujusdam. * Hoc autem factum est per biennium, ita ut omnes, *multi* qui habitabant in *regione Asiae et Ephesum confluere solebant*, audirent verbum Domini, Judaei atque Gentiles.

— d/ ast tum Timotheus tum epistola Pauli successum non habent; et ideo Paulus ipse, mutato consilio, directa via maris tendit Corinthum (cfr *II Cor* 12, 14.; 13, 1, 2; 12, 21 s.) volens exinde proficisci in Macedoniam indeque secunda vice visitare Corinthum, et ulterius Ierosolymam; sed et haec visitatio Pauli infaustum habuit successum, et potissimum quidem experitur Paulus machinationes contra se, imo ab uno ex adversariis suis gravem accipit injuriam (*II Cor* 2, 5 ss.; 7, 12); — e/ quare sine ulteriori mora discedit a Corintho et loco secundae visitationis promissae, scribit illis quamdam *epistolam* III, et ipsam hodie deperditam (*II Cor.*, 1, 23 - 2, 3): in hac epistola aleam omnem jactit, ad plenam obedientiam revocans Corinthios et reparationem pro offensa accepta exigens; hanc epistolam Titus defert, mandato accepto ut quam citius per Macedoniam et Asiam redeat Troadem, ubi Paulus eum obvium habebit; epistola haec et Titus optimum successum referunt, quamvis utique infausta quaedam adhuc apud Corinthios permaneant; — f/ Paulus interea remanserat Ephesi, anxietate plenus seipsum "*in Asiam*" (*Act* 19, 22) retinuerat, indeque proficiscitur Troadem (*II Cor* 2, 12), ibique Tito non invento, trajecto mari venit in Macedoniam *Act* 20, 2 (Philippos ?), ubi tandem Titum invenit et nuntios tum laetos tum infaustos circa ecclesiam corinthiacam accipit; quae fuerunt Paulo motivum scribendi *epistolam* IV, quae in bibliis nostris est *II^a ad Cor.*; — g/ tandem cum perambulasset regiones illas Macedoniae, et ut videtur Evangelium detulisset usque in Illyriam (cfr *Act* 20, 2; *Rom* 15, 19), pergit ad Graeciam, np. Corinthum, *Act* 20, 3, ubi manet per tres menses et per Macedoniam revertitur, *Act* 20, 3. — De hac qu. cfr Descy, *Collat. Namurcenses* 1909-10, pp. 209 ss.; — Tobac, *La vie diocésaine*, t. 3, pp. 24 ss., 34 ss.; — C. Toussaint, *Epîtres de s. Paul*, t. 1, pp. 430 ss.; Le Camus, *L'œuvre des Apôtres*, t. 3, pp. 210 ss.; — in alium sensum: Pr at, *Théologie de saint Paul*, t. 1, pp. 195 ss.; Jacquier, *Histoire des livres du Nouveau Testament*, t. 1, pp. 139 ss.

Huic eidem triennio commorationis Ephesinae jure ut videtur tribuitur scriptio *ep. ad Gal*, quam proinde etiam hic legisse juvabit, ut Apostoli cogitationes et sollicitudines, quaestiones et doctrinae quibus eo tempore intentus erat, cognoscantur. Cfr Lagrange, *Epître aux Galates*, pp. XXVII s. — Rec. dicta ad 18, 11.

Multi Asiani Ephesum confluebant, tum ob mercaturam, tum ob cultum

- 11 * Virtutesque non quaslibet faciebat Deus per manum Pauli :
 12 * ita ut etiam super languidos deferrentur a corpore eius sudaria
 et semicinctia, et recedebant ab eis languores, et spiritus nequam
 egrediebantur.
 13 * Tentaverunt autem quidam et de circumeuntibus Iudaeis exor-
 cistis, invocare super eos, qui habebant spiritus malos, nomen
 Domini Iesu, dicentes : Adiuro vos per Iesum, quem Paulus prae-
 14 dicat. * Erant autem quidam Iudaei Scevae principes sacerdotum
 15 septem filii, qui hoc faciebant. * Respondens autem spiritus nequam
 16 dixit eis : Iesum novi, et Paulum scio : vos autem qui estis ? * Et
 insiliens in eos homo, in quo erat daemonium pessimum, et domina-
 tus amborum, invaluit contra eos, ita ut nudi, et vulnerati effugerent
 de domo illa.
 17 * Hoc autem notum factum est omnibus Iudaeis, atque Gentilibus,
 qui habitabant Ephesi : et cecidit timor super omnes illos, et
 18 magnificabatur nomen Domini Iesu. * Multique credentium venie-
 19 bant confitentes, et annunciantes actus suos. * Multi autem ex eis,

14. 'Iudaei' gr. legitur sine art.; — item 'principis sacerdotum.' — 16. 'daemonium pessi-
 mum' τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν. — 'Amborum' (in textu recepto, loco ἀμφοτέρων
 amborum, habetur αὐτῶν eorum, cum cod. G H et verss. Sahid., copt., syr.; verum
 l. Vulgatae, quae reperitur in codd. ABD et in vers. armen. etc., omnino praeferenda
 est: nam facile suspicamur ἀμφοτέρων mutatum fuisse in αὐτῶν, quum in antece-
 dentibus nulla fieret mentio de duobus). — 'invaluit' ἰσχυρεν.

magnae Dianae, cf. v. 27. Sic Ephesus facta est ecclesia quasi *metropo-
 litana*, circum quam et per quam multae paulatim conditae fuerunt, partim
 sane a Paulo ipso, aliae ecclesiae Asiae-Minoris, eaeque florentissimae
 (ad plures ex istis verba facit s. Joannes initio Apocalypseos). Jam *I Cor*
 16, 19 scribit Paulus : "Salutant vos Ecclesiae Asiae"

- 12 *Sudarium*, seu linteum quo sudorem faciei detergebant. *Semicinctium*
 (fl. voorschoot, germ. Arbeitsschurz; angl. apron) tegumentum quo opi-
 fices anteriores corporis partes cingunt. Revera Paulus Ephesi, pro more
 suo, laborabat manibus (20, 34) ut nemini oneri esset. Unde non videntur
 fuisse *sudaria* et *semicinctia* fidelium, sed ipsius Pauli; multo minus
 fuerunt *sandalia* Pauli (Nestle, *Expository Times*, 1902, p. 282; cfr
RB, 1902, pp. 465 s.); — forte tamen fuerint *cingula* Pauli.

Praesens locus sicut *Mt* 9, 20 ss., imprimis valet ad defendendum cul-
 tum ss. Reliquiarum: videsis *Comm. in s. Matth.*, 4^a ed. Cf. etiam *Conc.*
Trid., sess. 25.

- 13 De *Judaeis exorcistis* mentio fit ap. *Mt* 12, 27: cf. *Comment.*, h. l.
 Illi *exorcistae* arti magiae dediti vel meri impostores *circuibant* quaestus
 causa ab uno loco ad alium. Cf. etiam *Eph* 6, 12.
 14 *Princeps sacerdotum* intelligitur certe unus de genere pontificali, unus
 ex praefectis 24 ordinum in quos sacerdotes divisi erant. Cf. 4, 6; 5, 24,
 et p. 74.
 18 Hoc v. demonstrari nequit existentia et necessitas Confessionis Sacra-
 mentalis: etenim utrum fuerit confessio publica vel privata seu secreta,
 sacramentalis vel extrasacramentalis, haud liquet; quare nec Concilium
Trid., nec Catechismus Romanus illum locum, hac in re, adhibuerunt.

Miraculis doctrinam confirmat.

- 11 * Virtutesque non quaslibet, *miracula vere stupenda* faciebat Deus
 12 per manum Pauli, * ita ut etiam super languidos *absentes* deferrentur
 a corpore ejus sudaria et semicinctia *Pauli*, et *per horum vestimento-*
rum virtutem recedebant ab eis languores, et spiritus nequam, *diaboli*
 egrediebantur.

Castigatio exorcistarum Judaeorum.

- 13 * Tentaverunt autem quidam *etiam* de circumeuntibus Judaeis exor-
 cistis, invocare super eos qui habebant spiritus malos, nomen Domini
 Jesu, dicentes: " Adjuro vos per Jesum, quem Paulus praedicat ". —
 14 * Erant autem quidam 'alicujus' Judaei, *nomine* Scevae, 'alicujus' princi-
 15 pis sacerdotum, filii septem qui hoc faciebant. — * *Et sic quidem quadam*
die faciebant duo (v. 16) *ex illis*; respondens autem spiritus nequam
 dixit eis: " Jesum novi, et Paulum scio, *eisque obediendum esse fateor*;
 16 vos autem qui estis, *ut aliquid contra me valeatis* " ? * Et insiliens in
 eos homo, in quo erat 'spiritus malus' et dominatus amborum [v. not.
text.] *tantam* 'vim adhibuit' contra eos, ita ut nudi, *detractis et laceratis*
vestibus, et vulnerati effugerent de domo illa.

Multi a magia discedunt.

- 17 * Hoc autem notum factum est omnibus Judaeis atque Gentilibus,
 qui habitabant Ephesi, et cecidit timor super omnes illos, et magnifi-
 cabatur nomen Domini Jesu, *cujus imperium daemon fuerat professus*,
 18 *et cujus nominis profanatores ita puniti fuerant*. * Multique creden-
 19 tium veniebant confitentes et annunciantes actus suos malos. * Multi

— De facto hunc v. intelligunt alii (Lorinus, Andreas Vega, Estius, Beelen etc.) de Judaeis et Gentilibus (v. 17), qui per responsum daemonis ad filios Scevae (v. 15) persuasi, fidem christianam nuper amplexi fuerant, et jam baptizari cupiebant, quique nunc ex ardenti animi pietate ac fervore peccatorum suorum publicam confessionem sponte faciebant, et Baptismum jam suscepturi erant (simile quoddam legimus Mt 3, 6, de Judaeis ad baptismum Joannis venientibus). In hac sententia patet non agi de Sacramento Confessionis, — Alii vero (Cornely, Ceulemans, Belser) intelligunt *fideles* antea praedicatione Pauli conversos et jam baptizatos, maxime quia vox " credentes " christianos designare solet. Sed a/ huic argumento opponi possunt Act 11, 21; 18. 8 ubi " credentes " de nondum baptizatis certe intelliguntur; — praeterea b/ etiam in hac sententia de confessione peccatorum post Baptisma commissorum agi non videtur; etenim peccata quae confitebantur sane intelligenda sunt peccata ante Baptismum commissa; nam difficile esset admittere, inter novellos christianos bene multos fuisse qui post conversionem nescio quot peccata et in specie artes exercuissent diabolicas (v. 19); — tandem c/ si vv. 18 s. de jam baptizatis intelliguntur, undenam, quaeso, oriretur illud incrementum numeri fidelium, quod per modum epiphonematis indicatur v. 20? — Alii tandem, et merito, aestimant voc. *πολλοί* fuisse terminum technicum ad designandum, non pecca-

- qui fuerant curiosa sectati, contulerunt libros, et combusserunt coram omnibus : et computatis pretiis illorum, invenerunt pecuniam
 20 denariorum quinquaginta millium. * Ita fortiter crescebat verbum Dei, et confirmabatur.
- 21 * His autem expletis, proposuit Paulus in Spiritu, transita Macedonia et Achaia ire Ierosolymam, dicens : quoniam postquam
 22 fuero ibi, oportet me et Romam videre. * Mittens autem in Macedoniam duos ex ministrantibus sibi, Timotheum, et Erastum, ipse remansit ad tempus in Asia.
- 23 * Facta est autem illo tempore turbatio non minima de via Domini.
 24 * Demetrius enim quidam nomine, argentarius, faciens aedes argenteas Dianae, praestabat artificibus non modicum quaestum : * quos
 25 convocans, et eos, qui huiusmodi erant opifices, dixit : Viri, scitis quia de hoc artificio est nobis acquisitio : * et videtis, et auditis

19. 'Multi autem ex iis ... qui fuerant curiosa sectati' *ἱκανοὶ δὲ τῶν τὰ περιεργα προξάντων*. — 'denariorum' gr. deest, et mente supplenda est vox *δραχμῶν*. — 20. 'confirmabatur' *ἰσχυεν*. — Alia l. quam tenent Tisch. et Nestle legit : *οὕτως κατὰ κράτος τοῦ Κυρίου ὁ λόγος ἠδξανε* : ita, secundum virtutem Domini, quae se manifestabat in Paulo v. 11.—22. 'in Asia' *εἰς τὴν Ἀσίαν*. — 23. 'turbatio' *τάραχος*. — 'de via' *περὶ τῆς ὁδοῦ*. — 24. 'argentarius' *ἀργυροκόπος*. — 'artificibus' *τεχνίταις*. — 25. 'qui huiusmodi erant' *τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα*. — 'artificio' *ἐργασίας*. — 'acquisitio' *ἡ εὐπορία*.

ta, sed *praxes magicas*. Cfr *Ned. Kath. Stem.*, 1910, pp. 80 s.

- 19 *Drachma* varie aestimatur: secundum multos 70 centesimis nostrae monetae, alii pluris vel minoris, ut diximus in *Comm. in Ev. s. Matth.*, 4^a ed. (circ. 42,000 fr.). Advertit Blasius : " qui summam in majus auctam esse dictitant, velim nos edoceant (scire enim videntur) de pretiis librorum magicorum quae tum fuerint ". Ita artes magicae Ephesi invaluerant, ut quaevis amuleta, quibus magicae formulae erant inscriptae, *Ἐφέσια γράμματα* communiter appellarentur.
- 20 Scopus a Paulo, Ephesum redeunte, intentus expletus erat. Non tantum ecclesia Ephesina mirabiliter increvit, verum ope praesertim coadjutorum Timothei, Erasti, Titi aliorumque, ecclesiae Colossae, Laodiceae, Hierapolis, Smyrnae, Pergami, Thyatirae, Sardis, Philadelphiae fundatae sunt.
- 21 De hoc itinere quod Paulus sibi proponebat, recale dicta ad 19, 10, sub c/.
- Oportet*, indicat ardens ejus desiderium (*Rom* 1, 9-15); imo verò forsitan majus quid significatur np. ipsum interiore Spiritus sancti motu ad hoc impelli et quasi cogi, ut *Romam* eat, utque christianis ibi jam existentibus (a Petro conversis secundum quorundam opinionem, incertam tamen ut dixi supra 12, 17) eloquentiae suae atque animi ardentissimi operam conferat. Romam tamen non tam cito vidit quam sperabat, sed nonnisi post 4 annos (a. 61), quorum duos in carcere Caesareae transegit; atque in Urbem advenit, non ut viator liber, sed vinculis onustus manuque militari adductus.
- 22 *Duos illos misit* ante se, tum ut adventum suum praepararent, quum praesertim ut ordinarent et recte disponerent quae ad eleemosynas, pro pauperibus Hierosolymae christianis colligendas, spectarent. Recole dicta

autem ex eis, 'qui magicas artes exercuerant' contulerunt libros *suos magicos* et combusserunt *eos* coram omnibus; et computatis pretiis illorum, invenerunt pecuniam [denariorum] *drachmarum* quinquaginta millium. * Ita fortiter crescebat, *quoad numerum credentium*, verbum Dei, et *mirabili modo* 'vim suam exserebat' [v. *notam text.*].

Paulus cupit ire Hierosolymam et Romam.

- 21 * His autem expletis, *post duos illos annos* (v. 10) *et tres menses* (v. 8) *Ephesi transactos*, proposuit Paulus in spiritu, *mente sibi proposuit*, transita Macedonia et Achaia, ire Hierosolymam, *cum elemosynis in variis gentilium ecclesiis collectis* (v. 22), dicens: "Quoniam postquam fuero ibi, oportet me *etiam* Romam videre."
- 22 * Mittens autem in Macedoniam duos ex ministrantibus sibi, Timotheum et Erastum, ipse remansit ad tempus 'in Asiam' [v. *not.*].

b. Tumultus Demetrii, 19, 23-20, 1.

Occasio tumultus.

- 23 * Facta est autem illo tempore 'tumultuatio' non minima 'causa viae'
- 24 Domini, *causa praedicatae doctrinae christianae*. * Demetrius enim quidam nomine, argentarius (*gr. ad litt.: faber argenti*) faciens aedes [v. *notam*] argenteas Dianae, praestabat 'operum magistris' non
- 25 modicum quaestum; * quos convocans, et *simul* eos qui 'circa illas aedes' erant opifices, dixit *eis*: "Viri, scitis quia de hoc 'opificio' est
- 26 nobis 'opulentia'; * et videtis et auditis quia non solum Ephesi, sed

ad 19, 10.

Erastus probabiliter ille erat de quo *II Tim* 4, 20, sed diversus ut videtur ab arcario Corinthi de quo *Rom* 16, 23.

In *Asiam*: accusativus ille difficile explicatur * Winer dicit *pro Asia*, ut ibi laborare pergeret; Beelen autem videt motum in verbo *ἐπέσχεν cohuiuit* sc. gressum in *Asiam*, ergo *remansit* Ephesi.: bene explicatur juxta dicta supra, ad 19, 10, sub *f*/: ardens desiderabat ire Corinthum, sed seipsum retinet in *Asiam*. — De *Asia* cfr p. 69.

- 23 *Tumultus* ille cum eo qui Philippis accidit (16, 16 ss.) multum similitudinis habet, quatenus ab Ethnicis, non, ut fere ubique, a Judaeis, neque ex causa quadam religiosa (ex *fanatismo*), sed propter rem mundanam et pecuniariam, excitatus fuit, quia nempe timebat Demetrius argentarius ne per, Evangelii praedicationem quaestus sibi minueretur (23-34).
- 24 *Aedes argenteas*, *ναοὺς* intelliguntur, non certe nummi, quibus impressa erat figura templi Dianae (*nunimi* non sunt *aedes*), sed parva templa (gall. *des niches*) portatilia, ex terra, marmore vel etiam *argento* Dianae Ephesinae affabre facta, quibus parvula Dianae imago inclusa fuisse videtur. Notum est, templum illud Ephesinum inter septem orbis mirabilia numeratum fuisse. In intimis autem templi penetralibus custodiebatur Dianae statua, quam caelitus delapsam credebant (v. 35); hanc singulari religione colebant Graeci, etiam remotissimi. Exteri illi, Ephesum adventantes, thecas istas argenteas, venerationis causa emebant et tanquam donaria templi muris appendebant, vel tanquam sacra pignora secum asportabant: magnus inde Demetrio quaestus.

- 26 *Non sunt dii* etc.: ut diximus supra ad 17, 29, populus indoctus ipsas

- quia non solum Ephesi, sed pene totius Asiae, Paulus hic suadens avertit multam turbam, dicens : Quoniam non sunt dii, qui manibus
 27 fiunt. * Non solum autem haec periclitabitur nobis pars in redar-
 gutionem venire, sed et magnae Dianae templum in nihilum reputabi-
 tur, sed et destrui incipiet maiestas eius, quam tota Asia, et orbis
 colit.
- 28 * His auditis, repleti sunt ira, et exclamaverunt dicentes : Magna
 29 Diana Ephesiorum. * Et impleta est civitas confusione, et impetum
 fecerunt uno animo in theatrum, raptο Gaio, et Aristarcho Mace-
 30 donibus, comitibus Pauli. * Paulo autem volente intrare in populum,
 31 non permiserunt discipuli. * Quidam autem et de Asiae principibus,
 qui erant amici eius, miserunt ad eum rogantes ne se daret in
 32 theatrum : * alii autem aliud clamabant. Erat enim Ecclesia con-
 33 fusa : et plures nesciebant qua ex causa convenissent. * De turba
 autem detraxerunt Alexandrum, propellentibus eum Iudaeis. Alexan-
 der autem manu silentio postulato, volebat reddere rationem populo.
- 34 * Quem ut cognoverunt Iudaeum esse, vox facta una est omnium,
 quasi per horas duas clamantium : Magna Diana Ephesiorum.
- 25 * Et cum sedasset scriba turbas, dixit : Viri Ephesii, quis enim
 est hominum, qui nesciat Ephesiorum civitatem cultricem esse mag-
 36 nae Dianae, Iovisque prolis ? * Cum ergo his contradici non possit,

26. 'hic' οὗτος. — 28. 'Magna' etc.: μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφ., gall. *elle est grande la Diane d'Ephèse*: Cod. D habet μεγάλη Ἄρτεμις, formula precatoria communis, in inscriptionibus servata. — 29. 'uno animo' ὁμοθυμαδόν. — 'comitibus' συνεκδήμους. — 32. 'Erat ... Ecclesia confusa' ἦν ... ἡ ἐκκλησία συγκεχυμένη. — 'plures' οἱ πλείους. — 35. 'Jovis prolis' τοῦ διοπετοῦς (ζεὺς, γέντω), supple ἀγάλματος. — (Auctor Vulgatae legerit διοπαιδός).

(26) imagines deos esse, vel saltem numine plenas, credebat.

- 27 Diana illa non erat soror Apollinis, sed multimammia quaedam. Cf. Intr. in ep. ad Eph. § 1. — Ergo Demetrius iste suam pecuniae cupiditatem specie religionis tegit, sicut Philippensis vir causam politicam afferebat (16, 21). — De Asia, cfr p. 69.
- 29 *Theatrum* erat amplum valde. Graeci solebant theatris uti vice curiarum, in iisque et consultare et causas agere.
- Gaius* vel *Caius* utpote *Macedo* non idem est ac Gaius Derbensis de quo 20, 4; idem diversus est a Gaio Corinthiaco de quo Rom 16, 23; I Cor 1, 14; nisi forte Ramsy (*St Paul*, p. 280) iure suspicetur veram l. esse Μακέδωνα in sing. — *Aristarchus* autem idem est de quo iterum 20, 4 et qui postea cum Paulo in carcerem conjectus est, 26, 2, idem de quo Col 4, 10; *Philm* 24: erat ex Thessalonica, civitate principe Macedoniae.
- 31 *Asiae principes* Ἀσυχχοι erant decem viri, qui in Provincia Asiae regi-
 mini politico-religioso pro publicis ludis sacrisque ceremoniis, in hono-
 rem "Romae et Imperatoris" celebrandis, praeficiebantur : viri ex opu-
 lentioribus totius regionis eligebantur ad hoc munus. Proconsul videtur
 ex decem Asiarchis unum elegisse qui aliis praesideret. Quum inter eos
 Paulus amicos haberet, concludere licet magnam, etiam inter primores

pene totius *regionis Asiae*, Paulus 'iste', suadens *verbis suis persuasibilibus*, avertit a cultu *deorum* multam turbam dicens: "Quoniam non sunt dii qui manibus fiunt". * Non solum autem haec periclitabitur nobis pars in redargutionem venire, *non solum periculum es] nec hoc opificium nostrum in contemptum veniat*, sed etiam inagnae Dianae templum in nihilum reputabitur, sed imò etiam destrui incipiet, *in eo est destruat*ur majestas ejus *Dianae*, quam tota Asia et orbis colit".

Tumultus.

28 * His auditis, repleti sunt ira, et exclamaverunt dicentes: " Magna
29 est [v. not. text.] Diana Ephesiorum! " * Et impleta est civitas confusione, et impetum fecerunt — *turba tumultuosa* — 'omnes simul' in theatrum, rapti Gaio et Aristarcho Macedonibus, 'peregrinationis-comitibus' Pauli. — * Paulo autem volente intrare in populum, *illud ei*
30 non permiserunt discipuli; * quidam autem et de Asiae-principibus [v. notam] qui erant amici ejus, miserunt ad eum rogantes ne se daret
31 in theatrum. — * Interea autem in *theatro* alii aliud clamabant. Erat enim 'coetus turbatus'; et 'plerique' nesciebant qua ex causa convenissent. * De turba autem detraxerunt Alexandrum, propellentibus eum
32 Judaeis. Alexander autem, manu silentio postulato, volebat reddere rationem populo. * Quem ut cognoverunt Judaeum esse, *adeoque cultui*
33 *Dianae infensum*, vox facta una est omnium, quasi per horas duas clamantium: " Magna est Diana Ephesiorum " !

Scriba civitatis tumultum sedat.

35 * Et cum sedasset Scriba, *archivarius civitatis*, turbas, dixit: " Viri Ephesii, *non oportet tamdiu clamare magnam esse Dianam*: quis enim est hominum, qui nesciat Ephesiorum civitatem cultricem esse
36 magnae Dianae, 'et *statuae* a Jove, *de caelo* delapsae' ? " * Cum ergo

et magnates, vim et auctoritatem ab Apostolo jam acquisitam fuisse. Nondum tamen erant christiani.

33 Utrum *Alexander* ille fuerit christianus necne, dici nequit in tanta narrationis brevitate et textus incertitudine (cfr Rose); nec magis constat quid voluerit apologia sua, aut quare detractus ac propulsus fuerit. Mens ipsi probabiliter erat *Judaeos* a culpa liberare, per hoc quod ostenderet nihil ipsis commune esse cum Pauli doctrinis; statim enim ac loqui incipit noverunt eum esse Judaeum; unde colligimus ipsum illud dixisse.

35 *Scriba*: gr. cum art. ὁ γραμματεὺς *de stadsschrijver*: sunt qui putent ex antiquis inscriptionibus colligi posse, ea aetate ita vocatum fuisse primum magistratum Ephesinae civitatis, cujus nomine edicta et leges signabantur. Patet in hac sententia miro modo comprobari s. Lucae historicitatem.

Sicut Palladium Trojae et Romae ut caelo delapsum habebatur, ita et statua (cfr v. 24) Dianae. Erat autem imago ista Ephesina e ligno nigro, superne quidem multis mammis, infra vero animalium figuris contexta.

- 37 oportet vos sedatos esse, et nihil temere agere. * Adduxistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque blasphemantes deam vestram.
 38 * Quòd si Demetrius, et qui cum eo sunt artifices, habent adversus aliquem causam, conventus forenses aguntur, et proconsules sunt,
 39 accusent invicem. * Si quid autem alterius rei quaeritis : in legitima
 40 Ecclesia poterit absolvi. * Nam et periclitamur argui seditionis hodiernae : cum nullus obnoxius sit (de quo possimus reddere rationem) concursus istius. Et cum haec dixisset, dimisit Ecclesiam.

CAPUT XX.

- 1 Postquam autem cessavit tumultus, vocatis Paulus discipulis, et exhortatus eos, valedixit, et profectus est ut iret in Macedoniam.
 2 * Cum autem perambulasset partes illas, et exhortatus eos fuisset multo sermone, venit ad Graeciam :
 3 * ubi cum fecisset menses tres, factae sunt illi insidiae a Iudaeis

36. 'temere' *προπειτές*. — 37. 'sacrilegos' *ιεροσόλους*. — 40. 'hodiernae' *περὶ τῆς σήμερον* (supple *ἡμέρας*). — 'cum nullus obnoxius sit etc.' *μηθενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος*. Vulgata immerito sumit *αἰτίου* in masculino genere, et per parentesim arbitrariam significat nemini adscribendum esse istum concursum; certe hoc affirmare nolebat scriba post ea quae v. 38 dixerat prudenter de Demetrio: melius sumitur *αἰτίου* in neutro = causa. — 'Ecclesiam' *τὴν ἐκκλησίαν*.

- 38 Prudenter insinuat modo illegali totam communitatem fuisse commotam a *Demetrio et artificibus*.

Proconsules: plurale categoricum; (cf. p. 63 et 69).

- 40 Romani tumultus severissime puniebant (praesertim quando jussu magistratus sedari nolebat populus, et tumultus per hoc ipsum fiebat *seditionis*) : auctores praecipuos puniebant capitis poena, civitates vero universas privilegiorum iurumque etc. abolitione. Cum populus hoc non ignoraret, statim requievit, et sedato tumultu, omnes, iubente scriba, ad sua redierunt.

Non possum non notare sollertissimam esse scribae orationem: a captanda benevolentia exorsam (*exorde par insinuation*), omnia rei capita prudenter et breviter tractantem (nullum verbum est superfluum), argumentis, qui imprimis plebem calentem refrigerare solet, aptissime conclusam. Uti ostendit Belser, h. l., inscriptiones nuper repertae dicta Lucae egregie confirmant.

- 1 *Profectus est*, ex prudentia, et, ut videtur, maturius (circa Pentecosten a. 57) quam antea statuerat (*I Cor* 16, 8 dicit se manere voluisse usque ad Pentecosten). Profectus autem est pro multo tempore, namque Ephesum non amplius rediit ante carcerem suum Romanum. In fine quidem huiusce itineris tertii haud procul ab ista civitate transibit, sed eam non intrabit (20, 16). Superiores tamen illius Ecclesiae videbit Mileti, ad eosque verba faciet (20, 17 ss.).

Ivit via maritima *per Troadem* (ubi aliquamdiu iter stetit, *II Cor* 2, 12; rec. dicta ad *Act* 19, 10) *in Macedoniam* sicut antea 19, 21 constituerat. Certe transivit per Philippos, quorum incolis jam antea Evangelium nuntiaverat (16, 12-40), ubi multos invenerat homines ad amplectendam

- his contradici non possit, oportet vos sedatos esse, et nihil 'praecipitanter' agere. * Adduxistis enim homines istos, *Gaium et Aristarchum*, neque sacrilegos (*gr. ad litt.*: 'templi spoliatores') neque blasphemantes deam vestram. — * Quod si Demetrius, et qui cum eo sunt artifices, habent adversus aliquem *christianum* causam *querelae*, conventus forenses aguntur *coram tribunali*; etiam proconsules sunt: *proconsul datur qui causas privatas dijudicare possit: coram illo modo legali* accusent invicem. — * Si quid autem alterius rei, *si quid alterum quam rem privatam* quaeritis, *si publicum negotium agitur*, illud in legitima ecclesia poterit absolvi, *in legali concione, non vero hic poterit dirimi*. 40 * Nam et periclitamur, *in periculo sumus* argui seditionis, 'propter hunc diem', 'cum nulla exsistat causa qua possimus reddere rationem' concursus istius *tumultuosi*'. Et cum haec dixisset, dimisit 'conventum'.

Paulus in Macedoniam proficiscitur.

- 1 * Postquam autem cessavit tumultus, *non statim aufugit* Paulus, *sed* vocatis discipulis et exhortatus eos, valedixit, et profectus est ut iret *per Troadem et Philippos* in Macedoniam.

3. Ultimi labores tertii itineris apostolici Pauli, 20, 2-38.

Per Macedoniam in Achaïam.

- 2 * Cum autem *aliquanto tempore* perambulasset partes, *regiones* illas, et exhortatus eos fuisset, *christianos ibidem (Philippis, Thessalonicae, Bereae) commorantes*, multo sermone, venit ad Graeciam, *ad Achaïam, np. Corinthum ut sibi proposuerat* (19, 21);

Iterum per Macedoniam usque Troadem (cum Luca)

- 3 * ubi cum fecisset menses tres, factae sunt illi insidiae a Judaeis

fidem promptissimos optimeque erga se animatos, quibuscum deinceps intimam necessitudinem servaverat, a quibus pluries eleemosynas acceperat etc.: haec enim omnia ex *epist. ad Philip.*, (quae 5 fere annis post transitum per Macedoniam, de quo *Act* hic, exarata fuit, a. 63), colligere possumus (lege *Ep. illam ad Phil.*).

Jam vero, dum Philippis aliquamdiu stetit, scripsit, (a. 57 exeunte vel ineunte a. 58) Epistolam *II ad Cor.* Hanc nunc leget, qui Pauli historiam ejusque intimas cogitationes cognoscere cupit. Ex ista Epistola colligimus, Timotheum a missione sua (19, 22) jam rediisse (nam cum Paulo nominatur *II Cor* 1, 1). Titus, qui post Timotheum etiam Corinthum ablegatus fuerat, quemque Apostolus Troade reducem habere speraverat (*II Cor* 2, 12, 13), nunc reversus fuerat (*II Cor* 7, 6). Rec. dicta ad 19, 10.

- 2 Hoc tempore verisimiliter usque in *Illyricum*, Macedoniae contiguum excucurrit ad praedicandam fidem (*Rom* 15, 19).

An Paulus, itinerans Corinthum, transierit per Athenas ut discipulos quos ibi fecerat in 2° suo itinere confirmaret, nescimus.

- 3 *Menses tres*, sc. hiemales a. 58, ut dixerat *I Cor* 16, 6.

Circa finem istius trimestris temporis, cum eleemosyna pro pauperibus

- navigaturo in Syriam: habuitque consilium ut reverteretur per
 4 Macedoniam. * Comitatus est autem eum Sopater Pyrrhi Beroeensis,
 Thessalonicensium vero Aristarchus, et Secundus, et Gaius Derbeus,
 5 et Timotheus: Asiani vero Tychicus, et Trophimus. * Hi cum
 6 praecessissent, sustinuerunt nos Troade: * nos vero navigavimus
 post dies Azymorum a Philippis, et venimus ad eos Troadem in
 diebus quinque, ubi demorati sumus diebus septem.
 7 * Una autem Sabbati cum convenissemus ad frangendum panem,
 Paulus disputabat cum eis profecturus in crastinum, protraxitque

4. Sunt qui putent post 'eum' addendum esse *μέχοι τῆς Ἀσίας* usque in Asiam, sc. Provinciam Asiae; sed haec omittit Nestle sicut Vulg. cum Sin B. Forte est glossema (cf. Coppeters, o. c., p. 194) quod ceterum dat notitiam accuratam: nam omnes isti Paulum usque in Asiam, certe usque Miletum, revera comitati sunt, nisi quod Philippis (v. 6) Troadem ipsum praecesserint, ut dicitur v. 5. — 7. 'disputabat' *διελέγετο*.

Jerosolymitanis jam collecta esset etiam in Achaia (*Rom* 15, 26), atque Apostolus in eo esset ut (ib. v. 25) eam Hierosolymam ferret (ergo cum esset *navigaturus in Syriam*), scripsit celeberrimam ac praeclarissimam *Ep. ad Rom.*, quam hic legisse haud supervacaneum erit: Paulum enim, quem in Actibus Apostolorum sequimur, non solum agentem et laborantem, sed scribentem etiam et docentem considerare debemus.

In Syriam, certe ut ecclesiam Antiochenam, a qua tamdiu absens fuerat, salutaret, et deinde Hierosolymam peteret. Ceterum, ex Achaia in Judaeam ituro obvium erat *peter* Syriam (et verisimiliter aliter facere vix potuisset). Rec. dicta ad 19, 10.

- 4 Tres erant comites ex Macedonia: *Sopater*, idem probabiliter ac Sospater, *Rom* 16, 21; — *Aristarchus* postea cum Paulo captivo navim Adrumetinan conscendit *Act* 27, 2; Romae Pauli concaptivus et adjutor *fidelis* erit *Col* 4, 10; *Philm* 24; sed ab eo discedere coetur (nam *II Tim* 4, 11 Lucas solus cum Paulo erit. Ex *Col* 4, 10 s. Aristarchum Judaeum fuisse colligitur. — *Secundus* est plane ignotus. — *Tychicus* lator erit epistolae ad Eph. (*Eph* 6, 21 s.) et ad Col. (*Col* 4, 7 s.). Ipse vel Artemas mittendus erit Cretam, verisimiliter ut locum Titi absentis teneat (*Tit* 3, 12), verum potius Ephesum missus fuerit (*II Tim* 4, 12. — *Trophimus*, Ephesinus, e gentilitate conversus, cf. *Act* 21, 29 ss. et *II Tim* 4, 20: "Trophimum autem reliqui infirmum Mileti" — Forte hi omnes erant legati a variis suis ecclesiis ad deferendas elemosynas in Jerusalem.
- 5 *Praecesserint* illi e civitate Philipporum, fortasse ut reliquum iter praepararent, imprimis ut navem Syriam versus navigaturam invenirent. — S. Lucas, qui olim, quando Paulus prima vice venit Philippos, in hac civitate mansisse videtur (16, 40), cum Paulo jam rursum sese conjunxit, ut patet ex pron. *Nos*; cf. p. 28 s.
- 6 *Dies Azymorum*, erant dies septem (dies Paschatis et sex sequentes; aliquando numerantur octo: cf. *Comm. in s. Matth.*, 4a ed.), quibus, secundum legem Moysis, necesse erat manducare panes azymos. Cf. 12, 3 et 4.
- Philippis*: nunc tertiò eo venit Paulus; cf. annot. v. 1 datas.
- Diebus quinque*: tamdiu navigarunt, certe ob ventos adversos: supra 16, 11-13 idem iter fecerant *diebus duobus*.

navigaturo in Syriam, *Antiochiam indeque ulterius Hierosolymam*,
 4 habuitque consilium ut reverteretur per Macedoniam. * Comitatus
 est autem eum [v. not. text.] Sopater, *filius Pyrrhi*, Beroeensis, Thes-
 salonicensium vero Aristarchus et Secundus, et Gaius Derbeus, et
 5 Timotheus; Asiani vero, *ex provincia Asia oriundi*, Tychicus et
 6 Trophimus. * Hi *omnes* cum praecessissent, sustinuerunt nos (*Paulum*
et Lucam) Troade; * nos vero navigavimus post dies Azymorum a
 Philippis, et venimus in diebus quinque, *post quinque dies*, ad eos
 Troadem, ubi demorati sumus diebus septem.

Troade Eutychem resuscitat.

7 * Una autem Sabbati, *prima die hebdomadae, die dominica*, cum
 convenissemus ad frangendum panem [v. notam], Paulus 'sermocina-
 batur' cum eis, *cum christianis e Troade*, profecturus in crastinum,

7 *Una sabbati: prima die hebdomadis*, die illa quam nos *dominica*
 vocamus. *Una*, ponitur pro *prima*; et *sabbatum* totam hebdomadem
 designat: cf. *Mt* 28, 1; *Mc* 16, 2; *Lc* 24, 1; *I Cor* 16, 2. *Dies dominica* ab
 Apostolis, loco sabbati, conventibus religiosis et celebrationi sacrorum
 specialiter deputata fuit, ut liquet ex hoc loco, ex *I Cor* 16, 2 et *Apoc* 1, 10
 (ubi primum *ἡ κυριακή ἡμέρα* vocatur). Hanc diem sacram elegerint, quia
 prima hebdomadae die Christus a mortuis surrexit et Spiritus s. in Apos-
 tolos descenderit. Omnia testimonia antiqua apostolicam Dominicae diei
 institutionem confirmant. Itā *ep. Barn.*, 15: "Agimus diem octavum in
 laetitia, in quo Jesus e mortuis surrexit" S. Ign., *Magn.*, 9: "Non
 amplius sabbatum custodientes, sed secundum dominicam viventes, in qua
 et Vita nostra resurrexit". Plin. (a. 96) *Ep. ad Traj.*, 10, 97: "Stato die
 ante lucem conveniunt (christiani) et Christo tanquam Deo hymnos decan-
 tant". S. Justin., *Apol.*, 1, 67; *Doctr. 12 Apost.*, 14 etc.

Ad frangendum panem: intelligendum videtur de *Eucharistiae celebra-
 tione*, propter sequentes rationes: a/ ipsa dictio hoc suadet (rec. dicta
 ad 2, 42), praesertim cum v. 11, ubi refertur actionis illius adimpletio,
 dicatur *τὸν ἄρτον* cum artic. b/ Idem innuit *dies dominica*, qua christiani
 sacros conventus agere (*I Cor* 16, 2) Eucharistiamque sumere solebant,
 ut testatur s. Justinus (*Apol.*, 1, 67, cujus verba praeclarissima lege-
 sis apud Beelen ad h. l.) et Didache, c. 14. — c/ Nihil hic vulgarem
 coenam, vel agapas solas, certò indicat; contra, plura sunt quae coetum
 religiosum demonstrant; v. gr., si de convivio tantum ageretur, nemo
 sane fenestrae insideret. Praeterea, mentio de *lampadibus copiosis* v. 8
 videtur indicare celebrationem divinorum mysteriorum; si enim ageretur
 de convivio, satis insulsa esset ista mentio: quid importabat scire men-
 sam fuisse bene illuminatam? d/ De Eucharistia hunc locum explicant
 versiones syriaca, arabica et aethiopica; ita quoque s. Aug. et Ven.
 Beda.

Unum ex primis hic invenimus vestigium diei Dominicae loco sabbati
 a christianis celebratae. Separatio a Iudaismo in dies major fit.

Disputabat, διελέγετο hīc et v. seq. et ubique in *Act* nullum importat
 sensum *altercationis* aut *disputationis*, et nihil aliud significat quam
loquebatur. idem prorsus ac v. 11 *ὁμιλῆσας*.

- 8 sermonem usque in mediam noctem. * Erant autem lampades copiosae in coenaculo, ubi eramus congregati. * Sedens autem quidam adolescens nomine Eutychus super fenestram, cum mergeretur somno gravi, disputante diu Paulo, ductus somno cecidit de tertio coenaculo deorsum, et sublatu est mortuus. * Ad quem cum descendisset Paulus, incubuit super eum: et complexus dixit: Nolite turbari, anima enim ipsius in ipso est. * Ascendens autem, frangensque panem, et gustans, satisque allocutus usque in lucem, sic profectus est. * Adduxerunt autem puerum viventem, et consolati sunt non minimè.
- 13 * Nos autem ascendentes navem, navigavimus in Asson, inde suscepturi Paulum: sic enim disposuerat ipse per terram iter facturus. * Cum autem convenisset nos in Asson, assumpto eo, venimus Mitylenen. * Et inde navigantes, sequenti die venimus contra Chium,

8. 'in coenaculo' ἐν τῷ ὑπερῷ. — 9. 'disputante' διαλεγόμενον. — 'de tertio coenaculo' ἀπὸ τοῦ τριστέγου. — 11. 'Ascendens ..., frangens ..., gustans, satisque allocutus...' ἀναβάς ... κλάσας ... γευσάμενος, ἐφ' ἱκανόν τε ὁμιλήσας. — 12. Ante 'adduxerunt puerum' legit textus β ἀσπαζομένων ὁ δὲ αὐτῶν, valedicentibus illis. Est glossa: in reliquo enim textu semper loquitur Lucas in prima persona plurali; et non est credibile tamdiu fuisse expectatum antequam puerum resuscitatum aliis ostenderent; imo textus ille β videtur innuere puerum fuisse ostensum Paulo et comitibus ejus eosque inde fuisse consolatos: ast Paulus jamdiu noverat puerum vivere; et alii sane non tamdiu expectaverint antequam de sorte pueri inquirerent. — 13. 'ascendentes navem' προσελθόντες ἐπὶ τὸ πλοῖον.

- 8 *Lampades copiosae*, non solum ad depellendas noctis tenebras, sed praesertim ob solemnitatem sacri conventus et celebrationem divinorum Mysteriorum (cf. tamen *Expository Times* 1905, p. 478). Scriptores, qui de *Archaeologia* sacra tractant, antiquum lampadarum usum in Ecclesia ex hoc v. 8 probare possunt.
- 9 *Mortuus*, et vere quidem mortuus erat; secus Lucas scripsisset ὡς νεκρός quasi mortuus; dein v. 10 Paulus dixisset: *Anima ipsius in ipso adhuc est*; tandem, si miraculum non fuisset, quare historia hic inserta fuisset?
- 10 *Incubuit super eum*, (fl.: *boog zich over hem neder*; — vel: *strekte zich uit op hem*) non ut exploraret utrum juvenis adhuc viveret, sed ut actu illo symbolico mortuum ad vitam revocaret, ad imitationem illius quod de prophetis V. T. Elia et Eliseo legitur: cf. *III Reg* 17, 21; *IV Reg* 4, 34. *Anima ipsius in ipso est*; per incubationis actum symbolicum juvenem miraculose ad vitam revocavit.
- 11 *Fractio panis* videtur esse illa ipsa confectio et distributio ss. Eucharistiae ad quam celebrandam praecise convenerant (v. 7). (Cfr *Lampen*, *Ned. kath. stemmen*, 1915, pp. 122 ss.; *Rongy*, *Rev. eccl. de Liège*, 1920-21, pp. 360 ss.; — *gustatio* vero, seu potius *tibi sumptio* (γευσάμενος cfr 10, 10) nonnullis videntur esse *agape* quas cum omnibus ibi praesentibus fecerit Paulus. (cf. *Belser*, h. l.). Istud autem caritatis convivium tunc celebratum etiam fuerit propter discessum Apostoli (*repas d'adieu*), et Paulus inter illud omnes adhortari et docere perrexerit. Attamen non videtur obvium eos media nocte sumere hujusmodi convivium propter

- 8 protraxitque sermonem usque in mediam noctem. * Erant autem lampades copiosae in 'cubiculo-superiore', in *tertia contignatione* [v. 9],
 9 ubi eramus congregati. * Sedens autem quidam adolescens, nomine Eutychus, super fenestram *quae erat aperta*, cum mergeretur somno gravi, 'sermocinante' diu Paulo, ductus somno, cecidit de 'tertia
 10 contignatione' deorsum, et sublatus est mortuus. * Ad quem cum descendisset Paulus, incubuit super eum; et complexus *eum* dixit: "Nolite turbari; *ecce enim, per actum meum*, anima ipsius in ipso
 11 est." * 'Postquam autem ascendisset' *et redisset in conclave coetus*, 'et panem fregisset et gustasset' [v. *notam*] 'et diu allocutus esset' *eos, nimirum* usque in lucem *matutinam*, sic, *omnibus illis peractis*,
 12 profectus est. — * Adduxerunt autem puerum viventem in *coenaculum*, et consolati sunt non minimè.

A Troade usque Miletum.

- 13 * Nos autem, 'praeerantes ad navem' navigavimus in Asson, inde in *navem* suscepturi Paulum; sic enim disposuerat, ipse per terram iter
 14 factururus. * Cum autem convenisset nos in Asson, assumpto eo, venimus Mitylenen, *civitatem principem insulae Lesbi*. * Et inde navigantes, sequenti diè venimus contra Chium, in *conspectu insulae Chios*, et,

discessum Pauli; caeteroquin obvium est *manducationem* intelligere in relatione ad praecedentem *fractionem panis*, ita ut de sacra communione ageretur. — Aliis videtur fractio panis et gustatio esse parva quaedam collatio cui Paulus praesidet; cfr 2, 46 (Steinmann). — Tota res perfecte sic intelligitur: Troadis christiani pro more conveniunt hac dominica die, vespere ad celebrandam eucharistiam quam etiam Jesus vespere celebraverat; Paulus, cras profecturus, utitur occasione ad alloquendum fratres; diu loquitur, Eutychus cadit, descendit Paulus eumque resuscitat; iterum ascendit, celebrat Eucharistiam, omnes communicant, et iterum pergit loqui Paulus usque mane.

- 12 Nota methodum eliminationis s. Lucae (*Introd.*, p. 37): non enim expectaverint puerum resuscitatum adducere usque post profectum Pauli.
 13 Assus portus erat Mysiae, contra insulam Lesbum, parum a Troade distans.

Per terram: quare *per terram*? Nescimus; forte plures christiani ipsum comitabantur et per totum iter pedestre ipsos alloqui et exhortari poterat Paulus. Praemisit autem comites suos, ut navem sibi destinatam, quae erat in portu Troadis, ducerent Assum, et ibi Paulum exspectarent, si ipse eo nondum advenisset. Nota navem illam, qua littora Asiae Minoris legenda erant, Syriam versus, usque Pataram (21, 1), fuisse ad usum Apostoli (ut patet ex v. 16): certe contractum cum nauclero fecerant comites Pauli, qui, ut navem praepararent, ipsum Philippis Troadem praecesserant (v. 5). Hoc tamen penitus negat Ramsay, *St Paul*, p. 295 s. Autumat Paulum navem celeriore elegisse eâ quae tunc Ephesum eum veheret et ulterius meridiem versus non navigaret. Ita *mora illi fieri potuisset* Ephesi (v. 16) in quaerenda alia navi ad iter suum perficiendum.

- 15 *Miletus* infra Ephesum situs erat in littore maris Aegaei.

et alia applicuimus Samum, et sequenti die venimus Miletum.

- 16 *proposuerat enim Paulus transnavigare Ephesum, nequa mora illi fieret in Asia. Festinabat enim, si possibile sibi esset, ut diem Pentecostes faceret Ierosolymis.

- 17 * A Mileto autem mittens Ephesum, vocavit Maiores natu Ecclesiae. * Qui cum venissent ad eum, et simul essent, dixit eis :

- Vos scitis a prima die, qua ingressus sum in Asiam, qualiter
19 vobiscum per omne tempus fuerim, * serviens Domino cum omni humilitate, et lacrymis, et tentationibus, quae mihi acciderunt ex
20 insidiis Iudaeorum : * quomodo nihil subtraxerim utilium, quo minus annuntiarem vobis, et docerem vos publice, et per domos,
21 *testificans Iudaeis, atque Gentilibus in Deum poenitentiam, et fidem in Dominum nostrum Iesum Christum.

15. 'Samum': post hanc vocem in codd. DGH, in vers. syr. utraq., sahid., arab., slav., apud Chrys., Theoph., Œcum. etc. et in textu *Recepto*, legitur καὶ μέναντες ἐν Τρωγυλίᾳ, cum mansissemus in Trogylio (oppidum erat Edhesum inter et Maeandri ostia), i. e. cum noctem ibi transegissemus, *sequenti dei* etc. Verba autem ista omittuntur in Sin ABCE, in vers. vulg., copt., armen., ap. Hier. etc., etiam apud Nestle. Facile adjici potuerunt a viro geographiam istarum regionum callente Cf. Coppieters, o. c., p. 196. — 16. 'ut diem ...', τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς γενέσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα : nota praegnantiam expressionis.

- 16 Nequa mora.. : vide tamen explicationem Ramsay ad v. 14 propositam.
17 A Mileto mittens Ephesum etc.: istae civitates inter se distabant itinere circ. duorum dierum (sc. 40 milliariis); quare eos Trogylium, quod multo propius Ephesum erat, non advocavit? Certe quia eo facile accurrere potuissent inimici ejus, qui Ephesi frequentes erant. Turbari nolebat: mens erat coram Presbyteris sensa cordis intima tranquille et suo commodo effundere.

Presbyteris Ephesinis, ut dicemus v. 25, forte quidam e vicinia se adjuxerant; cf. etiam v. 28 et S. Iren., *C. Haer.*, 3, 14. — Eosdem presbyteros alloquitur Paulus v. 28, his verbis: Vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei. Inde nascitur quaestio, utrum, in primitiva Ecclesia, tempore s. Pauli, nullum esset discrimen episcopos inter et presbyteros; numquid forte episcopi nondum essent presbyteris superiores. Ad nos quidem spectat haec quaestio, in quantum ab ea pendet interpretatio illorum novi Testamenti locorum, in quibus mentio fit de episcopis et de presbyteris; cetera vero ad Theol. Dogm. mittimus. Vide notanda ad v. 28.

- 19 In oratione, qua s. Paulus illos Ecclesiae ministros valere jubet, mirum cordis affectum ostendit; quum contra, in concione ad Athenienses sublimae mentis ingenium declaravit. Loquitur nunc reputans se ultima vice ad eos verba facere, ita ut "amplius non visuri sint faciem ejus" (v. 25); proinde loquitur tamquam pater amantissimus, qui, morti proximus, ultimis verbis filios suos ad morum honestatem fidelemque in bono perseverantiam, enixe adhortatur, eas omnes proponens rationes, quas novit magis aptas esse ad commovendum illorum animum. Inde fit ut de se ipse pluries loquatur, suique ipsius adducat exemplum. Finis autem ejus est, episcopos et presbyteros ecclesiae Ephesinae exhortari ad fideliter

- alia, *sequenti die*, applicuimus *ad insulam* Samum [*v. notam text.*] et
 16 *sequenti die* venimus *in civitatem* Miletum; *proposuerat enim Paulus,
 trans-*praeter* navigare Ephesum, nequa mora illi fierat in Asia, *ne*
diutius retineretur Ephesi. Festinabat enim, si possibile sibi esset, ut
 diem Pentecostes faceret Ierosolymis (*j. gr.:*) 'ut die Pentecostes'
adveniret 'Hierosolymam' *ibique pro festo* 'esset'.

Oratio Pauli ad presbyteros Ephesinos.

- 17 *A Mileto autem mittens Ephesum, vocavit 'presbyteros' Ecclesiae
 18 *Ephesinae*. *Qui cum venissent ad eum, et simul essent, dixit eis :

I. a/ labores suos praeteritos memorat.

- "Vos, *apud quos per triennium laboravi, melius quam alii quivis*,
 scitis qualiter a prima die, qua ingressus sum in Asiam, *in hanc*
 19 *vestram regionem*, vobiscum per-omne tempus fuerim, *serviens
 Domino, *apostolatus officio fungens*, cum omni, *cum summa* humili-
 20 *tate*, et lacrymis, et tentationibus, *afflictionibus propter Evangelium*,
 quae mihi acciderunt ex insidiis Iudaeorum; *scitis quomodo nihil
 subtraxerim utilium, *quomodo vos nihil eorum quae ad salutem vestram*
conferre poterant, celaverim quo minus *illud* annunciarem vobis, et
 21 docerem vos publice, et per domos, *privatim*, *testificans, *obtestans*
 Iudaeis atque Gentilibus *ut agerent* in Deum poenitentiam, *ut ad*
Deum se converterent et acciperent fidem in Dominum nostrum Iesum
 Christum.

obeundum ministerium sacrum, seu munus pastorale ipsis demandatum. Absque exordio, materiam statim aggreditur: mentem in praeteritum convertens, eis in memoriam revocat quanta apud eos fecerit; vult 1° gratum animum in eis excitare, et 2° eos exemplo suo ad sanctum simul stimulare ardorem. Duplex igitur argumentum ex rebus praeteritis deducit.

Vos scitis. Auditorum invocatur testimonium, ut, cum propriam exponit laudem, eos non offendant. — De Asia, cfr p. 69.

Ex eo quod Paulus propriam laudem tantopere persequi videatur, recentiores quidam auctores orationem universam reprehenderunt: immerito tamen, quum hinc quidem Apostolus talia saepenumero dixerit (*II Cor* 1, 12; 11, 1 s.; *Phil* 3, 17 etc.), illinc vero id ex inani gloria non fecerit, sed in eum tantum finem, ut exemplo suo sacerdotes istos officia muneris clarius fortiusque doceret. Praeterea notandum quis, et ad quos, et in quibus rerum adjunctis, loquatur: pater ad filios carissimos ultimum (ut putabat) in vita sua morali.

- 19 *Humilitate* sua Paulus perfecit quod Christus, *Lc* 22, 26 injunxerat: *Qui major est in vobis, fiat sicut minor* etc.; et illam praeteritam animi demissionem nunc memorando, suspicionem arrogantiae a praesenti sermone depellit. — *Lacrymas fudit* ex tenerrima sollicitudine pastorali: cf. *II Cor* 2, 4; *Rom* 9, 2 s. — *Afflictiones* subiit: cf. 19, 19 ss.; 20, 3; 21, 27; *I Cor* 15, 30 ss; vocantur *tentationes* quia fidei virtutisque explorandae inserviunt: in ipsis caeterum includitur externum incitamentum ad peccatum.

- 22 * Et nunc ecce alligatus ego spiritu, vado in Ierusalem : quae in
 23 ea ventura sint mihi, ignorans : * nisi quòd Spiritus sanctus per
 omnes civitates mihi protestatur, dicens : quoniam vincula, et tribu-
 24 lationes Ierosolymis me manent. * Sed nihil horum vereor : nec
 facio animam meam pretiosioreme quàm me, dummodo consummem
 cursum meum, et ministerium verbi, quod accepi a Domino Iesu,
 testificari Evangelium gratiae Dei.
 25 * Et nunc ecce ego scio quia amplius non videbitis faciem meam

24. Initium v. legitur in t. Recepto, juxta A D : 'Ἀλλ' οὐδενὸς λόγον ἔχω, οὐδὲ ποιοῦμαι τὴν ψυχὴν μου τίμιαν ἐμαντιῶ ὥς τελειώσω ..., i. e. : sed nullius rei rationem facio, i. e. habeo, neque facio animam meam pretiosam seu caram mihimetipsi ut perficiam ...; — in codd. autem Sin BCD* : ἀλλ' οὐδενὸς λόγον ποιοῦμαι τὴν ψυχὴν τίμιαν ἐμαντιῶ ὥς τελειώσω..., i. e. : sed nulla ratione, facio animam meam pretiosam mihimetipsi, ut perficiam..

- 22 Futurum jam intuetur, spiritu prophetico afflatus, et inde secundum petit argumentum quo eos confirmet. Duas rursum rationes continet hoc argumentum: et miserationis, et imitationis.
 23 Nonnulli ponunt *interiores* Spiritus sancti monitiones ab ipso Paulo acceptas fuisse; putant hoc innui per κατὰ πόλιν mirum esset, aiunt, si ubique adfuissent prophetae Ast contrà κατὰ πόλιν potius indicat monitiones *exteriore*s: secus dixisset: Saepe vel constanter me monet per totum iter meum: quare fieret mentio de *civitatibus* ? Exemplum vide 21, 4 11.
 24 Pucherrima sane, et heroica, Pauli sensa !
 25 *Amplius non videbitis faciem meam*: verba illa tristissima, quae tanta cum arte interponit Apostolus, maximum in omnium animis affectum sane excitaverunt, omniumque corda vehementi angore profligaverunt (cf. v. 38), quemadmodum animum filiorum scindunt ultima patris morientis monita. Illud autem addit, non ut aliud fidelitatis incitamentum suggerat, sed ut rationes jam propositas et mox proponendas, totamque adhortationem ipsorum mentibus altius infigat.

Scio. Verbum *scio* hîc non indicat firmam plenamque persuasionem. Paulus enim humanam tantum fallibilemque de hac instantia mortis suae notitiam habere poterat, non scientiam certam, quum Spiritus s. hoc solum ei revelasset, vincula et tribulationes eum Ierosolymis manere (v. 23). Opinio autem ista de morte propinqua, aliquamdiu posthaec, quando Romae in vinculis erat, et ad Philemonem, qui Colossis habitabat, scribebat, mutata jam fuerat et locum cedit opinioni de opposito: siquidem dicit (*Phum* 22) se sperare fore ut Colossenses iterum videat, et in Ep. ad *Philip.*, quae etiam in primo carcere Romano scripta fuit, dicit 1, 25: *Confidens scio quia manebo et permanebo vobis omnibus ad profectum vestrum et gaudium fidei*; ergo tunc firmiter sperabat fore ut eos iterum inviseret, adeoque in Asiam-Minorem rediret. Illud ipsum, secundum probabiliorem sententiam, perfecit et Ephesum rediit, postquam e carcere Romano liberatus fuit. Cf. *II Tim* 4, 20. (Quoad sensum illum verbi *scio*, cfr adhuc epist. ad *Philip* 1, 19, 25, coll. 2, 17, 24.) Sunt qui ex verbis istis concludant, Lucam hunc *Actorum* librum scripsisse eo tempore, quo carcer Pauli biennalis finiebat, sed antequam Apostolus reversus erat

b/ tribulationes futuras annuntiat.

- 22 * " Et nunc ecce, alligatus ego spiritu, *firmo proposito mentis meae*
 23 *quasi vinculatus*, (vel: *impulsus a Spiritu sancto*) vado in Jerusalem,
 24 quae in ea ventura sint mihi ignorans; * nisi quòd Spiritus sanctus,
 per omnes civitates *per quas transeo*, mihi protestatur, *testatur per*
os prophetarum ibi commorantium, dicens, quoniam vincula, et tribu-
 lationes Jerosolymis me manent. * Sed nihil horum vereor; nec facio
 animam meam pretiosioreme quàm me dummodo [*v. not. text.*] consum-
 mem cursum meum *apostolicum*, et *adimpleam* ministerium verbi
praedicationis, quod accepi a Domino Jesu, *quo nimirum debeo testi-*
ficari Evangelium gratiae Dei.

c/ officio suo plene satisfecit.

- 25 * " Et nunc ecce ego scio quia amplius non videbitis faciem meam vos

in Asiam: secus aiunt, animadversionem quamdam hic adjecisset; ast ratio haec non videtur stringens: viro enim historico per se sufficit fideliter referre praeterita, nec debet necessario de iis iudicium suum referre.

Alia est quaestio quomodo hic modus loquendi Pauli cum infallibilitate apostolica Pauli et cum inspiratione Actuum componendus sit; et breviter dicere liceat:

Quod sanctum *Paulum* ipsum spectat: a/ etiam si hic vere *errasset* Paulus, nil inde objici posset; etenim Apostoli, qua tales, erant quidem *infallibiles* in rebus fidei et morum, non vero ideo in rebus humanis, etiam tum cum de illis loquebantur *in* sermonibus apostolicis; et sub hoc respectu discrimen notari posset inter Apostolos ubi viva voce, cum *assistencia negativa* Dei, loquebantur, et Apostolos ubi, cum *inspiratione* divina, epistolas suas scribebant; in his enim scriptis inspiratis, infallibiles erant, non tantum in affirmandis rebus ad fidem aut mores pertinentibus, sed etiam in affirmandis rebus ad quamlibet materiam spectantibus. Nihil enim demonstrat Apostolos etiam in praedicando oretenus divinae *inspirationi* subfuisse. — b/ Sed imo quaeri potest num vere *erraverit* Paulus. Etenim, in stricta logica non affirmat Paulus se jam non esse rediturum, sed: 1. affirmat se illud *scire*, i. e., ut demonstravimus, se utique firma opinione, illud *opinari*; et hoc sane, hoc factum psychologicum meritò affirmat: ita vere opinabatur Paulus; — ast insuper: 2. aliquid quoque affirmat circa ipsum illud factum futurum, circa instantem suam mortem; non autem affirmat illam instantiam ut certam, sed ut probabilem tantummodo; unde, in stricta logica, de hac ipsa instantia mortis hoc tantum affirmat: dari rationes objectivas ob quas Paulus prudenter opinari poterat suam mortem esse instantem; — porro etiam hoc verum erat: ipsae revelationes iteratae quibus Spiritus sanctus notum faciebat ipsum manere vincula in Jerusalem, jam satis erant ut Paulus, rationem habens animositatis Judaeorum, prudenter opinari posset se incolumem ex illis non evasurum.

Quod autem *Lucam* spectat: a/ etiam si *Paulus* errasset, non ideo erravit *Lucas*, auctor inspiratus: hic enim *refert* Paulum hoc dixisse, et in hoc verum dicit: Paulus enim illud dixit; — quod si objicias *Lucam* non tantum *referre*, sed etiam, implicite saltem, *approbare* orationem Pauli, responderi potest *Lucam* non necessario qua vera approbare *omnia*

- 26 vos omnes, per quos transivi praedicans regnum Dei. * Quapropter
 contestor vos hodierna die, quia mundus sum a sanguine omnium.
 27 * Non enim subterfugi, quominus annuntiarem omne consilium Dei
 vobis.
 28 * Attendite vobis, et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus
 posuit episcopos regere Ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine

27. 'Non subterfugi' οὐ ... ὑπεστέλλω. — 28. Post 'Attendite' secundum cod. CEGH, Syr., etc. ponitur οὖν, igitur; illa autem conjunctio omissa fuit in Sin ABD Vulg. apud Nestle etc. Lectio est dubia, quia ab una parte facile addi potuit a copista, et ab alia parte, forte omissum fuit οὖν, ideo quod v. 28 initium esset lectionis ecclesiasticae. — 'Ecclesiam Dei' τοῦ θεοῦ, reperitur in codd. Sin B, in vers Syr. philox. et Vulg., et apud Patres nonnullos; nuper adoptata est a Nestle; — legitur autem τοῦ Κυρίου, Domini, loco τοῦ Θεοῦ, in codd. AC*DE, et in verss. Copt. Sahid., Syr. phil. mg., Armen., in Constit., apud Eus., Iren., Hier., Aug., etc.; — deinde legitur Κυρίον καὶ Θεοῦ in C**GH, Slavon., Georg., etc. (Inter Patres, dubii sunt Athan., Chrysos., et Theophyl.). Quod spectat autem ad argumenta interna, magis commendatur lectio τοῦ θεοῦ; etenim verba Ecclesia Dei undecies, Ecclesia Christi semel, sed Ecclesia Domini nusquam apud s. Paulum occurrit. Omnibus rite perpensis, eam ut longe probabiliorem amplectimur, et amplectendam censemus. — 'suo' τοῦ ἰδίου.

dicta Pauli: quae enim ex ore Pauli refert pertinentia ad res fidei et morum, illa sane non tantum refert, sed insuper ut vera approbat; sed non ideo ut undequaque vera approbat omnia reliqua, puta illa ubi Paulus unice de rebus humanis. etiam in sermonibus apostolicis, locutus fuerat. — Ast ulterius: b/ ut vidimus supra, ipse Paulus stricto sensu non erravit, adeoque neque erravit Lucas referendo et etiam approbando, sensu Pauli, ipsius sermonem.

Vos omnes per quos transivi: haec verba innuere videntur adfuisse episcopos vel sacerdotes e civitatibus Epheso vicinis. Quod et S. Iren. (C. Haer., 3, 14, 2) testatur hisce verbis: "In Mileto convocatis Episcopis et Presbyteris, qui erant ab Epheso et a reliquis proximis civitatibus etc."

- 26 Mundus a sanguine: cf. 18, 6. Nihil hoc terribilius, teste s. Chrys., h. l. Ergo, minister sacer, qui officio suo deest, reus est sanguinis, i. e. caedis: causa enim est quare morte aeterna pereant animae. —
 28 Attendite vobis et gregi: duo praecipit, quae ministri sacri simul persequi debent, salutem propriam et aliorum: attendant primum sibi suaeque sanctificationi, ut deinde gregi efficacius provideant.

Regere: ποιμαίνειν, quod sign. pascere cum imperio, regere. Eodem sensu Christus dixit Petro, Jo 21, 17. Pasce oves meas. Pariter I Pet 5, 2 Pascite, qui in vobis est, gregem Dei; Mt 2, 6 Regat (ποιμανεῖ) populum meum. Antiquitus reges dicebantur pastores populorum, (ποιμένες λαῶν) ut saepius ait Homerus, v. gr. Ill., 1, 263. Itaque, vox illa pascere indicat auctoritatem, quam habent episcopi regendi et gubernandi regimine doctrinae, morum, sacrorum, in specie Eucharistiae. — Quaeritur autem quanam intelligantur hi episcopi. Et quidem:

a/ plures AA. hic episcopos intellexerunt stricte dictos, et hoc potissimum ob auctoritatem Concilii Tridentini. Plerique enim Patres Concilii in hac sententia fuisse videntur. Postquam enim Pauli verbis docuerunt

omnes, *nemo ex vobis* per quos transivi praedicans regnum Dei.

- 26 * Quapropter contester vos hodierna die, *qua ultima vice vos video*, quia mundus sum a sanguine omnium: *officio meo erga animas*
 27 *vestras non defui* (18, 6). * 'Non enim me subdixi' quominus annunciam omne consilium Dei vobis: *omnia quae ad oeconomiam salutis spectant*.

II. a/ Episcopis vigilantiam inculcat.

- 28 * "Attendite [*v. not. text.*] vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit *tamquam* episcopos *ut* regeretis Ecclesiam Dei [*v. not. text.*]: *Ecclesiam illam tam pretiosam, utpote* quam Deus acquisivit

existere hierarchiam ecclesiasticam, ita pergunt: "Proinde sacrosancta synodus declarat praeter ceteros ecclesiasticos gradus, *episcopos*, qui in apostolorum locum successerunt, ad hunc hierarchicum ordinem pertinere, et *positos, sicut idem Apostolus ait*, a Spiritu sancto, regere Ecclesiam Dei, eosque presbyteris superiores esse, etc." Sess. 23, c. 4. — Unde iidem auctores ex hoc loco Pauli desumunt hos episcopos regere, cum potestate jurisdictionis immediata et ordinaria, gregem, dioecesim seu partem quamdam Ecclesiae universae ipsis a Romano Pontifice demandatam; desumunt quoque hanc auctoritatem episcopis, per summum Pontificem rite constitutis, competere *jure divino* (*Spiritus s. posuit episcopos regere Ecclesiam*), sive *immediate* a Spiritu s., nempe quod attinet ipsam potestatem, i. e. in *actu primo* (ut aiunt); sive *mediante* Romano Pontifice, scd. quod spectat ad exercitium potestatis, i. e. in *actu secundo*: saltem sub regimine Summi Pontificis, ad quem pertinet personas designare et ecclesias partiri. — Nihilominus quamvis admittamus hanc circa episcoporum auctoritatem doctrinam, non ideo tamen admittendum est eandem doctrinam vere hoc dicto Pauli fulciri. Etenim quod spectat argumentum desumptum ex usu concilii Tridentini: quamvis textus Pauli fuerit unicum argumentum in quo nitebantur Concilii Patres, tamen non est probabile eos voluisse sensum hujus loci definire (Cf. Theiner, *Acta genuina Concilii Tridentini*, t. 2, p. 160, 167, 612, 622), neque generatim motiva definitionis sub ipsa definitione cadunt. — Unde

b/, pluribus, et merito quidem, probabilius apparet nomine *episcopi* in S. Scriptura generatim et, in specie, in hoc loco, designari solum *presbyteros simplices* seu secundi ordinis. Et ratio duplex est: 1) quia tales *ἐπισκοποι* plures erant in singulis ecclesiis. Ita *Phil* 1, 1; *I Tim* 3, 1-8; *Tit* 1, 5-7; ita pariter in ecclesia Ephesina. Etenim, iidem qui in v. 17 vocantur *maiores natu* seu *πρεσβύτεροι*, in hoc v. 28 vocantur *episcopi*. Sunt autem superiores ecclesiae Ephesinae, nam is proculdubio est sensus obvius verborum, et plane immerito dicitur alios fuisse advocatos. Atqui in una eademque Ecclesia plures episcopi proprie dicti, potestate ordinaria gregem eundem regentes, esse non potuerunt. — 2) Quia, ut ait Ceulemans, o. c., p. 313, nusquam dicuntur constituere aut consacrare alios (nec obstat *I Tim* 4, 14; cf. *II Tim* 1, 6) imo in pluribus locis haec potestas iis denegari videtur. — Igitur nostra sententia, voces *ἐπισκοποι* (quod etymologice nil aliud est quam *inspectores, superintendentes*; cfr *I Pet* II, 25) et *πρεσβύτεροι* in S. Scriptura fere synonymae sunt: solum eo differunt quod prior magis officium, altera magis dignitatem

- 29 suo. * Ego scio quoniam intrabunt post discessionem meam lupi
 30 rapaces in vos, non parcentes gregi. * Et ex vobis ipsis exurgent
 31 viri loquentes perversa, ut abducant discipulos post se. * Propter
 quod vigilate memoria retinentes : quoniam per triennium nocte et
 die non cessavi, cum lacrymis monens unumquemque vestrum.
 32 * Et nunc commendo vos Deo, et verbo gratiae ipsius, qui potens
 est aedificare, et dare hereditatem in sanctificatis omnibus.
 33s. * Argentum, et aurum, aut vestem nullius concupivi, sicut * ipsi
 scitis : quoniam ad ea, quae mihi opus erant, et his, qui mecum
 35 sunt, ministraverunt manus istae. * Omnia ostendi vobis, quoniam
 sic laborantes, oportet suscipere infirmos, ac meminisse verbi Do-
 mini Iesu, quoniam ipse dixit : Beatius est magis dare, quàm acci-
 pere.

29. 'rapaces' *βαραίς*. — 33. 'et' *ἡ*. — 'laborantes' *κοπιῶντας*. — 35. 'Beatius' *μακάριον*.

effert; caeterum ambae designant superiores eosdem, sc. sacerdotes se-
 cundi ordinis. Ideo nomina haec commutantur et tamquam synonyma ad-
 hibentur (*Act* 20, 17, 28; *Tit* 1, 5 etc.), ideo Paulus immediate ab episco-
 pis (i. e. presbyteris) transit ad diaconos (*Phil* 1, 1; *I Tim* 3, 1-8), ideo in
 documentis s. 1 nunquam junguntur episcopi et presbyteri, sed saepe
 "episcopi et diaconi". — cf *Lesquoy, De regimine ecclesiastico* Lova-
 nii 1881; *Michiels, L'Origine de l'Episcopat*, Louvain 1900.

(*Ecclesiam* (universalem cujus Ephesina ecclesia erat pars) *Dei, quam
 acquisivit, nempe Deus* (v. notam text.), *sanguine suo*; unde conclu-
 dimus Jesum Christum esse Deum.

Acquisivit sanguine suo : per merita mortis suae cruentae eam rede-
 mit a servitute peccati et suam fecit. Alii sic : pretio sanguinis sui eam
 tamquam populum proprium et peculiarem sponsam suam emit; sup-
 ponunt alludi ad consuetudinem Hebraeorum et generatim Orientalium
 (etiam hodieum), qui pecuniae summa, vel alio pretio, uxores sibi
 comparabant.

- 29 s. Haec praevisio Apostolum minime fefellit; namque Judaizantes, ut
 ex *Col.* 2, 8 ss. etc. videmus, haud diu post Pauli discessum ecclesias
 Asiae Minoris erroribus suis perturbarunt; et magis magisque decli-
 narunt ad doctrinas heterodoas, et sectae Gnosticorum proluserunt,
 multosque a sana doctrina abduxerunt (*I Tim* 4, 1 sq.)

- 31 Notat s. Chrys. mirabilem Pauli charitatem et vigilantiam in his
 resplenduisse.

Nocte et die : nox praeponitur, tum quia rem notat difficiliorem, tum
 propter verbum *vigilate*.

- 32 *Et nunc* etc. : haec indicare videntur perorationem jam secuturam
 esse. Sequitur revera; sed Apostolus novam adhortationis materiam in
 ea intermiscuit; quam cum maximi duceret momenti ad finem reservavit,
 ut altius imprimeretur animis : videlicet in sacro ministerio, et munere
 pastoralis, *vitandam* esse omnem *avaritiam et cupiditatem*. Et merito qui-
 dem monito illi specialem vim tradere voluit, quum per istud sacerdotum
 vitium multa magnaue religioni inferantur damna. Suum exemplum imi-
 tandum merito proponit.

Commendo vos Deo. Mirate Apostoli solertiam, qui, rem dicturus plus

- 29 sanguine 'proprio'. * *Attendere oportet*: ego enim scio quoniam post
 discessionem meam, *quando ipse vobis auxiliari jam non valebo, falsi*
 doctores tamquam lupi non quilibet, sed 'saevi' intrabunt in vos, non
 30 parcentes gregi. * *Et quidem non aliunde venient, sed imò ex vobis ipsis*
 exurgent viri loquentes perversa, ut abducant discipulos post se.
 31 * Propter quod vigilate, memoria retinentes quoniam per triennium
 (19, 8 ss., 22 ss.), nocte et die, non cessavi, *imo* cum lacrymis monens
non tantum omnes generatim, sed imo unumquemque vestrum.

b/ omnes Deo commendat.

- 32 * "Et nunc commendo vos Deo et verbo gratiae ipsius [v. notam]
 qui potens est *his in terris spiritualiter aedificare vos, in cognitione*
fidei et sanctitate vitae vos promovere, et aliquando dare vobis, in
bono perseverantibus, hereditatem patriae caelestis, in sanctificatis
omnibus, cum caeteris omnibus sanctis.

c/ vitanda venalitas.

- 33s. * "Argentum 'aut' aurum aut vestem nullius concupivi, sicut * ipsi
 scitis; quoniam ad ea quae mihi opus erant, et his *sociis meis*, qui
 35 mecum sunt, ministraverunt manus istae. * *Per omnia, omnibus modis,*
 ostendi vobis, quoniam oportet *ministros sacros* sic 'labore-gravi-et-
 molesto-laborantes', *sicut ego feci*, suscipere infirmos [v. notam] ac
 meminisse verbi Domini Jesu, quoniam ipse dixit: "'Beatum' est magis
 dare quam accipere"

minusve ingratam, auditorum benevolentiam prius captat; praeterea, quum ipse non possit eos amplius docere, Dei, pastori supremo, eos apte commendat.

Et verbo gratiae ejus: secundum s. Chrys., nihil aliud hoc significat quam *et gratiae ejus*, adeo ut *verbum* per pleonasmum additum sit. Alii intelligunt; gratiosis *promissionibus* ejus; alii *Evangelium*, et hic est sensus obviu; sed homines non solent commendari Evangelio, quin potius ipsis commendatur Evangelium, seu praedicatio verbi Dei. Sumamus *Evangelium* pro *efficientia* ejus (causa pro effectu), hoc sensu: commendo vos Evangelio, per quod Dei gratia et veritas hominibus dispensantur.

- 33 *Aedificare* lectionem alteram sequitur s. Chryst.: Apostolus, ait, dicit *superaedificare*, ostendens ipsos jam aedificatos fuisse.

Concupivi dicit. non: *accepi*, ne videatur ipsorum accusatio esse (s. Chrys.). — Vestes apud Orientales olim inter divitias partem haud spernendam habebant: *Is 3, 7 Vestimentum tibi est, princeps noster esto.*

Suscipere, ἀντιλαμβάνεσθαι, in forma media, germ. *sich annehmen*, manum adjutricem porrigere atque ita *sustinere* lapsantem; impedire ne *debiles in fide* scandalizentur, i. e. ne pedibus in offendiculum impingant et cadant. *Infirmos*: non, ut vult s. Chrys., corpore infirmos, homines pauperes et miseros, sed infirmos *fide* (Rom 14, 1 ss.) et *conscientia* (I Cor 8, 9; 9, 22), tales qui, si sumptu gravarentur, facile suspicari possent sacerdotem quaestus causa evangelizare, unde a religione christiana averterentur: cf. I Cor 9, 12, 18; II Cor 12, 14. Merito animadvertit Corn-

- 36 * Et cum haec dixisset, positis genibus suis oravit cum omnibus
 37 illis. * Magnus autem fletus factus est omnium : et procumbentes
 38 super collum Pauli, osculabantur eum, * dolentes maxime in verbo,
 quod dixerat, quoniam amplius faciem eius non essent visuri. Et
 deducebant eum ad navem.

CAPUT XXI.

- 1 Cum autem factum esset ut navigaremus abstracti ab eis, recto
 cursu venimus Coum, et sequenti die Rhodum, et inde Pataram.
 2 * Et cum invenissemus navem transfretantem in Phoenicen, ascen-

37. 'osculabantur' *κατεφιλονν* (imperf. notat repetitionem actus, et *κατά* vim verbi auget). — 21, 1. 'abstracti' *ἀποσπασθέντας* (aor. pass. videtur posse sumi cum notione reflexa verbi medii). — Post 'Pataram' addit D *καὶ μυρα*; est glossema, ast forsā revera Myram tetenderunt. — 'transfretantem' participium praesens notat navem in eo esse ut proficisceretur.

a L a p i d e verba illa s. Pauli concionatoribus sacris et confessariis constanter ob oculos habenda esse.

Verbi Domini Jesu. Auctoritatem Jesu invocat, ne, quum saepius de se ipse locutus sit, quis putet quidquam vanae gloriae in eo latere. Effatum illud Christi in sacris Libris nusquam legitur, saltem in formula illa quae hic traditur; quare multi opinantur id Apostolo ex traditione innotuisse. Est *λόγος ἁγγραφος* cf. Clem. Rom., *1 Cor 2*. Sententia illa generalis, pro subjecta materia significat: beatius est *spiritualia* dare (evangelium praedicare) supple *gratis*, quam accipere quidpiam pro isto opere. In genere loquendo *beatius est dare quam accipere*, quia *dare* est actus virtutis et ipsi danti laetitiam procurat; *accipere* autem necessitatis est et saepe ruborem affert.

Ex Apostoli verbis quatuor colligimus argumenta, quibus demonstratur lucri studium et avaritiam a ministro sacro diligenter vitanda esse: 1^m est auctoritas Christi Domini; 2^m doctrina et exemplum s. Pauli; 3^m mali effectus istius vitii (per istud enim scandalizantur *infirmi*); 4^m tandem optimum opus et meritorium est Evangelium sine spe lucri praedicare (*beatius est* etc.). Forsitan latet et 5^a ratio in nexu tacito hujus monitionis cum v. 32; hoc modo: ut in virtutibus perseveretis, atque ita hereditatem caelestem accipiat, a cupiditate abstinete. Si ponamus connexionem istam in mente Pauli revera existisse, argumentum quintum esset: cupiditatem maximum esse salutis obstaculum.

- 36 s. S. Lucas cum magna verborum vi et cum gratia sermonis nativa istam separationem describit, seu potius pingit eam coram oculis. Notat tria praesertim sensa, quibus commoti erant fideles cum Paulum, patrem suum amantissimum, valere juberent: 1° *pietatem*, utpote qui *positis genibus* sanctas Deo offerant *preces*; 2° *amorem*, quem *osculo* ostendunt; et 3° *dolorem*, quem *fletu* indicant..

Mos precandi *flexibus genibus* a prima aetate apud christianos obtinebat. Cf. *Lc 22, 41*; *Act 7, 60*; *9, 10*; *Eph., 3, 14*.

Osculabantur. A Judaeis, quibus mos erat ut osculo se salutarent (*Mt 26, 48*; *Lc 7, 45*; *22, 48*) osculum velut signum mutuae charitatis ad pri-

Omnibus valedicit.

- 36 * Et cum haec dixisset, positis genibus suis, oravit cum omnibus
37 illis. * Magnus autem fletus factus est omnium; et procumbentes super
38 collum Pauli, 'osculabantur' eum, * dolentes maxime in verbo, *propter*
verbum quod dixerat, quoniam amplius faciem ejus non essent visuri.
Et deducebant eum ad navem.

4. Iter in Jerusalem, 21, 1-16.

A Mileto usque Tyrum.

- 1 * Cum autem factum esset ut navigaremus, 'postquam abstraxissemus
nos' ab eis, *et ab eorum amplexibus*, recto cursu, *littoris anfractus*
vitantes, quia festinantes eramus (20, 16), venimus *in insulam* Coum,
et sequenti die *in insulam* Rhodum, et inde *in civitatem provinciae*
2 *Lyciae*, Pataram [v. not. text.] * Et cum invenissemus navem 'jamjam
transituram' in Phoenicem, *partem provinciae Syriae*, ascendentes

mos christianos ita transiit, ut omnis carnalis amoris significatio excluderetur, id quod locutiones *osculum sanctum* (I Thes 5, 26; I Cor 16, 20; II Cor 13, 12; I Pet 5, 14), *osculum charitatis, osculum in Domino, osculum pacis* etc. abunde testantur. Osculo liturgico se invicem suscipiebant non tantum in celebratione Eucharistiae sed etiam post orationes. (Rom 16, 16), ita ut Tert. illud *signaculum orationis* appellaverit. Juxta *Const. Apost.*, 2, 57 soli viri inter se et solae inter se mulieres hoc osculo se salutabant.

Pro animarum pastoribus. In illa oratione s. Paulus demonstrat se munere apostolico perfectissime functum fuisse: hac occasione, omnes ferme enumerat virtutes et dotes, quibus exornari debet labor sacer animarum ministerio impensus. Videtur igitur omnes Christi sacerdotes tacite compellare his verbis (I Cor 11, 1, cf. Phil 3, 17): *Imitatores mei estote sicut et ego Christi*, simulque normam tradere perfectam, quam sequi debeant omnes ii, qui hominum saluti procurandae allaborant. Non inutile erit monita illa apostolica *analytice* exponere, ut hoc exemplo discamus quanta sacrae doctrinae *divitiae in Scriptura absconditae* sint, modo quis velit eam paulo altius scrutari, atque attentione pia meditari. cfr Descy, *Collat Namurc.*, 1906-07, pp. 337 ss.

- 1 Iter hîc descriptum centenae naves quotannis sequebantur. — *Abstracti*, vim pugnamque interiorem passus est Paulus quando clerum Ephesinum reliquit.
- 2 *Invenissemus* etc. Navis, qua hactenus usi fuerant, Patarae cursum sat diu sistebat, vel secundum littora Lyciae, Pamphyliæ et Ciliciæ, Antiochiam petitura erat: sed contigit ut, cum Paulus Pataram appulisset, inveniretur ibi navis, quæ in eo erat ut vento secundo *directe* Tyrum iret: hanc occasionem arripuit Apostolus, ut citius Hierosolymam adveniret (festinare enim debebat, 20, 16); atque adeo renuntiavit desiderio quod habuerat (de quo 20, 3) visendi Antiochiam Syriae. Nota *Pataram* insignem fuisse civitatem cujus portus erat valde frequentatus: mirum non est tibi inventam fuisse navem quæ directe tenderet in Phoeniciam. Cf. Beelen, *Gramm. graec.*, § 46, 5.

- 3 dentes navigavimus. * Cum apparuissemus autem Cypro, relinquentes eam ad sinistram, navigavimus in Syriam, et venimus Tyrum : ibi enim navis expositura erat onus.
- 4 * Inventis autem discipulis, mansimus ibi diebus septem : qui
- 5 Paulo dicebant per Spiritum ne ascenderet Ierosolymam. * Et expletis diebus profecti ibamus, deducuntibus nos omnibus cum uxoribus, et filiis usque foras civitatem : et positis genibus in littore,
- 6 oravimus. * Et cum valefecissemus invicem, ascendimus navem : illi autem redierunt in sua.
- 7 * Nos vero navigatione expleta a Tyro descendimus Ptolemaidam :
- 8 et salutatis fratribus, mansimus die una apud illos. * Alia autem die profecti, venimus Caesaream. Et intrantes domum Philippi evangelistae, qui erat unus de septem, mansimus apud eum. * Huic autem erant quattuor filiae virgines prophetantes.
- 10 * Et cum moraremur per dies aliquot, supervenit quidam a Iudaea
- 11 propheta, nomine Agabus. * Is cum venisset ad nos, tulit zonam Pauli : et alligans sibi pedes, et manus dixit : Haec dicit Spiritus sanctus : Virum, cuius est zona haec, sic alligabunt in Ierusalem
- 12 Iudaei, et tradent in manus Gentium. * Quod cum audissemus, rogabamus nos, et qui loci illius erant, ne ascenderet Ierosolymam.
- 13 * Tunc respondit Paulus, et dixit : Quid facitis flentes, et affligentes

3. 'ibi' ἐκεῖσε. — 'discipulis' gr. cum art.: discipuli ergo illi qui ibi expectantur. — 'et' δὲ. — 'navem' gr. cum art. — 7. 'navigatione expleta' τὸν πλοῦν διανύσαντες. — 10. 'aliquot' ἄλις, — 'supervenit' κατήλθεν. — 12. 'rogabamus' παρεκαλοῦμεν. — 'nos, et' ἡμεῖς τε καί. — 13. 'flentes' κλαίοντες. — 'affligentes' συνδούποντες. — 'praeparati' ἐπισκευασμένοι, rebus (σκεῶς) necessariis instructi ad iter.

Apparuissemus Cypro: de hac constructione gr., cfr Beelen, *Gramm. graec.*, § 40, 1.

- 4 Verbum *inventis* videtur supponere fidelium numerum parvum fuisse habita ratione incolarum; ideo oportebat eos quaerere et *invenire*. — Olim fides hic jam nuntiat fuerat, 11, 19; 15, 3.

Per Spiritum dicebant Paulum Ierosolymis passurum esse persecutiones (cf. 20, 23), sed non *per Spiritum sanctum* eum ab itinere dehortabantur; secus Apostolus eorum monitis procul dubio obtemperasset. Lucas studens brevitati obscurus est, ut alibi pluries. Cfr 21, 12.

- 5 Ex hoc videmus quantopere Apostolus istorum animos tempore unius hebdomadis sibi lucratus fuisset.
- 8 *Evangelistae*: ita vocatur qui munere fungitur *Evangelium* seu salutem messianam, fidem christianam praedicandi (cf. *Eph* 4, 11; *II Tim* 4, 5); idem est ac ille qui in Samaria et alibi laborem sanctum perfecerat, supra 8, 5, 12, 26-40.
- 9 *Prophetantes*: puta eas Paulo praedixisse pericula ei obventura; secus, quorsum Lucas istud notasset? Hae filiae non necessario identificandae sunt cum filiabus *Apostoli* Philippi, quae Hierapoli vixerunt. Cf. *Eus.*, *H. E.*, 3, 31, 34; 3, 39, 9; 5, 24, 2 ss. Confusionem inter duos Philippos non ita facile admittendam esse ostendit Lichtfoot, *Colossians*, p. 54 ss.

- 3 *navem, Pataris* 'solvimus'. * Cum apparuissemus autem Cypro, *cum apparuisset nobis insula Cyprus*, relinquentes eam ad sinistram, navigavimus in Syriam, et venimus *in civitatem* Tyrum; 'illuc' enim *navis itura et expositura erat onus suum*.

Tyri Paulus divinitus monetur.

- 4 * Inventis autem discipulis 'qui ibi erant', mansimus ibi diebus septem; qui Paulo dicebant per Spiritum ne ascenderet Jerosolymam [*v. notam*].
5 * 'Nihilominus', expletis diebus, profecti ibamus, deducētibz nos omnibus, cum uxoribus et filiis, usque foras civitatem; et positis
6 genibus in littore, oravimus. * Et cum valefecissemus invicem, *nos quidem* ascendimus (*j. gr.*) 'eādem illam' navem; illi autem redierunt in sua, *domum*.

A Tyro usque Caesaream.

- 7 * Nos vero, 'navigationem absolventes', a Tyro descendimus *in civitatem* Ptolemaidam; et salutatis fratribz, mansimus die una apud
8 illos. * Alia autem die profecti, venimus, *itinere terrestri* (cfr v. 7) Caesaream. Et intrantes domum Philippi, evangelistae, qui erat unus
9 de septem *diaconis* (6, 5), mansimus apud eum. * Huic autem erant quattuor filiae, virgines, *quae virginitatem suam Deo consecraverant*, prophetantes, *donatae carismate prophetiae*.

Caesareae Agabus vincula prophetat.

- 10 * Et cum *ibi* moraremur per dies 'plures' 'descendit' quidam a Judaea
11 propheta, nomine Agabus. * Is cum venisset ad nos, tulit zonam Pauli, et alligans sibi pedes et manus dixit: "Haec dicit Spiritus sanctus: Virum cuius est zona haec, sic alligabunt in Jerusalem Judaei, et
12 tradent in manus Gentium". * Quod cum audissemus, *tam positivam praedictionem, Paulum* 'exhortabamur' nos, (*j. gr.*) 'sicut' et qui loci illius erant, *christiani Caesareenses*, ne ascenderet Jerosolymam.
13 * Tunc respondit Paulus, et dixit: " Quid facitis 'plorantes' et *ploratu*

A Judaea : κατήλθεν τις ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας προφήτης, i. e. secundum Beelen, descendit quidam propheta a Judaea oriundus; magis tamen obvium est dicere: quidam propheta descendit a Judaea. Ceterum intelligitur Judaea stricte dicta; certe Hierosolymis descendit ille.

Agabus, num idem sit de quo 11, 28, ignoramus. Tamquam ignotus (*quidam*) introduci videtur. Hoc tamen non multam probat: facile enim modus ille loquendi: propheta *quidam* explicari potest ex modo quo Actus conscripsit. Etenim in redigendo c. 11, quum factis ibi narratis non interfuisset, sequitur relationem ab aliis sibi factam; in c. 21 vero sequitur relationem quam ipse dum cum Paulo itinerabatur, conscripserat; jamvero hoc momento utique prima vice obvium habebat Agabum ideoque obvие scripserat: *quidam* propheta; nunc vero, redigens Actus documentum illud transscribit sicut illud primum scripserat, indeque speciem habet quasi Agabum nunc prima vice introduceret.

- 11 More antiquorum Prophetarum, quod praedicat actu exteriori e *symbolico* simul repraesentat. Cf. III Reg 22, 11; Is 20, 2; Jer 13, 1; 27, 2.

- tes cor meum? Ego enim non solum alligari, sed et mori in
 14 Ierusalem paratus sum propter nomen Domini Iesu. * Et cum ei
 suadere non possemus, quievimus, dicentes : Domini voluntas fiat.
 15 * Post dies autem istos praeparati. ascendebamus in Ierusalem.
 16 * Venerunt autem et ex discipulis a Caesarea nobiscum, adducentes
 secum apud quem hospitaremur Mnasonem quendam Cyprium, anti-
 quum discipulum.
 17 * Et cum venissemus Ierosolymam, libenter exceperunt nos fratres.
 18 * Sequenti autem die introibat Paulus nobiscum ad Iacobum, omnes-
 19 que collecti sunt seniores. * Quos cum salutasset, narrabat per
 singula, quae Deus fecisset in Gentibus per ministerium ipsius.
 20 * At illi cum audissent, magnificabant Deum, dixeruntque ei : Vides
 frater, quot millia sunt in Iudaeis, qui crediderunt, et omnes aemula-

16. Quoad textum huius v. vide commentarium. — Textus β habet hic (cfr Coppieters, o. c., pp. 196 ss.; Vogels): Illi vero ducebant nos ad eos apud quos hospitaremur; et postquam pervenissemus in quendam vicum, fuimus apud Mnasonem quendam Cyprium, antiquum discipulum. — 17. 'libenter' $\delta\omega\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$. — 20. 'millia' $\mu\upsilon\omicron\iota\acute{\alpha}\delta\epsilon\varsigma$.

- 14 *Domini voluntas fiat* : Domini i. e. Iesu ut v. praec. Ergo Iesus regit mundum; supponitur ejus *divinitas* : quod confirmatur ex eo quod in tali sensu alibi semper dicatur *voluntas Dei*. Mirabilia sane tum Pauli, quum fidelium sensa, nostrae meditationi et imitationi saepius proponenda !
 15 Iter peragendum erat adhuc per duos dies atque ideo opportuna quaedam praeparatio sarcinarumque (in specie eleemosynarum) dispositio; imo, ut Ramsay conjicit, praeparatio jumenti, quem sensum vox graeca $\epsilon\lambda\upsilon\theta\epsilon\iota\sigma\alpha\sigma\theta\epsilon\mu\omicron\iota$ optime patitur.
 16 *Adducentes secum apud quem hospitaremur Mnasonem* : hoc supponit Mnasonem tunc casu versatum fuisse Caesareae, et, quod valde mirum, fuisse adductum ut in via vel Hierosolymis apud eum hospitarentur. — quasi alibi hospitium praesto esse non potuisset. Sed graece non habetur *adducentes* nec *secum* : sic enim legitur : $\acute{\alpha}\gamma\omicron\upsilon\tau\epsilon\varsigma\ \pi\epsilon\upsilon\ \psi\ \xi\epsilon\iota\sigma\theta\acute{\omicron}\mu\epsilon\upsilon\ \text{Μν}\acute{\alpha}\sigma\omega\acute{\nu}\iota$, quod verti potest : *ducentes (nos) ad Mnasonem, apud quem hospitemur*. Certo dici non potest utrum Mnaso Hierosolymis habitaverit, vel in via a Caesarea ad Hierosolymann domicilium habuerit. Codex Dd apertissime ultimum sensum proponit. Cf. Coppieters, o. c., p. 196 ss.; Prat, *Rech. de sc. relig.*, 1914, p. 483. — De isto Mnasone nihil aliud novimus.
 17 Hierosolymam advenit (5^a vice post conversionem) paulo ante Pentecosten a 58. secum afferens eleemosynas (24. 17). quas in Galatia, Macedonia et Achaia collegerat (I Cor 16, 1 ss; II Cor 8 et 9). Mens ei erat imprimis Ethnico-et Judaeo-christianos ad perfectiorem adducere unionem ac concordiam. Ep. autem ad Hebraeos, quae ad Judaeo-christianos Hierosolymae imprimis scripta videtur, circiter 8 annis post eventus hic a. s. Luca narratos (videsis introd. in hanc Epist. in *Comm. in Epist. Paul.*, 6^a ed.), utiliter hic conferetur : quum multa ex ea colligi possint, quae statum et conditionem, pericula et vexationes christianorum ea aetate ibi commorantium, penitius nota faciant, atque adeo rationem

vestro 'frangentes' cor meum? *Incassum illud facitis*: ego enim non solum alligari, sed et mori in Jerusalem paratus sum propter nomen Domini Jesu". * Et cum ei suadere non possemus, quievimus *hoc ab eo petere*, dicentes: "Domini voluntas fiat"!

A Caesarea in Jerusalem.

15 * Post dies autem istos (21, 10) (*j. gr.*:) 'ad-iter-praeparati', ascen-
16 debamus in Jerusalem. * Venerunt autem *etiam nonnulli* ex discipulis a Caesarea nobiscum, 'ducentes *nos* ad Mnasonem' quemdam, Cyprium, antiquum discipulum, apud quem hospitaremur [*v. notam*].

II. CAPTIVITAS PAULI, 21, 17-28, 31.

1. Comprehensio Pauli in atrio templi, 21, 17-36.

Consilium Jacobi et presbyterorum.

17 * Et cum *eleemosynas afferentes* venissemus Hierosolymam, 'cum
18 gaudio' exceperunt nos fratres. * Sequenti autem die introibat Paulus nobiscum ad Jacobum *minorem, episcopum Hierosolymorum*, omnesque
19 collecti sunt 'presbyteri'. * Quos cum salutasset, narrabat per singula,
20 quae Deus fecisset in Gentibus per ministerium ipsius. * At illi cum audissent, magnificabant Deum *de hac Gentilium conversione*, dixeruntque ei, *ore Jacobi* (cfr v. 18): "Vides, frater, quot 'myriades', *quam multi* sunt in Judaeis, *inter Judaeos* qui crediderunt, *qui fidem christianam susceperunt*; et plerique omnes aemulatores sunt legis, *zelum*

reddant eorum quae Paulus *Act* 21, 17 ss. expertus est, aut saltem ea elucident.

20 *Jacobus*, (12, 17; 15, 13, sq.) Alii certe non aderant Apostoli. — *Seniores* *οἱ πρεσβύτεροι* secundi ordinis. Cf. supra, 20 v. 28.

Ut debito modo intelligatur modus agendi Jacobi, recolantur dicta supra, ad 15, pp. 278 ss.: communis erat Apostolorum doctrina — sicut et praxis — *Ethnico*-christianos a circumcissione et lege mosaica esse immunes; de *Judaeo*-christianis vero, nihil decretum Apostolorum statuerat, quamvis utique ex ipsorum doctrina libertas eorum logice sequebatur; poterant igitur legalia observare tanquam usus origine et antiquitate venerandos, dummodo vim salvificam non iis, sed "gratiae Domini N. J. C." (15, 11) tribuerent. — Quod *Paulum* spectat, pro *Ethnico*-christianis quidem omnibus viribus doctrinam libertatis propugnabat et in praxim deducebat; pro *Judaeo*-christianis, potuit sane in adjunctis specialibus eandem libertatem etiam illis proponere et in praxim deducere, ast nimis prudens erat ut iis *omnibus* et indiscriminatim sumptis illam doctrinam proponeret et ut iis consilium de legalibus deserendis daret; quod patet vel ex hoc quod ipse, ad eos lucrandos, nihilominus, salvo utique semper principio fundamentali de salute non per legem sed per fidem in Christo obtinenda, quandoque legem observabat (ut quando Timotheum circumcidit, *Act* 16, 3 et votum juxta judaicum morem emisit, 18, 18, et etiam hic, 21, 27) — Unde falsus erat rumor quasi Paulus omnes *Judaeo*-christianos in dispersione habitantes suadendo a circumcissione caeterisque legalibus averteret. Et ideo Jacobus, in re doctrinae nihil

- 21 tores sunt legis. * Audierunt autem de te quia discessionem doceas a Moyse eorum, qui per Gentes sunt, Iudaeorum : dicens non debere eos circumcidere filios suos, neque secundum consuetudinem ingredi.
- 22 * Quid ergo est ? utique oportet convenire multitudinem : audient
- 23 enim te supervenisse. * Hoc ergo fac quod tibi dicimus : Sunt
- 24 nobis viri quattuor, votum habentes super se. * His assumptis, sanctifica te cum illis : et impende in illis ut radant capita : et scient omnes quia quae de te audierunt, falsa sunt, sed ambulas et
- 25 ipse custodiens legem. * De his autem, qui crediderunt ex Gentibus, nos scripsimus iudicantes ut abstineant se ab idolis, immolato, et sanguine et suffocato, et fornicatione.
- 26 * Tunc Paulus, assumptis viris, postera die purificatus cum illis

21. 'Audierunt' *κατηχήθησαν*. — 'eorum ... Iudaeorum' *τοὺς ... πάντας Ἰουδαίους*. — 'debere eos' deest gr. — Vulgata supplendo *δεῖν* post *μὴ* innuit Paulum accusari tantum quod doceret Iudaeos non obligari lege circumcisionis et consuetudinibus paternis. — 22. 'utique' *πάντως*. — 'multitudinem' gr. sine art. — Textus Vulg. conformis est cum Sin AD; aliter legit Nestle. — 24. 'impende in illis' *δασπάνησον ἐπ' αὐτοῖς*. — 25. 'iudicantes' *ζοῖνάντες*. — Post 'iudicantes' additur in CDEGH: *nihil tale observare eos nisi*, i. e. praescripsimus ut, praeter haec quatuor, legalia non observarent. Haec lectio melius rejicitur: ita Nestle post Sin AB, Vulg., Syr., Copt. etc. — Vulg. erronee colon seu comma posuit inter *ab idolis* et *immolato*, quibus reddit *τὸ τε εἰδωλόθυτον*. Cf. supra, 15, 29.

apud Paulum improbans, practice bene agere putat consilium dando Paulo ut facto quodam publico ab illa falsa et damnosa accusatione se liberet. — Actus ille a Paulo petitus, licitus erat: etenim non agebatur in casu de doctrina ipsa circa inefficaciam et inutilitatem legalium ad salutem, sed de observatione iudaica licita. Nihil postulabatur a Paulo quod licite praestare non poterat. Unde iterum, sicut in casu circumcisionis Timothei, Paulus Iudaeo-christianis, in legalium observatione tamdiu enutritis, factus est Iudaeus, ut Iudaeos lucraretur, iis qui sub Lege, quasi sub Lege esset (*I Cor 9, 20 s.*).

- 24 *Sanctifica te cum illis*. Alii aestimant Jacobum suadere ut Paulus etiam ipse voto se obstringat pro 7 diebus remanentibus. Attamen, siquidem votum Naziraeatus secundum *Talmud* (*Nasir 1, 3*) et *Jos., B. J., 2, 15, 1*, pro 30 saltem diebus fieri debebat, neque erat licitum pro minore temporis spatio vovere, ideo auctores isti opinantur verum *Naziraeatus* votum a Paulo factum non fuisse, et verbum *sanctifica* alio sensu sumunt: v. gr. Apostolus vovit se tamdiu vino et sicera velle carere, quamdiu illi adhuc abstinere deberent, et simul vovit se pro illis et vice illorum impensas facturum, quae ad Naziraeatum absolvendum necessariae essent — Alii aestimant nihil impedire quominus dicatur Paulum voto Naziraeatus se consecrasse pro 30 diebus, atque interim viros illos in voto post 7 dies exsolvendo adjuvisse. — Alii, melius ut videtur, aestimant Paulum illorum 4 virorum voti participem factum esse, quatenus np. expensas ab ipsis faciendas in seipsum assumpserit; igitur verba *sanctifica te cum illis* sensu obvio intelligunt (*ἀγιάσθητι* : quod quidem verbum apud LXX, v. gr. *Num 6, 3*, de Naziraeatu dicitur), scil. te quoque Deo consecra per votum Naziraeatus, quatenus te patronum istorum quatuor exhibebis.

- 21 *habent pro lege mosaica, quam observare pergunt.* * 'Fama autem acceperunt' de te quia discessionem, *defectionem* doceas a Moyse, a *lege Mosaica*, 'eos omnes Judaeos' qui per Gentes *dispersi* sunt dicens non [debere eos] circumcidere: *suadens ut non circumcidant* filios suos, neque secundum consuetudinem ingredi: *suadens ne mores*
- 22 *mosaicis ulterius observent.* * Quid ergo est *faciendum*? Nam 'omnino' oportet convenire (j. gr.): 'aliquam' multitudinem: *certissime concurreret multitudo*: audient enim te supervenisse. * Hoc ergo fac quod tibi dicimus, *ut ab illis falsis accusationibus te liberes, ut ostendas te non reprehendere Judaeos qui pergunt servare legem suam.* — Sunt nobis viri quattuor, votum habentes super se, *qui voto Nazireatus*
- 24 *temporarii se (pro 30 diebus) obstrinxerunt.* * His assumptis, sanctifica te cum illis [v. *notam*] et 'solve pro illis sumptus' *necessarios* ut radant capita [v. *notam*]. Et *ita* scient omnes quia quae de te audierunt
- 25 *falsa sunt, sed ambulas etiam tu ipse custodiens legem.* * De his autem qui crediderunt, *qui Christiani facti sunt* ex Gentibus, nos *illis* scripsimus, 'decernentes' ut abstineant se ab idolis immolato, *ab idolothytis*, et a sanguine, et a suffocato, et a fornicatione. *Unde a lege mosaica eos exemptos declaravimus, et ideo nihil tibi in modo agendi erga ethnico-christianos contradicimus*"

Paulus consilium Jacobi exsequitur.

- 26 * Tunc Paulus, assumptis viris, postera die, purificatus cum illis, *postquam eo voto quod illi fecerant se consecraverat* [v. *notam ad*

— Non incongrue ad totam narrationem melius intelligendam, supponeres illos quatuor christianos hucusque paupertate fuisse impeditos quin oblationes Nazireatus terminativas praestarent; imo forte tempus voti explendi jam transiisse. Sic bene intelligetur v. 26 ubi Paulus, expensis in se assumptis, nuntiat post 7 dies oblationes oblatum iri et dies voti expletum.

Ut radant capita. Naziraeis, dum currebat eorum votum, praeter abstinentioniam ab omni potu inebriante et a contactu cadaveri, comam capitis auferre prohibitum erat. Exacto autem voti tempore, victimas, sc. agnum, ovem, arietem et canistrum panum offerre tenebantur; coma capitis in igne sacrificii comburi debebat (Num 6, 1-21): ut ex Fl. Jos. *Ant.* 19, 6, 1, et *Bell. Jud.* 2, 25, 1 colligimus. — Pauli erit *omnes* has expensas in se assumere, adeo ut dié statuta liceat eis tondere caput.

- 25 Haec addiderunt, ut significarent calumniam tantummodo respicere modum agendi Pauli cum *Judaeo-christianis*. — Ex his verbis forte concludi potest decretum concilii Hierosolymitani, quamvis ad solas ecclesias Syriae et Ciliciae inscriptum, nihilominus in mente Jacobi ad universos *Ethnico-christianos* fuisse, etiam quoad quatuor istas prohibitiones, destinatum.
- 26 Hic et seq. v. supponunt necesse fuisse, vel morem exstitisse, ut istiusmodi declaratio septem dies ante finem voti fieret, puta ut statuto die omnia essent parata. Unde nuntiavit Paulus se post 7 dies venturum esse cum illis ut sumptus ad solutionem voti *necessarios* faceret. Beelen

intravit in templum, annuncians expletionem dierum purificationis, donec offerretur pro unoquoque eorum oblatio.

- 27 * Dum autem septem dies consummarentur, hi, qui de Asia erant, Iudaei, cum vidissent eum in templo, concitaverunt omnem populum, 28 et iniecerunt ei manus, clamantes : * Viri Israelitae, adiuvate : hic est homo, qui adversus populum, et legem, et locum hunc, omnes ubique docens, insuper et Gentiles induxit in templum, et violavit 29 sanctum locum istum. * Viderant enim Trophimum Ephesium in civitate cum ipso, quem aestimaverunt quoniam in templum introduxisset Paulus. * Commotaque est civitas tota, et facta est concursio populi. Et apprehendentes Paulum, trahebant eum extra templum : et statim clausae sunt ianuae. 31 * Quaerentibus autem eum occidere, nuntiatum est tribuno cohortis : Quia tota confunditur Ierusalem. * Qui statim assumptis militibus, et centurionibus, decurrit ad illos. Qui cum vidissent 33 tribunum, et milites, cessaverunt percutere Paulum. * Tunc accedens tribunus apprehendit eum, et iussit eum alligari catenis duabus : 34 et interrogabat quis esset, et quid fecisset. * Alii autem aliud clamabant in turba. Et cum non posset certum cognoscere prae tumultu, 35 iussit duci eum in castra. * Et cum venisset ad gradus, contigit ut

27. 'Dum ... consummarentur' ὥς ... ἐμελλόν ... συντελεῖσθαι. — 31. 'Nuntiatum est' ἀνέβη φάσις. — 33. 'interrogabat' tempus imperf. actum repetitum notat; in paraphrasi vertimus juxta hunc sensum — 34. 'clamabant' ἐπεφώνον.

existimat Paulum sacerdotibus nuntiasse expletos esse dies Naziraeatus sociorum suorum, seque pro illis suppeditaturum sumptus; idque fecisse per plures sequentes dies (sc. singulis vicibus nuntiabat pro eo), donec pro unoquoque eorum sacrificium Lege praescriptum oblatum esset. Sed v. 23 innui videtur viris istis quatuor idem fuisse votum, eodem ergo die absolvendum.

- 27 Ponimus tunc fuisse 5^m vel 6^m diem istius septenarii spatii, et proinde diem 7^m et 8^m postquam Paulus urbem ingressus fuerat (24, 11).

Judaei, qui ex Asia-Minore et certe praesertim ex Epheso erant, qui ibi Paulo fuerant insidiati (20, 3), Hierosolymam venerant ad solemne Pentecostes celebrandum.

Omnes istae accusationes erant falsae; in specie, ultima ex mero odio erat conficta, ut liquet e v. seq.

- 29 Ab ingressu in atrium Israëlitarum Gentiles prohibiti erant, et sub poena quidem mortis. Vide ad 3, 2 et dicta supra, pag. 75. Poterant incircumcisi intrare in atrium Gentilium. 30 In atrium Gentilium eum propulerunt: in hoc ultimo atrio percutiebant eum, et huc descendit tribunus cum militibus suis Romanis; namque ex arce Antonia, ubi castra erant, directe in atrium Gentilium per gradus (v. 35) descendebatur.

A levitis clausae sunt ianuae, probabiliter ne Paulus apud altare holocausti asyllum inveniret, certò ne Templum irruptione et forsangui- nis effusione pollueretur.

v. 24J, intravit in templum, *nomine eorum* annuncians *sacerdotibus* expletionem dierum purificationis, *completos esse dies Nazireatus eorum*; — *hi autem dies tamdiu adhuc currere debebant*, donec offerretur, pro unoquoque eorum, oblatio *a lege praescripta, scil. per septiduum* (v. 27) *adhuc*.

Judaei Paulum impetunt.

- 27 * 'Quum autem septem dies in eo essent ut finirentur', hi qui de Asia *et potissimum de Epheso* erant Judaei, cum vidissent eum in templo, concitaverunt omnem populum, et injecerunt ei manus, clamantes:
- 28 * " Viri Israëlitae, adjuvate! Hic est homo qui adversus populum *judaicum*, et legem *mosaicam* et locum hunc, *templum hoc*, omnes ubique docens, insuper etiam Gentiles *incircumcisos* induxit in templum, *in atrium Israëlitarum*, et sic violavit sanctum locum istum!"
- 29 * Viderant enim Trophimum Ephesium (20, 4) in civitate *Jerusalem* cum ipso, quem aestimaverunt quoniam in templum, *in atrium Israëlitarum* introduxisset Paulus. * Commotaque est civitas tota, et facta est concursio populi. Et apprehendentes Paulum, trahebant eum extra templum, *extra atrium Israëlitarum in atrium Gentilium*, et statim clausae sunt januae *quae atrium Israëlitarum ab atrio Gentilium separabant*.

Romani Paulum a Judaeis apprehendunt.

- 31 * Quaerentibus autem eum occidere, 'nuntius ascendit' (cfr v. 35) tribuno cohortis (cfr p. 74), *Claudio Lysiae* (23, 26), *qui in arce Antonia habitabat*: " (Quia) Tota confunditur Jerusalem!" * Qui statim, assumptis militibus et centurionibus, decurrit, *currendo descendit* ad illos. Qui cum vidissent tribunum et milites, cessaverunt percutere
- 33 Paulum. * Tunc accedens tribunus apprehendit eum, et jussit eum alligari catenis duabus; et (*j. gr.*) 'viros de turba, nunc hos nunc illos,
- 34 interrogabat' quis esset, et quid fecisset. * Alii autem aliud (*j. gr.*) 'respondebant clamando ad eum' in turba. Et cum non posset certum
- 35 cognoscere prae tumultu, jussit duci eum in castra. * Et cum venisset ad gradus, *quibus a porticu atrii Gentilium in arcem ascendebatur*, contigit ut, *dum antea ductus a militibus pedibus incedebat, nunc*

Legesis descriptionem Templi supra pag. 72 ss.; cf. etiam de regimine politico et de militia Romana, p. 64 et 75.

- 33 *Jussit eum alligari catenis duabus, manibus et pedibus* vel cum v. 34 *ducatur* in castra, pedes non videntur fuisse catena constricti. Ideo pono utramque manum (vel utrumque brachium) ligatam fuisse, et Paulum incessisse inter duos milites, sicut Petrus ligatus erat *Act* 12, 6 more Romano.

Quis esset τὸς ἐν ἡ in subj., καὶ τί ἐστιν πεπομπός in indic.: tamquam certum ponit aliquid ab ipso commissum fuisse.

- 34 Castra stativa (*la caserne*) militum Romanorum, quae erant in arce Antonia.
- 35 Arx erat 50 cubitis altior atrio Gentilium: Jo s., *B. J.*, 5, 5, 8.

- 36 portaretur a militibus propter vim populi. * Sequebatur enim multitudo populi, clamans : Tolle eum.
- 37 * Et cum coepisset induci in castra Paulus, dicit tribuno : Si
- 38 licet mihi loqui aliquid ad te ? Qui dixit : Graecè nosti ? * Nonne
- 39 tu es Aegyptius, qui ante hos dies tumultum concitasti, et eduxisti
- Paulus : Ego homo sum quidem Iudaeus a Tarso Ciliciae, non
- ignotae civitatis municeps. Rogo autem te, permitte mihi loqui ad
- 40 populum. * Et cum ille permisisset, Paulus stans in gradibus, annuit manu ad plebem, et magno silentio facto, allocutus est lingua Hebraea, dicens :

CAPUT XXII.

- 1 Viri fratres, et patres, audite quam ad vos nunc reddo rationem.
- 2 * Cum audissent autem quia Hebraea lingua loqueretur ad illos,
- 3 magis praestiterunt silentium. * Et dicit : Ego sum vir Iudaeus, natus in Tarso Ciliciae, nutritus autem in ista civitate, secus pedes

— 37. 'cum coepisset induci' μέλλων ... εἰσαγεσθαι. — 30. 'Nonne tu es' οὐκ ἄρα σὺ εἶ; V. comment. — 'Aegyptius' gr. cum art. — 40. 'annuit manu ad plebem' κατέσειπεν τῇ χειρὶ τῷ λαῷ. — 22, 1. 'rationem' ἀπολογία. — 3. 'nutritus' ἀνατετραμμένος. — 'veritatem' ἀκριβείαν. — 'legis' τοῦ θεοῦ.

- 36 Promptus interventus tribuni melius intelligetur, si notetur Iudaeos eo tempore ad tumultum et seditiones propensos fuisse, utpote exasperatos per crudele Felicis, Praesidis Romani, gubernium; anno praecedente (a. 57) summus sacerdos Jonathan qui Romanis favebat, in Templo occisus fuerat; tunc constitutae fuerant turmae terribilissimae *Sicariorum*, quorum 4,000 secuti fuerant Aegyptium illum de quo statim dicemus v. 38.
- 38 *Aegyptius* quidam, prophetam Messiam se simulans, (similis pseudo-prophetis illis de quibus *Mf* 24, 24) multis persuaserat Iudaeis, ut ad se in regionem desertam confluerunt εἰς τὴν ἔρημον (nota art.: forte intelligitur regio deserta Jerichuntum inter et montem Olivarum), ut deinde in montem Oliveti secum armati ascenderent, inde Hierosolymam invasuri, praedicens ad suum jussum muros Jerusalem esse casuros. A Procuratore Felice (de quo infra 23, 23 ss.) devictus, aufugerat. Cf. Jo s., *Antiq.*, 20, 8, 6, et *B. J.*, 2, 13, 5. — Tribunus ex facto quod Paulus graece loquitur, puta quia etiam ille seditiosus graece loquebatur, suspicatur Paulum esse famosum illum seditiosum Aegyptium; et haec suspicio eo magis obvia fuerit, quod Pentecoste esset, quodque viri istiusmodi solerent diebus festis, cum maxima in urbe esset multitudo, turbas et tumultus excitare. — *Alii* contra intelligunt tribunum hucusque suspicatum fuisse Paulum esse illum seditiosum, nunc incipere cogitare Paulum illum non esse, puta quia noverat Aegyptium illum graece non loqui; et vertunt οὐκ ἄρα σὺ εἶ per: *Igitur tu non es...*

Quatuor millia sicariorum: τοὺς τετρακισχιλοὺς ἄνδρας τῶν σικαρίων; nota utrumque art.; inde enim colligitur sicarios (litt. homines gerentes *sicas* seu gladiolos) eo tempore jam fuisse constitutos atque ordinatos, tamquam turmam militarem notam ac definitam cum suis ducibus. Isti

- 36 portaretur a militibus propter vim populi. * Sequebatur enim multitudo populi, clamans: "Tolle eum! *Morte plectatur*"!

2. Oratio Pauli in atrio templi ad Iudaeos, 21, 37-22, 29.

Facultatem loquendi obtinet.

- 37 * Et 'cum in eo esset ut induceretur' in castra Paulus, *adeoque cum milites cum Paulo ad summum fere gradum pervenissent*, dicit tribuno, *graece*: "Si licet, *licetne* mihi loqui aliquid ad te"? Qui dixit: "Graecè nosti?" * 'Num forte, *siquidem graece loqueris*, tu es' [v. not. text.]
 38 Ægyptius (j. gr.:) 'ille' qui ante hos dies, paulo ante tumultum concitasti, et eduxisti in desertum quattuor millia virorum sicariorum"?
 39 * Et dixit ad eum Paulus: "Ego quidem homo sum Iudaeus, a civitate Tarso, provinciae Ciliciae, non ignotae civitatis. municeps, civis. Rogo autem te, permitte mihi loqui ad populum". * Et cum ille permisisset,
 40 Paulus stans in gradibus, 'manu mota populo indixit silentium' et, magno silentio facto, allocutus est lingua Hebraea, *aramaica* dicens:

Oratio Pauli.

a/ Suam aemulationem iudaicam memorat.

- 1 * "Viri fratres, et patres (cfr 7, 2), audite quam ad vos nunc reddo
 2 'defensionem'"! — * Cum audissent autem quia Hebraea lingua loqueretur
 3 ad illos, magis praestiterunt silentium. * Et dicit: "Ego sum vir, ex utroque parente, Iudaeus, natus quidem in regione externa, np. in Tarso Ciliciae, 'educatus' autem in ista civitate *Jesuralem*, secus pedes

erant famosi latrones seu praedones, quorum numerus postea adauctus vel renovatus fuit, quique tot mala inter Iudaeos, praesertim tempore obsidionis Ierosolymitanae, perfecerunt. Isti 4,000 possunt intelligi viri qui Ægyptio illi *constanter* adhaerebant, nempe *sicarii* proprie dicti, stipatores armati et bellatores: sed praeter istos, ad eum jam confluxerat turba magna, sc. 30,000 virorum, ait J o s. B. J., l. c. Hac ratione Lucas cum F l. J o s e p h o conciliatur. Caeterum meritò dubitatur utrum numeri a J o s. utroque l. c. indicati, accurate referantur.

- 40 *Lingua Hebraea*: erat lingua Aramaica occidentalis, secundum dialectum Palaestinae propriam. Erat lingua Pauli materna (cf. suprâ, p. 80 s.). Ab aliis vocatur lingua Syrochaldaica: S. Lucas eam nominat *hebraicam*, quia tunc Hebraeis erat *vernacula*; quamvis eorum multi etiam graece loquerentur. Cf. suprâ, p. 80 s.

- 3 *Gamatiel* (cf. 5, 34) erat magister omnium celebratissimus, quem Iudaei maxima veneratione colebant, princeps scholae Rabbinicae severioris (ideo additur *juxta veritatem* etc.). Tamquam discipulus talis magistri non poterat esse inimicus Legis. *Secus pedes*: modus loquendi reverentia plenus, respicit ad morem doctorum, qui in schola loco excelsiore sedent.

Paulus dicit *paternae legis*, ut reverentiam suam et fidelitatem significet. Obiter nota Paulum scholas Rabbinicas frequentasse; imo probabile est ipsum titulum et officium Rabbinum obtinuisse. Inde explicatur, ut notavimus supra, 9, 2, quomodo a Synedrio auctoritatem et negotium obtinuerit persequendi christianos. Cf. 26, 12 in t. graeco.

- Gamaliel eruditus iuxta veritatem paternae legis, aemulator legis,
 4 sicut et vos omnes estis hodie : * qui hanc viam persecutus sum
 usque ad mortem, alligans et tradens in custodias viros ac mulieres,
 5 * sicut princeps sacerdotum mihi testimonium reddit, et omnes
 maiores natu, a quibus et epistolas accipiens ad fratres Damascum
 pergebam, ut adducerem inde vinctos in Ierusalem ut punirentur.
 6 * Factum est autem, eunte me, et appropinquante Damasco media
 7 die, subito de caelo circumfulsit me lux copiosa : * et decidens in
 terram, audiui vocem dicentem mihi : Saule, Saule, quid me perse-
 8 queris ? * Ego autem respondi : Quis es Domine ? Dixitque ad
 9 me : Ego sum Iesus Nazarenus, quem tu persequeris. * Et qui
 mecum erant, lumen quidem viderunt, vocem autem non audierunt
 10 eius, qui loquebatur mecum. * Et dixi : Quid faciam, Domine ?
 Dominus autem dixit ad me : Surgens vade Damascum : et ibi
 tibi dicetur de omnibus, quae te oporteat facere.
 11 * Et cum non viderem prae claritate luminis illius, ad manum
 12 deductus a comitibus, veni Damascum. * Ananias autem quidam,
 vir secundum legem testimonium habens ab omnibus cohabitantibus
 13 Iudaeis, * veniens ad me, et astans dixit mihi : Saule frater re-
 14 spice. Et ego eadem hora respexi in eum. * At ille dixit : Deus
 patrum nostrorum praeordinavit te, ut cognosceres voluntatem eius,
 15 et videres iustum, et audires vocem ex ore eius : * quia eris testis
 16 illius ad omnes homines eorum, quae vidisti, et audisti. * Et nunc
 quid moraris ? Exurge, et baptizare, et ablue peccata tua invocato
 nomine ipsius.
 17 * Factum est autem revertenti mihi in Ierusalem, et oranti in

5. 'omnes maiores natu' πᾶν τὸ πρεσβυτέρειον. — 'accipiens' δεξιόμενος. — 'ut adducerem inde' ἄγων καὶ τοὺς ἐκεῖσε ὄντας. — 7. 'decidens' ἔπεσά. — post 'terram' gr. additur καὶ. — 9. 'lumen' gr. cum art. — 'mecum' μοι. — 12. post 'vir' add. gr. ἐδλαβήs. — 'cohabitantibus' κατοικοῦντων. — 14 'praeordinavit' προεχειρολόγῳ. — 17. 'revertenti' ὑποστρέφοντι.

- 4 Pro explicatione totius hujus historiae, a v. 4 usque ad v. 17, vide quae supra notavimus cap. 9.
 5 *Princeps sacerdotum* gr. cum art. *mihi testimonium reddit*: videtur supponi quod ille ἀρχιερεὺς de quo 9, 1 tunc adhuc sedem pontificiam occupet. Posset tamen res sic intelligi: qui nunc pontifex est et totum Synedrium hoc de me testantur seu testari possent, quia sciunt epistolas ab auctoritate competenti (a Summo Sacerdote et a Synedrio) tunc mihi traditas fuisse.
 6 8 Conversionem suam narrat ut demonstret se christianum factum fuisse per interventum *divinum*, miraculosum: nemo poterat eum culpare quod ei se subiecisset. Cf. quae supra, p. 205 ss. notavimus. Ibidem in paraphrasi 9, 1 ss. supplevimus ea quae tum ex hac oratione c. 22 tum ex altera oratione c. 26 suppleri poterant.
 12 Haec de Anania apte addit, ut conversionem suam, Iudaeis invisam, legi contrariam non esse demonstret.

Gamaliel eruditus juxta 'severitatem', *juxta strictam interpretationem* paternae legis *mosaicae*; *eram aemulator 'Dei', studens extendere*
 4 *cultum Dei*, sicut et vos omnes estis hodie; * qui hanc viam, *hanc religionem christianam, ab quam nunc impugnor*, persecutus sum usque ad mortem, *odio mortali*, alligans et tradens in custodias, in
 5 *carceres, quoslibet Christianos*, viros ac mulieres, * sicut Princeps sacerdotum mihi testimonium reddit [*v. notam*] et *sicut 'totum Syne-*
drium' de me testatur, a quibus 'quum etiam epistolas accepissem' ad fratres *Judaeos*, Damascum pergebam, ut 'etiam *Christianos* qui illic essent' adducerem vinctos in Jerusalem ut *ibi punirentur*.

b/ Suam mirabilem conversionem narrat.

6 * "Factum est autem, eunte me, et appropinquante Damasco media
 7 die, subito de caelo circumfulsit me lux copiosa; * et, *hac luce percul-*
sus, 'decidi' in terram, 'et' audiivi vocem dicentem mihi: "Saule,
 8 Saule, quid me persequeris"? * Ego autem respondi: "Quis es, Domine"? Dixitque ad me: "Ego sum Jesus Nazarenus, quem tu
 9 persequeris". * Et *illi viri* qui mecum erant, lumen 'illud' quidem viderunt, vocem autem non audierunt, *vocem non intelligebant* ejus
 10 qui loquebatur 'mihi.' * Et dixi: "Quid faciam, *quid facere debeo*, Domine"? Dominus autem dixit ad me: "Surgens, vade Damascum; et ibi tibi dicetur de omnibus, quae te oporteat facere"

c/ Sanationem et baptismum ab Anania recolit.

11 * "Et cum non viderem — *repentina enim caecitate percussus eram*
 (9, 8) prae claritate luminis illius, — ad manum deductus a comitibus, veni Damascum. — * Ananias autem quidam, vir 'pius' secundum Legem, *ad normam Legis pius*, testimonium habens *bonum* ab omnibus
 13 *Damasci 'inhabitantibus'* Judaeis, * veniens ad me, et astans, dixit mihi: "Saule frater, respice". Et ego eadem hora, *protinus, recepto visu*,
 14 respexi in eum. * At ille dixit: "Deus patrum nostrorum assumpsit te, ut cognosceres voluntatem ejus, et videres Justum, *Jesum Messiam*, et
 15 audires vocem ex ore ejus: * quia eris testis illius, ad omnes homines, eorum quae vidisti, et audisti. * Et nunc quid moraris? Exurge, *agedum*, et invocato nomine ipsius baptizare, *sine te baptizari et per baptismum*
 16 *ablue (ablentur) peccata tua*"

d/ divinitus ad Gentiles missus fuit.

17 * Factum est autem 'reverso' mihi in Jerusalem, et oranti in templo,

13 *Respice: ἀνάβλεπον* *Schaue auf, zie op!* puta visu recuperato. Cf. 9, 17, 18.

16 *Baptizare et ablue*. Quoad hanc constructionem cfr. *Gen* 42, 18, in hebraeo. *Hoc facite et vivite*, quod valet: *hoc facite et vivetis*, seu, *si hoc feceritis vivetis*.

17 Agitur de itinere in Jerusalem ut videret Petrum, de quo *Act* 9, 26 30; *Gal* 1, 18. — Per suam ad Christum conversionem non factus est malus Judaeus, genti suae inimicus: namque in Urbem Sanctam reversus est, et

- 18 templo, fieri me in stupore mentis, * et videre illum dicentem mihi :
 Festina, et exi velociter ex Ierusalem : quoniam non recipient
 19 testimonium tuum de me. * Et ego dixi : Domine ipsi sciunt quia
 ego eram concludens in carcerem, et caedens per synagogas eos,
 20 qui credebant in te : * et cum funderetur sanguis Stêphani testis
 tui, ego astabam, et consentiebam, et custodiebam vestimenta inter
 21 ficientium illum. * Et dixit ad me : Vade quoniam ego in nationes
 longe mittam te.
 22 * Audiebant autem eum usque ad hoc verbum, et levaverunt vocem
 suam dicentes : Tolle de terra huiusmodi : non enim fas est eum
 vivere.
 23 * Vociferantibus autem eis, et proiicientibus vestimenta sua, et
 24 pulverem iactantibus in aerem, * iussit tribunus induci eum in
 castra, et flagellis caedi, et torqueri eum, ut sciret propter quam
 25 causam sic acclamarent ei. * Et cum astrinxissent eum loris, dicit
 astanti sibi Centurioni Paulus : Si hominem Romanum, et indem-
 26 natum licet vobis flagellare ? * Quo audito, Centurio accessit ad
 tribunum, et nunciavit ei, dicens : Quid acturus es ? hic enim homo

19. 'concludens in carcerem' φυλακίζων. — 20. 'ego' και αὐτός. — 22. 'fas est' καθήκον.
 — 24 'flagellis caedi, et torqueri' μάστιγις ἀνετάζεσθαι. — 25 'cum astrinxissent eum
 loris' ὥς δὲ προέτειναν αὐτὸν τοῖς ἱμᾶσιν.

ivit orare in Templo. Imo (v. 18) mansisset Hierosolymis diutius, si per visionem divinam et per iussum repetitum quasi invitatus proficisci coactus non fuisset; neque (v. 21) *Gentilibus* fidem nuntiasset, nisi ad eos ab ipsomet Christo missus fuisset.

Exstasis illa in qua facta est revelatio, a rationalista De Wette tamquam falsa rejicitur, propterea quod *Gal* 1, 17-19, ubi de eodem itinere Jerosolymitano sermo habetur, illius nulla mentio fiat. Verum, Pauli silentium in epistola ad Galatas minime probat rem non contigisse, quum nihil opus esset ut de ea ibi loqueretur. — Neque etiam excluditur inde quod supra, 9, 29 s., narratum fuit Hellenistis Pauli vitae attentasse et Christianos ideo Paulum extra civitatem deduxisse; rec. dicta ad 9, 29 s.; et quidem facile intelligitur Paulum in praesentibus adjunctis de sola visione divina, non autem de illa pristina Judaeorum oppositione mentionem facere, eo magis quod rationem reddere vult, non praecise sui discessus e Ierusalem, sed sui transitus ad Gentiles. Caeteroquin potuit documentum e quo Lc. hauserit 9, 25 ss., optime ignorare hanc visionem h. l. ab ipso Paulo commemoratam.

- 18 Obiter nota *divinitatem* Jesu supponi: apparet, mittit ad praedicandum; ergo vivit, imo regnat cum supremo imperio in re religiosa: quod de mero homine dici nequit.
 19 Hoc supra v. 4 jam dixerat, sed repetit, quia magnum pondus habebat pro sua apologia; ideo addit quid fecerit contra Stephanum.
 22 Oratio Pauli interrumpitur: certe mens ei erat exponere admirabilem successum quem, auxiliante Deo, praedicatio ejus inter Gentiles habuerat. In fine refutasset calumniam de profanato Templo per introductionem Trophimi.

- 18 fieri me in stupore mentis, *in exstasi*, * et videre illum, *Jesum*, dicentem mihi: "Festina, et exi velociter ex Jerusalem: quoniam *Hierosolymitani*
 19 non recipient testimonium tuum de me". * Et ego dixi: "Domine, *mihi potius quam alii cuipiam credituri sunt; etenim testimonium meum in suspicionem adducere non poterunt; nam ipsi sciunt quia ego eram 'conjiciens-in-carcerem' et caedens, flagellans per varias, syna-*
 20 *gogas obeundo*, eos qui crēdebant in te; * et cum funderetur sanguis Stephani testis tui, 'etiam ipse' astabam, et *neci ejus* consentiebam, et
 21 custodiebam vestimenta interficientium illum". * Et dixit ad me: "Vade, quoniam ego in nationes longe *semotas* mittam te" ».

A Judaeis interrumpitur.

- 22 * Audiebant autem eum usque ad hoc verbum, et, *aegre ferentes se, Judaeos, Gentilibus postponi videri*, levaverunt vocem suam, dicentes: "Tolle de terra hujusmodi; 'non enim fas erat' eum vivere: *jamdiu oportuisset eum morte afficere nec eripere e manibus nostris* (21, 31)".

Incarceratur; quia civis Romanus, non flagellatur.

- 23 * Vociferantibus autem eis, et projicientibus vestimenta sua, et pul-
 24 verem jactantibus in aërem, * jussit tribunus induci eum in castra, et 'flagellis torqueri' eum, ut sciret propter quam causam sic acclamarent
 25 ei. * Et 'quum protendissent' eum *in terram* 'pro flagellis', *adeoque quum in eo essent ut ipsum flagellarent*, dicit astanti sibi Centurioni Paulus: "Si, *Num hominem, a/ civem Romanum, et b/ indemnatum*
 26 licet vobis flagellare"? * Quo audito, Centurio accessit ad tribunum, et nunciavit ei, dicens: "Quid acturus es? Hic enim homo civis

- 23 *Projicientibus* etc.: exuunt pallia eaque *in terram projiciunt*, in signum furoris sui, vel quasi velint sese praeparare ad lapidandum eum; et, quum lapides non habeant, vel lapidibus eum attingere nequeant, manibus pulverem jactant in aerem quasi contra eum. Ceterum, ad lapidandum haud tardiores erant isti: cf. 5, 26; 14, 19; Jo 11, 31 ss.

- 24 *Ut sciret* etc.: orationem Pauli intellexisse non videtur: furorem tamen populi videns, magnum facinus in eo suspicatur; idque detegere vult per flagellationem. Qua quidem in re contra jus *criminale* Romanorum agebat, quo prohibitum erat rei inquisitionem a tortura incipere. (*Digest.*, 48, tit. 18).

- 25 *Ἰμας*, proprie lorum; dicitur vel de loris quibus alligabantur calceamenta, *corrigiae* (inde aliqui per *ἱμᾶτα* intelligunt lora quibus verberandi adstringebantur; ita Vulg.), vel de loris quibus caedebantur rei, *flagella, scutica*.

Si Romanum etc.: de cive Romano non flagellando vide supra 16, 38. Duplex fuisset crimen: flagris caedere civem Romanum, et poenam inferre homini non damnato, imo nondum judicialiter examinato. Philippis autem, 16, 22 sq., flagellorum tormentum, contra leges sibi illatum, volens minimeque resistens passus est, quia a Judaeis propter confessionem nominis Jesu torquebatur; hic vero jus civitatis invocat, quoniam male habitus fuisset ab iis qui de Jesu nihil noverant, quique eum, Apostolum Jesu, ut facinorosum quemlibet cecidissent.

- 27 civis Romanus est. * Accedens autem tribunus, dixit illi : Dic
 28 mihi si tu Romanus es ? At ille dixit : Etiam. * Et respondit tri-
 bunus : Ego multa summa civilitatem hanc consecutus sum. Et
 29 Paulus ait : Ego autem et natus sum. * Protinus ergo discesserunt
 ab illo, qui eum torturi erant. Tribunus quoque timuit postquam
 rescivit, quia civis Romanus esset, et quia alligasset eum.
 30 * Postera autem die volens scire diligentius qua ex causa accu-
 saretur a Iudaeis, solvit eum, et iussit sacerdotes convenire, et omne
 concilium, et producens Paulum, statuit inter illos.

CAPUT XXIII.

- 1 Intendens autem in concilium Paulus ait : Viri fratres, ego omni
 conscientia bona conversatus sum ante Deum usque in hodiernum
 2 diem. * Princeps autem sacerdotum Ananias praecepit astantibus
 3 sibi percutere os eius. * Tunc Paulus dixit ad eum : Percutiet te
 Deus, paries dealbate. Et tu sedens iudicas me secundum legem, et

27. 'Etiam' *val.* — 30 'sacerdotes' *δοχμαστές*. — concilium' *τὸ συνέδριον*. — 'producens' *καταγαγών*. — 23, 1. 'Intendens' *ἀπενόησας*. — 'in concilium' *τῷ συνεδρίῳ*. — 'conversatus sum ante Deum' *πεπολιτευμαι τῷ θεῷ*. — 3. 'sedens iudicas' *κάθη κρίνων*. — 'contra legem' *παρὰ νόμον*.

- 28 Suspiciatur centurio Paulum, quem hominem vilioris conditionis habet, civem Romanum se simulasse. —

Civis Romanus *natus erat* Paulus, non per hoc ipsum quod Tarso oriundus erat, nam tribunus jam noverat eum civem esse Tarsensem (21, 39); dicendum igitur est non omnes illius civitatis incolas jus illud accepisse. Tarsus erat quidem *libera civitas*, quae quamvis Romanae ditioni subesset, propriis legibus et magistratibus obediebat; sed non ideo *jure civitatis* gaudebat. Itaque opinamur ab aliquo e Pauli progenitoribus jus illud aut meritis aut pecunia obtentum fuisse.

- 29 Non videtur praecise timere quia *alligavit* Paulum; etenim quando jus civitatis dubium erat vel quando reus in medio scelere (*en flagrant délit*) deprehensus fuerat, vel quando custodiendus erat donec de accusatione contra ipsum lata statueretur, pariter quando ad legitimum coram tribunali examen duci debebat: tunc certe vincula ei imponere haud vetitum erat. Et revera v. 30 dicitur Paulum postera die *solvi* ut coram Synedrio staret, ergo per noctem ligatus manserat; postmodum 23, 18 adhuc vinctus erat, etc. — Attamen utique civem Romanum *ligare* nefas erat quando fiebat ante rei interrogationem, ubi tamen nullum erat commissi sceleris vestigium vel argumentum: atque ideo Cic. *in Verr.* 5, 66: "Facinus est, ait, *vinciri* civem Romanum, scelus verberari, prope parricidium necari"; item nefas erat ubi fiebat in ordine ad flagellationem illicitam. Vide dicta ad v. 25. — Quod ordinem chronologicum spectat, v 29^b melius jungeretur v^o 28. Rec. dicta de *methodo eliminationis* s. Lucae, *Introd.*, p. 37.

- 1 *Fratres*, ait, non *patres*, quasi ad aequales, quia cogitat de dignitate sua apostolica: quod innuunt verba seq. in graeco. Sciebat eos sibi infensissimos esse eo usque ut pridie sivissent eum percuti fere ad mortem; praeterea meritò non vult eos ut iudices suos agnoscere. Ideo non

- 27 Romanus est." * Accedens autem tribunus, dixit illi: "Dic mihi si tu
 28 *civis Romanus es*"? At ille dixit: "‘Utique’ *sum*". * Et respondit
 tribunus: "Ego multa summa, *magna summa pecuniae* civilitatem
 hanc, *hoc jus civitatis* consecutus sum". Et Paulus ait: "Ego autem
 etiam, *quod majus est, Romanus civis* natus sum, *civis Romanus sum*
 29 *jure civitatis a parentibus ad me translato*". * Protinus ergo disces-
 serunt ab illo qui eum torturi erant. Tribunus quoque timuit, postquam
 rescivit quia civis Romanus esset, et quia *in ordine ad torturam*
 alligasset eum.

3. Paulus coram Synedrio, 22, 30-23, 11.

A tribuno sistitur Synedrio.

- 30 * Postera autem die, volens scire diligentius qua ex causa accusa-
 retur a Judaeis, solvit eum, et jussit ‘principes sacerdotum’ convenire,
congregari in conclave suum consuetum et omne ‘Synedrium’; et ‘quum
 descendere fecisset’ Paulum *de arce*, statuit eum inter illos.

Jussu summi Sacerdotis percutitur.

- 22, 1 * (*j. gr.*) ‘Cum autem, *sancta usus audacia*, intentos oculos defi-
 xisset’ in ‘Synedrium’ Paulus ait: "Viri fratres, ego omni, *summa*
 conscientia bona ‘magistratu — *nempe apostolatu* — functus sum
 2 pro Deo’ usque in hodiernum diem." * Princeps autem sacerdotum,
 Ananias, praecepit astantibus sibi, *apparitoribus*, percutere os ejus.
 3 * Tunc Paulus dixit ad eum: "Percutiet te Deus, parties dealbate,
virtutis simulator! Et tu ‘sedes’ *hic tamquam* ‘is qui judicat’ me
 secundum legem, et *ipse* ‘contra-legem-agens’ jubes me percuti *quin*

vult eos vocare *patres*. Non utitur formula venerationis, qualis alibi adhi-
 betur: v. gr. quando Petrus ad Synedrium verba faciebat ut *Principes*
populi et Seniores 4, 8; pariter Stephanus 7, 2. *Viri fratres et patres*; et
 ipse Paulus ad populum loquens 22, 1. *Viri fratres et patres*.

Conversatus sum, πεπολιτευμαι ab aliis (R a m s a y) intelligitur: vitam
 civilem duxi. R. B., 1916, p. 242.

- 2 Ananias iste Romae causam suam dicere coactus fuerat (J o s., *Ant.*,
 20, 6, 2); sed sententiis iudicum absolutus (ut videtur), Hierosolymam
 reversus erat, summumque pontificatum post occisum Jonathanem (de
 quo supra 21, 36 mentionem fecimus) iterum susceperat, idque gerere
 perrexerat usque ad a. 59. Intrepido Pauli habitu offensus fuit, vel liberius
 illud Pauli exordium, in quo nulla de ipso fiebat mentio honorifica, ferre
 non potuit. Forte etiam audierat Paulum die precedente se civem Roma-
 num dixisse: quod Judaeo isti minime arridere poterat.
- 3 *Percutiet te Deus*: *τόππειν σε μελλόν*: non est imprecatio, sed putius com-
 minatio divinae punitionis. Habuit forte Paulus hac de re revelationem.
 — vel praesumendo ita futurum esse opinabatur, quo modo saepe homines
 loquuntur, — vel forte futurum illud in mente ipsius vere vim habebat
 imprecationis cujusdam quae imprecatio, si fuerit, legitima erat, propter
 injuriam et injustitiam Apostolo illatam. Quidquid sit, praedictio — vel im-

- 4 contra legem iubes me percuti ? * Et qui astabant dixerunt : Sum-
 5 mum sacerdotem Dei maledicis ? * Dixit autem Paulus : Nesciebam
 fratres quia princeps est sacerdotum. Scriptum est enim : Principem
 populi tui non maledices.
 6 * Sciens autem Paulus quia una pars esset Sadducaeorum, et
 altera Pharisaeorum, exclamavit in concilio : Viri fratres, ego
 Pharisaeus sum, filius Pharisaeorum, de spe et resurrectione mor-
 7 tuorum ego iudicor. * Et cum haec dixisset, facta est dissensio inter
 8 Pharisaeos, et Sadducaeos, et soluta est multitudo. * Sadducaei
 enim dicunt, non esse resurrectionem, neque Angelum, neque Spiri-
 9 tum : Pharisei autem utraque confitentur. * Factus est autem
 clamor magnus. Et surgentes quidam Pharisaeorum, pugnabant,
 dicentes : Nihil mali invenimus in homine isto : quid si Spiritus
 locutus est ei, aut Angelus ?

6. 'concilio' τῷ συνέδριῳ. — 7. 'dissensio' στάσις. — 'soluta est' ἐσχίσθη. — 9. 'quidam Pharisaeorum' τινὲς τῶν γραμματέων τοῦ μέρους τῶν Φαρισαίων. — 'Spiritus' gr. sine art. — 'Angelus' gr. sine art.

precatio Pauli eventu confirmata fuit octo circiter annis postmodum, cum Ananias iste, utpote princeps factionis imperatoriae, initio belli Judaici a. 66 a Sicariis occisus fuit: cf. Jos., *Bell. Jud.*, 2, 17, 9.

Paries dealbate: dempta metaphora, vir personatus, qui falsam probitatis speciem prae se fert, *hypocrita* ! cf. Mt 23, 27. Cogita murum, non ex lapidibus, sed e sordido luto paleisque confectum, extrinsecus autem nitida calce obductum.

- 5 *Nesciebam* οὐκ ἔστιν ἀγνωστός, duplici modo explicatur: a/ Alii, cum absit art., sic intelligunt: nesciebam *quemdam* hocce tempore *esse summum pontificem*; flandrice *dat er nu een Hoogpriester is*. Putabat Paulus, aiunt, sedem supremi Pontificatus eo tempore vacare; quod identidem in illo turbulentissimo rerum statu accidit; idque vel ideo forsitan existimavit, quod novisset ultimum Iudaeorum Pontificem (Ananiam nostrum) fuisse Romam missum, ad tribunal Imperatoris (ut v. 2 notavimus), neque (quia solum ante aliquos dies advenerat), audiisset eum pristinae dignitati fuisse restitutum, aut alium quemquam in ejus locum suffectum. — b/ Alii interpretes sic explicant: *nesciebam ipsum esse summum sacerdotem* (fl. *dat hij Hoogpriester is*); et re quidem vera, aiunt, fieri potuit ut Paulus, propter diuturnam absentiam et frequentem summi pontificis mutationem, quae ista aetate accidebat (*Jo* 11, 49), virum illa ornatum dignitate facie non cognoverit. Attamen difficile creditu est Ananiam, qui jam a pluribus annis Pontifex erat (inde ab a. 49) a Paulo non fuisse cognitum, — c/ Alii (Belser, Ceulemans alique) intelligunt, melius ut videtur: Paulus audiverat injuriam: "percutite os ejus", sed, ophtalmia laborans (*Rev. prat. d'Apol.*, t. 10, p. 136), non perceperat quis eam protulisset; proin statim respondit: "percutiet te Deus, paries dealbate", quisquis hanc injuriam protulisti; postea auditv esse summum Pontificem, et tunc respondit: "nesciebam quod princeps esset sacerdotum", gall.: "*Je ne savais pas que ce fut le Grand-Prêtre*". — d/ Posset forte intelligi per ironiam dictum: Putare non poteram eum qui ita **contra legem me percutere jusserat** esse summum sacerdo-

- 4 *causam meam cognoveris ! Hypocrita* " ! * Et qui astabant dixerunt :
 5 "Summum sacerdotem Dei maledicis" ? * Dixit autem Paulus : "Nesciebam, fratres, quia princeps est sacerdotum. *Secus non tam dure ad eum fuissem locutus*. Scriptum est enim (*Exod.*, 22, 28) : Principem populi tui non maledices "

Solenter dissensionem inter iudices excitat.

- 6 * Sciens autem Paulus quia una pars esset Sadducaeorum, et altera Pharisaeorum, exclamavit in 'Synedrio' : "Viri fratres, ego Pharisaeus sum, filius Pharisaeorum, de spe et resurrectione, *de spe resurrectionis*
 7 mortuorum ego iudicor ". * Et cum haec dixisset, facta est 'altercatio' inter Pharisaeos et Sadducaeos, et 'scissa est' *in duas partes* multitudo *synedristarum*. * Sadducaei enim dicunt non esse resurrectionem, neque Angelum, neque *ullum creatum aliquem* spiritum ; Pharisei
 9 autem utraque confitentur. * Factus est autem clamor magnus. Et surgentes quidam 'scribae factionis' Pharisaeorum, *in favorem Pauli, suis doctrinis faventis*, pugnabant, dicentes : " Nihil mali invenimus in homine isto ; quid si *vere, juxta ea quae heri dicebat* (22, 6), *et sicut possibile est*, 'aliquis' spiritus, *anima alicujus hominis justi defuncti, a Deo missus* locutus est ei, aut imo 'aliquis' angelus, *quid tunc diceretis ?* "

tem ! — Quo autem sensu Apostolo licitum fuisset homini male imprecari — si imprecatio hic adesset — explicatum fuit supra, 8, 20.

- 6 Magna cum animi praesentia, aliam defensionis viam statim arripit ; atque ideo bona quadam utitur arte, ut, coram iniquis iudicibus, qui liberam ei negabant facultatem dicendi causam, incolumitati suae consulat.

Exclamavit : voce magna id dixit, ut omnes verba sua probe audirent.

Pharisaeus sum : absque ullo mendacio id affirmat ; nam, quemadmodum id temporis Legem adhuc, modo supra dicto, observare licebat, ita etiam Pharisaismum, quod per se laudabile erat institutum, profiteri haud nefas erat ; deinde ita se a Sadducaeorum naturalismo et impietate prorsus alienum esse pronuntiabat. Addit autem *filius Pharisaeorum*, ut declaret ista strictioris observantiae sensa sibi tamquam familiae traditionem olim jam indita fuisse, quasi ea cum matris lacte suxisset, quasi eadem in carnem et sanguinem suum penetrassent.

De spe et resurrectione mortuorum : alii ita : *de spe*, sc. in Messiam, *et de doctrina circa resurrectionem*. Sed discrepantia Pharisaeorum a Sadducaeis (p. 75 s.) non respiciebat Messiam : *omnes* enim Judaei Libertatorem expectabant. Confirmatur ex v. 8 et 24, 15.

- 8 De doctrina Sadducaeorum et Pharisaeorum vide supra, p. 75 s. Cf. *Mc* 12, 18 ss. ; *Lc* 20, 27 ss.

- 9 Quum quaestio esset theologica, *Scribae* i. e. *Legisperiti* verba fecerunt nomine Pharisaeorum, ad quam partem plerique pertinebant (p. 77). Quae dicunt Sadducaeis infensissima et mordacissima sane erant.

Quid si Spiritus : phrasis manet suspensa, vel quia a vociferantibus Sadducaeis abrumptur, vel propter acrem loquentium vehementiam et mordacis ironiae vim.

- 10 * Et cum magna dissensio facta esset, timens tribunus ne dis-
 cerperetur Paulus ab ipsis, iussit milites descendere, et rapere eum
 11 de medio eorum, ac deducere eum in castra. * Sequenti autem nocte
 assistens ei Dominus, ait : Constans esto : sicut enim testificatus
 es de me in Ierusalem, sic te oportet et Romae testificari.
 12 * Facta autem die collegerunt se quidam ex Iudaeis, et devoverunt
 se dicentes, neque manducatuos, neque bibituos donec occiderent
 13 Paulum. * Erant autem plus quàm quadraginta viri, qui hanc con-
 14 iurationem fecerant : * qui accesserunt ad principes sacerdotum,
 et seniores, et dixerunt : Devotione devovimus nos nihil gustatuos
 15 donec occidamus Paulum. * Nunc ergo vos notum facite tribuno
 cum concilio, ut producat illum ad vos, tamquam aliquid certius
 cognituri de eo. Nos vero prius quàm appropiet. parati sumus inter-
 ficere illum.
 16 * Quòd cum audisset. filius sororis Pauli insidias, venit, et intra-
 17 vit in castra, nunciavitque Paulo. * Vocans autem Paulus ad se
 unum ex Centurionibus, ait : Adolescentem hunc perduc ad tribu-
 18 num, habet enim aliquid indicare illi. * Et ille quidem assumens
 eum duxit ad tribunum, et ait : Vincetus Paulus rogavit me hunc
 19 adolescentem perducere ad te, habentem aliquid loqui tibi. * Appre-
 hendens autem tribunus manum illius, secessit cum eo seorsum,
 20 et interrogavit illum : Quid est, quod habes indicare mihi ? * Ille

10. 'dissensio' στάσεως. — 'milites' τὸ στρατευμα. — 11. 'assistens' ἐπιστάς.
 — 'Constans esto' θάρσει. — 'in Ierusalem' εἰς Ἱερουσαλήμ. — 'Romae' εἰς Ῥώμην.
 — 12. 'collegerunt se' ποιήσαντες συστροφὴν. — 'devoverunt se' ἀνεθεμάτισαν ἐαυτούς.
 — 15. 'producat' καταγάγη. — 16. 'Quòd cum audisset' Ἀκούσας. — 'insidias' gr. cum art.
 — 17 'Vocans... ad se' προσκαλεσάμενος. — 18. 'Vinctus' gr. cum art. — post 'Paulus' add.
 προσκαλεσάμενός. — 'me' gr. deest.

- 10 Conclave Synedrii videtur fuisse Templo proximum, atque adeo ab
 arce Antonia haud remotum (Schuerer, 2, p. 211). — Animadvertamus
 miserrimum tumultus et violentiae statum, in quem ea tempestate prolap-
 sum erat summum Iudaeorum concilium: utique, ad fatum suum prope-
 rat gens cujus principes tales facti sunt.
 11 Jesus apparet, vivit, futurum cognoscit, imo de eo disponit, ergo guber-
 nat mundum: haec de mero homine dici non possunt.
Dominus loquitur ei vigili vel in somnio divinitus immisso.
Romae: ergo, quod diu jam cupiebat (19, 21), id nunc diserte ei pro-
 mittitur: quemadmodum Hierosolymis, religionis centro ista aetate, et
 Athenis, philosophiae matre et sede, ita etiam Romae, orbis capite, poli-
 ticae potestatis et polytheismi principe, Jesum nuntiabit; at quomodo et
 quando, ipsum adhuc latet.
 12 Secundum Talmud, Rabbinii vota huiusmodi, quum perfici non pote-
 rant, dissolvebant.
 14 Ἀνάθεμα signif.: res sursum posita aut, ut asservetur, reposita; in specie
 donarium, quod numini consecratum, parietibus aut columnis templi
 appendebatur, aut in loco conspicuo collocabatur. Hoc verbo a 70 reddi-
 tur vox hebraea *cherem*: res aut persona Deo sine spe redemptionis
 devota, adeoque a Deo vel propter Deum devota interitui. Hinc in N. T.

In castra redux, a Deo confortatur.

- 10 * Et cum magna 'altercatio' facta esset, timens tribunus ne, a Sad-
ducaeis tamquam reus, a Pharisaeis tamquam cliens, hinc atque illinc
distractus, discerperetur Paulus ab ipsis, jussit 'satellitium', praesidium
militare, ob arce Antonia in conslave synedrii descendere et rapere
11 eum de medio eorum, ac deducere eum in castra. * Sequenti autem
nocte, 'subito-apparens' ei, Dominus ait: " 'Forti animo esto', Paule;
sicut enim testificatus es de me (j. gr. :) 'veniens' in Jerusalem, sic te
oportet etiam (j. gr. :) 'Romam' venire, ibique testificari'".

4. Paulus Caesaream mittitur, 23, 12-35.

Conjuratio Judaeorum contra Paulum.

- 12 * Facta autem die 'conspiraverunt' quidam ex Judaeis, et 'seme-
tipsos anathema fecerunt', divinae irae se devoverunt, dicentes, sese
neque manducatuos, neque bibituos donec occiderent Paulum, secus
13 posse a Deo perdi. * Erant autem plus quàm quadraginta viri, qui
14 hanc conjurationem fecerant; * qui accesserunt ad principes sacer-
dotum, et seniores quos noverant Paulo infensos et dixerunt:
" Devotione, gravissima exsecratione devovimus nos nihil gustatuos,
15 donec occidamus Paulum. — * Nunc ergo vos, una cum concilio,
simul cum caeteris Synedrii assessoribus, notum facite, significate
tribuno ut ex arce Antonia 'descendere faciat' illum ad vos, ad
conclave Synedrii, tamquam aliquid certius cognituri de eo, quasi
velletis accuratius quam heri causam ejus examinare. Nos vero in
itinere, prius quàm ad locum Synedrii appropiet, parati sumus
interficere illum, ne putetur occisus a vobis neque illud facinus vobis
a Romanis imputetur"

Conjuratio detecta deferitur ad Tribunal.

- 16 * 'Quum autem audisset' filius sororis Pauli (j. gr. :) 'has' insidias,
17 venit, et intravit in castra, nunciavitque Paulo. * 'Quum autem vocasset'
Paulus 'ad se' unum ex Centurionibus, ait: " Adolescentem hunc
18 perduc ad tribunal; habet enim aliquid indicare illi ". * Et ille quidem
assumens eum duxit ad tribunal, et ait: " Vincit 'ille' Paulus 'voca-
vit me ad se' et rogavit [me] hunc adolescentem perducere ad te,
19 habentem, quippe qui haberet aliquid loqui tibi ". * Apprehendens
autem tribunus manum illius, secessit cum eo seorsum, et interrogavit
20 illum: " Quid est, quod habes indicare mihi "? * Ille autem dixit:

anathema est vel ipse actus devovendi interneconi (ut hic), vel id quod
est interitui devotum, maledictum (ut I Cor 12, 3).

- 16 *Sororis*: de hac nihil novimus ultra; sed verisimile est eam olim jam
Hierosolymam venisse, ibique, matrimonium contraxisse, Paulum vero,
ad eam Tarso missum fuisse, atque adeo in Urbe fuisse educatum, dum
ad pedes Gamalielis studebat. Quidam autumant filium cum matre pere-
grinationis causa ob festum Pentecostes Jerosolymam venisse. Fuerint
uterque Judaeo-christiani.

- autem dixit : Iudaeis convenit rogare te, ut crastina die producas Paulum in concilium, quasi aliquid certius inquisituri sint de illo :
- 21 * tu vero ne credideris illis, insidiantur enim ei ex eis viri amplius quàm quadraginta, qui se devoverunt non manducare, neque bibere donec interficiant eum : et nunc parati sunt, expectantes promissum
- 22 tuum. * Tribunus igitur dimisit adolescentem, praecipiens ne cui loqueretur quoniam haec nota sibi fecisset.
- 23 * Et vocatis duobus Centurionibus, dixit illis : Parate milites ducentos ut eant usque Caesaream, et equites septuaginta, et lancearios ducentos a tertia hora noctis : * et iumenta praeparate ut imponentes Paulum, salvum perducerent ad Felicem praesidem,
- 24 (* Timuit enim ne forte raperent eum Iudaei, et occiderent, et ipse postea calumniam sustineret, tamquam accepturus pecuniam)
- 25 * scribens epistolam continentem haec : CLAUDIUS Lysias optimo Praesidi, Felici salutem. * Virum hunc comprehensum a Iudaeis, et incipientem interfici ab eis, superveniens cum exercitu eripui, cognito quia Romanus est : * Volensque scire causam, quam
- 26 obiiciebant illi, deduxi eum in concilium eorum. * Quem inveni accusari de quaestionibus legis ipsorum, nihil vero dignum morte
- 27 aut vinculis habentem criminis. * Et cum mihi perlatum esset de insidiis, quas paraverant illi, misi eum ad te : denunciâns et accusatoribus ut dicant apud te, Vale.

20. 'Iudaeis convenit' οἱ Ἰουδαῖοι συνέθεντο. — 'producas' καταγάγῃς. — 'in concilium' εἰς τὸ συνέδριον. — 21. 'vero' οὐν. — 'qui' οἵτινες. — 'promissum tuum' τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν. — 22. 'praecipiens' παραγγεῖλας. — 25. Versiculus plane deest in omnibus codd. graecis (uno excepto : 137 s. 11i) et in pluribus codd. manuscr. Vulgatae. Est *glossema*, quod tamen optimam dat explicationem cur tribunus de nocte et cum tanto satellitio Paulum dimiserit. — 26. 'Scribens' γράψας, — hic aoristus grammatice pendet ab εἶπεν v. 23; sed admittenda est quaedam irregularitas, hoc sensu: gall. *ayant écrit* sc. *avant le départ de l'escorte*. — 'continentem haec' ἔχουσαν τὸν τύπον τοῦτον; unde ipsamet epistola in sua forma authentica refertur — 27. 'incipientem interfici' μέλλοντα ἀναιροῦσθαι. — 'cum exercitu' σὺν τῷ στρατεύματι. — 28. 'concilium' τὸ συνέδριον. — 30. post 'illi' add. gr. ἐξ αὐτῆς. — In hoc versu textus *Receptus* plura habet verba, quae in Vulgata non leguntur quaeque glossemata dicenda sunt.

- 23 *Tertiae horae noctis* respondet nostra nona vespertina.

Milites : στρατιῶται, quum distinguantur a δεξιολάβοις, forte intelliguntur pedites *graviter armati*. *Lancearios* : δεξιολάβους, quae vox apud nullum scriptorem graecum antiquitatis reperitur, et a variis varie intelligitur; alii enim vertunt *lictors*, *satellites* (qui latus dexterum alicujus tenent); alii (Vulg. et Æth.) *lancearios*, dextera lanceam gestantes; alii demum *sagittarios*, *jaculatores*, *funditores* (qui tela manu dextera mittebant): δεξιολάβοι autem a στρατιώταις distingui videntur in eo quod essent *milites expediti*, germ. *Leichtbewaffneten* (Schuerer, I, p. 465).

- 24 Hanc esse mentem suam tribunus sane statim ab initio militibus non revelavit. — *Felix*, Iudaeae Procurator, ab a. 52 usque ad a. 60; cf. 24, 2, et supra, p. 65 et 84 ss.

- 26 *Scribens* : γράψας, his aoristus grammatice pendet ab εἶπεν v. 23; sed

- “Judaei inter se constituerunt” rogare te, ut crastina die *de arce Antonia* ‘descendere facias’ Paulum ‘ad Synedrium’ quasi aliquid
 21 certius inquisituri sint de illo; * tu ‘ergo’ ne credideris illis; insidiantur enim ei ex eis viri amplius quàm quadraginta: ‘qui quidem’ se devo-
 22 verunt non manducare, neque bibere donec interficiant eum; et *jam* nunc *ad hoc facinus* parati sunt, expectantes (*j. gr.:*) ‘faciendam a te promissionem’ Paulum in Synedrium deductum iri”. * Tribunus igitur dimisit adolescentem, ‘postquam ei praecepisset’ ne cuiquam loque-
 retur quoniam haec nota sibi fecisset.

Paulus mittetur Caesaream.

- 23 * Et vocatis duobus Centurionibus, dixit illis: “Parate, *fac ut inde* a tertiâ hora noctis *in promptu habeatis* milites ducentos ut, *si necesse sit* (cfr v. 32) eant usque Caesaream, et equites septuaginta, et
 24 lancearios ducentos; * et jumenta praeparate”; — *cupiebat enim* ut *his jumentis* imponentes Paulum, salvum eum perducerent ad Felicem
 25 praesidem. * *Sic nocturno tempore et magno satellitio stipatum Paulum abduci jussit Tribunus*: timuit enim ne *secus* forte raperent eum Judaei et occiderent, et ipse postea calumniam sustineret tamquam accepturus pecuniam, *quasi ob praestitam hujus cædis opportunitatem*
 26 *pecuniam a Judaeis accepisset* [v. not. text.] * *Haec jussit Tribunus, simul scribens* [v. not. text.] epistolam ‘habentem hunc typum’, *hoc modo redactam*:

Tribunus Lysias scribit ad Felicem praesidem.

- 27 “CLAUDIUS Lysias optimo Praesidi, Felici, salutem. * Virum hunc comprehensum a Judaeis, et ‘quum in eo erat ut interficeretur’ ab eis, superveniens (*j. gr.:*) ‘cum militibus meis’ eripui, cognito, *quia*
 28 *cognoveram* quia *civis Romanus* est. * Volensque scire causam quam
 29 objiciebant illi, deduxi eum in ‘synedrium’ eorum. * Quem inveni accusari de quaestionibus Legis ipsorum, nihil vero dignum morte aut
 30 vinculis habentem criminis. * Et cum mihi perlatum esset de insidiis, quas paraverant viro illi, ‘confestim’ misi eum ad te, denunciâns etiam accusatoribus ut *quae habent contra eum* dicant apud te. Vale”.
 [v. not. text.]

admittenda est quaedam irregularitas, hoc sensu: gall. *ayant écrit sc. avant le départ de l'escorte*. Optimo: honorifica vox τῷ ἡρατορίῳ germ.: *dem erlauchsten*, proprie fortissimo; cf. Lc 1, 3. Titulus ille viro insigniori, munere publico fungenti tribuebatur.

- 27 *Cognito quia Romanus est*: mentitur tribunus, ut gratiam apud praesidem Romanum ineat de servato cive Romano; reticet etiam se, contra jus Romanum, praecepisse ut ille flagellis caederetur.

Cum exercitu: in textu graeco adest articulus, qui vim habet pronominis possessivi; quare in paraphrasi vertimus: cum militibus meis.

- 30 *Denuntians*: gr. aor. rursum irregulariter positus: hoc certe eis non denuntiavit antequam milites cum Paulo profecti fuissent.

- 31 * Milites ergo secundum praeceptum sibi, assumentes Paulum,
 32 duxerunt per noctem in Antipatridem. * Et postera die dimissis
 33 equitibus ut cum eo irent, reversi sunt ad castra. * Qui cum venis-
 34 sent Caesaream, et tradidissent epistolam praesidi, statuerunt ante
 35 illum et Paulum. * Cum legisset autem, et interrogasset de qua
 provincia esset : et cognoscens quia de Cilicia, * Audiam te, inquit,
 cum accusatores tui venerint. Iussitque in praetorio Herodis custo-
 diri eum.

CAPUT XXIV.

- 1 Post quinque autem dies descendit princeps sacerdotum, Ananias,
 cum senioribus quibusdam, et Tertullo quodam oratore, qui adierunt
 2 praesidem adversus Paulum. * Et citato Paulo coepit accusare
 Tertullus, dicens : Cum in multa pace agamus per te, et multa
 3 corriganur per tuam providentiam ; * semper et ubique suscipimus,
 4 optime Felix, cum omni gratiarum actione. * Ne diutius autem te
 5 protraham, oro, breviter audias nos pro tua clementia. * Invenimus
 hunc hominem pestiferum, et concitantem seditiones omnibus Iudaeis

31. 'assumentes' ἀναλαβόντες. — 32. 'dimissis' ἐάσαντες. — 34. 'cognoscens' συνθό-
 μένος. — 35. 'Audiam' διακοῦσομαι, — post 'cum' add. gr. καὶ. — 24, 1. 'adierunt
 praesidem' ἐνεφανισαν τῷ ἡγέμονι; v. comment. — 2. 'Cum in multa pace agamus per te
 et multa corriganur ...', πολλῆς εἰρήνης τυγχάνοντες διὰ σοῦ καὶ διορθωμάτων
 γινομένων τῷ ἔθνει τούτῳ; part. praesens τυγχάνοντες reddimus addendo *constanter*.
 διορθωμάτων v. legitur in ABE, estque melior lectio quam κατορθωμάτων, *bona instituta*.
 — 3. 'suscipimus' ἀποδεχόμεθα. — 'auctorem seditionis sectae' πρωτοστάτην ... τῆς
 αἱρέσεως.

- 31 Antipatris 42 milliariis Romanis, i. e. circiter octo milliariis geogra-
 phicis, seu 60 kilometris (15 leucis gallicis), Hierosolymis distabat; ideo-
 que non ipsa nocte, sed tempore antemeridiano eo pervenire potuerunt.
 Dicitur tamen *per noctem*, quia haec pars itineris praecipua fuit.
 35 *Ad finem usque audiam te*: namque, ut ait lex (*Dig.*, 48, 3): Qui
 cum elogio [cum testimonio scripto] mittuntur, ex integro audiendi
 sunt."

Praetoria : πρωτοῦργα, quae vox origine latina est. Si sermo sit de
 Romana provincia, per *praetorium* intelligitur palatium, in quo provin-
 ciarum praesides (Proconsules vel Propraetores, cf. 13, 7) habitabant
 et jus dicebant. Hic dicitur *Praetorium Herodis*, quia Herodes Magnus
 palatium illud olim occupaverat, vel potius aedificaverat (Schuerer,
 1, p. 457). Ibi certe non erat in carcere ordinario sed in conclavi quodam
 separato palatii et Paulus honestius tractatus fuit, fortasse ideo quod
 testimonium in litteris Lysiae de eo traditum satis benignum esset.

- 1 *Tertullus* certe jus Romanum noverat, et dicendi facultate pollebat.
 Non ideo electus fuerit propter peritiam linguae latinae, namque sine
 dubio causa juridica acta fuit *graece*: nec Paulus nec Synedristae verba
latina intellexissent.

Adierunt praesidem : ἐνεφάνισαν τῷ ἡγέμονι i. e. vel, supplendo ἑαυτοὺς,
seipsos conspiciendos tradebant, se praesentes sistebant, ut Paulum accu-

Paulus adducitur Caesaream.

- 31 * Milites ergo illi secundum id quod praeceptum fuerat sibi, assu-
mentes (j. gr. :) 'in suam tutelam' Paulum, duxerunt eum per noctem
32 in Antipatridem. * Et postera die, quum tam longe a Jerusalem jam
minus esset insidiarum periculum, 'sinentes' septuaginta (v. 23)
equitibus ut soli cum eo irent, ipsi cum lanceariis reversi sunt ad
33 castra. * Qui cum venissent Caesaream, et tradidissent epistolam
34 Praesidi, statuerunt ante illum etiam Paulum. * Cum legisset autem, et
quum epistola nihil de hac re dixisset, interrogasset de qua provincia
esset, et 'cognito' quia de Cilicia esset: * "(j. gr. :) 'Ad-finem-usque-
35 audiam te', inquit, cum 'etiam' accusatores tui advenerint". Jussitque
in praetorio Herodis custodiri eum.

5. Paulus Caesareae coram tribunali Felicis, 24, 1-27.**Paulus a Tertullo et Judaeis accusatur.**

- 1 * Post quinque autem dies, quum interea Tribunus accusatores
Pauli monuerat, descendit princeps sacerdotum, Ananias, cum senio-
ribus, membris Synedrii quibusdam, plerisque Pharisaeis (v. 15) et
Tertullo quodam, oratore, causidico, (j. gr. :) qui omnes 'accusationes
2 moverunt apud' Praesidem adversus Paulum. * Et, citato Paulo, coepit
eum accusare Tertullus, dicens: "(j. gr. :) 'Quod magna pace constanter
fruamur' per te et multis 'correctionibus', multis ameliorationibus
'quae contingunt huic nationi', rebus nostris publicis, per tuam provi-
3 dentiam, * hoc semper et ubique, etiam te absente, 'agnoscimus', optime
4 Felix, cum omni gratiarum actione. * Ne autem diutius quam res
postulat te protraham, ne diutius te remorer — scio enim te maximis
negotiis esse occupatissimum: — oro, breviter audias nos pro tua solita
5 clementia. * Invenimus hunc hominem triplici crimine noxium:
a/ pestiferum et concitantem seditiones omnibus Judaeis, contra omnes

sarent — vel verbum sensu neutro sumendo: *indicta faciebant adversus Paulum* (germ. *Anzeige machen wider Paulus*).

- 2 s. Tertullus a turpi adulatione, quae praesidis benevolentiam captare vult, sermonem exorditur.

Totidem sunt mendacia: nam 1° quod spectat ad res *correctas* in regimine ejus, Tacitus, *Hist.*, 5, 9: "*Felix, ait, per omnem saevitiam ac libidinem, jus regium servili ingenio exercuit in Judaea provincia*. 2° De pace autem ab ipso stabilita lege rursum Tac., qui *Annal.* 12, 54, refert ipsum intempestivis remediis seditiones ac delicta accendisse. Porro 3° quod ad *gratum animum* jam attinet, novimus ex Jos., *Ant.*, 20, 8, 9 sq., Judaeos paulo post discessum Felicis a Judaea querelas adversus eum ad Caesarem detulisse. Erat praeterea avarus (v. 26) et adulter, cum Drusillam, uxorem Azizi regis Emesorum, sibi uxorem assumpsit (cf. supra, p. 66).

- 4 *Ne diutius...*: praetercurrit, inquit s. Chrys. ad h. l., et unum dicit, fingens se multa habere dicenda.

- 6 in universo orbe. et auctorem seditionis sectae Nazarenorum : * qui etiam templum violare conatus est, quem et apprehensum volumus
 7 secundum legem nostram iudicare. * Superveniens autem tribunus
 8 Lysias, cum vi magna eripuit eum de manibus nostris, * iubens accusatores eius ad te venire : a quo poteris ipse iudicans, de
 9 omnibus istis cognoscere, de quibus nos accusamus eum. * Adiecerunt autem et Iudaei, dicentes haec ita se habere.
 10 * Respondit autem Paulus, (annuente sibi Praeside dicere) Ex multis annis te esse iudicem genti huic sciens, bono animo pro me
 11 satisfaciam. * Potes enim cognoscere quia non plus sunt mihi
 12 dies quàm duodecim, ex quo ascendi adorare in Ierusalem : * et neque in templo invenerunt me cum aliquo disputantem, aut con-
 13 cursum facientem turbae, neque in synagogis, * neque in civitate :

8. 'iudicans' ἀνακρίνας. — Quoad vv. 6-8 duae sunt lectiones valde diversae, nimirum : a/ in codd. Sin ABCH, in plurimis minusculis, in verss. Copt. et Sahid., imo vero in quibusdam codicibus Vulgatae, v. 6-8 legitur solummodo : *qui etiam templum conatus est violare, quem etiam apprehendimus, a quo poteris ipse iudicans etc.*; — b/ contrà, textus prout in nostra Vulgatae editione habetur, legitur in cod. E, in nonnullis codd. Vulgatae, in vers. Syr. utraque, et Æthiop. (fere) et apud s. Chryst., Theoph., Æcum. etc. — Pro hac lectione altera argui posset : contexta oratiò hunc textum completum postulare videtur; etenim, si brevior textus eligatur, tunc a quo referendum erit ad Paulum, quasi ipsius rei testimonium invocasset accusator, quod verisimile non est. Huic tamen argumento responderi potest : Tertullus tantum dicit iudicem posse veritatem factorum istorum plenius discere ex reo interrogato; quasi hoc sibi velit : ipsemet reus facta ista manifesta negare non audebit. Pro priori vero lectione argui potest : a/ si, cum lectione longiori, a quo refertur ad Lysiam, etiam eum ad ipsum referri deberet; — b/ praeterea parum solerter egisset Tertullus si illam querelam implicitam (v. 7) contra officialem Romanum proferre ausus fuisset. Ideo Bisping, Tischend., Nestle, Vogels, verba addita in textu longiori habent ut glossema. Cf. Coppieters, o. c., p. 198 ss. — 10. 'annuente ... Praeside' νεύσαντος ... τοῦ ἡγεμόνος. — 12. 'disputantem' διαλεγόμενον. — 13. 'in civitate' κατὰ τὴν πόλιν.

- 6 *Conatus est*: non audet amplius eum accusare ut Iudaei fecerant supra 21, 28 quod *Templum re ipsa profanaverat*.

Judicare: Iudaeis licebat quidem tribunalia erigere, judicia exercere et capitis damnare in re religiosa: at vero sententia confirmanda et perficienda erat a praeside, seu Procuratore Romano. Cf. *Comm. in s. Matth.*, 4^a ed. p. 785 et 1390, ubi de jure gladii Iudaei erepto disputavimus. Cf. etiam supra, p. 64 s.

- 7 *Eripuit*: innuit Iudaeorum jus, hac in re, fuisse laesum: non autem dicit Paulum per tumultum occidendum fuisse nisi Lysias supervenisset.
 9 *Summariū*. Tertulli Iudaeorumque aliorum criminationes confutat imprimis frangendo auctoritatem suorum accusatorum in huiusmodi negotiis forensibus, — pro quo valde solerter ad experientiam ipsius Felicis provocat (v. 10); dein varias accusationes contra se motas aptissime diluit, ut in ipsa paraphrasi indicamus (a/ 11-13; — b/ 14-16; — c/ 17-18); in fine in favorem suum invocat tum quod illi Iudaei qui testes fuerunt eorum quae ipsi opponuntur, a tribunali absentes sunt (19), et quod Synedrii inquisitio ad nullum ex illis quae nunc obijciuntur crimen

- Judaeos* in universo orbe, et *b/* 'antesignanum sectae' Nazarenorum,
 6 *Judaeis hostilis*; * qui *c/* etiam, *contra legem nostram a Romanis*
agnitam, templum violare conatus est, quem et apprehensum volumus
 7 secundum legem nostram judicare. * Superveniens autem tribunus
 8 Lysias, cum vi magna eripuit eum de manibus nostris, * jubens
 accusatores ejus ad te venire; a quo, *Lysia*, poteris ipse 'examinans',
 de omnibus istis cognoscere, de quibus nos accusamus eum [*v. not.*
 9 *text.*]. * Adjecerunt autem etiam Judaei, *Ananias et Synedristae*,
 dicentes haec ita se habere.

Oratio Pauli defendentis se.

- 10 * Respondit autem Paulus 'postquam nutu significasset sibi Praeses'
ut pro se diceret: " Sciens te *habere experientiam rerum nostrarum*,
 — scio enim te jam ex multis annis esse *tamquam* judicem genti huic
praepositum, adeoque te, *ex tot causis cognitis*, *mores eorum perspectos*
habere parvamque fidem quam isti merentur, — bono, *alacri* animo
 pro me satisfaciam: *revera inanes sunt omnes eorum accusationes*:
 11 * *a/ quod seditionem movissem in Judaeos*: potes enim *examinando*
 cognoscere quia non plus sunt mihi dies quàm duodecim — *ergo*
tempus plane insufficiens ad seditionem suscitandam — ex quo, *ab*
eo die quo ex hac urbe Caesarea ascendi — *caeteroquin*, *ascendi*
 adorare, *solius exercendae religionis*, *nulla seditionis movendae*
 12 *causa* — in Jerusalem; * et neque in templo invenerunt me cum aliquo
 'loquentem', *quem ad seditionem excitassem*, aut concursum facien-
 13 tem, *excitantem* turbae, neque in synagogis, * neque 'alicubi per civi-

conclisit (20 s.).

- 10 Nullam habet Pauli oratio adulationem. *Ex multis annis*. Revera jam
 a sex annis (sc. ab a. 52) Procurator Judaeae erat Felix: quod quidem
 temporis spatium satis est diuturnum, habita ratione regiminis a Procu-
 ratoribus plerumque gesti. Cf. supra, p. 84 ss.
 11 Alii, minus bene, sic concipiunt Pauli ratiocinationem: bono animo
 causam meam defendo, non solum quia tu bene cognoscis accusatores
 meos, sed quia a paucis diebus advenerim Hierosolymam, adeo ut agatur
 de delicto valde recenti, de quo proinde facilis est defensio.

Dies duodecim. Satis difficile est omnia, quae de tempore a Pauli
 adventu in urbem transacto dicuntur, rite ordinare: atque ideo variae
 sunt interpretum sententiae. Beelen in computando tempore unum tan-
 tum diem itineri Jerosolymis Caesaream adscribit: sed, quum inter illas
 civitates distantia esset circiter 102 kilometrorum, dies unus certe non
 sufficebat. Nos vero hanc numerandi rationem sequimur: primo die
 Jerosolymam ingressus est; 2° Jacobum adiit; 3° votum Naziraeatus per
 7 dies adhuc duraturi participavit; quinto die istius Naziraeatus (annu-
 merato ipso die quo votum suscepit), ergo 7° die adventus, Templum
 ingressus, comprehensus fuit; 8° coram Synedrio stetit; 9° vespere pro-
 fectus est Caesaream versus; 10° advenit Antipatridem, et 11° Caesa-
 ream; dein expectato adventu accusatorum usque ad diem 13^m, qui
 simul est quintus ex quo Hierosolymis Caesaream profectus fuerat (cf.
 24, 1), stat nunc, cum accusatoribus suis, coram Felice.

- 14 neque probare possunt tibi de quibus nunc me accusant. * Confiteor autem hoc tibi, quòd secundum sectam, quam dicunt haeresim, sic deservio Patri, et Deo meo, credens omnibus, quae in Lege, et
 15 Prophetis scripta sunt : * spem habens in Deum, quam et hi ipsi
 16 expectant, resurrectionem futuram iustorum, et iniquorum. * In hoc et ipse studeo sine offendiculo conscientiam habere ad Deum, et
 17 ad homines semper. * Post annos autem plures eleemosynas fac-
 18 turus in gentem meam, veni, et oblationes, et vota. * in quibus invenerunt me purificatum in templo : non cum turba, neque cum tumultu. * Quidam autem ex Asia Iudaei, quos oportebat apud te
 20 praesto esse, et accusare siquid haberent adversum me : * aut hi ipsi dicant siquid invenerunt in me iniquitatis cum stem in concilio,
 21 * nisi de una hac solummodo voce, qua clamavi inter eos stans : Quoniam de resurrectione mortuorum ego iudicor hodie a vobis.
 22 * Distulit autem illos Felix, certissime sciens de via hac, dicens :
 23 Cum Tribunus Lysias descenderit, audiam vos. * Iussitque Centurioni custodire eum, et habere requiem, nec quemquam de suis prohibere ministrare ei.

14. 'sectam' τὴν ὁδόν. — 'Patri, et Deo meo' τῷ πατρί καὶ θεῷ. — 17. 'et vota': hoc in nullo codice graeco antiquitatis legitur: est glossema. Paulo certe mens non fuerat faciendi votum Naziraeus, antequam Iacobus eum ad illud exhortatus est. — 19. 'Quidam autem...' Phrasis manet suspensa (nullum enim verbum est ad quod subjectum referatur); eam perficimus ex c. 21, 27 s. — In nonnullis codd. deest particula δὲ (autem); secundum hanc lectionem, voces quidam... Iudaei pendent a verbo εὑρόν (invenerunt) quod habetur in v. 18. — 20. 'cum stem in concilio' σπάντος μου ἐπὶ τοῦ συνεδρίου. — 22. certissime ἀκριβέστερον. — 'audiam' διαγνώσσομαι. — 23. 'requiem' ἄνεσιν.

- 14 Ostendit totam vitae suae rationem ab hostilitate contra Iudaicam gentem alienissimam esse, simulque respondet accusationi Tertulli, qui probare voluerat ipsum esse hostilem et seditiosum contra Iudaeos, ex eo quod esset caput sectae Nazarenorum, v. 5.
Lex et prophetae: eadem designatio occurrit Mt 7, 12; cf. supra, 13, 40.
 15 Quia Prophetae resurrectionem docuerant (Is 26, 19; Ez 37, 4 s.; Dan 12, 2) et eam plerique Iudaei profitebantur, poterat Paulus ad deputatos Iudaeos provocare, eo magis forte quod plerique Iudaei praesentes ex Pharisaeis adeoque ex melioribus et dignioribus erant.
 16 In hoc, expressi in paraphrasi per ita animo comparatus: praepositio in significat statum interiore in quo quis versatur: cf. Act 2, 46. Dictio in hoc posset etiam significare propter hoc, propterea, ut apud Jo 16, 30.
 17 Post annos plures: quatuor abhinc annis ultimum huc venerat, 18, 22 (saltem probabilius est ipsum tunc usque Hierosolymam perrexisse: vide ibi not.). Eleemosynas, de quibus cf. I Cor 16, 1 ss.; II Cor 8, 9; Rom 15, 25.
 19 Oportebat praesto esse: innuit Paulus falsam esse illorum accusationem, quum non audeant praesentes sese sistere ad eam asseverandam ac defendendam.
 22 Felix, ex commoratione sua in Iudaea et istius regionis gubernatione iam satis diuturna, forsitan ex testimonio christianorum Caesareensium (olim iam inter milites ibi introducta fuerat nova illa religio, c. 10), quae

- 14 tatem'; neque probare possunt tibi de quibus nunc me accusant.
 * *b/ Quod autem essem caput sectae Nazarenorum Judaeis hostilis* : confiteor hoc tibi, quòd secundum 'illam viam' (cfr 19, 2; 22, 4), secundum illam religionem Nazarenorum, quam adversarii mei falso dicunt esse haeresim seu sectam, sic utique deservio 'patrio Deo, Deo patrum nostrorum, eidem ergo Deo cui isti serviunt, credens omnibus, quae in Lege et Prophetis, in omnibus libris sacris eorum scripta sunt ; * spem habens in Deum, sperans a Deo eandem retributionem quam etiam hi ipsi, Judaei adstantes, expectant, nimirum resurrectionem futuram, justorum et iniquorum. * In hoc, ita animo cum sim comparatus etiam ego ipsè, sicut alii, studeo habere conscientiam sine offenculo, sine culpa, ad Deum et ad homines semper. * *c/ Quod autem Templum violassem*: post annos plures per quos a Jerusalem absens fueram, veni, eleemosynas factururus in gentem meam — et hostilitatis me accusant ! — et oblationes [et vota] oblaturus in Templo: et accusant me violati Templi ! * In quibus oblationibus peragendis dum essem occupatus, ipsi invenerunt me, purificatum, ut Naziraeum, in templo, tranquille ibi agentem, non cum turba neque cum tumultu. * Quidam autem ex Asia Judaei ipsi tumultum in templo fecerunt ! — quos oportebat apud te praesto esse, et accusare siquid haberent adversum me; * aut, siquidem isti Asiani praesentes se non steterint, hi ipsi qui hic adsunt, Synedristae, dicant et accusent me, siquid aliud invenerunt in me iniquitatis 'quando stabam coram Synedrio', * nisi illud crimen de una hac solummodo voce, qua clamavi, inter eos stans: " Quoniam de resurrectione mortuorum, quia admitto et propugno resurrectionem mortuorum, ego judicor hodie a vobis " !

Judicium a Felice differtur.

- 22 * Distulit autem illos Felix, *litem non diremit, utpote* 'accuratius quam ex audita causa nunc cognoscere potuisset' sciens de via hac, de religione christiana, dicens : " Cum tribunus Lysias descenderit, 'plenius examinabo' vos, *vestram causam* ". * Jussitque Centurioni custodire eum, et Paulum habere 'relaxationem', Paulum remissius tractari in vinculis, nec quemquam de suis discipulis et cognatis prohibere quominus ministraret ei.

ad christianam doctrinam spectabant, satis accurate cognoscere potuit. — Sententiam distulit: Paulum enim civem Romanum condemnare volebat, quia facile videbat eum innocentem esse, neque etiam ipsum absolvere, ne Judaeis displiceret. Moras quaerens, speciem quamdam rationis affert, cum dicit se adventum et testimonium Lysiae expectare debere. Habebat enim epistolam Lysiae qui clare Pauli innocentiam testabatur (23, 29).

- 23 *Habere requiem*: verba ἀνεσθαι ἐλευθ non sign. eum in custodia libera fuisse, adeo ut absque vinculis per civitatem circuire libere potuisset; namque ex v. 27 colligitur ipsum in vinculis fuisse, saltem militi constrictum, et ex v. 23 eum in loco quodam detentum fuisse.

- 24 * Post aliquot autem dies veniens Felix cum Drusilla uxore sua, quae erat Iudaea, vocavit Paulum, et audivit ab eo fidem, quae est
 25 in Christum Iesum. * Disputante autem illo de iustitia, et castitate, et de iudicio futuro, tremefactus Felix respondit : Quod nunc attinet,
 26 vade : tempore autem opportuno accersam te : * simul et sperans, quod pecunia ei daretur a Paulo, propter quod et frequenter accersens eum, loquebatur cum eo.
 27 * Biennio autem expleto, accepit successorem Felix Portium Festum. Volens autem gratiam praestare Iudaeis Felix, reliquit Paulum vinctum.

CAPUT XXV.

- 1 Festus ergo cum venisset in provinciam, post triduum ascendit
 2 Ierosolymam a Caesarea. * Adieruntque eum principes sacerdotum,
 3 et primi Iudaeorum adversus Paulum : et rogabant eum, * postulantes gratiam adversus eum, ut iuberet perducere eum in Ierusalem,
 4 insidias tendentes ut interficerent eum in via. * Festus autem respondit servari Paulum in Caesarea : se autem maturius profecturum. * Qui ergo in vobis (ait) potentes sunt, descendentes simul,
 5 si quod est in viro crimen, accusent eum.
 6 * Demoratus autem inter eos dies non amplius quam octo, aut decem, descendit Caesaream, et altera die sedit pro tribunali, et
 7 iussit Paulum adduci. * Qui cum perductus esset, circumsteterunt eum, qui ab Ierosolyma descenderant Iudaei, multas, et graves

24. 'audivit ab eo fidem' ἤκουσεν αὐτοῦ περὶ τῆς ... πίστεως. — 25. 'Disputante' διαλεγόμενον. — 26. 'frequenter' πικνότερον. — 25, 4. 'in Caesarea' εἰς Καισαρείαν. — 'potentes' οἱ δυνατοί.

- 24 *Felix cum Drusilla*: cf. supra, p. 64 s. — Drusilla, relicto marito suo Azizo, rege Emesorum, in adulterio cum Felice pagano vivebat (Jos., *Ant.*, 20, 7 s.). Cum *Iudaea* esset et curiositate flagraret feminea, virum certe incitavit, ut a Paulo peteret quatenus esset nova illa *religio*, qua Iudaei ad iram adeo commovebantur. De *Christo* plura sane audierat. Probavit sane Paulus Iesum esse Messiam, Filium Dei.
 25 *De iustitia et castitate*... Forte sciebat Felicem adulterum esse et injustum, tum in regimine Iudaeae (T a c., *Hist.*, 5, 9), quum in munere iudicis (v. 26 vult iustitiam vendere). Quanta Apostoli intrepiditas ! De istis disserere coram homine a quo sors sua pendet tota !
Vade. Omnis ait Christus, qui male agit, odit lucem, et non venit ad lucem, ut non arguantur opera ejus, Jo 3, 20. Conscientiae stimulum suppressum conatur.
 26 *Pecunia daretur a Paulo*, nempe, pecunia quam christiani, vel amici, vel cognati, Paulo praeberent. Hic prodit se *servile* Felicis ingenium, quod T a c., *Hist.*, 5, 9 ei adscribit. Miramur ubique accuratissimam Lucae veracitatem.
 27 *Gratiam tamen non adeo praestitit Iudaeis*, ut impederet quominus nonnulli ex istis cum ipso Caesarea Romam ierint eum apud Caesarem accusaturi: Jos., *Ant.*, 20, 8, 9. Cf. omnino supra, p. 84 ss.

Pauli relationes superiores cum Felice.

- 24 * Post aliquot autem dies, *in auditorium* (25, 23) veniens Felix cum Drusilla uxore sua *adultera*, quae erat Judaea, vocavit Paulum, et audivit 'eum' *loquentem* 'circa' fidem quae est in Christum Jesum.
- 25 * 'Disserente' autem illo de iustitia, et castitate, et de iudicio futuro, tremefactus Felix respondit " Quod nunc attinet, vade; tempore autem opportuno accersam te "; * *ita autem loquebatur* simul etiam sperans quod pecunia ei daretur a Paulo *pro liberatione sui*; propter quod etiam 'frequentius' accersens eum, loquebatur cum eo.

Felix Paulum vinctum ad successorem transmittit.

- 27 * Biennio autem expleto *a tempore quo Paulus in carcerem missus fuerat*, accepit successorem Felix, *nimirum* Portium Festum. Volens autem gratiam praestare Judaeis, Felix reliquit Paulum vinctum.

6. Paulus Caesareae coram Festo, 25, 1-12.**Appellatio Caesaris.****Festus accusatores Pauli Caesaream citat.**

- 1 * Festus ergo, *sicut decebat novum principem urbem principem quamprimum invisere*, cum venisset in provinciam suam, post triduum ascendit Ierosolymam a Caesarea. * Adieruntque eum principes sacerdotum et primi Judaeorum adversus Paulum, *postulantes adversus eum damnationem* (v. 15 s.), et *enim* rogabant eum, * *postulantes hanc gratiam adversus eum*, ut juberet perducere eum in Jerusalem; — *porro hoc postulabant*, insidias tendentes, *cum intentione insidias tendendi ei*,
- 4 ut *sicariorum opera*, interficerent eum in via. * Festus autem respondit servari Paulum 'in Caesaream', *ibi np. mansurum*; se autem maturius,
- 5 *post breve tempus*, *illuc esse profecturum*. * " Qui ergo in vobis, *sic* ait, (*j. gr.:*) 'auctoritate praestantes sunt' *et valentes nomine gentis agere*, descendentes simul, si quod est in viro crimen, accusent eum ".

Paulus se defendit.

- 6 * Demoratus autem inter eos dies non amplius quam octo aut decem, Festus descendit Caesaream, et altera die sedit pro tribunali,
- 7 et iussit Paulum adduci. * Qui cum perductus esset, circumsteterunt eum qui ab Ierosolyma descenderant Judaei, multas et graves 'crimi-

1 Festus procurator fuit a. 60-62. De eo vide Jos., *Ant.*, 20, 8, 9 ss.; *Bel. jud.*, 2, 14, 1.

Cfr de hisce vv. 1-12 Holzmeister, *Zschr. f. Kath. Theol.*, 1912, pp. 489 ss.; 742 ss.

3 Cf. 23, 13. Forte a praedecessore Festus audierat Judaeos olim voluisse interficere Paulum per insidias.

5 De hisce *ὄντορες* cfr Schuerer, *o. c.*, t. 2, p. 200. Procurator iste Romanus concise et (ut fieri solebat) cum imperio superbiens loquitur.

6 *Non amplius quam octo aut decem*: Hic modus loquendi innuit narratorem (Caesareae degentem) novisse quot dies a Caesarea Festus abfuit.

- 8 causas obiiicientes, quas non poterant probare, * Paulo rationem reddente : Quoniam neque in legem Iudaeorum, neque in templum, neque in Caesarem quidquam peccavi.
- 9 * Festus autem volens gratiam praestare Iudaeis, respondens Paulo, dixit : Vis Ierosolymam ascendere, et ibi de his iudicari apud me ? * Dixit autem Paulus : Ad tribunal Caesaris sto, ibi me oportet iudicari : Iudaeis non nocui, sicut tu melius nosti. * Si enim nocui, aut dignum morte aliquid feci, non recuso mori : si vero nihil est eorum, quae hi accusant me, nemo potest me illis donare. Caesarem appello. * Tunc Festus cum concilio locutus, respondit : Caesarem appellasti ? ad Caesarem ibis.
- 13 * Et cum dies aliquot transacti essent : Agrippa rex, et Bernice descenderunt Caesaream ad salutandum Festum. * Et cum dies

7. 'causas' αἰτιώματα. — 8. 'rationem reddente' ἀπολογουμένου. — 11. 'Si enim nocui, aut ...' εἰ μὲν οὖν ἄδικῶς καὶ ...

set, non autem quot Hierosolymis quotque itineri impendisset.

- 8 Paulus ad tria capita revocat accusationes illas multas et graves, quas (v. 7) contra ipsum tulerant. Animadvertisse juvat Iudaeos duabus prioribus accusationibus (21, 28; 24, 5 ss.) tertiam nunc adjecisse de laesamajestate Caesaris: sicut olim in Jesum fecerant (Jo 19, 12), hic in Paulum faciem politicam rei adscribere volunt, ut animum Procuratoris efficientius commoveant. Hanc tertiam accusationem forte stabilire conati fuerint Paulum exhibendo qua auctorem seditionum, vel qua docentem Jesum esse regem, vel quid simile. Cf. 16, 39; 18, 15-17 et infra v. 19.
- 9 Vis ascendere ? Civis Romanus quum esset, jus ei erat fori Romani seu tribunal Romanum postulandi, atque invitus cogi non poterat se coram Synedrio sistere (cf. supra p. 75) Propositio ista Festi vehementem indignationem in animo Pauli excitare debuit, eo majorem quod forte suspicaretur Festum non ignorare periculum esse insidiarum. Ideo responsio Pauli est satis energica et intrepida.
- 11 Paulus non recusat mori, mortem non timet, sed contendit se ad eam damnari non posse. nisi a legitimo iudice, secundum omnes justitiae regulas culpabilitas sua demonstretur.

Paulus certe indigne fert se tamdiu in carcere detineri ut gratia praestetur Iudaeis; at potissimum sentit se in certam mortem tradi si Synedrii iudicio permittatur. Festus enim iniquam Iudaeorum in Paulum sententiam rescindere non audebit, sicut etiam nunc nullius criminis convictum non absolvere ausus est. Merito Paulus recusat, quasi a priori damnandus, donari Iudaeis, ut gratia praestetur illis. Ideo non parcit iudici suo et quidem majori libertate et intrepiditate utitur quam coram Felice (24, 10). Praeterea inutile ducit mulcere iudicem suum, quia nunc positive statuit alium iudicem invocare, sc. statuit appellare Caesarem. Igitur cum timeat ne praeses, iniquus ille iudex, eum donet Iudaeis, aperte et solemniter ratione Caesarem appellat.

Appellatio huiusmodi in tali casu licebat per leges Romanas, quia vetitum erat civem Romanum invitum provincialibus tradere iudicandum; fieri autem poterat scriptis vel voce "Si apud acta appellaverit, satis est si dicat: Appello ! (Mac., L. 49, tit. 1, 2)."

- 8 nationes' objicientes; quas *tamen* non poterant probare, * Paulo (*j. gr.* :) 'causam suam solide defendente' *et contra eorum accusationes demonstrante* : " Quoniam neque in legem Judaeorum, neque in templum, neque in Caesarem quidquam peccavi. "

Paulus Caesarem appellat.

- 9 * Festus autem volens gratiam praestare Judaeis, respondens Paulo, dixit: " Vis Jerosolymam ascendere, et ibi de his judicari *a Synedrio quidem, sed, ne quid iniquius statuatur*, apud me, *me praesente* " ?
 10 * Dixit autem Paulus: " *Hic, apud te, Caesaris procuratorem*, ad tribunal Caesaris sto; ibi, *hic me, civem Romanum*, oportet judicari, *nec de jure meo recedo. Nolo autem judicari a Synhedrio: etenim* Judaeis non nocui, *nullam intuli injuriam*, sicut tu melius, *quam tua*
 11 *interrogatio indicare videtur*, nosti! — * 'Si ergo sum culpabilis atque' dignum morte aliquid feci, non recuso *modo legitimo damnari et* mori; si vero nihil est eorum *criminum* quae hi accusant me, *tunc absolvendus sum, et nemo, tu, Feste, non magis quam alii*, potest *salva justitia* me illis donare *ut ab illis damner!* Caesarem appello" !
 12 * Tunc Festus, cum concilio, *cum consiliariis suis* locutus, respondit: " Caesarem appellasti? Ad Caesarem ibis ".

7. Paulus Caesareae coram Herode Agrippa II, 25, 13-26, 32.

Festus Agrippae Pauli causam exponit.

- 13 * Et cum dies aliquot transacti essent Agrippa rex, et Bernice, *soror ejus*, descenderunt Caesaream ad salutandum *novum Procuratorem*,
 14 Festum. * Et cum dies plures ibi demorarentur, Festus regi *Agrippae*

Quidam putant appellationem Pauli factam fuisse sub conditione: si Synedrii judicio me permittere velis. Sed praefero verba sumere ut jacent, de appellatione absoluta. Apostolus causam cum Procuratoribus, coram Judaeis et in Judaea (ubi semper insidiae timendae erant), jam satis nimiumque egerat, ut tandem cuperet ab istis sese liberare; satis diu etiam in carcere detentus fuerat et a labore sacro impeditus, ut exoptaret conditionis mutationem, velletque sortem suam in alterutram partem, vel per absolutionem vel per condemnationem, decerni. Praeterea, novimus ipsum aliunde desiderare Romam ire: diu jam spem illam nutriebat (19, 21), et eam implendam esse expresse ei promiserat Dominus (23, 11). Cf. etiam *Rom* 1, 10; 15, 23.

- 12 *Cum concilio*: v. supra, p. 64.

Ibis. Appellans, si certo jure usus fuerat, Romam mittendus erat, paucis tantum exceptis casibus, ubi periculum erat, v. gr. quando reus in ipso facto seditionis seu rebellionis publicae deprehensus fuerat. — Festus occasionem se liberandi a molesto negotio avidè arripuerit.

- 13 *Agrippa*, sc. II, filius Herodis Agrippae de quo c. 12. Vide schema, p. 66 s. — *Bernice* vel *Berenix*, soror ipsius Agrippae, virum suum reliquerat, et cum fratre suo parum caste vivebat, secundum multorum suspicionem (*Jos.*, *Ant.*, 28, 7, 3); erat Agrippa II tributarius Romanorum et ideo venit salutare novum procuratorem.

- plures ibi demorarentur, Festus regi indicavit de Paulo, dicens : Vir
 15 quidam est derelictus a Felice victus, * de quo cum essem Ierosoly-
 mis, adierunt me principes sacerdotum, et seniores Iudaeorum,
 16 postulantes adversus illum damnationem. * Ad quos respondi :
 Quia non est Romanis consuetudo damnare aliquem hominem prius
 quàm is, qui accusatur, praesentes habeat accusatores, locumque de-
 17 fendendi accipiat ad abluenda crimina. * Cum ergo huc convenissent
 sine ulla dilatione, sequenti die sedens pro tribunali, iussi adduci
 18 virum. * De quo, cum stetissent accusatores, nullam causam defere-
 19 bant, de quibus ego suspicabar malum : * Quaestiones vero quas-
 dam de sua superstitione habebant adversus eum, et de quodam Iesu
 20 defuncto, quem affirmabat Paulus vivere. * Haesitans autem ego
 de huiusmodi quaestione, dicebam si vellet ire Ierosolymam, et ibi
 21 iudicari de istis. * Paulo autem appellante ut servaretur ad Augusti
 cognitionem, iussi servari eum, donec mittam eum ad Caesarem.
 22 * Agrippa autem dixit ad Festum : Volebam et ipse hominem audire.
 Cras, inquit, audies eum.
 23 * Altera autem die cum venisset Agrippa, et Bernice cum multa
 ambitione, et introissent in auditorium cum tribunis, et viris prin-
 24 cipalibus civitatis, iubente Festo, adductus est Paulus. * Et dicit
 Festus : Agrippa rex, et omnes, qui simul adestis nobiscum viri,
 videtis hunc, de quo omnis multitudo Iudaeorum interpellavit me
 Ierosolymis, petentes et acclamantes non oportere eum vivere am-
 25 plius. * Ego vero comperi nihil dignum morte eum admisisse. Ipso
 26 autem hoc appellante ad Augustum, iudicavi mittere. * De quo quid

14. 'indicavit de Paulo' ἀνέθετο τὰ κατὰ τὸν Παῦλον. — 15. 'cum essem Ierosolymis' γενομένου μου εἰς Ἱεροσόλυμα. — 16. 'damnare' χαρίζεσθαι. — 18. 'De quo' περὶ οὗ. — Post vocem 'suspicebam' additur in codd. A C *πονηρῶν*, *malam*, quam l. adoptat Vogels; quae vox ponenda est in relatione ad *causam*: accusatores nullum attulerunt causam malam, nullum crimen alicujus momenti ex omnibus illis quae suspicabar; — in codd. BE additur *πονηρῶν*, *malorum*, quam l. adoptat Nestle hoc sensu: nullum crimen afferebant ex omnibus malis, ex iis criminibus quae ego suspicabar. — 20. 'Haesitans ... de huiusmodi quaestione' ἀπορούμενος ... τὴν περὶ τούτων ζήτησιν. — 23. 'autem' οὖν. — 'ambitione' φαντασίας. — 24. 'Ierosolymis' ἐν τε Ἱεροσόλοις καὶ ἐνθάδε.

- 18 Expectaverat Festus Paulum accusatum iri criminis politici et rebellio-
 nis contra Romanos; talia crimina non attulerant Iudaei, vel potius (v. 8)
 accusationes suas huiusmodi demonstrare non potuerant.

De sua superstitione: περὶ τῆς ἰδίᾳς δεισιδαιμονίας: coram hoc rege
 Iudaeo callide utitur voce quadam ambigua, quae bono vel malo sensu
 sumi potest: cf. 17, 22.

Quod ait Festus de Iesu, ostendit in praecedentibus sermonem factum
 fuisse de rebus plurimis quas Lucas non retulit.

- 22 *Volebam*: ἐβουλόμην. Imperfectum illud indicaviti, quod saepe in tali
 casu adjunctam habet ἄν, non plane idem significat ac optativum βου-
 λοίμην ἄν, quod vertendum esset *velim*, et diceretur de re quam certo fieri

- 'exposuit causam Pauli' dicens: "Vir quidam est *hic*, derelictus a
 15 Felice vinctus, * de quo 'cum Hierosolymam venissem' adierunt me
 principes sacerdotum et seniores Iudaeorum, postulantes adversus
 16 illum damnationem. * Ad quos respondi: "Quia non est *nobis*, Roma-
 nis, consuetudo 'donare', *damnare ut gratia aliis praestetur*, aliquem
 hominem prius quàm is, qui accusatur, praesentes habeat accusatores,
 locumque *et opportunitatem* accipiat defendendi *se*, ad abluenda
 17 crimina, *sibi objecta*". * Cum ergo huc convenissent sine ulla dilatione,
 18 sequenti die sedens pro tribunali, jussi adduci virum. * 'Circa quem'
 cum stetissent accusatores *ejus*, nullam causam, *nullum crimen* defere-
 bant *eorum* de quibus ego suspicabar *eum accusandum fore* (malum)
 19 [v. *notam text*]. * Quaestiones vero quasdam de sua superstitione, *de*
sua ipsorum religione, habebant adversus eum, et de quodam Jesu
 defuncto, quem affirmabat Paulus *a mortuis revocatum esse et vivere*.
 20 'Cum autem ego incertus essem de inquisitione circa hujusmodi res',
cum non possem sufficientem instituere inquisitionem circa illas res
religiosas, dicebam, *proponebam ipsi* si vellet ire Ierosolymam, et ibi a
 21 Synedrio judicari de istis. * Paulo autem appellante ut servaretur *in*
custodia usque ad Augusti cognitionem, *usque dum Caesar rem*
suam judicasset, jussi *in custodia* servari eum, donec mittam eum
 22 ad Caesarem". * Agrippa autem dixit ad Festum: "Volebam, *vellem*
 etiam ipse hominem audire; *sed res sane fieri non poterit*"? —
 "Cras", inquit *Festus*, "audies eum".

Paulus coram Agrippa.

- 23 * Altera 'igitur' die cum venisset Agrippa et Bernice cum multa
 'ostentatione', et introissent in auditorium cum tribunis et viris
 24 principalibus civitatis, jubente Festo, adductus est Paulus. * Et
 dicit Festus: "Agrippa rex, et omnes, qui simul *hic* adestis nobis-
 cum viri, videtis hunc, de quo omnis multitudo Iudaeorum interpel-
 lavit me 'tam' Ierosolymis, 'quam hoc in loco' (v. 7), petentes et
 25 acclamantes non oportere eum vivere amplius. * Ego vero comperi
 nihil dignum morte eum admisisse. Ipso autem hoc appellante ad
 26 Augustum, judicavi mittere, * De quo quid certum scribam Domino,

posse crederemus. Videsis Beelen, *Gramm. graec. N. T.*, 42,2. Igitur
volebam hanc vim habet gall.: *Je voulais, mais je renonce à ce désir; Je*
n'ose pas vous le demander, ce n'est probablement pas possible. —
 Agrippa valde modeste loquitur coram isto Romano.

- 23 Tanta pompa in eadem illa civitate, in qua, 18 circiter annis antea,
 pater eorum tam misere mortuus erat (12, 23), prodit eorum levitatem ac
 vanae gloriae cupiditatem.

- 26 *Domino*, τῷ κυρίῳ: hoc honoris nomen proprie diis tantum dabatur
 (T a c., *Ann.*, 2, 87); ideo ab Augusto et a Tiberio assumptum non fuit
 umquam, bene vero ab eorum successoribus. — Festus loquitur quasi ipse
 totam rem proposuisset, non vult videri se cessisse petitioni Agrippae:
Romanus est praeses.

- certum scribam domino, non habeo. Propter quod produxi eum ad vos, et maxime ad te rex Agrippa, ut interrogatione facta habeam
 27 quid scribam. * Sine ratione enim mihi videtur mittere vinctum, et causas eius non significare.

CAPUT XXVI.

- 1 Agrippa vero ad Paulum ait : Permittitur tibi loqui pro temetipso. Tunc Paulus extenta manu coepit rationem reddere.
 2 * De omnibus, quibus accusor a Iudaeis, rex Agrippa, aestimo me
 3 beatum, apud te cum sim defensurus me hodie, * maxime te sciente omnia, et quae apud Iudaeos sunt consuetudines, et quaestiones : propter quod obsecro patienter me audias.
 4 * Et quidem vitam meam a iuventute, quae ab initio fuit in gente
 5 mea in Ierosolymis, noverunt omnes Iudaei : * praescientes me ab initio (si velint testimonium perhibere) quoniam secundum certissimam sectam nostrae religionis vixi Pharisaeus. * Et nunc in spe, quae ad patres nostros repromissionis facta est a Deo, sto iudicio
 7 subiectus : * in quam duodecim tribus nostrae nocte ac die deservientes, sperant devenire. De qua spe accusor a Iudaeis, rex. * Quid incredibile iudicatur apud vos, si Deus mortuos suscitatur ?

26. 1. 'coepit rationem reddere' ἀπελογεῖτο. — 3. 'omnia, et' πάντων τῶν ... ἐθῶν. — 4. 'Et quidem' μὲν οὖν. — 5. 'praescientes me ab initio' προγινώσκοντές με ἄνωθεν. — 'certissimam' ἀκριβεστάτην. — 6. 'in spe' ἐν ἐλπίδι.

- 1 *Permittitur tibi*: prudenter et callide dictum fuit, loco *Ego tibi permitto*, quod Procuratorem offendere potuisset. Agrippae detulerat Festus honorem praesidendi consessui.

Paulus saltem unum, forsitan utrumque brachium catena quamvis laxiori nexu, ligatum habebat (v. 29).

- 2 Non salutatur Festum: ipse nullam relationem benignam habuerat cum Paulo. Nunc primum eventu confirmatur quod Jesus Paulo praedixit, fore ut coram *regibus* (9, 15) nomen suum praedicaret. Oratio vere regalis, animum nobilem, fortem, generosum et fere laetum spirans tota.
 3 Captat bonevolentiam, sine adulatione tamen aut mendacio, namque Agrippa ob accuratam Legis notitiam etiam in Talmude laudatur.
 5 Ex his colligimus Paulum a teneris annis Hierosolymis educatum fuisse: cf. 22, 3.

Mens Pauli in vers. 6 haec est: Et nunc, cum sim christianus, maneo tamen bonus Iudaeus; nam profiteor praecise id quod Iudaei omnes expectant de adventu Messiae, demonstrans hanc expectationem adimpletam fuisse, quippe qui per suam resurrectionem se Messiam promissum probavit.

- 6 *In spe quae ad patres etc.* Quidam interpretes hoc de *spe resurrectionis* explicant, quasi Apostolus velit ostendere, dogma de carnis resurrectione, de quo principaliter accusabatur (cf. 24, 21), non sibi suaeque sectae propriam, sed toti genti commune et fide omnino dignum esse, utpote ab ipso Deo in Scripturis assertum. Sed huic sententiae obstat, doctrinam de resurrectione non adeo perspicue in V. T. exponi, ut tanta sermonis

- Imperatori*, non habeo. Propter quod produxi eum ad vos, et maxime ad te, rex Agrippa, *qui rerum Judaicarum gnarus es*, ut interrogatione facta habeam quid scribam. * Sine ratione, *absurdum* enim mihi videtur *ad aliquod tribunal* mittere vinctum, et causas ejus, *accusationes contra eum allatas* non significare”.

Oratio Pauli coram Agrippa.

- 1 * Agrippa vero ad Paulum ait: “Permittitur tibi loqui pro temetipso”. Tunc Paulus extenta manu *sic* ‘se defendebat’ :

Exordium : captatio benevolentiae.

- 2 * “Aestimo me beatum, apud te cum sim defensurus me hodie
3 de omnibus quibus accusor a Judaeis, rex Agrippa, * maxime te sciente ‘omnes’ quae apud Judaeos sunt consuetudines *religiosas* et quaestiones, *disputationes*; propter quod obsecro patienter me audias.

a/ Narrat suam vitam in judaismo.

- 4 * “Vitam ‘igitur’ meam — *ut ad rem veniamus* — quae fuit, *qualis fuerit* a juventute, *qualis fuerit* ab initio in gente mea in
5 Jerosolymis, *illud* noverunt omnes Judaei; * ‘siquidem jamdudum cognoscunt’ me, *videlicet* ab initio *vitae meae*; *sciunt, inquam*, si velint testimonium perhibere, quoniam, *quod* secundum ‘rigidissimam’ sectam nostrae religionis vixi, *nimirum* Pharisaeus; *unde non*
6 *ex pravo contra Judaeos animo factus sum christianus*. * Et nunc sto iudicio subjectus ‘propter spem’ repromissionis quae ad patres nostros facta est a Deo, *quia np. spero in Messiam quem Deus olim*
7 *majoribus nostris promisit*; * in quam *promissionem*, in quem *Messiae adventum* duodecim tribus nostrae, *integer populus noster* nocte ac die *Deo* deservientes sperant devenire. De qua spe, *quia*
8 *Messiam illum praedico*, accusor a Judaeis *ipsis*, rex ! — * *Quod autem praedico hunc Messiam, Jesum np. Nazarenum, ad vitam rediisse, ne vobis incredibile videatur: etenim quid, quare incredibile* judicatur apud vos, si Deus suscitavit, *quod valeat suscitare* mortuos ?

vi de ea mentio fieret. Hoc tamen moneo, duplex doctrinae caput, de Jesu Messia et de mortuorum resurrectione, quorum prius omnibus Judaeis, posterius vero Sadducaeis adversabatur, in Paulina praedicatione arcte esse connexum, quum Jesum ut verum Messiam nuntiari non potuerit, nisi prius eum a mortuis surrexisse affirmaverit et demonstraverit.

- 8 Dum Paulus affirmabat Jesum esse Messiam et assertum demonstrabat provocando ad factum resurrectionis ejus, inde accusabatur ab omnibus Judaeis: a Pharisaeis qui factum negabant, a Sadducaeis qui factum illud *a priori impossibile* habebant, et etiam, ut patet, ab Ethnicis. Unde ubi quasi triumphans exclamat: *Quid incredibile* etc ?, nulla est necessitas conjiciendi haec verba dirigi ad accusatores Pauli Sadducaeos, sed ad *omnes*, quotquot erant in coetu, verbum dirigit. Revera a/ id innuit pron.

- 9 * Et ego quidem existimaveram, me adversus nomen Iesu Nazareni
 10 debere multa contraria agere. * quod et feci Ierosolymis, et multos
 11 sanctorum ego in carceribus inclusi, a principibus sacerdotum pote-
 12 state accepta : et cum occiderentur, detuli sententiam. * Et per
 13 omnes synagogas frequenter puniens eos, compellebam blasphemare:
 14 et amplius insaniens in eos, persequabar usque in exterarum civitates.
 15 * In quibus dum irem Damascum cum potestate, et permissu
 16 principum sacerdotum, * die media in via, vidi, rex, de caelo supra
 17 splendorem solis circumfulsisse me lumen, et eos, qui mecum simul
 18 erant. * Omnesque nos cum decidissemus in terram, audiivi vocem
 loquentem mihi Hebraica lingua : Saule, Saule, quid me perseque-
 ris ? durum est tibi contra stimulum calcitrare. * Ego autem dixi :
 Quis es Domine ? Dominus autem dixit : Ego sum Iesus, quem tu
 persequeris. * Sed exurge, et sta super pedes tuos : ad hoc enim
 apparui tibi, ut constituam te ministrum, et testem eorum,
 quae vidisti, et eorum, quibus apparebo tibi, * eripiens te de populo,
 et gentibus, in quas nunc ego mitto te, * aperire oculos eorum, ut
 convertantur a tenebris ad lucem, et de potestate satanae ad Deum,

9. 'Et ego quidem' ἐγὼ μὲν οὖν. — 11. 'puniens eos' τιμωρῶν αὐτοὺς. — 'insaniens, ἐμμανόμενος. — 12. 'permissu' ἐπιτροπῆς. — 13. 'eos qui simul mecum erant' τοὺς σὺν ἐμοὶ πορευομένους. — 16. 'eorum quibus apparebo tibi' ὧν ὁφθῆσομαι σοι ; relativum ὧν est pro ἐκείνων ᾧ, sed ᾧ ibi per ellipsim censetur valere δι' ᾧ.

vos, sensu obvio et naturali intellectum; loquitur enim directe et proprie ad regem ut patet ex v. 2, sed cum nunc ait vos (loco te v. 2 et 3), interpellat semel omnes praesentes; — b/ inter praesentes non videntur adfuisse accusatores Pauli (de eis non fit mentio supra 25, 23); — c/ nusquam dicitur ejus accusatores jam solos fuisse Sadducaeos; quin imo contrarium potius innuitur (25, 2, 15, 24). Verum est Phariseos in casu quodam particulari (23, 6 et 7) Paulum defendisse, sed tunc tantum quando adversus Sadducaeos pugnabant: mox utraque secta contra inimicum communem (contra Paulum et contra christianam religionem quam ille praedicabat) conspiravit, sicut fieri solet inter homines malos, et sicut contra Jesum factum fuisse abunde testatur Evangelium. Ergo quid incredibile apud vos referimus ad omnes ibi adstantes, quasi diceret Paulus: Quis ex vobis, quicumque sit, Judaeus vel Romanus, contendere auderet Deo potestatem non esse mortuos suscitandi si velit ?

- 9 Cf. supra, p. 205 ss. notata circa triplicem narrationem de Pauli conversione.
 10 Christiani in N. T. passim dicuntur sancti, quia per Baptismum sanctificati, vi nempe gratiae sanctificantis quam acceperunt, ad vitam sanctam vocantur, et ad eam per gratias actuales adjuvantur, ut tandem Sancti κατ' ἐξοχὴν in caelesti gloria evadant. Caeteroquin, sicut populus judaicus in V. T. ex divina electione erat populus Deo consecratus sicque populus sanctus, ita christiani in N. T. populus Dei erant, et hac ratione, etiam abstractione facta a sanctitate individuali proprie dicta, sancti vocandi erant.

Et cum occiderentur: sunt qui ex plurali concludant alios christianos

Narrat suas contra Christianos persecutiones.

- 9 * “Ego ‘ergo’ existimaveram *olim* quidem me adversus nomen
 10 Jesu Nazareni debere multa contraria, *hostilia* agere; * quod etiam
 feci Jerosolymis, et multos sanctorum, *multos christianos* ego in
 carceribus inclusi, a principibus sacerdotum potestate *ad illud* ac-
 cepta; et cum occiderentur, detuli sententiam, *consentiebam ego*.
 11 * Et *obibam* per omnes synagogas, et frequenter, ‘poenam *flagro-*
rum iis infligendo’, compellebam *eos* blasphemare *adversus Jesum*
Nazarenum; et imo amplius ‘furens’ in eos, persequabar usque in
 exteras, *extra Palaestinam sitas* civitates.

Narrat suam conversionem.

- 12 * “In quibus, *dum huic crudeli negotio eram intentus*, dum irem
 Damascum, cum potestate et ‘mandato’ principum sacerdotum, *prin-*
 13 *cipis sacerdotum totiusque Synhedrii*, * die media, in via, vidi, rex,
 de caelo, supra splendorem solis, circumfulsisse me lumen, et eos,
 14 qui mecum simul erant ‘itinerantes’. * Omnesque nos cum decidis-
 semus in terram, audivi vocem loquentem mihi Hebraica, *aramaica*
 lingua: “Saule, Saule, quid me persequeris? Durum est tibi con-
 15 tra stimulum calcitrare”. * Ego autem dixi: “Quis es, Domine?”
 16 Dominus autem dixit: “Ego sum Jesus, quem tu persequeris. * Sed
 exurge, et sta super pedes tuos; ad hoc enim apparui tibi, ut con-
 stituam te ministrum, et testem eorum quae vidisti, et eorum ‘prop-
 17 ter quae’ *tibi notificanda* apparebo tibi *adhuc in futuro*, * eripiens
 te, *ubi opus fuerit ex ipsa morte*, de populo tuo et de gentibus, in
 18 quas nunc ego mitto te, * aperire oculos eorum, ut convertantur
 a tenebris ad lucem, et de potestate satanae ad Deum, ut *sic*

praeter s. Stephanum tunc occisos fuisse; conclusio satis obvia est, sed non omnino certa. Etenim forsitan pluralis est qui vocatur *genericus* seu *categoricus*, de uno tantum Stephano: hujusmodi pluralis adhibetur, quando scriptor *generatim* loquitur, et *genus* rerum aut personarum magis quam *numerus* attendit. Ex. vide Mt 2, 20.

Detuli sententiam, ψηφον, calculum, suffragium; quod proprie de iudiciis dicitur, sed in causa Stephani nulla *judicum sententia* lata fuit, proinde hic, per catachresin, sign. *consentiebam, ημην ουνένδοκων*, ut ait ipse Paulus c. 22, 20.

- 11 *Omnes synagogas*: plurimae enim erant Hierosolymis, ut ex c. 6, 9 erui potest.
 12 *Cum permissu*: juxta t. gr. acceperat *mandatum*, fuerat delegatus.
 Hanc tertiam relationem conversionis Pauli jam satis occupavimus supra, c. 9, 1-19.
 14 *Hebraica lingua*: innuitur, quod per se et aliunde veri omnino simile est, Paulum coram Agrippa graece locutum fuisse.
 17 *Eripiens te*: Rose vertit: *eligens te*.
 19 *Non fui incredulus*: ergo potuisset Paulus, si voluisset, non obedire voci Domini: ergo gratia, quantumvis efficax, neminem cogit nec liberum hominis arbitrium tollit.

ut accipiant remissionem peccatorum, et sortem inter sanctos per fidem, quae est in me.

- 19s. * Unde rex Agrippa, non fui incredulus caelesti visioni: * sed his, qui sunt Damasci primum, et Ierosolymis, et in omnem regionem Iudaeae, et Gentibus annuntiabam, ut poenitentiam agerent, et converterentur ad Deum, digna poenitentiae opera facientes. * Hac ex causa me Iudaei, cum essem in templo, comprehensum tentabant interficere.
- 22 * Auxilio autem adiutus Dei usque in hodiernum diem sto, testificans minori, atque maiori, nihil extra dicens quàm ea, quae Prophetarum locuti sunt futura esse, et Moyses, * si passibilis Christus, si primus ex resurrectione mortuorum, lumen annuntiaturus est populo, et Gentibus.
- 24 * Haec loquente eo, et rationem reddente, Festus magna voce dixit: Insanis Paule: multae te litterae ad insaniam convertunt.
- 25 * Et Paulus: Non insanio (inquit) optime Feste, sed veritatis, et
- 26 sobrietatis verba loquor. * Scit enim de his rex, ad quem et constanter loquor: latere enim eum nihil horum arbitror. Neque enim
- 27 in angulo quidquam horum gestum est. * Credis rex Agrippa
- 28 prophetis? Scio quia credis. * Agrippa autem ad Paulum: In

22. 'autem' οὐν. — 'testificans' μαρτυρούμενος, verbum medium: ita legimus cum Sin ABGH, Vulg.; textus *Receptus* habet passivum μαρτυρούμενος; quod sic explicatur a quibusdam: a minore et maiore mihi redditur testimonium; sed huic obstat dat. μικρῷ; si enim in sensu passivo adhibitum fuisset verbum, Lucas scripsisset ὑπὸ τοῦ μικροῦ. — 23. 'passibilis' παθητός. — 24 'rationem reddente' ἀπολογούμενον. — 26. 'constanter loquor' παρορροῖζόμενος λαλῶ. — 'latere ... eum nihil horum arbitror' λανθάνειν ... αὐτὸν τι τούτων οὐ πείδομαι οὐθέν. — 'quidquam horum' τοῦτο.

- 20 Se convertendo obedivit Deo (v. 19) et addit hoc v. 20: quod feci post conversionem non nocuit Iudaeis; contra ipsis utilissimum fuit: non enim schisma et seditionem contra eos excitavi, sed conatus sum eos per emendationem vitae cum Deo reconciliare.

'Animadvertite in huiusmodi Scripturae locis, per *Poenitentiam* quae iniungitur, proprie non significari corpus per voluntariam afflictationem castigandum esse, sed a peccatis operibusque malis abstinendum: μετανοεῖν, mutare animum.

- 22 Cum hoc ultimum punctum esset capitale contra Iudaeos, adversarios suos, probabiliter mens ei erat oracula quaedam V. T. adducere, quando per ineptam interventionem Festi interruptus fuit.

- 23 Primus, primogenitus mortuorum; cf. annot. in *Col I*, 18 et *I Cor* 15, 23.

- 24 Festus, utpote ethnicus, et nuper in Iudaeam vocatus haec (praesertim quae dixit Paulus de caelesti apparitione, et de viro a morte revocato) tamquam deliramenta habuit (cf. *I Cor* 1, 23), et orationem interrupit. Unde ubi dicit: *insanis* etc., Festus serio loquitur (ut vel ex additis verbis *magna voce* colligitur), non per ironiam.

- 26 In responso Pauli habetur quaedam insinuatio parum blanda contra Festum directa: tu non debes de istis iudicium ferre, tu non es competens, loquor ad regem *Judaeum* de Messia Iudaeorum.

accipiant remissionem peccatorum, et sortem inter sanctos *accipiant* per fidem quae est in me”.

d/ Narrat suam praedicationem apostolicam.

- 19 * “Unde, *quum mihi tam insigni modo innotuisset*, rex Agrippa, non
20 fui incredulus, *inobediens* caelesti visioni; * sed *converti me*, et his
qui sunt Damasci primum, et *mox* Jerosolymis, et in omnem regionem
Judaeae et Gentibus annuntiabam *oportere* ut a *praecedenti* vita
poenitentiam agerent, et converterentur ad Deum, digna poenitentiae
21 opera facientes. * Hac ex causa, *quia sic obediens Deo tradebam*
doctrinam divinum omnibus illis, me Judaei, cum essem in templo,
comprehensum tentabant interficere.

e/ Quod praedico non destruit sed perficit legem mosaicam.

- 22 * “Auxilio ‘ergo’ adjutus Dei, usque in hodiernum diem sto *incolumis*,
testificans [v. not. text.] *sine descrimine omnibus*, minori atque majori,
eandem semper doctrinam, nihil extra dicens quàm ea quae Prophetæ
23 et Moyses locuti sunt futura esse: * *si, quod ‘passurus’ esset Christus*,
si, quod primus ex resurrectione mortuorum, quod, primus ex mortuis
resuscitandus ad vitam immortalem, lumen annuntiaturus esset populo
judaico et Gentibus”

Paulus a Festo interpellatur.

- 24 * Haec loquente eo et ‘pro sui defensione dicente’, Festus magna
voce dixit: “Insanis, Paule: multae te litterae, *magna tua doctrina et*
scientia (vel: multi libri quos legisti) te ad insaniam convertunt”

Responsio Pauli.

- 25 * Et Paulus: “Non insanio, inquit, optime Feste, sed veritatis et
26 sobrietatis, *sanae mentis* verba loquor. * Scit enim de his rex, ad
quem *ideo etiam, non ad te tantum, sed etiam ad illum* (j. gr.): ‘fidente
animo’ loquor, *minime metuens ne me pro insano habeat*; latere enim
eum ‘aliquid’ horum *quae narro* ‘persuadere mihi non possum’. Neque
enim in angulo ‘illud’, *illa mors et resurrectio Jesu*, gestum est, *sed*
27 *Hierosolymis, in propatulo*. * Credisne, rex Agrippa, prophetis? Scio
28 quia credis...” * Agrippa autem *se interponens* ad Paulum ait: “In

- 27 Interrogat ex abrupto, cum impetu et pernicitate; hoc sibi permittit,
quia, ut aiebat v. 26, loquitur fidente animo et libere. — Obiter nota
nomen *rex* in hac oratione a Paulo quinquies adhiberi, quasi sancte
glorietur se posse Jesum praedicare *regibus*. Statimque ipsemet interroga-
tioni respondet, velut triumphans: *Scio te credere*. Vult fortasse eum
inducere ad agnoscendum Jesum tamquam Messiam a *Prophetis* praedic-
tum; sed, quum responsum fugitet Agrippa, Apostoli ratiocinatio imper-
fecta manet.

- 28 *In modico*, ἐν ὀλίγῳ: alii (s. Chrys.): *parum abest quominus sua-*
deas...; — alii (Beelen): *paucis verbis*. (ut Eph., 3, 3); — alii: *paucò*
tempore (verum huic obstat quod versu sequente legendum est, testibus
Sin A B. Vulg. etc., *μεγαλῶ*, non autem *πολλῶ*, ut habet textus *Receptus*;

- 29 modico suades me Christianum fieri. * Et Paulus : Opto apud Deum, et in modico, et in magno, non tantum te, sed etiam omnes, qui audiunt, hodie fieri tales, qualis et ego sum, exceptis vinculis his.
- 30 s. * Et exurrexit rex, et praeses, et Bernice, et qui assidebant eis. * Et cum secessissent, loquebantur ad invicem, dicentes : Quia nihil
- 32 morte, aut vinculis dignum quid fecit homo iste. * Agrippa autem Festo dixit : Dimitti poterat homo hic, si non appellasset Caesarem.

CAPUT XXVII.

- 1 Ut autem iudicatum est navigare eum in Italiam, et tradi Paulum cum reliquis custodiis centurioni nomine Iulio cohortis Augustae,
- 2 * ascendentes navem Adrumetinam, incipientes navigare circa Asiae

29. 'Opto apud Deum' ἐδξαμην ἂν τῷ θεῷ. — 31. 'fecit' πράσσει. — 27, 1. 'eum ἡμᾶς. — 'cum reliquis custodiis' καὶ τινὰς ἑτέροους δεσμώτας. — 2. 'Adrumetinam' Ἀδραμυττηνῷ. — 'incipientes navigare': Sin AB, Syr. etc. legunt μέλλοντι πλεῖν, ita ut μέλλοντι concordet cum πλοῖς; lectio Vulgatae fundatur tantum in GH et s. Chrys. — 'navigare circa Asiae loca' πλεῖν (verbum transit.) τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους.

atqui, si Lucas de tempore loqui voluisset, scripsisset πολλῶ. Parallelo modo explicant *in modico* et *in magno* in v. seq.

Quanam intentione haec dixerit Festus non ita patet. Videntur, quamvis non animo ita hostili, tamen satis jocando dicta esse; nempe voluit Agrippa per verba quaedam leviter contumeliosa et irrisoria a se removere effectum quem ex vehementi illa Pauli interrogatione expertus fuerat, simulque auditoribus ostendere se novae religioni haud favere; ac tandem per istam animadversionem paululum jocosam finem imponere sermonibus Pauli, quippe qui satis periculosi et pungentes fierent.

- 29 Vincula Pauli soluta non fuerant, quia haec audientia non erat iudica causae tractatio, quae per absolutionem vel condemnationem decernenda erat.

Festivum sane atque lepidum Pauli responsum, quo offendi non poterat Agrippa, et quo ostendebat suum zelum ac charitatem. Ex eo enim duo colligimus Apostoli sensa praeclara: hinc quidem quantopere intima et firma esset ejus persuasio de veritate fidei christianae; illinc vero, quam vehemens quaque generosus esset amor ejus in proximum, et quantum cuperet animas salvare. Subridendo quasi addit, ostendendo manus suas catenis ligatas: *exceptis vinculis his*.

- 31 Jam supra, 25, 25 Festus fassus erat nihil *dignum morte* a Paulo fuisse commissum; nunc additur, sane instigante Agrippa (cf. 25, 26), nihil *vinculis* dignum.

- 32 Causa per appellationem ad superiorem devolvitur, cui integra servanda est negotii cognitio: quare, facta semel appellatione, reus a iudice inferiore damnari aut absolvi jam non potest.

Dimitti poterat: non dicit *potest*; sensus est: jam in praecedente causae tractu poterat dimitti. Prudenter et callide loquitur, dum simpliciter conclusionem deducit ex iis quae statim dicta fuerant inter se et Festum, imo ex eo quod ipse Festus dixerat 25, 25: novit sibi jus non esse ut

- modico, *nimis facile* [v. *notam*] suades me Christianum fieri: *major sane opera ad id requireretur* ! * Et Paulus : “ Deum precari velim’ et in modico, et in magno, *sive parva sive magna opera ad id opus sit*, non tantum te, sed etiam omnes, qui audiunt, hodie fieri tales, qualis et ego sum, — exceptis vinculis his ”

Pauli innocentia agnoscitur.

- 30 * Et exurrexit rex *Agrippa*, et praeses *Festus*, et Bernice, et qui
31 assidebant *cum* eis. * Et cum secessissent, loquebantur ad invicem, dicentes : “ Quia nihil morte aut *imo* vinculis dignum quid ‘facit’ homo
32 iste : *irreprehensibilis est universa ejus agendi ratio* ”. * Agrippa autem Festo dixit : “ Dimitti poterat homo hic, si non appellasset Caesarem ”

8. Iter romanum Pauli usque Melitam, 27, 1-44.

A Caesarea usque Sidonem.

- 1 * Ut autem iudicatum est, *quando opportunum visum fuit* navigare ‘nos’ in Italiam *ad Caesarem*, et tradi Paulum, ‘et alios quosdam
2 vinctos’, centurioni *cuidam* nomine Julio, cohortis Augustae, * ascendentes navem *quamdam* ‘Adramythenam’ *ex Adramyttio, civitatis maritima Mysiae, (j. gr. :) ‘quae navis* in eo erat ut navigando attingeret loca Asiae minoris sita in littore maris’, sustulimus, *solvimus*,

causam Pauli sua auctoritate definiat; non tamen fatetur suam hac in re inferioritatem.

ss. Cf. cartam geographicam. Nullus est auctor qui Lucae in hoc itinere maritimo describendo accuraciam non miretur. In specie conferri possunt hac de re: J. Smith, *Voyage and Shipwreck of St Paul*, 4^a ed., coll. Ramsay, o. c., p. 314 et apud Hastings, *Dictionary of the Bible*, T. 5: Roads and Travel in N. T. (p. 372 ss.). Cf. etiam Balmer, *Die Romfahrt des Apostels Paulus*, Bern-Müncherbuchsee 1905, p. 127 ss.

- 1 Aestas properabat ad finem (cf v. 7 ss.), adeoque ne hiemem transigere deberent in itinere, proficiscendum erat. — Interea impleri potuerant formalitates ad Caesaris appellationem afferentes.

Vincti illi erant *alii*, gr. *ἐτέροις* non *ἄλλους* ergo *alterius generis*, tales qui non erant christiani. Facile suspicamur inter hos fuisse nonnullos Sicariorum duces aliosve insignes seditiosos, Laesae-Majestatis reos, et qua tales coram tribunali Caesaris iudicandos: historia Palaestinae ista aetate hoc menti suggerit. Forsan plures jam fuerant capitis damnati et Romae in arena summo supplicio afficiendi erant.

Navigare nos. S. Lucas, qui, cum Paulo Hierosolymas venerat (21, 17), ibi probabiliter remanserat dum Apostolus Caesareae captivus tenebatur, et nunc rursus Apostolo comitem se adjunxerat.

Julius ille, centurio *cohortis Augustae* (de qua supra, p. 70), per totam viam bene tractabit Paulum, atque permittet duos discipulos, Lucam et Aristarchum eum comitari.

- 2 *Navem*. In illa aetate non erant naves quae statis temporibus iter Italiam inter et Caesaream conficerent; ideoque oportebat expectare opportunam occasionem navis mercatoriae vel onerariae; occasio illa

- loca, sustulimus, perseverante nobiscum Aristarcho Macedone Thes-
 3 saloncensi. * Sequenti autem die devenimus Sidonem. Humane autem
 tractans Iulius Paulum, permisit ad amicos ire, et curam sui agere.
 4 * Et inde cum sustulissemus, subnavigavimus Cyprium, propterea
 5 quòd essent venti contrarii. * Et pelagus Ciliciae, et Pamphyliae
 6 navigantes, venimus Lystram, quae est Lyciae: * et ibi inveniens
 centurio navem Alexandrinam navigantem in Italiam, transposuit
 nos in eam.
 7 * Et cum multis diebus tarde navigaremus, et vix devenissemus
 contra Gnidum, prohibente nos vento, adnavigavimus Cretae iuxta
 8 Salmónem: * et vix iuxta navigantes, venimus in locum quendam,
 qui vocatur Boniportus, cui iuxta erat civitas Thalassa.
 9 * Multo autem tempore peracto, et cum iam non esset tuta naviga-
 tio, eo quod et ieiunium iam praeteriisset, consolabatur eos Paulus,

3. 'curam sui agere' ἐπιμελείας τυχεῖν. — 5. 'pelagus ... navigantes' τό ... πέλαγος τὸ κατὰ τὴν Κίλικίαν καὶ Παμφυλίαν διαπλεύσαντες. — 'Lystram' Μύρα: ita legunt codd. CB, et vers. Syriac. utraq., et Chrys., Hier., Theoph.; et revera *Lystra* (quae legitur in codd. Sin A, et vers. Copt.) non ad maris littus, sed procul a mari, in Lycaonia sita erat (14, 6), Myra autem erat quidem 20 stadiis (3700m) a mari remota, sed sita erat ad ripam fluvii qui navigia patiebatur. — Post 'navigantes' addunt quidam testes recensiosis β: δὲ ἡμερῶν δεκαπέντε, *spatio quindecim dierum*. — 7. 'adnavigavimus Cretae iuxta Salmonem' ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κορήτην κατὰ Σαλμώνην. — 'Thalassa' v. comment.

nunc aderat. Navis illa Adramyttium, in patriam suam, redibat, et vinc-
 tos illos, qui Romam petebant, adductura erat in portus varios Syriae et
 Asiae-Minoris (erat enim navis circumvectionis, *un bateau de cabotage*),
 ubi veri similiter inveniretur alia navis quae commercium cum Italia
 exerceret. Quod quidem, ut videbimus v. 6, eventu confirmatum fuit.
 Caeterum inter magnos Asiae portus et Romam et vicissim, naves statis
 temporibus navigabant.

Navigatio ad finem aestatis incepta fuit, adeo quidem ut ante hiemem
 Romam advenire sperarent: hoc ex v. 9 colligitur.

Aristarcho, de quo *Act* 19, 29; 20, 4; *Phil* 24; *Col* 4, 10. Cum Luca
 Paulo Romae captivo adfuit. Ramsay conjicit (p. 316) Lucam et
 Aristarchum, ut Paulum comitari possent, debuisse reputari Pauli servos.
 Trophimus (cf. 21, 29) postea Paulo conjunctus est Mileti (*II Tim* 4, 20).

- 3 *Sidon* erat magna civitas, ubi forsitan per plures dies, navis merces
 acceptura ac depositura erat:

Julius Paulum statim noverit ab aliis vinctis longe diversum esse, et de
 eo testimonium Procuratoris Festi acceperit satis favens post declaratio-
 nes hujus 25, 18 et 25 coll. 26, 31.

Ad amicos ire, ipsum tamen absque dubio comitabatur miles tamquam
 custos. Navis sane in illa civitate merces quasdam deponere vel accipere
 debebat, ac Paulo licentia concessa fuit ut interea temporis apud amicos
 sese reficeret.

- 4 Voluissent si venti non fuissent contrarii, altum mare tenere, recta
 petentes Myram, adeoque insulam ad dextram relinquentes. Venti isti
 flabant ex occidente et ex cauro (*Nord-Ouest*), qui ad finem aestatis ibi
 sunt frequentes: ergo plane contrarii erant. Cum autem navigarent iuxta

perseverante nobiscum Aristarcho, Macedone, Thessalonicensi.
 3 * Sequenti autem die devenimus Sidonem. Humane autem tractans Julius Paulum, permisit *eum ibi* ad amicos, *ad Christianos* ire, et (*j. gr. :*) 'eorum cura frui', *quaedam ad iter necessaria accipiendo*.

A Sidone usque Myram.

- 4 * Et inde cum sustulissemus, *cum solvissemus, non commisimus nos alto mari, sed subnavigamus Cyprum, juxta littora insulae Cypri navigavimus (insulam ad laevam nostram relinquentes)* propterea
 5 quòd essent venti contrarii. * Et 'postquam mare quod est contra Ciliciam et Pamphyliam trajecissemus' [*v. not text.*] venimus 'Myram',
 6 quae est *urbs* Lyciae; * et ibi inveniens centurio navem Alexandrinam navigantem in Italiam, transposuit nos in eam.

A Myra usque Boniportum Cretae.

- 7 * Et cum multis diebus tarde, *lente* navigaremus, et vix, *non sine difficultate*, devenissemus contra *peninsulam* Gnidum, prohibente nos vento *ne recta via iter pergeremus occidentem versus, coacti fuimus descendere ad meridiem*, et (*j. gr. :*) 'juxta littora insulae Cretae
 8 navigavimus', juxta Salmonem, *Cretae promontorium orientale*, * et 'eam' *insulam* vix, *difficulter*, juxta-navigantes, venimus in locum quendam, qui vocatur Boniportus, cui juxta erat civitas 'Lasaea'.

Invito Paulo, proficiscuntur.

- 9 * Multo autem tempore *ibi, in Bonis portubus*, peracto, *dum ventos commodos exspectabamus*, et cum jam non esset tuta navigatio, eo quòd etiam jejuniū *mensis Tischri* jam praeteriisset [*v. notam*],

littus, illudque ad sinistram haberent, aliquatenus tutati erant adversus ventos istos.

- 6 Myra, (cum portu suo *Andriace*), videtur fuisse statio consueta navium Alexandrinarum, quae, Italiam petentes propter commercium (frumenti praesertim; cf. v. 38), 'per ventos contrarios a recta via deflectere debebant. Ramsay, *o. c.*, p. 319 autumat nullam navim antiquitus recto cursu ab Ægypto in Italiam vel Cretam tetendisse, sed Myram fuisse stationem ordinariam. — Facile poterant abhinc, juxta littus navigando et ab insula in insulam pervenire in Italiam, et quidem, omnibus faustis jam post decem dies, contra omnibus contrariis post triginta dies. Erant nunc prope Septembri (cfr v. 9).

- 7 *Prohibente nos vento* etc. Ventus (*le vent du Nord-Ouest*) non permittebat ut a vicinia peninsulae Cnidi vel Gnidi (*la pointe Sud-Ouest de la Carie*) recta via iter pergerent: ibi enim perdebant beneficium aquae secundae, *l'avantage du courant*, et, in apertum mare Ægaeum intrantes, omnem vim venti septentrionalis adversi patiebantur.

- 8 *Boniportus*: hodie dum vocatur *Limenes kali*. — *Thalassa*, corrupte, ut jam testatus est s. Hier. (*De loc. Hebr.*), pro *Lasea* (cod. B, vers. Copt.), vel *Lasaea* (cod. GH, vers. Syr. philox., Chrys., Theoph.), vel *Lassaea* ut habet textus *Receptus*. Civitas est ceteroquin ignota, ad littus meridionale Cretae.

- 9 Si progressi fuissent, et promontorium *Matalae* praeteriissent, omnem

- 10 * dicens eis : Viri, video quoniam cum iniuria, et multo damno non solum oneris, et navis, sed etiam animarum nostrarum incipit esse
 11 navigatio. * Centurio autem gubernatori et nauclero magis credebat,
 12 quàm his, quae a Paulo dicebantur. * Et cum aptus portus non esset ad hiemandum, plurimi statuerunt consilium navigare inde, si quomodo possent, devenientes Phoenicen, hiemare, portum Cretae
 13 respicientem ad Africum, et ad Corum. * Aspirante autem Austro, aestimantes propositum se tenere, cum sustulissent de Asson, legebant Cretam.
 14 * Non post multum autem misit se contra ipsam ventus Typhoni-

10. 'consolabatur' *παρήνει*.: imperf. notat actum repetitum. — 'incipit' *μέλλειν*. —
 — 12. 'plurimi' *οἱ πλείονες*. — 'navigare' *ἀναχθῆναι*. — 13. 'Aspirante ... Austro' *ὑποπνεύσαντες ... νότου*. — de Asson' *ἄσσον*: comparativi rarior forma ab *ἄγχι* seu *ἔγγυς*, *prope*; interpres autem noster latinus putavit esse nomen proprium loci, *Asson*, et ideo supplevit *de*. — 14. 'misit se contra ipsam' *ἔβαλεν κατ' αὐτῆς*. — 'Euroaquoilo' gr. legitur: *εὐροακύλων*, in codd. Sin AB*; — *εὐροακλύδων*, *Euroclydo* (*Εὐρος*, *Eurus* = ventus orientis et *κλύδων* = fluctus: ventus orientis vehementes fluctus excitans) in codicibus HLP, in utraque versione syriaca, apud Chrys., Theoph. etc.; — denique pauci testes legunt *Εὐροακλύδων* (etymol. qui *latus* fluctus movet), sed haec ultima lectio forte non est nisi erronea transcriptio praecedentis. — A plerisque interpretibus praefertur prima lectio *Εὐροακύλων*, tùm propter testium auctoritatem, tùm propter contextam orationem (navis enim, ut a littore Cretae, prope insulam Caudam deveniat, versus occidentem et meridiem dirigitur sc. a vento spirante ab oriente et Aquilone).

vim venti contrarii *cauri* experti fuissent. Alii *multum illud tempus* computant ab initio navigationis: et re quidem vera, a Sidone usque ad Cnidum facile transiit unus mensis, et a Cnido usque ad Boniportum hebdomas una.

Jejunium quod Paulus et Aristarchus in navi observaverant (cf. Ramsay, *o. c.*, p. 322 s.). Judaeis mos erat ut certa anni tempora a diebus festis celebrioribus indicarent: quod hic etiam facit s. Lucas. *Jejunium* autem intelligitur κατ' ἐξοχήν seu *Magnum*, quod dicebatur etiam *dies expiationis*, quodque in 10^m mensis septimi seu *Tischri* incidebat. Porro, mensis ille apud nos respondet dimidiaei parti Septembris et Octobris: ergo circa finem Octobris aequinoctium autumnii jam praeterierat: qua quidem anni tempestate veteres navigationem sistere solebant usque ad medium mensem Martium, propter maris pericula. — De die expiationis cf. *Lev* 16, 29 ss. et 23, 27 ss. *Jos. Ant.*, 17, 6, 4.

Paulus, juxta *II Cor* 11, 25, jam ter naufragium expertus fuerat.

- 10 Communicativus ille loquendi modus non obstat promissioni 23, 11 acceptae. Paulus loquitur ex sola humana prudentia et sapienti praevisioe (*II Cor* 11, 25), nec aliquid innuit eum e divino instinctu loqui; revera praevisio de personis perituris impleta non fuit. — Ceterum, cum viro victo permetteretur ut in re tanti momenti suum daret consilium, satis liquet ipsum apud omnes socios jam summam adeptum fuisse auctoritatem.
 11 *Centurio* supremus erat officialis: fuerit ergo navis quaedam imperialis, conducta cuidam nauclero.
 12 *Ad africanum et ad corum*: gall. *vers le Sud-Ouest et le Nord-Ouest*. Sed difficultas est in eo quod portus ille non videatur fuisse aptus ad

- (j. gr.): 'non semel admonebat' eos Paulus *ut navigationem sisterent* * dicens eis: " Viri, *praevideo* quoniam cum injuria *tempestatum* et multo damno, *eoque* non solum oneris et navis, sed etiam animarum, *vitarum* nostrarum, 'futura est' navigatio ". * Centurio autem gubernatori, *principi nautarum* et nauclero, *domino navis* magis credebat, quàm his quae a Paulo dicebantur. * Et cum portus ille non esset aptus ad hiemandum, 'plerique' *nautarum* statuerunt, *dederunt* consilium 'solvendi' *etiam* inde, *et experiendi* si quomodo possent, devenientes Phoenicen, *ibi* hiemare, — *Phoenicem, inquam*, portum Crætae, respicientem ad Africum et ad Corum [v. *notam*].
- 13 * 'Cum autem leniter flare coepisset Auster', *ventus meridionalis*, aestimantes propositum se *jam* tenere, cum sustulissent *anchors*, 'propius' *quam fieri solebat* legebant Cretam, *Cretae littora*.

Tempestas.

- 14 * Non post multum autem *temporis*, (j. gr.): 'ruit a littore insulae' ventus typhonicus, *turbulentus*, qui, *utpote ex euro-aquilone ruens*,

hiemandum, si expositus fuisset vento africo et vento coro. Ideo quidam verba *respicientem ad* (κατὰ: secundum) *africum et corum* sumunt quasi dicta a nautis (a quibus Lucas istud certe audierit), qui, si e nave appropinquante respiciunt portum illum, ventum africanum et ventum corum in faciem suam excipiunt; vel, qui ad africanum et corum oculos convertere debent, cum portum illum intueri volunt: ergo sensus esset, portum Phoenicen tutatum fuisse contra ventum africanum et corum. Tunc, aiunt, situs illius portus plane convenit cum hodierno *Lutro*, ubi tantum, ex tota ora Crætae meridionali, statio est quae nautis semper tuta sit (utpote adversus ventos occidentales protecta). Vel potius nautae descripserint portum quatenus naves in eo degentes africanum et corum respexerint. — Phoenicen attingere non potuerunt, utpote mox in altum mare depulsi.

- 13 Ventus, qui hactenus e coro flaverat (*du Nord-Ouest*), jam mutatus erat in austrum, et cum esset lenis, ausi sunt praeter morem tam prope littus navigare, non timentes propelli contra littus.

Phoenice, cujus portum petebant, erat occidentem versus (proprie *au Nord-Ouest*); ideoque ventus ille meridionalis, cum lenis esset, non erat omnino contrarius.

- 14 *Misit se contra ipsam* (Cretam): ἔβαλεν κατ' αὐτῆς, quod melius vertitur: *ruit a littore* insulae (certe a monte Ida descendens, ut hodieum fit) ad navem, adeo ut eam pròcul ab insula propelleret: κατὰ cum genit. hìc sumi nequit in sensu ordinario *contra* (Vulg.) nam ventus euroaquoilo non poterat *se mittere contra* littus insulae meridionale.

Quae narrat s. Lucas de vento isto Euroaquilone, subito irruente, diu persistente (per 14 dies, v. 27), flante per modum tempestatis (noli *typhonem* sumere pro germ. *Wirbelsturm*, fl. *draaiwind* nam talis typho celeriter transit, dum hìc agitur de typhone qui per 14 dies duravit), et post ventum meridionalem excitato; similiter ea quae refert de caelo per tantum temporis spatium nubibus densissimis cooperto (v. 20), et de pluvia gravissima quae tandem cecidit (28, 2 s.): haec omnia et singula a navigatoribus nostrae aetatis, qui istum maris tractum frequentes percur-

- 15 cus, qui vocatur Euroaquilo. * Cumque arrepta esset navis, et non
 16 posset conari in ventum; data nave flatibus, ferebamur. * In insulam
 autem quandam decurrentes, quae vocatur Cauda, potuimus vix
 17 obtinere scapham. * Qua sublata, adiutoriis utebantur, accingentes
 navem, timentes ne in Syrtim inciderent, summisso vase sic fere-
 18 bantur. * Valida autem nobis tempestate iactatis, sequenti die iactum
 19 fecerunt : * et tertia die suis manibus armamenta navis proiecerunt.

16. 'In insulam ... decurrentes' *νησίον ... τι ὑποδραμόντες* — 'Cauda' legitur in cod. B, in vers. Syr., apud s. Hier.; *Clauda*, in Sin AGH, Syr. philox., s. Chrys. etc. Apud auctores profanos utrumque nomen reperitur. — 17. 'accingentes' *ὑποζωννόντες*. — post 'timentes' additur graece *τε*. — 18. 'Valida' *σφοδρῶς*. — 19. 'Proiecerunt' vera lectio ut Sin ABC; alia lectio *projecimus* (HLP, Copt., Syr. utraq. s. Chrys.) habenda videatur tamquam correctio propter *ἀπτοχειρεῖς, propriis manibus*.

rerunt, mirabili ratione confirmantur. Cf. Ramsay, *o. c.*, p. 327.

- 15 *Conari in ventum, ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ*, proprie *ex adverso intueri, aspicere contra (ventum)*, i. e. resistere vento (confer gall. *faire face à...*, ital. *far fronte a*).
- 16 Vi tempestatis infra oram meridionalem (strictius Sud-Ouest) istius insulae propulsi fuerunt; atque ibi, cum a vento Euroaquilone aliquantulum tuti essent, *scapham* (gall. *le canot*; fl. *de reddingsboot*), in navem sustulerunt (qua in re vectores nautas adjuverint: *potuimus*), non certe sine magna difficultate (ut solet in simili casu), eo vel magis quod scapha satis magna fuisse videatur, utpote unica, et quod verisimiliter esset aquis repleta (*Potuimus vix obtinere*). Nautae, cum sperassent facile et brevi attingere Phoenicen (v. 13), scapham in mari natantem reliquerant: nunc autem necesse omnino erat eam in navem attollere, ne vi tempestatis a nave detraheretur et perderetur. — Navis autem ista, quae satis magna erat (276 homines portabat, praeter onus mercaturae, probabilius frumentarium), videtur nonnisi unam habuisse scapham: quod sane mirum dici debet.

Insula *Cauda*, vel ut alibi legitur *Clauda*, admodum παῖτα, prope Cretam, ad angulum lateris ejus australi-occidentalis, 20 milliariis a littore Cretae, sita est.

- 17 *Adiutoriis accingentes*, seu melius *succingentes navem*. Hoc duplici modo intelligi potest: funibus vel catenis navem succingentes in sensu transversali (*de babord a tribord en passant sous la quille*), — vel eam ligantes in circuitu a prora ad puppim (*à la ligne de flottaison*). Nota veterum naves non tam solide nostras exstructas fuisse; deinde periculum ne earum compages frangeretur majus fuisse, propterea quod unus tantum in eis esset malus, cum velo quadrato et ingenti. Imprimis timendum erat ne tabulae trabesque confringerentur, si navis in tractum arenosum incideret.

Syrtis intelligitur *Africana*: nam gr. est art. *τὴν Σύρτιν*. — *Syrtis* (a *σύρο*, *traho* locus qui navis trahit et retinet; vel, secundum alios, a *sert*, voce Arabica quae significat locum arenosum) est tractus maris arenosus (fl. *zandbank*). In littore Africae duae erant *Syrtes* famosae apud veteres (*in Syrtim incidere* per figuram et quasi per proverbium dicebatur de summo periculo), quarum prior a Creta venientibus obvia, *Major* dicebatur.

- 15 vocatur Euroaquilo. * Cumque *hujus venti impetu, a Creta arrepta*
esset navis, et non posset conari, *non valeret resistere* in ventum,
data nave flatibus *venti*, ferebamur *quo tempestas nos abriperet*.
16 * (j. gr. :) 'Infra insulam autem quamdam parvam' decurrentes,
quae vocatur Cauda, a/ potuimus vix obtinere scapham, *nonnisi*
difficulter, ob vehementiam tempestatis, potuimus scapham, navi
17 *nostrae alligatam, in navim attollere*. * Qua sublata, b/ adjutoriis
utebantur, 'succingentes' navem, *ne vi ventorum et fluctuum dissiliret*;
timentes 'quoque' ne in Syrtim *africanam* inciderent *et frangeretur*
navis, c/ summisso vase, demiserunt velum, atque sic sine velis per
18 *mare ferebantur*. * 'Vehementer' autem nobis tempestate jactatis,
d/ *nautae* sequenti die jactum *ipsarum mercium* fecerunt, *navis levandae*
19 *gratia*, * et, *cum tempestas persisteret, e/ tertia die suis manibus ipsa*

Inciderent, ἐκπέσων; verbum graecum hanc vim habet ut significet navem *confringendam* esse per hoc ipsum quod *incideret* in talem locum.

Vas per se habet sensum latum, ut dixi 10, 11, et posset adhiberi de quavis suppellectili nautica; hic autem absque dubio de velo dictum est (fl. *het zeiltuig*). Nota τὸ σκεῦος in singulari, quia in navibus antiquis erat unicum velum satis magnum, malo unico in media nave annexum. Jamvero, certum videtur velum summissum fuisse, saltem maxima ex parte, ut navim minore vi abriperet ventus turbidinosus: hic enim, cum ab euroaquilone flaret, eam recta via in Syrtim *Majorem* propulisset. Unde ad septentrionem magis tendere conabantur. Alii minus probabiliter (cf. Ramsay, *o. c.*, p. 330) *summisso vase* explicant de anchora vel glomere post navem trahendo.

Sic ferebantur. Alii, juxta sensum obvium, putant eos se venti impulsui permisisse absque ullo alio conatu dirigendi navim, proinde sine ullo aut fere ullo gubernaculorum usu aut nautarum labore. Alii aiunt probabile non esse eos in tali circumstantia ita segniter se gessisse, namque in Syrtim rectâ delati fuissent: hoc sciebant et certe impedire conati sunt, quantum potuerunt. Lucas, semper brevitati studens, nihil hac de re dixerit. — Alii proponunt sequentem conjecturam: Navis, aiunt, in latus dextrum (ventum versus) inclinata fuit ope veli cujusdam specialis quale in tempestatibus adhibetur (vel ope veli ordinarii partim subducti), atque ejus prora ab Africa omnino aversa fuit, utpote conversa fere ad septentrionem (angl. 1 *point W. of N.*): quo posito, sub impetu venti euroaquilonis navis ferebatur fere ad occidentem (proprie angl. *W. by N.*, gall. *O. ½ N-O.*), ergo via rectissima in insulam Melitam (*Malte est juste à l'Ouest ½ Nord-Ouest de Cauda*). In hac autem positione navis, aiunt, facile processerit sesqui-milliarium ($\frac{1}{2}$ *lieue*) singulis horis, seu 36 mill. (12 *lieues*) singulis diebus, atque adeo post 14 dies ad littus Maltae adveniret. Sane omni ope, etiam gubernaculo in quantum fieri poterant, se a directione meridionali avertere conabantur.

- 18 Sunt qui putent, ut diximus, merces seu onus navis fuisse frumentum (naves Alexandrinae v. 6 triticum in Italiam transvehere solebant) idque tantum v. 38 ejectum fuisse; nunc autem intelligi res omnes quae minus essent necessariae. Sed hoc non admittimus: vide v. 38. Etenim omnes prudentiae regulae requirebant ut primum projicerent onus gravissimum,

- 20 * Neque autem sole, neque sideribus apparentibus per plures dies, et tempestate non exigua imminente, iam ablata erat spes omnis salutis nostrae.
- 21 * Et cum multa ieiunatio fuisset, tunc stans Paulus in medio eorum, dixit: Oportebat quidem, o viri, audito me, non tollere a
- 22 Creta, lucrique facere iniuriam hanc, et iacturam. * Et nunc suadeo vobis bono animo esse. amissio enim nullius animae erit ex vobis,
- 23 praeterquàm navis. * Astitit enim mihi hac nocte Angelus Dei,
- 24 cuius sum ego, et cui deservio, * dicens: Ne timeas Paule, Caesari te oportet assistere: et ecce donavit tibi Deus omnes, qui navigant
- 25 tecum. * Propter quod bono animo estote viri: credo enim Deo,
- 26 quia sic erit, quemadmodum dictum est mihi. * In insulam autem quandam oportet nos devenire.
- 27 * Sed posteaquàm quartadecima nox supervenit, navigantibus nobis in Adria circa mediam noctem, suspicabantur nautae apparere
- 28 sibi aliquam regionem. * Qui et summittentes bolidem, invenerunt

20. 'imminente' ἐπιχειμένον. — 21. 'cum ... ieiunatio fuisset' δούτιας ὑπαρχούσης 'tollere' ἀνάγεισθαι. — 23. 'Angelus. gr. sine art. — 24. 'Caesari ... assistere' Καίσαρι ... παραστῆναι. — 27. 'apparere sibi' προσάγειν ... αὐτοῖς.

scil. merces, quibus navis erat onusta: ad vitam hominum salvandam solent res istae facile relinqui.

- 19 *Armamenta navis: τὴν σκευὴν.* Intelligimus *navis suppellectilem*, puta *mensas, scamma, lectos* etc. Nautae hoc fecere *propriis manibus*: desperatus ergo erat rerum status: armamenta navis nautis tam cara esse debebant, ut extrema necessitas significetur in hoc quod ipsi *suis manibus* instrumenta navigationes projicere coacti fuerint. — Quidam praeferunt 1. *projecimus* — nautae et viatores — quia tunc habetur climax cum v. 18. Ramsay, o. c., 331 s.

- 20 Quum nauticam pixidem acu magnetica instructam (gall. *la boussole*) non cognoscerent veteres, quando erant in alto mari, solis sideribus viam regere poterant. *Jam ablata erat* etc., nam timendum erat ne navis in locum vadosum (*un bas-fonds*) vel in rupem incideret et confringeretur.
- 21 In tali casu cibi pro more praeparari ac statutis horis sumi nequeunt: nautae die nocteque laborare debent, praesertim ut aquas hauriant; praeterea, terror magnus atque animi moeror causa sunt quare vectores a cibo abstineant, vel parum cibi sumant.

Oportebat quidem (μὲν): apbodosi (cum δέ) subauditur, puta: *id autem factum non fuit.* Paulus hanc apodosim mente supplendam relinquit, ut reprehensio tacita leniatur. — Haec autem dicit, non tam ut eos reprehendat (obstat v. seq.), quam ut demonstret suis consiliis merito fidentum esse.

- 23 *Astitit mihi vigilanti sane et oranti.*

Cujus sum ego et cui servio: cum Paulus coram Ethnicis loquatur, suum Deum singulariter significat, seque devotissimum ipsius cultorem, adeoque amicum, praedicat, eo certa fine ut majorem auditoribus ingerat fiduciam.

- 24 Repetit Deus promissionem quam olim jam (23, 11) fecerat, eamque

- 20 armamenta navis projecerunt. * Neque autem sole neque sideribus apparentibus per plures dies, *ita ut viam regere non valerent*, et tempestate non exigua, *gravissima*, 'constanter incumbente', — jam ablata erat spes omnis salutis nostrae.

Paulus dejectos erigit.

- 21 * Et cum multa jejunatio fuisset, [v. not. text.] *cum jam diu a cibo sumendo fere abstinerent*, tunc stans Paulus in medio eorum, dixit: "Oportebat quidem, o viri, audito me, non 'solvere' a Creta, lucrique facere, *vitare* injuriam hanc *hujus tempestatis*, et jacturam *inde contractam*. * Et nunc suadeo vobis bono animo esse: amissio enim nullius animae erit ex vobis, *nemo ex vobis peribit*, praeterquam
22 *amissio* navis. * *Atque haec certo novi*: astitit enim mihi hac nocte (j. gr. :) 'nuntius aliquis' Dei, cujus *servus* sum ego, et cui deservio,
23 * dicens: Ne timeas, Paule, 'stare coram Caesare' te oportet, *non hic peribis*; et ecce Deus donavit tibi, *tuī causa servabit* omnes, qui
24 * dicens: Ne timeas, Paule, 'stare coram Caesare' te oportet, *non hic peribis*; et ecce Deus donavit tibi, *tuī causa servabit* omnes, qui
25 navigant tecum. * Propter quod bono animo estote, viri: credo enim
26 Deo, quia sic erit, quemadmodum dictum est mihi. * In insulam autem quandam oportet nos devenire."

Paulus evasuros in navi detinet.

- 27 * Sed posteaquam *inde a relictā Creta* quartadecima nox supervenit, navigantibus nobis in Adria [v. not.] circa mediam noctem, suspicabantur nautae 'ipsis appropinquare' aliquam regionem, *aliquam terram*,
28 * Qui etiam, summittentes bolidem, *perpendicularum nauticum*, ut scirent *num profunditas maris minueretur*, invenerunt passus viginti: et

magis definit: ibi dicebatur: *Oportet te et Romae testificari*, nunc additur testimonium illud *coram ipso Caesare* vel saltem coram ejus tribunali supremo faciendum esse.

Ex hoc v. discimus propinquitatem viri sancti causam esse felicitatis (s. Chrys.), ejusque preces valde utiles esse. Veri admodum simile est Paulum pro ipsorum salute Deum precatum fuisse.

- 26 *Devenire*: ἐκπεσεῖν, accuratius *incidere*, *impingere* cum adjecta idea *confractiois*: cf. ann. v. 17. Hoc sane quoque per divinam revelationem in visione illa didicerat.

- 27 *Adria*. Non intelligitur *sinus Adriaticus*, Italiam inter et Dalmatiam, qui nunc *mare Adriaticum* nominatur; sed, ex more loquendi veterum, ita vocatur mare inter Graeciam, Melitam, Cretam et Italiam (Jos., Vit., 3 eodem modo vocat illud mare quando narrat se ibi etiam naufragium fecisse). (Cf. Ramsay, o. c. p. 334).

Suspiciabantur nautae (quorum aures in istis rebus tam acres sunt et delicatae), certe ex audito strepitu fluctuum in litus ruentium.... *Suspiciari* eos ait Lucas, non *sperare*, quia littoris propinquitas *noctu* ipsis valde periculosa erat.

- 28 *Passus* (a *pando*, spatium pedibus expansis determinatum: *passus* ordinarie valèt 5 pedes Romanos): Graece ὀργυιάς (ab ὀρέγω *expando*, gall. *brasse*, fl. *vadem*, angl. *fathom*), spatium quantum expansis brachiis, ab

- passus viginti : et pusillum inde separati, invenerunt passus quin-
 29 decim. * Timentes autem ne in aspera loca incideremus,
 30 de puppi mittentes anchoras quattuor, optabant diem fieri. * Nautis
 vero quaerentibus fugere de navi, cum misissent scapham in mare,
 31 sub obtentu quasi inciperent a prora anchoras extendere, * dixit
 Paulus Centurioni, et militibus : Nisi hi in navi manserint, vos salvi
 32 fieri non potestis. * Tunc absciderunt milites funes scaphae. et
 passi sunt eam excidere.
- 33 * Et cum lux inciperet fieri, rogabat Paulus omnes sumere cibum,
 dicens : Quartadecima die hodie expectantes ieiuni permanetis, nihil
 34 accipientes. * Propter quod rogo vos accipere cibum pro salute
 35 vestra : quia nullius vestrum capillus de capite peribit. * Et cum
 haec dixisset, sumens panem, gratias egit Deo in conspectu omnium:
 36 et cum fregisset, coepit manducare. * Animaequiores autem facti
 37 omnes, et ipsi sumpserunt cibum. * Eramus vero universae animae
 38 in navi ducentae septuaginta sex. * Et satiati cibo alleviabant navem,
 iactantes tricicum in mare.

28. 'separati' διασπένοντες. — 30. 'inciperent' μελλόντων. — 33. 'cum lux inciperet fieri' Ἄχου... οὐ ἡμέρα ἡμέλλεν γίνεσθαι. — 'rogabat' imperf. notat actum iteratum. — 34. 'pro salute vestra' τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπάρχει. — 36. 'Animaequiores' εὐθυμοί.

extremitate digiti medii unius manus, medio pectore interjecto, usque ad extremitatem alterius manus, comprehenditur: valet 6 pedes.

- 29 V. 30 mentio fit de aliis adhuc anchoris praeter illas quattuor: hac occasione nota apud veteres plures anchoras quam apud nos, at certe minores, usitatas fuisse (earum ultimam vocabant *sacram*, utpote spem ultimam). — Illas autem quattuor a *puppi* mittunt, quia sic melius retinebatur navis, et facilius erat postea, eis abscissis, ad litus accedere.
- 30 *Scapham in mare mittebant*, quasi vellent paululum a navigii prora recedere, ut anchoras in mare projicerent remotas a nave.
- 31 Paulus, pro sua in rebus nauticis experientia atque etiam innato mentis acumine, statim, antequam ipsi in scapham descenderent, fraudem detegit, et de ea *monet centurionem militesque* ejus (non *gubernatorem*, et *nauclerum*, quia isti sine dubio cum ceteris nautis conspirabant; non *vectores* generatim, quia hi fugam impedire non potuissent).
- Nisi in navi manserint*: namque ad labores nauticos mane suscipiendos (de quibus infra v. 40 et 41) omnino necessarii erant *nautae*, qui soli rerum istarum periti erant. — Nec ulla est contradictio cum v. 22: etenim Deus quidem Paulo notum fecerat neminem periturum esse, sed sub hac tacita conditione ut, quod per se patet, subsidia humana adhiberentur omnia.
- 32 Nautae inde didicerunt firmam esse militum mentem, adeoque aut cum vectoribus pereundum esse, aut cum ipsis vitam servandam.
- 34 Jam animadverti ad v. 31, nequaquam potuisse omitti quae humana suadebat prudentia.

Nullius vestrum capillus de capite peribit: proverbium est: nullum patiemini damnum in corporibus vestris; prorsus incolumes evadetis omnes.

- 29 pusillum inde 'digressi', invenerunt passus quindecim. * Timentes autem ne in aspera loca, *in rupes* incideremus, *siquidem altitudo maris tam cito decrescebat et ventus procellosus nos semper impelleret, conabantur cursum navis sistere*, de puppi mittentes anchoras quattuor, et
 30 *revera navis sistebat* (v. 40), et optabant diem fieri. * Nautis vero, *dictis Pauli non credentibus, et probe scientibus parvam esse spem in anchoris, et ideo quaerentibus fugere de navi*, — cum misissent scapham in mare, sub obtentu, *sub praetextu*, quasi 'in eo essent ut' a prora
 31 *quoque anchoras quasdam extenderent*, — * dixit Paulus Centurioni et militibus: "Nisi hi *nautae* in navi manserint, vos salvi fieri non
 32 potestis". * Tunc' absciderunt milites funes scaphae, et passi sunt eam excidere *in mare*.

Paulus ad manducandum invitat.

- 33 * Et (j. gr. :) 'usquedum lucesceret' 'iteratis vicibus rogabat' Paulus *ut omnes sumerent cibum*, dicens: "Quartadecima die hodie, expectantes *finem tempestatis*, jejuni permanetis, nihil *fere* accipientes. * Propter quod rogo vos accipere cibum, 'nam hoc ad salutem vestram pertinet': *sic enim pares eritis perferendo labores brevi subeundos*: quia, *ut dixi, evadetis omnes*: nullius vestrum capillus de capite peribit" * Et cum haec dixisset, sumens panem, gratias egit
 36 Deo, in conspectu omnium; et cum fregisset, coepit manducare. * 'Bono animo' autem facti omnes *hoc sermone et exemplo Pauli*, etiam ipsi
 37 sumpserunt cibum. * Eramus vero universae animae in navi ducentae septuaginta sex: *et omnes illi exemplo unius Pauli animum sumpserunt!* * Et satiati cibo, *adhuc alleviabant navem, ut eam propius ad terram appellere possent*, jactantes *reliquum triticum, cibariam annonam*, in mare.

35 Paulus antequam cibum sumit, quasi patrisfamilias vices gerens, secundum morem Judaeorum et ad exemplum Servatoris (Jo 6, 11; Mt 14, 19; 15, 36; Mc 8, 6), clara voce coram omnibus preces seu gratiarum actionem recitat. — Sunt qui putent ss. *Eucharistiam* ab Apostolo fuisse consecratam, sed haec est conjectura parum vel minime probabilis, nisi forsitan casu quo admittenda sit lectio (superaddita in uno min. et vers. Heracl. et Sah.): *ἐπιδίδωθς καὶ ἡμῖν*, dans etiam nobis sc. mihi (Lucae) et Aristarcho. Paulus optime potuit sibi et sociis christianis *solis cibum Eucharisticum* dare (cf. Act 2, 42, 46; 20, 7, 11; Lc 22, 19).

37 Numerus nullam movere debet suspicionem, cum Flav. Jos. (Vita, 3) narret in navi qua ipse Romam tendit et in Adria naufragium fecit, circiter sexcentas fuisse personas. (Cf. Ramsay apud Hastings, *Dict. of the Bible*, Extra Vol., p. 398 s.).

38 *Jactantes triticum*: τὸ σῖτον Nonnulli per σῖτον intelligunt *frumentum*, quo, aiunt, onusta erat navis, commercii causa: verum, ut dicitur v. 18, jam diu ejectum fuerat onus navis, quod et prudentiae regulae omnes suadere debuerunt. Ideo σῖτον sumo sensu magis generali, de *cibaria annona*, quae sane pro 276 viris satis ampla erat, quaque deinceps, postquam saturati essent, non indigebant ante navis appulsum ad littus. Hanc

- 39 * Cum autem dies factus esset, terram non agnoscebant : sinum vero quendam considerabant habentem littus, in quem cogitabant, si
 40 possent, eiicere navem. * Et cum anchoras sustulissent, committebant se mari, simul laxantes iuncturas gubernaculorum : et levato
 41 artemone secundum aurae flatum tendebant ad littus. * Et cum incidissemus in locum dithalassum, impegerunt navem : et prora quidem fixa manebat immobilis, puppis vero solvebatur a vi maris.
 42 * Militum autem consilium fuit ut custodias occiderent : nequis
 43 cum enatasset, effugeret. * Centurio autem volens servare Paulum, prohibuit fieri : iussitque eos, qui possent natate, emittere se primos,
 44 et evadere, et ad terram exire : * et ceteros alios in tabulis ferebant : quosdam super ea, quae de navi erant. Et sic factum est, ut omnes animae evaderent ad terram.

39. 'littus' αἰγιαλόν. — 'in quem' εἰς ὃν: relativum referatur non ad κόλπον, sinum, ut voluit Vulg. sed ad αἰγιαλόν, littus ut apparet ex v. 40. — 40. 'Cum ... sustulissent' περιελόντες. — 'committebant se mari' εἶων εἰς τὴν θάλασσαν. — 'levato artemone secundum aurae flatum' ἐπάραντες τὸν ἀριέμονα τῇ πνεούσῃ. — 41. 'fixa' ἐρείσασα. — 42. 'custodias' τοὺς δεσμώτας. — 43. 'prohibuit fieri' ἐκόλυσεν αὐτοὺς τοῦ βουλήματος. — 'emittere se' ἀπορίψαντας. — 'et evadere' deest gr. — 44. 'ferebant' deest gr. — Nota hos 'caeteros' gr. distribui in duas classes οὓς μὲν ... οὓς δέ — 'super ea quae de navi erant' ἐπὶ τινων τῶν ἀπὸ τοῦ πλοίου. — 'animae' gr. deest.

sententiam suadent tum v. 18, tum verba *satiati cibo*, quippe quae proxime praecedant et causam videantur indicare eorum quae sequuntur.

- 39 Sinus ille insulae Melitae hodieum vocatur Sinus s. Pauli. *St. Paul's Bay (sur la côte N. E. de l'île.)* Ante ingressum illius sinus maris altitudo talis plane est qualis statuitur v. 28.

Littus: αἰγιαλόν, melius *littus arenosum et planum* (nostrum *strand*) (*αἰγιαλός* differt ab ἄκτις quod sign. *littus praeruptis rupibus instructum*).

- 40 Flandr. verteres: *Zij kaptē de ankers rondom af, en lieten ze in de zee zinken*. Inutile et ineptum fuisset navem pondere anchorarum onerare, eo vel magis quod in praecedentibus omnia fecissent, quae possent, ut navem alleviarent.

Laxantes iuncturas gubernaculorum. Antequam v. 29 anchorae quatuor de puppi mitterentur, opportunum certe fuerat gubernacula, quae ab utroque latere puppis erant (ita apud veteres), paululum attollere eaque ad oram navis funibus ligare, quia servire non debebant dum navis per anchoras fixa manebat, et periculum erat ne vi fluctuum laederentur. Nunc vero *laxant* seu solvunt *iuncturas* illas, seu potius *vincula* illa *gubernaculorum*, ut haec jam consuetum statum suum, sed positionem quam inter navigandum habere solent, obtineant; nempe ut profundius in aquas descendant, atque adeo adhiberi possint ad navem dirigendam, eamque pondere suo retineant, quominus a ventis evertatur. — *Gubernacula* autem dicit Lucas, numero usus plurali, quia in navibus maioribus veterum duo erant gubernacula, quorum unum erat in latere puppis dextro, alterum vero in latere ejus sinistro; habebantque formam palae cujusdam vel remi largioris (fl. *als eene roeispaan met breed blad*). Utrumque novimus ex imaginibus antiquitatis, v. gr. ex sculpturis columnae Trajanae.

Naufragium.

- 39 * Cum autem dies factus esset, terram non agnoscebant; sinum vero quendam considerabant, *animadvertēbant, non praeruptis rupibus cinctum, sed* habentem 'littus arenosum et planum', 'ad quod' *littus* cogitabant, *statuerunt*, si possent, ejicere navem. * Et cum, *funibus abscissis*, anchoras 'amputassent', 'siverunt' *eas anchoras* 'ire in mare'; (*j. gr.* :) simul *ac amputabant anchoras*, 'laxaverant' juncturas, *solverant vincula* gubernaculorum, et 'in altum sublevaverant artemonem', *expandentes illud* 'ad ventum', — *et sic* tendebant ad littus. * Et cum incidissemus in *aliquem* locum dithalassum [*v. notam*], impegerunt *ibi* navem [*v. notam*]; et prora quidem, 'postquam se infixerat' *vado*, manebat immobilis, puppis vero solvebatur, a vi, *propter impulsu* maris: *brevi frangenda erat tota navis; jam nihil supererat nisi ut, aut natando aut alicui tabulae aut alicui navis fractae reliquiae inhaerendo quisque suae vitae consuleret.*

Captivi non occiduntur.

- 42 * Militum autem consilium fuit ut 'captivos' occiderent, ne quis, cum enatasset, effugeret: *sub poena enim mortis pro captivis spondebant*
43 (cf 12, 19; 16, 27). * Centurio autem, volens servare Paulum, 'eos ab hoc consilio prohibuit', jussitque eos, qui possent natare, 'abjicere se'
44 *in mare* primos, [et evadere] *et natando* ad terram exire; * et ceteros *qui natare non possent, jussit in terram se recipere*, alios 'quidem' in tabulis *quae in navi reperirentur*, [ferebant:], 'alios vero' 'in quibusdam tabulis quae de ipsa navi essent avulsae'. — Et sic factum est, ut omnes [*animae*] *salvi* evaderent ad terram.

Et levato artemone. Intelligendum videtur velum quoddam quod in prora navis protendebatur (angl. *a topsail* vel *a foresail*, ut Ramsay, *o. c.*, p. 340 habet; germ. *Bramsegel*) quodque hinc adhibitum fuerit ad navim majore vi propellendam.

Ista tria; anchoras abscindere, gubernacula demittere et artemonem levare, *simul* facta fuerunt. Graece enim tria verba περιελόντες ... ανέντες ... et ἐπάραντες; sunt in aoristo et coordinata, et indicant tres actiones quas nautae simul (ἀμα) praestiterant, antequam anchoras mari committerent et ipsi deinde navi ad littus tenderent. In hunc sensum aliquanto liberius paraphrasim descripsimus. — Ceterum, magnus certe erat in navi tam ingenti nautarum numerus, adeo ut illa omnia eodem tempore perfici potuerint.

Secundum aurae flatum: hoc videtur supponere tempestatem tunc sedatam fuisse, nec obstat v. seq. *puppis solvebatur vi maris*, nam sedato vento, non statim quiescunt fluctus.

- 41 *Dithalassum*, vox graeca, quam interpretis noster servare maluit quam transferre: διθάλασσον, *bimarem*. Multi intelligunt partem terrae continentis in mare protensam, quae utrimque mari alluitur: gallice *une langue de terre* vel *un banc de sable baigné des deux côtés par la mer*, angl. *a bank between two seas*. Oportet admittere terram illam, versus quam impellebant navem, sub fluctibus satis procul latuisse: nondum

CAPUT XXVIII.

- 1 Et cum evasissemus, tunc cognovimus quia Melita insula vocabatur. Barbari vero praestabant non modicam humanitatem nobis.
- 2 * Accensa enim pyra, reficiebant nos omnes propter imbrem, qui imminebat, et frigus.
- 3 * Cum congregasset autem Paulus sarmentorum aliquantam multitudinem, et imposuisset super ignem, vipera a calore cum processisset invasit manum eius. * Ut vero viderunt Barbari pendentem bestiam de manu eius, ad invicem dicebant: Utique homicida est homo hic, qui cum evaserit de mari, ultio non sinit eum vivere.
- 5 * Et ille quidem excutiens bestiam in ignem, nihil mali passus est.
- 6 * At illi existimabant eum in tumorem convertendum, et subito casurum, et mori. Diu autem illis expectantibus, et videntibus nihil mali in eo fieri, convertentes se, dicebant eum esse Deum.

28, 2. 'qui imminebat' τὸν ἐφ' ἑστῶτα. — 3. 'invasit manum' κατήρπεν τῆς χειρὸς. — 4. 'non sinit' οὐκ εἶπεν. — 6. 'in tumorem convertendum' πίμπρασθαι. — 'et' ἢ. — 'convertentes se' μεταβαλόμενοι. — 'Deum' gr. absque art.

enim erant ad littus, ut colligitur ex v. 43, 44. — Alii minus probabiliter dicunt locum *bimarem* esse parvum fretum (gall. *un détroit*). Et re quidem vera, ibi habetur, ut supra jam notavimus, parvissima insula, quae a littore Maltae separatur per fretum augustum. Ad fauces hujusce freti navem propulerunt versus littus arenosum Melitae (a sinistris), sed mox navis infixamansit in tractu arenoso qui sub fluctibus protendebatur, et ad siccum littus pervenire non potuit.

Impegerunt navem, j. gr.: zij deden het schip stranden.

- 44 Obiter animadvertite ventum euroaquilonem eos ad littus propulisse (*c'était le côté Nord-Est de l'île*).

Tota narratio de navigatione et naufragio s. Pauli mirabilissimum veritatis atque accuritatis specimen usque in rebus minoris momenti (*jusque dans les plus petits détails*) prae se fert, ut diligenter demonstrare conati sumus; ideoque authenticam hujus Actuum libri veracitatemque auctoris haud mediocriter confirmat: eadem haec itineris descriptio probat Lucam mira scientiae nauticae notitia instructum fuisse; idque, nonnullis adhuc annis, dedita opera et praeclare probavit scriptor Anglus, hac in re pertissimus, *Alex. Smith*, in opere: *The voyage and shipwreck of s. Paul*. London.

Naufragium illud inter ea de quibus loquitur s. Paulus *II Cor 11, 25* numerari non potest; siquidem antea jam scripta erat haec epistola. Ex isto loco *II Cor.* colligimus naufragium, a s. Luca hic narratum, *quartum* jam esse quod Paulus hactenus subiit.

Notatu quoque dignum videtur Flavium Josephum quattuor annis postea, quum etiam Romam peteret, in eodem mari, quod pariter vocat *Adriaticum*, naufragium fecisse. Ipse autem natando salvatus fuit, cum in navem Cyrenaicam, quae illac transibat, receptus fuerat. Idem, sicut Paulus, Puteolos in Italia appulit. Cf. ejus *Vitam*, 3.

- 1 *Melita*, nunc *Malta*, prope Siciliam; nequaquam vero intelligitur insula *Melitene* aut *Meleda*, quae Italiam inter et Illyricum sita est. Id quidem

9. Paulus in insula Melitae, 28, 1-10.

Bene accipiuntur ab incolis.

- 1 * Et cum *salvi* evasissemus in terram, tunc cognovimus quia Melita
insula vocabatur. Barbari vero, *incolae*, praestabant non modicam,
2 *magnam* humanitatem nobis. * Accensa enim pyra, *strue lignorum*
accensorum, reficiebant nos omnes, propter imbrem (*j. gr.:*) 'qui
cadebat' et *propter* frigus.

Miraculum viperae.

- 3 * Cum congregasset autem Paulus sarmentorum aliquantam multi-
tudinem, et imposuisset super ignem, vipera, *quae inter sarmenta illa*
forte frigore torpebat, a calore, *prae calore* cum processisset, 'adhaesit
4 ejus manui', *mordens* (cfr v. 6). * Ut vero viderunt Barbari pendentem
bestiam de manu ejus, *scientes eum esse captivum*, ad invicem dice-
bant: " Utique, homicida est homo hic, qui cum evaserit de mari,
5 Ultio [*v. not.*] 'non permisit', *noluit* eum vivere ". * Et ille quidem,
6 excutiens bestiam in ignem, nihil mali passus est. * At illi existimabant
eum, *ex venenoso morsu viperae*, 'intumescendum' esse, 'aut' *imo*
subito casurum, et mori. Diu autem illis expectantibus, et videntibus
nihil mali in eo fieri, 'mutata sententia', dicebant eum esse (*j. gr.:*)
'aliquem deum'.

opinati sunt interpretes nonnulli, post cod. B*, vers. Syr. philox., et Armen., et s. *Hier.*; sed in errorem ducti sunt, propterea quod *Adria*, de qua 27, 27 mentio fit, existimaverint idem esse mare quod nunc *Adriaticum* appellamus. Si in insulam Melitenen venissent, Romam certe petiissent per Brundisium.

Barbari: hoc nomine nulla significatur diritas aut immanitas: etenim *barbari* a Graecis et Romanis vocabantur gentes omnes quae graecae aut latine non loquebantur, adeoque Graecae aut Romanae non erant. Cf. supra, p. 80 Juxta Ramsay, *o. c.*, p. 343, haec vox indicat auctorem *graecum* fuisse origine. Incolae autem Melitae erant Punicae originis (Tit. Liv., 21, 51): ista aetate sub Romanorum dominatione erant; insula enim ad Provinciam Siciliae pertinebat.

- 3 *Paulus* indolem suam, nempe indefessam alacritatem, humanitatem et humilitatem, egregie ostendit. — *Objiciunt: viperae* venenosae non sunt hodie in insula Melita. *Resp.*: Facile fieri potuit ut post Pauli tempora deletae fuerint, cum numerus incolarum increvit silvaeque erutae sunt: ex. c. quando equites celeberrimi S. Joannis dicti, insulam occuparunt. — Harnack, *Lukas*, p. 124 s. notat pericopam 3-6 medicorum linguam redolere.
- 4 *Homo hic*: absque dubio videbant eum esse vinctum, atque ideo talem suspicionem facile admiserunt.
- Ultio*: ἡ Δίκη, ultrix Justitia, ultionis Dea, *Nemesis*, gallice *La déesse de la vengeance, ou la Vengeance divine*.
- 5 *Nihil mali passus est*: cfr Mc 16, 18 *Serpentes tollent*.
- 6 *In tumorem convertendum*: dat hij zou opzwellen.

- 7 * In locis autem illis erant praedia principis insulae, nomine
 8 Publii, qui nos suscipiens, triduo benigne exhibuit. * Contigit autem, patrem Publii febribus, et dysenteria vexatum iacere. Ad quem Paulus intravit : et cum orasset, et imposuisset ei manus, salvavit cum.
 9 * Quo facto, omnes, qui in insula habebant infirmitates, accede-
 10 bant, et curabantur : * qui etiam multis honoribus nos honora-
 11 verunt, et navigantibus imposuerunt quae necessaria erant.
 12 * Post menses autem tres navigavimus in navi Alexandrina, quae
 13 in insula hiemaverat, cui erat insigne Castorum. * Et cum venisse-
 14 mus Syracusam, mansimus ibi triduo. * Inde circumlegentes deveni-
 mus Rhegium : et post unum diem flante Austro, secunda die veni-
 mus Puteolos ; * ubi inventis fratribus rogati sumus manere apud
 eos dies septem : et sic venimus Romam.

7. 'In locis autem illis' Ἐν δὲ τοῖς περὶ τὸν τόπον ἐκείνων. — 'exhibuit' ἐξένεισεν.
 — 9. 'omnes' καὶ οἱ λοιποὶ. — 10. 'navigantibus' ἀναγομένοις. — 11. 'navigavimus' ἀνήχθημεν. — 'Castorum' Διοσκοῦροις. — 13. 'circumlegentes' περιελθόντες.
 — 14. 'fratribus' gr. deest art.

- 7 *Praedia, Χωρία sine art. fl. een landgoed.*

Principis : τῷ πρώτῳ, primi magistratus ; intelligitur legatus praetoris Siciliae.

Publius ille, secundum antiquam traditionem, factus est primus Melitae episcopus : vide Martyrol. Roman. ad 21 Jan. Cf. supra, p. 51, de auctoritate historica s. Lucae.

Nos, scil. Paulum, Lucam et Aristarchum, forte etiam centurionem. Pronomen nos ad omnes naufragos (ut v. 2) non refero ; nam vix probabile est 276 viros a Publio hospitio receptos fuisse ; praeterea, si res ita se habuisset, Lucas sane addidisset πάντας ut v. 2. Animadvertendum etiam v. 10 nos de Paulo ejusque sociis dici.

- 9 Probabile est hac occasione fidem eis praedicatam fuisse.
 11 Quum videantur in Melitam advenisse circa medium Novembris (27, 9, 27), profecti sunt medio Febuario ; ergo solito maturius, sane quia tempestas favebat ; namque apud veteres navigatio nonnisi Martio ineunte incipiebat.

Dioscuri, np. Castor et Pollux, erant filii gemelli Jovis (inde nomen Διοσκοῦροι) et Ladae, atque solita nautarum numina : H o r., Carm., 1, 3, 2. Veterum naves sub deorum tutela poni solebant, quorum imago erat sculpta in capite prorae (ita apud Phoenices), vel ab utroque latere puppis picta aut sculpta (apud Alexandrinos).

- 13 Difficultas est in eo quod, qui Syracusis Rhegium petit, istam plagam non *circumeat*, sed eam legat fere in linea recta. Ideo *quidam* vertunt *oberrantes* : quasi navis, forte ob ventum contrarium, non recta via, ut debuisset fieri, Rhegium devenerit. *Alii* melius sic dicunt : quum statim notet Lucas eos per unum diem iter stetisse Rhegii, certe ut ventum secundum expectarent, et deinde statim ac ventus auster ortus fuit, eos Rhegium reliquisse, sat verisimile est alium ventum, igitur contrarium, flavisse dum iter Syracusis Rhegium facerent ; certe ventum caurum (*du Nord-Ouest*), ob quem forsitan coacti fuerant Syracusis manere per tres

Patrem principis sanat.

- 7 * 'In vicinia autem loci illius' erant praedia principis insulae, nomine
 Publii, qui nos *in domum suam* suscipiens, triduo benigne 'exhibuit
 8 hospitium'. * Contigit autem patrem Publii febribus et dysenteria,
torminibus intestinorum vexatum, jacere *in lecto*. Ad quem Paulus
 intravit; et cum orasset, et imposuisset ei manus, salvavit, *sanavit* eum.

Reliquos aegrotos sanat.

- 9 * Quo facto *et audito*, 'caeteri quoque' qui in insula habebant infir-
 10 mitates, accedebant *ad Paulum*, et curabantur; * qui etiam multis
 honoribus nos honoraverunt, et 'proficiscentibus' *nobis* imposuerunt
in navim quae *ad iter* necessaria erant.

10. Iter usque Romam, 28, 11-15.**Via maritima.**

- 11 * Post menses autem tres *in insula Melita transactos*, a Melita
 'avecti sumus' in navi *quadam* Alexandrina, quae in insula hiemaverat,
 cui erat insigne 'Dioscurorum': *signata erat navis imagine Dioscu-*
 12 *rorum*. * Et cum venissemus Syracusam, *civitatem insulae Siciliae*,
 13 mansimus ibi triduo. * Inde 'cum circumivissemus' *littus Siciliae*
orientale, devenimus Rhegium; et post unum diem, flante Austro,
 14 secunda die venimus Puteolos; * ubi inventis 'aliquibus fratribus'
christianis, rogati sumus manere apud eos dies septem; et sic, *post*
septem hos dies profecti, venimus Romam.

dies (v. 12). Ut autem vim istius venti minus paterentur, littus Siciliae legebant propius quam fieri solet, et omnes littoris flexus seu anfractus sequebantur; igitur *omnia promontoria circumlegebant* secus littus, donec Rhegium pervenirent.

Puteolos altera die appulerunt, itinere veloci (ut patet ex tabula geographica inspecta), puta propter ventum secundissimum. Portus Puteolorum ista aetate celeberrimus erat (sinus ille, qui nunc *Neapolitanus* vocatur: *baie de Naples*, tunc *Puteolanus* dicebatur), eum enim petebant plerumque qui ex Oriente in Italiam veniebant (Jos., Vit., 3); praesertim naves onerariae, quae frumentum ex Alexandria asportabant, teste Seneca, Ep. 77, et Suetonio, Octav., 98. Probabile tamen est onus ipsum flavi Ostiam usque fuisse deductum (Ramsay, o. c., p. 345).

- 14 Ibi erant multi Judaei (Jos., Ant., 17, 12, 1), certe ob mercaturam haud mediocrem in portu illo peractam. Nihil igitur mirum in hoc quod inter eos quidam essent christiani (*fratres* gr. sine art); — tamen certe inter tantum Judaeorum numerum oportebat eos *quaerere*, ideo Lucas ait *inventis*.

Rogati sumus manere dies septem. Apostolus centurionem ad dilectionem et fiduciam haud exiguum sane perduxerat, siquidem tamdiu ibi manere potuit.

Sic venimus Romam, per prolepsin dicitur, seu potius nomen *Romae* scriptoris menti suggerit factum quoddam adhuc narrandum, nisi tamen hic intelligendus sit *ager Romanus*.

- 15 * Et inde cū audissent fratres, occurrerunt nobis usque ad Appii forum, ac tres Tabernas. Quos cum vidisset Paulus, gratias agens Deo, accepit fiduciam.
- 16 * Cum autem venissemus Romam, permissum est Paulo manere sibimet cum custodiente se milite.
- 17 * Post tertium autem diem convocavit primos Iudaeorum. Cumque convenissent, dicebat eis : Ego, viri fratres, nihil adversus

15. 'cum audissent' ἀκούσαντες τὰ περὶ ἡμῶν. — 16. 'Rōman'. In textu *Recepto*, in codd. HLP, vers. Arab., polygl. Par., Slavon., et apud Theoph., additur ὁ ἐκατόνταρχος παρέδωκεν τοὺς δεσμίους τῷ στρατοπεδάρχῳ, τῷ δὲ Π'... Utrum tenenda videatur lectio Vulgatae, quae verba ista omittit, cum codd. Sin ABJ, verss. Copt., Syr. peschito, philox prima manu, Armen., Arab. Erpen., et s. Chrys., dubium videtur. — Post 'sibimet' καθ' αὐτόν addunt quidam testes textus β: ἔξω τῆς παρεμβολῆς, *extra castra*.

- 15 Paulus 7 dies Puteolis manserat, atque adeo nuntius de proximo ejus adventu Romam facile pervenerat.

Occurrerunt: diu jam cupiebant videre magnum illum Apostolum, a quo tribus fere annis antea tam praeclaram acceperant epistolam: sed non putaverunt eum catenis ligatum venturum esse. — Hac occasione monere liceat, ea quae s. Lucas narrat (hic a v. 15 usque ad fin. libri), de Romanorum et Pauli mutua agendi ratione, et de labore Apostoli evangelico magnisque difficultatibus ipsi occurrentibus, plenius intelligi ex *Epistola ad Romanos* quam Paulus in 3° suo itinere (20, 3) scripserat: ejus ideo lectionem hic commendo.

Quum in tota hac pericopa v. 15-31, et in Epistolis quas Paulus Romae tunc scripsit, nulla fiat mentio de s. Petro, sunt qui putent Petrum nonnisi postea Romam venisse, nempe aliquo tempore antequam ibi martyrium subiit: cf. annot. 12, 17.

Appii forum, Italiae oppidulum, ad viam Appiam situm, quod ab Urbe Roma 43 milliaria Romanis (14 ferme leucis nostratium) distabat. *Via Appia* una erat e celeberrimis illis viis Romanis, quarum vestigia, usque in hodieum diem integra, omnium animos admiratione commovent, quaeque praegrandibus stratae lapidibus quadratis, plurimorum adhuc seculorum injurias superabunt. Nomen prae se fert Appii Claudii, ejus exstructoris (cf. supra, p. 71).

Tres Tabernae erant villa, forsan hospitium aliquod, secus eandem viam Appiam, non procul ab Appii Foro, 33 milliariis ab urbe distans (circiter 11 leucis), in quod viatores devertere solebant, praesertim ditiores, qui ibi commodius quam in Appii Foro hospitabantur (Cic., *Attic.* 2, 11 et 13).

- 16 Veri simile est valde, rem factam esse sicut in textu *Recepto* refertur: solebant enim victi, qui coram Caesaris foro stare debebant, *praefecto Praetorii* tradi (Jos., *Ant.*, 18, 6, 6), vel ut alii voc. *στρατοπεδάρχος* intelligunt, *praefecto castrorum* (*du camp prétorien*). Ex eo autem quod Paulus huic praefecto traditus fuisset, non consequitur ipsum commoratum fuisse in castris praetorianis, aut in ea palatii imperatorii parte in qua habitabant milites praetoriani, quibus custodia ipsius Caesaris proxime commissa erat. Ramsay, *o. c.*, p. 347 s. post Mommсен et Harnack, *Sitzungsbericht der Kgl. Preus. Akademie der Wissen-*

Via terrestris.

- 15 * Et inde, *Roma*, cum audissent fratres 'quae ad nos spectabant', occurrerunt nobis, *alii* usque ad Appii forum, ac *alii usque ad* tres Tabernas. Quos cum vidisset Paulus, gratias agens Deo, accepit fiduciam.

11. Biennis captivitas romana, 28, 16-31

In custodia militari.

- 16 * Cum autem venissemus Romam, *intra muros ipsius civitatis*, (*j. gr., v. notam text.:*) '*Julius* centurio tradidit captivos suos praefecto Praetorii, et' permissum est Paulo manere sibi met, *seorsim a caeteris*, *in quadam domo sua*, [*v. not. text.*] cum custodiente se *aliquo* milite.

Prima oratio Pauli ad Iudaeos.

- 17 * Post tertium autem diem, convocavit primos Iudaeorum. Cumque illi convenissent, dicebat eis: "Ego, viri fratres, (*j. gr.:*) 'quamquam

schaften, 1895, n. 27 p. 491 ss, conjicit, ad normam antiquae cujusdam versionis latinae quae habet: *Princeps peregrinorum*, illum Principem peregrinorum cui centurio Paulum tradidit, fuisse praefectum castrorum (in monte Caeli sitorum) in quibus centuriones legionarii, a legione ad varia officia a legione detracti et Romam inter et exercitus huc illuc meantes, degebant quando Romae (ut milites peregrini) pro tempore versabantur. Cf. supra, p. 70, n. 5. Huic opinioni contradicit Belser (*Die Apostelgeschichte*, Wien 1905, p. 322 s.).

Conductum Pauli secundum traditionem quamdam Romae sparsam erat situm in loco ubi nunc est ecclesia s. *Mariae-in-via-Lata*, in via dicta *Corso*.

Ut ista se habeant, Apostoli praedicationem in *Praetorium* cum fructu penetrasse, colligitur ex *Phil.* 1, 12. *Quae circa me sunt, magis ad profectum venerunt Evangelii, ita ut vincula mea manifesta fierent in Christo in omni praetorio.*

Manere sibi met, fl. *op zijn eigen wonen*. Singularem autem illam benignantique licentiam accepit, certe quia testimonia procuratoris Festi et Julii centurionis ipsi aequissima erant. Forte etiam plures jam inveniebantur in palatio Neronis qui christianis favebant: saltem videmus Paulum mox amicitia conjunctum cum nonnullis *qui de domo Caesaris erant* (*Phil* 4, 22).

Cum milite, cujus brachium dexterum, more Romano, Pauli brachio sinistro catena alligatum erat: haec erat *custodia militaris*, ut vocabatur; atque haec imponebatur viris etiam illustrissimo loco natis, v. gr. Agrippae sub Tiberio. De *catena* sua Apostolus haud semel locutus est: *Act* 28, 20; *Eph* 3, 1; 4, 1; 6, 20; *Phil* 10, 13.

- 17 *Tres priores dies* certe dedit testimonio amicitiae erga christianos, qui ipsum tam amanter receperant (v. 15), et quibus frui tantopere cupierat (*Rom* 1, 11 sq.): suum autem *laborem apostolicum* primum Iudaeis impendit, ut solebat facere (*Act* 9, 15; 13, 5, 14; *Rom* 1, 16; 2, 9 s.). Praeterea, utile erat Iudaeos statim convocare (erant plures), quia hi in lite et iudicio Pauli intervenire poterant. Quum autem Apostolus a Synagoga petendis prohiberetur (iis enim qui in *custodia militari* erant, e domo libere

- plebem faciens, aut morem paternum, vinctus ab Ierosolymis
 18 traditus sum in manus Romanorum, * qui cum interrogationem de
 me habuissent, voluerunt me dimittere, eo quòd nulla esset causa
 19 mortis in me. * Contradicientibus autem Iudaeis, coactus sum appel-
 lare Caesarem, non quasi gentem meam habens aliquid accusare.
 20 * Propter hanc igitur causam rogavi vos videre, et alloqui. Propter
 spem enim Israel catena hac circumdatus sum.
 21 * At illi dixerunt ad eum : Nos neque litteras accepimus de te a
 Iudaea, neque adveniens aliquis fratrum nunciavit, aut locutus est
 22 quid de te malum. * Rogamus autem a te audire quae sentis : nam
 de secta hac notum est nobis quia ubique ei contradicatur.
 23 * Cum constituissent autem illi diem, venerunt ad eum in hospi-
 tium plurimi, quibus exponebat testificans regnum Dei, suadensque
 eis de Iesu ex Lege Moysi, et Prophetis a mane usque ad vesperam.

17. 'faciens' ποιῶν. — 'plebem' gr. adest art. — 'morem paternum' τοῖς ἔθεσι. —

19. 'Iudaeis' gr. cum art. : sunt illi Iudaei ex praecedentibus jam noti, ergo hierosolymitani.

— 20. 'rogavi' παρεκάλει. — 23. 'plurimi' πλείονες. — 'testificans' διαμαρτυρόμενος.

egredi non licebat), *convocavit primos Iudaeorum* ad conductum suum (v. 23), nempe Synagogarum praefectos et capita praecipuarum familia-
 rum, verbo, eos omnes qui Iudaeis praeerant tum dignitate, quum aucto-
 ritate, v. 21.

Eos autem alloqui exoptat, non solum ut eum non habeant ut prodito-
 rem paternae religionis, adeoque ut ipsi coram tribunali non sint hostiles;
 sed, etiam in hunc finem ut obstacula, quae eorum conversionem impedire
 possint, prudenter removeat, per hoc nempe quod praejudicatas opini-
 ones, quas certe contra ipsum habeant, diluat, suamque conditionem sin-
 gularem, Iudaeis sane invisam, explicet. Ideo tria praesertim rerum capita
 attingit: 1° se vinctum non esse ob aliquod scelus contra gentem Iudai-
 cam admissum (v. 17); 2° coactum se fuisse appellare Caesarem (v. 18,
 19); 3° tandem, se animo benevolo erga eos affectum esse, quum nihil
 aliud praedicet quam *spem Israël* (v. 20), i. e. Messiae adventum, quod
 certe ipsis, utpote Iudaeis, gratum esse debebat.

Sincere et vere loquitur Paulus: non enim docebat Legem mosaicam a
 Iudaeis jam non posse observari; imo ipsemet interdum eam observabat,
 ubi nempe ad salutem Messianam indifferens videbatur. Legem in Christo
 fuisse ad plenitudinem adductam, Iudaeosque ad salutem Messianam in
 Christo participandam docebat, ipsisque priori ubique loco fidem praedi-
 cabat. — Quod autem doceret Gentiles Lege non teneri, *patriis institutis*
 non adversabatur, cum Lex solis Iudaeis data fuisset neque extraneos
 obligaret. Neque ipsis nocere poterat quod Gentiles benedictionem Mes-
 sianicam participarent.

- 20 *Propter spem Israel*: Paulus hic certe se christianum esse professus
 est. Cfr 24, 14.
 21 Suspicatus erat Paulus calumniam contra se sparsam fuisse, aut fal-
 sam criminis famam ad illos fortasse pervenisse: ex hoc responso patet
 id non accidisse. Sane Iudaei Romam venientes ex Palaestina non suspi-
 cabantur fore ut Paulus pariter Romam tenderet.
 22 Veritas historica hujusce responsi nostra aetate a Rationalistis impug-

- nihil adversus plebem nostram fecissem', aut 'adversus instituta patria' *adversus legem mosaicam, nihilominus* vinctus, ab Jerosolymis traditus
 18 sum in manus Romanorum; * qui cum interrogationem de me habuis-
 sent, voluerunt me *liberum* dimittere, eo quòd nulla esset causa mortis
 19 in me. * Contradicientibus autem Judaeis, coactus sum appellare
 Caesarem, *idque feci sola mei defendendi causa*, non vero quasi habens
 20 aliquid *de quo* gentem meam *apud Caesarem* accusarem. * Propter hanc
 igitur causam, *ut vobis scilicet meam innocentiam meamque rectam*
intentionem significarem, 'ad me vocavi' vos *ut possem* vos videre et
 alloqui. Propter spem enim Israël, *quia praedicavi Messiam, expec-*
tatum Israëlitis, in persona Jesu Nazareni venisse, et propter nullam
aliam causam, catena hac *quam videtis* circumdatus, *constrictus* sum".

Responsio Judaeorum.

- 21 * At illi dixerunt ad eum: "Nos neque litteras accepimus de te a
 Judaea, neque adveniens aliquis fratrum *nostrorum Judaeorum* nuncia-
 vit aut locutus est quid de te malum. * Rogamus autem a te audire
 22 quae sentis; nam de secta hac *cujus te praeconem profiteris* (v. 20)
 notum est nobis quia ubique ei contradicitur".

Judaeis Evangelium nuntiat.

- 23 * Cum constituissent autem illi diem, *in qua Paulum ea de re disse-*
rentem audire possent, venerunt ad eum in hospitium, *in illam domum*
in qua hospitabatur (vv. 16, 30), 'plures' *quam antea*; quibus expo-
 nebat regnum Dei, *doctrinam de regno Dei*, 'confirmans' *praedicatio-*
nem suam testimoniis Scripturarum, suadensque eis *quantum in se*
erat de Jesu, *Jesum esse Messiam promissum, illudque confirmans*
argumentis petitis ex Lege Moysi et ex Prophetis, ex universa Scrip-
tura antiqua; *sicque in docendo perseverabat* a mane usque ad

nata fuit, et duplici quidem argumento: a) Probabile non est, aiunt, ad Judaeos Romae habitantes nullum pervenisse rumorem *de Paulo* ejusque labore apostolico. — *Respondetur* hoc tantum dici apud Lucam, notitiam authenticam de causa Pauli (*de son procès*) nec scripto nec viva voce acceptam fuisse. Et certe, *post* appellationem a Paulo factam, notitia ante Apostolum Romam pervenire non potuit, quia ipse prima occasione data iter fecit; *ante* appellationem autem, Judaei Palaestineses non praeviderunt eam faciendam esse, atque ideo de causa ista Romam non retulerunt authentice (*gall.: ils ne songèrent guère à envoyer un rapport officiel*). Utique, dum Paulus Caesareae in carcere erat, Romae de ipso inter Judaeos quaedam narrata fuisse verisimile est; sed de *privata* hujusmodi notitia hic non loquuntur primores Judaeorum: nunc autem, oblata occasione, volunt ab ipso Paulo audire quid sentiat. — b) Quis credet, aiunt iterum Rationalistae, Judaeos nihil novisse *de christianis*, nisi eos ab omnibus repelli? — *Resp.* Ex eorum verbis minime necessario consequitur eos hoc *tantum* audisse; loquuntur cum contemptu, sed nolunt longius progredi, certe ex calliditate, quia *primores illi* Judaeorum praeferunt Pauli explicationes expectare; caeteroquin non omittendum longe majorem partem fidelium Romanorum ex Gentilibus fuisse (*Rom.* 1, 5 ss., 13; 6, 17; 11, 12; 15, 14 ss.).

- 24 * Et quidam credebant his, quae dicebantur : quidam vero non credebant.
- 25 * Cumque invicem non essent consentientes, discedebant dicente Paulo unum verbum : Quia bene Spiritus sanctus locutus est per
- 26 Isaiam prophetam ad Patres nostros, * dicens : Vade ad populum istum, et dic ad eos : Aure audietis, et non intelligetis : et videntes
- 27 videbitis, et non perspicietis. * Incrassatum est enim cor populi huius, et auribus graviter audierunt, et oculos suos compresserunt : ne forte videant oculis, et auribus audiant, et corde intelligant, et
- 28 convertantur, et sanem eos. * Notum ergo sit vobis, quoniam
- 29 Gentibus missum est hoc salutare Dei, et ipsi audient. * Et cum haec dixisset, exierunt ab eo Iudaei, multam habentes inter se quaestionem.
- 30 * Mansit autem biennio toto in suo conducto : et suscipiebat
- 31 omnes, qui ingrediebantur ad eum, * praedicans regnum Dei, et

25. 'dicente' εἰπόντος. — 26. 'intelligetis' ..., 'perspicietis', gr. in subjunctivo. — 27. 'convertantur' ἐπιστρέψουσιν. — 29. Hic versiculus in Sin ABE, plerisque Vulgatae manuscriptis ut Amiatino et Fuldensi et pluribus versionibus antiquis omittitur. Legitur autem in HLP in quibusdam versionib. antiquis, apud s. Chrys., Theoph., Æcum. etc.; pariter in textu *Recepti*. Bisping censet esse glossema, et apud Nestle omittitur. Est frigida repetitio illius quod jam dictum fuerat v. 24 et 25 a. — 30. 'in suo conductu' ἐν ἰδίῳ μισθώματι.

- 26 In hoc textu *Is* 6, 9 s. bene nota parallelismus membrorum. *Ne intelligatis, ne perspiciatis*: vult Deus ut non intelligant, quia, ut ait in hebraeo, ipse impinguet cor illorum ne intelligant (hic sensus exprimitur *Mc* 4, 12 et *Lc* 8, 10). Hoc eodem sensu sumendum est quod Deus dicitur *indurare, excaecare, tradere in peccatum Rom* 1, 24; 9, 18; 11, 7. V. ad v. 27.

Hoc *Isaiae* oraculum, quod pro more suo, Lucas secundum versionem 70 Interpretum fere iisdem verbis recitat, quodque pluries adducunt Evangelistae (v. gr. *Mt* 13, 14 et in loc. parall. *Mc* 4, 12 et *Lc* 8, 10; dein *Jo* 12, 39 s.) *sensu litterali* refertur ad antiquos Iudaeos, *Isaiae* aequales. A Christo autem et ab Apostolo ad Iudaeos contumaces suae aetatis, qui majorum malitiam imitabantur, merito accommodatum fuit; nimirum *sensu typico*, ut videtur, quatenus veteres Iudaei perversi figuram quamdam seu typum prae se ferunt, cujus antitypus in Iudaeis impiis tempore Christi exprimitur.

In isto autem loco Deus, juxta vim hebraei, praedicat fore ut populum suum pervicacem induret et excaecet; et quaeres quomodo hoc cum Dei sanctitate conciliari valeat. Et respondetur: Utique, Deus sanctus non potest intendere peccatum seu culpabilem resistentiam gratiae et impenitentiam. Sed bene potest — offerendo dona sua gratiae *sufficientis* quibuscum possent quidem credere et se convertere — nihilominus, in poenam praecedentis incredulitatis, subtrahere *uberiora* auxilia, ita ut sic decident in obstinationem et obcoecationem; hanc obstinationem Deus impedire posset, sed jam impedire non vult adeoque permittit. Ergo ipsimet Iudaei culpa sua sibi occludentes fontem gratiarum *efficacium* et resistentes gratis *sufficientibus* quas accipiunt, ipsi sunt qui *oculos suos*

- 24 vesperam. * Et quidam credebant his, quae dicebantur; quidam vero non credebant.

Oratio Pauli ad Iudaeos pertinaces.

- 25 * Cumque invicem non essent consentientes, discedebant, 'postquam Paulus dixisset' unum *tantum* verbum, *ultimum at gravissimum* :
 " Quia bene Spiritus sanctus locutus est per Isaïam prophetam ad
 26 Patres nostros, *vestram hanc incredulitatem praedicens* : * dicens :
 " Vade ad populum istum, et dic ad eos : Aure audietis, et *tamen* non
 27 'intelligatis'; et videntes videbitis, et *tamen* non 'perspiciatis'. * Incras-
 satum est enim cor populi hujus, *facti sunt stupidi et hebetatae mentis* ;
 et auribus graviter audierunt, *aures eorum obsurduerunt*, et oculos
 suos compresserunt, ne forte videant oculis, et auribus audiant, et
 28 corde, *mente* intelligant, et 'se convertant' et sanem eos". * Notum
 ergo sit vobis, quoniam Gentibus missum est hoc salutare Dei, *hoc*
verbum salutis, *haec praedicatio Evangelii quo Deus salutem affert*
 29 *hominibus*; et ipsi audient!" * Et cum haec dixisset, exierunt ab eo
 Iudaei multam habentes inter se quaestionem [*v. notam text.*].

Per biennium omnibus praedicat.

- 30 * Mansit autem biennio toto (*j. gr.*) 'in conductu aliquo sibi proprio',
in domo quadam quam sibi conduxerat, et *ibi* suscipiebat omnes, qui
 31 ingrediebantur ad eum, * praedicans regnum Dei, et docens 'ea quae

comprimunt, ipsi seipsos in malo obdurant, prava sua voluntate, neque ad poenitentiam per quam *sanarentur* volunt *se convertere*. Ut si aliquis clausisset ipse fenestram domus et diceretur ei: tu non potes videre quia privaris lumine solis. Verum hoc non esset ex defectu solis, sed quia ipse sibi lumen solis interclusisset. Deus ergo revera est causa obcaecationis tantum negativa, deserendo et non adjuvando; causa positiva finaliter est apud Iudaeos incredulos.

- 30 Isto biennio (61-63) ad finem vergente, scriptae fuerunt quatuor ex Pauli Epistolis : sc. Epistola AD PHILIPPENSES, in qua dicit se sperare proximam suam liberationem (*Phil.* 1, 25) ; AD EPHESIOS necnon Epistolae AD COLOSSENSES, AD PHILEMONEM, quae tres simul missae sunt, et ubi (*Phil.* 20) petit sibi praeparari hospitium. Omnino suo deo lectori studioso ut omnes illas Epistolas attenta percurrat mente; ex iis enim Paulum, heroem huiusce Actuum libri, perfectius cognoscat, et praesertim discat quibus sensibus et affectibus animatus esset, eo tempore quo Romae in vinculis maneret. Cfr Vansteenkiste, *Comment. in omnes Ep. s. Pauli*; — Vosté, *Comment. in epist. ad Ephesios*, 1921.

Ceterum, opinio quorundam est Paulum coram *ipso Nerone* imperatore stetisse (a. 63), atque ab eo absolutum fuisse (Nero nonnisi postea, anno sequenti, sc. 64, christianorum persecutor factus est acerrimus). Saltem supponendum est ipsum stetisse *coram tribunali Imperatoris* (si non ipse praesidebat Imperator), nam Caesarem appellaverat; et certum est ipsum absolutum et in libertatem missum fuisse, — ut apparebit ex dicendis circa ulteriorem Pauli vitam, ubi de epistolis pastoralibus ab ipso postea adhuc scriptis.

docens quae sunt de Domino Iesu Christo cum omni fiducia, sine prohibitione.

31. 'quae sunt de D. J. C.' τὰ περὶ τοῦ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. — 'cum omni fiducia' μετὰ πάσης παρρησίας.

- 31 Conclusio haec verborum numeros et pompam orationis prae se fert (nota praesertim duo participia), atque eatenus similitudinem quamdam habet cum fine Evangelii secundum Lucam. Multi putant vel ex hoc solo demonstrari posse librum Actorum integrum esse ac completum; igitur falsum esse quod nonnulli contendunt, ultimam libri partem periisse, vel auctorem ab absolvendo opere impeditum fuisse. Quum tamen finis videatur quibusdam satis inexpectatus, ut modo dixi, conjiciunt Lucae forte mentem fuisse ut 3^m librum de actis Pauli postea scriberet.

Verum, uti ostendimus suprâ p. 43 ss., haec conjectura nulli innititur valido argumento. Abruptus finis ille rite explicatur eò quod finis narrationis coincidit cum tempore quo Actuum liber editus fuit (cf. supra, p. 43 ss.). Caeterum propositum scopum attigerat Auctor ubi ostendit Christi Evangelium in "universi orbis" metropoli (*Lc* 2, 1; cf. supra, p. 36 ss., attentis dictis p. 36, n. 4) prædicatum fuisse.

De vita S. Pauli ulteriori, usque ad ejus martyrium a. 67 (68), v. Prolegomena ad Epistolas S. Pauli. Haec breviter tamquam probabilia indicasse sufficiat. Initio a. 63 Paulus liber evaserit a captivitate, indeque, sicut jam olim sibi proposuerat, *Rom* 15, 28, et traditio satis indicat,

ad Dominum Jesum Christum pertinebant' cum 'summa loquendi intrepiditate', sine prohibitione, *quin aliquis eum a praedicando prohiberet.*

transit in *Hispaniam* ibique Evangelium annuntiat (cfr S a v i o, *Civiltà cattolica*, 1914, 1, pp. 424 ss.; 560 ss.) — Ab Occidente revertens transit per *Italiam* indeque ad Christianos Hierosolymitanos scribit, utique quoad formam satis amplam operam praestante quodam redactore (1) eam quae vocatur *ep. ad Hebraeos* (2). — Inde pergens in Orientem venit in insulam *Cretae*, ibique ecclesiam visitat et organizat, eique Titum praeficit. — Ulterius pergens venit in *Asiam minorem* et *Ephesum* appellit, ibique relinquit *Timotheum* qui sanam fidem propugnet et organizationi hierarchicae provideat. — Inde transit in *Macedoniam*, unde scribit *I ep. ad Timotheum* quo oretenus dicta iterum scripto inculcet. — Mari trajecto venit *Troadem* (*II Tim* 4, 13), — inde *Ephesum* (*II Tim* 1, 3), — *Miletum* (*II Tim* 4, 20); — iterum trajecto mari venit *Corinthum* (*ibid.*). — Hinc molitur transire in *Epirum*, Titumque huc ad se vocare intendens, scribit, aestate vel autumno a. 66, *ep. ad Titum*. — Per hiemem sequentem manserit in *Epiro*, indeque vere a. 67 transit in *Italiam*, *Romae* in carcerem conjiciendus. Decursu aetatis a. 67 scribit *II ep. ad Timotheum*, — et tandem meritis apostolatus coronam martyrii adjungit.

(1) Decr. *Commis. Bibl.*, 24 junii 1914. *Coll. Brug.*, 20, pp. 493 s.

(2) Cfr *Collat. Brug.* 1911, pp. 509 ss.,

A. INDEX RERUM ALPHABETICUS.

(*Indicem rerum analyticum* necnon *indicem bibliographicum*,
v. supra, p. 9 et 13.)

Numeri indicant seriem paginarum.

Lineola interducta (—) significat vocabulum in principio positum.

A

- Abrahae* migratio, 179 ss.; — aetas, 180.
Achaia, provincia senatorialis, 69. 314, 318, 326.
Adramyttium, 69.
Advenae, 78, 117, 164, 254 ; v. *Proselytae*.
Aegyptus, commoratio in —, 181, 247.
Agabus, 232, 347.
Agapae, 131 s., 333 s.
Agrippa I et II, v. *Herodes*.
Albinus proc., 65, 85.
Alexander Ephesius, 328.
Alexander synedrasta, 144.
Alexandrini, 188, 310.
Amphipolis, 69, 298.
Analysis Actuum, 19 ss.
Ananias Damasci, 202 ss., 356 s.
Ananias et Sapphira, 152 ss.
Ananias Summus sacerdos, 360 s., 368.
Anathema, 364.
Ancyra, 68.
Annas, Summus Pontifex 144 s.
Antiochia Pisidia, 244 ss., 260, 288, 291.
Antiochia Syriae, 64, 228 ss., 240 ss., 262, 264 ss., 272, 316 ; — centrum ethnico-christianorum, 230.
Antipas, v. *Herodes*.
Antipatris, 64, 368.
Antiquus Prologus, 34.
Apollos, 318 ss.
Apostoli definitio, 103 s., 112, 258 ;
Apostoli electio per sortem, 113 ;
 eorum enumeratio, 109.
Apparitiones Christi, 104 ss., 201.
 — v. *conversio Pauli*.
Apparitiones angelorum et auctoritas historica Actuum, 52.
Appellatio ad Caesarem, 376 s.
Appii forum, 63.
Appolonia, 69, 298.
Aquila, 310, 316, 318 s.
Arabia, commoratio Pauli in —, 210.
Archelaus, 65.
Archisynagogus, 77, 246, 315.
Areopagus, 303 s.
Aretas, 86, 211.
Aristarchus, 30, 47 s., 328, 332.
Artemis, v. *Diana*.
Ascensio Domini, 103 ss., 126, 141 etc.
Asia, 69, 116, 164, 290, 326, 328, 336, 352.
Assus, 69, 334.
Athenae, 69, 302 ss.
Attalia, 68, 262.
Auctor Actuum, 23 ss.; momentum, 23, — idem ac auctor 3ⁱⁱ Evangelii, 24 s.; — comes erat s. Pauli, 25 s.; 34 s.; — inter comites s. Pauli solus Lucas scribere potuit et de facto scripsit Actus et 3um Evangelium, 28 ss.; v. *Lucas* ; *decretum Com. Pont.*
Auctoritas divina, v. *Canonicitas*.
Auctoritas humana historica Actuum, 50 ss.; veracitas et scientia Lucae, *ibid.* — difficultates contra illam : miracula in Actis narrata, 52 ; — narrationes similes de Petro et Paulo, 52 ; — opinio scholae Tubinganae de conciliandis Judaizantibus et Ethnico-christianis, 53 ; — contradictiones inter Actus et Epistolae Paulinas, 53 s.; — ratio

agendi Pauli diversa in Actis et in Epistolis, 53: — universalitas religionis christianae, 53 s.; — orationes in Actis ad arbitrium confectae, 54; — contradictiones in ipsis *Act*, 54.

Authentia Actuum, v. *Auctor*.

— *Decreti Apostolici*, v. *Decretum*.

Auxilia in militia Romana, 70.

B

Baptismus in nomine Christi collatus, 129, 190, 226, 321.

— baptizari in Spiritu sancto, 105, 115.

Barbari, 437.

Barjesus, 242 ss.

Barnabas, 150, 212, 230, 240, ss., 258, 260, 264 ss. 287; — *Barnabae* epistola, 32, 333.

Barsabbas, Joseph, 112; — v. *Judas Barsabbas*.

Berenice, 66 s., 376 ss.

Beroea, 69, 300 ss.

Bithynia, 68, 290.

Blastus, 238 ss.

Boniportus, 70, 388.

C

Caesarea Cappadociae, 64.

Caesarea Palaestinae, 64, —, 198, 212, 216, 220, 228, 238, 316, 346, 348, 366, 368, 374 ss.

Caesarea Philippi, 64.

Caïphas, 144 s.

Candace, 194.

Canonicitas Actuum, 54 s.

Cappadocia, 67, 116.

Cauda, 70, 392.

Cenchreae, 69, 316.

Centuriones legionarii seu frumentarii, 70, 404.

Chios, 69, 334.

Chloë, 332.

Christiani nominis origo, 231 s.

Chronicon Eusebii, 85 s.

— *Paschale*, 85.

Chronologia Actuum, 85 ss.

Cilicia, 64, 164, 272, 288, 354, 369; v. *Tarsus*.

Circumcisio necessitas vel utilitas ejus, 166, 194 s., 216 s., 223,

227; — controversia Antiochiaë exorta, 38, 53, 265 ss., 274 ss., 349 s. — *Timothei* a Paulo concessa, 288 s., 349 s. — *Titi* a Paulo negata, 288.

Citationes in S. Scriptura: principia inerrantiae, v. *Inspiratio*.

Civis Romani privilegia, 77, 238, 297 s., 359 s., 376 — *Paulus civis Romanus* 359.

Clades hierosolymitana, 40 s., 46, 254.

Clauda, v. *Cauda*.

Claudius imp. 231, 312; — v. *Lysias*.

Cnidus, 69, 389.

Coenaculum, 108.

Cohors Augusta, 70, 387; — italica, 70, 216.

Colentes Deum, v. *timentes Deum*.

Coloniae Romanae, 71, 292.

Comites Romani, 65.

Commissio pontificia de re biblica, decretum circa *Actus Apost.*, 23 s.

Communismus in primitiva Ecclesia, 132 ss., 152 ss.

Concilium Hieros., 29, 38, 88, 238, 267 ss., 274 ss. — *Trid.*, 61, 321, 324, 341.

Concilium Judaeorum, v. *Synedrion*.

Conditio juridica religionis judaeae et christianismi in Imperio Romano ante 64^m annum, 41 s., 79.

— *politico-religiosa Judaeorum* tempore historiae *Actuum*, 67 ss.

— *religiosa Ethnicorum*, 81 ss.

Confessionis Sacramentum, 324 s.

Confirmatio, 115 ss., 130, 190 s., 227 321.

Constitutiones apost., 193, 246, 313, 340, 345.

Contradictiones inter *Actus* ac *Epistolas Paulinas*, 53.

Conversio Cornelii, v. *Cornelius*.

— *Pauli* miraculosa, 199 ss., 205 ss.; — ejus tempus, 88.

Corinthus, 69, 310 ss., 320 ss., 330 ss.

Cornelius centurio, 216 ss., 226 ss.

Corpus mysticum Christi, 201.

Cos, 69, 344.

Creta, 70, 388.

Crispus, 312.

Cultura graeca in Palaestina, 80,
81; v. *Hellenismus*.

Cultus exterioris necessitas, 156.

Custodia militaris Romana, 353,
404.

Cyprus, 69 s., 228, 242 ss., 286
ss., 346, 388.

D

Daemōniaci, 156.

Damaris, 310.

Damascus, 64, 198 ss, 212.

David, 110, 124 s., 148, 174, 248
ss., 270.

Decretum apostolicum, 37 s., 48,
272 ss., 278 ss., 349 ss.; — re-
censiones, 278 s., — textus pri-
migenius, 280 s.; authenticitas,
283 ss.; promulgatio, 272, 290.

Demas, 30.

Demetrius, 326 ss.

Derbe, 68, 258, 260, 288.

Destinatio Actuum, 35 s.

Diaconi jam ante Stephanum erant,
162 s.; cfr p. 153; novi constit-
mentur septem, 165.

Diana Ephesina, 327 ss.

Diarium Lucae, 26, 48.

Diaspora, 77 s., 80, 130, 274 ss.

Didache, v. *Doctrina XII Aposto-
lorum*.

*Dies Domini, dies ultimi, novis-
simi dies*, 122, 142, 308 ss.; —
v. *Parousia*.

Dies Expiationis, 389 s.

Dionysius areopagita, 310.

Dioscurides, 402.

Dispersio v. *Diaspora*.

Divinitas Christi, 112, 123 s., 128
s., 138, 185, 209, 224 s., 250 ss.,
253, 291, 342, 348, 358, 364.

Divisio Actuum, 19 s.

Divisionis Actuum varia systemata,
19 s.

Doctores in Ecclesia, 240.

Doctrina XII Ap., 131, 164, 240,
333,

Dominicae diei institutio, 333.

Donum linguarum, v. *Glossolalia*.

Dorkas, v. *Tabitha*.

Drachma, 326.

Drusilla, 66 s., 374 ss.

E

Ebionitae, 55.

Ecclesia: ejus fundatio praepara-
tur, 105 ss.; — quonam sensu
fundata in Pentecoste, 113; —
haec fundatio, 115 ss.; — ejus
incrementum et extensio in Jeru-
salem et Judaea, 129, 133, 145,
155, 163, 165; — in Samaria,
187, 191, 213; — eunuchus Aet-
hiops, 193 ss.; — conversio Pau-
li, 199 ss.; — Damasci, 211;
— conversio Cornelii ethnici,
217; — fundatio ecclesiae gen-
tilis Antiochiae, 229 ss.; incre-
mentum opera s. Pauli, v. *Itinera
Pauli*.

Editiones praecipuae textus graeci
N. T., 60 s.

Elymas, 244.

Ephesus, 69, 314 ss., 320 ss., 336

Epicurei, 302, 306, 309.

Epimenides, 307.

Episcoporum auctoritas, 340; —
constitutio, 336, 340.

Episcopi, 336, 340 ss.

Epistola Claudii Lysiae, 48.

— *Ecc^o Lugd. et Vienn.*, 32.

Epistolae Pauli, 41, 49, 51; — v.
Tempus.

Erastus, 338.

Ethnico-christiani, 53, 230, 264 s.,
274 ss., 348 s.

Eunuchus, 194 s.

Evangelii narratio confertur cum
Act., 108, 110, 138.

Excubiae Romanae, 235 s.

Exorcistae, 324.

F

Felix, 65 ss., 84 ss., 366 ss., 374.

Festa majora Judaeorum, 114.

Festus, 65 ss., 84 ss., 374 ss.

Fides in Christum necessaria de
necessitate mediū, 146, 218.

Flamen, 82.

Fontes Actuum, 31, 46 ss.; — ex-
perientia auctoris propria, 46 s.;
— notitiae a Paulo aliisque ne-
cessariis acceptae, 47 s.; — do-
cumenta scripta Lucae ac alio-
rum, 48 s.; — non adhibuit.

Lucas scripta Flavii Joseph nec
s. Pauli, 49 ss.
— *aramcici Actuum*, 56, 169.
— *aramaici orationum Petri et*
Stephani, 48, 54.
— *Evangelii Lucae*, 102.
Forma Baptismi, v. *Baptismus*.
Fractio panis, 130 ss., 333 ss., 397.
Fratres Christi, 109, 238.
Frumentarii seu centuriones legio-
narii, 70, 441.
Fuga legitima in persecutione, 186.

G

Gaius Corinthiacus, 328.
Gaius Derbeus, 332.
Gaius Macedo, 328.
Galatia, 68; Paulus praedicaverit
in Galatia septentrionali, 68, 290,
313.
Gallio, 86, 314 ss.
Gallograecia, 68.
Gamaliel, 159 s. 355, 394.
Gentiles, v. *Ethnico-Christiani*.
Glossolalia, v. *Miracula*.
Gnosticismus, 41, 342.
Graecus seu homo cultus, 80; —
seu *Judaeus graeco sermone*
utens, 162 s., 230; — seu *gen-*
tiles incircumcisi, 80, 230, 257.
v. etiam *Hellenistae*.
Gratia mere, at vere sufficiens, 176,
416.

H

Haceldama, 111.
Hallucinatio, v. *conversio Pauli*.
Hannas, v. *Annas*.
Haphthare, 78.
Hebraei, 80, 118 ss., 163 ss., 269.
— Paulus erat *hebraeus*, 80.
Hellenismus, 79.
Hellenistae, 80, 162, 166, 168, 212,
230, 274 ss.
Herodes magnus, 65 ss., 368.
Herodes Antipas, 47, 65 ss., 149,
240.
Herodes Agrippa, I, 65 ss., 84,
234 ss.
Herodes Agrippa, II, 65 ss., 376
ss.
Herodes Philippus, 65 ss.
Herodiadum genealogia, 66 s.

Hierarchia in primitiva Ecclesia,
153, 162 s., 164, etc.; v. *Petrus*,
Primatus Petri; — *Apostoli*; —
Episcopi; — *Presbyteri*; — *Se-*
niores; — *Diaconi*; — *Juvenes*.
Hispania, 43.
Historicitas Actuum, v. *Auctoritas*
humana; .. *methodus elimina-*
tionis.
Homiliae Clementin., 192.

I

Iconium, 68, 256, 260, 289.
Imperium Romanum, 63 ss.; — re-
gimen, 63 s.; — regimen politi-
cum Palaestinae sub ditione Ro-
mae. (37 a. C. — 66 p. C.) 64
s.; — provinciae Romanae 63
ss.; — militia Romana, 70; —
coloniae Romanae, 71; — viae
Romanae, 71 440 s.
Impositio manuum, 164, 190, 204,
242, 262, 320, 408.
Indifferentia rituum mosaicorum ad
salutem, 27, 53, 216 ss.; v. *Cir-*
cumcisio.
Indoles historica Act., 37; v. *Met-*
hodus eliminationis.
Inerrantia S^o S^o, v. *Inspiratio*.
Infernus, 124.
Inscriptio libri Actuum, v. *Titulus*.
Inspiratio S^o S^o, 110, 117 ss., 177
ss., 338 ss.
Interpretatio Prophetiarum, 121 ss.
— *S^o S^o* authentic penes Eccle-
siam, 196, 300.
Italia, 63, 310, 386.
Itinera apostolica Pauli: eorum
chronologia, 86 ss.
Itinera hierosolymitana Pauli, 264,
317.
— *hispanicum s. Pauli*, 43.

J

Jacob in oratione Stephani, 182.
Jacobus major, 109, 235.
Jacobus minor, episc. Hierosolymi-
tanus, 47, 109, 236 ss., 268 ss.,
348 ss.
Janseniani, 176.
Jason Thessalonicensis, 298 ss.
Jejunium magnum Judaeorum, 423.

Jerusalem, 64 ss. ; — in comment. passim.
Jesus Christus, passim.
Joannes Apostolus, 108, 134, 136, 146, 148, 190, 234.
Joannes Baptista, 105, 112, 224, 228, 248, 318, 320.
Joannes Marcus, v. *Marcus*.
Joannes Synedrista, 144.
Joppe, 64, 215.
Joseph Barnabas, v. *Barsabbas*.
Joseph Barsabbas, v. *Barsabbas*.
Joseph Justus, 112.
Josephus, Flavius —, 49, 160, 239.
Judaea, 64 ss.
Judaei, cum gentilibus commencium, 72, 80, 222 ; — a militia immunes, 70 ; — v. *Hebraei*, *Gentiles*, *Judaeo-Christiani*.
Judaeo-christiani, 264 s., 274 ss., 348 ss., 365.
Judaismus, 71 ss. ; — v. *Festa judaica* ; — *Liturgia* ; — *Jejunium* ; — *Judaeo-Christiani* ; — *Hebraei*.
Judaizantes, 37 s., 39, 53, 226, 230, 264, 276 ss., 342 ; v. etiam *Circumcisio*.
Judas Barsabbas, 272. ss.
Judas Galilaeus, 160.
Judas Iscariotes, 110, 112.
Judas Jacobi, 109.
Judas alius, 202.
Julius centurio, 386.
Jus criminale Romanum, 359.
 — *gladii* apud *Judaeos* tempore dominationis Romanae, 75, 184, 398 s.
Justificatio interna, 139 ; — non per *Legem* sed per *fidem* in *Christum*, 253, 268.
Justus, v. *Joseph Justus* ; — *Titus Justus*.
Juvenes, 153.

L

Lampadarum usus in conventu liturgico, 334.
Lasea, 70, 388.
Legati Augusti pro praetore, 64.
Legiones Romanae, 70.
Legionarii centuriones, v. *Frummentarii*.

Lex Mosaica Gentibus non imponenda, 268 ss., 274 ss. 404 s. ; — ritualis ac caeremonialis, v. *Circumcisio*, — *Indifferentia*.
 — *Porcia*, 297.
 — *Valeriana*, 297.
Libertini, 165.
Lictores, 63, 366.
Lingua libri Actuum, 55 s. ; v. *stylus*.
 — *graeca* erat communis et publica in toto orbē Romano, 80 ; — erat nota Apostolis, 80 ; — in N. T., 80.
Linguarum donum, v. *Glossolalia*.
Liturgia, significatio vocis, 240. s.
 — *Judaica* seu conventus judaicus, 78.
Locus quem *Actus* inter N. T. libros occupant, librique utilitas, 19.
 — *scriptionis Actuum*, 46 ; — 3ⁱⁱ *Evangelii*, 35 ; — *epistolarum Paulinarum*, v. *Tempus scriptionis*.
Lucas s., 33 ss. ; v. *Auctor Actuum* ; nomine latino *Lucas*, 33 ; — gentilis incircumciscus, 33 ; — lingua *graecus*, 33 ; — non fuit immediatus *Christi* discipulus, 34 ; — ex *Antiochia Syriae* probabiliter oriundus, 34 ; — medicus *Pauli* charissimus, ejusque coadjutor, 34 ; — caelebs, 35 ; — in litteris *graecis* valde eruditus, 35 ; — *historiae scriptor* peritissimus, 35 ; — indolis religiosae, 35 ; — in *Paulum* devotissimus, 35 ; — obiit in *Bithynia*, 35. v. *Pictura*.
Lycaonia, 68, 258.
Lycia, 68, 388.
Lydda, 64, 215.
Lydia, 292, 298.
Lysias, 48, 353 ss., 366 ss., 372.
Lystra, 65, 258 ss., 288, (388).

M

Macedonia, provincia senatoria, 69, 220, 292, 312, 326, 330 ss.
Magistrerium Ecclesiae in interpretatione S^{ae} S^{ae}, 96, 300.
Magistratus Templi, 143, 158.

Magus, 188, 243.
Manahen, 47, 240.
Manichaei, 55.
Marcionitae, 55.
Marcus, 30, 47, 236, 240 ss., 286 s.
Maria, mater Jesu, 108.
Maria, mater Marci, 236.
Martyrium Polycarpi, 167.
Matthiae electio per sortem, 112 ss.
Melita, 70, 400 ss.
Methodus eliminationis seu exclusionis in Act., 37, 186, 193, 213 s., 228, 233.
Miletus, 69, 336.
Militia Romana, 70.
Ministri sacri apud Judaeos, 74.
Miracula, nomina, 124 ; — notio, 152 s. ; — miracula in *Act. relata*, in genere, 155, 231, 257, 325, 402 ; — specialia: descensus Spiritus sancti, 115 ss., 227, 321 ; glossolalia, 115 ss., 227 ss., 321 ; sanatio claudi, 135 ; terrae motus, 151 ; mors Ananiae et Sapphirae, 153 ss. ; liberatio Apostolorum e custodia, 157 ; miracula Stephani, 165 : cum Philippo diacono, 193 s., 199 ; conversio Pauli, cum variis adjunctis, 199 ss., 357, 383 ; visio Pauli in Jerusalem, 357 ; sanatio paralytici Lyddae, 215 ; — resurrectio Tabithae, 215 ; visio Petri de admittendis gentilibus, 218 ss. ; visio Cornelii, 216 ; liberatio Petri e carcere, 237 ; punitio Herodis, 239 ; punitio Simonis magi, 245 ; sanatio infirmi Lystris, 259 ; liberatio Pythonissae, 293 ; liberatio Pauli et Silae Philippis, 295 ; visio Pauli Corinthi, 313 ; resurrectio Eutychi Troade, 333 ; visio Pauli captivi, 365 ; notitiae Pauli in re naufragii, (390), 394, 396 ; visio Paulo data hac de re, 394 ; Paulus non laeditur a mor-su viperarum, 400 s. ; sanat patrem Publii, 402 s. — v. *Spiritus sanctus*.
Mitylene, 69, 334.
Mnason, 348.
Muratorianum fragm., 17, 27, 32, 55.
Myra, 68, (388).
Myisia, 69, 290.

N

Nativitatis Christi tempus, 90 s.
Nazaraeatus, 316, 350 ss. 402.
Neapolis, 69, 292.
Necessitas fidei explicitae in Christo Redemptore 146, 218.
Nicanor, 164.
Nicolaitae, 164.
Nicolaus, auctor Nicolaitarum, 164.

O

Orationes in Act., 52, 54 ; — *Petri*, 48 ; — *Stephani*, 48 ; — *orationes longiores in Act. relatae : Jesu in die Ascensionis*, 105 ; — *Petri de eligendo Matthia*, 111 ; ad turbam in die Pentecostes, 121 ; post sanatum claudum, 137 ; coram Synedrio, 145, 159 ss. ; — *Stephani coram Synedrio*, 167 ss. ; — *Ecclesiae ad Deum* 149 ; — *Gamaliel in Synedrio*, 161 ; — *Petri ad Simonem Magum*, 192 ; ad Cornelium ethnium, 223 ss. ; ad christianos in Jerusalem de admissio Cornelio, 227 ss. ; — *Pauli Antiochiae Pisidiae*, 247 ; *Lystris*, 261 ; — *Petri in Concilio*, 267 ; — *Jacobi ibidem*, 269 ss. ; — *decretum Concilii*, 273 ; — *Pauli Athenis*, 303 ; ad presbyteros Ephesios, 337 ; — *Jacobi ad Paulum*, 349 ; — *Pauli in atrio templi ad Judaeos*, 355 ; — *epistola tribuni Lysiae*, 367 ; — *Pauli coram Felice*, 371 ; *coram Festo*, 377 ; *coram Agrippa*, 381 ; ad sadales navigii, 394 ss. ; ad Judaeos incredulos, 408.
Ordinatio episcopalis s. Pauli, 240 s.
Osculum apud christianos, 344 s.

P

Palaestina, regimen politicum, 65 ss.
Pamphylia, 68, 116, 244 ss., 286, 388.
Paphus, 69, 242 ss.
Parasche, 78.

- Parousia*, 105 ss., 120 ss., 140 s., 144, 222, 308, 362, 372, 380.
Patara, 68, 344.
Paulini, universalistae, 37 s.
Paulinismus in *Act.*, 27; — v. *Epistolae Pauli*.
Paulus s., educatio et ortus ejus, 201 s., 355.; — nominis origo, 244; + 41, 47, 84 ss. (chronologia vitae), 152 ss., 184, 198 ss., 230 ss., 240 ss. et deinde passim. — v. *Analysis*, *Conversio*, *Iter*, *Ordinatio*, *Saulus*.
Paulus, v. *Sergius*.
Pax Romana, 62.
Pentecoste, 113 s.
Peregrini milites, 70, 441; v. *Centuriones legionarii et frumentarii*
Pergamum, 69.
Perge, 68, 244, 262.
Persecutio Nerioniana, 41 ss., 79.
Petrini, judaizantes, 37 s.
Petrus apostolus, 37 ss., 47, 52; et dein in I^a parte *Act.* passim. — ejus pontificatus, 238; v. *Primatus*.
Pharisaei, 67, 76, 160, 222, 266 s., 362 s., 380.
Philippi, urbs, 69, 292 ss., 330, 332.
Philippus apostolus, 108.
Philippus diaconus, 47, 164, 186 ss., 346.
Philippus tetrarcha, 65 ss.
Phoenicea, 64, 228.
Phoenix, 70, 390.
Phrygia, 68 s., 116, 290, 318.
Pictura B. M. V. a s. Luca confecta, 35.
Pilatus, 65, 136, 148, 248.
Pisidia, 68, 244, 262.
Pontus, 68, 116.
Porcius Festus, v. *Festus*.
Praedicatio Jacobi Majoris in Hispania, 235.
Praedicationis modus Pauli in Diaspora, 78, 443.
Presbyteri christiani, 234, 262 s., 264 ss., 272, 288, 290, 336, 340 ss., 348, 364, 368
Presbyteri judaici, v. *Seniores judaici*.
Primatus Petri, 109, 120 ss., 128, 134 ss., 144 ss., 152 ss., 158, 189, 215, 219, 228, 238, 267, 269, 276.
— *Romani Pontificis*, 238.
Priscilla, 310, 316 ss.
Proconsul, 63, 244, 314, 328 s.,
Procuratores pro legato, 63, 64.
«*Propheta*» nuntiatus in V. T., Christus, 142.
Prophetae in primitiva Ecclesia, 232, 240, 254, 272, 346 s.
Prophetae, qui citantur ex V. T.: (Amos), 174; David, 126; Isaias (174), 194, 408; Joël, 120; Samuel, 146; — in globo: 138, 140, 142, (174), 176, 246, 248, 254, 268, 372, 384.
Prophetiarum interpretatio, 212 s.
Proselytae proprie dicti seu justitiae, 78, 116, 164, 195; — portae 78; — improprie dicti seu Timentes Deum, 78, 254 s.; v. *Timentes Deum*.
Provinciae Romanae imperiales et senatoriales, 63.
Ptolemais, 64, 346.
Puteoli, 63, 402.
- R**
- Rabbini*, 74, 76 s., 312, 355, 364; v. *Scriba*.
Recensiones Decreti Apostolici, v. *decretum*; — *textus Actuum*, 57 ss.
Recognitiones Clementinae, 192.
Regnum Dei, caelorum, 104, 105 ss., 142, 188, 262, 322, 326.
Religiones in Imperio Romano, 81 ss., —, obstaculum et adjumentum in propagatione christianisme, 81 s. Religiosus status Judaeorum, 75 s.; v. etiam *Pharisaei* et *Sadducae*.
Resurrectio Christi, religionis fundamentum, 106, 112, 124, 126 s., 138, 147, 208 s., 250.
Rhegium, 63.
Rhode, 236.
Rhodus, 69, 344.
Roma, 63, 310, 350, 364.
- S**
- Sacerdotium judaicum* 74.
Sacramentum Baptismi, v. *Baptismus*; — *confessionis*, v. *Confes-*

sio ; — confirmationis, v. *Confirmatio* ; — *Eucharistiæ*, v. *Fractio panis*.
Sadducaei, 75, 76, 143 s. 156, 222, 363, 413.
Salamina, 69, 242.
Salmone, 70, 388.
Salomon, 136, 154, 174.
Samaria, 64, 106, 186 ss., 212.
Samaritani, 187 ss.
Samos, 69, 334.
Samothrace, 69, 292.
Samuel, 142, 246.
Saphira, 152 ss.
Saül, 248.
Saulus, 244, v. *Paulus*.
Sceva, 324.
Scopus libri Actuum, 35 ss.
Scribae, 74, 144, 166, 363.
Scribendi modus apud antiquos, 139 ; — indoles *Lucae*, 55 s.
Sebasten, 64, 188.
Sectiones-Nos, v. *Wirstücke*.
Secundus, 47, 332.
Seleucia, 64, 242.
« Seniores » christiani, v. *Presbyteri*.
« Seniores » judaici, 75, 144, 148, 156, 166, 382.
Sensus s. Scripturae mysticus, 125 s.
Sergius Paulus, 242 ss.
Sicarii, 160, 354, 362.
Sicilia, 70, 402.
Sidon, 64, 388.
Silas seu Silvanus, 30, 47, 272 ss., 294 ss., 298 ss., 312 ss.
Simon coriarius, 216 ss.
 — *Magus*, 188 ss.
 — *Niger*, 240.
 — *Petrus*, v. *Petrus*.
 — *Zelotes*, 108.
Simoniani, 192 s.
Sopater, 47, 332.
Sors adhibita in electione Apostoli, 113.
Sosthenes, 314.
Spiritus-angelus, 195, 198, 362.
Spiritus-daemon, 156, 182, 292 ss., 324.
Spiritus sanctus, 152, — agens in Apostolos, 104, 106, 114, 126, 272 ; in Jesum, 104, 224 ; — in Petrum, 144, 152, 220, 228 ; — in Paulum, 204, 242, 244, 290.

338 ; — in Stephanum, 164, 166, 184 ; — in Cornelium aliosque 226, 228, 268 ; — in Prophetas V. T., 110, 148, 408 ; — N. T., 232, 241, 246 in fideles in genere, 120 ss., 128, 150, 158, 190, 212, 226, 256, 320 ; — in Barnabam, 230 ; in homines, 176.
Stephanas, 322.
Stephanus, 90, 164 ss., 228 s., 358.
Stoici, 302 s., 305 ss.
Stylus Lucae, 26, 30, 48, 55 ss.
Summus Sacerdos, 74, v. *ἀρχιερεὺς*
Synagogae, 76 s.
Synedrium (Sanhedrin), 74 s. ; — de nocte convocari non poterat, 144 ; — jurisdictio ejus, 75, 200 ; — coram eo adducuntur Petrus et Joannes, 144 ss. ; — Apostoli omnes, 156 ss. ; — Stephanus, 166 ss. ; — Paulus, 342 ss.
Syracusa, 70, 402.
Syria, 272 ; v. *Antiochia Syriae*.
Syrtis, 392.

T

Tabitha, 214.
Tabula chronologica Actuum, 92 ss.
Tarsus, 64, 212, 230, 354.
Templum, 72 ss., 134 ss., 156, 352, 370, 376 etc. ; — delineatur, 73.
Tempus Christi Nativitatis 90, 92.
 — *scriptionis Actuum*, 39 ss., 338 ; — *Epistolarum Pauli I et II ad Thessal.*, 314 ; — ad Gal., 314, 323 ; — ad Ephes., 317, 408 ; — I et II ad Timoth., 317 ; ad Rom., 332 ; — I ad Cor., 322 s. — II ad Cor., 322 s. ; — ad Philip., 331 408 ; — ad Hebr. 348, ad Colos., 408 ; — ad Philm., 408 ; v. etiam *Tabulam chronol.*, 92 ss.
Tertullus, 368 ss.
Textus graecus : recensione, 57 ; — editiones, 60 s. ; — utilitas, 69.
 — *primigenius decreti Apostolici*, 304 s.
Thalassa, v. *Lasea*.
Theophaniae seu apparitiones angelorum, 52, 172, 177.
Theophilus, 35, 102.
Thessalonica, 69, 298 ss.

Theudas (Theodas), 32 s., 160 s., 218.

Thracia, 69.

Timentes Deum, 78, 216, 222, 246 ss., 254, 256 s., 259, 274 ss., 293, 299, 303, 312.

Timotheus, 30, 47, 288 ss., 300 ss., 326.

Titulus libri Actuum, 17 ss.; — lectiones variae, 17; — antiquitas, 17 ss.; — nullus ab Auctore appositus 17 s.; — origo, 18 s.; — ratio tituli, 18 s.

Titus, 30, 323.

Titus Justus, 312.

Tres Tabernae, 63, 404.

Troas, 69, 290, 292, 322, 332 ss.

Trophimus, 47, 337 352.

Tubingana schola, 37 s., 53, 192, 265 s.

Tychicus, 30, 47, 332.

Tyrannus, 322.

Tyrus, 64, 346.

U

Universalitas salutis messianicae, 36, 53 s., 108, 142, 270, 274 ss.

Utilitas libri Actuum ut comple-

mentum Evangeliorum ac introductio in Epistolas Apostolorum, 19; — peculiaris Actuum ad fidem tuendam ac virtutem docendam, 19 — textus graeci S^{ae} S^{ae}, 61 s.

V

Valor historicus, v. *Historicitas*.

Vas, significatio vocis in S^a S^a, 220, 226, 393; — electionis, 204.

Ventus Euroaquilus, 391 s.; — Typhonicus, 391.

Via Appia, 404 s.; — *Egnatiana* 71 — Romanae viae, 68, 69, 71.

Visio divina triplex, 218.

Vocatio Gentilium ad fidem, v. *Universalitas salutis messianicae*.

W

Wir-stücke in Actibus, (We-Sections; Sections-Nous), 25 ss., 31, 48.

Z

Zelotae, v. *Sicarii*.

B. Index Vocabulorum Graecorum. ⁽¹⁾

ἀγοραῖος, 299.
 αἰγάλος, 395.
 αἶρες, 76, 156, 398.
 ἀνάθημα, 364.
 ἀνίστημι, 250.
 ἀντιλαμβάνω, 343.
 ἀποκατάστασις, 140.
 ἀρχιεὺς, 74, 82.
 ἀρχιεὺς, 74, 324.
 ἀρχισυνάγωγος, 77.
 ἀρχόντες, 74, 294.
 ἀσιάνειν, 328 s.
 βαπτίζειν, 105.
 βάσεις, 136.
 Γαλιταὶκή χώρα καὶ Φρυγία (ἡ), 68
 290, 381.
 γάζα, 194.
 γερονσία, 74, 157.
 γλώσση, 118.
 γραμματεῖς, 74.
 γραμματεὺς, 329.
 δεισιδαίμων, 304, 378.
 δεξιολάβοι, 366.
 δάκονος 153, 162 s.
 διαλέκτος, 116; — ἡ κοινὴ (ελληνικὴ)
 διάλεκτος, 80.
 διαπρῶ, 159.
 διασπορά, 77.
 διαταγή, 177.
 διθάλασος, 399.
 διόσκουροι, 402.
 ἐβραῖοι, 80.
 ἐγείρω, 158.
 εἰδολόθνης, 270.
 ἑκατοντάρχης, 70, 218.
 ἑκστασις, 220.
 Ἑλλάς, 69.
 Ἕλληνες, 80, 230, 257.
 ἑλληνησταί, 80.
 ἐπαρχος, 64.
 ἐπίσκοποι, 153, 340 s., 349.

ἐπίτροπος, 64.
 ἐξαλείφω, 139 s.
 εὐνοῦχος, 194.
 εὐρακόλων, 390 s.
 ἡγεμόν, 64.
 Θεωφίλος, 35.
 ἰδιῶται, 147.
 ἱερεῖς, 143.
 ἱερόν, 72.
 κλαῖω, 216, 346 s.
 κλᾶν (τὸν) ἄρτον, 130, 132 s.
 κλήρος, 110.
 κρατίστε, 35, 366.
 λειτουργέω, 240.
 λόγος, 25, 102.
 νεανίσκοι (νεώτεροι), 153.
 νομικοὶ (νομοδιδάσκαλοι), 74.
 νοσφίζομαι, 152.
 ὁδοὶ βασιλικαί, 68.
 οἰκουμένη (ἡ), 63, 233, 300.
 ὁμοθυμαδόν, 109, 114, 132, 148, 155.
 ὄργνη, 430.
 παῖς, 138, 209.
 παράκλησις, 273.
 Παῦλος, 244.
 πεντεκόστη, 113.
 περιχώρος, 68.
 πῦμνη, 111.
 ποιμαίνω, 340.
 πολιτάρχαι, 51, 299.
 πορνεία, 270.
 προαιτόριον, 368.
 Πράξεις, 17 ss.
 προεβνέριον, 74.
 προεβύτεροι, 75*, 153, 341, 263, 349.
 προηνής, 111.
 πρώτος, ὁ, 51.
 προσήλυτος, 78.
 πρότερος, (πρώτος), 25, 45, 102.
 πρωτοστάτης, 368.
 ῥῆμα, 224.

(1) Quae in decursu Commentarii annotatione speciali locupletata reperiuntur.

σεβόμενοι (φοβούμενοι) τὸν θεόν, 78 s.	συστέλλω, 153.
σκεῦος, 204, 220, 226, 393.	σφυδρά, 136.
σκληροτράχηλοι, 176.	ὑπόδημα, 172.
σπεῖρα, 70.	φοβούμενοι τὸν θεόν, 78 s.
σπερμολόγος, 303.	χειροτονία, 242, 262.
στρατηγοί, 51, 294; (ὁ στρατηγὸς τοῦ λεγεῶν, 143).	χιλάρχος, 70,
συμβούλιον, 65.	χρίω, χριστός, 149.
συναγωγή, 78.	χριστιανοί, 231 s.
συναλιζόμενος, 104.	χώρα, 68.
συνέδριον, 74.	ψῆφος, 113.
συνκατεψηφίσθη, 113.	ὠδῖνες, 124.

Errata quaedam praecipua.

Pag.	Lin.	Loco :	Lege :
20	29	1, 3-8, 2	1, 3-8, 3.
21	6	3, 1-10	3, 1-11
"	7	3, 11-26	3, 12-26
27	10	20, 1	20, 4
"	26	videatur	non videatur
28	not. 11	1, 17; 28, 2	1, 19; 28, 1
29	not. 11	Quod	Quod non
23	not. 22	28, 2	28, 1
40	27	d/ Et	Et
45	32	<i>Bibl.</i> , ad 3; supra p. 23	<i>Bibl.</i> , 19 Junii 1911, ad 3; <i>C. B.</i> , 12, 558.
47	34	edocerit	edoceri
53	35	Jadaeus	Judaeus
62	2	5, 23; 6, 21	2, 23; 4, 21
64	24	commorantur	commemorantur
65	47	Felix 53	Felix 52
67	7	(Mt 11, 21)	(Mt 2, 22)
78	20	S. Paulum	S. Paulus
"	not. 18	erat ... neque roselytae	erant ... neque proselytae
89	1	regiones	per regionis
"	ult.	et mpore	tempore
96	7	iter	iter
111	5	quit	qui
"	34	innuitur	innuitur Lucas
113	39	<i>quingagesima</i>	<i>quingagesimae</i>
117	33	κατοικοῦντες	κατοικοῦντες
123	11	so!	sol
128	40	Dominium	Dominum
"	41	set	est
145	22	<i>Spirtus</i>	<i>Spiritus</i>
154	14	viorum	virorum
160	12	ἀνέστη	ἀνέστη
196	42		(tota linea deleatur)
202	37	favetur	fatetur
214	19	enarrass	enarrans
226	23	cummune	commune
"	32	v. 6	v. 46
228	44	8,40	8, 4
"	45	8,40	8, 4
234	24	Barnadam	Barnabam
235	25	Aprippa	Agrippa
238	31	Roma	Romac
239	17	ideo	ideo
240	2	lerolymis	lerosolymis
242	20	<i>fervorem</i>	<i>favorem</i>
277	40	(4)	(6)
279	46	pagnanismo	paganismo
285	13	seppentrionalibus	septentrionalibus
307	33	et	<i>movemur, et</i>
318	44	κατη	κατη-
322	36	Stephano	Stephana
361	42	putius	potius

CATHOLIC THEOLOGICAL UNION
BS2625 .C34 C001
COMMENTARIUS ACTUS APOSTOLORUM 7. ED.

3 0311 00023 6880

WITHDRAWN

44970

BS	44970
2625	
.C34	Camerlynck, Achille
AUTHOR	COMMENTARIUS IN ACTUS
TITLE	APOSTOLORUM

Carmerlynck, A
Commentarius In Actus
Apostolorum.

